

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГОРИН ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

УДК 336.011:364.1

ДИСЕРТАЦІЯ

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

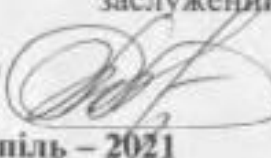
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилення на відповідне джерело.

 В. П. Горин

*Здано в друкарню за згодою з іншими
приватними особами дисертанта,
що були подані до*

Науковий консультант:
Дем'янишин Василь Григорович,
доктор економічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України

секретар Кіркеса М.О.,
Тернопіль – 2021

АНОТАЦІЯ

Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2021.

Дисертація присвячена обґрунтуванню теоретичних, методологічних та прикладних засад формування і функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та виробленню пропозицій щодо напрямів його вдосконалення в контексті інклюзивного соціально-економічного розвитку держави.

Ґрунтовні суспільно-політичні та економічні перетворення у всіх сферах життя суспільства, спричинені утвердженням ринкових відносин, впровадженням демократичних засад в управлінні, обумовлюють необхідність розробки нових теоретико-методологічних підходів до застосування фінансового механізму для вирішення проблем суспільного розвитку й забезпечення стійкого підвищення суспільного добробуту.

У дисертації розглянуто суспільний добробут як багатоаспектне поняття економічної науки, продукт соціальних відносин в економічному середовищі. Розроблено власний підхід до трактування понять індивідуального та суспільного добробуту, запропоновано поняття колективного добробуту. Обґрунтовано, що формування показників суспільного добробуту відбувається із застосуванням фінансового механізму в рамках двох видів соціальної взаємодії – співпраці та суперництва. Ідентифіковано новітні загрози суспільному розвитку, які зумовлюють необхідність трансформації структури фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

Ґрунтовний аналіз економічного дискурсу щодо фінансового механізму дав змогу виробити власне бачення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, сутність якого розкривається через об'єкт, структуру, характер зв'язку між його елементами, суспільне призначення. Виділено у складі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту організаційну та функціональну

підсистеми (утворену підсистемами фінансового забезпечення та фінансового регулювання), розкрито їх зв'язок з ключовими напрямками і рівнями забезпечення суспільного добробуту. Обґрунтовано, що функціонування цього механізму має передбачати дотримання відповідних принципів, які доповнено принципами інноваційності, мотивації, залученості та прозорості.

Системний аналіз наукових поглядів щодо понять фінансового забезпечення і фінансового регулювання дозволив сформулювати концептуальний підхід до їх трактування у контексті забезпечення суспільного добробуту. Запропоновано концептуальну модель фінансового забезпечення суспільного добробуту, яка об'єднує джерела, методи і форми, інструменти, а також напрями фінансування. Відмежування інструментарію фінансового регулювання дало змогу виробити концептуальні моделі фінансового регулювання окремих складових суспільного добробуту з визначенням мети, завдань регулювання, розмежуванням фінансових інструментів за напрямом їх впливу.

Обґрунтовано методологічну основу дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, яка поєднує базові гносеологічні принципи пізнання, діалектичний, системний, інституційний, інформаційний методологічні підходи з дотриманням принципів детермінізму, ізоморфізму, розвитку і загального зв'язку. Базовим методологічним підходом дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту визначено діалектичний метод пізнання, використання філософських категорій та нове осмислення законів діалектики, що дало можливість розглянути цей механізм за сутністю, як явище, за формою та змістом, виокремити його функції та принципи функціонування.

Застосування системного підходу до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дало можливість розглянути його як цілісну складноорганізовану систему відокремлених компонент, об'єднаних ієрархічно-функціональними зв'язками, визначити його структурні підсистеми та їх функції; з точки зору інституційного підходу – визначити як комплекс формальних та неформальних норм та правил, які застосовуються для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту; з

позицій інформаційного підходу – розкрити як систему взаємопов’язаних засобів та структурних елементів для управління фінансовими комунікаціями, які виникають при забезпеченні функціонування цього механізму у складному інформаційному середовищі. Обґрунтовано, що для цього інформаційного середовища характерні проблеми інформаційної асиметрії, недостатнього рівня інформаційної ентропії, наявності комунікативних бар’єрів, що впливає на ефективність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

Визначено поняття та виокремлено ключові ознаки зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як сукупності об’єднаних у чотири складові інститутів та породжених ними чинників, що здійснюють вплив на розвиток цього механізму. Обґрунтовано циклічність взаємозв’язку між базовими інститутами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та інститутами і чинниками зовнішнього середовища його функціонування.

Результати дослідження підтвердили провідну роль самофінансування у фінансовому забезпеченні матеріального добробуту суспільства, однак вказали на невідповідність динаміки доходів домогосподарств від показників економічної динаміки, а також вагомий вплив на неї позаекономічних чинників. Виявлено, що доходи населення формуються у середовищі, для якого характерні нестабільність економічного зростання, складні умови ведення підприємницької діяльності, бар’єри для збільшення доходів населення від власності та майна. Проаналізовані причини, які стримують участь суб’єктів господарювання недержавного сектору економіки у фінансуванні суспільних послуг.

На основі оцінювання практики бюджетного фінансування суспільного добробуту з’ясовано, що воно переважно концентрується на забезпеченні надання суспільних послуг. Однак результати дослідження дали можливість виявити ключові проблеми бюджетного фінансування суспільних послуг: нерівномірність доступу до них у територіальному розрізі; порушення принципу інклюзії щодо бенефіціарів послуг приватних та суспільних закладів соціальної сфери; низький рівень відповідності кількісних та якісних показників суспільних послуг потребам

населення. Доведено, що ефективність надання суспільних послуг залежить від підходів та інструментів до використання фінансових ресурсів, виділених на їх надання. Обґрунтовано, що для забезпечення об'єктивності оцінки ефективності бюджетного фінансування суспільних послуг доцільно враховувати показники, що вимірюють рівень задоволення ними споживачів.

Охарактеризовано страхування як особливу форму фінансового забезпечення суспільного добробуту. Обґрунтовано причини недостатнього рівня охоплення населення соціально-орієнтованими видами страхових послуг: нерозвиненість культури їх споживання, специфіка страхового ринку, нестабільність фінансового становища страхових компаній. У сфері соціального страхування аргументовано доцільність підвищення пенсійного віку для жінок, а також перерозподілу відповідальності за сплату страхових внесків на користь застрахованих осіб.

Розвинуто термінологічний апарат кредитування в контексті розмежування ключових понять, за низкою ознак виділено соціоцентричні види кредитування, які вказують на його зв'язок із суспільним добробутом. Аналіз реалій кредитування дозволив виявити ключові перешкоди його розвитку, вказав на високий рівень регіональної концентрації кредитування, що є чинником поглиблення нерівності у споживанні. Доведено, що перспективи активізації кредитування у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту пов'язані із зниженням вартості кредитів та забезпеченням економічного зростання.

У дисертації встановлено, що в теперішній час спостерігається послаблення соціальної функції оподаткування доходів і майна населення, що посилює його дискримінаційний характер щодо осіб з низькими доходами та доходами від трудової зайнятості. Доведено, що соціально-орієнтовані пільги в оподаткуванні доходів населення є неефективними у питанні забезпечення доходу платників на рівні соціальних стандартів. Проведене моделювання дало можливість встановити тісний зв'язок між рівнем ефективного податкового навантаження на підакцизні товари та негативними соціальними наслідками їх споживання.

У роботі з'ясовані іманентні ознаки соціальних трансфертів, проведене їх розмежування за організаційним та функціональним критеріями. Виявлено, що

структура бюджетних соціальних трансфертів змінюється у бік посилення ролі трансфертів у натуральній формі. З'ясовано, що бюджетні соціальні трансферти є дієвими щодо регулювання витрат населення на оплату житлово-комунальних послуг, але недостатньо ефективними у регулюванні доходів малозабезпечених осіб. Вказано на проблеми практики надання соціальних бюджетних трансфертів та окреслено шляхи їх вирішення.

Розроблено методику аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням інтервального моделювання. Запропоновані моделі дають змогу з високою точністю розрахувати результати від зміни параметрів застосування елементів фінансового механізму на рівень інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту, а також вказують, що перспективи підвищення суспільного добробуту пов'язані із збільшенням валового внутрішнього продукту, сукупних доходів населення, а також посиленням соціального характеру прямого та непрямого оподаткування.

Визначено, що модернізація фінансового забезпечення суспільного добробуту в контексті інклюзивного соціально-економічного розвитку держави має передбачати об'єктивізацію соціальних стандартів та реформу оплати праці відповідно до міжнародної практики, розширення участі недержавного сектору економіки у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту через впровадження інноваційних інструментів, зокрема мікрокредитування, імпаکت-інвестування.

У контексті реагування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту на новітні виклики глобального розвитку запропоновано концепцію заснування Національного фонду добробуту України, визначено організаційні та фінансові засади його функціонування. Аргументовано доцільність закріплення за Фондом програми безумовного базового доходу, що матиме позитивний вплив на суспільний добробут. Обґрунтовано доцільність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування, визначено суспільно-політичні, економічні та організаційні передумови для забезпечення її ефективності.

Обґрунтовано відсутність необхідних передумов для переходу до прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб, однак подано аргументи щодо доцільності

вирівнювання податкового навантаження на активні та пасивні доходи. Вказано на недоліки в оподаткуванні майна, що порушують принципи соціально-економічного інклюзивного розвитку держави. Доведено необхідність переходу до вартісного підходу до визначення бази оподаткування майна, що відповідає принципам інклюзивного соціально-економічного розвитку та матиме позитивний вплив на суспільний добробут. Наведено аргументи на користь переходу до диференціації ставок податку на додану вартість, а також розширення переліку підакцизних товарів за рахунок внесення до нього продуктів харчування та інших товарів, що мають негативну дію на здоров'я людини.

Практичне значення отриманих результатів дисертації полягає у можливості використання розроблених теоретико-методологічних положень щодо модернізації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування при розробці пріоритетів фінансової політики у контексті забезпечення стійкого зростання суспільного добробуту та інклюзивного соціально-економічного розвитку держави.

Ключові слова: фінансовий механізм, суспільний добробут, принципи інклюзивного розвитку, фінансові ресурси, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, підсистеми, методи, форми, інструменти, важелі фінансового механізму, суспільні послуги.

ANNOTATION

Horyn V. P. The financial mechanism of public welfare providing. – Qualifying scientific work on the right of a manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree in specialty 08.00.08 – Money, Finance and Credit. – West-Ukrainian National University, Ternopil, 2021.

The thesis is devoted to the substantiation of theoretical, methodological and applied foundations of formation and functioning of the financial mechanism of public welfare providing and the development of proposals for the directions of its improvement in the context of the inclusive socio-economic development of the state.

Fundamental socio-political and economic transformations in all spheres of society, caused by the establishment of market relations, the introduction of democratic principles in management, necessitate the development of new theoretical and methodological approaches to the use of a financial mechanism to solve problems of social development and ensure a sustainable increase in social welfare.

The dissertation examines public welfare as a multifaceted concept of economic science, a product of social relations in the economic environment. An own approach to the interpretation of the concepts of individual and public welfare was developed, the concept of collective welfare was proposed. It has been substantiated that the formation of indicators of public welfare occurs with the use of a financial mechanism within the framework of two types of social interaction – cooperation and rivalry. The newest threats to social development are identified, which necessitate transformation of the structure of the financial mechanism of public welfare providing.

A thorough analysis of the economic discourse on the financial mechanism made it possible to develop their own vision of the financial mechanism of public welfare providing, the essence of which is revealed through the object, structure, nature of the relationship between its elements, and public purpose. The organizational and functional subsystems (formed by the subsystems of financial providing and financial regulation) are highlighted as part of the financial mechanism of public welfare providing, and their connection with key areas and levels of ensuring public welfare is disclosed. It is substantiated that the functioning of this mechanism should provide for the observance of the relevant principles, supplemented by the principles of innovation, motivation, involvement and transparency.

A systematic analysis of scientific views on the concepts of financial provision and financial regulation made it possible to formulate a conceptual approach to their interpretation in the context of public welfare providing. A conceptual model of financial support for public welfare is proposed, which combines sources, methods and forms, tools, and directions of financing. The delimitation of the financial regulation toolkit made it possible to develop conceptual models of financial regulation of individual

components of public welfare with the definition of goals and objectives of regulation, and the delimitation of financial instruments in the direction of their impact.

The methodological basis for the study of the financial mechanism of public welfare providing has been substantiated, which combines the basic epistemological principles of cognition, dialectical, systemic, institutional, informational methodological approaches in compliance with the principles of determinism, isomorphism, development and universal communication. The basic methodological approach to the study of the financial mechanism of public welfare providing was determined by the dialectical method of cognition, the use of philosophical categories and a new understanding of the laws of dialectics, which made it possible to consider this mechanism in essence, as a phenomenon, in form and content, to highlight its functions and principles of functioning.

The application of a systematic approach to the study of the financial mechanism of public welfare providing made it possible to consider it as an integral complex system of separate components, united by hierarchically functional links, to determine its structural subsystems and their functions; from the point of view of the institutional approach – to define it as a set of formal and informal norms and rules applied to influence the formation and use of financial resources while ensuring public welfare; from the standpoint of the information approach – to disclose as a system of interrelated means and structural elements for managing financial communications that arise when this mechanism functions in a complex information environment. It is substantiated that this information environment is characterized by problems of information asymmetry, insufficient level of information entropy, the presence of communication barriers, affects the efficiency of the functioning of the financial mechanism of public welfare providing.

The concept is defined and the key features of the external environment of the functioning of the financial mechanism of public welfare providing as a set of institutions combined into four components and the factors generated by them influencing the development of this mechanism are identified. The cyclical nature of the relationship between the basic institutions of the financial mechanism of public welfare

providing and the institutions and factors of the external environment of its functioning has been substantiated.

The results of the study confirmed the leading role of self-financing in the financial provision of the material well-being of society, however, they pointed out the discrepancy between the dynamics of household incomes and the indicators of economic dynamics, as well as the significant influence of non-economic factors on it. It was revealed that incomes of the population are formed in an environment characterized by instability of economic growth, difficult conditions for doing business, barriers to increasing income from property and property. The reasons that restrain the participation of business entities of the non-state sector of the economy in financing public services are analyzed.

Based on the assessment of the practice of budgetary financing of public welfare, it was found that it mainly concentrates on ensuring the provision of public services. However, the results of the study made it possible to identify the key problems of budgetary financing of public services: uneven access to them in the territorial context; violation of the principle of inclusion by beneficiaries of services of private and public institutions of the social sphere; low level of correspondence of quantitative and qualitative indicators of public services to the needs of the population. It has been proven that the effectiveness of the provision of public services depends on the approaches and tools to the use of financial resources allocated for their provision. It is substantiated that in order to ensure the objectivity of assessing the effectiveness of budgetary financing of public services, it is advisable to take into account indicators that measure the level of consumer satisfaction.

Insurance is characterized as a special form of public welfare financial providing. The reasons for the insufficient level of coverage of the population with socially oriented types of insurance services have been substantiated: the underdevelopment of the culture of their consumption, the specificity of the insurance market, the instability of the financial situation of insurance companies. In the field of social insurance, the expediency of raising the retirement age for women, as well as the redistribution of responsibility for paying insurance premiums in favor of insured persons, is reasoned.

The terminological apparatus of lending is developed in the context of delineating key concepts, according to a number of features, sociocentric types of lending are distinguished, which indicate its connection with public welfare. Analysis of the realities of lending made it possible to identify key obstacles to its development, noted the high level of regional concentration of lending, is a factor in deepening inequality in consumption. It has been proved that the prospects for enhancing lending in the financial provision of public welfare are associated with a decrease in the cost of loans and ensuring economic growth.

The dissertation established that at present there is a weakening of the social function of personal income and property taxation, enhances its discriminatory nature in relation to persons with low incomes and incomes from employment. It has been proved that socially oriented benefits in income taxation are ineffective in ensuring payers' income at the level of social standards. The modeling carried out made it possible to establish a close relationship between the level of the effective tax burden on excisable goods and the negative social consequences of their use.

The work clarifies the immanent signs of social transfers, carried out their differentiation according to organizational and functional criteria. It was revealed that the structure of budgetary social transfers is changing towards the strengthening of the role of transfers in kind. It has been established that budgetary social transfers are effective in regulating the population's expenses for paying for housing and communal services, but not sufficiently effective in regulating the incomes of low-income individuals. The problems of the practice of providing social budget transfers are pointed out and the ways of their solution are outlined.

A method for analyzing the effectiveness of the functioning of the financial mechanism of public welfare providing using interval modeling has been developed. The proposed models make it possible to calculate with high accuracy the results from changes in the parameters of the application of elements of the financial mechanism to the level of an integral indicator for assessing public welfare, and also indicate that the prospects for increasing public welfare are associated with the prospects of public welfare increasing are related with growth of gross domestic product and population's

aggregate incomes, as well as an increase in social character of direct and indirect taxation.

It was determined that the modernization of public welfare financial providing in the context of inclusive socio-economic development of the state should provide for the objectification of social standards and reform of wages in accordance with international practice, expanding the participation of the non-state sector of the economy in the financial providing of public welfare by introducing innovative tools, in particular micro-lending, impact investing.

In the context of the response of the financial mechanism of public welfare providing to new challenges of global development, the concept of creating the National Welfare Fund of Ukraine is proposed, the organizational and financial foundations of its functioning are determined. The expediency of assigning an unconditional basic income program to the Fund will have a positive impact on public welfare. The expediency of introducing an individual accumulative pension insurance scheme has been substantiated, the socio-political, economic and organizational prerequisites for ensuring its effectiveness have been determined.

The absence of the necessary prerequisites for the transition to the progression of personal income tax rates is justified, however, arguments are presented regarding the advisability of equalizing the tax burden on active and passive income. Deficiencies in property taxation that violate the principles of socio-economic inclusive development of the state are noted. The necessity of a transition to a cost approach to determining the base of property taxation, corresponding to the principles of inclusive socio-economic development, has been proved and will have a positive impact on public welfare. Arguments are presented in favor of the transition to differentiation of the rates of value added tax, as well as the expansion of the list of excisable goods by adding food and other goods that have a negative impact on human health.

The practical significance of the obtained results of the dissertation lies in the possibility of using the developed theoretical and methodological provisions for the modernization of the financial mechanism of public welfare providing in the activities of public authorities and local self-government in the development of financial policy

priorities in the context of ensuring sustainable growth of public welfare and inclusive socio-economic development of the state.

Key words: financial mechanism, public welfare, principles of inclusive development, financial resources, financial providing, financial regulation, subsystems, methods, forms, instruments, levers of the financial mechanism, public services.

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2020. 516 с. (30,00 д.а.)

2. Горин В. П. Бюджетне фінансування освіти у світлі критеріїв соціальної безпеки. *Фінансова система України: зб. наук. праць*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 15. С. 248-255 (0,47 д.а.).

3. Горин В. П. Роль бюджету держави в умовах перехідної економіки України. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5. С. 259-265 (0,64 д.а.).

4. Горин В. П. Роль інститутів фінансового ринку у формуванні суспільного добробуту. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 3. С. 140-148 (0,69 д.а.).

5. Горин В. П. До питання про сутність і таксономію публічних послуг. *Інноваційна економіка*. 2012. № 2. С. 72-77 (0,60 д.а.).

6. Горин В. П. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2 (41). С. 118-126.

7. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки. *Наукові записки: зб. наук. праць*. Серія: Економіка. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 23. С. 216-221 (0,60 д.а.).

8. Горин В. П. Фінансові аспекти реформування охорони здоров'я у зарубіжних державах: висновки для України. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 195-204 (0,80 д.а.).

9. Горин В. П. Проблеми ефективності бюджетного стимулювання житлового будівництва. *Сталий розвиток економіки*. 2015. Вип. 2. С. 26-34 (0,81 д.а.).

10. Горин В. П. Проблеми впровадження в Україні інноваційних методів фінансування вищої освіти. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. Вип. 12/1. С. 16-19 (0,51 д.а.).

11. Толуб'як В. С., Горин В. П. Закордонні орієнтири реформування вітчизняної пенсійної системи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 165-170 (особистий внесок автора: проаналізовано особливості реформування пенсійних систем окремих зарубіжних країн, обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку для жінок в Україні) (0,41 д.а.)

12. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 765-771 (особистий внесок автора: визначено основні риси пенсійних систем зарубіжних країн та мотиви проведення пенсійних реформ) (0,36 д.а.).

13. Горин В. П. Роль кредитування домогосподарств у підвищенні суспільного добробуту в Україні. *Наука й економіка*. 2017. Вип. 1 (45). С. 7-15 (0,67 д.а.).

14. Горин В. П. Роль пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту. *Сталий розвиток економіки*. 2017. Вип. 1 (34). С. 158-167 (1,02 д.а.).

15. Горин В. П. Соціальне страхування як форма фінансування суспільного добробуту: теоретичні засади та проблеми організації. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 5(58). С. 172-175 (0,54 д.а.).

16. Горин В. П. Теоретичні засади кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 1 (50). С. 152-165 (1,13 д.а.).

17. Горин В. П. Теоретичні засади фінансового регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*: зб. наук. праць Львівського національного університету імені Івана Франка. 2017. Вип. 37. Ч. 1. С. 105-115 (1,10 д.а.).

18. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів соціального страхування в контексті критеріїв сталого розвитку. *Формування фінансового механізму сталого розвитку України*: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 200-209 (0,63 д.а.).

19. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 58-63 (особистий внесок автора: проаналізовано вплив економічної динаміки, продуктивності праці та рівня безробіття на доходи населення) (0,39 д.а.).

20. Горин В. П. Проблеми фінансового регулювання доходів населення в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні*: зб. наук. праць Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. 40. Ч. 1. С. 99-108 (0,95 д.а.).

21. Горин В. П. Резерви збільшення доходів бюджетів територіальних громад в умовах реформи децентралізації. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 6 (49). С. 168-172 (0,67 д.а.).

22. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 32. С. 158-163 (особистий внесок автора: проаналізовано недоліки застосування податкової соціальної пільги при оподаткуванні доходів населення) (0,4 д.а.).

23. Горин В. П. Дискусійні питання сутності та критеріїв оцінювання ефективності бюджетного менеджменту. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 155-160 (0,91 д.а.).

24. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту в світлі інституційного підходу до наукового пізнання. *Агросвіт*. 2020. № 10. С. 57-64 (0,83 д.а.).

25. Горин В. П., Булавинець В. М. Перспективи заснування суверенного фонду добробуту в Україні у контексті реагування на новітні виклики суспільному добробуту. *Економічний дискурс*. 2020. № 2. С. 109-116 (особистий внесок автора: розроблено концептуальну модель заснування Національного фонду добробуту України) (0,5 д.а.).

26. Горин В. П., Булавинець В. М. Плата за землю як інструмент фіскального регулювання суспільного добробуту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 46-52 (особистий внесок автора: обґрунтовано негативний вплив недоліків справляння податку на майно на рівень доходів населення в Україні) (0,6 д.а.).

27. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 5/1. С. 11-17 (особистий внесок автора: визначено особливості соціальних бюджетних трансфертів як інструменту регулювання суспільного добробуту) (0,6 д.а.).

28. Дем'янишин В. Г., Горин В. П. Діалектичний підхід до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. *Інноваційна економіка*. 2020. № 2-3. С.147-155 (особистий внесок автора: обґрунтовано фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з використанням базових законів та категорій діалектики) (0,8 д.а.).

29. Кізіма Т. О., Горин В. П., Видатки бюджету на надання житлових субсидій та їх вплив на суспільний добробут. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2 (63). С. 96-106 (особистий внесок автора: досліджено залежність рівня енергетичної бідності в Україні від показників надання житлових субсидій, обґрунтовано переваги монетизації соціальних трансфертів) (0,7 д.а.).

30. Толуб'як В. С., Горин В. П. Податкове регулювання процесів споживання в контексті впливу на суспільний добробут. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/28.pdf (особистий внесок автора: проаналізовано вплив податку на додану вартість на суспільний добробут) (0,6 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

31. Горин В. П. Методичні підходи до фінансової оцінки суспільного добробуту. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2011 р.). Тернопіль: Вектор, 2011. С. 15-19 (0,21 д.а.).

32. Горин В. П. До питання про сутність та необхідність розробки соціального бюджету. *Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи*: збірник матеріалів доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Форос, 22 жовтня 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2012. С. 214-218 (0,20 д.а.).

33. Горин В. П. Проблеми реформування системи соціальних пільг в Україні. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2012 р.). Тернопіль: Вектор, 2012. Ч. 1. С. 15-19 (0,18 д.а.).

34. Горин В. П. Суспільно-політичні детермінанти бюджетної політики у сфері видатків. *Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпропетровськ, 2-3 жовтня 2012 р.). Дніпропетровськ: Герда, 2012. С. 201-205 (0,25 д.а.).

35. Горин В. П. Тенденції та проблеми забезпечення державних соціальних гарантій у сфері доходів населення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали

Загальноуніверситетської наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2013 р.). Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2013. С. 19-23 (0,26 д.а.).

36. Горин В. П. Бюджетне стимулювання кіноіндустрії в Україні: необхідність, реалії та перспективи. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 26 листопада 2015 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 65-69 (0,20 д.а.).

37. Горин В. П. Вектори удосконалення фінансової політики у галузі культури. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповідей Першої Інтернет-конференції професорсько-викладацького складу кафедри фінансів* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 16-19 (0,18 д.а.).

38. Горин В. П. Проблеми побудови системи показників результативності бюджетних програм. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози: збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (ТНЕУ, м. Тернопіль – Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 р.). Тернопіль – Вишнівець: ТНЕУ, 2015. С. 173–176 (0,21 д.а.).

39. Горин В. П. Проблема регулювання пенсійного віку в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповідей Другої Всеукраїнської Інтернет-конференції* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 18-22 (0,26 д.а.).

40. Горин В. П. Фінансове стимулювання аграрного сектору як чинник підвищення суспільного добробуту. *Прикладна економіка – від теорії до практики: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 50-річчю ТНЕУ* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 20 жовтня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 90-92 (0,30 д.а.).

41. Горин В. П. Домінанти формування трудових доходів населення в умовах перехідної економіки України. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму:*

збірник науково-методичних праць (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.). Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 68-70 (0,16 д.а.).

42. Горин В. П. Проблеми організації діяльності фондів соціального страхування в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків*: збірник тез доповідей Третьої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). Тернопіль: Вектор, 2017. С. 40-43 (0,19 д.а.).

43. Горин В. П. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення соціальних проблем. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія*: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. С. 25-30 (0,25 д.а.).

44. Горин В. П. Гендерне бюджетування як інструмент інклюзивного розвитку. *Четверті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць / за редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 27 листопада 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 13-17 (0,25 д.а.).

45. Горин В. П. Вдосконалення прямого оподаткування в контексті інклюзивного розвитку. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір*: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 98-101 (0,23 д.а.).

46. Горин В. П. Вдосконалення оподаткування особистих доходів в контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку. *Регулювання, значення та ефективність міжнародного економічного співробітництва*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (ГО «Київський економічний науковий центр», м. Київ, 13 червня 2020 р.). Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 56-60 (0,24 д.а.).

47. Горин В. П. До питання про посилення соціального характеру оподаткування підакцизних товарів. *Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності*: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених (АЦ «Нова економіка», м. Київ, 27 червня 2020 р.). Київ: АЦ «Нова економіка», 2020. С. 83-86 (0,2 д.а.).

48. Горин В. П. Розвиток оподаткування споживання у світлі критеріїв інклюзивного розвитку. *Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Східноукраїнський інститут економіки та управління, м. Запоріжжя, 27 червня 2020 р.). Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2020. С. 11-14 (0,24 д.а.).

49. Горин В. П. Транспарентність бюджетного процесу як вияв реалізації принципу інклюзивності управління публічними фінансами. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспективи розвитку*: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: ЦЕДР, 2020. С. 68-71 (0,21 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ.....	18
1.1. Суспільний добробут як соціально-економічне явище та об’єкт економічної науки.....	18
1.2. Концептуальні засади фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту.....	37
1.3. Теоретичні домінанти фінансового забезпечення суспільного добробуту.....	56
1.4. Суть, іманентні ознаки та інструментарій фінансового регулювання суспільного добробуту.....	74
Висновки до розділу 1.....	89
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ.....	92
2.1. Методологічний інструментарій дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.....	92
2.2. Методологічні підходи до розкриття сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту	116
2.3. Методологічний базис дослідження середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту	145
Висновки до розділу 2.....	166
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ.....	169
3.1. Діюча практика внутрішнього фінансування суспільного добробуту.....	169
3.2. Бюджетне фінансування суспільного добробуту.....	187

3.3. Страхування як форма фінансування суспільного добробуту.....	221
3.4. Роль кредитування в контексті підвищення суспільного добробуту.....	239
Висновки до розділу 3.....	256
РОЗДІЛ 4. ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ.....	260
4.1. Прямі податки в підсистемі фінансового регулювання суспільного добробуту.....	260
4.2. Соціальні виміри оподаткування споживання.....	278
4.3. Роль бюджетних трансфертів у фінансовому регулюванні суспільного добробуту.....	298
Висновки до розділу 4.....	323
РОЗДІЛ 5. ДОМІНАНТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ...	326
5.1. Підходи до оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням економіко-математичного моделювання	326
5.2. Вектори розвитку фінансового забезпечення суспільного добробуту ..	346
5.3. Орієнтири модернізації фінансового регулювання суспільного добробуту	380
Висновки до розділу 5.....	400
ВИСНОВКИ.....	404
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	412
ДОДАТКИ.....	487

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ґрунтовні економічні та політичні зрушення у всіх сферах суспільного життя, пов'язані із становленням ринкової економіки та демократичних принципів управління, зумовлюють потребу в розробленні нових теоретико-методологічних підходів до застосування фінансового механізму для вирішення важливих проблем суспільного розвитку й забезпечення стійкого підвищення суспільного добробуту. Наукові дослідження останніх років доводять, що відсутність помітних зрушень у питанні підвищення рівня життя населення, забезпечення якості суспільних послуг й вирішення екологічних проблем значною мірою зумовлені прорахунками у фінансовій політиці, нестачею комплексності та стратегічної виваженості у застосуванні фінансового механізму для впливу на соціально-економічні процеси. Вітчизняна модель фінансового механізму не дає змоги державі належно виконувати взяті на себе зобов'язання перед суспільством щодо забезпечення суспільного добробуту. Ці зобов'язання дисонують з економічними можливостями держави, а безсистемне застосування елементів фінансового механізму для вирішення питань забезпечення суспільного добробуту спричинює їх недостатню ефективність.

Проблема розвитку теоретичних та практичних аспектів функціонування фінансового механізму в контексті забезпечення суспільного добробуту не втрачає актуальності. Україна потребує відходу від патерналістської політики забезпечення суспільного добробуту, що характеризується збереженням значних масштабів редистрибуції фінансових ресурсів в економіці й державного втручання в економічні процеси. Тож необхідними стають напрацювання сучасних підходів до дослідження теоретико-методологічних і практичних засад застосування фінансового механізму для забезпечення суспільного добробуту відповідно до ідеології новітньої концепції інклюзивного розвитку, що пропагує покращення рівня та якості життя через максимізацію включення кожного члена суспільства до економічної діяльності, активну політику зайнятості, врахування інтересів усіх суб'єктів економіки при її регулюванні.

Питання сутності суспільного добробуту та підходів до його забезпечення ставали предметом наукових досліджень з часів зародження наукової діяльності у її сучасному розумінні та відображені у працях представників філософії, а також соціології, політології та інших суспільних наук. Проблеми суспільного добробуту представлені у працях фундаторів економічної науки А. Сміта, Д. Рікардо, Й. фон Юсті, І. Бентама, висвітлені у науковому доробку А. Вагнера, К. Вікселя, Ф. фон Гайєка, Л. Ерхарда, Н. Калдора, Е. Ліндаля, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, В. Паретто, А. Пігу, Дж. Б'юкенена, перебувають у полі зору представників сучасної зарубіжної фінансової думки, зокрема А. Дітона, Р. Масгрейва, Г. Роузена, А. Сена, Дж. Стігліца, М. Фрідмена.

Серед представників вітчизняної економічної науки питання суспільного добробуту та розбудови фінансового механізму його забезпечення досліджують В. Андрущенко, В. Геєць, І. Гнибіденко, О. Гордей, А. Даниленко, В. Дем'янишин, О. Дзюблюк, О. Кириленко, Т. Кізима, О. Кнейслер, В. Козюк, Н. Коленда, В. Кравченко, М. Крупка, А. Крисоватий, В. Лагутін, Е. Лібанова, О. Макарова, О. Новікова, В. Опарін, С. Осадець, К. Павлюк, А. Пересада, О. Пищуліна, Д. Полозенко, О. Рожко, О. Тулай та багато інших. Теоретичні та практичні аспекти функціонування фінансового механізму відображені у працях О. Десятнюк, З. Лободіної, І. Луїної, В. Письменного, А. Поддєрьогіна, В. Толуб'яка, В. Федосова, С. Юрія та інших.

Науковий доробок згадуваних вчених має важливе значення для розвитку сучасної економічної науки та практики. Однак в сучасних умовах поняття добробуту зазнає радикальної трансформації, тож відповідної зміни мають зазнавати і підходи до застосування фінансового механізму для його забезпечення. Між тим, для вітчизняної фінансової науки характерна певна фрагментарність у вивченні багатоаспектного впливу фінансового механізму на суспільний добробут, значна частина цих праць має суто прикладний характер, нерідко вони позбавлені системності й комплексності. Відсутність фундаментальних наукових розробок щодо науково-теоретичних та методологічних засад застосування фінансового механізму для підвищення суспільного добробуту негативно позначається на

відповідній практиці, перешкоджає реалізації стратегічного курсу на досягнення стійкого зростання суспільного добробуту.

Зважаючи на зазначене, актуальним завданням розвитку наукового вчення про фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є вироблення новітнього підходу до теоретичного осмислення його сутності, концептуальних засад функціонування та вдосконалення відповідно до принципів інклюзивного соціально-економічного розвитку держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідних робіт Західноукраїнського національного університету за такими темами: «Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України в умовах глобальних структурних зрушень» (державний реєстраційний номер 0112U000077), в межах якої оцінено проблеми фінансового забезпечення суспільного добробуту у сфері доходів населення; «Формування фінансового механізму сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0110U008613), у межах якої виявлено проблеми місцевого оподаткування та запропоновано заходи щодо їх усунення; «Удосконалення управління фінансами територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації» (державний реєстраційний номер 0118U003168), в межах якої розроблено рекомендації щодо детінізації доходів населення та розширення дохідної бази місцевих органів влади; «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0116U002629), у межах якої досліджено питання вдосконалення організаційної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в контексті розширення участі населення в управлінні бюджетними ресурсами.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є розроблення теоретико-методологічних положень, науково-методичних підходів і обґрунтування прикладних засад функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в контексті інклюзивного соціально-економічного розвитку держави. Реалізація поставленої мети дослідження визначила необхідність вирішення таких завдань:

- систематизувати концептуальні підходи до тлумачення суспільного добробуту як соціально-економічного явища та об'єкта економічної науки для визначення його складових та ознак вияву, ключових підходів до забезпечення;
- розкрити діалектику розвитку, сутність та архітекtonіку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту для обґрунтування принципів його функціонування та окреслення чинників трансформації;
- уточнити місце фінансового забезпечення і регулювання у фінансовому механізмі забезпечення суспільного добробуту, охарактеризувати їхні іманентні ознаки та найважливіші складові для обґрунтування їхньої архітекtonіки;
- поглибити методологічні засади наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як самостійного напрямку теоретико-прикладних досліджень сучасної фінансової науки;
- розвинути концептуальні підходи до тлумачення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням базових законів та категорій діалектики, системного, інституційного та інформаційного підходів для виявлення закономірностей і суперечностей функціонування цього механізму;
- охарактеризувати зовнішнє середовище функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, виявити його ознаки та складові компоненти для ідентифікації впливу цього середовища на архітекtonіку фінансового механізму;
- оцінити роль фінансових ресурсів населення та недержавного сектору економіки у фінансуванні суспільного добробуту для ідентифікації причин, що зумовлюють деформацію структури доходів населення та стримують участь суб'єктів господарювання у фінансуванні суспільних послуг;
- проаналізувати реалії бюджетного фінансування суспільних послуг та формування доходів населення для підвищення його ефективності у забезпеченні суспільного добробуту;
- обґрунтувати сутність страхування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту, виявити проблеми його функціонування та подати рекомендації щодо їхнього вирішення;

- виокремити соціоцентричні ознаки класифікації кредитування та оцінити його роль у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту;
- з'ясувати роль прямого оподаткування у фінансовому регулюванні суспільного добробуту у розрізі податків на доходи та майно;
- провести моніторинг практики оподаткування споживання крізь призму принципів інклюзивного соціально-економічного розвитку для виявлення її недоліків та вироблення напрямів вдосконалення;
- розглянути бюджетні трансферти як складову фінансового регулювання суспільного добробуту для виявлення причин їх недостатньої ефективності у контексті зниження рівня бідності;
- узагальнити підходи до аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту для вироблення методичного підходу, що враховуватиме дію принципів інклюзивного соціально-економічного розвитку держави;
- сформулювати пропозиції щодо розвитку фінансового забезпечення суспільного добробуту для підвищення ролі у ньому самофінансування відповідно до принципів інклюзивного соціально-економічного розвитку держави;
- окреслити напрями вдосконалення фінансового регулювання суспільного добробуту у контексті посилення соціального характеру оподаткування та підвищення ефективності бюджетних трансфертів.

Об'єктом дослідження є фінансовий механізм розвитку суспільства.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та прикладні засади формування і функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в Україні у контексті інклюзивного соціально-економічного розвитку держави.

Методологія та методи дослідження. Методологія дослідження базується на діалектичному, системному, інституціональному та інформаційному підходах, згідно з якими фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту розглянутий у нерозривному зв'язку і причинно-наслідковій зумовленості його складових. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи, зокрема: аналізу, синтезу,

індукції та дедукції, аргументації – при розвитку теоретичних засад фінансового механізму суспільного добробуту в частині поглиблення тлумачення ключових понять, визначення його іманентних ознак, чинників побудови та принципів функціонування; системно-структурного аналізу, аналогії, систематизації – у процесі розкриття методології пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, його ключових підсистем; формалізації, моделювання, вимірювання – при виробленні методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту; оцінювання, статистичного аналізу, індукції, табличного і графічного аналізу, групування, кількісно-якісного і факторного аналізу, математичного моделювання – у процесі оцінювання практики фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту; узагальнення, порівняння, оптимізації, аргументації – з метою вироблення підходів до оптимізації та практичних пропозицій щодо розвитку фінансового забезпечення і фінансового регулювання суспільного добробуту, вдосконалення організаційної підсистеми досліджуваного фінансового механізму.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є Конституція України, закони, інші нормативно-правові акти України й зарубіжних держав; звітні та статистичні дані Міністерства фінансів України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства соціальної політики України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України, Рахункової палати України, Державної служби статистики України, Асоціації міст України; аналітичні огляди Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Організації економічного співробітництва та розвитку, інших міжнародних фінансових організацій; звіти науково-дослідних центрів та установ, рекомендації експертів, монографії, статті й інші праці вітчизняних і зарубіжних авторів із проблематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими результатами, які визначають наукову новизну дослідження, полягають у такому:

вперше:

– розроблено методологію наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що ґрунтується на фінансовій та соціологічній теоріях, філософському пізнанні фінансових відносин, передбачає розгляд цього механізму крізь призму законів та категорій діалектики у їх неамбівалентному осмисленні з використанням інструментарію теорій систем, інституціоналізму та комунікацій. Застосування запропонованої методології дало змогу розкрити фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з урахуванням різних аспектів цього складного поняття: з позицій системного підходу – як сукупності об'єднаних у підсистеми методів, форм, інструментів та важелів, у результаті застосування яких відбувається зміна обсягів фінансових ресурсів, спрямовуваних суб'єктами економіки на забезпечення суспільного добробуту; з позицій інституційного підходу – як складно організованої сукупності базових та похідних інститутів, які використовуються для управління фінансовими ресурсами при забезпеченні суспільного добробуту; з позицій інформаційного підходу – як системи засобів для управління фінансовими комунікаціями, які виникають у процесі забезпечення функціонування цього механізму у складному інформаційному середовищі, для якого характерні явища інформаційної асиметрії, низького рівня інформаційної ентропії та наявності комунікативних бар'єрів;

– запропоновано концепцію формування Національного фонду добробуту України як незалежного державного фінансового інституту, призначеного для підтримання стабільності економіки та системи державних фінансів, мінімізації впливу обставин непереборної сили на добробут населення, реалізації стратегічних проектів, акумулювання ресурсів для майбутніх поколінь, з обґрунтуванням доцільності закріплення за ним програми тимчасового базового безумовного доходу. Застосування цього підходу дасть змогу зменшити негативний вплив на рівень добробуту сучасних викликів глобального розвитку;

– сформовано теоретико-методологічні підходи до визначення ролі фінансового механізму у забезпеченні суспільного добробуту, що ґрунтуються на розгляді суспільного добробуту як соціально-економічного явища і продукту соціальних відносин в економічному середовищі і дають змогу довести, що

архітектоніка фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є результатом двох видів соціальної взаємодії – співпраці та суперництва, що переважають на різних рівнях забезпечення суспільного добробуту;

– розроблено науково-методичний підхід до оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму суспільного добробуту, що ґрунтується на використанні інтервальних моделей залежності динаміки інтегрального індикатора оцінки рівня суспільного добробуту від параметрів фінансового забезпечення та фінансового регулювання. Пропонований підхід дасть змогу більш комплексно аналізувати вплив складових фінансового механізму на суспільний добробут, сприятиме підвищенню ефективності їхнього застосування;

удосконалено:

– структурування компонент фінансового механізму суспільного добробуту шляхом виокремлення рівнів забезпечення індивідуального і колективного добробуту із формуванням відповідної сукупності фінансових методів, форм та інструментів. Доведено, що перший рівень передбачає забезпечення індивідуального добробуту, під яким запропоновано розуміти стан життєдіяльності людини, що визначається ознаками: рівнем споживання матеріальних благ; можливостями участі індивіда у суспільних процесах; середовищем життєдіяльності; другий рівень спрямований на забезпечення колективного добробуту, який визначено як стан соціально-економічної системи, що характеризується показниками нерівності населення за критеріями розподілу ресурсів і доходів, споживання та можливостей. Такий підхід, на відміну від існуючих, створює передумови для удосконалення компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з урахуванням принципів інклюзивного розвитку;

– систематизацію чинників, які зумовлюють необхідність трансформації складових фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту на підставі ідентифікації відповідних загроз суспільному добробуту, в частині їх доповнення чинниками прискорення розвитку технологій, інтелектуалізації та креативізації праці, метрополізації, зростання майнової нерівності, посилення міграційних

процесів. Доведено, що такий підхід, на відміну від домінуючих, враховує новітні тенденції суспільного розвитку і дасть змогу більш предметно підходити до вироблення пріоритетів трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту;

– тлумачення фінансового забезпечення як складової фінансового механізму в частині виокремлення напрямів фінансування, що дало змогу розглянути фінансове забезпечення суспільного добробуту з системних позицій як сукупності джерел фінансового забезпечення, методів внутрішнього, зовнішнього і змішаного фінансування, відповідних їм форм та інструментів, а також напрямів фінансування суспільного добробуту. На відміну від існуючих, такий підхід надає моделі фінансового забезпечення суспільного добробуту цільової визначеності, визначає місце інноваційних елементів у його структурі й дає змогу чітко вказати на роль населення, суб'єктів господарювання та держави як учасників фінансового забезпечення суспільного добробуту;

– визначення поняття «фінансові комунікації», під яким запропоновано розуміти вхідні та вихідні потоки інформації, які супроводжують рух грошових потоків при функціонуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, визначають їх обсяг і спрямованість. На відміну від інших підходів, акцентовано на інформаційному аспекті функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що дає змогу обґрунтувати залежність ефективності такого механізму від специфіки інформаційного середовища його функціонування;

– наукові підходи до ідентифікації принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, які, на відміну від наявних, доповнено принципами інноваційності, мотивації, залученості й транспарентності. Доведено, що реалізація цих принципів забезпечує урахування інтересів усіх суб'єктів економіки при функціонуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, створює умови для перманентного підвищення його ефективності;

– теоретико-організаційні підходи до розвитку кредитування як форми зовнішнього фінансування суспільного добробуту, що, на відміну від існуючих,

ґрунтуються на впорядкуванні термінологічного апарату, систематизації видів кредитування за соціоцентричними ознаками класифікації, обґрунтуванні перспектив впровадження його інноваційних інструментів, зокрема імпаکت-інвестування і мікрокредитування малозабезпечених осіб. Реалізація цих підходів дасть змогу створити умови для підвищення суспільного добробуту на основі розширення доступу до фінансових ресурсів та посилення економічної активності населення, що відповідає принципам інклюзивного розвитку;

набули подальшого розвитку:

– науково-теоретичні засади фінансового регулювання суспільного добробуту в контексті: доповнення ознак його систематизації такими, як час реалізації, рівні (індивідуальний і колективний добробут) та напрями регулювання (матеріальний добробут, соціальний розвиток, середовище життєдіяльності); ідентифікації іманентних ознак інструментів фінансового регулювання, що відокремлюють їх від інструментів фінансового забезпечення; формулювання принципів фінансового регулювання, до яких запропоновано зараховувати принципи наукового підходу, стратегічної орієнтованості, мінімальної необхідності, узгодженості інтересів, максимальної об'єктивізації. Це дало змогу розробити концептуальну модель фінансового регулювання суспільного добробуту, а також вказати на наявність мотиваційної компоненти як ключової іманентної ознаки інструментів фінансового регулювання суспільного добробуту;

– науково-практичні засади підвищення ролі самофінансування у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту в контексті посилення значення оплати праці у доходах населення за рахунок об'єктивізації базових соціальних стандартів, поетапного підвищення мінімальної зарплати до приведення її у відповідність до вимог європейської практики, усунення інституційних бар'єрів для зростання суспільної групи громадян-власників, нейтралізації негативних чинників економічного середовища формування доходів населення. Урахування цих засад сприятиме підвищенню ролі власних доходів громадян у забезпеченні їхнього добробуту, оптимізації структури фінансового механізму суспільного добробуту відповідно до принципів інклюзивного розвитку;

– обґрунтування поняття зовнішнього середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як сукупності об'єднаних у відповідні виміри політичних, економічних, соціальних та екологічних інститутів і породжених ними чинників, що впливають на розвиток цього фінансового механізму, а також систематизація чинників зовнішнього середовища за масштабом впливу, способом дії і рівнем керованості. Такий підхід дає змогу більш предметно аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між розвитком фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та інституційними змінами зовнішнього середовища його функціонування;

– концептуальні засади розвитку бюджетного фінансування суспільного добробуту, зокрема щодо впровадження непрямих методів фінансування суспільних послуг, легалізації тіньових платежів, посилення участі громадськості в управлінні продукуванням суспільних послуг, впровадження державно-приватного партнерства і аутсорсингу, розвитку ринку соціальних послуг; впровадження у сфері культури концепції культурного менеджменту, партнерського фінансування, інституту титульного спонсорства, зняття законодавчих обмежень для надання комерційних послуг. Їх реалізація створить умови для переходу до бюджетного регулювання суспільних послуг, посилення ролі недержавного сектору економіки у їх фінансуванні, що матиме позитивний вплив на суспільний добробут;

– науково-практичні напрями вдосконалення оподаткування як компоненти фінансового регулювання суспільного добробуту в частині розширення переліку підакцизних товарів тими, що володіють доведеною шкідливістю для здоров'я, впровадження диференціації ставок податку на додану вартість, вирівнювання податкового навантаження на активні та пасивні доходи населення, переходу до вартісного підходу щодо визначення бази оподаткування податком на майно, впровадження заходів для протидії ухиленню від оподаткування. Реалізація цих напрямів дасть змогу посилити соціальний характер і дію принципу справедливості в оподаткуванні, його відповідність принципам інклюзивного розвитку і забезпечить підвищення рівня суспільного добробуту.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені в дисертації теоретичні положення та методологічні підходи до вдосконалення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту можуть отримати практичне використання органами державної влади та місцевого самоврядування на різних етапах управління їхніми фінансовими ресурсами.

Рекомендації щодо вдосконалення методики оцінювання результативності виконання бюджетних програм, комплексу заходів щодо створення передумов для запровадження накопичувальної підсистеми і розвитку недержавного пенсійного страхування отримали втілення у діяльності Міністерства фінансів України (довідка № 07030-10-5/16515/1 від 04.06.2020 р.); рекомендації щодо вдосконалення методики оцінювання результатів виконання бюджетних програм у галузі культури, підходів до оптимізації мережі закладів культури, розширення можливостей закладів культури щодо формування власних доходів та залучення додаткового фінансування використані у діяльності Управління економічного розвитку та фінансів Міністерства культури та інформаційної політики України (довідка № 6916/20 від 01.06.2020 р.); **пропозиції** щодо впровадження накопичувальної складової пенсійного страхування, вдосконалення розподілу навантаження зі сплати єдиного соціального внеску, методики оцінювання результатів виконання бюджетних програм у соціальній сфері, оцінки ефективності фінансування соціальних трансфертів знайшли застосування у діяльності Департаменту фінансового забезпечення Міністерства соціальної політики України (довідка №8944/0/2-20/57 від 22.06.2020 р.); пропозиції щодо вдосконалення підходів до оцінки ефективності фінансування соціальної сфери, аналізу результативності виконання бюджетних програм використовує у своїй діяльності Територіальне управління Рахункової палати по Львівській, Волинській та Тернопільській областях (довідка №22-18/239 від 20.05.2020 р.); пропозиції щодо вдосконалення методики оцінювання результативності бюджетних програм, розширення практики соціального партнерства, вдосконалення використання технології громадського бюджету застосовані у діяльності Департаменту фінансів Тернопільської ОДА (довідка № 4.2-33/1346 від 21.10.2020 р.); рекомендації щодо залучення

громадськості до вироблення пріоритетів соціальної політики, впровадження системи ключових показників ефективності у діяльності закладів соціальної сфери отримали використання у діяльності Департаменту соціального захисту населення Волинської ОДА (довідка № 2512/01-25/2-20 від 09.07.2020 р.); пропозиції щодо вдосконалення бюджетного планування на рівні територіальних громад, підходів до оцінювання ефективності використання бюджетних коштів на надання суспільних послуг, розширення участі громадськості в управлінні фінансовими ресурсами територіальних громад використані у діяльності Івано-Франківського регіонального відділення Асоціації міст України (довідка № 92/2020 від 26.06.2020 р.) та Виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради (довідка № 1/02-18-2466/1 від 20.07.2020 р.). Результати дослідження використовуються у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету при викладанні дисциплін «Фінанси», «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Управління фінансовими ресурсами територіальних громад», «Фандрайзинг у публічному секторі», а також у процесі підготовки підручників та навчальних посібників (довідка № 126-28/1097 від 17.08.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою роботою, у якій викладено авторський підхід до формування теоретичних, методологічних і прикладних засад вдосконалення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відповідно до принципів інклюзивного соціально-економічного розвитку держави. Внесок автора в колективно опублікованих працях конкретизовано у списку публікацій. Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні узагальнення, наукові розробки й аналітичні результати дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ» (м. Тернопіль, 2011 р., 2012 р., 2013 р.), «Перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Тернопіль, 2012 р.), «Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних

умовах» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.), «Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи» (м. Тернопіль, 2012 р.), «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (м. Тернопіль, 2013 р., 2016 р., 2017 р., 2018 р.), «Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози» (м. Тернопіль-Вишнівець, 2015 р.), «Наукові читання пам'яті С. І. Юрія» (м. Тернопіль, 2015 р., 2017 р., 2018 р.), «Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму» (м. Кам'янець-Подільський, 2017 р.), «Перспективні напрямки розвитку економіки, обліку, управління та права: теорія і практика» (м. Київ, 2018 р.), «Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір» (м. Тернопіль, 2019 р.), «Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспективи розвитку» (м. Одеса, 2020 р.), «Регулювання, значення та ефективність міжнародного економічного співробітництва» (м. Київ, 2020 р.), «Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки» (м. Запоріжжя, 2020 р.), «Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності» (м. Київ, 2020 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 49 наукових праць, у тому числі: 1 одноосібну монографію обсягом 30,00 друк. арк., 1 публікацію у колективній монографії, в якій особисто авторів належить 0,63 друк. арк.; 28 статей – у наукових фахових виданнях України та 19 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг опублікованих особисто автором наукових праць – 54,1 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (779 найменувань на 76 сторінках), 19 додатків на 89 сторінках, містить 37 таблиць та 33 рисунки. Основний текст розміщений на 411 сторінках. Повний обсяг роботи становить 576 сторінок.

Розділ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

1.1. Суспільний добробут як соціально-економічне явище та об'єкт дослідження економічної науки

Добробут є одним із складних наукових понять, у якому утілюється спектр цінностей та уявлень людини про гідне існування. Він є інтегральною оцінкою усіх аспектів життєдіяльності індивіда, яка вказує, наскільки «добре» людина відчуває себе у конкретний період свого життя [371]. З етимологічних позицій поняття добробут можна визначити як «добре буття», тобто такий спосіб життєдіяльності людини, при якому вона відчуває задоволення від власного життя. Енциклопедичні джерела трактують поняття добробут як «достаток, гаразди, статки» [408, с. 783].

Добробут людини й суспільства загалом є продуктом існування соціальних відносин, що виникають в економічному середовищі із взаємодій, спрямованих на досягнення різного роду соціальних цінностей (рис. 1.1). В основі поняття «соціальні відносини» лежить вихідне поняття «соціальне», яке М. Требін визначає як певну сукупність ознак суспільних відносин, що виникають у процесі взаємодії людей та базисом мають відмінності їх місця і ролі в конкретних суспільних структурах [592, с. 10]. Соціальні відносини спрямовані на досягнення двох груп цінностей, з яких превалюють цінності добробуту. Цінності добробуту об'єднують такі з них, що є необхідною умовою підтримання фізичної та розумової активності індивідів. До них належать благополучність (здоров'я, безпека людини), багатство, освіченість (інтелектуальний, культурний потенціал особи), майстерність (професійні навички), розвиток [593, с. 33]. Соціальні відносини є результатом повторюваних соціальних взаємодій, підґрунтям для виникнення яких є, з одного боку, потреба в цінностях і бажання контролю над ними, та з іншого боку, наявність ресурсів для бажаних цінностей. Не менш вагомий вплив на процеси формування

суспільного добробуту справляє інша група соціальних цінностей, а саме цінності морально-етичного плану – благодійність, справедливість, повага та ін. В сучасному суспільстві, де найвищим пріоритетом є людина, її гідність та безпека, роль морально-етичних цінностей у забезпеченні добробуту вразливих верств суспільства, маргінальних груп непомірно зростає.

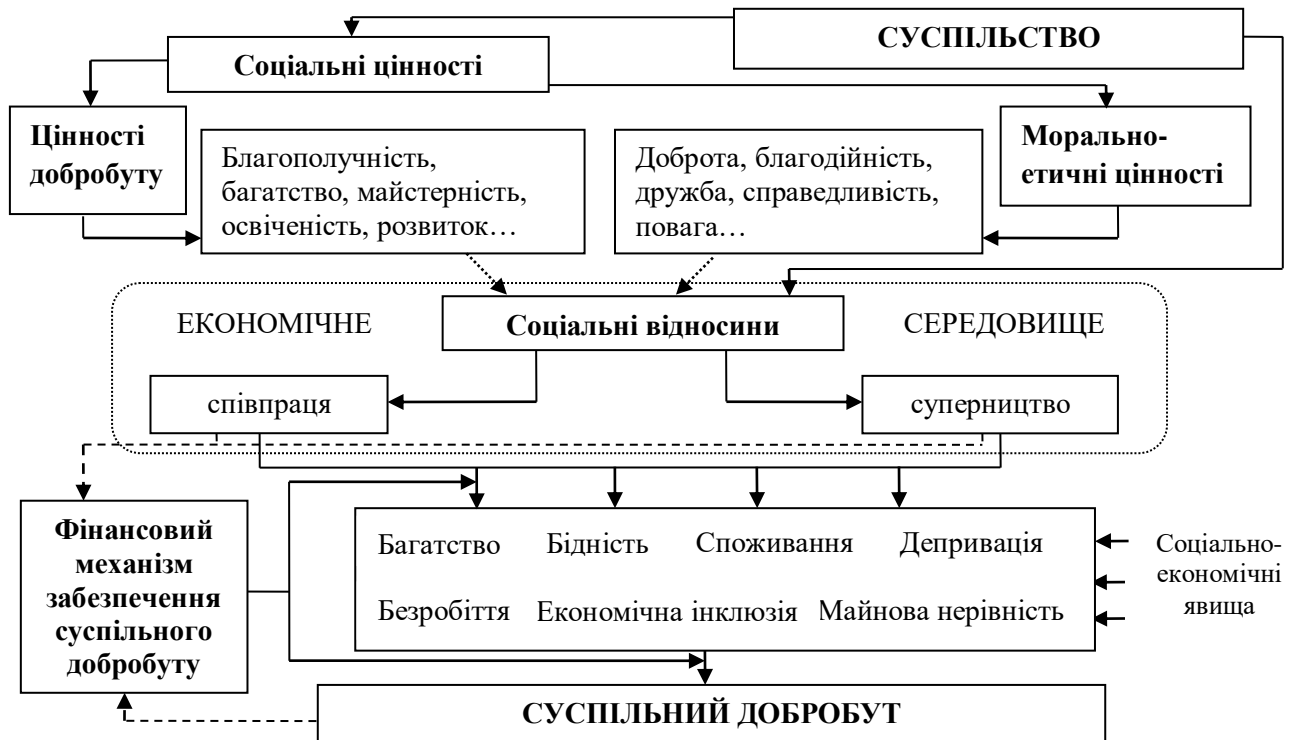

Рис. 1.1. Суспільний добробут як соціально-економічне явище та місце фінансового механізму в його забезпеченні

Джерело: побудовано автором самостійно

В рамках економічного середовища при формуванні суспільного добробуту можна прослідкувати два основні різновиди соціальної взаємодії – співпрацю та суперництво. З одного боку, для формування матеріального базису суспільного добробуту суспільні групи змушені співпрацювати між собою. Але при розподілі національного доходу можна спостерігати інший вид соціальної взаємодії, а саме суперництво (конкуренцію) за володіння бажаними ресурсами, наслідком чого є стратифікація суспільства, поява майнової та соціальної нерівності. З одного боку, при поясненні причин соціальної стратифікації можливо відштовхуватись від принципу дистрибутивної справедливості, за яким винагорода кожного індивіда чи

суспільної групи при розподілі національного доходу пропорційна їх внеску в створення цього доходу, а отже існування нерівності цілком справедливе. З іншого боку, майнову та соціальну нерівність можна розглядати як результат експлуатації однієї суспільної групи іншою, наслідок непослідовності державної політики регулювання суспільного добробуту. В результаті взаємодії та суперництва як двох типів соціальних відносин в економічному середовищі виникає цілий спектр інших соціально-економічних явищ, таких як безробіття, економічна інклюдія (ступінь залучення індивідів до господарської діяльності), бідність, економічна депривація (позбавлення індивіда економічних можливостей, доступу до ресурсів чи благ) та ін. Ці явища визначають ступінь реалізації соціальних цінностей суспільства. Вагомий вплив на формування параметрів цих соціально-економічних явищ на етапах розподілу та перерозподілу національного доходу справляють складові фінансового механізму. Зокрема, кількісно-якісні показники застосування елементів фінансового забезпечення та фінансового регулювання значною мірою визначають параметри доходів населення, споживання ним суспільних послуг та інших благ, впливають на мінімізацію негативних наслідків соціально-економічних явищ, які не відповідають прийнятним для суспільства показникам соціально-економічного розвитку.

Оскільки соціальні цінності втілюють у собі уявлення суспільства про умови життєдіяльності людини і суспільства, за яких кожна особа відчуває задоволеність життям, ступінь їх реалізації можливо визначити як певний рівень добробуту суспільства. Через єдність соціально-економічних явищ, що є продуктом соціальних відносин в економічному середовищі та застосування фінансового механізму формується соціально-економічне явище суспільного добробуту. Водночас, сам фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту також є результатом обох типів соціальних відносин. Через співпрацю та суперництво між суб'єктами економіки (державою, населенням, суб'єктами господарювання) щодо реалізації їх інтересів відбувається формування архітекtonіки фінансового механізму, зокрема визначення кількісно-якісних показників застосування методів, форм, інструментів фінансового забезпечення суспільного добробуту, складових його фінансового регулювання. Отож, можна стверджувати, що суспільний добробут та фінансовий

механізм його забезпечення є продуктами суспільних відносин, між якими існує тісний причинно-наслідковий зв'язок: функціонування фінансового механізму на різних етапах суспільного відтворення має наслідком встановлення певного рівня суспільного добробуту; водночас, досягнутий рівень суспільного добробуту, який визначає ступінь реалізації інтересів суб'єктів соціальних відносин, є причиною наступної трансформації фінансового механізму його забезпечення задля більш об'єктивного відображення встановленого у суспільстві балансу інтересів суб'єктів соціальних відносин.

Поняття добробуту часто пов'язують із рівнем задоволення визначеного набору потреб індивіда. На думку О. Мельниченка, він є необхідним обсягом благ, здатним задовольнити зростаючі потреби [373]. Але більшість вчених не обмежують добробут лише матеріальною складовою, зараховуючи до його проявів також наявність можливостей для самореалізації, зручне середовище життєдіяльності. І. Поляков визначає добробут як оцінку рівня реалізованих потреб та можливостей людини в процесі матеріального відтворення [460, с. 35]. Як сукупність умов для життєдіяльності людини, створених на різних етапах суспільного відтворення, які формують ієрархію потреб та визначають їх задоволення, характеризує поняття добробуту О. Длугопольський [183, с. 6].

Однак чи можливо об'єктивно відповісти на питання, який набір благ та умов життєдіяльності характеризує стан добробуту? Очевидно, що він залежить від того, на якому рівні економічного, соціального та політичного розвитку перебуває конкретне суспільство. У розвинутих країнах з усталеними традиціями демократії й захисту прав людини суспільне уявлення про стан добробуту значно відрізняється від того, як уявляють собі його мешканці відсталіх країн «третього» світу. Отже, при формулюванні змісту поняття добробут необхідно виділяти об'єктивну та суб'єктивну його складові.

На думку О. Євтушевської, об'єктивна складова добробуту характеризує певний базовий набір благ (їжа, одяг, житло, побутові зручності та ін.), суб'єктивна складова – набір благ, які в певному суспільстві є атрибутами зручного життєвого середовища (зв'язок, транспортне обслуговування, побутові зручності та техніка,

ін.). До складових добробуту вона також зараховує надумані блага (товари розкошів, косметичні послуги для тварин та ін.) [215], які у заможних країнах нерідко також розглядають як ознаки добробуту. В розвинутих країнах з високими соціальними гарантіями мінімальний стандарт добробуту може передбачати значно більш широкий набір потреб, ніж у державах зі слабкою економікою.

Розуміння того, який зміст необхідно вкладати у поняття індивідуального добробуту дає підґрунтя для досліджень щодо теоретичних основ та механізмів забезпечення суспільного добробуту, які тривають з часу започаткування основ економічної науки. Зокрема, А. Сміт вказував на кореляцію суспільного добробуту з обсягами «річної праці» суспільства, а також кількістю споживачів благ [585, с. 654]. На його думку, суспільний добробут залежить від того, чи продуктивно працює зайняте населення, а також відношення між працюючою та незайнятою частиною суспільства. Чим більше мешканців країни заняті продуктивною працею, і чим інтенсивніше вони працюють, тим вищим є добробуту суспільства в розрахунку на одного жителя країни. У впливі на ці чинники А. Сміт вбачав шлях до забезпечення суспільного добробуту. Екстраполюючи наукові погляди А. Сміта на сучасність, можна стверджувати, що позиція щодо максимального охоплення населення країни продуктивною діяльністю як чинника суспільного добробуту тісно перегукується із основами концепції інклюзивного розвитку, що пропагує максимальне залучення членів суспільства до господарських відносин.

Індивідуальний добробут А. Сміт визначав обсягом праці інших людей, який конкретна особа може придбати в обмін на власні трудові зусилля. Але поняття індивідуального добробуту, крім матеріального багатства, включає такі складові, як становище (престиж) у суспільстві, задоволення від праці [585, с. 697]. Тому він визнавав вагомість нематеріальної складової людських потреб (задоволення від життя, комфорт життєвого простору) у формуванні відчуття добробуту.

На думку Є. Бентама, головною метою будь-якої діяльності людини має бути максимізація добробуту. Його вчений визначав для кожного індивіда як різницю між обсягом задоволення та страждань, а суспільний добробут – як максимізацію добробуту якомога більшої кількості людей. На думку Є. Бентама, людина здатна

сама виміряти рівень задоволення і страждань, який залежить від їх тривалості та інтенсивності. Максимізуючи задоволення та уникаючи прикростей, людина може збільшити власний добробут, а отже й добробут всього суспільства [27, с. 184].

Отже, спільним для представників класичної економічної теорії було те, що вони вбачали шлях до суспільного добробуту через максимізацію індивідуального добробуту якомога більшої кількості людей, повністю ігноруючи можливість редистрибуції (перерозподілу). Ідеї Є. Бентама про суспільний добробут як суми індивідуального добробуту кожного члена суспільства були розвинуті у поглядах представників неокласичного напрямку економічної думки. Вони лягли в основу соціальної політики ліберальних держав, де на фоні мінімального втручання держави в ринкові процеси та обмежених масштабів соціального забезпечення основний акцент роблять на захисті прав індивіда, рівності можливостей.

Маржинальна теорія пропонує тлумачення суспільного добробуту у його гедоністичній інтерпретації. На думку К. Менгера, людина діє як максимізатор власної корисності, ця ідея – прагнення якомога повніше задовольнити свої потреби, – визначає зміст її діяльності. З огляду на ці переконання, маржиналісти відкидали значимість інших цілей, крім досягнення особистого добробуту [40, с. 48]. На думку Дж. Кларка, економіка добробуту є обґрунтуванням шляхів, за допомогою яких економічна система обслуговує/не обслуговує добробут людей [699, с. 20]. В рамках економіки добробуту предметом дослідження є аналіз того, чи забезпечує економічна система максимізацію добробуту людини, а також оцінка заходів, які спрямовані на досягнення цього завдання [761, с. 352]. Умовами максимізації суспільного добробуту вони визначали максимізацію національного доходу і забезпечення його справедливого розподілу. Забезпечити ці умови може досягнення ринкової рівноваги, що є свідченням оптимальної алокації чинників виробництва та відповідності доходів їх власників граничному внеску кожного чинника у граничний суспільний продукт [296, с. 62-63].

Отож, представники ліберальних напрямків економічної теорії вбачають можливості забезпечення суспільного добробуту у досягненні рівноваги ринку за мінімального втручання з боку держави. Однак більшість наукових концепцій

перспективи досягнення суспільного добробуту пов'язують із редистрибуцією, лише дискутуючи про масштаби та сфери її застосування. С. Сімонді пов'язував досягнення суспільного добробуту із рівномірним перерозподілом доходу. Отож, С. Сімонді був одним із перших науковців, хто порушив питання необхідності перерозподілу для добробуту суспільства. На думку вченого, досягнення певного рівня доходу, який формує матеріальну основу для щастя людини, не означає власне досягнення загального добробуту та щастя, зважаючи на дію негативних явищ, таких як нерівномірний розподіл доходу (багатства). С. Сімонді наполягає на тому, що держава має стати захисником того, хто не може сам захистити свої інтереси, бути представником інтересів суспільства на противагу тимчасовим, однак гаряче відстоюваним інтересам окремих осіб [570, с. 168].

Критикуючи принципи «laissez faire», Г. Сіджвік зазначав, що система «природної свободи» не здатна без державного втручання забезпечити приросту загального добробуту. Але межі державного втручання не мають поширюватись на виробництво, бо це негативно впливатиме на стимули до праці. Вказуючи на конфлікт між індивідуальними та суспільними інтересами, Г. Сіджвік визначав, що більш рівномірний розподіл суспільних благ сприяє підвищенню загального рівня добробуту нації [353, с. 560]. Варто зазначити актуальну на теперішній час думку Г. Сіджвіка, що вільний ринок породжує конфлікт між інтересами теперішнього та майбутніх поколінь. Інтерпретуючи її для реалій сьогодення, можна зауважити, що економічне зростання та добробут сучасного покоління багато в чому досягнутий за рахунок неконтрольованого споживання ресурсів, що загрожує підірвати матеріальне й екологічне підґрунтя для добробуту майбутніх поколінь.

Відповіддю на «арифметику щастя» Є. Бенґама стала теорія суспільного добробуту В. Парето. На його думку, суспільний добробут досягає максимуму, коли будь-які зміни розподілу погіршують добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Вірними з погляду підвищення суспільного добробуту В. Парето визнавав такі дії, коли розподіл ресурсів поліпшує рівень добробуту хоча б однієї людини, не завдаючи шкоди нікому іншому. Критерієм оптимальності для нього є не загальна максимізація корисності, а її максимізація для кожного окремого індивіда, що

досягається в умовах Парето-оптимального стану ринку. Шлях до максимізації суспільного добробуту В. Парето вбачав у забезпеченні ринкової рівноваги, коли учасники економічних відносин максимізуватимуть власні вигоди [11, с. 56-58].

В іншій праці В. Парето виводить закон розподілу доходів, що виражає залежність рівня життя населення від обсягу суспільного доходу та кількості його реципієнтів. В. Парето заявляв, що підґрунтям для економічної та соціальної нерівності є нерівність, яка властива людині. На думку вченого, гетерогенне суспільство складається з сукупності фізично, морально, інтелектуально нерівних людей, тому нерівність у розподілі доходів є наслідком нерівномірного розподілу людських здібностей. В. Парето критично ставився до редистрибуції як способу зниження нерівності й сприяння росту суспільного добробуту [431, с. 273].

Ідеї В. Парето щодо виключно позитивних наслідків дій при забезпеченні суспільного добробуту до певної міри є утопічними. Як зазначає Дж. Е. Стігліц, найбільшим недоліком принципу Парето є те, що він не забезпечує рекомендацій щодо розподілу доходів. Більшість урядових програм передбачають збільшення добробуту одних індивідів за рахунок інших [597, с. 129]. З погляду соціальної справедливості, неможливо вважати прийнятними дії щодо задоволення інтересів більшості за рахунок ущемлення інтересів меншості, бо це формує передумови для соціального конфлікту, що може мати негативні наслідки для держави.

Представники неокласичної кембриджської економічної школи пов'язували зростання суспільного добробуту із конкурентним ринком. А. Маршалл пов'язував суспільний добробут із механізмом розподілу ресурсів [268, с. 145]. Вчений був прихильником помірної редистрибуції, стверджуючи, що немає жодної реальної необхідності, а отже й морального виправдання існуванню крайніх злиднів поруч із значним багатством. Він застерігав, що перерозподіл повинен мати обмежений характер, адже рівний розподіл багатства збільшить дохід широких мас населення, але матиме руйнівні наслідки для виробництва [362].

А. Пігу основною мірою суспільного добробуту визначає національний дохід (дивіденд) як сукупність матеріальних благ та послуг, які мають грошовий вимір. Однак параметри національного дивіденду не повною мірою характеризують

суспільний добробут, оскільки такі елементи якості життя, які не мають грошового вимірника (безпека, умови життя, взаємовідносини між людьми та ін.) і корисність яких складно оцінити, також є чинниками добробуту. А. Пігу виокремлює поняття економічного добробуту як частини загального добробуту, що може бути виміряна за допомогою грошей. Трансферт доходу від багатих до бідних, на думку А. Пігу, збільшує сукупний добробут, адже приріст задоволення бідних значно більший, ніж зменшення рівня задоволення заможних. Окрему увагу А. Пігу приділяв зв'язку суспільного добробуту та публічних фінансів, що отримала вираження у його теорії оподаткування і дотацій.

Не втрачають актуальності висновки А. Пігу щодо антагонізму інтересів всередині самого суспільства, а саме між сучасниками та майбутніми поколіннями. Марнотратне використання природних ресурсів загрожує інтересам майбутніх поколінь. З огляду на це, уряд має забезпечувати не тільки максимізацію суспільного добробуту через механізм редистрибуції доходів та реагування на зовнішні ефекти, але й сприяти розвитку науки, освіти, реалізувати природоохоронні проекти, захищаючи інтереси майбутніх поколінь [751].

Ідеологічним підґрунтям політики суспільного добробуту в повоєнні роки стала концепція соціальної ринкової економіки Л. Ерхарда. Найбільш прийнятним шляхом забезпечення суспільного добробуту він визначав розбудову системи соціальних гарантій, які, однак, мають передбачати створення умов для того, щоб кожен індивід мав можливість та обов'язок сам подбати про свій добробут. За цих обставин люди будуть виявляти винахідливість, ініціативу та працьовитість для підвищення власного добробуту [681]. Надмірна опіка з боку держави може спричинити, на думку Л. Ерхарда, відмирання людських чеснот – готовності нести відповідальність та піклуватись про інших, прагнення до самореалізації та випробування своїх сил.

Окремий погляд на забезпечення суспільного добробуту пропонує Дж. Роулз. На його думку, добробут суспільства залежить від добробуту найбіднішого його представника. Суспільство виграє тоді, коли покращується рівень життя найменш заможного члена суспільства, натомість підвищення добробуту інших не має впливу

на загальний добробут. Дж. Роулз вважав справедливим такий перерозподіл доходів, коли він сприяє більш високому рівню життя найбільш вразливих членів суспільства.

Дж. Роулз вводить при обґрунтуванні своєї концепції теоретичну абстракцію – «початкову позицію», у якій кожен індивід визначає принципи справедливості, не знаючи свого соціального статусу, можливостей та здібностей, частки у розподілі суспільних благ, освіти, професії. Ключовим моментом у концепції справедливого розподілу Дж. Роулза є два принципи справедливості: принцип рівних свобод (який має пріоритет та передбачає рівність прав та свобод індивіда) та принцип диференціації і рівності можливостей. Зміст другого принципу передбачає, що соціально-економічні нерівності виправдані (справедливі), коли вони забезпечують найбільшу вигоду для найменш забезпечених, а також роблять відкритими для усіх посади та становища в умовах рівних можливостей [538, с. 105-107].

Важливим моментом концепції справедливості Дж. Роулза є пріоритет принципів справедливості. Пріоритет принципу рівності свободи передбачає, що члени суспільства мають бути наділені рівними політичними і громадянськими правами (їх вчений визначає як базові блага), розширення свободи одних індивідів за рахунок звуження свобод інших неприйнятне. Дуальний принцип можливостей та диференціації, за Дж. Роулзом, передбачає пріоритет рівності можливостей для досягнення соціального успіху. Тільки за цих умов прийнятною є нерівність у суспільстві, і тільки у тому випадку, якщо вона сприятиме покращенню становища найбільш знедолених [183, с. 17].

З кінця 80-х рр. ХХ ст. у політиці суспільного добробуту утверджуються ідеї концепції людського розвитку, запропонованої Г. Беккером та розвинутої у працях М. Блауга, А. Сена, Т. Шульца. Вона продовжила відхід від вартісної концепції суспільного добробуту. В основу концепції людського розвитку покладені ідеї, що рівень життя людини визначає не кількість грошей, які вона має, а їх достатність для задоволення потреб. Збільшення доходів особи веде до розширення можливостей щодо задоволення ним власних потреб, підвищення доступності індивідуальних благ. На думку А. Сена, матеріальні та фінансові ресурси необхідно розглядати не як кінцеву мету, а як засіб для досягнення людського розвитку. Завдяки їм індивід

може забезпечувати підвищення свого духовного, культурного та інтелектуального рівня, всебічно реалізувати свої потреби та можливості [349, с. 42-43].

Формування інструментарію соціальної політики, за концепцією людського розвитку, має враховувати неоконсервативні рецепти. Не відкидаючи соціально-статусні трансферти, вона визнає провідну роль інвестування у соціальний капітал (вкладання ресурсів в освіту, здобуття трудових навичок, збереження і відтворення здоров'я) у забезпеченні зростання добробуту суспільства [773].

На думку Б. Корнейчука [309], залежність між рівнем доходів і добробутом не абсолютна, вона має певну межу. До певного рівня зростання доходів дійсно розширює можливості людини збільшувати тривалість творчого життя, усебічно розвиватись. Однак надалі зростання доходів індивіда уже не позначатиметься на рівні креативного добробуту. Ці думки підтверджують емпіричні дослідження, які провели американські психологи Е. Т. Джебб, Л. Тай, Е. Дінер та Ш. Оіші [731]. За їх результатами, найвищого рівня задоволеність життям досягає тоді, коли рівень доходів людини досягає 60-75 тис дол у рік, після цього зростання доходів не позначається на рівні емоційного задоволення людини життям та відчутті щастя. «Перехідною точкою» загального рівня добробуту є особистий дохід на рівні 95 тис дол у рік, після якого зростання доходів людини може спричиняти навіть зниження рівня емоційного добробуту (задоволення життям), а також викликати в індивіда розвиток негативних якостей.

Отримані науковцями цифрові показники доходів, які максимізують рівень добробуту демонструють тільки усереднені параметри в цілому по сукупності дослідження. Вони суттєво варіюють залежно від статі, рівня освіти респондентів, у розрізі частин світу і окремих країн. Це додатково підтверджує обґрунтованість поглядів, що добробут визначає не стільки рівень доходу індивіда, як можливості, які дає цей дохід. Власне добробут визначає не тільки рівень задоволення потреб людини, але й відчуття сенсу життя, можливість досягнення важливих для індивіда особистих цілей, участі у суспільному житті. Невід'ємними умовами добробуту людини є гарне здоров'я людини, фінансова забезпеченість, наявність роботи, інтегрованість у суспільне життя, комфортне довкілля [764].

Ці результати є продовженням поглядів нобелівських лауреатів А. Дітона та Д. Канемана, які у спільній праці роблять висновок про обмежену залежність між рівнем доходів й освіти людини та її самооцінкою якості власного життя [186]. А. Дітон критикує вартісний підхід до оцінювання суспільного добробуту та бідності на підставі усереднених показників. На думку А. Дітона, використання агрегованих показників без заглиблення в деталі може дати неправдиві результати щодо оцінювання рівня суспільного добробуту. Середній дохід є узагальненим показником рівня соціально-економічного розвитку, він ігнорує такі аспекти, як рівномірність розподілу доходів в суспільстві, розмах відхилення доходів окремих груп від середнього рівня. Тому за достатньо високих показників доходу, більшість населення може виявитись за межею бідності. Необ'єктивність вартісного підходу до оцінювання суспільного добробуту підтверджує також негомогенність держав, які відрізняються за рівнем розвитку, структурою населення, вартістю життя та іншими ознаками. Тому визначення універсального рівня бідності чи добробуту в грошових одиницях є необґрунтованим. Поділяючи думку А. Сена, що рівень добробуту визначається не обсягом доходу, а можливостями, які він дає, А. Дітон пропонує власну методичку, що передбачає оцінювання мікроданих про реальні споживчі витрати на рівні домогосподарств та їхніх груп [186]. Таким чином, вчений фактично реанімує утилітаристський підхід до розуміння суспільного добробуту як сукупності індивідуальних рівнів добробуту, однак у новій його інтерпретації, що враховує позаекономічну складову життєдіяльності людини.

На рубежі XXI ст. уряди країн з ринковою економікою зіштовхнулись з необхідністю реагувати на велику кількість нових ризиків і викликів соціально-економічного характеру. До них слід зарахувати насамперед біотехнологічну та інформаційну революції, поглиблення проблеми безробіття і «виштовхування» з ринку праці значного числа працездатного населення, зростаючу соціальну та майнову диференціацію суспільства та інші. Новітні тренди суспільного розвитку, такі як інтелектуалізація і креативізація праці, проникнення інформаційних технологій, метрополізація справляють вагомий вплив на усі аспекти суспільного життя, вимагаючи нових підходів до забезпечення суспільного добробуту.

Поширення інформаційних технологій ставить під сумнів перспективи зайнятості значної частини сучасного суспільства, висуває нові виклики перед системою освіти, що не встигає реагувати на зміни ринку праці. Поширення каналів розповсюдження знань, пришвидшення процесів старіння інформації потребує докорінної перебудови освітньої системи. Негативним наслідком інтелектуалізації праці є зростання майнової нерівності, що все частіше стає причиною соціальної напруги та масових протестів навіть у розвинених державах світу. Поглиблення майнової нерівності відбувається на фоні зростання темпів руйнації екології, що ставить під сумнів перспективи благополуччя майбутніх поколінь.

Метрополізація (набуття окремими містами наднаціональних функцій, концентрація трудових, економічних та інших ресурсів у найбільших міських агломераціях) генерує різноманітні явища, що ведуть до глибокої трансформації суспільних уявлень про суспільний добробут та підходи до його забезпечення. Наслідком метрополізації стає поглиблення регіональної нерівності, посилення ризику деградації периферійних районів через «вимивання» з них ресурсного потенціалу, що ставить перед державою виклики протидії регіональній бідності та сепаратизму. Збільшення розриву між метрополійними центрами та периферією ускладнює вироблення єдиних для держави стандартів надання суспільних послуг, що покладені в основу стандарту добробуту. Уже сьогодні можна помітити різницю між можливостями щодо доступу до різноманітних благ у різних сферах суспільного життя (освіта, медицина, культурне життя, дозвілля та ін.) між мешканцями міст та сільських територій. За відсутності реакції з боку держави на ці явища диференціація посилюватиметься. В умовах концентрації населення у найбільших містах все більш затребуваним атрибутом добробуту особи є наявність комфортного середовища проживання, що передбачає екологічну безпеку життя, зменшення проявів крайніх злиднів, антисоціальної поведінки тощо. У суспільстві зростає інтерес до екологічно безпечних технологій, ресурсоощадного способу життя, залученості до проектів допомоги маргінальним групам суспільства.

Все більшої глибини набуває проблема зростання соціально-майнової «прірви» у міждержавному контексті з формуванням так званого «золотого

мільярд» (найбільш розвинуті та благополучні країни) та периферії (країни, що впродовж десятиліть не можуть досягти помітного прогресу в своєму розвитку). Наслідком цього став швидкий ріст міграційних процесів, що на теперішній час трансформується в одну із найбільш складних проблем глобального розвитку. Міграційні процеси, а точніше їх активізація чи стримування, в сучасних умовах стають дієвим інструментом досягнення геополітичних цілей в рамках боротьби за впливовість у формуванні світового порядку, можуть дестабілізувати суспільно-політичну та економічну ситуацію навіть у розвинутих державах. Так, активізація військових конфліктів на Близькому Сході та спричинена ними масова міграція біженців до ЄС призвели в низці країн до зміни владних еліт, посилення впливу правих, антиемігрантських політичних сил і мали відповідні економічні наслідки (зростання державних витрат на допомогу біженцям, видатків на забезпечення правопорядку і протидію злочинності, підвищення рівня податкового тиску).

Відповіддю на новітні виклики глобального розвитку стала концепція інклюзивного розвитку, що є продуктом конвергенції різних наукових теорій та концепцій суспільного розвитку. В ній можна прослідкувати переплетіння наукових поглядів представників утилітаризму (через добробут індивіда до добробуту суспільства), роулзіанства (добробут для найменш забезпечених) і неокласиків (добробут за рахунок залученості до економічних відносин, зрівняння можливостей, продуктивної зайнятості, а не соціальних трансфертів). Інклюзивний розвиток розглядають у двох аспектах: як стійке економічне зростання, покликане знизити рівень та гостроту бідності, соціальної нерівності; як розвиток, що передбачає залучення усіх верств суспільства до створення та розподілу ВВП, формування умов для реалізації кожним індивідом свого потенціалу не залежно від економічних умов, статі, місця проживання та інших ознак [314].

В центр інклюзивного розвитку поставлена людина, тому пріоритетними напрямками такого розвитку є усі аспекти людської життєдіяльності, в тому числі культура, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, зайнятість. В основі економічного зростання за концепцією інклюзивного розвитку лежать технічний прогрес, підвищення культурного та освітнього рівня людини, управлінські

інновації, а наслідком є забезпечення соціальної стабільності в суспільстві. В узагальненому розумінні, інклюзивний розвиток полягає у залученні до вирішення проблем розвитку усіх верств населення, залученості до розвитку усіх територій [260], що дає змогу відчувати його результати усім членам суспільства, охоплюючи всі сфери життя [513, с. 187].

Г. Ран'яр та Р. Канбур вказують на різницю між інклюзивним розвитком та розвитком в інтересах бідних. Якщо економічне зростання супроводжується зниженням бідності, але нерівність у розподілі доходів зростає, то воно позбавлене інклюзивної ознаки. Якщо ж на фоні економічного зростання спостерігається зниження нерівності в розподілі ресурсів та доходів, то такий розвиток має ознаки інклюзивного [755, с. 7]. Дж. Гупта, Н. Поу, М. Рос-Тонен визначають особливість інклюзивного розвитку в тому, що він передбачає залучення представників маргінальних соціальних груп, секторів економіки та цілих держав у соціальні, політичні та економічні процеси для підвищення добробуту людей, забезпечення соціальної та екологічної стійкості, розширення можливостей [719, с. 544-546].

Перевагою інклюзивного розвитку є те, що він дає змогу знижувати гостроту проблем бідності та економічної нерівності на тривалій основі. Соціальні трансферти приводять рівень добробуту вразливих верств населення до суспільно визначених стандартів лише на певний строк, після чого проблема знову постає з попередньою гостротою. Критикуючи надання допомоги країнам з високим рівнем бідності [186], А. Дітон доводить, що більш дієвим є підвищення інституційної спроможності держав, розширення доступу незаможних до ресурсів, що дасть змогу вирішити проблему злиднів за рахунок економічної активності населення.

Можна відзначити виняткове різноманіття наукових поглядів на суспільний добробут і підходи до його забезпечення. Вважаємо за доречне долучитись до апологетів кількісної концепції розуміння суспільного добробуту, що визначають його як сумарний показник індивідуального добробуту усіх членів суспільства. Однак поняття індивідуального та суспільного добробуту необхідно розглядати у їх модерній інтерпретації. Індивідуальний добробут слід розглядати як складне багатоаспектне явище, стан життєдіяльності людини, що визначається ознаками:

– зумовленим доходами споживанням індивідом матеріальних благ та послуг на рівні, що дає змогу забезпечити збереження, відтворення та розвиток фізичних, розумових та емоційних сил індивіда і відповідає усталеному в даному суспільстві стандарту гідного життя. У цьому контексті слід розрізняти поняття добробуту та нормального рівня життя. Нормальний рівень життя визначається раціональним споживанням економічних благ відповідно до науково обґрунтованих нормативів [340, с. 109]. Ці нормативи можуть мати універсальний характер, бо не залежно від країни проживання, людині потрібен достатньо стандартизований набір благ, щоб відновити її фізичні, розумові, емоційні сили. Рівень індивідуального споживання, що відповідає уявленню про стан добробуту, не є універсальним та формується в кожному суспільстві окремо, зважаючи на рівень розвитку країни, менталітет і традиції населення, особливості економічної політики, інші чинники;

– широкими можливостями для участі індивіда у суспільних процесах. Поняття «можливості» у цьому контексті має доволі широку інтерпретацію та об'єднує як політичні права та свободи людини, так і можливості для її участі у суспільно-політичних процесах з різних аспектів суспільного життя; можливості реалізації економічного, творчого та управлінського потенціалу індивіда, в тому числі через розширення доступу до економічних ресурсів; наявність механізмів для відстоювання власних прав та інтересів індивіда та ін.;

– сприятливим середовищем проживання, що поєднує такі характеристики, як належний рівень особистої безпеки індивіда, мінімізація загроз його життю, здоров'ю та власності; належний рівень безпеки середовища його проживання, мінімізація соціальних конфліктів. Вагомим елементом відчуття задоволеності життям, добробуту людини є толерантні взаємини між людьми, відсутність конфліктів у щоденному житті, загального відчуття того, що все розвивається у невірному напрямку. Причини цього у психологічних особливостях людини, яка схильна інтерпретувати загальні проблеми через особисті. Відчуття тотальної несправедливості, поширення деструктивних соціальних явищ, стресів і соціальної напруги на фоні агресивного інформаційного середовища спричиняють відчуття невдоволення життям та низького рівня особистого добробуту (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Концептуальна модель суспільного добробуту та місце фінансового механізму в його забезпеченні

Джерело: розроблено автором самостійно

Середовище проживання є ознакою індивідуального добробуту, але водночас задіяне у визначенні змісту поняття суспільний добробут. Процеси формування особистого добробуту усіх членів суспільства супроводжуються соціальними відносинами, в рамках яких визначаються пропорції розподілу економічних благ, можливості доступу до них різних суспільних верств. Тому, суспільний добробут можна визначити як комплексне соціально-економічне поняття, що з одного боку, визначається усередненими показниками добробуту усіх членів суспільства, а з іншого боку, кількісно-якісними пропорціями розподілу доходів, споживання та можливостей між різними суспільними групами. Очевидно, що навіть за високих показників економічного розвитку, якщо для суспільства характерні надмірні масштаби нерівності, обмеження прав, свобод і можливостей індивідів, ексклюзія цілих суспільних верств з активного суспільного життя, його складно розглядати як суспільство з високим рівнем добробуту. Означення параметрів такого розподілу, на наш погляд, може передбачати використання окремого терміну, який ми б

визначили як колективний добробут. Під цим поняттям ми схильні розуміти такий стан соціально-економічної системи, який характеризується показниками нерівності населення з такими тісно взаємопов'язаними між собою критеріями:

– нерівність у розподілі ресурсів та доходів, що визначається індикаторами порівняння майнової нерівності у міжнародному вимірі. На наш погляд, серед індикаторів, що непрямо характеризують нерівномірність у розподілі ресурсів в економічній системі є структура доходів населення за джерелами їх походження. Вона вказує на відповідність формування суспільного добробуту принципам інклюзивного розвитку. Високі показники соціальних трансфертів за одночасного зниження питомої ваги заробітної плати й доходів у формі прибутку та змішаного доходу свідчать про превалювання пасивних форм соціальної політики, значні масштаби майнової нерівності. Структура доходів населення, у якій переважають соціальні трансферти, є результатом політики заниження вартості робочої сили, перерозподілу ресурсів на користь власників капіталу. Зважаючи на схильність бізнесу до використання схем виведення прибутку та специфіку статистичних даних, що не повною мірою враховують доходи населення, низькі параметри доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу вказують на несприятливі умови для розвитку дрібного бізнесу, а отже відсутність умов для становлення середнього класу, що негативно позначається на показниках нерівності;

– нерівність у споживанні, що значно мірою є наслідком нерівності у доходах. Як зазначає О. Соскін, Україна перетворюється на державу, характерними рисами якої є задоволення гедоністичних потреб суспільства, його деградація та ентропія. Немає продуктивного накопичення та позитивного використання національного капіталу. У держави і суспільства відсутня повага до громадян, які демонструють приклади ефективного управління й економічної поведінки, ведуть поміркований спосіб життя, а заощаджені ресурси витрачають на розширення бізнесу [586]. О. Глущенко зазначає, що у вітчизняному соціумі переважає принцип гедонізму і пауперо-люмпенської свідомості [94, с. 143]. Нерівність у споживанні виявляється також в освіті, медичних послугах, задоволенні культурних потреб. Особливо ця

нерівність виявляється у зрізі село/місто. Її причиною є деградація інфраструктури, зумовлена дефіцитом коштів на її розвиток і залишковим підходом до фінансування;

– нерівність у можливостях, що водночас є причиною та наслідком надмірних масштабів нерівності у розподілі ресурсів, доходів та споживання. Політика дешевої робочої сили, високий ступінь монополізації економіки, превалювання інтересів фінансово-промислових груп стали причиною того, що за даними окремих науковців, 2/3 населення країни складають маргінали або люмпени, що стають об'єктом маніпуляцій та зовнішнього управління. Сила інтересів керівної еліти набагато перевищує сукупну силу інтересів маргіналізованого та люмпенізованого населення [456]. Певною мірою гіперболізовано, але сучасну Україну можна означити як правовий симулякр, оскільки при конституційно декларованому статусі соціальної правової держави для більшості населення можливості дієвого захисту своїх прав та інтересів практично відсутні. Фікцією залишаються можливості для участі суспільства в управлінні різними сферами суспільного життя, в тому числі щодо управління публічними фінансами. Більш того, наслідком бідності та майнової нерівності є апатія суспільства та зниження громадської активності. На думку В. Полохала, рушійною силою громадської активності є середній клас, який швидше організується у партії, громадські організації та рухи, через які захищає свої права. Середній клас є основою громадянського суспільства, тоді як представники маргінальних та люмпенських прошарків населення розпорошені та атомізовані [456]. Слабкість громадянського суспільства стає причиною поширення інших форм нерівності у можливостях, що виявляються у різних формах дискримінації та стають підґрунтям для поглиблення нерівності у доходах та споживанні.

Ці критерії тісно пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками, що вимагає їх комплексного розгляду. Зокрема, превалювання у економічній політиці інтересів фінансово-промислових груп, що є наслідком їх впливу на вітчизняний політикум, поглиблює нерівність у доступі до ресурсів між представниками великого капіталу та малого бізнесу. Поширеним механізмом мобілізації фінансових ресурсів для розвитку фінансово-промислових груп є кредитування пов'язаних компаній, що нерідко завершується неповерненням кредитів, їх віднесенням на

безнадійну заборгованість. Водночас, до чинників, що стримують розвиток малого бізнесу в Україні зараховують так званий «кредитний голод», зумовлений високою вартістю кредитних ресурсів та складними умовами їх залучення. Нерівність у доступі до фінансування є причиною зміцнення впливу фінансово-промислових груп та деградації середнього класу, що підриває перспективи становлення в Україні економічної системи, базованої на принципах інклюзивного розвитку.

1.2. Концептуальні засади фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту

Основою реалізації дієвої політики підвищення суспільного добробуту є формування ефективного фінансового механізму, що враховує специфічні цілі й завдання забезпечення усебічного задоволення потреб та інтересів кожного члена суспільства через включення до економічних відносин усіх його верств. Теоретична база побудови фінансового механізму характеризується високим рівнем розробленості. В контексті цього, поглиблення теоретичних засад фінансового механізму передбачає уточнення його сутності, принципів побудови, часових параметрів дії, архітектури, підходів до поєднання окремих елементів. Продумане і своєчасне застосування елементів фінансового механізму має бути направлене на досягнення обраної мети й виконання завдань, які ведуть до її здійснення.

Поняття «механізм» запозичене суспільними науками з галузі техніки. У довідковій літературі під ним розуміють спосіб взаємозв'язку між різнорідними елементами, внутрішню будову, сукупність етапів, з яких складається явище [69, с. 523]. На думку І. Бернара та Ж. К. Коллі, кількість економічних механізмів визначається тим, стільки може бути комбінацій між парами економічних явищ, або скільки існує імпульсів в кожній системі взаємопов'язаних явищ за певних умов [29, с. 205]. Л. Гурвіц визначає економічний механізм формою взаємодії економічних агентів та держави при продукуванні благ для задоволення потреб суспільства. На його думку, такий механізм передбачає множинність можливих дій економічних агентів, а також пов'язані з цими діями результати [251, с. 4-26].

Радянська наукова спільнота розглядала фінансовий механізм як складову господарського механізму, такий підхід був успадкований і після започаткування переходу до ринку. На думку В. Федосова, складовими господарського механізму є: фінансовий механізм, індикативне планування, ціни та правознавство [633, с. 67], з яких центральне місце належить фінансовому механізму. В. Дем'янишин вказує на множинність підходів до тлумачення господарського механізму [168, с. 230], а В. Козловський і Л. Дончак наголошують на відсутності консенсусу щодо розуміння співвідношення понять «господарського механізму» та «економічного механізму», які нерідко ототожнюють або визначають як частину та ціле [299, с. 7]. Однак найбільш вдалою є дефініція господарського механізму С. Мочерного, як «системи основних форм, методів та важелів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, усебічного розвитку людини, формування її потреб, створення системи стимулів та узгодження економічних інтересів основних класів, соціальних груп» [207, с. 269]. Комплексно характеризуючи господарський механізм, вчений також наголошує на його соціальному призначенні.

Дискусійними є також погляди сучасних науковців на склад господарського механізму, який структурують за ієрархічним, економічним, інституційним та іншими критеріями. Л. Мельник та Ю. Осацька розмежовують господарський механізм за еволюційним підходом, виділяючи у його складі механізм виробничої одиниці й ринковий механізм [372, с. 20]. О. Іваницький і В. Косенко застосовують інституційний критерій, виділяють у складі господарського механізму економічний та інституційний механізми [254]. В. Козловський та Л. Дончак за ієрархічним критерієм у господарському механізмі виокремлюють світовий господарський механізм, господарські механізми держави, галузі або території, підприємства [299, с. 9]. Вдалим є застосування економічного критерію, що дає змогу структурувати господарський механізм, вказуючи на причинно-наслідкові зв'язки його існування з економічною системою. Як зазначає В. Дем'янишин, господарський механізм формується на взаємодії продуктивних сил, техніко-економічних та виробничих відносин, до яких належать і фінансові відносини. Відтак складові господарського

механізму визначаються структурою елементів економічної системи, а тому в його складі слід виділяти фінансовий, ціновий та інші механізми [168, с. 230].

У працях В. Дем'янишина [168, с. 231], З. Лободіної [344, с. 47] наголошено на складності фінансового механізму суспільства, у якому відповідно до рівнів економічної системи, сфер та суб'єктів фінансових відносин виділяють фінансовий механізм держави, суб'єктів господарювання, домогосподарств. У науковій літературі представлені й інші підходи до структуризації фінансового механізму, зокрема за інституційним, функціональним критеріями. Також набув поширення підхід до дослідження фінансового механізму з визначеною процесною ознакою, що розкриває його призначення та спрямованість впливу. У наукових працях можна віднайти такі дефініції, як фінансовий механізм соціально-економічного розвитку, фінансовий механізм реалізації державної політики, стимулювання чи регулювання певних видів діяльності чи окремих сегментів національної економіки та ін. Ці механізми недоречно розглядати як окремі складові фінансового механізму розвитку суспільства, вони є його різновидами. У кожному випадку фінансовий механізм, що має процесну ознаку, передбачає формування власного набору компонент. Специфіка їх застосування визначається необхідністю досягнення мети функціонування цього фінансового механізму. За таким підходом, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту правомірно розглядати як різновид фінансового механізму, компоненти якого спрямовані на досягнення провідної мети його функціонування, яка полягає у забезпеченні суспільного добробуту (рис. 1.3).

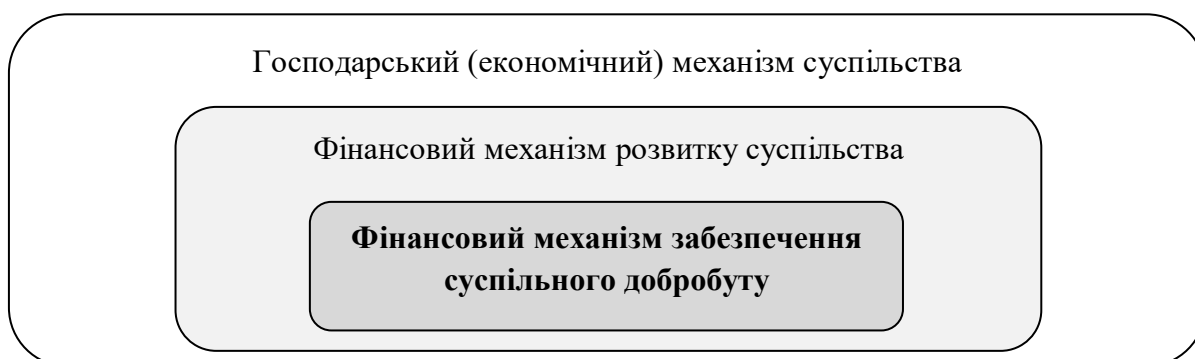

Рис. 1.3. Зв'язок фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з господарським та фінансовим механізмом розвитку суспільства.

Джерело: побудовано автором самостійно

У науковій літературі наявний значний спектр підходів до тлумачення фінансового механізму, які, для компактності викладення матеріалу, представлені у табл. А.1 додатку А. Узагальнення поглядів на сутність фінансового механізму дає можливість виокремити ключові ознаки, які розкривають суть цього поняття (рис. А.1 додатку А). Серед цих ознак найперше слід виділити об'єкт, на який спрямована його дія. За традицією пострадянської фінансової науки, частина науковців визначає об'єктом впливу фінансового механізму сукупність фінансових відносин. Поширення концепції відносин критикує В. Андрущенко. На його думку, поняття відносин не піддається рахунку, не передбачає критеріїв виміру ефективності. Розуміння фінансів як відносин не відображає базових економічних ознак фінансових явищ: кількісної вимірності, обмеженості фінансових ресурсів, порівняності якісного стану фінансів, ризику і невизначеності [11]. В теперішній час науковці відійшли від визначення фінансових відносин як об'єкта впливу фінансового механізму та вбачають у ньому фінансові ресурси, процеси їх формування та використання. Таку позицію поділяють, зокрема, О. Василик, А. Загородній, Г. Вознюк, С. Юрій, В. Федосов та інші вчені.

Недостатньо обґрунтоване визнання об'єктом впливу фінансового механізму фінансової діяльності держави [152, с. 68]. Сфера застосування фінансового механізму не обмежується формуванням і використанням фінансових ресурсів публічного сектору, вона також охоплює рух фінансових ресурсів суб'єктів господарювання і домогосподарств. Але відповідно до стандартів бухгалтерського обліку [487], фінансовою є діяльність, яка веде до змін у власному та позиковому капіталі підприємства. Тому фінансова діяльність підприємства охоплює не усі відносини суб'єкта господарювання, опосередковані рухом фінансових ресурсів, а тільки їх частину, пов'язану із змінами в обсягах чи структурі капіталу. На думку окремих вчених, вона охоплює також відносини, пов'язані з використанням фінансових ресурсів [403, с. 201]. Щодо фінансової діяльності домогосподарств, то вона у правовому сенсі майже не регульована, держава може тільки за допомогою фінансового механізму впливати на її окремі аспекти. Суперечність у підходах до

тлумачення фінансової діяльності суб'єктів фінансових відносин свідчить, що вдалим є визначення об'єктом впливу фінансового механізму процесів формування і використання фінансових ресурсів у централізованій та децентралізованій формі. Для фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту можна виділити об'єкти I-го і II-го порядку. Об'єктами впливу I-го порядку є процеси формування і використання фінансових ресурсів. Але перегрупування фінансових ресурсів, коригування їх кількісно-якісних параметрів і направленості не є самоціллю, воно покликане забезпечити зміни в обсягах споживання благ, умовах життєдіяльності людини, що матимуть наслідком підвищення рівня добробуту суспільства. Тому об'єктом впливу II-го порядку виступають явища та процеси, які визначають зміст поняття суспільного добробуту – доходи населення, послуги індивідуального та колективного споживання, середовище життєдіяльності людини, її можливості.

Характеристикою будь-якого фінансового механізму, яка розкриває його сутність, є його побудова. В часи планової економіки у фінансовому механізмі важливе місце займало фінансове планування, поряд з фінансовими важелями і організаційно-правовим забезпеченням. Такий підхід був закономірним, адже був відображенням планової адміністративно-командної системи управління народним господарством [46, с. 202]. Хоча в теперішній час фінансова наука відійшла від радянських наукових традицій, частина науковців продовжує оперувати підходами до пояснення економічних явищ і процесів, усталеними з радянських часів. Як зазначає С. Львовчкін, часто фінансовий механізм розуміють як механізм функціонування самих фінансових відносин. Такий підхід відображений у понятті «організації фінансів» [350, с. 78-109], тобто сукупності певних правил, порядку здійснення фінансових потоків. Таке бачення фінансового механізму поділяють О. Близнюк, Л. Лачкова, В. Оспіщев, Л. Василенко та інші вчені.

Інший глобальний підхід до розгляду фінансового механізму характеризує його зовнішню дію щодо об'єкта впливу та визначає його як сукупність методів, форм, інструментів, прийомів і важелів впливу фінансів на соціально-економічний розвиток. На думку С. Львовчкіна, до фінансового механізму не належать такі елементи, як організаційно-правове забезпечення, фінансове планування, адже

вони не розкривають суті впливу фінансів на об'єкт управління, а забезпечують умови для його вияву. Вчений виділяє у складі фінансового механізму дві підсистеми: фінансово-кредитне забезпечення та фінансово-кредитне регулювання.

На наш погляд, з аргументами С. Львовчкіна можна погодитись частково. Хоча з утвердженням ринкових відносин значення фінансового планування дещо знизилось, воно продовжує бути важливою складовою фінансового механізму. Елементом фінансового механізму фінансове планування розглядають такі вчені, як О. Василик, В. Базилевич, О. Кириленко, В. Оспіщев, О. Романенко, С. Юрій та ін. Звісно, в умовах ринку перед фінансовим плануванням постають інші завдання як в публічному секторі економіки, так і в приватних структурах. Але завдяки плануванню використання інструментів фінансового механізму набуває більшої осмисленості, послідовності, стає частиною цілісної фінансової політики. У секторі публічних фінансів фінансове планування, а саме його різновид бюджетне планування є невід'ємним елементом бюджетного процесу. Щодо забезпечення суспільного добробуту, то без бюджетного планування складно оцінити обсяг фінансових ресурсів, якими можуть оперувати органи влади при реалізації політики, спрямованої на його підвищення, а отже й масштаби фінансування цільових програм соціальних трансфертів, надання важливих суспільних послуг, забезпечення екологічного благополуччя, розвитку соціальної інфраструктури.

Зважаючи на критику щодо відірваності вітчизняної фінансової науки від практичних проблем функціонування фінансів, серед вчених превалює другий (управлінський) підхід до тлумачення фінансового механізму, згідно якого до його складу зараховують сукупність елементів для впливу на перебіг фінансових процесів. Однак серед науковців немає єдності щодо того, які складові формують фінансовий механізм. За підходом, який поділяють В. Оспіщев, О. Василик, О. Кириленко, О. Ляшенко, С. Юрій, В. Федосов та інші вчені, до них належать лише фінансові форми і методи, використання яких забезпечує вплив на об'єкт управління. О. Романенко доповнює їх фінансовими важелями, а В. Опарін, крім фінансових форм, методів та важелів, окремою складовою фінансового механізму виділяє також фінансові інструменти.

Побудова фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відбувається під впливом різних екзо- та ендогенних чинників економічного, політичного, морально-етичного та іншого плану. Втім, вихідним принципом його побудови має бути принцип, закріплений Загальною декларацією прав людини ООН, за яким «кожна людина має право на життєвий рівень... необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто та її сім'ї, і право на забезпечення у випадку... втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин» [223].

Вихідний принцип Загальної декларації прав людини має бути покладений в основу Стратегії соціально-економічного розвитку країни, розробленої на її базі політики реалізації соціальної функції держави, одним із головних елементів якої є відповідна фінансова політика. Реалізація фінансової політики у царині реалізації соціальної функції держави відбувається за допомогою фінансового забезпечення і фінансового регулювання. Тому розбудова фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має передбачати постановку мети і завдань, яких держава хоче досягти. Мета полягає у забезпеченні суспільного добробуту за рахунок оптимізації формування й використання фінансових ресурсів суб'єктів економіки. Реалізація цієї мети потребує виконання низки проміжних завдань (рис. 1.4).

Окрему увагу необхідно приділити розкриттю місця методів, форм, важелів та інструментів у фінансовому механізмі забезпечення суспільного добробуту. Формування цілісної теоретичної концепції тлумачення сутності та структури фінансового механізму вимагає чіткого розмежування понять фінансовий метод, форма, важіль, інструмент. Фінансовий метод визначають як спосіб впливу фінансових відносин на господарський процес [648, с. 86], на економічні процеси для досягнення мети [19, с. 27]. У наукових джерелах до фінансових методів зараховують фінансові планування, прогнозування, регулювання, забезпечення, контроль, оперативне управління, оподаткування, страхування, ціноутворення, аналіз та облік тощо [648, с. 86; 13, с. 57; 651, с. 11; 289, с. 35]. Т. Бурденюк і В. Свірський пропонують розрізняти фінансові методи прямої дії, а саме фінансове забезпечення та фінансове регулювання, а фінансове планування та прогнозування, фінансовий контроль вважати методами, які таку дію забезпечують [46, с. 203].

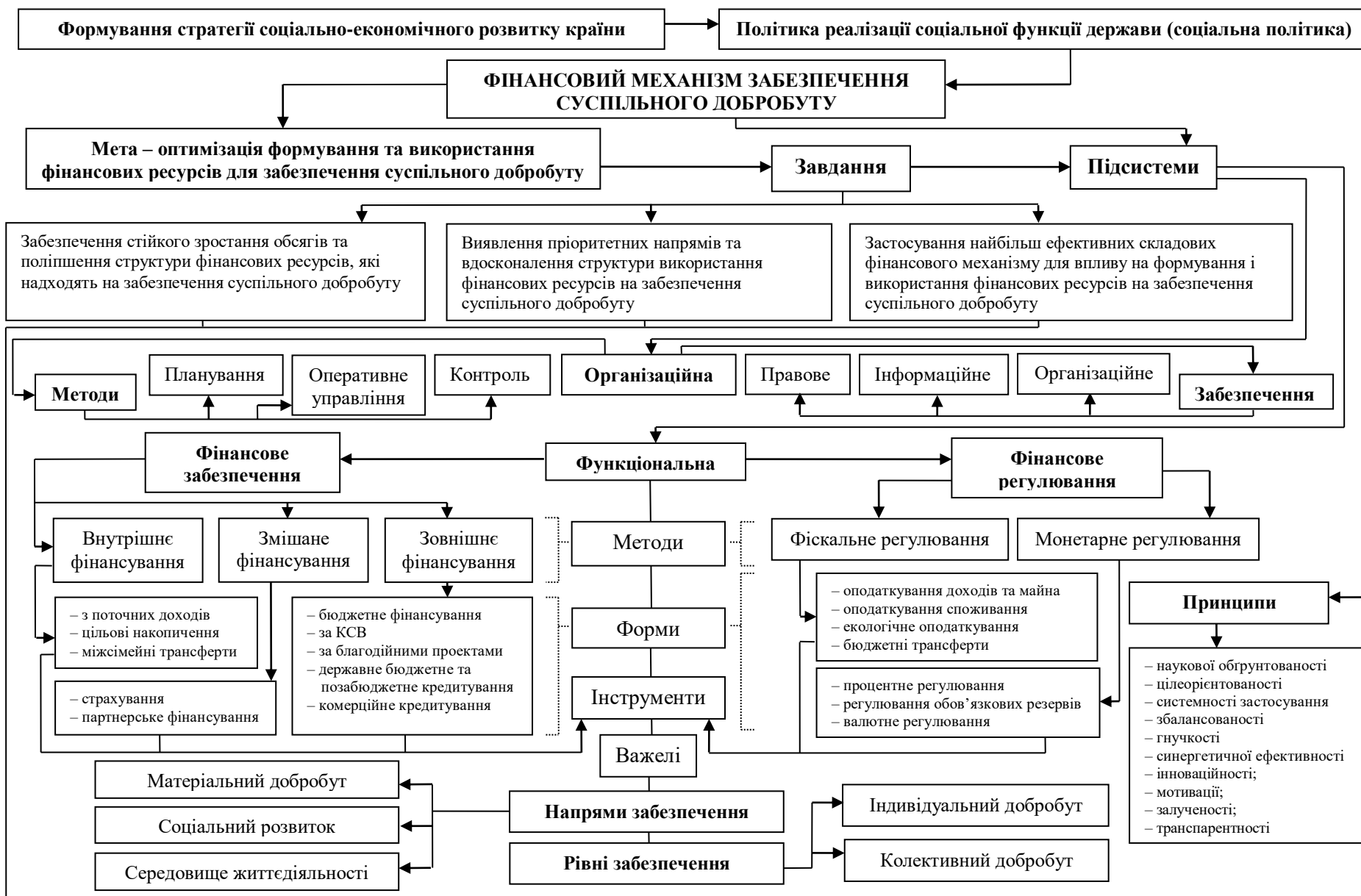

Рис. 1.4. Концептуальна модель фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: побудовано автором самостійно

Визнаючи право вчених на наукову позицію, все ж вважаємо зарахування фінансового планування, прогнозування, фінансового контролю, оперативного управління до складу фінансових методів недостатньо обґрунтованим. На наш погляд, фінансове планування не доцільно характеризувати як спосіб, в який суб'єкт управління впливає на процеси формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Фінансовий план сам по собі не є інструментом впливу, а лише засвідчує можливий результат від втручання у перебіг фінансових відносин. Планування присутнє як в рамках фінансового забезпечення (планування видатків, обсягів залучення чи повернення ресурсів, так і при фінансовому регулюванні (передбачення наслідків дії регуляторних інструментів). Подібні аргументи можливо сформулювати і щодо оперативного управління, фінансового контролю.

Окремої уваги заслуговує підхід до структуризації фінансового механізму В. Опаріна, Н. Кравчук та деяких інших вчених. В. Опарін в основу виокремлення фінансових методів пропонує покласти характер впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток суспільства. Кількісну визначеність цього впливу вимірює обсяг фінансових ресурсів, які надходять з різних джерел на реалізацію цілей розвитку. Кількісний бік впливу фінансового механізму характеризує метод фінансового забезпечення. Однак винятково важливе значення має не тільки обсяг фінансових ресурсів, які виділені на виконання конкретного завдання, але й джерела їх формування, канали та форми надходження, умови та напрями використання. Усе це характеризує якісну визначеність дії фінансового механізму, що відповідає методу фінансового регулювання [417, с. 55-56]. Поділяючи позицію В. Опаріна, Н. Кравчук також у складі фінансового механізму виділяє два методи – фінансове забезпечення і фінансове регулювання, а фінансове планування, оперативне управління і фінансовий контроль визначає організаційними формами фінансового механізму [321, с. 55].

Поділяючи наукову позицію В. Опаріна та Н. Кравчук вважаємо, що вона потребує певного уточнення. На наш погляд, немає необхідності виокремлювати у складі фінансового механізму так звані «часткові фінансові методи». Зважаючи на те, що фінансове забезпечення та фінансове регулювання характеризують два

відокремлених способи впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток суспільства, що мають системний характер і передбачають застосування окремого набору методів, форм та інструментів, їх доцільно виділяти як окремі підсистеми у складі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Методи фінансового забезпечення суспільного добробуту характеризують те, у який спосіб суб'єкти економіки мобілізують фінансові ресурси, що надходять на забезпечення різних аспектів суспільного добробуту. Таким чином, у фінансовому забезпеченні доцільно виділяти методи внутрішнього, зовнішнього та змішаного фінансування, що отримують своє вираження у різних формах та інструментах спрямування фінансових ресурсів на забезпечення матеріального добробуту, соціального розвитку та забезпечення сприятливого середовища життєдіяльності.

Натомість, методи фінансового регулювання вказують на те, яким чином здійснюють коригування пропорцій розподілу фінансових ресурсів, що надходять на забезпечення різних аспектів суспільного добробуту. Тому у фінансовому регулюванні доцільно виокремлювати фіскальні та монетарні методи впливу, що також передбачають застосування відповідних форм та інструментів регулювання. Крім цього, оскільки через фінансове забезпечення і фінансове регулювання реалізується функціональне призначення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (вплив на процеси формування і використання фінансових ресурсів, що надходять на забезпечення суспільного добробуту), їх також доцільно розглядати складовими системного формування більш високого порядку, а саме функціональної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Натомість, планування, оперативне управління, контроль є елементами організаційної підсистеми цього фінансового механізму, які дають змогу виявити дію складових його функціональної підсистеми.

Дія фінансових методів виявляється через фінансові інструменти. Зазвичай, фінансові інструменти пов'язують із фінансовим регулюванням, зараховуючи до них податки, субсидії та дотації тощо. Н. Метленко та О. Шульга вважають такий підхід недостатньо обґрунтованим, адже фінансування є лише одним із різновидів фінансових відносин, які регулюють через фінансовий механізм. Фінансове

забезпечення не обмежене виключно процесами формування фінансових ресурсів, а охоплює також їх розподіл та використання, що є зовнішнім проявом таких фінансових відносин, як оподаткування, ціноутворення та ін. Відтак, у практиці фінансового забезпечення також знаходять застосування фінансові інструменти [374, с. 175].

В довідковій літературі під терміном «інструмент» розуміють знаряддя, прилад для певних дій [211, с. 142; 581, с. 34]. З погляду управління, інструмент є тактичним засобом, який застосовують для методів впливу на виконання певних завдань. Інструмент має конкретне навантаження та чітко визначену сферу застосування [606, с. 34]. Фінансові інструменти у складі фінансового механізму являють собою знаряддя, які використовує суб'єкт управління для впливу на процеси формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Найчастіше, до їх складу зараховують податки, збори, внески та відрахування, видатки, субсидії та інше. На думку Л. Дідик, фінансові інструменти можна розмежувати на дві групи: інструменти первинного впливу, які діють в процесі вилучення частини доходу (податки, відрахування); інструменти вторинного впливу, які діють шляхом збільшення доходів (позики, субсидії) [179, с. 97].

Кількісний склад фінансових інструментів характеризується постійними змінами, він залежить від завдань фінансової політики на певному етапі соціально-економічного розвитку. У фінансовому забезпеченні суспільного добробуту з розвитком ринкових відносин все більшого застосування знаходять такі фінансові інструменти, як аутсорсинг, венчурне та проектне фінансування та ін. Вони покликані підвищити ефективність використання коштів, які спрямовує держава та інші суб'єкти економіки на надання суспільних послуг, реалізацію соціально важливих ініціатив. У фінансовому регулюванні суспільного добробуту головну роль відіграють фіскальні платежі (податки, внески, плата та ін.) і трансферти (цільові та безцільові). Тенденцією розвитку фіскальної практики є посилення соціального характеру оподаткування. Коригування елементів фіскальних платежів нерідко обумовлене посиленням справедливості оподаткування, перерозподілом ресурсів на користь вразливих верств населення.

У складі фінансового механізму також виділяють фінансові важелі, які призначені привести у дію фінансові інструменти, а також визначати параметри застосування того чи іншого інструмента. У словниковій літературі важелем визначають засіб, за допомогою якого можна надати дії, сприяти розвитку чого-небудь, або пожвавити, підсилити дію кого-, чого-небудь [579, с. 227]. Хоча у фінансовій практиці застосовують широкий перелік фінансових важелів, однак за характером дії їх прийнято розподіляти на дві групи – стимули та санкції. Стимули матеріалізують фінансове заохочення, натомість санкції – покарання.

З точки зору семантики, стимул – це причина, що викликає зацікавленість до здійснення чи поліпшення чого-небудь, спонукає об'єкт впливу діяти або змінюватись в очікуваному/бажаному напрямку. Отже, фінансовими стимулами є такі зміни в застосуванні елементів фінансових інструментів, які ведуть до збільшення економічних вигод суб'єкта, на користь якого введено стимул. Найчастіше до фінансових стимулів належать податкові пільги, преференції у кредитуванні та залученні інших ресурсів, участі у публічних закупівлях тощо. Поширеними фінансовими стимулами при забезпеченні суспільного добробуту є пільгові умови участі у програмах грантової підтримки на здобуття освіти, відкриття бізнесу, будівництва доступного житла, надання першого робочого місця.

Натомість, фінансова санкція, за визначенням довідкової літератури, є засобом впливу до порушників законодавства чи інших визначених норм [583, с. 54]. До фінансових санкцій зазвичай зараховують штрафи та пеню. Штраф є мірою матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, положень угод чи встановлених правил. Пеня характеризує фінансове покарання за несвоєчасне виконання фінансових зобов'язань.

Використання поняття «фінансові санкції» у контексті означення однієї із груп фінансових важелів, на наш погляд, має дискусійний характер. За логікою, якщо фінансові стимули являють собою такі зміни параметрів застосування фінансових інструментів, що ведуть до отримання суб'єктами, щодо яких вони застосовані, додаткових економічних вигод, або мотивують їх до здійснення певних дій, то напрямок впливу фінансових важелів другої групи має бути

протилежним. Однак доцільність зменшення економічних вигод суб'єкта, щодо якого застосовані важелі другої групи, може бути пов'язана не тільки із покаранням за порушення норм та правил, але й бути продиктованою цілями державної політики. Для прикладу, підвищення ставок фіскальних платежів для видів діяльності зі значними негативними наслідками для екології чи соціального безпеки, скасування преференцій, зменшення масштабів субсидування певних видів діяльності цілком обґрунтовано можна зарахувати до складу другої групи фінансових важелів. Однак за своїм економічним змістом вони не є санкціями, адже не пов'язані з порушенням норм або правил. Враховуючи ці міркування, при структуризації фінансових важелів більш прийнятним є виокремлення поряд із фінансовими стимулами «антистимулів» (рестрикторів), одним із видів яких є фінансові санкції.

Дієвість функціональної підсистеми забезпечення суспільного добробуту значною мірою залежить від наявності нормативно-правового, інформаційного, організаційного забезпечення. Як зазначає В. Опарін, ефективність фінансового механізму залежить від цілеспрямованого вибору фінансових інструментів та дієвості їх впливу на окремі сторони соціально-економічного розвитку [417, с. 62]. Самі по собі фінансові методи, інструменти та важелі не мають імперативної ознаки ефективності, вони нічого не визначають та не вирішують. Ефективними вони стають за їх своєчасного, комплексного та обґрунтованого використання відповідно до завдань фінансової політики підвищення суспільного добробуту.

Нормативно-правове, інформаційне, організаційне забезпечення, поряд із фінансовим плануванням, прогнозуванням, контролем слід розглядати як складові організаційної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Управлінські рішення щодо застосування тих чи інших фінансових методів, важелів та інструментів невіддільні від їх носіїв – суб'єктів управління. На загальнодержавному рівні такими суб'єктами виступають органи законодавчої та виконавчої влади, на мікроекономічному рівні – менеджмент суб'єктів господарювання і домогосподарства. Від побудови ефективно функціонуючої організаційної структури розробки та впровадження управлінських рішень щодо

застосування елементів фінансового механізму у фінансову практику значною мірою залежить дієвість впливу на соціально-економічний розвиток та досягнення завдань щодо підвищення суспільного добробуту.

Управлінські рішення із застосування елементів функціональної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту отримують своє вираження у правових нормах. Використання фінансових інструментів, важелів закріплюється у фінансовому законодавстві, що дає змогу визначити єдині правила організації фінансових відносин, врахувати інтереси держави, господарюючих суб'єктів та населення. Не менш важливу роль в організаційній підсистемі має інформаційне забезпечення, яке формує різнопланова економічна, соціологічна та інша інформація. Важливість інформаційної бази для ефективного функціонування фінансового механізму пояснюється двома причинами: по-перше, вона є основою для вироблення обґрунтованих управлінських рішень з впровадження фінансових інструментів та важелів, їх коригування; по-друге, завдяки об'єктивним даним стає можливою оцінка ефективності роботи фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту та визначення необхідності у його коригуванні;

Важливе значення для розкриття сутності фінансового механізму відіграє характер зв'язку між складовими елементами. Можливо виділити два ключових підходи до цього питання: згідно першого, фінансовий механізм визначають як сукупність самостійних складових елементів (фінансових методів, важелів, форм та ін.), які застосовують з певною метою. При цьому відсутні натяки на наявність певного взаємозв'язку між його елементами, або необхідності їх системного застосування. Такий підхід представлений у дефініціях фінансового механізму В. Базилевича, Л. Баластрик, Л. Бабич, Л. Васечко, О. Романенка, С. Юрія, В. Федосова, Л. Алексеєнко та інших вчених. Апологети другого підходу трактують фінансовий механізм як систему, набір не випадкових складових, які в сукупності дають змогу досягти позитивного впливу на об'єкт управління. З цих позицій розглядають фінансовий механізм М. Артус, І. Балабанов, Л. Дробозіна, О. Ковалюк, Л. Худолій та інші вчені.

Стосовно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту системність, комплексність використання є необхідною умовою його ефективного функціонування. З одного боку, цей механізм окреслює собою набір, сукупність певних технік та підходів, які можуть бути використані суб'єктом управління для впливу на фінансові відносини в процесі формування та розподілу доходів населення, визначення показників споживання, забезпечення доступності та якості суспільних послуг. При цьому, економічні процеси характеризуються складністю, а тому непослідовне застосування фінансового інструментарію для впливу на перебіг фінансових відносин може не дати бажаних результатів, але й мати негативні наслідки. Ефект функціонування фінансового механізму значною мірою залежить від того, як владні структури зуміють використати його для досягнення поставлених цілей [64, с. 109]. У понятті суспільного добробуту концентруються інтереси усіх суб'єктів економіки та враховуючи необхідність узгодження при застосуванні фінансового механізму різних складових фінансової політики, а тому говорити про системність таких дій цілком виправдано.

Серед ознак сутності фінансового механізму важливе місце посідає його призначення. Зазвичай, термін «фінансовий механізм» вживають у поєднанні з означенням процесів, на які спрямована дія елементів механізму: активізація, забезпечення, стимулювання, розвиток, фінансування, управління тощо. Такий підхід цілком виправданий, адже найбільш ефективного застосування елементів фінансового механізму можна досягти за умови дотримання при їх впровадженні певних умов, чіткого визначення мети втручання у перебіг фінансових процесів.

В дещо іншому ракурсі ставить питання про призначення фінансового механізму В. Опарін: на те, щоб вирішувати ті чи інші проблеми, які періодично виникають в суспільстві, чи на те, що не допускати їхнього виникнення? На думку вченого, фінансовий механізм, очевидно, має реагувати на існуючі в суспільстві проблеми та сприяти їх вирішенню, однак його головна мета полягає саме у недопущенні зародження цих проблем, а тим більше у їх загостренні [417, с. 64].

Об'єднуючи ці підходи для концептуального обґрунтування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, слід розглядати його змістовне

призначення та призначення більш високого порядку. Змістове призначення цього фінансового механізму полягає у тому, щоб за його допомогою впливати на перебіг фінансових явищ та процесів, а саме на об'ємно-структурні параметри формування та використання фінансових ресурсів суб'єктів фінансових відносин.

Коригування пропорцій формування і використання фінансових ресурсів не здійснюється саме по собі, воно підпорядковане певній меті, яку ставить перед собою суб'єкт управління та якої прагне досягти. У загальному, метою побудови фінансового механізму визначають сприяння соціальному і економічному розвитку (В. Коюда, Т. Лепейко, К. Заславська, Г. Кірейцев, О. Близнюк, В. Оспіщев), забезпечення потреб державних структур, господарюючих суб'єктів і населення (В. Базилевич, Л. Баластрик, О. Василик, Ю. Ляшенко, С. Юрій, В. Федосов) та в інших редакціях. Коли об'єктом дослідження є механізм з процесною прив'язкою, то його мету формулюють відповідно до обраної сфери (сприяння економічному зростанню [46, с. 201-205], підтримка ліквідності й максимізації дохідності банку [567], реалізація державної екологічної політики [366, с. 128-139] тощо.

У контексті нашого наукового дослідження головна мета функціонування фінансового механізму полягає у забезпеченні суспільного добробуту. Однак це тлумачення мети функціонування фінансового механізму є надміру загальним та потребує декомпонування. Відповідно до авторського погляду на тлумачення сутності суспільного добробуту як складного багатоаспектного поняття, мета функціонування відповідного фінансового механізму його забезпечення може бути визначена у єдності комплексу завдань, зокрема:

– забезпечення матеріальної складової добробуту, тобто формування доходів населення та параметрів споживання ним матеріальних і нематеріальних благ відповідно до визначених норм, які характеризують стандарт гідного життя, утримання чи приведення показників нерівності у розподілі доходів до безпечних меж, що не загрожують суспільній стабільності; створення умов для самостійного забезпечення кожним членом суспільства власного добробуту, зокрема через розширення доступу до ресурсів, зайнятість та активізацію підприємництва;

– забезпечення можливостей для повноцінної реалізації прав та свобод усіх членів суспільства, зокрема на гідний рівень життя, залученість до суспільно-політичних процесів, участь у прийнятті рішень щодо різних аспектів суспільного життя; реалізації кожним індивідом свого економічного, творчого, організаційно-управлінського потенціалу тощо;

– формування сприятливого середовища для життєдіяльності людини, що передбачає забезпечення особистої безпеки індивіда, мінімізацію загроз його життю, здоров'ю та власності; екологічне благополуччя, зниження соціальної напруги та мінімізація соціальних конфліктів.

З ієрархічного погляду на тлумачення суспільного добробуту як єдності індивідуального та колективного його рівнів, у фінансовому механізмі забезпечення суспільного добробуту доцільно виділяти відповідні напрями, що передбачають використання властивих їм компонент фінансового забезпечення та фінансового регулювання. При забезпеченні індивідуального добробуту (формування особистих доходів населення, рівня споживання, можливостей розвитку і самореалізації) превалюють інструменти фінансового забезпечення, а забезпечення колективного добробуту (протидія надмірній нерівності у доходах, споживанні, розширення можливостей для розвитку та самореалізації для усіх суспільних верств) вимагає ширшого застосування інструментарію фінансового регулювання.

В основі ефективного функціонування будь-якого механізму закладене узгоджене та цілеспрямоване застосування усіх його складових відповідно до певних принципів. У науковій літературі представлені принципи функціонування окремих складових фінансового механізму, зокрема фінансового забезпечення, бюджетного фінансування, фінансового контролю тощо. Однак наукова полеміка щодо універсальних принципів функціонування фінансового механізму практично не ведеться. У монографії Л. Костирко та Е. Чернодубової принципи фінансового механізму поділені на фундаментальні та специфічні. До перших належать принципи: системності (цілісності), комплексності, орієнтованості, збалансованості інтересів, безперервності функціонування, гнучкості й ефективності [312, с. 56-57]. На думку Ю. Серпенінової, І. Бурденко, Є. Дмитрієва, Ю. Ребрик, до переліку слід

долучити принципи науковості, законності, альтернативності єдності планів, оперативності (вчені також виділяють інші принципи, які розкривають специфіку досліджуваного фінансового механізму – *авт.*) [567, с. 36-37].

Підхід, що передбачає розмежування принципів фінансового механізму на загальні та часткові, поділяє також Ю. Путятинська. Часткові принципи, на її думку, визначають зміст та методіку функціонування фінансового механізму з урахуванням специфіки організації фінансових відносин в певній галузі. Натомість, загальні принципи розкривають методіку функціонування фінансового механізму загалом. До них вона зараховує: принцип цілісності, об'єктивної обґрунтованості (урахування закономірностей економічного розвитку), суспільно-державного управління, зворотного зв'язку, гнучкості [520]. Б. Шулюк щодо фінансового механізму виділяє принципи його побудови та принципи функціонування. До першої групи вона долучає принципи наукової обґрунтованості, комплексності, фінансової достатності, пропорційності, збалансованості, цілеспрямованості, альтернативності. Друга група, на думку Б. Шулюк, представлена принципами нейтралізації економічних ризиків, оперативності, гіпотетичності, ефективності, інформаційності та публічної відкритості, синергетичності [677, с. 122].

Узагальнюючи підходи до виокремлення принципів фінансового механізму, можемо констатувати їх певну хаотичність і суперечливість. Доволі умовним є поділ принципів за хронологічним підходом, адже складно виділити період, коли фінансовий механізм тільки формується і періоди його подальшого застосування. Функціонування фінансового механізму є безперервним процесом його розвитку, спрямованого на перебудову його архітекtonіки (складу і зв'язків між елементами) для адаптації до мінливого зовнішнього середовища і підвищення ефективності впливу на об'єкт управління. Дискусійними є також пропонувані науковцями часткові принципи фінансового механізму, які з огляду на їх змістовне наповнення є швидше принципами політики у відповідній сфері господарської діяльності.

Зважаючи на наведені міркування та опираючись на положення концепції інклюзивного розвитку, вважаємо за доцільне виокремлення наступних принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту:

– наукової обґрунтованості, за яким застосування елементів фінансового механізму для впливу на формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту має враховувати реалії та закономірності розвитку економіки і здійснюватись на підставі попередніх наукових розрахунків. Наукове обґрунтування вибору елементів фінансового механізму, серед іншого, передбачає оцінку альтернативних варіантів їх застосування. Тому виокремлення додатково принципу альтернативності вважаємо недоцільним;

– цілеорієнтованості, згідно якого застосування елементів фінансового механізму має підпорядковуватись досягненню стратегічної мети та завдань при забезпеченні суспільного добробуту;

– системності застосування, що передбачає урахування усіх наслідків від впровадження елементів фінансового механізму, комплексного їх використання для посилення ефективності впливу на забезпечення суспільного добробуту;

– збалансованості, що реалізує принцип справедливості інклюзивного розвитку та передбачає урахування інтересів усіх суб'єктів економіки при виборі й застосуванні методів, важелів та інструментів фінансового механізму для впливу на процеси забезпечення суспільного добробуту. Вищою формою цього принципу є включеність, що передбачає максимальне залучення зацікавлених сторін до вироблення рішень щодо застосування чи коригування елементів фінансового механізму в рамках забезпечення суспільного добробуту;

– гнучкості, що полягає у постійному реагуванні на зміни в зовнішньому середовищі функціонування фінансового механізму, коригуванні його елементів для збереження й підсилення ефективності впливу на фінансові відносини для забезпечення суспільного добробуту;

– синергетичної ефективності, за яким застосування елементів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту даватиме комплексний ефект в економічному, соціальному, політичному та безпековому вимірах;

– інноваційності, що передбачає безперервну модернізацію фінансового механізму в контексті впровадження інноваційних підходів та інструментарію для впливу на фінансові відносини в рамках забезпечення суспільного добробуту;

– мотивації, згідно якого застосування чи коригування елементів фінансового механізму має спонукати суб'єктів економіки до прийняття таких рішень, що матимуть в кінцевому підсумку підвищення ефективності використання ресурсів, що спрямовуються на забезпечення суспільного добробуту, а отже й підвищення самого добробуту;

– транспарентності, що передбачає максимальну відкритість при прийнятті рішень щодо застосування чи коригування елементів фінансового механізму в рамках забезпечення суспільного добробуту, ефективність його функціонування.

Запропонований перелік принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відображає нашу наукову позицію та не може вважатись остаточно завершеним. Зважаючи на мінливість зовнішнього середовища його функціонування, еволюцію наукових поглядів на суть і підходи до забезпечення суспільного добробуту, принципи фінансового механізму також можуть зазнавати змін. Більш важливим, на наш погляд є те, щоб окреслені принципи фінансового механізму не залишались лише позбавленою втілення теоретичною конструкцією, а отримали своє повноцінне застосування при реалізації політики, покликаної забезпечити зростання добробуту кожного індивіда та суспільства загалом.

1.3. Теоретичні домінанти фінансового забезпечення суспільного добробуту

Фінансове забезпечення та фінансове регулювання, як два глобальні способи впливу на перебіг фінансових відносин, в сукупності утворюють функціональну підсистему фінансового механізму, яка характеризує його головне призначення. Обидва способи знаходять широке застосування, але превалювання того чи іншого способу та його компонент у практиці залежить від специфіки завдань фінансової політики. В плановій економіці провідну роль відіграє фінансове забезпечення, основу якого складають фінансові ресурси публічного сектору (бюджетна система, позабюджетні цільові фонди, фінансові ресурси державних підприємств). За цих

умов фінансове регулювання відіграє допоміжну роль, концентруючись на питаннях формування централізованих фондів фінансових ресурсів. Однак з переходом до ринкової економіки значення фінансового регулювання помітно підвищується, оскільки завдяки йому можна забезпечити виправлення «провалів» ринку без радикального втручання в основи ринкових відносин.

Фінансове забезпечення є одним із найбільш уживаних понять в сучасній фінансовій науці. Його розглядають загалом як елемент фінансового механізму та у зв'язку з певним об'єктом наукового інтересу; на макро- та мікроекономічному рівні. З позиції семантики, поняття «фінансове забезпечення» сформоване двома вихідними термінами «забезпечення» і «фінанси». У довідковій літературі термін «забезпечення» визначають як дію в напрямку постачання чогось у достатній кількості, задоволення кого-, що-небудь у якихось потребах; створення надійних умов для здійснення чого-небудь, гарантування чогось [580, с. 18]. Матеріальну основу фінансів складає рух фінансових ресурсів, а тому фінансове забезпечення можна визначити як процес постачання фінансових ресурсів у достатній кількості, створення надійних умов для функціонування об'єкта постачання ресурсів.

У економічній літературі фінансове забезпечення розглядають з багатьох позицій (табл. А.2 додатку А). Узагальнюючи їх, вважаємо за можливе виділити такі аспекти тлумачення поняття фінансового забезпечення:

– в організаційному аспекті фінансове забезпечення визначають як складову фінансового механізму, сукупність заходів. На думку Я. Буздуган, фінансове забезпечення є методом фінансового механізму, за допомогою якого формують та використовують фонди грошових коштів і який визначає зміст впливу фінансів на суспільні правовідносини [43]. В. Опарін [417, с. 56], В. Оспіщев, О. Близнюк, Л. Лачкова [646, с. 59], І. Петровська, Д. Клиновий [438, с. 23] трактують фінансове забезпечення як метод фінансового впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток. О. Міщук визначає його як комплекс заходів із забезпечення економічного зростання фінансових ресурсів через методи і форми, способи фінансування [384, с. 9-12]. С. Юрій і В. Федосов [605, с. 94], Н. Кравчук [321, с. 56] трактують фінансове забезпечення як процес формування цільових

грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективно використання з виділенням складових елементів: самофінансування; кредитування; інвестування; оренди; бюджетного фінансування. Дискусійним моментом такої версії тлумачення фінансового забезпечення є обмеження його призначення формуванням і використанням тільки цільових централізованих фондів грошових коштів, адже фінансове забезпечення обумовлює цей процес також щодо коштів, які не мають фондової форми або цільового призначення;

– з вартісного погляду фінансове забезпечення розглядають як сукупність фінансових ресурсів, забезпечення фінансовими ресурсами певних потреб або ж покриття ними певних витрат. У такому ракурсі визначає фінансове забезпечення О. Романенко: як покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою [545, с. 18]. Аналогічну дефініцію подає В. Родіонова [638, с. 35], а Я. Пилип'юк визначає фінансове забезпечення як процес покриття виробничих, інноваційних та інших витрат суб'єктів економіки за рахунок централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів [442, с. 50]. В. Оспіщев деталізує склад цих ресурсів, зараховуючи до них власні та залучені кошти [645, с. 14]. А. Загородний, Г. Вознюк, Т. Смовженко [227] у дефініції фінансового забезпечення вказують напрями спрямування фінансових ресурсів і зараховують до них економіку держави, соціальні потреби і програми, виробництво продукції, науково-технічні дослідження, утримання бюджетних організацій тощо. Ми визнаємо, що головне призначення фінансового забезпечення полягає у тому, щоб покрити потребу в фінансових ресурсах на здійснення заходів, які визначені політикою відповідного суб'єкта фінансових відносин. Однак у поданих дефініціях вчені пов'язують фінансове забезпечення виключно з процесами використання фінансових ресурсів, що на наш погляд, не достовірно. Воно характеризує не тільки порядок використання фінансових ресурсів, але й їх формування і розподіл. Спірним є також тлумачення фінансового забезпечення як сукупності фінансових ресурсів, яке пропонують М. Диба, О. Юркевич, Т. Майорова [650, с. 85]. У такій редакції дефініція фінансового забезпечення недосконала з точки зору семантики, а також не розкриває сутності цього економічного явища;

– за сутністю фінансове забезпечення визначають як сукупність або систему відносин. С. Фролов та О. Чоботар визначають фінансове забезпечення як систему фінансових відносин, які здійснюються за допомогою залучення і використання фінансових ресурсів [656, с. 8]. М. Забедюк пропонує більш прикметну дефініцію, наголошує на обґрунтованості обсягу фінансових ресурсів і необхідності їх ефективного використання [221, с. 198]. О. Москаль [387, с. 6], І. Осьмірко [425, с. 48] зазначають, що в основу цих відносин мають бути покладені організаційно-управлінські принципи, методи та форми впливу на соціально-економічну діяльність. В. Мунтян форми та методи, на яких мають базуватись фінансові відносини в рамках фінансового забезпечення доповнює також інструментами реалізації, а призначення цих відносин визначає як створення належних умов з метою ефективного функціонування і соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання, територій, держави та суспільства [391, с. 574]. Погоджуючись із цим підходом зазначимо, що він розкриває один із аспектів поняття фінансового забезпечення. В основу руху фінансових ресурсів при фінансовому забезпеченні покладені відносини, пов'язані з їх мобілізацією, розподілом і використанням. Важливо, щоб процес фінансового забезпечення базувався на певних принципах, а також передбачав обґрунтоване та комплексне використання інструментарію;

– з системних позицій фінансове забезпечення характеризують як системну сукупність елементів, об'єднаних єдиною метою. Прихильники цього підходу наголошують на структурній складності фінансового забезпечення і наявності тісних організаційно-ієрархічних зв'язків між його елементами. Так, В. Опарін [417, с. 56], В. Федосов [52, с. 49] трактують фінансове забезпечення як систему джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства. І. Зятковський доповнює дефініцію формами фінансового забезпечення, до яких зараховує самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування [250, с. 44].

Узагальнення наведених поглядів на тлумачення фінансового забезпечення доводить, що при розкритті теоретичних засад фінансового забезпечення суспільного добробуту слід дотримуватись вимог комплексного і системного підходів до пізнання. Зважаючи на багатоаспектність поняття «суспільний

добробуту», його фінансове забезпечення позначене організаційною складністю та охоплює фінансові відносини на різних стадіях розподілу ВВП:

– на стадії первинного розподілу ВВП, коли відбувається формування первинних доходів населення, зайнятого у матеріальному виробництві, а також доходів громадян від використання майна, господарської діяльності. На цьому ж етапі формуються первинні доходи держави, які в подальшому значною мірою будуть трансформовані у видатки, що мають соціальне призначення;

– на етапах перерозподілу та вторинного розподілу, коли централізовані ресурси надходять на формування вторинних доходів населення, продукування суспільних благ та інші цілі, що впливають на рівень суспільного добробуту.

Фінансові відносини при фінансовому забезпеченні суспільного добробуту мають не хаотичний, а системний характер: по-перше, вони об'єднані єдиною метою, яка полягає у забезпеченні добробуту; по-друге, наявність причинно-наслідкових зв'язків між різними видами фінансових відносин. Наслідком фінансових відносин на етапі первинного розподілу ВВП є формування доходів лише частини населення, а саме зайнятих у матеріальному виробництві, фізичних осіб – ратнє і суб'єктів господарювання. Відстороненість від формування доходів частини населення, деформовані первинні параметри доходів домогосподарств є причиною для задіяння механізму їх перерозподілу із застосуванням інструментів фінансового регулювання. Обмеженість фінансового ресурсу, що надходить у розпорядження держави на етапі первинного розподілу ВВП, незадоволеність попиту суспільства на блага колективного споживання є причиною задіяння механізму, що передбачає централізацію частини первинних доходів суб'єктів економіки у централізованих фондах та їх подальше спрямування на продукування благ колективного споживання.

Отже, за сутністю фінансове забезпечення суспільного добробуту доцільно визначати як систему фінансових відносин, що опосередковують процеси формування і використання фінансових ресурсів на цілі, що визначають рівень суспільного добробуту: забезпечення матеріального добробуту, інтелектуального та культурного розвитку кожного члена суспільства, забезпечення безпечного та

комфортного середовища його життєдіяльності. Матеріального виразу ці фінансові відносини набувають у русі розподіленої вартості через відповідні грошові потоки. Величина цих грошових потоків, а також їх спрямованість залежать від багатьох чинників, зокрема рівня розвитку економіки, обсягів фінансових ресурсів, зосереджених у централізованих фондах, моделі соціальної політики, рівня соціальних гарантій тощо.

З системних позицій фінансове забезпечення суспільного добробуту є системою джерел, методів, форм та інструментів формування і використання фінансових ресурсів на задоволення матеріальних та нематеріальних потреб населення, створення комфортних умов його життєдіяльності та можливостей для розвитку і самореалізації кожного члена суспільства (рис. А.2 додатку А).

Питання про композицію джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту складне. У наукових працях, присвячених фінансовому забезпеченню суб'єкта господарювання чи домогосподарства його джерела і форми, як правило, розглядають з точки зору права власності на фінансові ресурси: самофінансування відповідає ресурсам, які належать домогосподарству чи суб'єкту господарювання; фінансові ресурси, отримані з бюджету, цільових фондів чи з інших джерел характеризують зовнішнє фінансування; кредитування розглядають формою, що відповідає фінансовим ресурсам, залученим як кредити банків чи за програмами державного кредитування. Стосовно суспільного добробуту така методологія декомпозиції фінансового забезпечення недієздатна, адже усі фінансові ресурси, які мобілізують, розподіляють і використовують в економіці країни (за винятком зовнішніх надходжень) створені суспільством і належать йому. Такі фінансові ресурси формують внутрішній фінансовий базис суспільного добробуту. Однак в сучасний період значна частина коштів, які спрямовують на реалізацію освітніх, культурних проектів, проектів у сфері соціального захисту населення, екологічної безпеки надходить за програмами зовнішньої допомоги від міжнародних донорів. Такі фінансові ресурси не створені в економічній системі, а отриманні з-за її меж для фінансування цілей, які впливають на параметри добробуту суспільства. Вони є зовнішнім фінансовим ресурсом суспільного добробуту.

Щодо джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту об'єктивно застосувати ознаку, за якою вони будуть розмежовані відповідно до суб'єктів спрямування фінансових ресурсів: фінансові ресурси населення; фінансові ресурси підприємств, установ та організацій різних форм власності; фінансові ресурси держави, сконцентровані у бюджетах усіх рівнів і цільових соціальних фондах; фінансові ресурси неурядових об'єднань; ресурси приватного сегменту ринку страхування; фінансові ресурси, що надійшли від зарубіжних урядів та зарубіжних неурядових структур, міжнародних фондів.

Оцінити внесок суб'єктів господарювання у фінансовий базис суспільного добробуту складно, його можна тлумачити у широкому та вузькому аспекті. На перший погляд, ресурси суб'єктів господарювання складають основу фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту. Суб'єкти господарювання усіх форм власності забезпечують працевлаштування працездатного населення країни, а отже, формування його доходів від трудової зайнятості; вони відіграють провідну роль у формуванні централізованих фондів держави, які на 2/3 трансформуються у видатки соціальної направленості. Але такий висновок є передчасним, адже не враховує, яка мотивація закладена у грошових потоках, що опосередковують ці явища. Розподіл суб'єктом господарювання валових доходів від господарської діяльності і спрямування їх частини на оплату праці найманих працівників є процесом, пов'язаним з відшкодуванням вартості одного з факторів суспільного виробництва – праці, його складно визначити як прояв фінансування суспільного добробуту. В основу витрат підприємства на оплату праці найманих працівників покладений мотив аж ніяк не забезпечення їх добробуту, а бажання утримати (не втратити) один із виробничих факторів – працю. Отже, оплата праці є частиною логічної послідовності дій, в основу яких покладений комерційний розрахунок, бажання підприємця отримати прибуток, головну мету підприємницької діяльності.

Подібні мотиви закладені в основу відносин зі сплати податків. Сплачуючи податки, суб'єкти господарювання керуються не альтруїстичними мотивами, такими як бажання забезпечити фінансове підґрунтя для підвищення суспільного добробуту. Якщо б цей висновок був вірним, то таких явищ, як тіньова економіка,

ухилення від сплати податків не мало б існувати. Насправді, сплачуючи податки, суб'єкти господарювання виконують вимоги податкового законодавства і уникають фінансових санкцій, що невідворотно застосовують до порушників. У випадку, якщо економічні втрати від можливих санкцій за ухилення від податків нижчі, ніж ймовірна вигода, то для більшості платників це є достатнім мотивом, щоб скористатися можливістю невиконання фіскальних зобов'язань.

Внесок суб'єктів господарювання у формування фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту також можна визначити у вузькому аспекті. За ним, до цих ресурсів належать кошти, спрямовані суб'єктами господарювання на реалізацію соціальних, гуманітарних, медичних, екологічних проектів в рамках корпоративної соціальної відповідальності (далі – КСВ). В розвинутих країнах КСВ є звичним атрибутом діяльності бізнесу. Через недостатній розвиток економіки, слабкість громадянського суспільства, в країнах з перехідною економікою КСВ менш поширена. В Україні програми КСВ набули більшого розвитку в період іноземної агресії на Сході країни, а також в умовах карантину у зв'язку із епідемією COVID-19. Аналітичні розвідки свідчать про посилення інтересу до КСВ з боку бізнес-структур, однак відсутнє однозначне розуміння того, який зміст слід вкладати у це поняття [543]. Можна виділити кілька підходів до тлумачення КСВ:

– згідно першого підходу, КСВ пов'язують із розвитком та поліпшенням умов праці для власного персоналу, забезпеченням працівникам так званого «соціального пакету». Нерідко складовими «соціального пакету» бізнес-структури визначають блага, які вони зобов'язані надавати працівникам за законодавством як соціальні гарантії, або відшкодування витрат, пов'язаних із роботою;

– згідно другого підходу, під КСВ розуміють втілення програм благодійної допомоги вразливим верствам населення. В Україні значного розвитку отримали ініціативи щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб, військових АТО-ООС тощо. Хоча трансферти для окремих верств населення та проекти «точкової» допомоги мають позитивний вплив на вирішення соціальних проблем, обмежувати КСВ виключно заходами соціального забезпечення недоречно [543]. В останні

роки для активізації благодійництва корпоративного сектору в Україні введено низку фіскальних стимулів, зокрема при оподаткуванні прибутку [434];

– за третім підходом, під КСВ розуміють відповідальність компанії за прямий та непрямий вплив на економічну, екологічну і соціальну складову суспільного розвитку. За цим підходом, КСВ передбачає відповідальне ставлення компанії до свого продукту, працівників, споживачів, партнерів, активну участь у вирішенні соціальних проблем та стимулюванні розвитку території, на якій вона провадить діяльність, ощадне використання ресурсів та ін. [543].

Інноваційним способом участі приватного сектору економіки у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту є розвиток соціального підприємництва як діяльності, мета якої полягає у досягненні соціальних змін і вирішенні соціальних проблем. Діяльність соціальних підприємств базується на традиційних принципах організації бізнесу, але прибуток спрямовується переважно на його розвиток, громадські справи чи соціальні цілі. М. Юнус визначає соціальне підприємництво як прибутковий бізнес, що дотримується принципів КСВ, має соціальні цілі та прибутки від якого спрямовуються як на розвиток підприємства, так і на підтримку громади та соціальні проекти [778, с. 32]. Однак ототожнювати соціальне підприємництво із КСВ чи благодійністю не доречно, адже у них різні цілі. Якщо суб'єкти господарювання в рамках КСВ ставлять за мету отримання непрямих економічних вигод, то соціальні підприємства – досягнення соціального ефекту.

Для соціального підприємництва притаманні низка ознак, які відрізняють його від традиційного бізнесу. По-перше, воно покликане задовольнити потреби суспільства, які не спроможний задовольнити державний сектор, а приватному бізнесу вони комерційно не привабливі. По-друге, соціальні підприємства у пошуку робочої сили зорієнтовані на першочергове працевлаштування громадян тих категорій населення, які зазвичай ігнорує приватний бізнес. Таким чином, соціальне підприємництво дає змогу вирішити проблему соціальної ізоляції таких громадян (людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, внутрішньо переміщених осіб, безробітних, представників груп ризику). По-третє, важливим завданням соціальних підприємств є подолання пасивності громадян, які

можуть самостійно вирішувати матеріальні чи інші проблеми та брати особисту відповідальність за своє життя, залучення громадськості до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад навколо соціальних проблем [12]. Розвиток соціального підприємництва є альтернативою збільшенню обсягів бюджетного фінансування соціальних проблем [38].

Вагоме значення у підвищенні суспільного добробуту відіграють фінансові ресурси малого підприємництва. Розвиток малого бізнесу справляє комплексний вплив на рівень суспільного добробуту, «запускаючи» інклюзивні механізми його зростання. В період реструктуризації економіки підприємництво засвідчило свою важливу соціальну роль, ставши джерелом зайнятості для вивільненої робочої сили [572, с. 21]. На думку І. Єпіфанової та О. Маковецької, завдяки мобільності та гнучкості малий бізнес має здатність генерувати нові робочі місця та зменшувати таким чином наслідки структурних зрушень в економіці [217, с. 213].

Тенденції розвитку малого бізнесу суперечливі. Як стверджують С. Жуков, О. Дюгованець, О. Балко [220, с. 41], приріст малих підприємств призупинився, кількість виробничих підприємств в розрахунку на 1 тис осіб в 5-10 разів нижча, ніж у розвинених країнах. Але у контексті реалізації соціального потенціалу малий бізнес досяг прогресу. Якщо на середину 90-х років рівень працевлаштування у секторі малого бізнесу оцінювався в 5-10% від загальної чисельності зайнятих в економіці, що давало підстави визначати малий бізнес як «бізнес виживання» для самих підприємців та їх родин [572, с. 26], то на теперішній час малі підприємства забезпечують роботою понад третину зайнятого населення, а в сукупності із підприємствами середнього розміру – майже 80% [360]. Отже, розвиток малого бізнесу є одним з інклюзивних механізмів підвищення суспільного добробуту, що досягається через максимальне охоплення населення трудовою зайнятістю.

Однак внесок малого підприємництва у забезпечення добробуту суспільства виявляється у ширшому спектрі позитивних наслідків:

– мале підприємництво підвищує еластичність структури ринків. Малий бізнес здатен швидше реагувати на потреби споживачів, а отже, підлаштувати характеристики економічних благ під запити населення. Розширення можливостей

для задоволення різноманітних потреб споживачів свідчить про поліпшення якості життя, що є важливим аспектом суспільного добробуту;

– функціонуючи в умовах жорсткої конкурентної боротьби, малий бізнес формує запит на підвищення кваліфікації робочої сили, її постійний розвиток; у розвинутих країнах малий бізнес відіграє вагомую роль у формуванні запиту на інновації. В умовах швидкого розвитку технологій зростає запит на фахівців нової якості, що володіють креативним мисленням, вмінням продукувати інновації. Функціонування малих підприємств формує запит на підвищення освітнього рівня зайнятих, поширення практики самоосвіти впродовж трудового життя;

– незважаючи на те, що основним мотивом підприємницької діяльності є забезпечення особистого добробуту, серед спонукальних причин займатись нею підприємці відзначають фінансову та управлінську незалежність, прагнення мати пристойний імідж в суспільстві, реалізувати власні здібності тощо [217, с. 214]. Таким чином, підтримку розвитку малого бізнесу необхідно також розглядати як дієвий спосіб стимулювання інтелектуального розвитку суспільства, підвищення його морально-етичних та культурних характеристик; формування в суспільстві середовища вільнодумства, вільного вибору напрямів діяльності та ін.

Виняткову роль у забезпеченні суспільного добробуту відіграють фінансові ресурси держави. Об'єктивні передумови для державного втручання у ринкову економіку пов'язані насамперед із наявністю так званих «провалів» ринку, коли він не здатний забезпечити прийнятних в наявних соціально-економічних реаліях умов життєдіяльності для усіх верств населення, а також задоволення усього спектру потреб людини. Інша причина втручання держави в економіку – у неспроможності ринку продукувати суспільні блага. Як вважають Р. А. Масгрейв і П. Б. Масгрейв, конкурентний ринок забезпечує ефективне використання ресурсів при виробництві ринкових благ, але він безсильний щодо суспільних благ [363, с. 79]. Причини цього – у притаманних суспільним благам особливостях, які роблять їх комерційно непривабливими. Р. Грінберг та О. Рубінштейн визначають такими ознаками невинятковість (*nonexcludability*) у споживанні суспільних благ і несуперництво (*nonrivalness*) [157, с. 112]. Якщо немає дієвих способів обмеження можливості

споживання відповідного блага, то забезпечити його платність для відшкодування витрат й отримання прибутку не можливо. Тому не можливо реалізувати ключове завдання комерційної діяльності – її прибутковість. Все це демотивує комерційний сектор економіки інвестувати власні фінансові ресурси у продукування суспільних благ.

Незважаючи на комерційну непривабливість соціальних благ, їх отримання для суспільства є важливим, оскільки вони визначають параметри «якості життя», здатності задовольнити не лише фізіологічні, але й інтелектуальні та культурні інтереси. За цих обставин, держава змушена брати на себе відповідальність щодо їх надання для широких верств населення і направляти для цього власні фінансові ресурси. Навіть у країнах з ліберальною моделлю економіки, де галузі соціальної сфери діють на комерційних принципах, паралельно до приватних закладів освіти чи медицини працюють заклади державної форми власності, призначення яких – надавати послуги для осіб, які в силу різних обставин не спроможні самотійно забезпечити їхнє придбання.

Однак швидке нарощування державних витрат на забезпечення суспільного добробуту може спричиняти поглиблення дефіциту ресурсів бюджетної системи, зниження ефективності функціонування суспільного сектору економіки, мати негативні соціальні наслідки, такі як популяризація патерналістських настроїв і утриманства. Це призвело до втрати актуальності концепції соціальної держави. В останнє десятиліття поглибленню негативних тенденцій у функціонуванні моделей соціальної держави у країнах Європи сприяло наростання гостроти міграційної кризи через військові конфлікти на Близькому Сході. Зважаючи на високі стандарти соціальної підтримки маргінальних соціальних груп, основний потік нелегальних мігрантів із зон військових конфліктів припав на країни ЄС, що стало чинником погіршення ситуації у державних фінансах та зростання державних витрат.

Участь держави у продукуванні суспільних благ, перерозподілі доходів та гарантуванні певного стандарту життя продиктована також питаннями суспільної стабільності. Для сучасного суспільства характерні ознаки посилення урбанізації та концентрації населення у великих містах, максимальна відкритість інформації

про усі аспекти життя індивіда та ін. Люди підсвідомо починають порівнювати свій рівень життя з рівнем життя інших індивідів, як правило більш успішних та заможних. Наслідком цього є посилення рівня невдоволення значної частини суспільства рівнем доходів, ступенем задоволення все зростаючих потреб. Те, що десятиліття тому було атрибутом розкоші, зараз вважається ознакою середнього рівня достатку. Відбувається трансформація суспільних уявлень про стандарт добробуту людини, розширення та диверсифікація суспільних потреб, а отже, й вимог суспільства до держави щодо їх забезпечення. Неспроможність держави належним чином відповісти на запит суспільства через організацію надання суспільних благ веде до зростання рівня невдоволення діями влади. Таким чином, успішність політики із забезпечення доступності суспільних благ для широкого кола споживачів є питанням уникнення суспільних протестів.

Хоча фінансовий базис забезпечення суспільного добробуту формують різні джерела фінансових ресурсів, його основу складають кошти домогосподарств. Внесок самого населення у забезпечення власного добробуту виявляється у кількох аспектах: по-перше, через сплату фіскальних платежів домогосподарства беруть участь у формуванні бюджетів різного рівня і фондів соціального страхування, які надалі надходять на соціальні цілі; по-друге, виявом перерозподільчих процесів між домогосподарствами є цілий спектр неформальних соціальних трансфертів, які відіграють все більш помітну роль у матеріальному забезпеченні тих верств суспільства, які потрапили під дію соціальних ризиків; по-третє, спрямовуючи наявні фінансові ресурси на задоволення особистих потреб, домогосподарства визначають рівень споживання економічних благ, формують таким чином прийнятний у даних соціально-економічних умовах стандарт добробуту.

Фінансові ресурси домогосподарства є не тільки джерелом задоволення первинних потреб його членів, але й забезпечують можливості для їх розвитку та самореалізації. До складу фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення добробуту населення справедливо долучати також кредитні ресурси. Кредитування освіти, іпотечне, споживче кредитування відіграють важливу роль у розширенні можливостей населення задовольняти потреби, які впливають на формування

суспільного уявлення про стан добробуту. У розвинутих країнах кредитування «соціальних» благ отримує значне сприяння від держави у формі співфінансування, часткового погашення тіла кредиту чи відсоткових зобов'язань та ін.

Однак чи в повному обсязі фінансові ресурси домогосподарств можна визначити як такі, що спрямовуються на забезпечення добробуту суспільства? На думку О. Глущенко, до складу фінансового забезпечення суспільного добробуту не можуть належати фінансові ресурси, які спрямовуються на алкогольні напої та тютюнові вироби, оскільки вони є людиноруйнівними і не сприяють розвитку особистості [94, с. 164]. Разом з тим, позицію вченої щодо виключення з фонду національного добробуту фінансових ресурсів найбільш вразливих членів суспільства (бо вони спрямовуються на виживання людини) та найбагатших верств населення (бо вони йдуть на придбання предметів розкошів і не сприяють добробуту) вважаємо недостатньо аргументованою. Витрати населення на придбання економічних благ, які визначають необхідний для виживання людини фізіологічний мінімум, слід розглядати невіддільно від витрат, які надходять на задоволення інших потреб індивіда. Адже не можливо перейти до задоволення вторинних потреб людини, якщо не задоволені первинні. Витрати на потреби фізіологічного мінімуму слід розглядати як перший етап у процесі забезпечення добробуту індивіда.

Предметом дискусії може бути також зарахування до джерел фінансового забезпечення суспільного добробуту фінансових ресурсів домогосподарств, які знаходяться на формування заощаджень. З одного боку, відволікаючи наявні ресурси на заощадження, населення зменшує поточні фінансові можливості задоволення власних потреб у товарах і послугах, тобто обмежує власний добробут. Однак з іншого боку, за умов трансформації заощаджень в інвестиційні активи, населення може очікувати прирощення власних фінансових можливостей у майбутньому. Тому заощадження доречно розглядати як спосіб перерозподілу в часі фінансових ресурсів на забезпечення добробуту.

При розкритті теоретичних засад фінансового забезпечення невіддільно від джерел фінансування розглядають його методи. Відповідно до нашої наукової позиції, ми вважаємо за доцільне виділяти у складі фінансового забезпечення такі

методи, як внутрішнє, зовнішнє та змішане фінансування. Такий підхід вважаємо обґрунтованим, адже кінцевим бенефіціаром мобілізації і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту є населення країни як сукупність окремих індивідів та їх спільнот, що характеризуються наявністю особистих і колективних потреб, мають інтерес до самореалізації і саморозвитку. Внутрішньому фінансуванню добробуту відповідає спрямування населенням власних фінансових ресурсів на задоволення особистих і колективних потреб, саморозвиток та реалізацію власних амбіцій. Формами такого фінансування є спрямування на ці потреби поточних доходів домогосподарств, спеціально сформованих цільових заощаджень (поточні накопичення на придбання товарів тривалого користування, відпустку тощо), довгострокових заощаджень. З погляду сектору домогосподарств, окремими формами самофінансування є міжсімейні трансферти та фінансування за рахунок коштів, які об'єднані кількома домашніми господарствами для вирішення спільних питань (рис. А.2 додатку А).

Різні форми внутрішнього фінансування відіграють провідну роль у забезпеченні добробуту суспільства. Через трудову і підприємницьку діяльність населення, зайнятість в особистих підсобних господарствах та інші види активності відбувається формування його первинних доходів. Рівень цих доходів визначає можливості для задоволення матеріальних та нематеріальних потреб. Втручання держави у цьому випадку обмежується регулюванням умов праці та мінімальних стандартів її оплати, а також визначенням особливостей ведення підприємницької діяльності. В основу встановлення мінімальних стандартів оплати праці покладений показник прожиткового мінімуму, який визначає величину набору товарів та послуг, достатнього для забезпечення фізичного та духовного розвитку особи на мінімально прийнятному для даного суспільства та існуючих соціально-економічних умов рівні.

Форми зовнішнього фінансування у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту доцільно об'єднати у групи – поворотне та безповоротне фінансування. Безповоротне фінансування об'єднує такі форми, як: бюджетне фінансування, фінансування за рахунок коштів суб'єктів господарювання, фінансування за рахунок іноземних донорів та міжнародних інституцій. Поворотне фінансування об'єднує

форми: бюджетне кредитування та кредитування за рахунок коштів суб'єктів господарювання. За критерієм платності, кредитування також можна поділити на комерційне та пільгове. Основну роль серед форм зовнішнього фінансування суспільного добробуту відіграє бюджетне фінансування, яке полягає у спрямуванні коштів з бюджету на матеріальне забезпечення різних верств населення, а також фінансування суспільних послуг. За обсягом спрямування фінансових ресурсів та рівнем охоплення населення, інші форми зовнішнього фінансування суспільного добробуту відіграють другорядну роль. Однак у багатьох зарубіжних країнах кредитування як форма зовнішнього фінансування суспільного добробуту активно розвивається у таких сферах, як надання освітніх послуг (кредитування здобуття освіти), забезпечення населення житлом (пільгове іпотечне кредитування). Іншим напрямом державного кредитування є пільгові кредити для населення в рамках програм енергозбереження. Це дає змогу підвищити комфортність умов проживання громадян, зменшити витрати на оплату комунальних послуг, що є чинником підвищення добробуту конкретного домогосподарства та суспільства в цілому.

Змішане фінансування суспільного добробуту представлене формами, які поєднують ознаки само- і зовнішнього фінансування. До них належать страхування та партнерське фінансування. Предметом купівлі-продажу в страхових відносинах є відчуття безпеки, захищеності від наслідків непередбачуваних подій, визначених в угоді страхування. Зважаючи на особливості формування фінансових ресурсів, страхування можна визначити як форму розподіленого у часі самофінансування добробуту. У випадку із пенсійним страхуванням, така ознака є беззаперечною, оскільки будь-яка модель пенсійного страхування передбачає сплату страхових внесків впродовж трудового життя (відмову від можливостей для задоволення поточних потреб) для матеріального забезпечення після завершення трудової активності (можливості задоволення власних потреб індивіда в майбутньому).

Серед форм змішаного фінансування суспільного добробуту актуальності набуває партнерське фінансування, що передбачає об'єднання фінансових ресурсів різних суб'єктів економіки для реалізації соціально важливих проектів чи вирішення соціальних проблем. Партнерське фінансування отримує вираження у

державно-приватному партнерстві, у фінансуванні освітніх послуг тощо. Зокрема, у низці територіальних громад України впроваджено механізм відбору та реалізації соціально важливих проектів з умовою обов'язкової співучасті з боку ініціаторів проектів. Таким чином, фінансовий ресурс для реалізації проекту передбачає об'єднання бюджетних коштів та власних коштів зацікавлених у проекті громадян. Подібна модель співфінансування також впроваджена у низці територіальних громад для реалізації проектів у сфері енергозбереження та ін.

У складі фінансового забезпечення зазвичай виділяють такі компоненти, як джерела і форми фінансування. Вважаємо, що такий підхід не повністю розкриває усі аспекти фінансового забезпечення, а саме: по-перше, спрямування фінансових ресурсів з різних джерел фінансового забезпечення не можливе без застосування фінансових інструментів, причому ці інструменти є відмінними від тих, що застосовують у фінансовому регулюванні; по-друге, коли об'єктом наукового пошуку є фінансовий механізм з процесною ознакою, то логічним є виокремлення у складових фінансового забезпечення завершального елемента, а саме цілей для спрямування коштів.

Розглядаючи фінансове забезпечення суспільного добробуту, визначення цілей фінансування, на наш погляд, має здійснюватись з урахуванням того, що є головною метою його функціонування, а саме покращення якості життя кожного члена суспільства. Ключовим орієнтиром у розробці цих цілей має стати тріода стратегічних векторів сталого розвитку – економічний, соціальний та екологічний напрямки, в контексті яких розроблені стратегічні цілі Стратегії сталого розвитку України до 2030 року [516] і визначені ознаки, які розкривають зміст суспільного добробуту відповідно до положень концепції інклюзивного розвитку).

З огляду на наведені міркування, напрями фінансування суспільного добробуту можливо консолідувати таким чином:

– фінансове забезпечення матеріального добробуту (відповідає ознаці забезпечення прийняттого рівня доходів населення та доступу його до ресурсів), що передбачає наступні цілі фінансування: забезпечення високих стандартів матеріального благополуччя, базованого на стійкому інклюзивному зростанні та

продуктивній зайнятості; гарантування гідного матеріального забезпечення непрацевдатних, зниження рівня бідності та соціальної, майнової і гендерної нерівності; комфортні умови життєдіяльності, що передбачають забезпеченість житлом, доступ до якісних комунальних та інших послуг;

– фінансове забезпечення соціального розвитку (відповідає ознаці рівності у правах і можливостях), що об'єднує такі цілі фінансування: якісна інклюзивна та справедлива освіта впродовж життя людини; охорона громадського здоров'я; інклюзивний духовно-культурний і фізичний розвиток; якісні соціальні послуги, базовані на інклюзивному й адресному принципах соціального захисту населення;

– фінансове забезпечення середовища життєдіяльності (відповідає ознаці створення безпечних і комфортних умов життя людини), що об'єднує такі цілі фінансування: безпечне інклюзивне середовище проживання, що передбачає благоустрій та розвиток населених пунктів відповідно до потреб усіх суспільних верств; сприяння ощадному використанню енергетичних, водних та інших ресурсів; збереження та відтворення екосистеми.

Побудова моделі фінансового забезпечення суспільного добробуту передбачає поєднання не лише джерел, методів, форм фінансового забезпечення, але й використання різноманітних інструментів фінансування. Примітно, що в сучасних умовах спостерігається тенденція до диверсифікації інструментів фінансування та розвитку таких їх видів, що містять елементи конкуренції та стимулювання до ефективності роботи. Використання інноваційних інструментів фінансування має важливий мотиваційний ефект для процесу продукування благ та послуг, які впливають на параметри суспільного добробуту, оскільки стимулює виробників більш ґрунтовно оцінювати потреби суспільства у цих благах, а також ефективніше їх задовольняти задля отримання переваг у конкурентній боротьбі за отримання фінансування. Додаткові переваги мають інструменти фінансування, що передбачають поряд із виділенням коштів з бюджету також фінансову участь зацікавленої сторони – вони дають можливість сконцентрувати кошти на дійсно важливих для суспільства проектах, при цьому мотивуючи ініціаторів до більш виваженого ставлення щодо їх відбору.

1.4. Суть, іманентні ознаки та інструментарій фінансового регулювання суспільного добробуту

В умовах економіки ринкового типу фінансовий механізм зазнає якісних змін. В доповнення до методів вирішення соціально-економічних проблем, які полягають у спрямуванні фінансових ресурсів держави та інших суб'єктів економіки на здійснення соціальних виплат, оплату праці в публічному секторі, продукування суспільних послуг, реалізацію екологічних ініціатив, все ширшого застосування отримує непряме втручання у перебіг соціально-економічних процесів за допомогою інструментарію фінансового регулювання.

Термін «регулювання» має широке змістовне наповнення. Регулювання – це підтримання стійкості регульованої величини або її зміна відповідно до певного вимірного зовнішнього процесу шляхом застосування керуючого впливу. В економічній літературі немає єдиного підходу до розуміння суті цього поняття. Труднощі у тлумаченні, на думку М. Крупки, обумовлені тим, що воно зазвичай супроводжується додатковим словом: державне, фінансове та ін. [327, с. 84]. Науковці під регулюванням розуміють процес цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою його упорядкування; функцію управлінської діяльності, яка забезпечує функціонування та розвиток керованого об'єкта у наперед заданих параметрах [10, с. 171]. В управлінській науці регулювання полягає у підтриманні заданих параметрів керованої системи шляхом усунення відхилень та недоліків з боку керуючої системи через вжиття відповідних заходів. Перебуваючи у зовнішньому середовищі, організація як відкрита система може ефективно функціонувати тільки тоді, коли матиме властивість швидкої адаптації до нього [531, с. 295]. Отож, регулювання – це процес підпорядкування певному правилу, вплив на об'єкт управління для досягнення стану його стійкості при наявності відхилень від планових завдань, встановлених норм і нормативів.

Термін «фінансове регулювання» трактують в універсальному і предметному баченні. Універсальне тлумачення передбачає його визначення як одного із

методів фінансового впливу на перебіг соціально-економічних процесів шляхом перерозподілу фінансових ресурсів між суб'єктами економіки для запобігання ймовірних та усунення існуючих диспропорцій і забезпечення макроекономічної рівноваги. Такий підхід має право на існування, оскільки характеризує фінансове регулювання у його так би мовити «чистому» вигляді, без прив'язування до конкретного об'єкту регулювання. З предметного погляду, фінансове регулювання розглядають у взаємозв'язку з певним об'єктом регулювання (доходів чи витрат населення, галузей економіки, екологічної безпеки та ін.). Хоча у таких дефініціях фінансового регулювання виражені особливості його застосування до конкретного об'єкту регуляторного впливу, загальні ознаки, що розкривають суть цього поняття економічної науки, залишаються незмінними.

Множинність наукових дефініцій фінансового регулювання дає підстави розглядати це поняття у кількох аспектах:

– сутнісному, що характеризує фінансове регулювання як сукупність або систему економічних відносин. На думку Л. Кравченко, воно є системою економічних відносин в рамках діяльності щодо зміни кількісних і якісних показників фінансових процесів в економіці через механізм формування грошових фондів, їх перерозподілу, використання при узгодженні інтересів суб'єктів господарювання для забезпечення стійкості економічної системи [320, с. 5];

– організаційно-управлінському, який передбачає тлумачення фінансового регулювання як складового елемента фінансового механізму та сукупності певних управлінських дій. С. Юрій та Ф. Федосов визначають його як метод фінансового впливу, пов'язаний із регулюванням економічних процесів, що здійснюється через систему норм та нормативів, лімітів та фінансових резервів [648, с. 98]. Подібно розглядає фінансове регулювання Н. Кравчук [321, с. 56]. Розкриваючи інструменти фінансового впливу на економічні процеси (система норм і нормативів, лімітів та фінансових резервів), ці дефініції фінансового регулювання не визначають його кінцевої мети. В іншій дефініції В. Федосов, В. Опарін та С. Львовчкін трактують фінансове регулювання як сукупність розподільчих і перерозподільчих заходів, що їх здійснює держава через фінансову систему щодо використання фінансових

відносин для забезпечення зростання ВВП й підвищення рівня суспільного добробуту [633]. За визначенням В. Опаріна, фінансове регулювання передбачає регламентування розподільчих відносин у суспільстві та на підприємствах за допомогою нормативного і сальдового методів розподілу [417, с. 61]. І. Чугунов ототожнює фінансове регулювання з фінансовою політикою, вказуючи його змістом розробку основних напрямів формування і використання фінансових ресурсів, виходячи з необхідності виконання завдань, які стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку [644]. Наведені дефініції фінансового регулювання не дають відповіді на питання про його внутрішню структуру та мету проведення;

– прикладному, за яким фінансове регулювання розглядають як систему прикладних інструментів для впливу на об'єкт регулювання. Так, В. Базилевич та Л. Баластрик трактують його як законодавчо визначену систему впливу держави на фінансові процеси в суспільстві [16, с. 20]. У подібному ракурсі (як сукупність важелів фінансового впливу) розглядає фінансове регулювання А. Зеленський. Він визначає призначення фінансового регулювання як встановлення пропорцій розподілу доходів через стимулювання концентрації фінансових ресурсів у одних суб'єктів та обмеження доступу і приросту фінансових ресурсів у інших з використанням відповідних форм, методів та інструментів [247, с. 23-26]. Такий підхід дискусійний, адже звужує застосування фінансового регулювання лише до коригування норм розподілу доходів у суспільстві, тоді як процес їх формування залишається поза увагою.

С. Лондар, О. Тимошенко крім фінансових важелів, зараховують до складу фінансового регулювання фінансові методи та фінансові інструменти [347], однак не розкривають характеру їх дії та мети застосування. О. Попівняк і О. Ковенська також поверхово розкривають його призначення як вплив на економічні, соціальні та екологічні процеси, що здійснюється за допомогою формування і реалізації системи фінансових інструментів [461, с. 82]. Ці недоліки враховує О. Бречко і визначає фінансове регулювання як сукупність фінансових інструментів, за допомогою яких створюють фінансові передумови і стимули розвитку (об'єкта регулювання – *авт.*) відповідно до цілей і завдань [42, с. 30]. Більш ґрунтовно

викладає призначення фінансового регулювання А. Грязнова, розуміючи під ним запобігання можливим та усунення наявних диспропорцій, забезпечення розвитку та соціальної стабільності за допомогою концентрації фінансових ресурсів в одних сегментах ринку та їх обмеження – в інших [640, с. 120]. Подібну позицію поділяють М. Абрамова, Л. Гончаренко та К. Маркіна [637, с. 23].

В. Мацьків наголошує на зв'язку між елементами фінансового регулювання і трактує його як діалектичну сукупність взаємообумовлених і взаємопов'язаних форм, методів та інструментів впливу на об'єкт управління з певною метою [367]. Такий підхід вартий уваги, адже наприклад, регулювання доходів населення передбачає застосування багатьох фінансових інструментів: податків на особисті доходи, трансфертних виплат, коригування мінімальних соціальних стандартів у сфері доходів та ін. Вміле комбонування цих інструментів є запорукою успішності фінансового регулювання доходів населення, забезпечення їх стійкого зростання та оптимальних пропорцій розподілу. Рівень оптимальності такого розподілу доходів має визначатись з урахуванням досвіду інших країн зі схожою моделлю економіки, усталених в суспільстві уявлень про соціальну справедливість.

При тлумаченні поняття фінансового регулювання суспільного добробуту необхідно дотримуватись вимог системного підходу. Як поняття фінансової науки, фінансове регулювання доцільно визначати як сукупність фінансових відносин з приводу впливу на кількісні та якісні параметри формування і використання фінансових ресурсів суб'єктів економіки на задоволення суспільних потреб та створення умов для усебічного розвитку і самореалізації кожного індивіда. Своє матеріальне вираження воно отримує у змінах об'ємно-структурних показників грошових потоків, які відбуваються в процесі забезпечення суспільного добробуту, при цьому такі зміни є наслідком застосування інструментарію фінансового регулювання. З системних позицій фінансове регулювання правомірно розглядати як сукупність методів, форм та інструментів впливу на кількісні та якісні параметри формування та використання фінансових ресурсів суб'єктів економіки на цілі, що визначають рівень суспільного добробуту.

Зважаючи на складну природу поняття суспільного добробуту, відповідно до нашої наукової позиції можна виділити ключові напрями фінансового регулювання – матеріального добробуту населення (в іншій інтерпретації – доходів населення); соціального розвитку; середовища життєдіяльності. Головна мета фінансового регулювання матеріального добробуту населення – забезпечення стабільності джерел утворення доходів домогосподарств, їхньої достатності для повноцінної реалізації інтересів кожного члена суспільства на економічного обґрунтованому й суспільно прийнятному рівні. Однак зводити сенс фінансового регулювання матеріального добробуту суспільства виключно до перерозподілу доходів між верствами населення недоречно. Відповідно до концепції інклюзивного розвитку, місією фінансового регулювання матеріального добробуту є приведення доходів найменш заможних верств населення до певного стандарту, визначеного на базі суспільного консенсусу з урахуванням розвитку економіки. Досягнення цієї мети пролягає не лише через регулювання соціальних трансфертів, але також через максимізацію включення (інклюзії) усіх суспільних верств до активної економічної діяльності і регулювання стандартів доходу для економічно активного населення.

Фінансове регулювання соціального розвитку відіграє доповнюючу роль до відповідного вектору фінансового забезпечення суспільного добробуту. Воно спрямоване на коригування параметрів формування і використання фінансових ресурсів, які спрямовуються суб'єктами господарювання, домогосподарствами та іншими суб'єктами економіки на задоволення потреб суспільства у послугах освіти, культурного розвитку, медичного обслуговування тощо із застосуванням фіскально-бюджетних та грошово-кредитних інструментів регулювання.

Схожу мету передбачає фінансове регулювання середовища життєдіяльності. Воно покликане через вплив на розподільчо-перерозподільчі процеси сприяти мобілізації з різних джерел фінансових ресурсів для забезпечення благоустрою населених пунктів, збереження та відновлення екосистеми проживання людини, а також стимулювати економне використання природних ресурсів.

Окрім декомпозиції у розрізі ключових сфер суспільного життя, фінансове регулювання суспільного добробуту можна розглядати також в інших аспектах: за

часовою ознакою, суспільними верствами, формами регулювання. За часовою ознакою можна виокремити оперативне і стратегічне регулювання. Оперативне регулювання матеріального добробуту передбачає застосування інструментарію для поточного коригування доходів населення та пропорцій їх розподілу через щорічне встановлення соціальних гарантій. Стратегічне регулювання покликане упередити загрози формуванню доходів населення у довгостроковому періоді й передбачає вдосконалення пенсійної системи, стимулювання підприємницької діяльності тощо, – тобто реалізацію заходів, які дадуть змогу забезпечити відповідний рівень життя людини не лише в поточному періоді, а й у майбутньому.

Оперативне регулювання соціального розвитку передбачає коригування параметрів уже задіяних інструментів регулювання (ставок податків, податкових пільг, норм цільових трансфертів та ін.), які використовують для коригування обсягів та структури фінансових ресурсів, які надходять на надання освітніх, медичних та інших благ. Стратегічне фінансове регулювання соціального розвитку направлене не стільки на коригування існуючих, скільки на пошук більш дієвих фінансових інструментів, що дадуть можливість виробити оптимальну модель фінансового впливу на тенденції у різних напрямках соціального розвитку. Прикладами такого регулювання соціального розвитку, на наш погляд, може бути поступове переведення закладів культури на ринкові засади діяльності із поступальним переходом до їх непрямой фінансової підтримки (через регулювання норм податків, податкові пільги, цільові трансферти та ін.); перехід до страхової медицини із перерозподілом фінансової відповідальності між роботодавцем та працівником за сплату страхових внесків та зміною підходів до фінансування медичних закладів та інше.

За організаційним підходом, фінансове регулювання суспільного добробуту є складною системою управлінських рішень, здійснюваних апаратом управління з дотриманням певних принципів. Головне місце у цій системі належить державному регулюванню, оскільки питання законодавчого закріплення використання певного регуляторного інструменту чи коригування його елементів є прерогативою органів державної влади. Однак в теперішній час суб'єкти господарювання практикують

впровадження власної корпоративної моделі регулювання доходів своїх працівників через систему стимулів та санкцій, інших фінансових важелів. Непоодиноким є запровадження суб'єктами господарювання корпоративних схем недержавного пенсійного чи медичного страхування, стимулів для підвищення кваліфікації та безперервного навчання та ін. Таким чином, можна говорити також про існування ринкової складової фінансового регулювання суспільного добробуту.

Найважливішою складовою фінансового регулювання є інструментарій, через який впливають на кількісно-якісні параметри формування й використання фінансових ресурсів. У науковій літературі наявні багато підходів до розмежування інструментів регулювання за різними ознаками. За характером впливу на фінансові процеси їх прийнято розділяти на інструменти прямого та непрямого регулювання; за напрямками регулювання – на інструменти регулювання матеріального добробуту суспільства (регулювання оплати праці, індексація доходів, податкові інструменти, а також інструменти регулювання соціального страхування і соціальної допомоги [99]), інструменти регулювання соціального розвитку (регулювання в освіті, культурі, охороні здоров'я, наданні соціальних послуг); інструменти регулювання середовища життєдіяльності (регулювання шкідливих викидів у довкілля, використання природних ресурсів, регулювання впливу на стан екосистеми).

Частина інструментів фінансового регулювання на перший погляд дуже подібні до інструментів фінансового забезпечення. Дотації чи субсидії з бюджету, як і різні інструменти бюджетного фінансування, передбачають спрямування бюджетних коштів на визначені суб'єктом управління цілі. Але, попри зовнішню схожість, між цими інструментами є принципова відмінність, яка характеризує їхнє призначення. Інструменти фінансового регулювання містять обов'язкову мотиваційну компоненту, інструменти фінансового забезпечення її не мають. Бюджетне фінансування втілює у собі виконання державою взятих зобов'язань щодо матеріального забезпечення громадян, надання суспільних послуг тощо. Звісно, інші суб'єкти економіки можуть бути залученими до надання цих благ, використовувати для цього власні ресурси, однак така їх участь необов'язкова.

Натомість, головне призначення інструментів фінансового регулювання, таких як дотації, субсидії тощо полягає у тому, щоб спонукати їх одержувача до певних дій, стимулювати його до перерозподілу власних фінансових ресурсів на користь певного виду чи напряму діяльності, що є предметом регулювання. Для прикладу, в окремих зарубіжних країнах для стимулювання сімей до накопичення коштів на оплату вищої освіти для їх дітей впроваджено модель персональних освітніх рахунків. Вона передбачає співучасть держави у формі податкових пільг та субсидій для домогосподарств, які відкривають такі рахунки. В Бельгії при відкритті індивідуального рахунку для освіти та розвитку держава здійснює одноразовий внесок у розмірі 1 тис євро, у Канаді на кожен накопичений долар на освітньому рахунку за програмою LearnSave держава дофінансовує ці накопичення в розмірі 2-3 долари [550, с. 93]. Таким чином, фінансова допомога з боку держави покликана мотивувати громадян перерозподілити власні ресурси на користь участі у цій програмі, яка має важливе соціальне призначення.

Розглянемо інструменти фінансового регулювання за основними напрямами забезпечення суспільного добробуту. У фінансовому регулюванні матеріального добробуту провідну роль відіграють фіскальні інструменти, такі як інструменти оподаткування (елементи податків) та бюджетні інструменти (дотації, субсидії, субвенції та ін.). Відповідно до характеру фінансового впливу на рівень добробуту можна виокремити інструменти прямого і непрямого фінансового регулювання. Пряме регулювання передбачає безпосередній вплив на чинники, які визначають обсяги і структурні параметри фінансових ресурсів фізичних осіб. До інструментів такого регулювання належить коригування мінімальної зарплати, соціальних виплат і пільг, вдосконалення оподаткування доходів населення, фінансову допомогу на започаткування власної справи та ін. Натомість, непряме регулювання матеріального добробуту передбачає вплив на нього через стимулювання суб'єктів економіки, задіяних у формуванні доходів населення до певних дій у заданому напрямку. До проявів такого регулювання можна зарахувати, наприклад, стимулювання росту заробітної плати шляхом надання фінансових преференцій для суб'єктів господарювання; стимулювання розвитку фінансових установ, які

орієнтовані на залучення депозитів; фінансові стимули для підприємств, які надають працівникам широкий соціальний «пакет», займаються благодійністю та ін. (рис. А.3 додатку А).

Фінансове регулювання матеріального добробуту населення також передбачає задіяння інструментів грошово-кредитної політики. Коригування облікової ставки Національного банку України, зміни в нормах обов'язкового резервування впливають на рівень ставок за депозитними вкладками і процентних ставок кредитування. Це прямим чином позначається на обсягах доходів населення від фінансового інвестування, а також його можливостях щодо залучення кредитних ресурсів для задоволення власних потреб. У цьому ж ракурсі можуть впливати на доходи населення дії Національного банку України, спрямовані на розширення можливостей для інвестування у цінні папери, проведення валютних операцій тощо.

Значні можливості щодо регулювання матеріального добробуту населення закладені у податках на особисті доходи та соціальних трансфертах. Завдяки своїй справедливості й ефективності, податку на доходи фізичних осіб в Україні серед інструментів регулювання доходів населення належить першість, що також пояснюється відсутністю інших фіскальних платежів з доходів, таких як податок на приріст капіталу, податок на спадщину, місцеві прибуткові податки.

До ключових переваг податку на особисті доходи науковці зараховують такі: узгодженість з принципом платоспроможності; гнучкість надходження; нейтральність щодо впливу на рівень цін; вагомий стабілізаційний потенціал як макроекономічного регулятора; простота розрахунку [174, с. 210]. Для упередження надмірного майнового розшарування населення, у багатьох країнах функціонує прогресивна шкала оподаткування доходів з використанням неоподаткованого мінімуму. Якщо на початку ХХІ ст. мала місце тенденція до зменшення кількості ставок податку і зниження прогресії, то в останні роки у низці країн було введено додаткові ставки на надвисокі доходи.

Поряд з прогресією ставок податку, можливості для регулювання доходів закладені й у використанні неоподаткованого мінімуму, пільг та визначенні бази оподаткування. В законодавство щодо справляння податку на доходи фізичних

осіб також інкорпоровано норми, які покликані стимулювати населення до участі у недержавному пенсійному забезпеченні та страхуванні життя [451].

Формально, вагомий вплив на обсяги доходів населення від власності має податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Зауважимо, що у випадку використання об'єкта нерухомого майна для отримання доходів (здачі в оренду, лізинг, позику чи для ведення підприємницької діяльності) пільги, встановлені по сплаті цього податку для фізичних осіб не застосовуються. Втім, зважаючи на високий рівень тінізації відносин оренди житла ця норма не суттєво позначається на рівні доходів населення від використання нерухомості. Водночас, результатом впровадження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки стало підвищення рівня орендної плати за найм житла, що пояснюється бажанням власників нерухомості перекласти додаткове податкове навантаження на орендарів.

Серед найбільш дієвих інструментів фінансового регулювання добробуту населення є соціальні трансферти та програми соціального захисту населення. На думку Н. Холода, соціальні трансферти можна розподілити на дві групи: виплати за соціальним страхуванням, призначені для послаблення впливу соціальних ризиків; соціальні допомоги, направлені здебільшого на боротьбу з наслідками соціальних негараздів [661, с. 485]. Індикаторами ефективності фінансового регулювання доходів фізичних осіб за допомогою соціальних трансфертів можна визначити такі: рівень охоплення незаможного населення трансфертами; рівень «витікання» трансфертів (помилка включення) – питома вага трансфертів домогосподарствам, які фактично не мають на них права; адекватність трансфертів (їхня частка у доходах домогосподарств або рівень бідності без соціальних трансфертів) [713, с. 11].

Ефективність соціальних трансфертів залежить від їх адресності. Термін адресність використовується у значенні «перевірки доходів або потреби», а на практиці під нею розуміють надання допомоги виключно тим реципієнтам, які змогли підтвердити, що їхні доходи нижчі певного рівня [356, с. 44]. Посилення адресності соціальних трансфертів дає змогу спрямувати основну частину

допомоги тим домогосподарствам, які її дійсно потребують, а також знизити ймовірність нецільових виплат. Втім, адресні допомоги мають низку суттєвих недоліків: високий ризик не покриття бідного населення; явище стигматизації (відчуття морального приниження при отриманні допомоги); ріст адміністративних витрат на перевірку нужденності реципієнтів трансфертів. Також проблемним моментом використання адресних трансфертів є вибір об'єктивної методики оцінювання нужденності заявників. Науковці пропонують ряд таких методів, як пряме оцінювання, бальний метод, індикативне таргетування, самотаргетування, експертна оцінка, залучення до громадських робіт та ін. [571, с. 4-6]. Однак застосування кожного із них має певні недоліки, що не дає можливості досягти високого рівня адресності соціальних трансфертів.

До перспективних інструментів фінансового регулювання матеріального добробуту населення належать фінансові стимули для підприємств, які провадять благодійницьку діяльність. У країнах з ліберальною ідеологією (США, Японія) соціальна активність бізнесу сприймається суспільством більш позитивно, ніж існування державної системи соціального забезпечення. В Україні благодійницька діяльність не має належного розвитку, що пояснюється наявністю стримуючих обставин, а саме: недостатній контроль з боку державних органів до фінансових результатів роботи благодійних організацій; відсутність законодавчого регулювання масових заходів із залучення коштів; відсутність для благодійних організацій можливості одержання податкового кредиту з податку на додану вартість, що значно збільшує їх витрати і є головним стримуючим чинником благодійництва; обмеження для фізичних осіб можливості отримати податковий кредит у зв'язку з благодійністю; встановлення мінімального та максимального розміру благодійного внеску, який дає право на податковий кредит та ін. Вирішення цих питань створить передумови для активізації благодійницької діяльності в нашій державі та розв'язання багатьох соціальних проблем.

До регуляторних фінансових інструментів, покликаних сприяти розширенню зайнятості серед осіб з інвалідністю належать податкові пільги зі сплати податку на прибуток. Згідно Податкового кодексу, прибуток підприємств та організацій,

заснованих громадськими організаціями осіб з інвалідністю звільняється від обкладання податком на прибуток. Однак з метою упередження необґрунтованого використання цього інструменту для мінімізації податкових зобов'язань, особи з інвалідністю мають складати не менше 50% штату працівників користувачів цієї пільги, а їх фонд оплати праці має складати не менше 25% загальних витрат на оплату праці [451].

З огляду на історичні традиції, менталітет населення та інші чинники, продукування суспільних послуг в Україні передбачає превалювання бюджетного фінансування. Успадкована з радянських часів мережа закладів освіти, культури, охорони здоров'я та соціального захисту населення, фінансову основу діяльності яких складають бюджетні кошти, відіграє провідну роль у задоволенні потреб населення, покликаних забезпечити його гуманітарний, фізичний та культурний розвиток, підтримку тих членів суспільства, що потрапили під дію соціальних ризиків. Тому застосування інструментарію фінансового регулювання при наданні суспільних послуг має достатньо обмежений характер.

В теперішній час отримали застосування наступні інструменти фінансового регулювання соціального розвитку (рис. А.4 додатку А):

– застосування пільгових ставок податку для окремих видів діяльності чи окремих видів доходів/витрат при їх оподаткуванні. Найбільшого поширення отримало впровадження пільгових ставок податку на додану вартість для окремих товарних груп. Зокрема, у багатьох зарубіжних країнах встановлені кілька рівнів пільгової ставки податку для товарів першої необхідності, таких як продукти харчування, медикаменти, важливі для населення послуги (електропостачання, поштові послуги та ін.). В окремих випадках, для посилення справедливості в оподаткуванні споживання, для товарів розкошів можуть бути передбачені підвищені ставки податку;

– вилучення з бази оподаткування, які мають на меті стимулювати/ винагородити суб'єкта економіки за певні дії. Зокрема, норми податкового законодавства щодо справляння податку на доходи фізичних осіб передбачають, що до оподаткованого доходу платника не включаються низка доходів: кошти

або вартість майна (послуг), що надаються як допомога на лікування та медичне обслуговування платника податку або члена сім'ї фізичної особи першого ступеня споріднення за рахунок коштів благодійної організації або його роботодавця; суми, сплачені фізичними та юридичними особами на користь вітчизняних вищих та професійно-технічних навчальних закладів за здобуття освіти, підготовку чи перепідготовку платника податку (в певних межах); витрати роботодавців на підвищення кваліфікації працівників. Крім цього, платники податку в рамках процедури річного декларування та перерахунку податкових зобов'язань мають право на податкову знижку – зменшення оподатковуваного доходу на суми: частини відсотків, сплачених платником за користування іпотечним кредитом; плати на користь вітчизняних закладів освіти (усіх видів) для компенсації вартості навчання себе або членів своєї сім'ї першого ступеня спорідненості; сплачених платником на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування самого платника чи членів його сім'ї першого ступеня спорідненості [451];

– коригування об'єкта оподаткування. Для забезпечення доступності суспільних послуг, при оподаткуванні доданої вартості не є об'єктом оподаткування надання платних послуг позашкільними закладами освіти, а звільнені від обкладання податком операції: з постачання продуктів дитячого харчування; надання послуг усіх видів освіти; послуги охорони здоров'я (за певними винятками); постачання засобів реабілітації; послуги з реабілітації особам з інвалідністю, постачання путівок на санаторно-курортне лікування та оздоровлення для осіб з інвалідністю та інше.

Фінансове регулювання середовища життєдіяльності на даний час найменш розвинута складова фінансового регулювання суспільного добробуту. Воно представлене кількома видами фінансових інструментів (рис. А.5 додатку А):

– фіскальні платежі за забруднення навколишнього середовища. На теперішній час в Україні у складі податкової системи функціонує екологічний податок, який сплачують суб'єкти господарювання, що здійснюють викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, скиди у водні ресурси, продукують та

розміщують відходи, в тому числі радіоактивні. Відповідно до податкового законодавства, податкове зобов'язання з екологічного податку залежить від виду шкідливих викидів та обсягів їх продукування суб'єктом господарювання, рівня небезпеки цих речовин для довкілля. Однак екологічний податок не виконує свого призначення, а саме стимулювання зменшення обсягів викидів шкідливих речовин. У 2018 році Україна була зарахована до держав, які здійснюють найбільший внесок у погіршення екологічної ситуації у світі [279]. Серед головних причин цього є занижені ставки екологічного податку, що є наслідком недостатньої уваги до питань екології з боку органів влади та впливом промислового лобі. Навіть після підвищення ставок екологічного податку за викиди CO₂ стаціонарними джерелами з 2019 року до 10 грн/тонну проти 0,41 грн/тонну наприкінці 2018 року, ставки цього платежу залишаються втричі нижчими за європейські показники, а уніфікувати їх Україна зобов'язалась лише до 2023 року. Всупереч досвіду інших країн, в Україні платниками екологічного податку за викиди двоокису вуглецю є суб'єкти господарювання, які спалюють біомасу для виробництва біогазу (в світовій практиці біомаса вважається CO₂-нейтральним паливом) [91]. Платежі й фінансові санкції за порушення екологічних норм в Україні не виправдано низькі, щоб мотивувати суб'єктів господарювання впроваджувати безпечні для довкілля технології та зменшувати обсяги викидів, а дискримінаційні норми оподаткування стримують перехід до екологічно безпечних технологій;

– фінансові санкції у вигляді штрафів за забруднення навколишнього середовища та порушення вимог нормативно-правових актів щодо благоустрою населених пунктів. Однак діюча система штрафних санкцій за забруднення навколишнього середовища надто ліберальна та фінансово необтяжлива як для суб'єктів господарювання, так і для населення. Внаслідок цього, суб'єктам господарювання більш вигідно сплачувати штрафні санкції за забруднення довкілля, ніж вкладати кошти у модернізацію обладнання та удосконалення очисних механізмів. Незважаючи на періодичні спроби ініціювати радикальне підвищення розмірів штрафних санкцій за промислове забруднення та посилення екологічного контролю [676; 566], вони поки не отримали практичного втілення.

На думку фахівців, ризиками посилення контролю за забрудненням довкілля може стати посилення адміністративного тиску на бізнес та корупція.

Окремим проблемним напрямком є надмірна ліберальність фінансових санкцій за порушення вимог поводження з відходами. Наслідком цього є щорічне розширення площ несанкціонованих сміттєзвалищ, забруднення лісів та лісосмуг, земель, населених пунктів побутовими відходами. Крім цього, законодавство не передбачає окремого покарання за засмічення території населених пунктів, хоча відповідні норми є в більшості європейських країн. Розміри штрафних санкцій за різні види засмічення довкілля та порушення вимог щодо поводження з відходами варіюють від 8,5 грн до 1,7 тис грн, що очевидно, слабо спонукає порушників до припинення практики забруднення довкілля [609].

Перешкодою для застосування фінансових санкцій за засмічення території населених пунктів може бути відсутність затверджених місцевими радами правил благоустрою, де мають бути прописані усі види обмежень на використання земельних ділянок в межах населеного пункту і відповідальність за засмічення території. Для порівняння, в окремих країнах Європи та Азії розміри фінансових санкцій за протиправне викидання сміття та правопорушення щодо поводження з відходами в рази вищі за вітчизняні, що є ефективним інструментом боротьби із забрудненням довкілля і підвищення екологічної свідомості населення;

– фінансові стимули для ощадного використання природних ресурсів та переходу на відновлювальні джерела енергії. З цією метою отримали поширення низка фінансових інструментів: фінансова підтримка проектів енергозбереження для населення за рахунок бюджетних коштів; стимулювання розвитку джерел альтернативної енергетики за рахунок встановлення підвищених тарифів на «зелену» електроенергію; податкові пільги для суб'єктів господарювання, які впроваджують проекти енергоефективності та енергозбереження (зменшення оподаткованого доходу платника податку на доходи фізичних осіб на суму коштів, отриманих від міжнародних організацій на здійснення заходів щодо енергоефективності та енергозбереження) [451].

Таким чином, фінансове регулювання як складова фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в умовах ринкових відносин розкриває значні можливості для непрямого впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів, що спрямовуються суб'єктами економіки на задоволення потреб населення у матеріальних та нематеріальних благах, створення умов та можливостей для всебічного розвитку кожного члена суспільства. Однак ефективність регуляторних інструментів значною мірою залежить від того, наскільки продуманим, послідовним і комплексним буде їх застосування відповідно до стратегічних і тактичних завдань політики, спрямованої на підвищення суспільного добробуту.

Висновки до розділу 1

Результати дослідження концептуально-теоретичних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Суспільний добробут належить до дискусійних понять економічної науки, що пояснюється його міждисциплінарним характером. Як соціально-економічне явище, суспільний добробут є продуктом існування соціальних відносин в економічному середовищі, в основу яких покладені цінності добробуту та моральні цінності. Формування параметрів суспільного добробуту відбувається із застосуванням фінансового механізму в рамках двох видів соціальної взаємодії – співпраці та суперництва. Дослідження еволюції наукових поглядів на підходи до забезпечення суспільного добробуту дало можливість обґрунтувати визначальність принципу прийняття редистрибуції (перерозподілу) у їхньому розмежуванні.

2. За результатами узагальнення термінологічного апарату суспільного добробуту розроблено власний підхід до тлумачення понять індивідуального та суспільного добробуту у світлі положень концепції інклюзивного розвитку. Індивідуальний добробут запропоновано визначати як стан життєдіяльності

людини, що характеризується ознаками: рівнем споживання матеріальних благ та послуг; можливостями участі індивіда у суспільних процесах; середовищем проживання. Запропоновано авторську інтерпретацію суспільного добробуту як сукупності індивідуальних рівнів добробуту членів суспільства та колективного добробуту. Під останнім запропоновано розуміти стан соціально-економічної системи, який визначається показниками нерівності населення за критеріями: нерівність у розподілі ресурсів та доходів; нерівність у споживанні; нерівність у можливостях, які пов'язані причино-наслідковими зв'язками. Обґрунтовано, що в сучасних умовах спостерігається дія новітніх чинників суспільного розвитку, що зумовлюють необхідність трансформації структури фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, до яких зараховані чинники прискорення розвитку технологій, інтелектуалізації та креативізації праці, метрополізації, зростання майнової нерівності, посилення міграційних процесів.

3. Розкрито зв'язок між фінансовим механізмом розвитку суспільства і фінансовим механізмом забезпечення суспільного добробуту, а також визначено ключові ознаки останнього, що розкривають його суть: об'єкт, внутрішню структуру, характер зв'язку між складовими елементами, суспільне призначення. Обґрунтовано складний характер об'єкта фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що є діалектичною сукупністю об'єкта I-го порядку (формування і використання фінансових ресурсів) та об'єкта II-го порядку (явища і процеси, які визначають зміст поняття суспільний добробут). Застосування системного підходу дало змогу визначити фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту як систему, єдність організаційної і функціональної підсистем, а також вказати на їх зв'язок з ключовими напрямками (матеріальний добробут, соціальний розвиток, середовище життєдіяльності людини) і рівнями забезпечення суспільного добробуту. Дія фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту виявляється через відповідні методи, форми, інструменти, а також важелі, які запропоновано розділяти на стимули та антистимули. Відповідно до концепції інклюзивного розвитку, визначено перелік принципів фінансового

механізму забезпечення суспільного добробуту, який доповнено принципами інноваційності, мотивації, залученості та транспарентності.

4. Узагальнення наукових поглядів на суть фінансового забезпечення дало можливість виокремити організаційний, вартісний, системний, сутнісний аспекти його тлумачення, а також запропонувати власне тлумачення цього поняття. Обґрунтовано концептуальну модель фінансового забезпечення суспільного добробуту, яка об'єднує джерела, методи і форми, інструментарій фінансового забезпечення, а також напрями фінансування суспільного добробуту. Визначені особливості та мотиви залучення суб'єктів економіки у фінансове забезпечення суспільного добробуту. Фінансове забезпечення суспільного добробуту передбачає застосування таких методів, як внутрішнє, зовнішнє та змішане фінансування, а також форм та інструментів, які їх деталізують. Охарактеризована роль провідних форм фінансового забезпечення суспільного добробуту, а також деталізовані його напрями.

5. Виокремлення ключових аспектів тлумачення фінансового регулювання (організаційно-управлінський, прикладний, сутнісний) дало змогу виробити комплексний підхід до розуміння цього поняття за сутністю і матеріальним виявом, а також із застосуванням ознак часу, форм та сфер регулювання. Обґрунтовано, що іманентною ознакою інструментів фінансового регулювання є обов'язкова наявність мотиваційної компоненти, що дало можливість відмежувати їх від інструментів фінансового забезпечення. Відповідно до запропонованого підходу до декомпозиції напрямів забезпечення суспільного добробуту розроблено концептуальну модель його фінансового регулювання у кожному із цих напрямів з визначенням мети, завдань такого регулювання, розмежуванням фінансових інструментів за напрямом їх впливу.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [129; 131; 132; 136; 137; 139; 141; 149].

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

2.1. Методологічний інструментарій дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Наукове вчення про місце фінансів у забезпеченні суспільного добробуту розглядає особливості фінансових відносин щодо формування та використання фінансових ресурсів, які надходять на задоволення потреб суспільства в благах ринкового та неринкового характеру, створення умов та можливостей для усебічного розвитку кожного члена суспільства. Перманентний розвиток вчення про вплив фінансів на суспільний добробут пояснюється постійною еволюційною зміною суспільних уявлень про сутність суспільного добробуту, способи та інструментарій його забезпечення. Потреба усебічного науково-теоретичного дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється наступними причинами:

– зумовленою сучасними тенденціями суспільного розвитку зміною поглядів на суть суспільного добробуту. Критика теорії держави суспільного добробуту, яка вбачала в останньому досягнення певного рівня задоволення потреб людини привела до становлення сучасної концепції інклюзивного розвитку, за якою задоволення потреб індивіда розглядають не кінцевою метою політики суспільного добробуту, а способом її досягнення. Згідно концепції інклюзивного розвитку, суспільний добробут характеризується не тільки рівнем задоволення потреб людини, але й її можливостями для розвитку і самореалізації. Зі зміною розуміння суспільного добробуту постає потреба у розвитку нових науково-методологічних підходів до функціонування обох підсистем фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Використання відповідно до принципів інклюзивного розвитку компонент фінансового забезпечення та регулювання, а також методів

забезпечувальної підсистеми – планування, оперативного управління, контролю потребує належного теоретичного та методологічного підґрунтя, що можуть бути вироблені у процесі ґрунтовних наукових досліджень;

– відсутністю узгодженого загальноприйнятого наукового підходу до розуміння теоретичних і методологічних засад функціонування фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту. Наукові розвідки з проблематики функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту не мають системного характеру, серед них превалюють роботи, присвячені розкриттю окремих аспектів впливу фінансового механізму на рівень добробуту. Серед науковців домінує звужене тлумачення добробуту як ступеня задоволення потреб людини у матеріальних благах, натомість складова розвитку часто ігнорується. Для економічної науки характерні значні розбіжності поглядів на сутність, архітектуру, принципи функціонування фінансового механізму. Практично поза увагою наукової спільноти залишаються питання комплексності застосування його складових, методології аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в світлі прогресивної концепції інклюзивного розвитку. Різноманітність підходів до розуміння суспільного добробуту і місця фінансового механізму у його забезпеченні переконливо доводять необхідність поглибленого вивчення наукової проблеми застосування компонент фінансового механізму для забезпечення матеріального добробуту суспільства, сприяння соціальному розвитку, створення належних умов життєдіяльності;

– недостатньою дієвістю компонент фінансового механізму для впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів в рамках забезпечення суспільного добробуту відповідно до ключових ідей концепції інклюзивного розвитку; неспроможністю за допомогою існуючого інструментарію фінансового механізму належно реагувати на новітні чинники екзо- і ендогенного характеру. Це переконливо свідчить, що навіть найбільш досконалі наукові погляди в умовах мінливості зовнішнього і внутрішнього середовища поступово втрачають свою

актуальність, потребують переосмислення і нового прочитання через проведення ґрунтовних наукових досліджень.

Відставання теоретико-методологічного базису функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту від потреб практики зумовлює недостатню дієвість застосування компонент цього механізму, а отже, консервацію існуючих стандартів життя населення, ускладнює усунення або мінімізацію негативних соціальних явищ, таких як високий рівень бідності та соціально-майнової нерівності, ізолюваність частини населення від суспільного життя, обмеження можливостей окремих суспільних груп щодо задоволення потреб у благах ринкового і неринкового характеру, реалізації власного потенціалу та ін. У випадку їх ігнорування, ці деструктивні явища можуть негативно впливати на рівень національної безпеки країни у соціальному вимірі, сприяти посиленню соціальної нестабільності й конфліктів, нетерпимості та відцентрових тенденцій. Це підвищує актуальність досліджень з теоретико-методологічних та практичних аспектів функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням прогресивної методології наукового пізнання.

В буквальному розумінні методологія – наука про методи пізнання – вчення про методи, методики і засоби пізнання [236, с. 71]. Вироблення методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є складним науковим завданням. Складність обумовлена неможливістю вироблення універсального методу пізнання будь-якого явища, зважаючи на наявність у нього особливих іманентних ознак та мінливості середовища, у якому таке явище функціонує. Кожен метод пізнання має бути адаптованим до виду й глибини досліджуваної проблеми. Вироблення методології пізнання є одним із аспектів гносеології як розділу філософії про природу пізнавального процесу, тому наукове дослідження теоретичних засад та практичних аспектів функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має передбачати дотримання базових гносеологічних принципів:

– об'єктивності, тобто визначення об'єктивності існування дійсності як об'єкта пізнання, незалежно від свідомості та волі дослідника. Існування

фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту обумовлюється: по-перше, об'єктивною необхідністю задоволення людських потреб як умови життєдіяльності людини. Незважаючи на те, що в процесі еволюційного розвитку суспільства потреби людини під впливом різних чинників зазнають кількісних та якісних трансформацій, їх існування є об'єктивним; по-друге, об'єктивністю впливу фінансів на процеси задоволення людських потреб та забезпечення суспільного добробуту. Хоча організація фінансових відносин, рух фінансових ресурсів відбуваються самостійно, а їх забезпечують конкретні суб'єкти, однак об'єктивність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту обумовлюється неможливістю задовольнити увесь спектр людських потреб відокремлено від фінансових відносин;

– пізнаваності, тобто визнання того, що наукові дослідження спроможні забезпечити адекватне відображення дійсності, її об'єктивну сутність. Попри те, що сприйняття суспільного добробуту в процесі цивілізаційного розвитку перманентно видозмінюється, в певних соціально-економічних реаліях він може бути відображений показниками, які підлягають вимірюванню та оцінці. Процес наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту також дає змогу адекватно відобразити реалії і проблеми його функціонування, що стане підґрунтям для вироблення векторів його трансформації;

– активного творчого відображення як визнання, що процес пізнання втілює цілеспрямоване творче відображення дійсності у свідомості дослідника. Його результатом є не створення «ідеальної» форми наявного стану речей, а їх об'єктивне відображення у діалектичній єдності дійсності та можливостей. Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має на меті формування об'єктивної картини його функціонування, у сукупності всіх його позитивних та негативних характеристик, а також передбачення на цій основі можливостей його розвитку в умовах мінливого зовнішнього середовища;

– історизму, що передбачає відображення усіх явищ та процесів у їх історичному виникненні та становленні, через призму історичних перспектив їх розвитку та в єдності взаємозв'язку з іншими явищами об'єктивної дійсності.

Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в його еволюційному розвитку дає змогу виявити стійкі закономірності функціонування його складових та їхнього впливу на рівень задоволення усієї різноманітності людських потреб і створення умов для усебічного розвитку кожного індивіда, а отже, врахувати історичний досвід при вдосконаленні практики застосування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту;

– діалектики, як визнання необхідності застосування в процесі наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту принципів, законів, категорій діалектики, що є відображенням всезагальних законів розвитку об'єктивного світу. Це забезпечує дотримання логіки пізнавального процесу.

Процес розробки методології пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має опиратись на такі правила: по-перше, послідовність методології пізнання, що не може відкидати попередніх напрацювань наукової спільноти, оскільки використовувані у цьому науковому дослідженні підходи, принципи та методи пізнання слід розглядати як складову єдиної методологічної науки; по-друге, поєднання загального і конкретного, що передбачає використання в рамках наукового дослідження як загальних методів пізнання, так і тих методів дослідження, які дадуть змогу розкрити унікальні характеристики об'єкта наукового інтересу.

Розуміння методології в процесі її розвитку зазнало значних змін: вузький формально-логічний підхід поступився змістовному збагаченню проблематики. Внаслідок цього слід розрізняти конкретно-наукову методологію, що формулює принципи, методи, прийоми конкретно-наукової діяльності, описує і обґрунтовує їх, а також загальнонаукову методологію як вчення про принципи, методи та форми значення, які функціонують у багатьох науках [421, с. 23-24]. Методологію доцільно характеризувати у вузькому та широкому розумінні: з одного боку, як систему певних правил, принципів та операцій, що застосовують у тій чи іншій сфері діяльності; з іншого боку, як вчення про цю систему, загальну теорію методу. Вузький, прикладний підхід до тлумачення методології превалює у зарубіжній науковій літературі.

Компромiсом мiж широким та вузьким пiдходами до розумiння методологiї є iєрархiчний пiдхiд, коли у її складi видiляють кiлька рiвнiв наукового пiзнання:

- фундаментальну (фiлософську) методологiю, яка передбачає дотримання найбільш загальних принципiв та методiв наукового пiзнання;
- загальнонаукову методологiю, яка дотримується мiждисциплiнарних принципiв та методiв наукового пiзнання, застосовуваних у дослiдженнях з технiчних, природничих та гуманiтарних наук – системний та органiзацiйний аналіз, синергетичний, кiбернетичний пiдхiд та iн.;
- конкретно (частково) наукову методологiю, що оперує притаманними для даної галузi науки принципами та методами наукового пiзнання [421, с. 23-35; 236, с 71-85].

У контекстi наукового дослiдження фiнансового механiзму забезпечення суспiльного добробуту iєрархiчний пiдхiд до розумiння методологiї передбачає її розумiння як дiалектичної сукупностi згрупованих принципiв, методiв наукового пiзнання на усiх рiвнях методологiї, а також сфер їх застосування вiдповiдно до предмету наукового iнтересу (рис. А.6 додатку А).

Однак в сучаснiй науковiй спiльнотi все бiльшiй пiдтримки набуває принцип методологiчного плуралiзму, згiдно якого жоден пiдхiд чи метод пiзнання, не залежно вiд того, до якого рiвня методологiї вiн належить, самостiйно не здатен забезпечити всеохоплююче об'єктивне вiдображення об'єкта дослiдження. На думку М. Костицького, «необхiдно вiдмовитись вiд iєрархiї методологiй, розташовувати їх по горизонталi, а кожен дослiдник може на власний розсуд їх конструювати та використовувати вiдповiдно до специфiки свого наукового дослiдження. Це може бути позитивiстська, дiалектична, синергетична та iншi методологiї. Методика конкретного наукового дослiдження може виглядати як до певної мiри еклектична «мозаїка» методiв, однак головне, щоб така «палiтра» методiв дала конкретний теоретичний та практичний результат» [313, с 12].

Плуралiстичний пiдхiд до побудови методологiї наукового дослiдження передбачає її горизонтальну однорiвневу структуру, за якої принципи та методи пiзнання рiвнозначнi та однопоряднi. Перевага методологiчного плуралiзму у

дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в тому, що він дає можливість компонувати різнорівневі методи пізнання, що забезпечить найбільш об'єктивне відображення теоретичних і практичних аспектів його функціонування та розвитку. Структура методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту за принципом методологічного плюралізму відображена на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Методологія дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за плюралістичним підходом)

Джерело: побудовано автором за [236, с. 56-62; 269, с. 25, 62-70; 306, с. 15-38].

Фундаментальну основу запропонованої методології складає діалектичний метод дослідження, що належить до числа методів філософської методології. Він передбачає розкриття змістовного, а не формального розвитку фінансового

механізму забезпечення суспільного добробуту у всій багатогранності його складових та зв'язків між ними. На думку О. Тулай, діалектичний метод пізнання є тим базисом, на якому розвивається фінансова наука. Пізнання економічних явищ відбувається за правилом тріоди: теза, антитеза, синтез. Початковим етапом є формування судження про явище (теза), після чого виділяють наукові підходи, що його спростовують (антитеза), що стає підґрунтям для рішення, яке виходить поза межі як тези, так і антитези та об'єднує їх переваги й недоліки [622, с. 160].

Діалектика як метод наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, передбачає використання цілого спектру категорій, у яких відкинуте те, що є конкретним та відображається, фіксується загальне в речах. Діалектичні категорії в процесі пізнання перебувають у тісному взаємозв'язку, внаслідок чого такі з них, як сутність, явище, зміст, форма, кількість, якість, можливо віднайти не тільки у вченні про фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту, але й в інших напрямках наукових досліджень. Як зазначає М. Булатов, діалектичний метод визначається особливим характером співвідношення філософських категорій – їх парністю та полярністю, він є «спосіб та мистецтво розв'язання таких проблем – визначення протилежностей, аналіз та розмежування, їх синтез в деяке ціле, розкриття руху і розвитку відповідних структур, напрям, тенденції їх генезису» [642, с. 161]. Категорії діалектики є продуктом найвищого рівня абстрагування, у них знаходять відображення найбільш загальні суттєві ознаки, зв'язки і властивості, що спостерігаються в об'єктивній дійсності. Ці ознаки є продуктом предметно-практичної діяльності людини, результатом процесу пізнання. Використання діалектичного методу дає можливість вирішити проблеми амбівалентності результатів теоретичного та емпіричного пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, забезпечити їх синтез у цілісне вчення про теоретичні й практичні аспекти його функціонування. Він є основою для визначення іманентних ознак ключових категорій та понять теоретичного базису фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, таких як доходи, видатки, податок, внески, трансферти, фінансування та ін. Приклади застосування діалектичного методу наукового

пізнання представлені у підручнику «Фінанси» за науковою редакцією С. Юрія і В. Федосова [649], монографіях В. Дем'янишина «Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини» [168], З. Лободіної «Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації» [343].

Невід'ємною умовою застосування діалектичного методу наукового пізнання є дотримання базових загальнометодологічних принципів, найбільш істотними з яких є принципи детермінізму, ізоморфізму, розвитку, загального зв'язку [558, с. 182]. Принцип детермінізму визначає обов'язкову обумовленість усіх речей і явищ у світі іншими речами та явищами. Основною формою детермінації є казуальна (причинно-наслідкова) детермінація, яка відіграє винятково важливу роль для об'єктивного орієнтування у пізнавальній діяльності. Детермінізм у пізнанні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту передбачає його розгляд як складної динамічної системи, що перебуває у стані перманентної трансформації під дією різноманітних чинників зовнішнього середовища. Архітектоніка фінансового механізму як єдність його складових елементів та взаємозв'язків між ними визначається у кожному історичному періоді впливом таких чинників, як рівень розвитку економіки, суспільні очікування, що через процедури суспільного вибору трансформуються у програмні завдання органів державної влади, рівень розвитку демократії та громадського суспільства тощо. Іншим виміром детермінізму фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є існування тісного зв'язку між кількісно-якісними параметрами застосування його елементів та показниками рівня і якості життя населення, що в комплексі формують поняття суспільного добробуту.

Похідними до принципу детермінізму є принципи вчення про підходи до пізнання об'єктивної дійсності – взаємодії зовнішнього та внутрішнього, єдності теорії та практики. Фінансовому механізму забезпечення суспільного добробуту притаманна взаємодія внутрішнього і зовнішнього. Формування цього механізму відбувається в умовах складного мінливого зовнішнього середовища, що поєднує в собі широкий спектр економічних, політичних, ментальних, соціальних чинників, що постійно змінюються та, значною мірою, визначають структуру фінансового

механізму забезпечення суспільного добробуту. В контексті внутрішньої взаємодії вона виявляється в особливостях формування складу елементів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, взаємозв'язків між окремими елементами. Взаємозв'язок між внутрішнім та зовнішнім у функціонуванні та розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має два виміри і характеризується циклічністю: з одного боку, формування структури фінансового механізму значною мірою визначається специфікою зовнішнього середовища (рівнем економічного розвитку, історичним досвідом, менталітетом населення, рівнем розвитку демократії та ін.); з іншого боку, функціонування фінансового механізму справляє зворотній вплив на чинники зовнішнього середовища (оскільки від ефективності взаємодії компонент фінансового механізму та дієвості їх впливу на рівень суспільного добробуту значною мірою залежить стійкість економічного розвитку, рівень соціальної безпеки та глибина соціальних конфліктів тощо). Тому діалектичний зв'язок внутрішнього та зовнішнього слід розглядати як невід'ємну характеристику функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що визначає зміст його наукового пізнання.

Невід'ємним методологічним принципом пізнання є забезпечення єдності теорії та практики. За крилатим висловом П. Чебишева, «теорія без практики мертва та безплідна, а практика без теорії безкорисна та згубна» [665]. Як влучно стверджують А. Бхаттачарджи та Н. Ситник, логіка (теорія) і практичні докази (спостереження) є тими двома стовпами, на яких базується наукове пізнання [50]. Між теорією та практикою є тісна взаємозалежність, вони не можуть існувати одне без одного. Теорія надає сенсу та значення тому, що є об'єктом пізнання; без теоретичного підґрунтя практика має стихійний характер, вона не підпорядкована чітко визначеній цілі, а отже, малоефективна. Натомість, практика є критерієм істинності для теоретичних напрацювань, дає можливість їх підтвердити або спростувати, стати основою для вироблення нової теорії. У дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту практика передбачає розробку такої моделі комплексного застосування його елементів, що дасть

можливість максимізувати рівень суспільного добробуту в існуючих соціально-економічних реаліях. Теорія за цих умов має забезпечити не тільки об'єктивне відображення впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту, але й вказати на усталені закономірності функціонування та можливі вектори трансформації архітекtonіки фінансового механізму зважаючи на траєкторії зміни зовнішнього середовища. Отож, принципи, підходи та чинники формування архітекtonіки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як діалектичної єдності його складових компонент та ієрархічно-функціональних зв'язків між ними, вироблення об'єктивної методології аналізу ефективності його функціонування, синтез знань про перспективи вдосконалення складають теорію фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Практика у методології наукового пізнання цього механізму полягає у проведенні експерименту, що отримує вираження у впровадженні теоретичних напрацювань у практику функціонування суб'єктів економіки (держави, суб'єктів господарювання та домогосподарств) з метою забезпечення стійкого зростання добробуту кожного члена суспільства.

Принцип ізоморфізму характеризують як принцип відносин між об'єктами, які виражають подібність їхньої побудови (структури), наявність спільних ознак. Відповідно до цього принципу, дві систем вважають ізоморфними, якщо між їх елементами, властивостями та відносинами існує або може бути встановлена взаємооднозначна відповідність. На думку П. Нордін, ізоморфізм є процесом, який спонукає структурну одиницю відображати риси інших одиниць, які функціонують у схожому середовищі [743, с. 6]. Т. Контінен фактично ототожнює ізоморфізацію з гармонізацією [733].

Принцип ізоморфізму в дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту виявляється у тому, що хоча кожна його підсистема має притаманні лише їй особливості, вони (фінансове забезпечення, фінансове регулювання, забезпечувальна підсистема) мають схожу структуру, що об'єднує методи, форми та інструменти, а їх використання підпорядковане єдиним для всіх принципам інклюзивного розвитку.

П. ді Маджіо та В. Пауелл виділили кілька способів гармонізації різних систем, зокрема міметичний (наслідувальний) та коерцивний (примусовий) [705]. Міметичний ізоморфізм є реакцією на невизначеність. Нерідко трансформація компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в умовах мінливого зовнішнього середовища відбувається за відсутності об'єктивних висновків про можливі наслідки таких новацій, є наслідуванням досвіду інших країн в розрахунку на позитивний ефект. Коерцивний ізоморфізм передбачає трансформацію фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як результат формального і неформального тиску з боку інститутів, від яких залежить його функціонування. Так, вплив суспільства зумовлює демократизацію процедур розподілу й використання бюджетних видатків на надання суспільних послуг, прийняття рішень щодо коригування регуляторних інструментів та ін. Під впливом ринкової конкуренції спостерігається поширення принципів ринкового господарювання в фінансовому забезпеченні публічного сектору, при задіянні інструментарію фінансового регулювання та ін. Ці трансформації є результатом практичної реалізації відповідних теоретико-методологічних підходів до розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в умовах утвердження концепції інклюзивного розвитку.

Принцип розвитку полягає у дослідженні об'єкта наукового інтересу в його розвитку, з ідентифікацією кількісних та якісних змін. Він характеризує рух від меншого до більшого, від простішого до складного. Застосування принципу розвитку в науковому пізнанні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту вимагає з'ясування відповідей на питання про причини існування цього механізму, ключові етапи еволюції його компонент у їхньому взаємозв'язку і послідовності, особливості функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в сучасних умовах, прогноз його розвитку в майбутньому в умовах мінливого зовнішнього середовища. Еволюція фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є відображенням процесу трансформації теоретико-методологічних засад його функціонування, що зумовлені тенденціями суспільного розвитку, змінами середовища функціонування та іншими чинниками.

Дослідження теоретико-методологічних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в їх еволюційному розвитку дає можливість ідентифікувати причини недостатньої ефективності застосування компонент цього механізму та з використанням історичного досвіду визначити найбільш оптимальні вектори їх трансформації.

Принцип загального зв'язку передбачає дослідження об'єкта пізнання у його зв'язку з іншими об'єктами. В процесі такої взаємодії розкриваються істотні ознаки об'єкта дослідження. В об'єктивній реальності немає об'єктів, що існували б поза будь-якими зв'язками та взаємодією. Принцип загального зв'язку передбачає дослідження усього різноманіття зовнішніх та внутрішніх зв'язків об'єкта пізнання, виділення серед них найбільш суттєвих, повторюваних, тобто закономірних зв'язків. З виявлення закономірних зв'язків об'єкта наукового інтересу, згідно принципу загального зв'язку, починається його наукове пізнання. Наукове дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту неможливо відокремити від ґрунтового дослідження його зв'язків з іншими явищами та процесами об'єктивної дійсності.

Обґрунтованість застосування діалектики як методу наукового пізнання фінансових явищ і процесів пояснюється неспроможністю її альтернативи, метафізики, забезпечити об'єктивне відображення їх сутності та тенденцій розвитку. З точки зору метафізики як методу наукового пізнання, що відкидає можливість осягнення сутності речей за допомогою емпіричних досліджень, розвиток полягає у відкиданні всього старого й утвердженні абсолютно нового, оскільки вони є протилежностями, що виключають одна одну. Однак ознакою розвитку фінансових явищ є еволюційна трансформація, коли через відкидання неефективного та збереження ефективного відбувається становлення нових підходів та форм впливу фінансів на суспільний розвиток. Наслідком еволюції вчення про способи та прийоми фіскального впливу на суспільний розвиток стало виникнення таких звичних на теперішній час фіскальних інструментів, як універсальні акцизи, прогресія в оподаткуванні особистих доходів; намагання усунути негативні властивості прямого бюджетного фінансування, забезпечити

урахування інтересів усіх сторін стало підґрунтям виникнення нових підходів до розподілу бюджетних коштів, таких як партнерське фінансування, грантове фінансування, ваучерне фінансування тощо.

Метафізика як метод наукового пізнання базується також на поглядах про прямолінійність розвитку, що не характерне для фінансових явищ і процесів, в тому числі функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Вони розвиваються за аналогією зі спіраллю, оскільки у їх розвитку є повтори, повернення назад, відтворення минулого, однак на якісно іншій основі, а також поява та залучення до процесу розвитку нових елементів, що є свідченням розвитку, якісної трансформації, становлення нового. Такий характер розвитку особливо чітко виявляється щодо компонент фінансового регулювання суспільного добробуту (в оподаткуванні особистих доходів та майна населення, процесів споживання та ін.). Циклічність розвитку фінансових явищ обумовлена тим, що між теоретичним та емпіричним рівнями їхнього пізнання існує тісний діалектичний зв'язок, що дає змогу перейти від чуттєвого, конкретного до раціонального, загального, розкривши суть речей.

В методології пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту діалектичний метод отримує продовження у принципах та методах загальнонаукової методології пізнання, зокрема, системному, інформаційному, інституціональному підходах, а також методах теоретичного та емпіричного дослідження. Серед універсальних загальнонаукових методів пізнання в сучасній науці значного поширення отримав системний підхід. Він передбачає розгляд об'єкта наукового дослідження, зокрема фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, як системи, складної динамічної єдності, усі частини якої (підсистеми) перебувають між собою в органічній взаємодії. Він дає можливість віднайти внутрішній механізм дії не тільки окремих компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях [278, с. 229].

Хоча розробником теорії систем вважають К. Л. фон Берталанфі, однак ідея про системність у філософії висловлена ще Г. Гегелем: «Кожна частина філософії є філософським цілим, замкнутим у собі колом, але філософська ідея є в кожній із

цих частин в особливій визначеності або особливому елементі. ... Ціле є колом тому, що складається з кіл, кожне із яких є необхідним моментом, так що система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом із тим виявляється і в кожному з них» [90, с. 33]. За розумінням К. Л. фон Берталанфі, система є комплексом взаємодіючих елементів, елементів, що перебувають у певних відносинах один з одним та з середовищем [30]. Саме завдяки акценту на цілісності, інтегративності властивостей об'єктів, які є складовими системи, системний підхід отримав значне поширення у наукових дослідженнях.

Згідно Філософського енциклопедичного словника В. Шинкарука система – це сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія; якісні характеристики складових елементів визначають зміст системи, а сукупність закономірних зв'язків між ними – внутрішню форму (структуру цієї системи) [642, с. 583]. Інші довідкові джерела визначають систему як: порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; форму, спосіб організації чого-небудь; значну кількість закономірно пов'язаних одних з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів), які становлять єдине цілісне утворення, єдність [601, с. 628].

Застосування системного підходу до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту передбачає розгляд його структури з позиції складної системи. В. Садовський, І. Блауберг та Б. Юдін визначають основні засади системного дослідження [34, с. 40-41]:

– пізнання системи як єдиного цілого, утвореного елементами системи, а також наявність середовища функціонування системи. Як зазначає М. Артус, набір методів, інструментів та важелів фінансового механізму доречно розглядати не як просту сукупність, а як цілісну систему. Внаслідок взаємодії елементів, які утворюють цю систему, виявляються нові її якості, яких не можливо отримати простою сукупністю окремих її елементів [13, с. 57]. Цю тезу підтверджує В. Афанасьєв, на думку якого цілісна система – це сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює появу нових інтегративних якостей, нехарактерних для частин, компонентів, які її утворюють [14, с. 19]. Хоча дослідження фінансового механізму

забезпечення суспільного добробуту може передбачати концентрацію уваги на окремих його складових, об'єктивність оцінки ефективності його функціонування у контексті забезпечення суспільного добробуту може бути забезпечена при розгляді фінансового механізму як цілісної складноорганізованої системи. Окрему увагу в застосуванні системного підходу до пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту слід приділити дослідженню впливу на нього середовища функціонування, що поєднує чинники економічного, політичного, соціального характеру. Дія цих чинників безпосередньо впливає на його структурну композицію та ефективність застосування;

– конкретизація поняття системи через поняття зв'язків, особлива увага до системоутворюючих стійких зв'язків, що утворюють її структуру, забезпечують впорядкованість системи. В. Садовський стверджує, що властивості системи є не просто сумою властивостей окремих елементів, а визначаються наявністю і специфікою зв'язків між елементами. Завдяки зв'язкам між елементами системи, а також породженим ними інтегративним, цілісним властивостям системи, вона може відносно самостійно, відокремлено функціонувати [548, с. 83]. Дослідження взаємодії елементів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як системи має передбачати оцінювання їх вертикальної і горизонтальної координації. Перша характеризує тісний зв'язок між фінансовими методами та відповідними їм фінансовими формами, інструментами та важелями. Горизонтальну координацію забезпечує саморегульована налаштованість кожного елемента на здійснення властивого лише йому навантаження, вона узгоджує дії безпосередньо не пов'язаних між собою елементів фінансового механізму за вертикальним рівнем та елементів, що належать до різних вертикальних рівнів [255, с. 52].

Окреме місце у методології пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту належить інституціональному підходу, що отримав розвиток у ХХ ст. Зародження інституціоналізму пов'язують з необхідністю відійти від концепції раціональної людини, потребою застосування до пізнання економічних явищ та процесів міждисциплінарного підходу, з урахуванням їх динаміки [198, с. 9]. На думку О. Кнейслер, інституціоналізм став реакцією на

недоліки неокласичної парадигми, основні положення якої не здатні розкрити взаємну обумовленість інституціональних змін та економічного зростання, суперечливу взаємодію між інститутами нової та старої соціально-економічної системи, несумісність їх інституціональних форм [291, с. 30]. Він базується на ідеї про синтез міждисциплінарного (економічного, соціального, політичного, ментального) аналізу, це вчення про значення інститутів, їхню взаємодію у процесі прийняття певних рішень, інституційні зміни в суспільстві, їх наслідки.

Базовими поняттями інституціоналізму є терміни «інститут», «інституція», «організація». Для пострадянського наукового середовища характерна тривала наукова полеміка щодо змістовного наповнення цих понять та їх співвідношення. Наукові погляди на це питання можливо групувати у три підходи:

– представники першого підходу ототожнюють поняття «інституту» та «інституції», вважаючи відмінності між ними несуттєвими (І. Петрович, Ю. Бондаренко, О. Просович [437], Т. Бутинець [49], Ю. Радіонов [523] та інші вчені). Критикуючи такий підхід, О. Іншаков та Д. Фролов стверджують, що неефективні норми вживання некоректних понять переростають у гносеологічні інституційні «пастки», посилюють методологічні суперечності. Синонімізація, на їх думку, є некоректним шляхом розвитку понятійного арсеналу наукового аналізу, який знижує його глибину та ефективність [267, с. 54];

– другий підхід передбачає використання у наукових працях, присвячених інституціональним засадам економічних явищ та процесів, лише одного поняття, як правило, «інститут». Один з провідних вчених інституціоналізму М. Оріу розрізняв «інститути-речі» (норми, що регулюють суспільні відносини) та «інститути-корпорації» (органи влади та заклади, які забезпечують виконання цих норм), що дає право їх ототожнити із, відповідно, інституціями та інститутами. Хоча цей підхід більш характерний для зарубіжної пострадянської економічної науки, однак його поділяють окремі вітчизняні вчені (О. Стрижак [598], С. Король [311] та інші). Стимулом для поширення такого підходу у вітчизняній науці став переклад у радянські часи російською мовою головної праці Т. Веблена «Теорія бездіяльного класу: Економічне дослідження інституцій» (англ. «The Theory of the

Leisure Class: An Economic Study of Institutions»)), у якій поняття «інституції» було замінено терміном «інститут». Авторка російського перекладу С. Сорокіна відзначила, що розмежування цих понять доволі умовне, адже в концепціях інституціоналістів вони мають широкий та розмитий зміст [68, с. 6];

– третій підхід передбачає розмежування понять «інституція» та «інститут», однак їх змістовне наповнення науковці визначають неоднозначно. Причиною цього є недоліки перекладу з англійської мови спеціалізованої термінології. Так, значна частина вітчизняних науковців звертаються у своїх наукових розвідках до напрацювань одного із головних представників неоінституціоналізму Д. Норта, зокрема праці «Institutions, Institutional Change and Economic Performance». Однак в українській [412] та російській [411] версії перекладу цієї праці термін «institutions» визначають, відповідно, як «інституції» та «інститути», що вносить плутанину в термінологічний апарат інституціоналізму. Відтак, подане Д. Нортом визначення «institutions» як «правил гри» в суспільстві або створених людиною обмежень, які організовують взаємовідносини між людьми, спрямовують їх в певне русло і, як наслідок, структурують стимули в процесі людського обміну [412, с. 11] в наукових працях вітчизняні вчені застосовують для означення як терміну «інститути» [301, с. 143-144], так і «інституції» [344, с. 117-118]. Подібна проблема характерна і щодо інших представників інституціоналізму, зокрема його засновників Т. Веблена, Д. Ходжсона, Дж. Коммонса та ін. Т. Веблен визначав поняття «institutions» як звичний спосіб мислення, який має тенденцію до продовження свого існування невизначено довго [68, с. 46]. Дж. Коммонс визначає це поняття як «колективні дії з контролю, вивільнення і розширення індивідуальної дії» [700], зміна яких спричиняє трансформацію правових інституційних норм. Д. Ходжсон трактує «institutions» як довготривалі системи правил, що склалися та вкоренилися і надають структуру соціальним взаємодіям [660, с. 11], а організації, на його думку, є групами індивідів (гравців), пов'язаних єдністю досягнення цілі.

У пошуку вирішення проблем амбівалентності тлумачення базових понять інституціоналізму звернемось до довідкової літератури. У Словнику української мови І. Білодіда, Великому тлумачному словнику сучасної української мови

В. Бусела термін «інституція» визначений як установа, заклад; частина установи, закладу [581, с. 34]; поняття «інститут» охарактеризоване як сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин [581, с. 33]; організована система соціальних ролей, яка є постійним та значним елементом суспільства і зосереджується на основних потребах і функціях людини [69, с. 499]; під «організацією» розуміють об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.; компанію, установу, їх підрозділи чи об'єднання, які виконують самостійні функції та мають адміністрацію; особливості будови чого-небудь; структуру; комплекс заходів, зміст яких полягає в координації дій окремих елементів системи [69, с. 853; 582, с. 739]. Порівнюючи наведені дефініції між собою, а також із їх тлумаченням у наукових працях представників інституціоналізму, можемо констатувати утвердження в сучасній перекладній літературі підходу до визначення поняття «institutions» як інституції. Незважаючи на те, що «institution» більш коректно перекладати як «інституція», у змістовному наповненні цей термін швидше характеризує поняття «інститут».

Намагаючись вирішити цю проблему, О. Іншаков та Д. Фролов наполягають на необхідності розмежування понять «інституція» та «інститут», розуміючи під першим поняттям «соціальні форми, функції суб'єктів, об'єктів, процесів та результатів діяльності [267, с. 56], а під «інститутами» – типові комплекси інституцій, які виступають функціональними генотипами організацій, моделями, які еволюційно склалися, їх функціональної структури. В основі кожного інституту покладений унікальний комплекс інституцій, що створює умови для існування різноманітних форм організації людської діяльності. Організацію О. Іншаков і Д. Фролов визначають як функціонуючий комплекс комплементарних інституцій, здійснюваних їх агентами в інтегрованій системі правил та норм [267, с. 59-61]. На думку О. Іншакова, ігнорування відмінностей базових понять інституціоналізму збіднює науковий інструментарій вітчизняних вчених, які нерідко підміняють інституцію організацією, організацію визначають як інститут, а останній трактують як інструмент, орган або механізм [252, с. 44]. Таку позицію поділяє З. Лободіна, яка визначає інституцію як змістовну основу інституту, що надає йому ознак типових

функціональних властивостей, які відображають суспільно визнані норми, статуси, норми поведінки та діяльності. Інституція є абстракцією, що набуває змісту в конкретній дії [344, с. 119]. М. Кармазіна та О. Шурбована в основу розмежування понять «інституція» та «інститут» кладуть критерій правової формалізації. Звертаючись до позиції П. Бергера, який наділяє інституції такими ознаками як екстернальність, об'єктивність, спонукальна сила, історичність тощо, вони визначають «інституцію» як традицію, порядок, зведений у суспільстві, а «інститут», – як закріплення таких порядків у законах і правових нормах [274, с. 13].

Визнаючи право науковців на власну позицію, все ж вважаємо, що у питанні впорядкування термінологічного апарату інституціоналізму доцільно зважити на аргументи Т. Лозинської, яка розглядає введення в обіг поняття «інституція» як наслідок прагнень «українізувати» мовно-наукове середовище, яке не тільки не вносить нічого нового в теорію інституціоналізму, але й породжує методологічну плутанину, використання контекстуальних дефініцій основних понять [346, с. 11]. Аргументи щодо необхідності змістовного розмежування інституцій та інститутів та розуміння під останніми так званих «твердих» інституцій (утверджених в господарських системах, що передаються та успадковуються) [267, с. 60], на наш погляд, є непереконливими, суперечать усталеним поглядам на їх тлумачення, визначеним словниковою літературою. Також складно погодитись із розумінням інституту як законодавчо визначеної інституції [274, с. 15], адже це заперечує існування неформальних інститутів. Але неформальні інститути, такі як непотизм, корупція, недовіра до влади, патерналізм, кланові відносини багато в чому визначають специфіку розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту впродовж усього періоду становлення ринкової економіки в Україні.

Однак вважаємо раціональною думку щодо необхідності відокремлювати інститути як норми та правила від їх організаційного оформлення (організацій), що відповідає позиції Д. Норта [412, с. 13]. Отже, під інститутами доцільно розуміти сукупність усталених в суспільстві норм, правил, традицій, які врегульовують відносини між людьми. Інститути доцільно розмежовувати на формальні (правові норми та законодавчо оформлені правила регулювання відносин в суспільстві) та

неформальні (так звані тіньові інститути, які не мають легального оформлення, але справляють вагомий вплив на відносини у суспільстві). За ознакою сфери функціонування інститути доцільно розділяти на економічні, соціальні, політичні, екологічні. Організаційне оформлення ці інститути отримують в організаційних структурах, які покликані забезпечити їх функціонування. Вони представлені органами влади, політичними партіями, суб'єктами підприємництва, громадськими організаціями, профспілками, неформальними лідерами. Окремі науковці трактують їх як інститути-організації [598, с. 119], на противагу інститутам-правилам.

Застосування інституційного підходу до наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дає можливість проаналізувати вплив еволюції формальних і неформальних інститутів на трансформацію його компонент. В інституціоналізмі виділяють дві концепції пояснення еволюції інститутів: «концепція спонтанної еволюції», яка передбачає, що інститути виникли як наслідок спонтанної діяльності людей; «концепція інституціонального детермінізму», за якою інститути розглядають головним бар'єром спонтанного розвитку (існуючі інститути є результатом процесів у минулому, є чинником соціальної інерції) [301, с. 145-146]. Винятково динамічних змін інститути зазнають в умовах ринкових трансформацій, коли змінюються мотиви і стимули поведінки економічних агентів. Процес заміни застарілих інститутів на нові має передбачати активне втручання з боку держави, котра є важливим суб'єктом в процесі інституційних змін. Одним із проявів цього процесу є формалізація неформальних інститутів, коли неформальні норми та правила трансформуються у формальні соціальні, економічні та інші інститути. Для прикладу, неформальна співучасть громадськості у реалізації суспільно важливих проектів отримала своє вираження в таких інноваційних інститутах, як бюджет участі, конкурс громадських проектів. Або ж, неформальні платежі при отриманні медичних послуг можуть отримати формальне вираження через інститут співоплати, який був передбачений у проекті проведення медичної реформи в Україні.

Розвиток формальних інститутів у процесі трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту може передбачати застосування

різних варіантів дій: по-перше, розбудова інституту відповідно до ідеалізованого теоретичного образу, тобто перенесення теоретичної моделі інституту в практику (таким чином було впроваджено інститут прогресивного оподаткування доходів та ін.); по-друге, повернення в практику модернізованих інститутів, які виявили свою ефективність раніше, але під дією певних чинників втратили актуальність; імпорт формальних інститутів, які зарекомендували себе у зарубіжній практиці (програмно-цільовий метод бюджетного планування, система цільових показників ефективності КРІ, диференціація ставок акцизного податку та ін.). На думку В. Коломієць, ефективність імпорту формальних інститутів у вітчизняну практику не безумовна, вона залежить від конгруентності (близькості) формальних та неформальних норм, на яких ці інститути функціонують у країні-імпортері [301, с. 147]. Еволюція інститутів отримує відображення у трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, такий вплив може мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Однак ключовим завданням інституційних трансформацій має бути розвиток фінансового механізму у такому напрямку, щоб забезпечити урахування інтересів та потреб усіх суб'єктів економіки та сприяти стійкому нарощуванню суспільного добробуту.

В умовах інформаційного суспільства інноваційним методом наукового пізнання є інформаційний підхід, який передбачає дослідження інформаційних аспектів функціонування явища чи процесу. В основу цього методологічного підходу пізнання покладений принцип інформаційності, який передбачає, що всі явища та процеси реальної дійсності мають інформаційну основу, інформація є носієм їх змісту, а всі відносини між цими явищами чи в рамках процесів мають комунікативну природу та обумовлені передачею і сприйняттям інформації. Доцільність застосування інформаційного підходу до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється значною залежністю ефективності його функціонування від специфіки інформаційного забезпечення. Багатоаспектна природа суспільного добробуту, явища інформаційної асиметрії та зниження ентропії інформації при міжсуб'єктних комунікаціях стають причинами невідповідності застосовуваних компонент фінансового механізму забезпечення

суспільного добробуту об'єктивним реаліям розвитку. Інформаційний підхід у його прикладному розумінні передбачає використання пізнавальних можливостей інформаційно-комунікативної діяльності як єдності процесів пошуку, збирання, аналітико-синтетичної обробки і розповсюдження інформації, які використовують комунікативні посередники. Багатоаспектний характер фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, значна залежність його структури, принципів функціонування від інформаційної складової та асиметричність цієї інформації визначають як об'єктивні можливості, так і потребу застосування інформаційного підходу до дослідження цього механізму.

Наукове дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як багатоступеневий процес досягнення істини у вирішенні складної наукової проблеми об'єднує два виміри: раціональний та чуттєвий, кожен із яких забезпечує окремий рівень пізнання об'єкту дослідження, продукування певного типу знань і передбачає застосування специфічного інструментарію дослідження. На думку А. Конверського, чуттєве пізнання базується на безпосередній взаємодії людини з навколишньою дійсністю. Його виявом є емпіричне знання – знання, що отримане з практичного досвіду, через спостереження і проведення експерименту. Результати такого знання вимірні за допомогою приладів, вони стають підґрунтям для теоретичного знання. Раціональне пізнання є доповненням і відображенням чуттєвого у мисленнєвій діяльності, воно сприяє усвідомленню сутності явищ і процесів, розкриває глибинні закономірності їх існування і розвитку, повертаючи нове знання на рівень чуттєвого у вигляді можливості практичної трансформації й подальшого чуттєвого пізнання [421, с. 17]. У методології наукового пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту чуттєве пізнання реалізується через оцінювання практики функціонування його складових, що дає змогу ідентифікувати закономірності їхнього функціонування, чинники та умови ефективності, суперечності розвитку; проведення експерименту, що забезпечує оцінку альтернативних векторів розвитку компонент цього механізму у контексті підвищення його дієвості для забезпечення суспільного добробуту.

Узагальнення підсумків емпіричного знання формує підґрунтя для розвитку теоретичного знання, яке характеризує внутрішню сутність об'єкта дослідження, найбільш загальні закономірності його існування і розвитку. Теоретичний рівень пізнання встановлює цінність та значущість зв'язків між емпіричним знанням та існуючими теоріями. Посилення суперечностей із розробленими раніше теоріями та реаліями функціонування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дає підґрунтя для вироблення нових висновків, руйнації існуючих теорій та розробки нових. Впродовж ХХ ст. ідейним підґрунтям для функціонування та розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту виступала теорія держави загального добробуту – теоретична модель соціального порядку, за якої досягнення добробуту кожного члена суспільства забезпечує справедливий перерозподіл ресурсів та широкий комплекс програм трансфертів. Наростання суперечностей у застосуванні компонент фінансового механізму, його неспроможність забезпечити досягнення добробуту суспільства на фоні деструктивних тенденцій у розвитку економіки, зумовлених надмірним масштабом редистрибуції фінансових ресурсів, призвели до втрати актуальності теорії держави загального добробуту і створили підґрунтя для розвитку концепцій людського, сталого розвитку та, зрештою, інклюзивного розвитку, в руслі яких на теперішній час відбувається трансформація компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

Таким чином, методологія наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту об'єднує методи наукового пізнання, які отримують застосування в рамках розкриття його теоретичних та прикладних аспектів. В основу їх розмежування можуть бути покладені як рівні методології, так і виміри наукового пізнання. Системне застосування методів теоретичного та емпіричного пізнання, на наш погляд, дасть можливість не тільки сформулювати фактологічний матеріал про фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту, але й отримати нові знання про сутність його складових частин, закономірності його побудови та передумови ефективного функціонування.

Методологія наукового дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, вироблена відповідно з плюралістичним підходом до визначення її структури, базована на діалектичному методі наукового пізнання і комплексному поєднанні системного, інформаційного, інституційного методичних підходів сприятиме глибокому розумінню сутності, принципів і закономірностей існування цього механізму, ідентифікації проблемних аспектів його застосування для підвищення суспільного добробуту. Вважаємо, що обрана методологія дасть змогу вирішити питання вироблення об'єктивної методики аналізу ефективності функціонування фінансового механізму та векторів його розвитку в контексті підвищення суспільного добробуту.

2.2. Методологічні підходи до розкриття сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Теоретико-методологічний аналіз наукових підходів до тлумачення поняття «фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту» вказав на його багатовимірність та структурну складність. Основні характеристики логічної структури цього поняття – зміст та обсяг – визначаються поєднанням вихідних категорій та понять «фінанси», «механізм», «суспільний добробут», «фінансові ресурси» та ін. Різноманіття поглядів на сутність, призначення, структуру фінансового механізму обумовлюють необхідність зосередження зусиль на більш ґрунтовному дослідженні процесів побудови і функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що дасть змогу глибше розкрити його іманентні ознаки як об'єктивного економічного поняття, а також форми його матеріального вираження і функціонування в об'єктивній дійсності.

Відповідно до обраної методології дослідження, для розкриття сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту найперше застосуємо діалектичний метод пізнання, який широко використовує фінансова наука. Будучи поняттям фінансової науки, фінансовий механізм поєднує всі ознаки, властиві

фінансам. Але як самостійне наукове поняття, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту характеризується також іманентними ознаками, які властиві тільки цьому об'єкту фінансової науки.

Процес дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту за діалектичним методом передбачає застосування відповідного інструментарію, що об'єднує принципи, методи та закони діалектики. До основних законів діалектики належать закон переходу кількісних змін у якісні; закон єдності та боротьби протилежностей; закон заперечення заперечень.

Зміст закону переходу кількісних змін у якісні полягає у в тому, що поступове нагромадження кількісних змін на певних етапах процесу спричиняє стрибкоподібний перехід до істотних якісних змін, трансформації попередньої якості у нову. Закон розкриває найбільш загальний алгоритм розвитку, його знання слугує засобом осмислення й перетворення дійсності [345, с. 6].

В основу цього діалектичного закону покладена тріода філософських понять «кількість», «якість», «міра», застосування яких дає змогу відобразити логіку розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Якість є сукупністю іманентних ознак явища, втрата яких призведе до зміни його сутності. Ці ознаки вирізняють явище з поміж інших. Кількість є зовнішньою ознакою явища, що вимірює зміни його властивостей. Динамічна тотожність кількості та якості визначає міру, що має об'єктивний характер та загальне значення.

Відносно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, філософська категорія якості визначає таку його модель, що в умовах наявного рівня економічного розвитку та суспільного консенсусу щодо міри задоволення потреб суспільства та необхідних умов для його розвитку дає можливість максимізувати рівень суспільного добробуту. Категорія якості, з одного боку, характеризує сукупність найбільш суттєвих, іманентних ознак цього механізму, що вирізняють його з-поміж інших економічних механізмів, з іншого боку, вона вказує на оптимальну в наявних умовах модель фінансового забезпечення і регулювання процесу мобілізації та спрямування фінансових ресурсів на задоволення різноманітних потреб суспільства й створення умов для його

розвитку, що в сукупності формують уявлення про рівень суспільного добробуту. Кількість, стосовно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, є відображенням його діючої моделі, кількісних параметрів застосування методів, форм, важелів та інструментів для формування і використання фінансових ресурсів з метою підвищення суспільного добробуту.

Відповідно до базового принципу діалектичної логіки «тотожності мислення і буття», між кількісною і якісною сторонами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є тісний динамічний взаємозв'язок, адже вони хоча й відмінні між собою, але здатні трансформуватись одна в одну. Якість переходить у кількість тому, що через дію різних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру реальна модель фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту відхиляється від її теоретичної моделі, хоча зберігає її істотні ознаки. Водночас, кількісні зміни спричиняють трансформацію якості, адже накопичені у реальному фінансовому механізмі стійкі відмінності від його теоретичної моделі, нові ознаки, характеристики, проблемні моменти зрештою обумовлюють необхідність трансформації самої теоретичної моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, тобто становлення нової якості. Єдність кількісної та якісної сторін фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту постає як міра, певне співвідношення його кількісних та якісних характеристик (рис. 2.2).

Оригінальне тлумачення законів діалектики та бачення їх застосування у наукових дослідженнях з проблематики фінансів запропоноване Ю. Мискіним [378]. На його думку, амбівалентність діалектичних законів справляє відповідний вплив на самі досліджувані за їх допомогою явища. Термін «амбівалентність» увійшов у науковий обіг психології на початку ХХ ст. у зв'язку із вивченням соціальних установок, в подальшому він отримав застосування в інших науках гуманітарного циклу. За визначенням довідкової літератури, амбівалентність – це суперечливе, взаємовиключне ставлення до об'єкта, переживання відносно нього водночас негативних та позитивних оцінок [36, с. 34]. На думку Ю. Мискіна, поширене формулювання діалектичного закону «взаємного переходу кількісних та

якісних змін» звужує логіку наукового мислення до амбівалентного підходу, за яким розвиток визначають дві ознаки – якість та кількість. У такій філософській системі координат зовсім ігнорується категорія порядку. На думку Ю. Мискіна, якість є, по-суті, похідною від кількості та порядку, адже кількісні та порядкові зміни спричиняють якісні трансформації об'єкта, а якісні характеристики отримують своє відображення у кількісних і порядкових трансформаціях. Розвиток трактується ним як результат логічної послідовності причинно-наслідкової взаємодії якісних, кількісних і порядкових параметрів [378, с. 94].

Рис. 2.2. Взаємозв'язок між категоріями кількості та якості у тлумаченні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором за [168, с. 35].

Нове формулювання діалектичного закону переходу кількісних змін у якісні як послідовності причинно-наслідкової взаємодії якісних, кількісних і порядкових параметрів отримує підтвердження у дослідженні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. На наш погляд, розкриття його потенціалу та ефективності щодо впливу на рівень суспільного добробуту визначається не лише кількісними змінами параметрів його складових (обсягів фінансування, кредитування, ставок фіскальних платежів, бази оподаткування та ін.), але й структурною композицією їх застосування (поєднання різних методів, форм, важелів, інструментів фінансового механізму відповідно до існуючих соціально-економічних реалій). Цілком справедливо, що в основу трансформації теоретичної моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (категорія якості) лягають зміни у реальних параметрах елементів самого механізму

(категорія кількості) та підходах до їх комплексного застосування (категорія порядку) (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Взаємозв'язок між категоріями кількості, порядку та якості у тлумаченні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: складено автором за [378, с. 93].

В рамках застосування діалектичного методу наукового пізнання важливе значення має закон єдності та боротьби протилежностей, за яким кожне явище характеризується внутрішньо притаманними йому суперечностями. Внутрішня боротьба цих суперечностей є джерелом саморозвитку явища. Суперечності являють собою такі характеристики, ознаки, тенденції у трансформації об'єкта, які є водночас взаємопроникними, взаємопов'язаними і взаємовиключними. Приклади реалізації закону єдності та боротьби протилежностей у фінансовій практиці пов'язують із антагонізмом інтересів держави, приватного сектору економіки у царині сплати фіскальних платежів, що лежать в основі розвитку публічних фінансів [345, с. 6]. Інтерпретуючи дію закону єдності та боротьби протилежностей при дослідженні державних фінансів, О. Тулай зазначає, що: по-перше, державні фінанси та приватний сектор взаємопов'язані між собою; по-друге, вони взаємовиключають одне одного; по-третє, вони взаємопроникні [622, с. 161]. У єдності цих протилежностей, у гармонізації інтересів, цілей та дій лежить шлях до розвитку.

Але наскільки об'єктивними є ключові тези діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей у реальній дійсності, чи завжди об'єкт пізнання характеризується наявністю діаметрально протилежних ознак чи тенденцій? Розкриваючи амбівалентність тлумачення діалектичного закону єдності та боротьби протилежностей, А. Мискін стверджує, що у випадку, коли певна система чи процес визначається двома та більше характеристиками, вони не обов'язково мають бути парними протилежностями, а можуть розглядатись як різні якості об'єкта. Не доцільно абсолютизувати і боротьбу протилежностей, адже вона може передбачати повне знищення системи чи процесу, на противагу якісним змінам та розвитку [378, с. 92].

Екстраполюючи ці умовиводи на сучасну дійсність, переконуємось у їх об'єктивності. Чи настільки сучасному світі є антагоністичними інтереси сторін в рамках фінансових відносин? Для прикладу, відповідно до положень теорії фіскального обміну, між платниками податків і державою існує взаємовигідний обмін за схемою «податки – блага». Тобто, можна говорити не про боротьбу, а про взаємодію інтересів сторін у рамках процесів фіску. В соціально орієнтованій економіці ринкова вартість суб'єкта господарювання, перспективи його зростання залежать не лише від фінансових результатів господарської діяльності (втілення особистих інтересів), але й від того, чи відчуває компанія суспільну відповідальність у взаєминах із державою і суспільством, чи реалізує програму корпоративної соціальної відповідальності, підтримки соціальних проектів (втілення суспільних інтересів). На наш погляд, умовою стабільного розвитку суб'єкта господарювання (реалізація власних інтересів) в сучасних умовах є сприятливе середовище, що передбачає відповідне ставлення з боку держави, відсутність соціальних конфліктів, відповідальний імідж в населення. Таким чином, теза про боротьбу протилежностей як причину та умову розвитку явищ і процесів об'єктивної дійсності значною мірою втратила об'єктивність. Більш прийнятно розглядати зміст цього діалектичного закону як розвиток об'єкта, що реалізується на основі постійного вдосконалення взаємодії його різних якостей.

Стосовно фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, його реально існуючу модель відповідно до нової інтерпретації закону єдності та боротьби протилежностей, доцільно розглядати як результат взаємодії інтересів усіх суб'єктів економіки, задіяних у процесі формування параметрів суспільного добробуту. Через узгодження інтересів держави, відповідальної перед суспільством за задоволення його потреб, приватного сектору економіки, який прагне зручних умов діяльності та позитивного фінансового результату, а також домогосподарств, що безпосередньо зацікавлені у усебічному задоволенні своїх потреб, а також з урахування чинників середовища формування відбувається визначення конфігурації і параметрів застосування усіх складових фінансового механізму – поєднання його ключових методів, форм, важелів та інструментів впливу фінансів на процеси формування суспільного добробуту (рис. 2.4).

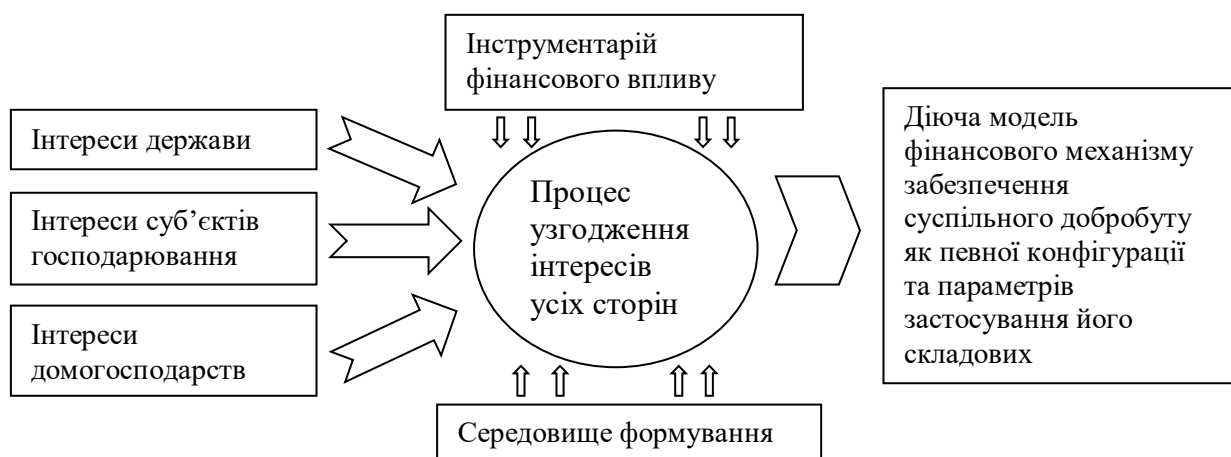

Рис. 2.4. Логіка формування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту за законом єдності та боротьби протилежностей

Джерело: складено автором самостійно

У законі заперечення заперечень, що є одним із тріоди найважливіших законів діалектичного методу, відображене наступництво, спадковість, зв'язок старого із новим, повторюваність окремих рис консеквентних стадій розвитку, принципові особливості процесу руху. Основна ідея цього закону діалектики полягає у послідовності, спіральності розвитку, коли на кожному витку спіралі розвитку спостерігається повторення відомих, але оновлених характерних рис об'єкта, із застосування нових елементів, розвиток від нижчого до вищого, від

старого до нового, від одного заперечення до іншого. Спрощено його суть можна окреслити висловом «нове – це давно забуте старе». Базуючись на такому ідейному підґрунті, діалектичний закон заперечення заперечень дає змогу прослідкувати розвиток у часі, визначити його напрями та траєкторії для можливості впливати на нього [345, с. 7].

На думку Ю. Мискіна, інтерпретуючи суть заперечення заперечень як поступовий та спадковий розвиток, відповідний закон діалектичного методу упускає важливі моменти: по-перше, перехід від одного заперечення до іншого засвідчує не лише новий етап розвитку, але й руйнацію попереднього; по-друге, саме формулювання «заперечення заперечень» формує переконання у тому, що нове заперечення неостаточне, недосконале, бо його змінить нове заперечення, що має наслідком стримування творчої ініціативи людини [378, с. 93-94]. Більш логічною є інтерпретація цього закону через послідовність трансформацій на основі зміни конфігурації взаємодії його різних якостей під дією зовнішніх та внутрішніх чинників.

Накладаючи ідейний базис діалектичного методу заперечення заперечень на дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, слід зауважити, що його розвиток має перманентний характер, що пояснюється мінливістю зовнішнього середовища його формування, зміною уявлень про суть суспільного добробуту, ефективні способи й роль кожного із суб'єктів економіки у його забезпеченні. Наприклад, в період превалювання кейнсіанських підходів до регулювання економіки, у фінансовому інструментарії забезпечення суспільного добробуту мали пріоритет різні форми та інструменти бюджетного фінансування матеріального забезпечення різних верств населення, надання суспільних послуг. Однак криза соціальної держави спричинила повернення до неокласичних підходів до регулювання економіки, в тому числі у фінансовій сфері. Це виявилось у посиленні ролі інструментів фінансового регулювання, в тому числі й щодо процесів забезпечення суспільного добробуту, а також зміни підходів до бюджетного фінансування, впровадження непрямих схем розподілу бюджетних коштів, що містять ознаки змагальності за отримання фінансування. В теперішній

час з утвердженням концепції інклюзивного розвитку, в складі фінансового механізму посилюється роль фінансових інструментів, покликаних забезпечити стійке зростання суспільного добробуту, однак на основі – через максимальне включення усіх суспільних верств до продуктивної зайнятості, розширення можливостей для втілення підприємницьких ініціатив, зростання доступності суспільних послуг.

Поряд з основними законами, важливу роль у застосуванні діалектичного методу пізнання відіграють категорії діалектики – поняття, що відображають найбільш загальні та суттєві властивості, зв'язки, відношення явищ і предметів реальної дійсності. Відповідно до закону єдності і боротьби протилежностей у його синергетичній інтерпретації, наукове дослідження фінансового механізму забезпечення потребує застосування полярних і, водночас, взаємодоповнюючих філософських категорій «сутність» та «явище», «форма» і зміст».

На думку О. Тулай, категорії сутності та явища характеризують певні відношення в дійсності (онтологічний аспект); зв'язок об'єкта та суб'єкта у процесі пізнання (гносеологічний аспект); відповідні відношення у людському мисленні (логічний аспект) [622, с. 162]. У взаємодії сутності і явища виявляється зв'язок між раціональним та емпіричним знанням, адже знання про сутність має об'єктивний характер у випадку, якщо воно є результатом синтезу мислення та емпіричного експерименту. Розкриття сутності означає з'ясування глибинних причин та принципів існування об'єкта, його розвитку. Натомість, явище характеризує те, як об'єкт функціонує в об'єктивній дійсності.

Сутність характеризує внутрішнє наповнення об'єкта, їх природу, явище – це зовнішній вияв сутності, форма її прояву. Явище без сутності існувати не може, і зворотно, чи можна пізнати сутність об'єкта, якщо він не має прояву в об'єктивній дійсності. Сутність і явище являють собою суперечні, але взаємодоповнюючі характеристики об'єкта пізнання, що доповнюють одна одну.

Як засвідчили результати дослідження концептуальних засад фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, в сучасній науковій літературі наявний широкий спектр поглядів на тлумачення базового поняття «фінансовий

механізм»: як сукупність фінансових методів, форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток; сукупність конкретних форм та методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин; сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю тощо (див. табл. А.1 додатку А). Кожна із представлених дефініцій має право на існування, розкриває певні особливості фінансового механізму, які сукупно характеризують його сутність як складного економічного поняття.

Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є різновидом фінансового механізму, що має спільні з ним риси, але володіє також певними особливостями, що характеризують його суспільне призначення. Загальними характеристиками фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що поєднують його з іншими різновидами фінансового механізму, є те, що вони оперують вартісними нормами, нормативами, показниками; передбачають застосування фінансових методів, важелів, інструментів; призначені для впливу на процеси розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів; змінюються та вдосконалюються із розвитком ринкових відносин.

Ключовими специфічними рисами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є те, що використання усіх його складових спрямоване на забезпечення цілеспрямованого впливу держави на формування фінансових ресурсів та їх спрямування на цілі, що визначають стан суспільного добробуту; трансформація цього механізму відбувається не тільки під впливом розвитку ринкових відносин, але й із зміною суспільного уявлення про стан добробуту, підходи до його забезпечення та розподіл сфер відповідальності між основними суб'єктами економіки у цих процесах; він втілює у собі способів практичної реалізації консенсусу між суспільством, державою та бізнесом стосовно рівня забезпечення потреб населення в економічних благах та створення умов для розвитку і самореалізації кожного члена суспільства.

Таким чином, за сутністю фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є засобом впливу на процес формування та використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суспільства та створення умов для його розвитку,

що характеризують стан добробуту. Як явище реальної дійсності, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту виявляється через регулюючий вплив на процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту, що здійснюється відповідно до певних формальних і неформальних правил організації.

Вияв сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як об'єктивного економічного поняття відбувається за допомогою функцій, які він виконує. На відміну від функцій власне фінансів, функції фінансового механізму майже не представлені у сучасних наукових працях з фінансової проблематики. Частина науковців вважає, що через фінансовий механізм отримують вираження функції фінансової політики. О. Добровольська і Л. Катан наділяють фінансовий механізм переліком функцій: відтворювальною, мотиваційною, регулюючою, раціоналізацій, перерозподільчою, контрольною [227, с. 269-272]. На наш погляд, ці функції не є об'єктивним виявом сутності фінансового механізму як економічного поняття, а лише характеризують функціональне призначення окремих його складових. Функція, відображаючи об'єктивні властивості економічного явища, виявляє свою дію впродовж усього періоду його існування. Тому визначені Л. Катан та О. Добровольською функції фінансового механізму не можуть бути такими в принципі. Чи можна означити застосування фінансових санкцій як прояв мотиваційної функції фінансового механізму, або ж чи у всіх випадках застосування компонент фінансового механізму є прояв раціоналізації? Подібні контраргументи можна підібрати і стосовно інших пропонованих функцій фінансового механізму.

Більш прийнятною у цьому ракурсі є позиція О. Василика, який розглядає бюджетний механізм, наділяючи його функціями бюджетного забезпечення та бюджетного регулювання. Між тим, науковець визнає, що ці функції є повною теоретичною абстракцією, оскільки бюджетне забезпечення може одночасно виконувати функцію бюджетного регулювання, так само як регулювання може здійснювати функцію бюджетного забезпечення [65, с. 45]. Оскільки бюджетний механізм є складовою фінансового механізму, то за правилом «частина – ціле», відповідними функціями можна наділити і сам фінансовий механізм. Отож, на наш

погляд, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту виконує функції фінансового забезпечення і фінансового регулювання, які водночас, є основними методами впливу на процес формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту. Застосування регуляторних інструментів, таких як дотації, субсидії, хоч і належить до царини фінансового регулювання, фактично можна розглядати як елемент фінансового забезпечення, але зі стимулюючим підтекстом. З іншого боку, у різноманітних інструментах фінансового забезпечення також можна прослідкувати елементи регулювання.

Вдалою є думка О. Василика, що кількісний та якісний бік бюджетного механізму визначаються тим, яка величина бюджетних ресурсів зосереджується і витрачається на відповідних рівнях управління, а також яка технологія їх зосередження і витрачання. Очевидно, успішність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту залежить не тільки від обсягів фінансових ресурсів, які надходять з цією метою від усіх суб'єктів економіки, але й від того, які форми, важелі та інструменти та в якій комбінації при цьому використовують. Відповідно до положень концепції інклюзивного розвитку, на сьогодні для фінансового забезпечення суспільного добробуту характерна тенденція до звуження масштабів зовнішнього фінансування і посилення ролі самофінансування населенням власного добробуту. Водночас, з інструментів зовнішнього, зокрема бюджетного фінансування, пріоритет отримують ті з них, які передбачають елементи змагальності при розподілі коштів.

Функція фінансового регулювання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту полягає у застосуванні фінансового інструментарію для коригування об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів, які суб'єкти економіки направляють на забезпечення суспільного добробуту. При цьому, в рамках регулювання можуть застосуватись як експансивні (стимулюючі), так і рестриктивні (стримуючі) фінансові інструменти. Так, встановлення пільгових ставок непрямих податків на товари першої потреби покликане забезпечити їх доступність для широких суспільних верств. Або навпаки, підвищення рівня

податкового навантаження на шкідливі для здоров'я товари покликане знизити їх споживання через ціновий механізм.

Важливою ознакою будь-якого об'єктивного явища чи процесу є його зміст, що характеризує сукупність всіх його елементів, єдність їх властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тенденцій розвитку. Форма є способом вияву змісту, відносно стійкою визначеністю зв'язку та взаємодії його елементів [345, с. 7]. Це внутрішня та зовнішня організація змісту, спосіб його існування, що має певну визначність, стабільність, самостійність. Зміст та форма єдині, адже не може існувати безформного змісту і форми, позбавленої змісту. Форма підпорядкована змісту, є його внутрішнім зв'язком та порядком. Вона може відставати від трансформації змісту, що виявляється у виникненні суперечностей між ними. Із наростанням глибини невідповідності форми змістові виникає необхідність руйнації застарілої форми та виникнення нової, такої що відповідає новому змісту. Так, у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту задіяні різні форми фінансування. Якщо вони не відповідають вимогам часу, їх ефективність є недостатньою, вони гальмують можливість реалізації змісту фінансового забезпечення і потребують оновлення. Водночас, поява нових форм фінансування спричиняє трансформації самого змісту фінансового забезпечення.

За економічним змістом фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту є сукупністю методів, форм, важелів й інструментів, застосування яких забезпечує кількісні та якісні зміни процесу формування та використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. В сукупності ці елементи складають функціональну підсистему, яка характеризує призначення фінансового механізму. Втім, реалізація потенціалу функціональної підсистеми неможлива без існування забезпечувальної підсистеми фінансового механізму, яку утворюють нормативно-правове, організаційне, інформаційне забезпечення.

При функціонуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту його структурні елементи утворюють різноманітні форми. Формами фінансового механізму є способи формування та використання фінансових ресурсів. В рамках фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

отримують застосування різні форми внутрішнього, зовнішнього фінансування, а також змішаного фінансування. У період планової економіки найважливішою формою фінансового забезпечення суспільного добробуту виступало бюджетне фінансування, під яким в науковій літературі розуміють надання грошових коштів з бюджету на виконання заходів, передбачених бюджетом. З переходом до ринкової економіки у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту все більшого значення отримують інші форми зовнішнього фінансування, зокрема фінансування за проектами корпоративної соціальної відповідальності, а також фінансування за благодійними проектами. Із зростанням масштабів трудової міграції підвищується роль такої форми внутрішнього фінансування суспільного добробуту як фінансування за міжсімейними трансфертами. Важливе значення у забезпеченні добробуту непрацездатної частини населення відіграє така форма змішаного фінансування як страхування. Через різні види соціального страхування забезпечується матеріальний добробут майже третини населення України, різні види виплат за соціальним страхуванням (пенсії, допомоги та ін.) забезпечують формування чверті сукупних грошових доходів громадян.

У практиці фінансового регулювання суспільного добробуту отримують застосування два методи – фіскально-бюджетне і грошово-кредитне (монетарне), які реалізуються через форми прямого та непрямого регулювання. Перший метод фінансового регулювання передбачає використання фіскальних інструментів (податків, трансфертів) для впливу на формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. В умовах ринку провідна роль серед інструментів регулювання належить податкам. Через зміни в ставках податків, коригування податкової бази, кола платників, податкові пільги держава може суттєво впливати на обсяг і спрямування коштів, що направляються усіма суб'єктами економіки на цілі, які визначають параметри суспільного добробуту. Не менше значення серед інструментів фіскально-бюджетного регулювання мають трансферти, зокрема бюджетні дотації та субсидії. Хоча за формою прояву ці види бюджетних трансфертів подібні до бюджетного фінансування, вони мають інше призначення, яке полягає у стимулюванні реципієнта до певних дій у бажаному

напрямку, мотивації його до перерозподілу власних фінансових ресурсів на користь напрямку використання, що впливає на рівень суспільного добробуту. Зокрема, фінансова підтримка малого підприємництва через часткове покриття зобов'язань зі сплати процентів за банківськими кредитами покликана сприяти розвитку підприємництва і вирішення за рахунок цього проблеми безробіття та низького рівня життя населення.

Інший метод фінансового регулювання суспільного добробуту – грошово-кредитне регулювання полягає у використанні монетарних інструментів для впливу на пропозицію грошових ресурсів на ринку, вартість кредитів, рівень інфляції, валютний курс. Проводячи політику експансії, грошово-кредитний регулятор стимулює збільшення пропозиції кредитних ресурсів на ринку, їх здешевлення, що сприяє активізації економічної діяльності, зростанню рівня зайнятості та доходів населення. Однак негативним моментом такої політики є підвищення темпів інфляції. Рестрикційна політика спрямована на обмеження економічної активності задля зниження темпів інфляції. Не зважаючи на те, що монетарна політика призначена перш за все для регулювання темпів інфляції та економічного зростання, її вплив на рівень суспільного добробуту очевидний. Регулюючи рівень процентних ставок за активними і пасивними операціями фінансово-кредитних установ, Національний банк України визначає траєкторію зміни депозитів фізичних і юридичних осіб, обсяги кредитування, таким чином впливає на показники доходів населення від фінансового інвестування, а також можливості домогосподарств з розширення споживання за рахунок кредитів.

У відповідності до системного підходу, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту можна розглядати з двох позицій: як автономну систему зі своїми специфічними характеристиками, функціонування якої створює умови для підвищення суспільного добробуту; як компоненту фінансового механізму соціально-економічного розвитку держави, покликану забезпечити досягнення частини важливих національних пріоритетів, а саме соціального спрямування.

Фінансовому механізмові забезпечення суспільного добробуту як системі притаманні низка характеристик, а саме:

– цілісність, що передбачає розгляд фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як комплексу взаємопов'язаних елементів. Елементами такого механізму є методи, форми, важелі, інструменти фінансового впливу на процеси формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту;

– структурованість (ієрархічність), коли складові системи вищого порядку самі можуть розглядатись як системи нижчого порядку. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту можна розглядати як об'єднання підсистем нижчого порядку: функціональної, яку утворюють ключові методи фінансового механізму, а саме фінансове забезпечення та фінансове регулювання, що мають складну структуру; забезпечувальної, складовими якої є нормативно-правове, інформаційне, організаційне забезпечення фінансового механізму, покликані забезпечити ефективну роботу функціональної підсистеми;

– адаптація (єдність із середовищем), що полягає в адекватній реакції на зміни зовнішніх чинників. Трансформація складових фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту значною мірою пов'язана із змінами, які відбуваються у середовищі його функціонування – економічною динамікою в країні, політичними, міграційними процесами, зміною уявлень суспільства про прийнятний рівень добробуту та ін. Більш того, зв'язок між середовищем та системою двосторонній, адже трансформації у системі (фінансовому механізмі забезпечення суспільного добробуту) можуть спричиняти відповідні зміни у середовищі його функціонування;

– єдність головної мети, яка передбачає, що усі складові досліджуваного фінансового механізму функціонують для досягнення єдиної мети, яка полягає у забезпеченні суспільного добробуту. Цій меті підпорядковані дві підсистеми механізму – функціональна, що розкриває його призначення, і забезпечувальна, покликана забезпечити дію функціональної. У цьому виражається взаємозв'язок між підсистемами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що характеризує іншу ознаку системності – наявність зв'язків між елементами. Крім цього, тісні зв'язки об'єднують компоненти функціональної підсистеми, адже в

сучасних умовах вирішення складних питань соціально-економічного розвитку зазвичай передбачає застосування комбінації різних методів, важелів, інструментів фінансового впливу на об'єкт управління. Це забезпечує високий рівень ефективності функціонування цілого механізму;

– гомеостатичність (рівновага), що вказує на спроможність системи за відсутності радикальних змін у зовнішньому середовищі зберігати ефективність свого функціонування. Трактуючи зміст цієї ознаки, ми виходимо із того, що реально функціонуюча модель фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в країні відповідає певному рівню розвитку економіки, очікуванням суспільства та іншим чинникам середовища. Підстави для радикальних змін у цій моделі фінансового механізму можуть виникнути у випадку, якщо довгий час він показує вкрай низьку ефективність функціонування, або ж при глибоких змінах у чинниках зовнішнього середовища (різка економічна рецесія, суспільні протести, військовий конфлікт та ін.);

– емерджентність та синергізм, які передбачають, що внаслідок існування зв'язків між складовими системи вона як єдине ціле характеризується певними додатковими властивостями, нехарактерними для її елементів. Примітно, що у науковій літературі поняття емерджентності та синергізму часто ототожнюють [584, с. 150; 3, с. 178-179]. Однак варто погодитись з аргументами О. Муратова та І. Поварич, які провели теоретичне розмежування цих понять у відповідності до характеру чинників, що спричиняють виникнення додаткового ефекту від поєднання елементів системи. На їхню думку, синергізм формують внутрішні (ендогенні) чинники, тоді як емерджентність – зовнішні (екзогенні) чинники, що впливають на систему [392, с. 273]. На наше переконання, високого рівня ефективності щодо впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту в умовах нестабільності зовнішнього середовища можливо досягти тільки за умови комбінації різних методів, форм, важелів та інструментів. Вирішення проблеми низького рівня життя населення потребує багатьох дій, зокрема стимулювання підприємницької діяльності через програми прямої та непрямой фінансової підтримки, вдосконалення системи оплати праці, в тому числі у бюджетній сфері,

посилення адресності соціальних трансфертів тощо. При цьому, ефект від застосування фінансових інструментів для сприяння розвитку малого підприємництва можна розглядати більш широко, ніж приріст виробництва, адже розвиток малого бізнесу вирішує багато соціальних проблем (безробіття, низький рівень доходів, утриманство, соціальна індиферентність та ін.), сприяє становленню середнього класу, демократизації суспільства і його розвитку. Або ж, комплексне поєднання елементів фінансового забезпечення та фінансового регулювання при вирішенні завдань зі сфери екологічної безпеки дає можливість не тільки покращити умови життєдіяльності населення, але й отримати економічний ефект від зниження захворюваності, підвищення продуктивності праці, а також створити умови для розвитку нових видів економічної діяльності. Відтак, стверджувати про наявність додаткового ефекту від функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як цілісної системи, про його емерджентність та синергізм цілком правомірно.

Застосовуючи інституційний підхід до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, вважаємо за доцільне розглядати його як складно організовану сукупність формальних (визначених нормативно-правовими актами з примусовим характером виконання) і неформальних (суспільно визнаних, але без правового закріплення) норм та правил, які використовуються для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту функціонує у багатокомпонентному інституційному середовищі, утвореному інститутами різного характеру (політичними, економічними, соціальними, екологічними та ін.). Однак коло базових інститутів, через які реалізується суспільне призначення цього механізму, формують інститути бюджету, податку, страхування, трансферту, інвестицій, кредиту (рис. 2.5), кожен з яких має складну внутрішню будову та вміщує ряд похідних інститутів. Функціонування базових інститутів як комплексу формальних та неформальних правил забезпечують організаційні структури (за Д. Нортон – інститути-організації), які формують інституційне забезпечення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. До їх числа, перш за

все, належать органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені повноваженнями з управління фінансовими ресурсами публічного сектору економіки. Вони організують трансформацію неформальних інститутів у відповідні законодавчі норми та правила, а також забезпечують їх виконання.

Рис. 2.5. Інституційна архітектура фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено самостійно

Зважаючи на складну структуру фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що об'єднує як інструментарій державного впливу, так і елементи саморегулювання, до організаційних структур його інституційного забезпечення зараховуємо також суб'єктів господарювання (реалізують заходи в рамках корпоративної соціальної відповідальності), домогосподарства (є важливим суб'єктом функціонування неформальних інститутів трансфертів, кредиту), організації громадського сектору (громадські спілки, благодійні організації, церковні громади та інші об'єднання громадян), а також організаційні структури фінансового сектору економіки. На думку Л. Ємельянової, участь організаційних структур різного рівня (загальнодержавного, корпоративного, наноекономічного) у

забезпеченні та контролі за функціонуванням формальних інститутів є важливою умовою формування якісного інституційного середовища [216, с. 120].

У соціально орієнтованій економіці важливим економічним інститутом є інститут редистрибуції (перерозподілу), який також справляє ключовий вплив на інституційну будову фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. За визначенням Ю. Оболенського, при редистрибуції відбувається наділення господарюючих суб'єктів певною єдиною власністю та встановлюються правила її використання, тобто задаються параметри розподілу та акумуляції ресурсів та продукованих благ. Загальний характер власності передбачає, що вона має бути використана «на користь суспільству» за певними правилами та призначенням. Якщо така умова не дотримана і виникає збиток інтересам суспільства, діють механізми вилучення та повернення власності її основному власнику та передачі її іншому суб'єкту, який забезпечить її ефективне використання [413, с. 29-30]. Зауважимо, що інститут редистрибуції покладений в основу організації надання більшості суспільних благ, він є одним із найважливіших детермінант, що визначає параметри моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

З розвитком інституту редистрибуції пов'язане становлення багатьох фінансових інститутів, в тому числі базових інститутів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а саме бюджету, податку, трансферту та ін. Кожен з цих інститутів характеризується складною структурою, утвореною формальними та неформальними правилами, диференційованими залежно від форм руху фінансових ресурсів.

Провідне місце серед інститутів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту належить бюджету, який визначають не тільки як економічний, але й як політичний, правовий, соціальний інститут, як інститут національної безпеки. Через бюджет, як основу фінансової системи, реалізується державне втручання в економічні та соціальні процеси, здійснюється розподіл обмежених ресурсів на альтернативні напрями використання. Він виступає основним інструментом реалізації економічної та соціальної політики держави, зміцнення національної економіки та підвищення добробуту суспільства. Без

належної організації бюджетних відносин забезпечити ефективне функціонування інституту бюджету неможливо. Відірваність бюджетних правил від реалій економічного та соціального розвитку країни призводить до того, що бюджет не тільки не реалізує свого потенціалу як потужного інструменту стимулювання економічного зростання й покращення життя населення, а навпаки, стримує підприємницьку ініціативу, стає інструментом несправедливого перерозподілу ресурсів в економіці на користь вузьких еліт. На думку З. Лободіної, сучасні бюджетні інститути та організації ...нездатні вирішувати багато проблем, які виникають в результаті трансформаційних процесів у сфері бюджетних відносин [344, с. 124]. Розвиток інституту бюджету в умовах утвердження принципів інклюзивного розвитку передбачає поряд із перманентно актуальними завданнями пошуку оптимальних методів та каналів формування його доходів, оптимізації складу й структури видатків з урахуванням інтересів усіх суспільних верств, також завдання інтеграції в бюджетну практику інноваційних бюджетних технологій, ринкових елементів при наданні бюджетних послуг, демократизацію розробки та реалізації бюджетної політики, поглиблення бюджетної децентралізації.

Виняткову роль інституту бюджету ілюструє також те, що похідними до нього є не тільки інститути його доходів, видатків, дефіциту, запозичень, але й базові інститути фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а саме інститути податку, трансфертів та ін. Серед найважливіших похідних інституту податку, що відіграє важливу роль у функціонуванні фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, є інститут податкової пільги, через яку податки реалізують свій потенціал як інструменти регулювання суспільного добробуту. Із функціонуванням інституту податку пов'язують виникнення однієї із найбільш актуальних інституційних «пасток», а саме ухилення від сплати податків. Незважаючи на доволі вільну інтерпретацію цього поняття, загалом в економічній літературі під інституційними пастками розуміють стійкі, але неефективні норми (інститути) господарських відносин, які зберігаються навіть при спробах їхнього викорінення [457; 22]. Негативна дія інституційних «пасток» в тому, що вони не тільки уповільнюють розвиток системи, але й сприяють її руйнуванню. На думку

В. Полтеровича, в основі виникнення інституційної «пастки» ухилення від сплати податків лежить дія фундаментальних та організаційних чинників, таких як неефективна податкова політика чи політика державних витрат, а також недієва система адміністрування податкових зобов'язань. За умови нераціональності податкової політики та високого рівня марнотратства державних витрат ухилення від сплати податків отримує моральне виправдання. Проведення половинчастих реформ (незначне зниження надмірного податкового навантаження, окремі несуттєві новації в адмініструванні фіскальних платежів) не матиме позитивного результату, натомість виснажуватиме економіку через збільшення трансакційних витрат на уникнення оподаткування та спричинятиме втрату бюджетних доходів [457, с. 17-18].

Іншою інституційною пасткою в оподаткуванні, на думку О. Воронкової, стало системне блокування ефективних інституціональних змін в управлінні процесами оподаткування з боку владних структур [85]. Частина податкових новацій, спрямованих на звуження можливостей ухилення від сплати податків, підвищення ефективності їх адміністрування й посилення соціального характеру були впроваджені лише частково, або відстрочені на невизначений час. Дотепер не отримали впровадження непрямі методи визначення податкових зобов'язань та податкового контролю, обмежене застосування має так званий «податок на багатство», до кінця не ліквідовані схеми ухилення від сплати податків крупними платниками податків та ін. Зважаючи на незрілість демократичних процедур у вітчизняній практиці, перманентне нехтування принципами верховенства права на різних рівнях владної вертикалі, значний вплив неформальних екстрактивних інститутів (лобізм, системна корупція, монопольна влада та ін.) інституційні зміни у сфері оподаткування відбуваються вкрай складно. Перспективи інституційних змін у сфері оподаткування, на наш погляд, пов'язані із впровадженням принципів інклюзивного розвитку, що мають передбачати вирівнювання деформацій у розподілі загального податкового навантаження, забезпечення загальності сплати податків, повноцінну реалізацію їх регуляторного потенціалу, впровадження інноваційних технологій податкового адміністрування та ін.

Вагомий вплив інституційні пастки справляють на функціонування інституту страхування, знижуючи його ефективність у контексті забезпечення суспільного добробуту. Найчастіше серед головних проблем, що негативно впливають на функціонування інституту соціального страхування, визначають високий рівень тіньової економіки, надмірні масштаби нелегальної зайнятості та трудової міграції, масове ухилення від сплати страхових внесків. Це зумовлює утвердження низьких стандартів соціального та, зокрема, пенсійного забезпечення, що у свою чергу, веде до падіння довіри суспільства до інституту соціального страхування та посилення позицій неформальних екстрактивних інститутів (ефект замкнутого кола).

Страхування як базовий інститут фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту реалізується не тільки через соціальне страхування, але й у взаємодії інститутів майнового та особистого страхування, перестрахування та ін. Розвиток цих інститутів, а також інститутів кредиту, інвестицій відбувається під сильним впливом неформальних екстрактивних чинників, які деструктивно впливають на їх ефективність у контексті забезпечення суспільного добробуту. Так, поряд із нерозвиненістю страхової культури в суспільстві, негативний вплив на ефективність інституту страхування справляють високий ступінь монополізації економіки, надмірні масштаби майнової нерівності та нерівності доступу до ресурсів, практично повна відсутність довіри суспільства до інститутів фінансового сектору та державних регуляторів цієї сфери.

Однак певна відірваність цих інститутів від інтересів суспільства також зумовлена недоліками їх імпорту, коли впровадження правил, що зарекомендували себе у зарубіжній практиці, здійснюється без урахування вітчизняної специфіки. Ми поділяємо думку Л. Сідельникової, що формування інститутів є ендогенним процесом, пов'язаним із досвідом суспільної взаємодії та спільної історії громадян конкретної країни [760]. Як зазначає О. Воронкова, вітчизняні реалії поєднують особливості пострадянського розвитку і українського менталітету [85], тому процес інституційних змін має багатоаспектну, нелінійну природу, що не завжди має позитивну спрямованість. Демонструючи негативний вплив інституту олігархічної влади на функціонування фондового ринку, С. Шишков зазначає, що ігнорування

вітчизняних реалій, відсутності передумов для формування адекватних ринкових цін на фондові інструменти, призвело до того, що імплементація стандартів ЄС у правове поле функціонування фондового ринку не посилила прав міноритарних інвесторів, а розширила можливості олігархів-мажоритаріїв [672, с. 94]. Внаслідок цього, фондовий ринок як механізм забезпечення ефективного функціонування інститутів кредиту, інвестицій у контексті підвищення суспільного добробуту, практично позбавлений умов та можливостей розвитку. Тому інституційні зміни у цій сфері насамперед мають передбачати ліквідацію інституційних «пасток», зниження впливу екстрактивних інститутів, а також урахування вітчизняної специфіки при розвитку інституційного забезпечення. Слушною у цьому контексті є думка В. Полтеровича, що уряд може спробувати попередити формування інституційних «пасток» або полегшити вихід із них через вдосконалення механізмів репутації, використання амністії, поліпшення адміністрування і продуману макроекономічну політику. Однак це не завжди дає ефект, як не вирішує проблеми впровадження політичної демократії [458]. Довготривалих якісних змін інститутів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, на наш погляд, можливо досягти через удосконалення інститутів громадянського суспільства, оскільки посилення громадянської активності, потужний громадський тиск на усі гілки влади створить необхідні передумови для еволюції інститутів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у контексті посилення їх справедливості, ефективності, інноваційності.

В умовах постіндустріального інформаційного суспільства інформаційна складова суспільного розвитку стає однією із найважливіших. Її домінування дає можливість тим, хто володіє інформацією, посилювати свій контроль над суспільством, з іншого боку, неконтрольоване зростання обсягів інформації веде до зниження ентропії, тобто розчинення корисної інформації в масиві «пустих» інформаційних повідомлень (так званого інформаційного шуму). Це вкрай ускладнює процес прийняття обґрунтованих управлінських рішень та актуалізує питання вдосконалення технологій генерування, обробки корисної інформації, що є передумовою підвищення ефективності управління.

Інформаційний підхід передбачає розгляд об'єкта пізнання у контексті комунікативних зв'язків, пов'язаних із акумулюванням, аналізом та обробкою, перетворенням інформації. В основі інформаційного підходу лежить поняття комунікації – взаємодії учасників комунікаційного процесу (комунікантів), в рамках якої формується інформаційне підґрунтя управлінських рішень. Окрему їх частину складають фінансові комунікації, які в науковій літературі визначають з різних позицій. О. Андрощук характеризує фінансові комунікації як заходи підприємства, спрямовані на інформаційне забезпечення фінансово-інвестиційних рішень учасниками ринку капіталів, в результаті яких формується уявлення щодо фінансової ситуації на підприємстві та перспектив зміни його вартісних параметрів [9, с. 252]. На думку С. Кулицького, грошові потоки як матеріальне вираження фінансових відносин, мають переважно «віртуальний» характер та за своєю природою є повідомленням (сигналом) певного змісту. Тому фінансові комунікації – це обмін між економічними агентами різними формами інформації, безпосередньо вираженими у грошовій формі або такими, що у грошовій формі описують економічні явища та процеси [332, с. 292]. При цьому вчений виділяє базові, іманентні та похідні фінансові комунікації. Під першими С. Кулицький розуміє грошові потоки у готівковій та безготівковій формі; іманентні фінансові комунікації – це потоки інформації переважно у документарній формі, що обов'язково супроводжують, регулюють процес грошового обігу та без яких фінансові операції по суті нездійсненні; похідні фінансові комунікації – це потоки інформації, що виникли внаслідок інформаційно-аналітичної обробки змісту базових та іманентних фінансових комунікацій, вони забезпечують поточне функціонування та розвиток фінансової системи [331].

Попри нетрадиційність, позиція С. Кулицького щодо тлумачення сутності фінансових комунікацій достатньо аргументована, однак потребує коригування. Відповідно до словникової літератури, комунікації – це обмін інформацією, спілкування, зв'язок [69, с. 562; 581, с. 254]. Відповідно, фінансові комунікації – це зв'язки у сфері фінансів, обмін фінансовою інформацією. Таким чином, фінансові відносини, які в матеріальному плані отримують вираження у русі грошових

потоків, в інформаційному аспекті відображаються у фінансових комунікаціях – потоках інформації, яка супроводжує рух грошових потоків, визначає обсяг та спрямованість. У зв'язку з цим, ототожнювати фінансові комунікації з грошовими потоками вважаємо недоречним, оскільки вони є лише їх (грошових потоків) інформаційним відображенням. Фінансові комунікації переважно отримують документарну форму (фінансове законодавство, фінансова документація та ін.), але можуть мати інші форми вираження (комунікації на наноекономічному рівні).

Процес функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що передбачає застосування його компонент для впливу на процеси формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту, отримує своє відображення у відповідних фінансових комунікаціях. Прийняття управлінських рішень щодо застосування тих чи інших складових фінансового механізму, коригування їх параметрів відповідним чином впливає на обсяги та структуру грошових потоків, які супроводжують процеси формування доходів населення, надання суспільних послуг, створення сприятливого середовища життєдіяльності, в інформаційному контексті отримує паралельне відображення в інформаційних потоках. Отже, фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з точки зору інформаційного підходу доцільно розглядати як систему засобів для управління фінансовими комунікаціями (як інформаційним відображенням відповідних грошових потоків), що виникають при забезпеченні функціонування цього механізму в складному інформаційному середовищі.

Відповідно до логіки функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, фінансові комунікації, які супроводжують цей процес слід розмежувати на вхідні та вихідні. Вхідні потоки є інформаційним відображенням процесів формування об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів, які економічні агенти спрямовують на забезпечення суспільного добробуту. Водночас, вони є результатом застосування компонент фінансового механізму в минулому. Вхідні інформаційні потоки виступають підґрунтям для оцінювання ефективності як забезпечення суспільного добробуту, так і, власне, ефективності застосування для цих цілей компонент фінансового механізму.

Вихідні фінансові комунікації є підсумком реагування суб'єкта управління (комуніканта) на результати аналітичної обробки вхідної інформації та прийняття рішення щодо зміни параметрів застосування компонент фінансового механізму. Ці фінансові комунікації є інформаційним відображенням кінцевих об'ємно-структурних параметрів фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення суспільного добробуту, що сформовані після застосування елементів фінансового механізму (рис. 2.6).

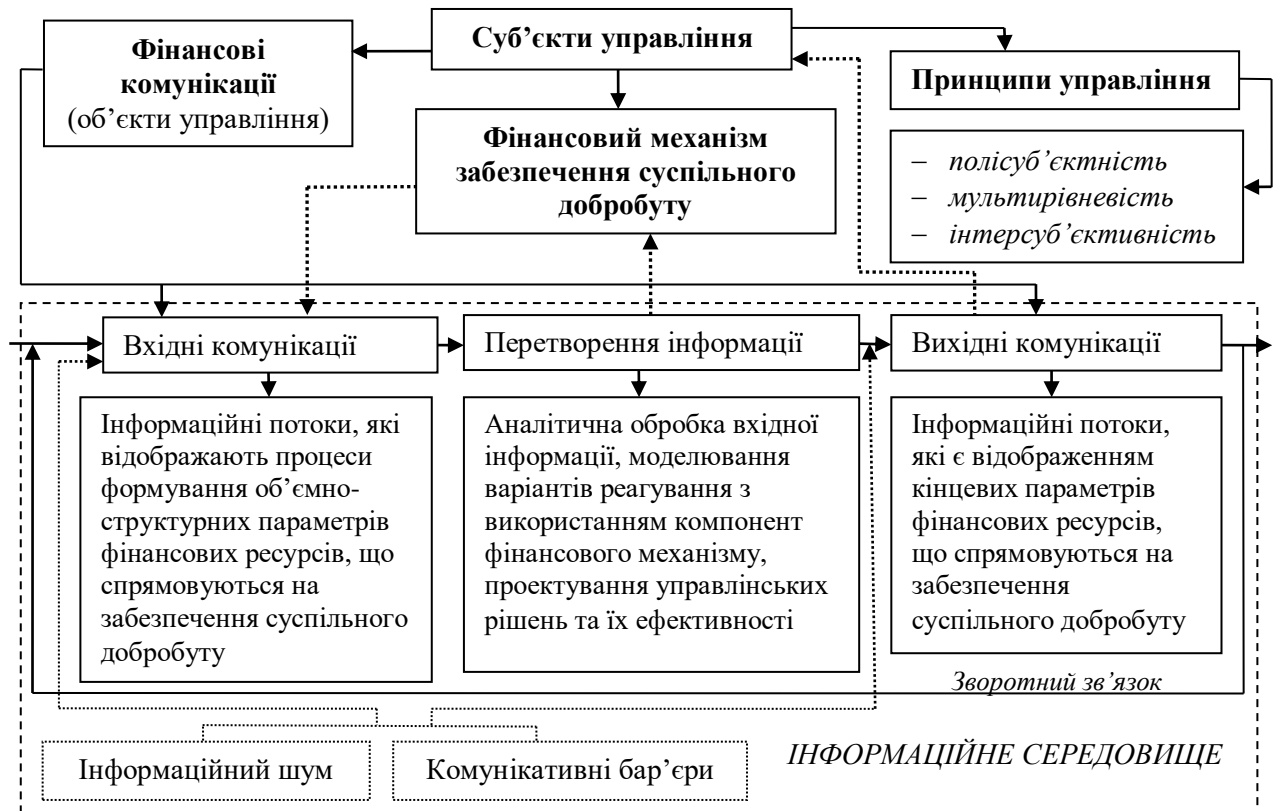

Рис. 2.6. Концептуальна модель функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за інформаційним підходом)

Джерело: складено самостійно

Фінансові комунікації, які є об'єктом управління з боку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту невіддільні від їх носіїв – суб'єктів управління. Функціонування фінансового механізму як системи взаємопов'язаних засобів для управління фінансовими комунікаціями при забезпеченні суспільного добробуту характеризується низкою ознак:

– полісуб'єктності, що передбачає існування багатьох центрів впливу на зміст управлінського рішення, що відстоюють свої інтереси (влада, суб'єкти господарювання, профспілки, громадські організації та ін.). Полісуб'єктність фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту характеризується наявністю кількох суб'єктів управління, які наділені певними управлінськими компетенціями; наявністю діалогічних зворотних та координуючих зв'язків; ефективністю взаємодії. Держава на сьогодні залишається провідним суб'єктом управління фінансовим механізмом забезпечення суспільного добробуту, однак в сучасних умовах спостерігається розширення участі громадянського суспільства, суб'єктів господарювання у виробленні рішень щодо застосування нових чи коригування існуючих компонент фінансового механізму при формуванні доходів населення, організації надання суспільних послуг, вирішенні соціальних проблем чи розширенні можливостей участі населення у суспільному житті;

– мультирівневості, яка передбачає комплексне застосування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, у взаємодії складових функціональної та забезпечувальної підсистем. Дієвість застосування елементів фінансового механізму для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту значною мірою визначається ефективним плануванням таких дій, виробленням системи контролю за їх впровадженням, а також, власне, оптимальним поєднанням різних форм, важелів та інструментів фінансового забезпечення і фінансового регулювання;

– інтерсуб'єктивності, що передбачає узгодженість поглядів та дій між суб'єктами управління, щоб забезпечити взаємне урахування їх інтересів, досягти високого рівня ефективності управлінських рішень. Архітектоніка фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є оптимальною тоді, коли вона є результатом взаємовідносин щодо пошуку компромісу між інтересами держави, суб'єктів господарювання та населення щодо масштабів застосування компонент фінансового механізму, розподілу відповідальності за формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту.

Процес трансформації вхідних фінансових комунікацій у вихідні в рамках забезпечення суспільного добробуту відбувається у складному інформаційному середовищі, що поєднує різні типи інформації [452, с. 6]:

– інформація-знання, або дескриптивна інформація (показники економічної динаміки, параметри, що визначають вплив чинників зовнішнього середовища на рівень суспільного добробуту, показники динаміки фінансових ресурсів та витрат населення, обсяги фінансування різних видів соціальних послуг та ін.);

– інформація-досвід – інформація нормативного, програмного характеру (визначені законодавством пріоритети соціально-економічного розвитку, стратегічні та операційні цілі соціальної, економічної (податкової, бюджетної) політики, положення міжнародних угод, норми фінансового законодавства, що регулюють застосування інструментарію фінансового механізму тощо;

– інформація-цінності, або оціночні дані (дані про показники самооцінки населенням рівня власного добробуту, суспільні пріоритети, моральні цінності й установки, очікування населення щодо відповідальності суб'єктів економіки за забезпечення добробуту та ін.).

Для інформаційного середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту характерні такі явища, як інформаційна асиметрія та низький рівень ентропії. Зокрема, відсутність повної та достовірної інформації про наявний рівень добробуту населення, обсяги фінансових ресурсів, які надходять з різних джерел на його забезпечення та об'єктивну потребу в них (що в цілому може бути визначене як проблема інформаційної асиметрії) не дають можливості забезпечити найвищий рівень ефективності застосування компонент фінансового механізму. Проблему також поглиблює дія чинників, які знижують рівень інформаційної ентропії, тобто визначеності та корисності інформації, яка необхідна для прийняття найбільш ефективних рішень. Інформаційний шум, який перешкоджає ефективному управлінню компонентами фінансового механізму в контексті забезпечення суспільного добробуту, створюють усталені у суспільстві стереотипи, інформаційні маніпуляції та факти свідомого спотворення інформації, інформаційні атаки з боку зацікавлених бенефіціарів.

Додатковий вплив на спотворення інформації, яка є базою для прийняття рішень щодо зміни параметрів застосування компонент фінансового механізму справляють комунікативні бар'єри, що можуть бути спричинені специфікою інформаційного середовища (макробар'єри, що виявляються в інформаційному перевантаженні або наявності штучних обмежень для доступу до об'єктивної інформації), а також особливостями учасників комунікаційного процесу (мікробар'єри, що виникають через різне володіння комунікантів понятійним апаратом, відсутність єдиного розуміння ситуації, відмінності у тлумаченні інформації, недоліки каналів її передачі). Внаслідок дії цих чинників нерідко рішення щодо застосування компонент фінансового механізму можуть бути не лише неефективними, але й негативно впливати на параметри фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення суспільного добробуту та фінансові комунікації, які супроводжують їх формування і використання.

2.3. Методологічний базис дослідження середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

З позицій системного підходу однією із важливих ознак фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як відкритої системи є її тісний зв'язок із зміною зовнішніх чинників. Зважаючи на суспільне призначення цього механізму, розвиток його складових значною мірою визначається змінами, які відбуваються у середовищі його функціонування. Зважаючи на це, серед ключових аспектів методології застосування системного підходу до наукового дослідження є аналіз об'єкта пізнання у взаємозв'язку із середовищем його функціонування.

Середовище – одне із основних понять загальної теорії систем, оскільки початковим етапом системного аналізу є виокремлення об'єкта пізнання (системи) через від'єднання його елементів від навколишнього світу (середовища). Поняття зовнішнього середовища увійшло у науковий обіг у 60-70-х рр. XX ст. у зв'язку із розробкою концепції стратегічного управління. Традиційно воно характеризується

як складна багаторівнева структура, елементи кожного рівня якої формуються під дією власних чинників та у різноманітний спосіб впливають на об'єкт (систему). Джерела словникової літератури характеризують середовище достатньо однобоко, як сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність будь-якого організму; соціально-побутові умови життя людини; оточення [583, с. 137; 69, с. 1309]. На думку В. Волкової та О. Ємельянова, в процесі дослідження системи, що має передбачати уточнення її взаємодії із середовищем, важливо враховувати його (середовища) неоднорідність, оскільки поряд з природним середовищем існують штучні – технічне середовище створених людиною машин та механізмів, економічне середовище, інформаційне, соціальне середовище [604, с. 678].

У науковій літературі середовище системи поділяють за багатьма ознаками, серед яких найбільш поширеним є його розмежування на внутрішнє (середовище всередині самої системи) та зовнішнє (середовище непрямого впливу). Щодо питання структуризації середовища економічною наукою вироблено дві ключові концепції – неієрархічну та ієрархічну. Відповідно до першої, середовище розглядають як набір кількох пов'язаних між собою і не підпорядкованих один одному елементів, які розташовані за межами організації (системи). Наявність неієрархічної моделі зумовлена тим, що межі зовнішнього та внутрішнього середовища є умовними, розмитими через взаємопроникнення елементів організації та середовища [219].

Однак більшого поширення у наукових дослідженнях отримала ієрархічна концепція середовища, розроблена У. Діллом та А. Томпсоном. Згідно неї, середовище має складну структуру та об'єднує кілька рівнів елементів (чинників). Внутрішнє середовище системи визначають як однорідне (без поділу на рівні), у складі зовнішнього середовища виділяють кілька компонент: мікросередовище (ближнє оточення, або чинники, які безпосередньо впливають на функціонування системи та з якими вона взаємодіє щоденно); макросередовище (віддалене оточення, тобто чинники, які безпосередньо (прямо) не впливають на поточне функціонування системи, однак можуть справляти на неї вплив у довгостроковому вимірі). За визначенням А. Д. Холла та Р. Е. Фейджина, зовнішнє середовище системи – це сукупність усіх об'єктів, зміна властивостей котрих впливає на систему, та тих

об'єктів, чії властивості змінюються у результаті функціонування системи [253, с. 258]. В окремих наукових працях [655, с. 146] мікросередовищем визначають внутрішнє середовище системи, а зовнішнє середовище розмежовують на макро- та мезокомпоненти.

Фінансовою наукою розроблено широкий вибір методик аналізу середовища системи, які в більшості знаходять застосування при аналізі бізнес-середовища функціонування організації (підприємства) і базуються на експертному оцінюванні. До них належать методики PEST (STEP)-аналізу, SLEPT-, STEEPLE-, ETOM-аналізу та інші, що передбачають структурування середовища організації на кілька груп з їх подальшим експертним аналізуванням. Закладений у перших двох методиках підхід до сегментації зовнішнього середовища організації доцільно застосувати для дослідження середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

Модель PEST-аналізу передбачає поділ макросередовища на чотири компоненти (Political – політична, Economic – економічна, Social – соціальна, Technological – технологічна), які розглядають як головні зовнішні детермінанти. Передбачаючи ідентичний набір компонент, відмінність між PEST- та STEP-аналізом полягає у тлумаченні рівня впливовості окремих чинників середовища на функціонування організації (у країнах з перехідною та слабкою економікою – це політичні та економічні чинники, у розвинутих державах – технологічні та соціальні) [655, с. 147]. Розвиток PEST-аналізу призвів до доповнення методики п'ятою компонентою середовища, а саме Legal – правовою, внаслідок чого акронім методики змінився на SLEPT-аналіз. Іншою модифікацією методу є STEEPLE-аналіз, що передбачає розмежування зовнішнього середовища на сім компонент, що крім уже згадуваних об'єднують освітню та екологічну складові.

Трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту складно пояснити з використанням виключно економічного підходу до аналізу людської діяльності, оскільки його функціонування відбувається в рамках певних суспільно-політичних, соціальних умов, інституційних обмежень, які впливають на параметри застосування компонент фінансового механізму. Тому ідентифікація

фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як відкритої системи, що існує не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку із чинниками, які мають різну сферу походження, підтверджує доречність застосування ієрархічного підходу до структуризації його середовища. На думку сучасних науковців, більшість проблем функціонування і розвитку соціальних систем мають інституціональне походження [439, с. 208]. Поділяючи таку позицію вважаємо, що застосування інституційного підходу забезпечить найбільш повне вивчення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як відкритої системи у її безпосередньому взаємозв'язку із середовищем його функціонування. Згідно інституційного підходу, внутрішнє середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту формують інститути, через які він реалізує своє суспільне призначення (детально розглянуті у пит. 2.2). Натомість, зовнішнє середовище його функціонування представлене об'єднаними у чотири складові інститутами та породженими ними чинниками, що здійснюють вплив на розвиток фінансового механізму. Вони можуть бути охарактеризовані як окремі виміри багатоаспектного зовнішнього середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. На наш погляд, у цьому середовищі слід виокремлювати наступні складові: політичну, економічну, соціальну, екологічну (рис. 2.7).

Процес дослідження середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має враховувати його ключові ознаки:

– складність та багаторівневність, оскільки кожна компонента середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту представлена базовими та похідними інститутами, функціонування яких породжує цілий спектр чинників різного характеру дії. Параметри застосування компонент фінансового механізму визначаються на підставі впливу системи владних органів (інститути-організації) на різних рівнях публічної влади, а також корпоративних структур та окремих домогосподарств;

Рис. 2.7. Структура зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором самостійно

– формально-неформальний характер, що передбачає поєднання формальних правил і неформальних норм, що регулюють застосування компонент фінансового механізму. Превалювання неформальних норм при прийнятті управлінських рішень є джерелом генерації негативних чинників, таких як фаворитизм, марнотратство у використанні публічних ресурсів, розширення тіньової економіки та неформальних платежів, ухилення від виконання фіскальних зобов'язань тощо. Вирішення цих проблем лежить у площині формалізації неформальних інститутів, детальній регламентації процедур розробки та прийняття рішень, підвищенні транспарентності управління;

– взаємозалежність та взаємодію базових інститутів та породжених ними чинників, що є причиною розвитку зовнішнього середовища, «відмирання» старих та становлення нових похідних (комплементарних) інститутів. Так, результатом взаємодії економічних і соціальних інститутів є розвиток похідних інститутів соціальних трансфертів, соціальних послуг; взаємодія економічних та екологічних інститутів є підґрунтям розвитку інститутів екологічного аудиту, екологічного

регулювання, екологічного гудвілу, так само, як інститути ухилення від сплати податків, корупції слід розглядати як результат взаємодії інститутів політичної та економічної складової зовнішнього середовища;

– динамічність, оскільки інститути зовнішнього середовища та породжені їх функціонуванням чинники впливу перебувають у перманентній трансформації. Особливо високий динамізм притаманний політичним і економічним інститутам, що пов'язане, у першому випадку, із становленням в Україні політичної нації та високим рівнем не прогнозованості суспільно-політичної ситуації в країні; у другому випадку, з модернізацією економіки країни у контексті утвердження основ ринкових відносин та її інтеграцією до системи світового господарства.

Таким чином, інститути середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту характеризуються безперервним процесом кількісно-якісних та сутнісних трансформацій, що у науковому обігу отримали дефініцію «інституційні зміни». Інституційні зміни, як процес розвитку інститутів зовнішнього середовища, викликані не лише ендегенними чинниками (еволюція норм та правил, що складають зміст інституту; еволюційні зміни є результатом впровадження розумових конструкцій, теоретичних надбудов, які не існували раніше), але й чинниками екзогенного плану (пов'язаними з імпортом інститутів, наслідками взаємодії різних інститутів зовнішнього середовища). Інституційні зміни мають безперервний характер, адже породжені функціонуванням базових та похідних інститутів чинники (як конструктивні, так і деструктивні) спричиняють необхідність трансформації самих інститутів. Як зазначає О. Рожко, в процесі інституційних змін можлива і навіть закономірна поява нових, більш адекватних і ефективних інструментів [541, с. 36]. Видозмінені інститути відповідно впливають на зміну чинників, які породжені їх функціонуванням, що знову актуалізує питання трансформації самих інститутів (рис. 2.8).

Однією із головних складових середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є політичне середовище. Згідно політологічної літератури, воно представлене такими компонентами, як політична система, політичні інститути, владні структури, чинне законодавство, політичні

партії, громадські організації, групи спеціальних інтересів, переважаюча ідеологія, політична культура та ін. [406, с.15]. За визначенням О. Делії, політичне середовище (державної політики – *авт.*) можна тлумачити як сукупність умов, які виявляють зовнішній опосередкований (непрямий) вплив різної інтенсивності на вироблення державної політики. Ці умови представлені у вигляді складної системи суспільно-політичних відносин, зв'язків, процесів, систем, які сукупно впливають на зміст, спрямованість, ефективність державної політики [167, с. 69].

Рис. 2.8. Структура зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за інституційним підходом)

Джерело: розроблено автором самостійно

На наш погляд, політична складова середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту представлена правовою та організаційною компонентами. Правову компоненту формує інститут права, який отримує своє вираження у законодавчих та нормативних актах, що врегульовують застосування

компонент фінансового забезпечення і фінансового регулювання суспільного добробуту. До складу цих правових актів належать фундаментальні правові документи, які закріплюють соціальний характер держави та визнають її відповідальність за реалізацію базових прав людини; соціальне законодавство, яке визначає обсяг соціальних зобов'язань держави, соціальні стандарти та гарантії для різних верств населення; фінансове законодавство, яке у прямий чи непрямий спосіб регулює процеси формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту.

Організаційна компонента представлена політичною системою, що отримує вираження у системі владних органів, неурядових структур (політичних партій, громадських організацій та рухів), а також політичній культурі (відносинах) між ними. Система владних органів найперше представлена органами державної влади та місцевого самоврядування, компетенція яких передбачає повноваження стосовно регулювання процесів формування і використання фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту. В демократичному суспільстві вагомий вплив на фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту справляють інститути громадянського суспільства, із розширенням участі громадськості в публічному управлінні їх роль поступово зростає. До організаційної компоненти політичної складової середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту також належать управлінські структури суб'єктів господарювання, які реалізують фінансову політику на відповідному мікроекономічному рівні й ухвалюють рішення щодо формування і використання фінансових ресурсів, в тому числі на напрямки, що впливають на рівень суспільного добробуту. До цієї компоненти цілком правомірно зарахувати також окремих індивідів та їхні спільноти, які приймають рішення щодо розподілу та цільового спрямування фінансових ресурсів на рівні домогосподарства.

Серед базових інститутів політичного середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту важливе місце займає інститут влади, що об'єднує систему владних відносин, які набувають певної функціональної форми

та здійснюються в правових рамках. Інститут влади отримує вираження у кількох формах, найважливішими з яких є політична та економічна влада.

Політична влада характеризується реальною здатністю певного індивіда чи групи проводити свою волю, виражену у політику. Її ознаками є верховенство (обов'язковість рішень), загальність (публічність), моноцентричність (наявність центру прийняття рішень), легальність у використанні сили. За Д. Істоном, політична влада спрямована на примусовий розподіл цінностей у суспільстві. Основне завдання носіїв політичної влади – розподілити цінності та переконати громадян їх прийняти, як обов'язкові. Згідно системного підходу, у політичній системі носії політичної влади конвертують виставлені суспільством вимоги (вхідний потік у систему), внаслідок чого на виході системи з'являються нові закони, субсидії, пільги тощо [45, с. 9], інструментарієм для реалізації яких є компоненти фінансового механізму.

Отже, особливості функціонування інституту політичної влади впливають на рівень розвитку і архітектуру фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Відповідно до встановленого політичного режиму, політична система може набувати різних форм – від демократичної до тоталітарної, що визначає роль конкретних носіїв політичної влади у реалізації владних повноважень. У демократичному суспільстві, що діє на засадах народовладдя, рівноправності, свободи особистості, важливу роль серед носіїв політичної влади відіграють інститути громадянського суспільства, які справляють багатоаспектний вплив на фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту. Завдяки тиску цих інститутів (політичні партії, профспілки, асоціації роботодавців, органи самоорганізації, громадські організації тощо) відбувається зміна об'ємно-структурних параметрів та напрямів використання фінансових ресурсів, які надходять від усіх суб'єктів економіки на забезпечення суспільного добробуту. Залучення громадськості до управління публічними фінансами через інститут громадського контролю є одним із дієвих способів впливу населення на економічну політику держави та ефективність використання публічних коштів. Ефективність такого контролю залежить від інкорпорації у правове поле реальних,

а не декларативних інструментів впливу громадськості на прийняття рішень щодо управління публічними фінансами на різних рівнях влади.

Однією із найбільш небезпечних форм організації політичної влади є олігархія, що забезпечує концентрацію владних повноважень у руках еліти (за дефініцією Ю. Радіонова – інститут бездільного класу [523, с. 28]) та безконтрольне застосування цієї влади для експлуатації решти населення. Вплив олігархічної влади базується на багатьох екстрактивних політичних та економічних інститутах, що дають можливість зберігати фактичну владу в суспільстві, навіть не зважаючи на зміну політичних сил в органах державного управління. Натомість, перспективи підвищення рівня суспільного добробуту, на думку науковців, напряду пов'язані із ефективним функціонуванням базових економічних інститутів.

Економічна складова середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту представлена економічними інститутами, що регулюють поведінку індивідів в економічній сфері діяльності. Виникнення цих інститутів пов'язують із тим, що люди в соціальних групах намагаються реалізовувати свої потреби спільно. В рамках цієї практики вони знаходять певні прийнятні для цієї спільноти інституції (зразки, норми поведінки), які через повторення і оцінювання трансформуються у стандартизовані, отримують організаційне оформлення. Накопичені та систематизовані знання, суспільно-господарські, правові, морально-етичні норми та цінності, що регулюють економічну поведінку, виконують роль соціальної пам'яті в економічному розвитку характеризують поняттям «економічна культура» [342, с. 196]. Розвиток певного типу економічної культури відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких економічна поведінка людей, пануючі у суспільстві стереотипи діяльності, моральні та релігійні цінності. В наукових колах вирізняють ринковий, авторитарний, перехідний та інші типи економічної культури. В рамках певного типу економічної культури відбувається розвиток відповідних економічних інститутів, що формують середовище функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Як зазначають Н. Фединець, Ю. Миронов, М. Гонська, сучасні економічні інститути залежать від лінії

історичної траєкторії країни, є «вбудованими» в історично-культурні системи, які надають їм усталеності, живучості та опірності змінам [632].

До головних економічних інститутів, які формують економічне середовище функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту належать власність, економічна влада, праця, споживання, нагромадження, які виступають для їх носіїв підставою для отримання доходів (у формі прибутку, ренти, доходу від підприємницької діяльності, зарплати); інститути конкуренції, управління, ефективності та ін. В процесі інституціоналізації нерідко виникають розбіжності між інтересами суспільства при задоволенні певної потреби та інтересами індивіда чи соціальної групи, які її реалізують для суспільства. У випадку, коли потреба соціальної групи тривалий час ігнорується суспільством, це стає підґрунтям для появи підпільних економічних інститутів, до найбільш поширених з яких належать корупція, ухилення від сплати податків, лобізм, непотизм та ін. Такі економічні інститути належать до екстрактивних, тобто таких, що гальмують інноваційний розвиток та сприяють поглибленню майнової нерівності в суспільстві. Теоретиками екстрактивних та інклюзивних інститутів Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном в їхній хрестоматійній праці «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності» було обґрунтовано тісний зв'язок між розвитком цих інститутів та рівнем процвітання країни [2, с. 67-72]. Екстрактивні економічні інститути, які спрямовані на концентрацію економічної влади у вузького кола осіб та обмеження доступу до ресурсів негативно впливають на ефективність функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, який не виконує свого основного призначення.

В умовах ринкових відносин одним з головних економічних інститутів, який здійснює вплив на усі сфери суспільного життя є конкуренція. В науковій літературі конкуренцію визначають неодмінним атрибутом розвинутої ринкової системи, а її розвиток – важливим завданням державної діяльності. Інститут конкуренції зазвичай пов'язують із підприємницькою діяльністю, розуміючи під нею суперництво суб'єктів конкурентної боротьби та їх дії із забезпечення власних інтересів, наслідок чого формуються певні умови господарської діяльності. До

основних умов, за яких може виникнути та існувати конкуренція, зараховують: наявність двох та більше економічних суб'єктів, які намагаються отримати певне благо, що має для цінність; наявність конфлікту інтересів, в основі якого лежить боротьба за певне благо; рівність конкурентних сторін, коли жоден із суб'єктів не може своїми діями вплинути на ринкові відносини [405, с. 41]. З інституційних позицій конкуренцію розглядають як форму взаємодії суб'єктів конкурентних відносин, в основу якої покладені певні «правила гри» між ними, межі й способи конкурентної поведінки.

Особливості розвитку інституту конкуренції залежать від місця держави у дію конкурентного механізму та формування конкурентного середовища. На думку О. Ніколаєвої та Т. Азарової, можна виокремити дві стратегії поведінки держави щодо конкуренції – культивування та уникнення, масштаби застосування яких впливають на параметри фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Перша стратегія передбачає сприяння розвитку конкуренції через вдосконалення правової бази, зменшення адміністративних бар'єрів, використання фінансового інструментарію та ін. Натомість, друга стратегія характерна для соціальної сфери, коли, на думку вчених, уникнення конкуренції сприяє більш якісному задоволенню потреб окремих індивідів та суспільства в цілому, оскільки суб'єкти, неспроможні задовольнити свої потреби у благові в умовах конкурентної боротьби, отримують доступ до нього за рахунок передбачених позаконкурентних норм [405, с. 44]. Це дає можливість забезпечити недискримінаційний підхід до надання суспільних благ відповідно до принципу справедливості. Однак така стратегія уникнення конкуренції виправдана щодо споживачів суспільних благ, але виявляється недостатньо ефективною при організації їх продукування. Внаслідок цього, серед важливих завдань системних реформ в Україні є також впровадження елементів ринкової конкуренції у процес продукування суспільних благ, зміна підходів до їх бюджетного фінансування (перехід від фінансування установ до фінансування послуг), спрямована на більш повне та якісне задоволення потреб суспільства. Це спричиняє глибокі зміни у компонентах фінансового механізму, як в частині його організаційної підсистеми (розвиток нових підходів до планування,

контролю процесів формування і використання фінансових ресурсів), так і щодо складових функціональної підсистеми (в частині впровадження нових методів, форм та інструментів фінансування суспільних благ, інноваційних підходів до фінансового регулювання).

Однак в окремих аспектах розвиток інституту конкуренції може справляти також шкідливий вплив на функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. В умовах проведення реформи місцевого самоврядування одним із актуальних явищ стає регіональна фіскальна конкуренція як елемент змагальності регіонів та окремих територіальних громад за створення сприятливих умов для ведення господарської діяльності та залучення інвестицій. Вона отримує вираження у заходах фінансового регулювання різного характеру – від зниження ставок податків та коригування податкової бази (зокрема, єдиного податку, податку на нерухомість чи земельного податку) до реалізації бюджетних програм співучасті у втілення інвестиційних проєктів разом з суб'єктами господарювання. Наслідками надмірної регіональної фіскальної конкуренції є втрата доходів місцевих бюджетів, що негативно позначається на фінансових можливостях органів місцевої влади, в тому числі щодо фінансування суспільно важливих послуг, які визначають рівень суспільного добробуту.

Соціальна складова зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (соціальне середовище) об'єднує соціальні інститути та зумовлені їх функціонуванням соціальні чинники, що відображають особливості соціальних відносин у відповідному суспільстві. З погляду соціологічної науки, соціальне середовище характеризують як сукупність матеріальних та духовних умов становлення, існування й розвитку діяльності людини, тобто пов'язують його із впливом на свідомість та поведінку індивіда, соціальне середовище справляє вагомий вплив на розвиток фінансового механізму, у багатьох аспектах визначаючи склад та структуру застосування його компонент.

Соціальне середовище залежить від типу економічних формацій, класової та національної структури суспільства, територіальних розбіжностей та ін. Основу соціального середовища формують соціальні інститути. Слід відмітити, що серед

науковців соціологів до соціальних інститутів зараховують політичні, економічні й інші інститути, оскільки усі вони функціонують у суспільстві [593, с. 72; 592, с. 62]. Натомість, в наукових працях економічного напрямку під соціальними інститутами зазвичай розуміють частину інститутів, пов'язану із регулюванням соціальних взаємин між людьми, соціалізацією людини, створенням, зміцненням та розвитком культурно-духовних цінностей [598, с. 118]. До числа цих соціальних інститутів належать інститути сім'ї, науки, освіти, культури, соціального захисту, моральних норм, виховання та ін.

Ознаками соціальних інститутів визначають їх об'єктивність, обов'язковість, моральний авторитет та історичність [328, с. 151]. Виняткова роль соціальних інститутів зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту пояснюється тим, що фактично вони є першопричиною самого існування фінансового механізму, оскільки розвиток таких соціальних інститутів як освіта, культура, наука, соціальний захист багато в чому визначає потребу в фінансових ресурсах на їх функціонування, а також масштаби та варіації застосування компонент фінансового забезпечення та фінансового регулювання відповідних суспільних потреб.

Соціальні інститути перебувають у процесі постійної трансформації, зміни своєї форми. Джерелом такої трансформації є ендо- та екзогенні чинники. Також значний вплив на еволюцію соціальних інститутів справляють зміни у ціннісних орієнтаціях, особливо критерії оцінювання об'єктивної реальності, які формують «світогляд» певної культурної спільноти [593, с. 72]. Непослідовні ринкові трансформації в Україні, становлення олігархічної монополізованої економіки, падіння вартості кваліфікованої праці призвели до значного знецінення таких соціальних інститутів, як освіта, наука, культура, використання залишкового підходу до фінансування відповідних галузей соціальної сфери.

Однак зміна ставлення суспільства до інститутів освіти, культури, науки обумовлена не тільки сформованими ринковими перетвореннями економічними реаліями. Варто також згадати про різке зниження ефективності функціонування самих соціальних інститутів в нових ринкових умовах. Як зазначає Н. Осипова,

соціальні інститути зазнають ендогенних змін через те, що той чи інший інститут перестає ефективно виконувати свої функції, не досягає мети, яка перед ним стоїть, не реалізовує потреб та інтересів соціальних груп [593, с. 72]. Отже, зміна ставлення суспільства до соціальних інститутів освіти, культури стала наслідком невідповідності між тим, що могли запропонувати населенню ці інститути, та що від них очікувало суспільство. Знецінення освіти як чинника, що міг забезпечити підвищення соціального статусу людини, зростання рівня її добробуту призвело до втрати морального авторитету освіти в суспільстві, необхідності її трансформації. В сучасний період одним із важливих аспектів трансформації цього соціального інституту є зміна підходів до його фінансового забезпечення, що передбачає впровадження елементів ринкової конкуренції та спрямоване на посилення практичного характеру освіти та її відповідності до потреб суспільства.

Отже, неефективне функціонування соціальних інститутів саме може стати джерелом соціальної нестабільності та напруги в суспільстві, виникнення багатьох соціальних чинників деструктивного характеру, таких як поширення бідності, депривацій, зростання захворюваності, збільшення масштабів прояву девіантної поведінки, злочинності та алкоголізму, соціального сирітства, інтелектуальна і духовно-культурна деградація суспільства. На думку С. Нечипоренко, до числа найбільш деструктивних чинників, які характеризують соціальне середовище належать рівень злочинності, самогубств, підліткову народжуваність, соціальне сирітство, захворюваність на алкоголізм та наркоманію, а також поширеність активного туберкульозу [404, с. 128]. Значною мірою, розвиток цих соціальних явищ є наслідком неефективного функціонування соціального інституту сім'ї, освіти, культури. В сучасних умовах спостерігається прискорена деградація цих соціальних інститутів у сільській місцевості, яку традиційно вважали осередком духовності, прихильності до традицій. Зростаючий вплив міського способу життя на село спричиняє переорієнтування життєвих цінностей сільських мешканців між реальними, які доступні в умовах села, та властивими міським поселенням. Як зазначає С. Нечипоренко, міське середовище вирізняє висока щільність населення, розмаїття видів діяльності, а також концентрація криміногенних чинників, різних

видів маргінальної поведінки. У сільській місцевості, поряд із проблемами працевлаштування, ускладнений доступ жителів до найважливіших суспільних послуг, слабкий розвиток побутової інфраструктури не тільки знижують якість життя населення, але й сприяють швидкому відтоку сільських мешканців у міста, приводять до маргіналізації сільської місцевості, поширення таких соціальних явищ, як алкоголізм, побутове насильство, соціальне сирітство та ін.

Несприятливі інституційні соціальні зміни мають отримати реакцію органів влади на усіх рівнях управління, зокрема через комплексне застосування елементів фінансового забезпечення та регулювання для зниження негативної дії соціальних чинників на добробут населення. Значні можливості у цьому ракурсі відкриває реформа місцевого самоврядування, що передбачає не лише перерозподіл повноважень та бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування, але й розширення участі суспільства у виробленні пріоритетів соціально-економічного розвитку та управління публічними фінансами. Важливими пріоритетами у напрямку нейтралізації негативної дії деструктивних соціальних чинників на рівень суспільного добробуту мають стати реалізація комплексної політики, спрямованої на усунення причин деформацій у розвитку соціальних інститутів. У практичній площині вона має, серед іншого, передбачати розробку програм стимулювання підприємництва; забезпечення доступності та якості найважливіших суспільних послуг, як через збільшення обсягів фінансування соціальної сфери, так і через зміну підходів до використання коштів; посилення соціального характеру оподаткування та підвищення ефективності соціальних трансфертів тощо. Іншими проявами реакції фінансового механізму на дію соціальних чинників є розвиток різних форм фінансової участі суб'єктів господарювання у протидії соціальним деструктивним явищам в рамках корпоративної соціальної відповідальності. При цьому заходи такої відповідальності не обмежуються задоволенням потреб та інтересів власних працівників, але передбачають спрямування коштів на соціальні програми для маргінальних та вразливих суспільних груп, співучасть бізнесу у виконанні суспільно важливих проектів розвитку інфраструктури тощо.

Серед найважливіших соціальних інститутів, що формують соціальне середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту є також соціальний захист, що має багатокomпонентну структуру та об'єднує соціальні інститути соціальної допомоги (соціальних послуг), соціальних трансфертів та соціального страхування. В свою чергу, ідейним підґрунтям для формування цих соціальних інститутів виступає соціальний інститут патерналізму. М. Гурик та М. Шумка, прослідковуючи трансформацію соціального інституту патерналізму, розкривають архаїчний підхід до його тлумачення як особливої форми влади над людьми за схемою «добрий батько – слухняний син» (влада опікується своїм населенням, воно відповідає «синівською» відданістю) [163, с. 27]. Превалювання такої моделі взаємин між державою та населенням в радянський період призвело до закріплення в менталітеті сучасного суспільства таких рис, як беспорядність, фаталізм, інфантилізм, бажання делегувати відповідальність за власний добробут на когось, страх позбутися підтримки [154, с. 31]. Навіть через три десятиліття після започаткування переходу до ринкової економіки, понад 1/4 населення відводить державі провідну роль у формуванні їхнього добробуту, а майже 2/3 вважає, що їх особистий внесок та роль держави мають бути рівноцінними [552]. Збереження непомірного для сучасного рівня економічного розвитку масштабу соціальних зобов'язань держави вимагає значних обсягів фінансування, що є причиною збереження високого рівня податкового тиску на бізнес. Наслідками цього є високий рівень тінізації економіки, значні масштаби ухилення від сплати податків, тіньова зайнятість та ін. Таким чином, об'єктивним фактом є необхідність трансформації соціального інституту соціального захисту відповідно до його модерного розуміння. На думку В. Сусака, в демократичному суспільстві держава має право (і обов'язок – *авт.*) лише допомагати людині здійснити вибір за власним бажанням, при тому, що патерналізм ґрунтується на твердій волі та чітких намірах людини, а роль держави полягає у наголошуванні на можливих небезпеках таких дій для цієї особи або інших осіб [600]. Особливістю сучасного підходу до тлумачення соціального захисту є те, що він передбачає відхід держави як його провідного суб'єкта і передачу відповідальності за соціальний захист до громадянського

суспільства. Утвердження цього підходу спричинити радикальні зміни у структурі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що полягатимуть у зниженні ролі держави на користь інших суб'єктів економіки.

Екологічна складова середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, з погляду інституційного підходу наукового пізнання об'єднує екологічні інститути (формальні та неформальні обмеження та норми екологічної поведінки в суспільстві) та зумовлені ними чинники, які впливають на архітектоніку фінансового механізму. Питання забезпечення належного функціонування екологічних інститутів як умови суспільного добробуту постало в науковому середовищі лише з 70-х років ХХ ст. у зв'язку із загостренням екологічних проблем та усвідомленням необхідності вироблення концепцій економічного розвитку, що враховуватимуть обмеженість природно-ресурсного потенціалу та недопущення його виснаження, забруднення та деградації.

Питання ідентифікації екологічних інститутів дискусійне, що пояснюється новизною дослідження цього аспекту інституціональної теорії. Досліджуючи інституціональне забезпечення раціонального природокористування в аграрному секторі, Л. Грановська розглядає інститут екології, функціями якого визначає регулювання та контроль системи природокористування через низку напрямів: використання, відтворення та охорону природних ресурсів; ліцензування та сертифікацію природокористування; екологічну безпеку природокористування; систему штрафів і санкцій за нераціональне природокористування; моніторинг стану навколишнього природного середовища; заходи з охорони навколишнього природного середовища тощо [153, с. 17]. Не визначаючи перелік екологічних інститутів, С. Лутковська зазначає, що вони мають сприяти реалізації екологічно плідних господарських та управлінських рішень, впровадженню екологічних інновацій, екологічному маркетингу та менеджменту, підвищенню ефективності природокористування та ресурсно-екологічної безпеки, екологічно орієнтованій структурній перебудові [348, с. 285]. У подібному ракурсі розглядає екологічні інститути А. Степаненко. На його думку, вони визначають порядок у характері взаємодій між суспільством та довкіллям, людиною та природою шляхом

формування суспільством норм та правил економічної поведінки, встановлення рамок та обмежень у господарській діяльності щодо поводження з природними благами і послугами, досягнення ресурсно-екологічної безпеки [596, с. 16].

Окреслюючи систему інститутів екологічної модернізації економіки та економізації екології, А. Степаненко виділяє серед них екологічні інститути. Їх функціонування має передбачати досягнення таких завдань: модернізації системи екологічного оподаткування в частині посилення його регуляторного характеру; створення інституту відповідальності за екологічні результати господарської діяльності; зміцнення інституту довіри й відкритості щодо стану довкілля та вжитих заходів із його захисту; створення екологічно-відтворювальних інститутів екологічного призначення на макро-, мезо- та макрорівнях та ін. [596, с. 16]. Вчений виокремлює інші інститути (правові, економічні, організаційні тощо), які спрямовані на розвиток компонент фінансового механізму, а саме розвиток страхування екологічних ризиків, кредитів, екологічних проектів; удосконалення рентних відносин у природокористуванні; розвиток екологічного підприємництва та бізнесу, творчої ініціативи у сфері природокористування. Подібні напрями інституційних змін щодо підвищення екологічної безпеки виділяє С. Лутковська [348, с. 286]. Натомість, О. Дребот та А. Гадзало при розкритті інституціонального забезпечення природокористування наводять такі екологічні інститути, як екологічну стандартизацію, економічну сертифікацію, екологічне ліцензування, екологічний аудит, екологічний моніторинг [195, с. 80]. На наш погляд, останній підхід є дискусійним, оскільки усі виділені науковцями інститути є похідними від базового інституту екологічного контролю.

Узагальнення наведених поглядів дає підстави виділити в екологічній складовій середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту такі інститути, як екологічно відповідальна діяльність (в основі якої покладені ощадне використання природних ресурсів, мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище, екологічні ліцензування, сертифікація, стандартизація тощо), екологічне управління (у складі якого діють похідні інститути екологоорієнтованого планування, регулювання, стимулювання),

екологічний контроль (об'єднує екологічний аудит, моніторинг, екологічну відповідальність та інші інститути).

Розвиток інституту екологічно відповідальної діяльності відбувається в рамках переходу інституціональної теорії від неоінституціоналізму до нового історично обґрунтованого етапу еко-інституціоналізму, що передбачає досягнення збалансованого розвитку суспільства на основі паритету економічних та екологічних цілей [44, с. 265-267]. Розвиток інституту екологічно відповідальної діяльності започаткований дією екологічного законодавства, коли для уникнення санкцій суб'єкти господарювання змушені були вживати заходів для зменшення негативного впливу своєї діяльності на довкілля. Однак в сучасних умовах на утвердження цього інституту вагомий вплив справляють моральні аспекти, через що екологічно відповідальна діяльність перестає бути чимось примусовим, а трансформується у внутрішні правила ведення бізнесу [160, с. 32-33].

Основними ознаками екологічно відповідальної діяльності є зменшення техногенного впливу суб'єкта господарювання на навколишнє середовище, утилізація відходів, планування раціонального використання обмежених та невідновлюваних ресурсів тощо. Простими словами, екологічно відповідальне підприємство має працювати так, щоб не призвести до нанесення прямих або опосередкованих збитків навколишньому природному середовищу [190]. Поряд із корпоративною екологічно відповідальною діяльністю, набуває розвитку інститут особистої екологічно відповідальної діяльності як формальних і неформальних правил, які визначають стиль життєдіяльності людини, що передбачає ощадне використання ресурсів, мінімізацію негативного впливу індивіда на довкілля.

Екологічне управління належить до похідних інститутів базового інституту управління і є процесом вироблення та реалізації стратегічних і тактичних рішень, спрямованих на раціональне використання та охорону навколишнього середовища у корпоративному та публічному секторі економіки. Функціонування інституту екологічного управління спрямоване на зменшення шкідливого впливу виробництва на довкілля і зменшення його енергоємності, ощадливе використання природних ресурсів. У рамках реалізації цього завдання отримує застосування широкий

інструментарій фінансового механізму. Поряд з відомими інструментами, такими як податки, субсидії, різні форми кредитування й екологічного страхування, в екологічному управлінні застосовують специфічні інструменти, зокрема продаж екологічних квот та дозволів та певну діяльність, продаж прав на викиди, платежі за забруднення та ін. Належне функціонування інституту екологічного управління дає змогу через застосування фіскального інструментарію та інших компонент фінансового механізму забезпечити зниження негативного впливу господарської діяльності на навколишнє середовище, що веде до загального оздоровлення середовища життєдіяльності людини. Однак негативний вплив екстрактивних інститутів (олігархічної влади, корупції, непотизму) на функціонування інституту екологічного управління «розмивають» його ефективність. Зокрема, серед причин відсутності позитивних змін у поліпшенні екологічної ситуації в Україні найбільш згадуваними є необ'єктивність та занижений рівень екологічних платежів, санкцій за забруднення навколишнього середовища, недостатні обсяги фінансування цільових програм у сфері екологічної безпеки, непослідовна політика у сфері фінансового стимулювання розвитку екологічно безпечних видів діяльності та джерел енергії, слабкий розвиток страхування екологічних ризиків та ін.

Не менш вагомий вплив на фінансовий механізм справляють адміністративні регуляторні інструменти як елемент екологічного управління, такі як екологічна сертифікація, ліцензування діяльності з точки зору їх впливу на навколишнє середовище, еколого-економічна експертиза, моніторинг тощо. Вони ведуть до збільшення трансакційних витрат продуцентів негативного впливу на екологію та спонукають їх до перерозподілу ресурсів на користь екологічно відповідального господарювання, зменшення викидів у навколишнє середовище, впровадження екологічно безпечних технологій, реалізації цільових програм у сфері екології. Знову ж, неефективне використання адміністративних інструментів екологічного управління знецінює можливий його позитивний вплив на поліпшення екологічної ситуації. Недосконалість владної вертикалі управління природокористуванням, невпорядкованість відносин власності на природні ресурси, нерозвиненість інфраструктури ринку природних ресурсів, непрозорість процедур на ринку

дозволів на скиди шкідливих речовин, ризик корупційних дій, лобіювання інтересів при проведенні екологічного моніторингу, сертифікації тощо в сучасних умовах залишаються актуальними проблемами екологічного управління, що зумовлюють невідповідність трансформації компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту вимогам часу.

Висновки до розділу 2

Висвітлення методологічних засад дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дало змогу сформулювати такі висновки:

1. Потреба глибокого науково-теоретичного дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту обумовлена зміною поглядів на сутність суспільного добробуту і роль компонент фінансового механізму в його забезпеченні; відсутністю загальноприйнятого наукового підходу до розуміння теоретичних та методологічних засад його функціонування; недостатньою дієвістю компонент фінансового механізму для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту відповідно до ключових ідей концепції інклюзивного розвитку; неспроможністю існуючої моделі фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту належно реагувати на новітні чинники екзо- і ендогенного характеру.

2. Обґрунтовано, що методологія наукового пізнання теоретичних засад та практики функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має передбачати дотримання базових гносеологічних принципів та плюралістичний підхід до її побудови із застосуванням діалектичного методу дослідження, а також системного, інституційного та інформаційного підходів з дотриманням принципів детермінізму, ізоморфізму, розвитку і загального зв'язку, застосуванням методів теоретичного і емпіричного пізнання. Це дало можливість розкрити фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту як цілісну складноорганізовану систему відокремлених компонент, об'єднаних ієрархічно-

функціональними зв'язками; як комплекс формальних та неформальних правил норм та правил, які застосовуються для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту; систему управління фінансовими комунікаціями як інформаційного відображення руху грошових потоків при забезпеченні суспільного добробуту у складному інформаційному середовищі.

3. Із застосуванням діалектичного методу з новим прочитанням базових законів діалектики, що усуває їх амбівалентність, розглянуто фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з такої позиції: як послідовність причинно-наслідкової взаємодії його якісних, кількісних та порядкових параметрів; результат взаємодії інтересів суб'єктів економіки, задіяних у визначенні рівня суспільного добробуту, що виражений у конфігурації і параметрах застосування компонент фінансового механізму; послідовність трансформацій цього механізму на основі зміни конфігурації взаємодії його різних якостей під дією зовнішніх та внутрішніх чинників. Застосування базових категорій діалектики дало можливість розкрити фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту за сутністю, як явище, за формою та змістом, а також виокремити його функції.

4. З точки зору інституційного підходу фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту розглянуто як сукупність формальних та неформальних норм та правил, які застосовуються для впливу на формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту. Обґрунтовано, що фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту функціонує у багатокомпонентному інституційному середовищі, утвореному інститутами різного характеру. Однак суспільне призначення цього механізму реалізується через базові інститути, до яких зараховані інститути бюджету, податку, страхування, трансферту, інвестицій, кредиту; їх функціонування забезпечують відповідні організаційні структури (інститути-організації). Обґрунтовано, що базові інститути фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту позначені наявністю інституційних «пасток», що знижують їх ефективність. Визначено, що інституційні зміни мають передбачати ліквідацію інституційних

«пасток», зниження впливу екстрактивних інститутів різного характеру дії, а також розвиток інститутів громадянського суспільства, що створить умови для еволюції інститутів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у контексті посилення їх справедливості, ефективності, інноваційності.

5. Розглянуто фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з позицій інформаційного підходу як сукупності (системи) засобів для управління фінансовими комунікаціями, що виникають при забезпеченні суспільного добробуту в інформаційному середовищі. Визначено поняття фінансових комунікацій як потоків інформації, інформаційного відображення грошових потоків, які супроводжують формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту. Запропоновано розділяти фінансові комунікації на вхідні та вихідні та вказано на місце фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в їх трансформації. Визначено, що з позицій інформаційного підходу фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту володіє ознаками полісуб'єктності, інтерсуб'єктивності, мультирівневості, а ефективність його функціонування визначає специфіка інформаційного середовища.

6. Відповідно до системного та інституційного підходів, визначено поняття зовнішнього середовища функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як сукупності об'єднаних у чотири складові (виміри) інститутів та породжених ними чинників, що здійснюють вплив на розвиток фінансового механізму. Обґрунтовано, що багатоаспектне зовнішнє середовище функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з урахуванням положень концепції інклюзивного розвитку об'єднує політичну, економічну, соціальну та екологічну складові. Виокремлено ключові ознаки зовнішнього середовища та обґрунтовано циклічність взаємозв'язку між його інститутами та чинниками, з одного боку, та базовими інститутами фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, з іншого боку.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [137; 141; 142; 169].

Розділ 3

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ

3.1. Діюча практика внутрішнього фінансування суспільного добробуту

Фінансова основа суспільного добробуту закладається у приватному секторі економіки. Функціонування суб'єктів господарювання різних форм власності створює передумови для збільшення доходів не тільки їхніх власників, але й дає можливість підвищувати рівень оплати праці найманих працівників. Зважаючи на це, перспективи підвищення суспільного добробуту в економічних системах будь-якого типу насамперед пов'язані з темпами економічного зростання. Період 2000-2008 років був позначений стійким економічним піднесенням, що дало змогу забезпечити поступальне підвищення добробуту основної частини населення. Воно виявилось насамперед у швидкому нарощуванні номінальних і реальних доходів населення, підвищенні розмірів соціальних стандартів і гарантій. Зростання ВВП, який є основою формування суспільного добробуту за період 2001-2008 рр. склало 4,7 рази, а його абсолютний розмір досяг 990,8 млрд грн. В розрахунку на одного мешканця України ВВП за 2008 році становив 21,4 тис грн, що в 4,9 рази більше рівня 2001 року (табл. 3.1).

Кризові явища у вітчизняній економіці у 2009 році негативно позначились на показниках соціально-економічного розвитку. Погіршення економічної ситуації призвело до зниження рівня суспільного добробуту – вперше за період з початку відновлення економіки скоротився сукупний обсяг фонду оплати праці, відбулось значне падіння реальних доходів населення. Натомість, позитивна економічна динаміка у 2010-2013 рр. супроводжувалась швидким ростом доходів населення. Особливо помітним їхнє зростання було у 2012-2013 рр., коли на фоні фактичної стагнації економіки реальні наявні доходи населення збільшились на 13,9% у 2012 році та 6,1% – у 2013 році.

Таблиця 3.1

Окремі макроекономічні індикатори в Україні у 2001-2008 рр.

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ВВП, млрд грн	211,18	234,14	277,36	357,54	457,33	565,02	751,11	990,82
в т.ч. оплата праці найманих працівників	86,44	103,12	122,19	157,45	216,60	268,63	351,94	470,46
питома вага оплати праці у ВВП, %	40,9	44,0	44,1	44,0	47,4	47,5	46,9	47,5
Темп зростання ВВП, %								
- номінальний	119,90	110,87	118,46	128,91	127,91	123,55	132,93	131,91
- реальний	108,8	105,3	109,5	111,8	103,1	107,6	108,2	102,2
ВВП в розрахунку на одну особу, тис грн	4,34	4,86	5,80	7,54	9,71	12,08	16,15	21,42
Наявні доходи в розрахунку на одну особу, тис грн	–	–	3,28	4,29	6,33	7,77	10,13	13,72
Темп зростання реальних наявних доходів населення, %	–	121,2	105,8	116,8	123,9	111,8	114,8	107,6

Джерело: складено автором за [59; 194]

Ускладнення суспільно-політичної та економічної ситуації в країні, що стало наслідком іноземної агресії проти України, призвело до різкого зниження основних макроекономічних показників розвитку держави. ВВП у 2014 році скоротився на 6,6%, у 2015 році – ще на 9,8%. За складних економічних умов доходи населення різко впали. У 2014 році вони знизились на 11,5%, у 2015 році – на 22,3%. Таким чином, за два роки реальні наявні доходи населення зменшились майже на третину. Лише внаслідок високої інфляції у ці роки відбулось деяке зростання номінального обсягу доходів населення в розрахунку на одну особу: у 2014 році – на 0,2%, у 2015 році – на 15,9%. З 2017 року дотепер спостерігаються швидкі темпи зростання реальних доходів населення, що у 2-3 рази перевищують темпи реального приросту ВВП, при цьому показники нарощування номінального обсягу ВВП та номінальних доходів населення відносно порівняні (табл. 3.2).

На фоні суперечливої динаміки економічного розвитку і слабких стимулів для ведення підприємницької діяльності дає зростання доходів населення мало переважно компенсаційний характер для покриття їхніх втрат від інфляції. При номінальному збільшенні наявних подушних доходів населення за 2003-2016 рр. у 10,9 рази, у реальному вимірі вони зросли всього вдвічі. При цьому за 2009-

2016 рр. при номінальному зростанні в 2,5 рази реальне збільшення обсягу наявних доходів населення склало 5,4%. У 2017-2018 рр. диспропорція дещо вирівнялась, але при номінальному зростанні подушних доходів населення в 1,6 рази, реальний їх приріст склав менше 23%.

Таблиця 3.2

Окремі макроекономічні показники в Україні у 2009-2019 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн	947,04	1120,59	1349,18	1459,10	1522,66	1586,92	1988,54	2383,18	2983,88	3560,60	3974,56
в т.ч. оплата праці найманих працівників	451,34	518,18	610,62	705,84	730,65	734,94	777,65	875,69	1170,75	1472,32	1725,00
Частка оплати праці у ВВП, %	47,7	48,0	47,0	50,2	49,9	46,3	39,1	36,7	39,2	41,4	43,4
Темп росту ВВП, %											
номінальний	95,58	118,32	120,40	108,15	104,36	104,22	125,31	119,85	125,21	119,33	111,63
реальний	84,9	104,1	105,4	100,2	100,0	93,4	90,2	102,3	102,5	103,4	103,2
ВВП на одну особу, тис грн	20,56	24,43	29,52	32,00	33,47	36,90	46,41	55,85	70,23	84,24	94,57
Наявні доходи на одну особу, тис грн	14,37	18,49	21,64	25,21	26,72	26,78	31,80	37,08	47,27	58,44	н.д.
Темп росту реальних наявних доходів населення, %	90,0	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	79,6	102,0	110,9	110,9	н.д.

Джерело: складено автором за [59; 194]

Причини відірваності темпів економічного розвитку і показників реального зростання доходів населення у тому, що в Україні вагомий вплив на формування тенденцій в оплаті праці й доходах населення справляють неекономічні чинники. Уряд доволі часто використовував збільшення соціальних стандартів, оплати праці в бюджетній сфері для досягнення поточних економічних та політичних цілей. По-перше, швидке зростання номінальних доходів населення провокує активізацію інфляційних процесів та девальвації гривні, що спричиняє збільшення надходжень непрямих податків до бюджету. Таким чином, «розкручування» інфляції фінансово вигідне, адже дає можливість поліпшити показники виконання доходів бюджету. По-друге, рівень доходів є одним з чутливих соціальних подразників, підвищення зарплати і соціальних виплат позитивно сприймається суспільством.

Головним чинником приросту доходів населення у 2017 році було дворазове підвищення мінімальної заробітної плати в рамках заходів з детінізації економіки.

Значно впливає на зростання зарплат в Україні наростання масштабів трудової міграції населення і посилення конкуренції на вітчизняному ринку праці за залучення кваліфікованих кадрів. Форсоване зростання заробітних плат на рівні уряду і в науковому середовищі визначають одним із дієвих способів стримування відтоку трудових ресурсів за межі країни.

Підтвердженням вагомого впливу неекономічних чинників на показники оплати праці є стійка тенденція до перевищення темпів зростання зарплати над приростом продуктивності праці. Лише у 5-ти з 19-ти останніх років продуктивність праці зростала вищим темпом, ніж середня зарплата. У 2017-2019 рр. через тиск міграційного чинника, темпи зростання зарплати в 1,4-1,8 рази перевищували ріст продуктивності праці (табл. Б.1, Б.2 додатку Б, рис. 3.1).

Рис. 3.1. Темпи зростання продуктивності праці та середнього розміру заробітної плати в Україні у 2001-2019 рр., %

Джерело: розроблено автором за [60; 565; 668].

На думку М. Семикіної, випереджувальне зростання рівня оплати праці порівняно з продуктивністю має певне виправдання тільки у нетривалому періоді, адже суперечить теоретичним засадам економіки, свідчить про відсутність зв'язку між механізмом оплати праці та результатами діяльності економіки, втрату

керованості в управлінні продуктивністю праці [560]. Але на думку Г. Куликова, внаслідок знецінення вартості робочої сили на початку 90-х років відставання рівня оплати праці в Україні порівняно з розвинутими країнами ЄС набагато перевищує відставання продуктивності праці [330, с. 4]. Така невідповідність є свідченням надмірної експлуатації робочої сили. Звісно, в умовах безробіття та високої монополізації вітчизняної економіки досягти еквівалентності оплати праці й трудових зусиль майже не можливо. Однак надмірні масштаби нееквівалентності обміну здійснених трудових зусиль та отриманого доходу є неприйнятними та мають бути об'єктом уваги з боку органів державної влади.

Негативним наслідком стримування росту зарплати у 2014-2015 рр. стало різке зниження частки оплати праці у ВВП. Якщо у 2013 році цей показник досяг «пікового» значення на рівні 52,8%, то у 2015 році він знизився до 39,3%, а в 2016 році – до 36,7%, найменшого показника за десятиліття. Отож, в умовах економічної рецесії відбулось різке погіршення рівня добробуту основної маси працюючого населення за рахунок перерозподілу ресурсів на користь держави і бізнесу. Тільки через наростання відтоку трудових ресурсів та заходи з протидії тінізації економіки на фоні слабких темпів економічного розвитку відбулось підвищення показника частки оплати праці у ВВП, який до 2019 року сягнув 43,4%.

Впродовж тривалого часу в Україні в економічній політиці переважали кейнсіанські підходи до стимулювання економічного зростання, які у вітчизняних умовах показують доволі низьку дієвість. У 2017-2019 рр. на фоні формування несприятливої кон'юнктури на сировинних ринках основними драйверами росту економіки стали внутрішнє споживання й інвестиції. Поряд з помірним зростанням заробітних плат, пенсій, збільшення споживчих витрат населення було пов'язане із швидким приростом грошових переказів трудових мігрантів. Загалом за період 2014-2019 рр. вони зросли майже вдвічі, з 6,49 млрд дол до 12,0 млрд дол США. Тільки в 2017 році грошові перекази з-за кордону зросли на 23,3% (1,75 млрд дол), в 2018 році – на 19,6% (1,82 млрд дол), 2019 році – на 8,2% (0,91 млрд дол) [161].

В Україні параметри доходів населення у недержавному секторі економіки формуються у специфічному економічному середовищі, ознаками якого є:

– високі масштаби безробіття (в середньому 8,2-9,3% за 2014-2019 рр. згідно із методологією МОП) [422], що негативно впливає на рівень доходів працюючого населення. Об'єктивність таких показників безробіття сумнівна з кількох причин: по-перше, методика не зараховує до безробітних осіб, які втратили надію знайти роботу або ж не шукають її свідомо. Найбільшою складовою такого контингенту працездатного населення є трудові мігранти, чисельність яких, за різними оцінками, може коливатись від 3 до 5 млн осіб [440, с. 96; 524], а за деякими розрахунками сягати навіть 7-8 млн осіб. Головним мотивом трудової еміграції є неможливість реалізувати себе в Україні, відсутність роботи чи очікуваного рівня оплати праці. За межами країни працює 15-25% від економічно активного населення країни [524]. Перекази трудових мігрантів в Україну складають 10% сукупних доходів населення, а з урахуванням нелегальних способів пересилання коштів цей показник значно вищий. Заниженню показників безробіття сприяє політика збереження надлишкової зайнятості у бюджетній сфері заради уникнення зростання кількості незайнятого населення;

– високий рівень монополізації економіки. За даними Антимонопольного комітету України, станом на 2015 рік рівень монополізації вітчизняної економіки складав 42% і мав тенденцію до зростання [539]. Як зазначає Г. Филюк, в Україні монополізованими є не тільки окремі ринки, а цілі галузі та сфери економіки – не тільки виробництво, але й посередництво, торгівля і сфера послуг. На переконання економіста, рівень монополізації економіки не має перевищувати 10-12% [636].

Володіючи монопольним становищем, а отже економічною владою, суб'єкти господарювання коригують пропорції розподілу ресурсів в економіці на свою користь, отримуючи так звані рентні доходи. Наявність цих доходів свідчить про існування механізму несправедливого перерозподілу сукупних доходів від широких верств населення до обмеженого кола осіб, що ще більшою мірою поглиблює асиметрію майнового становища різних суспільних груп. Існування монопольної ренти є причиною рентоорієнтованої поведінки монополістів, їх прагнення зберегти монопольну владу за рахунок встановлення контактів з органами державного управління. Як зазначає А. Дутчак, рентоорієнтована поведінка стає гальмом для

економічного зростання. Коли носіями рентних інтересів і рентиорієнтованої поведінки є економічні й державні суб'єкти, що домінують у сформованій системі влади, то рентні доходи, рентні інтереси і рентиорієнтована поведінка стають домінуючими в економічному середовищі [202, с. 99-100].

Внаслідок існування «містоутворюючих» підприємств монополізація має місце не тільки на загальнодержавному, але й на місцевому рівні. Високий рівень монополізації економіки негативно впливає не тільки на товарний ринок, стимулюючи підвищення цін, але й на ринок праці. Суб'єкти господарювання, які займають на місцевих ринках монопольне становище, мають змогу диктувати умови працевлаштування та рівень оплати праці, впливаючи таким чином на параметри трудових доходів населення. Однак високі показники трудової міграції, хоча й засвідчують втрату державою трудових ресурсів, сприятимуть підвищенню рівня оплати праці всередині країни. Уже зараз підприємства відчувають нестачу кваліфікованих робітничих кадрів через неспроможність запропонувати рівень оплати праці, співставний із зарплатою трудових мігрантів у Польщі та Чехії [663];

– сильні патерналістські настрої в суспільстві. Понад чверть громадян визначають державу як головного суб'єкта забезпечення суспільного добробуту, а 9/10 населення вважає, що держава має відгравати у забезпеченні їх добробуту не меншу роль, ніж вони самі. Схильність до самозабезпечення притаманна тільки 10-11% населення [553]. В Україні існує система соціального забезпечення, яка не відповідає сучасним економічним реаліям, а соціальні трансферти займають друге місце у структурі сукупних доходів населення після зарплати. Питання зміни соціальних трансфертів використовуються як важіль політичних спекуляцій, а більшість політичних сил виступають за збереження системи соціальних виплат та пільг. Високий рівень декларованих соціальних стандартів є одним з головних чинників, які пояснюють поширення нелегальної зайнятості та відмову частини бізнесу від виконання соціальних зобов'язань (включаючи норми щодо тривалості робочого дня, наявності вихідних, оплачуваної відпустки, сплати страхових внесків тощо);

– слабкий рівень розвитку інфраструктури фінансового ринку. В Україні практично відсутні можливості для фінансового інвестування. Впродовж багатьох років вітчизняний ринок цінних паперів перебуває у зародковому стані, внаслідок чого широкі верстви населення позбавлені можливості конвертувати заощадження в фінансові інструменти з метою збільшення особистих доходів. Основну частину обороту на фондовому ринку складають операції з купівлі-продажу державних боргових цінних паперів, питома вага цінних паперів корпоративного сектору чи фінансових інституцій типу пайових інвестиційних фондів мізерна. Практично не розвинутим залишається інститут фінансового посередництва (в частині розвитку інвестиційних компаній, інститутів спільного інвестування тощо), що пояснюється як низьким рівнем довіри суспільства до цих структур, так і відсутністю дієвих механізмів захисту інтересів вкладників. Ця проблема також поглиблюється через втрату довіри з боку населення до банківської системи країни внаслідок глибокої кризи цього сегменту фінансового сектору;

– несприятливі умови для ведення бізнесу, що зумовлює доволі низьку роль доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу. В умовах глобалізації та скасування бар'єрів для зовнішньої торгівлі формування сприятливих умов для ведення бізнесу має розглядатись одним із пріоритетів економічної політики, але суттєвого прогресу в цьому плані не досягнуто. Інвестиційний та діловий клімат в Україні є одним із найгірших серед країн Європи і характеризується слабким захистом прав інвесторів, високим рівнем корупції і державного регулювання господарських відносин, надмірним податковим тиском тощо. За глобальним рейтингом легкості ведення бізнесу Doing Business-2020 Україна перебуває на 64 місці, що значно нижче від позиції більшості країн-сусідів і провідних країн ЄС [706]. Хоча за 2012-2020 рр. наша держава у цьому рейтингу показала прогрес (порівняно з 152 місцем у 2012 році та 137 місцем у 2013 році), в глобальному вимірі вона поки не розглядається як приваблива територія для інвестування.

За рейтингом економічної свободи, який характеризує верховенство права (захист прав власності і рівень корупції), регуляторну ефективність, відкритість ринків та рівень фіскальної свободи, Україна у 2020 році перебувала на 134 місці з

180 країн і входила до числа переважно невеликих економік світу на рівні з слаборозвиненими країнами Африки та Азії [728]. Незважаючи на помітний прогрес у рейтингу Paying Taxes (з передостаннього місця у 2012 році до 65 позиції у рейтингу Paying Taxes 2020) [747], за індексом легкості сплати податків Україна у 2020 році перебувала на 71 позиції, а рівень податкового навантаження (45,2%) перевищує показник таких держав, як Польща, Угорщина, Литва, Нідерланди. У 2016 році Україна входила до 25 держав з найвищим рівнем податкового тиску [741]. Не відзначена успіхами і боротьба з корупцією – за Індексом сприйняття корупції Corruption Perceptions Index Rating (CPI) Україна у 2019 році посіла 126 місце із 180 країн. Особливо проблемною є ситуація у судовій гілці влади, адже досягти прогресу у подоланні корупції Україні не дають безкарність корупційних дій і недовіра системи правосуддя. Отже, перспективи активізації підприємницької діяльності, а отже й формування фінансових передумов для збільшення доходів населення від трудової та підприємницької діяльності насамперед залежать від успішності дій щодо поліпшення ділового клімату, спрощення податкової системи, боротьби з корупцією.

Незважаючи на зниження ролі трудових доходів, заробітна плата залишається провідним джерелом формування сукупних доходів домогосподарств. Однак не увесь обсяг фонду оплати праці доцільно розглядати як внесок недержавного сектору економіки у формування добробуту населення. Значну частину трудових доходів громадян складає оплата праці зайнятих у соціальній сфері, державному управлінні, обороні та охороні правопорядку, судовій гілці влади. Ці витрати покриваються за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів. Тому вони характеризують відразу дві форми фінансування матеріального добробуту – самофінансування та бюджетне фінансування. Сукупний обсяг видатків бюджетів усіх рівнів на оплату праці за період 2010-2019 рр. збільшився у 3,5 рази й досяг 323,5 млрд грн, з яких 222,9 млрд грн склали видатки на заробітну плату зайнятих у бюджетному секторі. Тенденцією останніх років є швидке зростання видатків на грошове забезпечення військовослужбовців, головним чинником чого стало підвищення рівня оплати праці військовослужбовців, особливо учасників бойових дій в зоні АТО-ООС на

Сході України. В цілому внесок недержавного сегменту економіки у формування трудових доходів коливався в межах 79-84% (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Витрати на оплату праці за рахунок коштів бюджету і ресурсів недержавного сектору економіки в Україні у 2010-2019 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Фонд оплати праці найманих працівників всього, в т.ч.:									
540,65	636,72	705,84	767,55	734,94	777,65	873,83	1170,75	1472,32	1725,00
Оплата праці працівників бюджетних установ									
76,14	82,58	98,32	104,10	95,09	103,17	129,25	154,66	193,97	222,92
Грошове забезпечення військовослужбовців									
16,17	18,38	19,05	20,76	26,13	35,72	54,52	63,81	76,39	100,58
Оплата праці за рахунок бюджетних коштів всього									
92,31	100,96	117,37	124,86	121,22	138,89	183,77	218,47	270,36	323,50
Питома вага зарплати, виплаченої у бюджетній сфері, %									
17,07	15,86	16,63	16,27	16,49	17,84	20,95	18,66	18,36	18,75
Питома вага зарплати, виплаченої у недержавному секторі, %									
82,93	84,14	83,37	83,73	83,51	82,16	79,05	81,34	81,64	81,25

Джерело: складено автором за [59; 60; 246].

Внесок недержавного сектору економіки втілюється не тільки у доходах населення у формі зарплати. У структурі економічно активного населення помітне місце займає суспільна верства власників підприємств, фізичних осіб-підприємців, осіб, які ведуть особисте селянське господарство чи забезпечують себе роботою самостійно. Головним джерелом їхніх доходів виступають доходи у формі прибутку та змішаного доходу. Тому підвищення частки цих доходів вказує на активізацію господарської діяльності домогосподарств, провадження ними підприємницької діяльності. Доходи від власності відображають інвестиційну активність населення, адже до них зараховують доходи у формі дивідендів за банківськими та іншими вкладками, процентів за позиками, у вигляді орендної плати за землю, доходи від майнових прав, комерційної та житлової нерухомості, проценти за інвестиціями у цінні папери та інші фінансові інструменти.

Абсолютні обсяги та питома вага прибутку і змішаного доходу вказують на поступове підвищення ролі цього джерела у складі сукупних доходів населення. Темпи зростання підприємницьких доходів населення на третину перевищували

темпи зростання доходів в цілому. Питома вага цього джерела у складі сукупних доходів домогосподарств зросла до 17,5-18,6% у 2015-2019 рр. (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Доходи населення у формі прибутку та змішаного доходу,
доходи від власності в Україні у 2009-2019 рр.**

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сукупні доходи населення, в тому числі:											
млрд грн	894,29	1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73	2649,33
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Прибуток та змішаний дохід											
млрд грн	129,76	160,03	200,23	224,92	243,67	254,31	323,51	378,21	477,85	572,07	462,66
%	14,51	14,53	15,81	15,43	15,73	16,77	18,26	18,44	18,02	17,61	17,46
Доходи від власності											
млрд грн	34,65	67,86	68,00	80,77	87,95	85,11	80,04	75,45	78,67	91,16	54,13
%	3,87	6,16	5,37	5,54	5,68	5,61	4,52	3,68	2,97	2,81	2,04

Джерело: складено автором за [194]

Підвищення ролі підприємницьких доходів у структурі сукупних доходів населення можна оцінити неоднозначно. З одного боку, це може бути наслідком росту прибутковості підприємницької діяльності, збільшення кількості підприємців. Рентабельність операційної діяльності суб'єктів господарювання за III квартали 2019 року становила 10,2%, у 2016-2018 рр. – від 7,7 до 8,8%, проти 1,0% у 2015 році та –4,1% у 2014 році [530]. Однак з іншого боку, в умовах кризи, підвищення ролі цього виду доходів може вказувати на перерозподіл ресурсів від найманих працівників до власників економічних активів, що значно посилює і без того високий рівень майнової диференціації населення в Україні.

На рівень доходів населення у формі прибутку та змішаного доходу більшою мірою впливає динаміка розвитку малого підприємництва, адже малі підприємства у країнах з розвинутою економікою охоплюють понад половину працюючих (в окремих країнах – навіть до 80% зайнятих осіб) і забезпечують виробництво від 40 до 50% ВВП країни [202, с. 77]. В Україні розвиток малого підприємництва недостатній зі слабкою тенденцією до зростання. За період 2010-2019 рр. питома

вага малого бізнесу в сукупних обсягах реалізації товарів і послуг в Україні коливалась в діапазоні 19,2-25,1%, що вдвічі нижче за показники розвинутих країн. У 2010-2015 рр. чисельність зайнятих осіб у суб'єктів малого бізнесу планомірно скорочувалась, загалом зменшення склало 1,1 млн осіб. Однак завдяки зниженню єдиного соціального внеску, заходам щодо дерегуляції, чисельність зайнятих на малих підприємствах у 2016-2019 рр. зросла на 0,33 млн осіб до 4,17 млн осіб. Внаслідок цього посилилось значення малого бізнесу як сфери забезпечення зайнятості населення, де станом на 2018 рік працювало майже половина зайнятих в економіці країни (табл. Б.3 додатку Б).

На думку авторів Дорожньої карти розвитку підприємництва в Україні, показники зайнятості у малому бізнесі необ'єктивні, адже офіційна статистика не враховує підприємців та їхніх працівників, які зайняті неофіційно. Рівень тіньової зайнятості, на думку експертів, сягає 4,5 млн осіб, з яких 2/3 працюючих зайняті у малому бізнесі та на мікропідприємствах. В окремих галузях економіки тіньова зайнятість складає до половини чисельності працюючих. Серед перешкод для активізації підприємництва визначають: нерівноправність відносин між малим бізнесом і органами влади; поширення корупції в органах влади; значне фіскальне навантаження; надмірну зарегульованість господарської діяльності; обмеження доступу до фінансових ресурсів; неефективність існуючих механізмів захисту прав та інтересів малого бізнесу [547, с. 3, 11-12]. Негативний вплив на розвиток підприємницької діяльності мають періодичні ініціативи у сфері оподаткування, які передбачають посилення фіскального тиску саме на малий і середній бізнес.

В ринковій економіці приватний сектор економіки також відіграє вагомую роль у формуванні пасивних доходів населення, тобто доходів, які не залежать від щоденної праці їх реципієнта. В сучасний період доходи від власності відіграють у структурі сукупних доходів населення України порівняно незначну роль – близько 4,5-5,5%. Натомість, у США впродовж останніх десятиліть частка цих доходів в обсягах особистих доходів населення складає 13-19% [164, с. 193]. Причини таких відмінностей, на наш погляд, необхідно шукати у тому, в яких умовах відбувалось становлення в Україні суспільного прошарку власників-рантє.

Негативний вплив на становлення суспільної верстви громадян-власників справили недоліки у проведенні приватизації. На початковому етапі ринкових трансформацій, на думку Н. Холода, був важливим сам факт приватизації [662] для закладання основ багатокладної економіки, розглядати її як засіб для підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва почали згодом. Як зазначає А. Дутчак, головні стратегічні об'єкти державної власності були розподілені між фінансово-монополістичними групами, в тому числі шляхом їхнього штучного доведення до банкрутства і продажу за заниженою ціною [202, с. 92]. Процес приватизації забезпечив перерозподіл власності на користь домінуючих у той час суспільних прошарків. Натомість, основна частина населення отримала формальний доступ до приватизації державного майна, через що декларований принцип «кожному громадянину України створюється можливість володіти засобами виробництва, житлом і землею» [86, с. 26] залишився не реалізованим повною мірою. Були закладені основи олігархічної економіки, головними ознаками чого стали концентрація економічних активів в обмеженого кола осіб, майнове розшарування суспільства і зниження рівня добробуту населення.

До найвагоміших формальних і неформальних бар'єрів для формування суспільної групи громадян-власників можна зарахувати:

- неефективність інформаційної кампанії з роз'яснення населенню основних принципів масової приватизації та можливих вигод від її проведення. Через це 5,3 млн громадян не отримали приватизаційні сертифікати, а 2,5 млн не скористалися ними. Частина приватизаційних сертифікатів було реалізовано населенням одразу після їх отримання за зниженою ціною у прагненні збільшити поточні доходи [89];

- наявність штучних обмежень доступу до приватизації державної власності. Окремим категоріям громадян (бюрократичному апарату, трудовим колективам) було надано пільгові умови обміну сертифікатів на цінні папери, створено штучні бар'єри для обмеження кола учасників процесу приватизації;

- порушення у оцінюванні вартості майна та фінансових результатів підприємств, які приватизувалися. Штучне заниження ціни об'єктів приватизації та обмеження доступу до неї незаконним чином збільшували приватизовану частину

обмеженого кола власників. Маніпуляції результатами діяльності приватизованих підприємств з метою штучного заниження дивідендних виплат стимулювали власників дрібних пакетів акцій до їх продажу за зниженими цінами, що призвело до ще більшої концентрації власності у руках невеликого прошарку населення [87].

Об'єктивність показників доходів населення від власності можна піддати сумніву через високий рівень тінізації економічних відносин, які їх породжують. За оцінками фахівців, у тіньовому сегменті перебуває 90% орендного житла [682], але вартісні обсяги такого ринку, а отже відповідних доходів населення від оренди нерухомості можливо оцінити тільки орієнтовно. За даними вибіркового обстеження, в Україні у 2018-2019 рр. орендували житло у фізичних осіб близько 4,0-4,7% домогосподарств [590, с. 27], або 580-700 тис од. Зважаючи на рівень тінізації відносин оренди житла, кількість домогосподарств, які неофіційно орендують нерухомість (позначимо як $K_{h-holds}$), може бути оцінена на рівні 520-630 тис од.

Ще більш складно оцінити середню вартість орендної плати за житлову нерухомість, оскільки вона формується під впливом цілого комплексу чинників та диференційована у розрізі регіонів [549, с. 22-25]. За даними глобальної бази даних про споживчі ціни Numbeo, середня вартість оренди двокімнатної квартири в центрі міста в Україні складає 8,45 тис грн/міс. (з діапазоном коливання від 3,78 (P_{min}) до 16,52 тис грн/міс.), за межами центру (P_{sev}) – 5,68 тис грн/міс. (від 2,39 до 10,00 тис грн/міс.); чотирикімнатної квартири, відповідно, 15,15 та 9,82 тис грн/міс. [702]. Враховуючи відсутність даних про структуру орендованого житла, а також про вартість оренди однокімнатних квартир (які складають основний сегмент орендного житла), візьмемо до уваги тільки мінімальну та середню ціну оренди двокімнатної квартири, щоб оцінити ймовірні обсяги доходів населення від оренди житла (R_{rer}). За результатами розрахунку:

$$R_{rermin} = K_{h-holds} * P_{min} * 12 = 18,06 \text{ (млрд грн)}$$

$$R_{rersev} = K_{h-holds} * P_{sev} * 12 = 42,93 \text{ (млрд грн)}$$

тіньові доходи населення від оренди житла за підсумками 2019 року можуть бути оцінені на рівні від 18,06 до 42,93 млрд грн, що складає від 1/3 до 4/5 поданих офіційною статистикою обсягів доходів населення від власності.

Поряд із формуванням доходів населення, внутрішнє фінансування відіграє також певну роль у фінансовому забезпеченні суспільних послуг, зокрема в освіті та охороні здоров'я. У 2017/18 навчальному році в Україні працювали 0,2 тис приватних шкіл, у яких навчалися 27,5 тис дітей і працювало 4,5 тис вчителів [225, с. 15]. У сфері вищої освіти в Україні у 2017/18 навчальному році функціонували 128 приватних навчальних закладів, у яких навчалось 128,7 тис студентів [76, с. 22-23]. Однак обсяг фінансових ресурсів у приватному секторі освіти залишається не великим. Зважаючи на відсутність даних офіційної статистики, можемо оцінити структуру фінансових ресурсів галузі лише за період 2010-2018 рр. У 2018 році із загального обсягу суспільних витрат на освіту кошти бюджетів різних рівнів становили 88%, цей показник поступово зростає. Натомість, внесок приватних структур у фінансування закладів освіти впродовж 2010-2016 рр. практично не змінювався і становив 0,8-0,9 млрд грн, у 2017-2018 рр. він надалі залишався меншим за 1% від сукупних обсягів фінансування. Попри зростання обсягів, у 2010-2018 рр. спостерігалось зниження питомої ваги коштів домогосподарств, які вони направили у галузь освіти (табл. 3.5). Причини такої динаміки – висока плата за навчання у приватних закладах освіти, втрата популярності здобуття вищої освіти в Україні та масовий виїзд випускників шкіл на навчання за кордон.

Хоча формально фінансову основу діяльності охорони здоров'я формують ресурси бюджетної системи, кошти населення на сьогодні відіграють провідну роль у забезпеченні діяльності медичної галузі. Внесок приватного сектору економіки у функціонування охорони здоров'я виявляється у двох аспектах: по-перше, у роботі приватних медичних закладів; по-друге, у тому, що переважну більшість медичних препаратів, лікувальних процедур, обстежень та інших витрат, пов'язаних із процесом лікування населення оплачує самостійно.

У приватному сегменті лікувальних закладів із 6,3 тис приватних медичних кабінетів 3,8 тис складають стоматологічні кабінети, 2 тис – дерматологічні заклади. Із 12,3 тис лікарів, які займаються приватною практикою 6,5 тис (понад 52%) складають стоматологи, 1,7 тис (14%) – лікарі терапевтичної групи, і лише 0,2 тис – педіатри [26]. Через відсутність офіційних статистичних даних щодо діяльності

приватного сектору охорони здоров'я, обсяг коштів, який у ньому обертається може бути оцінений тільки орієнтовно. Обсяг ринку приватних медичних послуг в Україні складає 1,0-1,3 млрд дол США. Понад 54% обсягу цих коштів (0,6-0,7 млрд дол США) складає плата за стоматологічні послуги, акушерські та гінекологічні послуги – близько 18% (0,2 млрд дол США), дерматовенерологічні послуги та послуги хірургічного втручання – близько 14% (0,17 млрд дол США), на інші послуги припадає менше 1% обсягу коштів, сплачених за приватні медичні послуги [670].

Таблиця 3.5

**Суспільні витрати на освіту в Україні у 2010-2018 рр.,
у розрізі джерел фінансування**

Показники		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Суспільні витрати на освіту, в т.ч.:	млрд грн	91,07	97,60	111,18	115,96	109,52	127,12	139,97	182,98	214,00
	%	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Витрати держави	млрд грн	74,26	80,11	94,01	97,75	93,23	106,15	119,53	161,50	189,41
	%	81,54	82,08	84,56	84,30	85,13	83,50	85,40	88,26	88,51
Витрати недержавного сектору економіки	млрд грн	0,88	0,78	0,83	0,88	0,87	0,89	0,98	1,16	1,44
	%	0,97	0,80	0,75	0,76	0,79	0,70	0,70	0,63	0,67
Витрати домогосподарств	млрд грн	15,93	16,71	16,34	17,33	15,40	20,08	19,46	20,33	23,16
	%	17,49	17,12	14,70	14,94	14,06	15,80	13,90	11,11	10,82

Джерело: складено автором за [399; 556]

За оцінками агентства «Кредит-рейтинг», послугами приватних медичних закладів користуються 20% громадян країни, або 9 млн осіб [664]. Невисокий рівень затребуваності населенням України приватної медицини пояснюється її ціновою недоступністю. У приватному секторі швидко розвиваються «комерційно» вигідні напрями надання медичних послуг (косметологічні, стоматологічні, діагностика та ін.), натомість терапевтичний сегмент представлений значно вужче.

Якщо ж звернути увагу на другий аспект внеску недержавного сектору у фінансове забезпечення охорони здоров'я, то за даними табл. 3.7 можна помітити, що у 2018 році за рахунок коштів суб'єктів господарювання і фізичних осіб було сформовано понад половину сукупного обсягу ресурсів галузі. Більше 96% обсягу

припадало на кошти, сплачені за медичне обслуговування громадянами, тоді як внесок лікарняних кас, підприємницьких структур залишався незначним (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Суспільні витрати на охорону здоров'я в Україні у 2010-2018 рр.,
у розрізі джерел фінансування**

Показники		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Суспільні витрати на охорону здоров'я, в т.ч.:	млрд грн	84,74	95,71	108,95	115,76	117,75	155,22	181,59	223,72	272,33
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Витрати держави	млрд грн	47,71	52,93	62,32	65,06	60,88	75,59	81,35	111,06	133,12
	%	56,3	55,3	57,2	56,2	51,7	48,7	44,8	49,6	48,9
Витрати недержавного сектору економіки	млрд грн	2,20	2,39	2,61	2,89	2,47	2,48	3,09	4,50	5,82
	%	2,6	2,5	2,4	2,5	2,1	1,6	1,7	2,0	2,1
Витрати домогосподарств	млрд грн	34,58	40,10	43,80	47,58	54,17	76,52	95,88	106,15	131,38
	%	40,8	41,9	40,2	41,1	46	49,3	52,8	47,4	48,2
Витрати донорів	млрд грн	0,25	0,29	0,22	0,23	0,24	0,62	1,27	2,01	2,01
	%	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7	0,9	0,7

Джерело: розраховано автором за [400; 557]

Зважаючи на відсутність відповідних статистичних спостережень, внесок домогосподарств та суб'єктів господарювання недержавного сектору економіки у фінансове забезпечення надання послуг культури можна оцінити непрямо. Якщо взяти за основу виробничий метод розрахунку ВВП, то частка послуг культури, відпочинку, спорту та розваг, наданих сектором домогосподарств має тенденцію до зростання і в 2018 році становила майже 16% (5,33 млрд грн), суб'єктів приватного сектору економіки – 26% (8,76 млрд грн). Однак провідну роль у наданні цих послуг відіграють заклади бюджетного сектору, їхня частка у структурі валового випуску послуг культури, відпочинку, спорту та розваг в різні роки складала від 40 до 60% сукупного обсягу (табл. Б.4 додатку Б).

Якщо характеризувати роль внутрішнього фінансування послуг культури, орієнтуючись на розрахунок ВВП за категоріями кінцевого використання, то із загального обсягу кінцевих споживчих витрат на культуру і відпочинок у 2019 році в обсязі 133,15 млрд грн питома вага витрат домогосподарств склала понад 83% (111,1 млрд грн). За період 2010-2019 рр. кінцеві витрати населення на послуги

культури і відпочинку зросли в 3,9 рази. Водночас, 1/6 кінцевих споживчих витрат на культуру і відпочинок припадає на сектор загального державного управління, тоді як частка громадських організацій, благодійних фондів та інших некомерційних інститутів залишається незначною (табл. Б.5 додатку Б). Така структура споживчих витрат на культуру і відпочинок є свідченням розвитку комерційного сегменту галузі, представленого діяльністю приватних концертних організацій, кіномережі, а також розвитком туристичної індустрії. Однак зниження ролі держави в наданні послуг культури і відпочинку може свідчити також про зменшення її активності щодо проведення культурної політики, розвиток галузі в руслі швидкого зростання ролі «комерціалізованих» масових різновидів культурних благ.

Внесок домогосподарств та суб'єктів господарювання приватного сегменту економіки у фінансове забезпечення соціального захисту можна характеризувати у широкому і вузькому контексті. Оскільки основним джерелом фінансових ресурсів системи соціального захисту населення є сплачені фізичними і юридичними особами податки та соціальні внески, їх роль у фінансуванні соціальних програм визначальна. Крім обов'язкової участі у формуванні фінансової бази соціального захисту у вигляді сплати фіскальних платежів, корпоративний сектор залучений до реалізації соціальних програм через КСВ та благодійні проекти.

Програми КСВ та благодійності в останні роки набувають все більшого поширення. Особливого поштовху розвиток благодійності в Україні отримав із початком іноземної агресії проти України у 2014 році. Проведене у 2018 році в рамках Проекту «Розбудова потенціалу Національного контактного пункту з відповідальної бізнес-поведінки» дослідження розвитку КСВ в Україні засвідчило, що понад 83% компаній впроваджують відповідну політику, але однозначного розуміння того, який зміст слід вкладати у це поняття немає. Понад 3/4 охоплених дослідженням компаній пов'язують КСВ із розвитком і поліпшенням умов праці для власного персоналу, 1/2 сприймають її як надання благодійної допомоги, близько третини – як допомогу воїнам АТО та постраждалим від військових дій. Помітна частина компаній визначає КСВ як інвестиційну участь у розвитку регіону, підтримку споживачів власної продукції/послуг та ін. [543].

Незважаючи на те, що кращі практики розвитку КСВ в Україні достатньо широко представлені в інформаційному просторі країни [191], фінансовий аспект їх реалізації майже не висвітлений. За неофіційними даними, обсяги корпоративних витрат на реалізацію програм КСВ в Україні оцінюються на рівні 0,4 млрд грн [443]. Швидким зростанням позначені видатки сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. За статистичними даними, обсяг кінцевих витрат цього сектору на соціальний захист населення за 2010-2019 рр. зріс у 19,2 рази й сягнув 10,9 млрд грн. (рис. Б.1 додатку Б).

На виконання Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, в останні роки було впроваджено низку фіскальних стимулів, спрямованих на активізацію благодійництва. Зокрема, до неоподаткованого доходу зараховано благодійну допомогу учасникам бойових дій, постраждалим під час Революції Гідності, внутрішньо переміщеним особам та деяким іншим категоріям осіб [434].

Можемо констатувати, що в Україні внутрішнє фінансування відіграє вагомую роль у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту. У царині формування матеріального добробуту суспільства його значення провідне, адже у приватному секторі формується 4/5 сукупних доходів населення. Щодо соціальної сфери, то попри формальну першість державного сектору, у галузях, які надають суспільні послуги значну частину фінансових ресурсів складають кошти, акумульовані від суб'єктів господарювання і приватних осіб.

3.2. Бюджетне фінансування суспільного добробуту

Відповідно до концепції інклюзивного розвитку, ключем до вирішення проблем бідності, соціально-майнової нерівності є розширення доступу до послуг освіти, медичного обслуговування, задоволення культурних потреб. Це дає змогу досягти помітних результатів у розвитку людського капіталу, посиленні конкурентоспроможності та адаптованості трудових ресурсів до вимог ринку

праці, а через зростання зайнятості – до збільшення доходів населення, поліпшення їхньої структури, а в підсумку, – звуження масштабів бідності.

Період активного впровадження новітніх технологій, зміни структури економіки в контексті посилення її сервісного характеру позначений новими вимогами до підготовки робочої сили. На зміну працівнику, який спроможний швидко виконувати стандартні операції, в сучасних умовах посилюється значення творчих здібностей та навиків працівника, рівня креативного мислення, здатності адаптуватись до виконання нових нестандартних завдань. У зв'язку із зростанням інтелектуалоемності праці та продукту, на професії, що передбачають переважання розумової праці у розвинутих країнах з ринковою економікою припадає основна частина приросту зайнятості [235, с. 203].

Вітчизняне суспільство головну роль у фінансовому забезпеченні початкової та середньої освіти традиційно відводить державі. Хоча сегмент приватної освіти в Україні поступово розвивається, однак його роль у підготовці фахівців мізерна, що має об'єктивне пояснення. З одного боку, через недостатній рівень фінансової спроможності вітчизняного суспільства оплачувати початкову і середню освіту дітей за наявності безкоштовної альтернативи готовий лише незначний прошарок населення. У багатьох випадках навчання дітей у приватному освітньому закладі є не необхідністю, а бажанням виявити свій статус та проявом снобізму з боку батьків. З іншого боку, середня освіта в Україні є конкурентоспроможною, а тому витрачання коштів у приватних закладах освіти на здобуття дітьми загальних знань, за усталеним у вітчизняному суспільстві переконанням, не має сенсу.

Проблему відстороненості приватних закладів освіти від надання освітніх послуг за рахунок бюджетних коштів слід розглядати крізь призму недотримання прав громадян на рівний доступ до гарантованих державою освітніх послуг. Відповідно до законодавства, гарантована кожному громадянину безоплатність середньої освіти забезпечується за рахунок коштів держави. Але зважаючи на відсутність практики бюджетного фінансування закладів освіти недержавної форми власності, для контингенту учнів, які в них навчаються таке право на безоплатність освіти не виконується, що є свідченням дискримінації з боку

держави. Вирішити проблему мало впровадження в освітнє законодавство норми, що передбачає право на отримання бюджетного фінансування закладами загальної освіти приватної чи корпоративної форми власності при наявності відповідної ліцензії [499]. Введення такої схеми бюджетного фінансування освіти засвідчило б реальний перехід від фінансування закладів освіти до фінансування освітніх послуг, оскільки для держави як замовника освітніх послуг не має бути важливим, хто надаватиме послуги освіти, її має цікавити насамперед зміст та рівень якості цієї послуги. Якщо послуги освіти приватних шкіл користуються попитом у споживачів, а держава гарантує безоплатне здобуття освіти для усіх громадян, то фінансування приватних шкіл з бюджету було б цілком обґрунтованим. Попри наявність законодавчого підґрунтя субсидування недержавних закладів освіти, в сучасних умовах воно поки не отримало практичного застосування.

Зважаючи на ці обставини, хоча в Україні і розвивається мережа приватних шкіл, основу освітньої галузі складають фінансовані за рахунок коштів бюджету державні та комунальні заклади освіти. Відтак, основну роль у фінансовому забезпеченні освіти відіграють кошти бюджетів усіх рівнів. Ознаки вітчизняної моделі бюджетного фінансування освіти в Україні такі: перманентний дефіцит коштів на належне надання освітніх послуг в системі дошкільної та середньої освіти; розмежування відповідальності за фінансування освіти між державним та місцевими бюджетами з тенденцією до підвищення ролі останніх; збереження розвинутої мережі закладів середньої освіти, яка не відповідає демографічним реаліям в Україні, що породжує проблему переповненості закладів освіти у містах та низьку комплектацію в сільській місцевості; слабкий рівень розвитку практики надання закладами освіти додаткових послуг на платній основі та залучення додаткових ресурсів.

В абсолютному вимірі видатки бюджетів усіх рівнів на потреби освіти характеризуються стійким зростанням. За період 2010-2019 рр. видатки бюджетів на усі напрями освіти у номінальному вираженні зросли майже втричі, в тому числі обсяги бюджетного фінансування дошкільної та загальної середньої освіти – в 3,5 рази, професійно-технічної та вищої освіти – в 2,1 рази, позашкільної освіти –

в 3,1 рази. У 2019 році обсяги бюджетних видатків на усі напрями освіти склали 238,8 млрд грн, з яких майже половину коштів було спрямовано на потреби загальної середньої освіти (табл. В.1 додатку В).

Якщо звернути увагу на графік зміни обсягів видатків зведеного бюджету на освіту за 2010-2019 рр., можна відзначити значні коливання показників їхнього щорічного приросту та певну відірваність від макроекономічної динаміки, зокрема темпів економічного зростання та індексу споживчих цін (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Темпи зростання ВВП, споживчих цін та видатків зведеного бюджету на освіту в Україні у 2010-2019 рр., %

Джерело: побудовано за [246; 259; 410]

Однак відслідковування динаміки номінальних обсягів видатків бюджету на освіту недостатньо об'єктивно характеризує динаміку фінансування цієї галузі соціальної сфери. Незважаючи на існування багатьох чинників впливу, в останні роки можна помітити визначальний вплив інфляційних процесів на траєкторію зміни освітніх видатків. За 2010-2019 рр. зростання споживчих цін кумулятивно склало понад 274,3%, тому тільки для збереження сталих обсягів фінансування галузі освіти у співставних цінах, приріст відповідних видатків у номінальному вираженні за відповідний часовий проміжок мав би становити більше 2,7 рази.

Дані рис. 3.3 засвідчують, що «вилка» розбіжності між номінальними та реальними, з урахуванням дії інфляційного чинника, видатками на освіту почала формуватись з 2014 року, що пояснюється достатньо високими показниками інфляції в умовах економічної рецесії 2014-2015 рр. та подальшої стагнації економічного розвитку. До 2019 року розрив між видатками бюджету на освіту у фактичних цінах та реальними їх обсягами, визначеними у співставних цінах 2010 року досяг 151,7 млрд грн. Якщо виключити знецінення вартості грошової одиниці, то фактичний приріст бюджетного фінансування освіти у 2019 році порівняно з 2010 роком не перевищує 9%. З 2016 року зріс вплив сезонної компоненти у приріст інфляції, що пов'язане із посиленням цінової нестабільності на ринку сировинних продуктів з низьким ступенем обробки, палива та його похідних, а також проведенням реформи тарифів на житлово-комунальні послуги. Відтак, зросла розбіжність між базовим та загальним індексом споживчих цін, що відображене на показниках реального зростання бюджетних видатків на освіту.

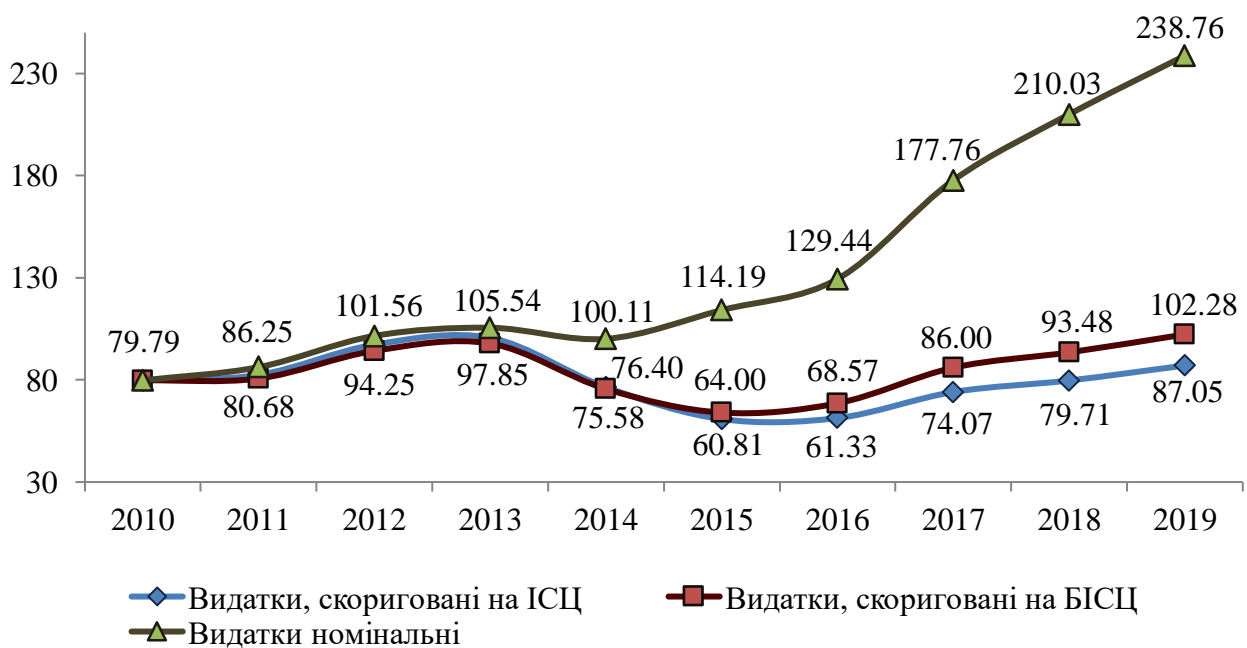

Рис. 3.3. Видатки зведеного бюджету України на освіту номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010-2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.

Джерело: розраховано автором за [17; 246; 259].

Якщо обсяги бюджетного фінансування освіти у співставних цінах за представлений період не мали чітко вираженої динаміки, то щодо їхньої питомої ваги у ВВП і сукупних видатках зведеного бюджету сформувалася чітко виражена низхідна тенденція. Відповідна траєкторія характерна для питомої ваги видатків бюджету на освіту у ВВП. Якщо у 2010-2014 рр. цей показник не опускався нижче 6,4%, а в трьох із п'яти років періоду перевищував 7% ВВП, то в 2015-2018 рр. співвідношення сукупних видатків держави на освіту до ВВП жодного разу не перевищило 6%.

Хоча траєкторію до зниження бюджетних витрат на освіту відносно ВВП для України можна оцінювати негативно, вона відповідає сучасним тенденціям фінансування освіти у зарубіжних країнах. Із сформованої вибірки європейських країн, в тому числі п'яти найбільших економік Європи, тільки у Швеції у 2010-2016 рр. відбулось підвищення показника питомої ваги видатків розширеного уряду на освіту. Параметричні значення цього індикатора порівняно вищі в країнах усталеної соціал-демократичної традиції у соціальній політиці, зокрема (станом на 2018 рік) в Ісландії – 7,3% від ВВП, Швеції – 6,9%, Данії – 6,4%; у державах з домінуючим консервативним підходом до реалізації соціальної політики виділяють на освіту в середньому 4-5% від ВВП, в тому числі у Франції – 5,1%, Польщі – 5,0%, Німеччині – 4,0%, Австрії – 4,8%; найнижчий рівень урядових витрат на освіту характерний для країн – нових членів ЄС та окремих держав півдня Європи (табл. В.2 додатку В). Однак при порівняннях показників частки видатків бюджету на освіту до ВВП, в абсолютному вимірі в зарубіжних країнах на її потреби виділяють в кілька разів більше коштів, ніж в Україні.

Примітно, що відповідно до норм Закону України «Про освіту» [499], держава гарантує фінансування галузі освіти на рівні не менше 7% від ВВП, при цьому джерелами ресурсів можуть бути як кошти державного та місцевих бюджетів, так і додаткові джерела, не заборонені законодавством. Отож, вимоги законодавства щодо мінімального рівня державного фінансування освіти є завищеними порівняно із практикою інших держав та не враховують сучасні економічні реалії України. Крім цього, дискусійною є сама редакція правової норми, адже держава гарантує

мобілізацію для потреб освіти коштів, надходження яких характеризується певною ймовірністю (інші не заборонені законом джерела). Якщо абстрагуватись від цього джерела ресурсів, то визначений законодавством мінімальний рівень фінансування освіти значно перевищує показники більшості держав, навіть країн з міцною економікою та соціал-демократичними традиціями у соціальній політиці. У цьому ракурсі доволі нереалістично виглядав закріплений у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України індикатор мінімального обсягу видатків зведеного бюджету на освіту у 8,3% ВВП [484], що перевищує кращі досягнення найбільш економічно процвітаючих країн. Після ухвалення нової редакції цієї методики значення цього індикатора було понижене до 6,5% від ВВП (задовільне) та 7,0% (оптимальне) [486]. Навіть після коригування нормативних вимог щодо критично необхідного обсягу бюджетного фінансування освіти, його фактичні параметри перебувають за межами безпечного діапазону.

Якщо звернути увагу на пропорції розподілу повноважень з фінансування освіти між урядом та органами місцевої влади, то можна зауважити, що понад 3/4 сукупних обсягів бюджетних видатків припадає на місцеві бюджети. Насправді, вказані пропорції характеризують кінцеві видатки бюджетів на освіту, коли кошти безпосередньо надходять до закладів освіти на надання освітніх послуг. Однак у 2015-2016 рр. близько половини, а в 2017-2019 рр. близько 40% видатків місцевих бюджетів на освіту були здійснені за рахунок освітніх субвенцій з державного бюджету. У цій ситуації органи місцевої влади виступають лише формальною стороною використання коштів, оскільки їхнє цільове призначення чітко визначене подавцем субвенції (табл. 3.8).

Складність питання оцінювання ефективності видатків на освіту зумовлена тим, що об'єктивна методика його проведення на теперішній час не розроблена. Пропонована Міністерством освіти і науки України методика містить дискусійний перелік індикаторів, які переважно вимірюють виробничі показники діяльності закладів освіти. Вважаємо, що вони не відображають ефективності використання бюджетних коштів на освіту, оскільки не враховують якості надання цих послуг для споживачів. Об'єктивне оцінювання ефективності видатків потребує використання

додаткових індикаторів, які б характеризували рівень задоволеності споживачів освітніх послуг їх якістю та доступністю, індикаторів успішності навчання тощо. Завдяки цьому буде можливо виявити залежність якісних результатів діяльності закладів, що надають освітні послуги від динаміки видатків бюджету на освіту. Однак проведення такого оцінювання ускладнюється майже повною відсутністю відповідних показників. Соціологічні дослідження з цих питань мають вибірковий характер і виходять із значним часовим лагом, внаслідок чого оприлюднені дані втрачають актуальність. Більш того, відповідні тематичні дослідження на рівні областей та районів, окремих територіальних громад взагалі не проводяться.

Таблиця 3.8

**Видатки Зведеного бюджету України на освіту
(за окремими напрямками) у 2014-2019 рр., млрд грн**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на освіту, в тому числі:	100,11	114,19	129,44	177,76	210,03	238,76
Видатки з державного бюджету	28,68	30,12	34,83	41,14	44,32	51,66
Видатки з місцевих бюджетів, в т.ч.:	71,43	84,07	94,61	136,62	165,71	187,10
Видатки за рахунок субвенцій з державного бюджету:						
освітньої	–	49,58	44,59	51,64	61,85	73,10
на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами	–	–	–	0,10	0,25	0,45
на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»	–	–	–	–	1,08	1,02
інших субвенцій на освіту	–	5,49	0,04	0,05	0,10	1,27
Питома вага видатків місцевих бюджетів на освіту за рахунок субвенцій, %	–	59,0	47,1	37,8	37,3	39,1

Джерело: розраховано автором за [246]

Якщо взяти за основу оцінювання ефективності критерій відповідності динаміки фінансування і виробничих показників закладів освіти, то вона має низхідний характер. Приріст фінансування дошкільних закладів освіти в 2016-2018 рр. спостерігався на фоні збільшення кількості місць у них та дітей, охоплених дошкільним вихованням, однак частка таких дітей у загальній кількості дітей відповідного віку не збільшується і складає 57-59% [229]. За рівнем навантаження на одне місце у закладах дошкільної освіти дефіцит місць відчувають 21 регіон

України із 25 областей та м. Києва. Найбільш гострою проблема переповненості дитсадків є у Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях, де кількість дітей, які відвідують садки більш, ніж на чверть перевищує кількість місць у них. У 10 областях країни коефіцієнт навантаження на одне місце у закладах дошкільної освіти складає від 1,08 до 1,14. Тільки в областях, які межують із зоною проведення ООС на Сході України, а також Черкаській та Херсонській областях цей показник складає менше 1 [420].

Щодо доступності дошкільної освіти для дітей віком 3-5 років, то показник охоплення цієї вікової категорії дошкільним вихованням за 2015-2017 рр. становив 72,0%. Найвищі показники спостерігались у м. Києві, а також Київській, Сумській, Хмельницькій, Закарпатській, Житомирській і Черкаській областях. Натомість, в Івано-Франківській, Львівській областях рівень охоплення дітей вікової категорії 3-5 років дошкільним вихованням найнижчий і складає 59-66%, у Тернопільській, Одеській та Волинській областях – 68-74%.

В контексті забезпечення інклюзивного розвитку суспільства важливо забезпечити доступність освітніх послуг для усіх категорій населення, не залежно від місця проживання. Якщо звернути увагу на рівень охоплення дошкільною освітою дітей із сільської місцевості, то він є радикально нижчим, порівняно із дітьми, які проживають у містах. Серед міських мешканців вікової категорії 3-5 років охоплення дошкільною освітою в більшості областей України перевищує 90%, а в шести областях складає 100%. Серед дітей з сільської місцевості в Івано-Франківській області відвідують заклади дошкільної освіти тільки 37,7%, у Чернігівській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Львівській, Одеській областях цей показник складає близько 50%. В цілому по Україні менше 60% дітей вікової категорії 3-5 років із сільської місцевості охоплені дошкільною освітою. З огляду на такі показники, можна констатувати збереження проблеми дискримінації сільських мешканців у питанні доступності дошкільної освіти.

Проблема відсутності необхідної інформаційної бази для оцінювання якості та доступності освітніх послуг їх безпосередніми споживачами також актуальна для загальної середньої освіти. Зважаючи на обов'язковість середньої освіти в Україні,

оцінювати ефективність видатків на її надання показником охоплення дітей відповідного віку недоречно. Належно відобразити таку ефективність можуть показники якості навчання: результати зовнішнього незалежного оцінювання з базових предметів, підсумки участі учнів в предметних олімпіадах. Окреме місце серед показників, які дають змогу сформулювати уявлення про ефективність видатків на загальну середню освіту є показники навантаження на одного вчителя, масштаби впровадження інклюзивної компоненти та ін.

Забезпечення доступності освітніх послуг для осіб з особливими освітніми потребами є однією із умов успішного функціонування системи середньої освіти. Процес інтегрування цієї категорії учнів в освітній простір відбувається достатньо активно. Зокрема, у 2017/2018 навчальному році кількість шкіл з інклюзивним навчанням збільшилась на 73%, з 1,52 тис закладів до 2,62 тис закладів. Найбільше загальноосвітніх закладів з інклюзивними класами у 2017/2018 навчальному році функціонувало в Київській (225 од.), Житомирській (183 од.), Рівненській (158 од.) областях, тоді як у Донецькій, Луганській, Миколаївській областях їх кількість найменша (від 23 до 32 од.) [420].

Тільки за один навчальний рік кількість інклюзивних класів у закладах середньої освіти України зросла майже в 1,9 рази, з 2,72 тис од. до 5,03 тис од. [420]. Кількість учнів з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних класах у 2017/2018 навчальному році зросла до 7,18 тис учнів, що в 1,7 рази більше в порівнянні з попереднім роком, а також в 3,3 рази більше рівня 2014/2015 навчального року. Серед регіонів України найбільше учнів з особливими освітніми потребами у 2017/2018 навчальному році навчались у Київській області та м. Києві (1,25 тис осіб разом), Дніпропетровській, Кіровоградській, Житомирській областях (в середньому по 400-450 осіб у кожній), найменше – у закладах середньої освіти Миколаївської, Луганської, Донецької, Вінницької областей (від 60 до 150 учнів).

Критерієм якості освіти, за яким можна оцінити ефективність використання відповідних бюджетних видатків, є результати ЗНО з базових предметів у розрізі років. Для прикладу, за питомою вагою випускників, які отримали за результатами ЗНО з української мови та літератури 160 і вище балів, до числа лідерів, крім

традиційних м. Києва, Львівської, Харківської областей у 2018 році також належали Тернопільська, Сумська області. Якщо в середньому по Україні цей показник становив 40%, то в областей-лідерів – 46-58%, аутсайдерів рейтингу (Закарпатська, Чернівецька, Херсонська області) – 20-30%. Львівська, Волинська, Тернопільська, Харківська області та м. Київ належать до числа областей-лідерів рейтингу за питомою вагою випускників закладів середньої освіти, які склали ЗНО з іноземної мови на 160 і вище балів. Натомість, при загальноукраїнському показнику 32% рівень здачі ЗНО з іноземної мови з результатом 160 і вище балів у Донецькій, Луганській, Херсонській областях складає 22-23%, тобто на третину нижчий.

Як і в випадку з дошкільним вихованням, показники якості середньої освіти значно диференціюють залежно від типу місцевості, де розташований навчальний заклад. За підсумками складання ЗНО з української мови та літератури поріг «склав/не склав» подолали 81,4% випускників із сільської місцевості та 96,4% – мешканців міст; з математики поріг «склав/не склав» у 2018 році змогли подолати тільки 71,5% мешканців сіл та 90,4% випускників шкіл з міст; з історії України показники становили 75,8% та 91,1%, відповідно. До числа освітніх закладів – лідерів за підсумками ЗНО у 2018-2019 рр. належать загальноосвітні заклади Києва, Львова, Дніпра, Івано-Франківська. Із першої двадцятки цього рейтингу 11 закладів представляють м. Київ, 3 освітніх заклади з м. Дніпра, по 2 школи зі Львова, Івано-Франківської області, а також по 1-му закладу з Харкова та Черкас [616].

Вкрай складним є питання оцінювання ефективності видатків бюджету на вищу освіту. Впродовж тривалого часу результативність діяльності закладів вищої освіти традиційно вимірювали кількісними показниками, що визначали обсяги підготовки фахівців. Такий підхід був позбавлений компоненти, що мотивувала б навчальні заклади підвищувати якість освітніх послуг, посилювати їх відповідність потребам ринку праці. Превалювання академічної освіти, нестача практичної компоненти у підготовці фахівців у поєднанні з ігноруванням потреб ринку праці призвели в теперішній час до загострення проблеми безробіття серед осіб з вищою освітою на фоні дефіциту кваліфікованих кадрів у різних секторах економіки.

З погляду концепції інклюзивного розвитку, ефективність видатків на освіту і, зрештою, освіти як галузі, спрямованої на людський розвиток, чітко характеризують такі індикатори, як рівень зайнятості осіб з різним рівнем освіти, затребуваність фахівців того чи іншого фаху на ринку праці, а також рівень оплати їхньої праці. Відповідно до звітності про рівень неактивності, зайнятості та безробіття, можна прослідкувати залежність між рівнем освіти та можливостями працевлаштування. Найвищі показники неактивності спостерігаються серед осіб з базовою та повною середньою освітою, що цілком зрозуміло, адже випускники шкіл, в більшості, продовжують своє навчання у закладах вищої та професійної освіти. В останні роки цей показник значно зріс (для осіб з базовою загальною освітою з 60-65% у 2010-2013 рр. до 79-80% у 2015-2018 рр.; для осіб з повною загальною середньою освітою – з 37-38% до 52-53%, відповідно), що пояснюється укріпленням в суспільстві переконання, що логічним продовженням навчання у школі є вступ до закладу вищої освіти, зростанням популярності освіти за кордоном. Однак якщо звернути увагу на показник неактивності для осіб, що мають професійно-технічну та вищу освіту, то можна відзначити, що здобуття вищої освіти знижує його в середньому на чверть (табл. Д.1 додатку Д).

Аналогічні висновки можна зробити за показниками зайнятості населення віком від 15 до 64 років. Найнижчі значення характерні для осіб з базовою і повною середньою освітою, а також базовою вищою освітою. Натомість, рівень зайнятості осіб з повною вищою освітою в середньому на 12-13% вищий, ніж для осіб, що мають професійно-технічну освіту. Таким чином, якщо відштовхуватись від даних офіційної статистики, можна зробити висновок, що незважаючи на усталене у вітчизняному суспільстві переконання щодо недостатньої якості вищої освіти в Україні, вона все ж значно підвищує для особи ймовірність працевлаштування.

Однак показники табл. Д.2 додатку Д свідчать, що в умовах відновлення економічного зростання темпи скорочення кількості зареєстрованих безробітних з вищим рівнем освіти значно відстають від відповідної динаміки для осіб з нижчим освітньо-кваліфікаційним рівнем. Наприклад, у 2019 році порівняно з 2013-2015 рр., коли спостерігались найвищі показники безробіття, кількість зареєстрованих

безробітних з числа робітників з обслуговування і представників найпростіших професій, що не потребують високого рівня освіти, зменшилась наполовину, кваліфікованих робітників – на 60%, тоді як фахівців, професіоналів всього на 40-45%. Кількість наявних у базі Державної служби зайнятості вакансій для робітників з обслуговування обладнання і представників найпростіших професій зросла в 2019 році порівняно з 2013 роком в 5,0-5,5 разів, для кваліфікованих робітників – в 4,5-4,7 рази, тоді як для професіоналів і фахівців – в 2,8-3,4 рази, для державних службовців і менеджерів – всього в 2,6 рази. Відтак навантаження на одне вакантне робоче місце для працівників найпростіших професій та робітників, що не потребують високого рівня освіти, нижче, ніж для безробітних осіб з вищими освітньо-кваліфікаційними характеристиками, а для державних службовців та менеджерів воно складає понад 9 осіб на вільну вакансію.

Парадоксально, але показники офіційної статистики щодо рівня зайнятості, динаміки вакансій та шукачів роботи можуть бути недостатньо об'єктивними. Цьому є декілька причин. По-перше, обтяжлива процедура і наявність формальних обмежень для реєстрації статусу безробітного спонукають частину фактично безробітних осіб відмовлятися від його набуття. По-друге, зважаючи на високий рівень тінізації трудових відносин й оплати праці в Україні, публіковані Державною службою зайнятості показники пропонованої зарплати за вакансіями можуть бути частково необ'єктивними. По-третє, інерційність у роботі Державної служби зайнятості є причиною того, що нерідко пропоновані вакансії є неактуальними або «формальними». Вагома частина пропонованих Державною службою зайнятості вакансій низької якості, передбачають неконкурентоспроможну заробітну плату чи оплату праці на рівні обов'язкового мінімуму.

Альтернативою для оцінювання тенденцій на ринку праці та їх залежності від освітньо-кваліфікаційного критерію, на наш погляд, є дані приватних рекрутингових сервісів, зокрема Work.ua, Rabota.ua, Jobs.ua та інших. Наприклад, найбільший в Україні інтернет-сайт рекрутингу Work.ua щомісячно оновлює показники кількості вакансій та медіанної оплати праці за вакансіями. У базі цього агентства міститься понад 2,7 млн резюме шукачів роботи, показники медіанної заробітної плати у

розрізі сфер діяльності розраховуються щомісячно за даними понад 26,8 тис вакансій, а в розрізі окремих посад – за даними понад 97,0 тис вакансій. Для порівняння, у базі даних Державної служби зайнятості у 2018 році були дані про 58,4 тис вакансій, у 2019 році – про 100,9 тис вакансій.

Дані табл. Д.3 додатку Д дають можливість зробити ряд висновків щодо відповідності попиту та пропозиції на ринку праці та їх зв'язку із рівнем освіти. Найбільш затребуваними на теперішній час є працівники сфер з високим ступенем оборотності капіталу, зокрема сфери обслуговування, продажів та логістики, роздрібною торгівлі, транспортних послуг, а також кваліфіковані робітники. Серед працівників з високим рівнем освіти найбільший попит мають лише ІТ-спеціалісти та менеджери середньої ланки. Найменш затребуваними на ринку праці є фахівці з юриспруденції, страхування, операцій з нерухомим майном. Якщо звернути увагу на показники пропонованого рівня оплати праці по вакансіях та резюме, то найбільш «цінованими» є фахівці з топ-менеджменту, операцій з нерухомістю, фахівці середньої ланки управління і транспортних послуг. Натомість, через перенасичення ринку, найбільш переоціненими серед представників професій, що потребують вищої освіти (за відношенням очікуваної зарплати по вакансіях і резюме) є спеціалісти з фінансово-банківської сфери, страхування, аудиту і бухгалтерських послуг. Зважаючи на те, що рівень пропонованої за такими вакансіями заробітної плати не є високим, це дає підстави стверджувати про кризу надлишку фахівців відповідного фаху, що веде до зниження пропонованого їм рівня оплати праці. Такий же висновок про перенасичення ринку можна зробити і про фахівців зі сфери юриспруденції, менеджменту вищої ланки, однак бізнес все ж визнає необхідність високого рівня оплати праці для них.

Оцінюючи наведені показники, можемо констатувати, що система освіти в нашій країні на теперішній час значною мірою функціонує відірвано від потреб ринку праці, що веде до формування несприятливої кон'юнктури по багатьох сферах діяльності, що потребують фахівців з вищою освітою. Внаслідок цього спостерігається процес «девальвації» кваліфікованої праці, коли наявність вищої

освіти не гарантує підвищення рівня доходів, а спеціалісти з вищим освітньо-кваліфікаційним рівнем отримують зарплату нижчу, ніж робітники без освіти.

Однак причини дисбалансу між обсягом випущених системою вищої освіти фахівців та потребами ринку праці не доцільно зводити тільки до недоліків в організації підготовки фахівців, вони мають комплексний характер. На думку фахівців Державної служби зайнятості, вагомим чинником поширення безробіття серед фахівців з вищою освітою є наслідки ментальних стереотипів вітчизняного суспільства про не престижність робітничих професій. Тому, якщо у зарубіжних країнах понад 2/3 випускників шкіл продовжують навчання у закладах професійної освіти, то в Україні охоплення населення вищою освітою складає понад 80% [354].

Крім інформаційної асиметрії та браку комунікацій між роботодавцями і закладами вищої освіти, що на наш погляд, є головними причинами відірваності навчальних програм підготовки фахівців від потреб ринку праці, С. Аляб'єва, К. Коваль, О. Мензул вказують також на інші причини високого безробіття серед осіб з вищою освітою, зокрема проблему психологічної неготовності випускників [6]. Аналітичні дослідження підтверджують, що вітчизняні роботодавці в більшості незадоволені практичними навиками випускників закладів вищої освіти, в тому числі рівнем «особистих» навиків «soft skills», які впливають на ефективність роботи працівника (комунікація, self- та time-management, уміння розподіляти і делегувати завдання, критичне мислення та ін.) [355]. На думку роботодавців, розвиткові цих навиків система вищої освіти приділяє недостатньо уваги.

Не менш важливими чинниками, що зумовлюють безробіття серед молоді та, зокрема, випускників закладів вищої освіти, є дискримінаційні процеси на ринку праці, а також низький рівень територіальної мобільності в Україні [25, с. 8]. Звичними явищами на ринку праці України є гендерна нерівність, застосування роботодавцями неофіційного неоплачуваного випробувального терміну, завищені вимоги щодо тривалості робочого часу, що нерідко стають причиною, яка мотивує людину відмовитись від працевлаштування на таких дискримінаційних умовах і розглядати можливості щодо трудової міграції. З іншого боку, для ринку праці в Україні характерна ознака низької територіальної мобільності, коли рівень оплати

праці не може компенсувати економічних і моральних втрат (додаткові витрати на оренду житла, розлука з родиною та ін.) від переїзду фахівця за новим місцем працевлаштування. Наслідком цього, для прикладу, є ситуація дефіциту фахівців певного профілю в одних регіонах країни за наявності надлишку таких спеціалістів в інших регіонах. Природній шлях до вирішення цієї проблеми лежить через підвищення оплати праці до такого рівня, коли заробіток даватиме можливість не відчувати дискомфорту і втрат від переїзду за новим місцем роботи.

Щодо системи дошкільної та середньої освіти, то головним завданням в контексті підвищення ефективності видатків бюджету на надання освітніх послуг є врахування демографічних тенденцій при формуванні мережі закладів освіти. В теперішній час спостерігається стійке зростання чисельності дітей, яких необхідно забезпечити дошкільною освітою та падіння контингенту учнів загальноосвітніх шкіл. Внаслідок цього різко зросла кількість малокомплектних шкіл, особливо у сільській місцевості, де вартість підготовки учнів перевищує середньоукраїнський рівень. Низька завантаженість шкільних приміщень, зменшення педагогічного навантаження для працівників закладів середньої освіти негативно позначається на якості освіти. У малокомплектних школах через брак фахівців викладання багатьох предметів здійснюють непрофільні вчителі, або воно взагалі не ведеться. Водночас, відбувається стрімкий розвиток освітніх закладів нового типу – ліцеїв, гімназій, які потребують обґрунтування нових штатних нормативів і вироблення особливих підходів до їхнього фінансування. В багатьох випадках реорганізація шкіл у заклади нового типу має формальний характер і продиктована намаганням вивести заклад з процесу оптимізації та нівелювати вплив несприятливих норм законодавства на педагогічне навантаження.

Поряд з оптимізацією мережі та, відповідно, витрат на надання послуг освіти, галузь освіти потребує реформ у питанні вдосконалення навчальних планів і загальної демократизації управління із залученням зацікавлених сторін. На думку фахівців, сучасна школа в Україні не дає учням необхідних навиків для успішної адаптації до дорослого життя в умовах ринкових відносин і посилення конкуренції на ринку праці. Позбавившись відповідальності за забезпечення випускників шкіл

робочими місцями, держава пропонує їм уніфіковані програми навчання, котрі не пов'язані з вимогами ринку праці.

Поряд з цим, система загальної середньої освіти потребує посилення впливу громадськості на прийняття рішень. Таке посилення може здійснюватись у формі заснування шкільних рад з числа батьків та представників громадських організацій відповідного профілю, що забезпечуватимуть контроль за коштами, які надходять до закладів середньої освіти у формі благодійних внесків, плати за послуги. Однак громадський контроль не повинен обмежуватись вказаними сферами, але також поширюватись на питання коригування навчальних планів, організації харчування, преміювання тощо.

Важливим напрямом бюджетного фінансування суспільного добробуту є охорона здоров'я. Відповідно до концепції інклюзивного розвитку, медичні послуги мають бути доступними для будь-якої людини, не залежно від її соціального статусу чи матеріального становища; держава зобов'язана гарантувати можливість для кожної людини отримати медичне обслуговування. Завдання охорони здоров'я як функції держави має полягати у наданні послуг, що дають можливість упередити втрату здоров'я людини, забезпечити відновлення втраченої працездатності, а також реалізації заходів, покликаних забезпечити профілактику захворюваності, пропагування здорового способу життя, забезпечення стійкого розвитку морально-духовних сил людини для збільшення тривалості активного життя громадянина і забезпечення його працездатності. У практичній площині під охороною здоров'я розуміють послуги, пов'язані із лікуванням захворювань, тобто надання первинної та вторинної медичної допомоги. Натомість, питання профілактики захворювань та вакцинації населення практично випали зі сфери уваги органів управління охороною здоров'я.

Фінансові ресурси галузі охорони здоров'я формуються з багатьох джерел, при цьому в кожній країні вибудована власна модель її фінансування. В Україні основу фінансового забезпечення охорони здоров'я, відповідно до офіційних даних статистики, складають бюджетні ресурси. Однак виняткового поширення в Україні набула практика неформальної оплати послуг лікаря, що в сукупності з офіційною

платою за надання медичних послуг в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, а також видатками на оплату медикаментів перетворює власні кошти населення у провідне джерело фінансування галузі. Розвиток приватного сегменту охорони здоров'я в окремих аспектах призводить не до посилення конкуренції та підвищення якості медичних послуг, а вказує на поступове заміщення доступної безкоштовної медицини платною. Такий процес характерний для окремих видів спеціалізованої медичної допомоги, діагностичних досліджень та проведення аналізів. Надання цих послуг в державних і комунальних медичних закладах значно звужене і переважно перейшло до сегменту приватної медицини.

Складність оцінювання ефективності видатків бюджету на надання послуг охорони здоров'я обумовлюється низкою чинників: впровадженням нової моделі фінансування галузі охорони здоров'я на основі оплати гарантованого пакету медичних послуг (оплату гарантованого пакета буде здійснювати Національна служба здоров'я України – НСЗУ); частковим охопленням населення новою системою оплати надання медичних послуг (угоди з лікарем про надання первинної медичної допомоги уклали менше 80% населення; збереженням традиційного підходу до фінансування спеціалізованої медичної допомоги; перерозподілом відповідальності за фінансування складових надання послуг охорони здоров'я між державним і місцевими бюджетами (оплата безпосередньо медичних послуг в межах гарантованого пакету з державного бюджету, витрати на функціонування закладів охорони здоров'я з місцевих бюджетів) тощо.

Очевидно, що досягнення високої ефективності надання медичних послуг для населення насамперед залежить від достатності фінансування галузі й раціонального використання коштів. В умовах проведення медичної реформи відбувається перерозподіл відповідальності за фінансування охорони здоров'я між рівнями бюджетної системи. Зі створенням Національної служби здоров'я України (НСЗУ) до неї передано частину сукупних бюджетних видатків на надання медичних послуг, а саме первинної медичної допомоги (оплата послуг сімейних лікарів, педіатрів та терапевтів, які мають укладені угоди з пацієнтами про надання медичних послуг з медичних закладів, які уклали договори з НСЗУ), що призвело

до відповідного зменшення видатків на охорону здоров'я з місцевих бюджетів (табл. Е.1 додатку Е).

Як і щодо фінансування освіти, необхідно розрізнити формальне та реальне джерело коштів. Формально, провідну роль у фінансуванні охорони здоров'я відіграють місцеві бюджети, на які в 2010-2018 рр. припадало в середньому 80-83% відповідних сукупних видатків зведеного бюджету і лише в 2019 році цей показник знизився до 70%. Однак якщо звернути увагу на походження коштів, які виділяють з місцевих бюджетів на фінансування охорони здоров'я, то вони майже на 2/3 складаються з видатків за рахунок субвенцій з державного бюджету. Отже, напряду чи опосередковано, в останні роки 3/4 видатків бюджетів надходять на охорону здоров'я із державного бюджету (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Видатки Державного та місцевих бюджетів України
на охорону здоров'я у 2010-2019 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:									
44,77	48,96	58,45	61,57	57,15	71,00	75,50	102,39	115,85	128,38
видатки державного бюджету									
8,76	10,22	11,35	12,88	10,58	11,45	12,46	16,73	22,62	38,56
видатки місцевих бюджетів									
36,01	38,74	47,10	48,69	46,57	59,55	63,04	85,66	93,23	89,82
в тому числі:									
видатки за рахунок медичної субвенції									
–	–	–	–	–	46,18	44,43	56,22	61,65	56,11
видатки за рахунок інших субвенцій на охорону здоров'я, в т.ч.:									
0,13	0,56	0,20	0,46	0,26	0,20	0,33	1,75	2,16	2,01
<i>видатки за рахунок субвенції на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань</i>									
–	–	0,003	0,16	0,12	–	–	0,63	1,04	0,24
Питома вага видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я за рахунок субвенцій з державного бюджету, %									
0,36	1,45	0,42	0,94	0,56	77,88	71,00	67,67	68,44	64,71

Джерело: складено за [246]

Згідно плану проведення медичної реформи, перехід до її другого етапу спричинить подальший перерозподіл відповідальності за фінансування охорони здоров'я від органів місцевого самоврядування до НСЗУ. З 2020 року нові підходи

до розподілу бюджетного фінансування медичних послуг було передбачено поширити на спеціалізовану медичну допомогу відповідно до програми державних гарантій медичного обслуговування населення. Фінансовий ресурс, який було заплановано передати в розпорядження НСЗУ на 2020 рік, становив 72,3 млрд грн, що в 3,9 рази перевищує показник 2019 року. За винятком управлінських витрат, 99,6% цих коштів було передбачено спрямувати на реалізацію цільової бюджетної програми надання державних гарантій медичного обслуговування (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Видатки Національної служби здоров'я України у 2018-2020 рр., млрд грн

Показники	2018	2019	2020 (план)
Загальні видатки НСЗУ, в т.ч.:	3,50	18,57	72,29
Надання первинної медичної допомоги населенню	3,45	16,75	72,00 ¹
відшкодування вартості лікарських засобів	–	0,65	0,00
інші видатки	0,05	1,82	0,29

Примітки: 1 – видатки за бюджетною програмою державних гарантій медичного обслуговування населення

Джерело: складено за [246]

Незважаючи на щорічне зростання обсягів бюджетного фінансування охорони здоров'я, загалом можна констатувати зменшення уваги з боку органів влади до потреб галузі. Це підтверджує низхідна тенденція зміни відношення їх обсягу до ВВП та сукупних видатків зведеного бюджету (рис. Е.1 додатку Е).

Тенденцію до зниження рівня бюджетних видатків на охорону здоров'я у ВВП і сукупних обсягах видатків бюджетів, що суперечить загальноєвропейському тренду до розширення участі держави у фінансуванні охорони здоров'я, можна оцінювати як негативну. За абсолютними і відносними показниками видатків на охорону здоров'я наша держава належить до числа аутсайдерів. Для прикладу, за даними інтернет-платформи Our World in Data, яку ведуть фахівці Оксфордського університету, у 2014 році у Польщі, Угорщині, Литві, Румунії суспільні видатки на охорону здоров'я становили 4-5% ВВП, в Чехії, Іспанії, Італії – 6-7%, в Бельгії, Японії, Німеччині – 8-9%, а в Франції та країнах Північної Європи – понад 9%

ВВП (рис. Е.2 додатку Е). При цьому в абсолютних обсягах видатки на охорону здоров'я в Україні та країнах Європи різняться на порядок [753].

Як і щодо інших галузей соціальної сфери, зростання обсягів бюджетного фінансування охорони здоров'я у фактичних цінах є недостатньо об'єктивним, адже не враховує зниження їх реальної вартості під дією інфляції. Зважаючи на темпи інфляції, з 2014 року почав формуватись тренд до зниження реальних, визначених у постійних цінах 2010 року, обсягів бюджетного фінансування галузі. Відтак, якщо в номінальному вираженні видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2019 році зросли порівняно з 2010 роком майже в 2,9 рази, то з урахуванням дії інфляційного чинника таке зростання склало 4,5% (рис. 3.4).

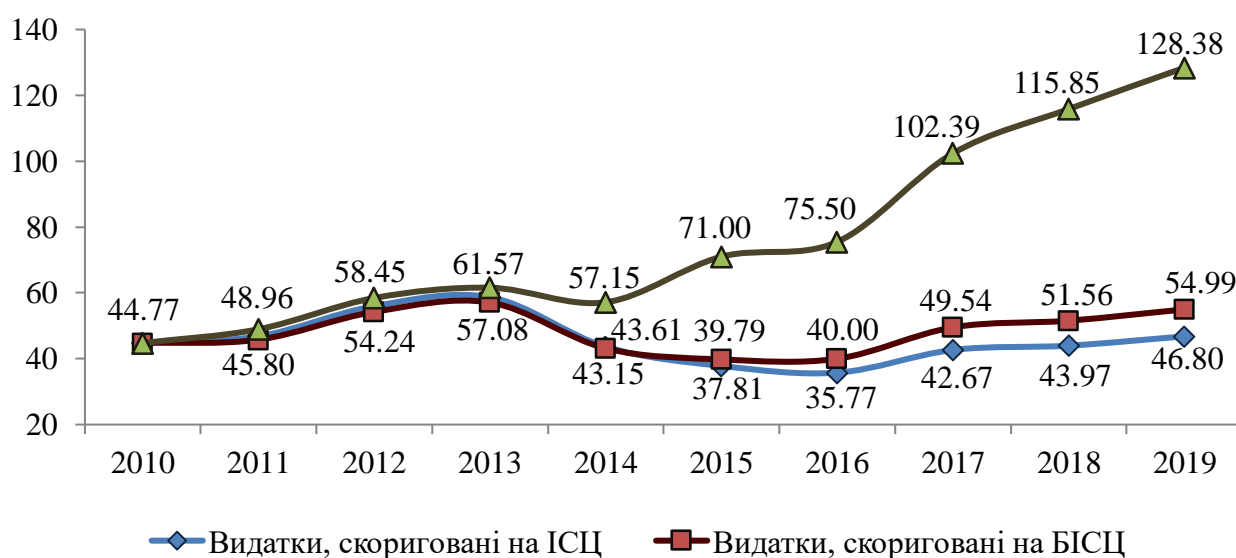

Рис. 3.4. Видатки зведеного бюджету України на охорону здоров'я номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010-2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.

Джерело: розраховано автором за [17; 246; 259]

Враховуючи соціальне призначення галузі охорони здоров'я, оцінювати ефективність видатків на її функціонування суто економічними показниками витрат на надання відповідних послуг недоречно. Очевидно, що першочерговим завданням є визначення саме соціальних наслідків таких видатків, які полягають у зниженні захворюваності й смертності населення, підвищенні доступності медичних послуг, зростанні показників оцінювання населенням параметрів функціонування галузі.

Зважаючи на незначні темпи реального нарощування обсягів фінансування охорони здоров'я, ефективність цих видатків оцінюється неоднозначно. На думку експертів галузі, приріст фінансування охорони здоров'я тільки компенсує втрати від знецінення гривні та не дає підстав сподіватись на радикальні зрушення у якісних параметрах роботи цієї складової соціальної сфери. Це підтверджують показники статистики захворюваності населення країни, які залишаються значно вищими за рівень зарубіжних країн. За даними статистичних спостережень, рівень захворюваності населення за усіма типами хвороб за останні роки дещо знизився, з 72,4 випадків на 100 осіб у 2010 році до 64,4 випадків у 2016 році та 62,9 випадків на 100 осіб у 2017 році) [233]. При цьому в більшості областей цей показник значно вищий за середній по країні, в тому числі у Дніпропетровській області – 89,1 випадок на 100 осіб, м. Києві – 85,8 випадків, Івано-Франківській та Київській областях – 84,7 та 77,3 випадки на 100 осіб, відповідно.

За даними Світового банку та Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН, останні роки позначені в Україні поліпшенням рівня суспільного здоров'я, що виявляється у збільшенні тривалості життя й покращенні інших показників, які оцінюють ефективність роботи медицини. У 2008-2018 рр. спостерігалось 1,5-разове зниження захворюваності на активний туберкульоз, рівень материнської смертності знизився на більш, ніж 40%, на третину знизився рівень смертності новонароджених (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Окремі показники здоров'я населення в Україні у 2008-2018 рр. (за даними Світового банку та Всесвітньої організації охорони здоров'я ООН)

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Тривалість життя при народженні, років										
68,25	69,19	70,27	70,81	70,94	71,16	71,19	71,19	71,48	71,78	71,58
Рівень захворювання на туберкульоз, од./100 тис населення										
119	115	110	105	101	96	94	94	87	87	80
Рівень дитячої смертності, од./1 тис народжених										
11,09	10,60	10,08	9,59	9,13	8,74	8,41	8,14	7,90	7,68	7,48
Рівень материнської смертності, вип./1 тис народжених										
11,1	10,6	10,1	9,6	9,1	8,7	8,4	8,1	7,9	7,7	7,7

Джерело: складено за [727; 729; 734; 737]

Однак не досягнуто помітного прогресу щодо зниження захворюваності на злоякісні утворення, ВІЛ-інфекцію, СНІД, інші небезпечні хвороби. Незважаючи на те, що кількість вперше виявлених ВІЛ-інфікованих осіб в Україні у 2017 році скоротилась до 18,2 тис осіб, рівень захворюваності на ВІЛ-інфекцію зріс з 37,2 випадків на 100 тис осіб у 2015 році до 43,1 випадки у 2017 році. Показник захворюваності за цей період зріс в 1,4 рази до 335,4 випадків на 100 тис осіб. На обліку в медичних закладах України в 2017 році перебувало 43,9 тис осіб, хворих на СНІД проти 14,0 тис осіб у 2010 році (рівень захворюваності зріс з 30,8 до 103,9 випадків на 100 тис осіб). Разом з тим, за останні роки вдалось суттєво знизити рівень захворюваності на алкоголізм та розлади психіки [233].

Попри те, що ефективність функціонування охорони здоров'я значною мірою залежить від наявності відповідного фінансового забезпечення, стверджувати однозначно, що вирішити проблеми галузі можна за рахунок лише нарощування обсягів бюджетного фінансування недоречно. На наш погляд, причини низької ефективності охорони здоров'я в Україні є набагато глибшими і пов'язані з консервацією недієвих підходів до використання коштів. Зберігається успадкована з радянських часів мережа закладів медичного обслуговування, яка не відповідає демографічним реаліям (щорічно населення країни скорочується на 200-250 тис осіб, до менш, ніж 42 млн осіб на початку 2020 року [668]), що спричиняє до розпорошування видатків між закладами, збільшує частку витрат на їх утримання і відволікає кошти від безпосереднього надання медичних послуг. Система оплати праці медичного персоналу в системі спеціалізованої медичної допомоги не враховує напруженості та якості роботи, натомість рівень заробітної плати лікаря залежить від стажу роботи, наявності різного роду надбавок та підвищень. Тому молодим випускникам медичних ВНЗ практично не можливо очікувати пристойного рівня оплати праці у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, їхня мотивація до якісної роботи мінімальна. Наслідком цього є відтік кваліфікованих медичних кадрів за межі країни та в інші сфери зайнятості. Якщо чисельність лікарів за останні роки практично залишалась незмінною (186-187 тис осіб у 2014-2017 рр.), то чисельність середнього медичного персоналу зменшилась на 19 тис

осіб [369]. Через низький рівень оплати праці значна частина територіальних громад відчувають дефіцит кадрів для належного функціонування медичних закладів і гарантування надання медичної допомоги населенню.

Підтвердженням того, що ефективність функціонування охорони здоров'я залежить не тільки від обсягів фінансування, але й від того, які способи та інструментарій застосовують при їх цільовому використанні, які неекономічні чинники впливають на ці процеси, є ситуація у царині вакцинації населення та санітарно-епідеміологічного контролю. За даними звітності, обсяги бюджетного фінансування санітарно-профілактичних та епідеміологічних заходів та закладів, в рамках яких враховують видатки на проведення імунізації та закупівлю вакцин, у 2010-2014 рр. зменшились вдвічі, з 2,07 до 1,05 млрд грн. Хоча у 2015-2019 рр. відбулось 1,8-разове збільшення видатків бюджетів за цим напрямком фінансування охорони здоров'я, вони не досягли рівня 2010-2011 рр.

Прикладом того, що підвищення ефективності видатків на охорону здоров'я значною мірою залежить від підходів і обраного інструментарію їх використання є трансформація процедур закупівель ліків за бюджетні кошти, що спостерігалась у 2015-2020 рр. Причиною трансформацій стало катастрофічне зниження показників вакцинації населення на фоні зростання антивакцинальних настроїв у суспільстві. Зниження масштабів вакцинації було спровоковане кризою довіри до влади, високим рівнем корупції та зловживань у царині державних закупівель ліків. За даними Служби безпеки України, до 40% коштів, виділених з бюджету на закупівлю ліків, втрачались через переплати або розкрадання [78]. Інформаційний простір країни був наповнений даними про дефіцит та низьку якість вакцин, непоодинокі летальні випадки серед дітей після вакцинації, що додатково підривало довіру до неї. Відтак, якщо у 2009 році близько 80% дітей віком до 1 року були щеплені проти поліомієліту та дифтерії, 80% однорічних – від кору, то за наступні кілька років ці показники зменшились кардинально – у 2014 році тільки 40% дітей були вакциновані від поліомієліту, в 2016 році – лише 20% від дифтерії та 45% від кору (рис. Е.3 додатку Е). Низький рівень вакцинації став

причиною спалаху кору, яким за 2017-2018 рр. в Україні захворіло понад 115,0 тис осіб, а тільки за I квартал 2019 року – понад 35,0 тис дітей [212].

Катастрофічна ситуація з вакцинацією населення, а також загроза зриву закупівель життєво необхідних ліків для окремих категорій населення у 2014 році стали підґрунтям для радикальної зміни схеми використання коштів на придбання ліків та медичних препаратів за бюджетні кошти. Відповідно до законодавчих змін [470], з 2015 року в Україні впроваджено механізм залучення до закупівель ліків за бюджетні кошти спеціалізованих міжнародних організацій (UNICEF, Програми розвитку ООН, Crown Agents (Велика Британія) та ін.), а також загальноприйнятої у світовій практиці методики розрахунку потреби у вакцинах.

Впровадження нової схеми закупівель ліків, за даними Рахункової палати України, дало можливість забезпечити економію бюджетних коштів на рівні до 39%. Вартість окремих видів ліків зменшилась у 67 разів, кількість додатково придбаних ліків за окремими програмами сягала до 70%. За даними Міністерства охорони здоров'я України, ефективність нової схеми державних закупівель ліків за кошти державного бюджету була особливо помітною на фоні відповідних операцій, здійснюваних регіональними закладами охорони здоров'я, де вартість медичних препаратів іноді втричі перевищувала ціни, за якими ці препарати закуповували міжнародні організації [78]. Іншим наслідком реформи стало те, що на відміну від 2010-2016 рр., коли однією із причин низького рівня вакцинації населення був дефіцит вакцин, у 2017-2018 рр. Міністерство охорони здоров'я зіштовхнулося із проблемою надлишку медичних препаратів.

Перехід до прозорої схеми закупівель ліків із залученням авторитетних міжнародних організацій, в поєднанні з кампанією пропагування вакцинації дали можливість суттєво підвищити рівень охоплення населення України щепленнями. Рівень охоплення вакцинацією від кору зріс в порівнянні з 2016 роком вдвічі, від дифтерії, поліомієліту – вчетверо. Також майже втричі зросла кількість дітей, які мають захист від гепатиту В (65,2%), рівень вакцинації від туберкульозу підвищився до 84%. Завдяки відкритості роботи та проведенню інформаційної кампанії почало змінюватись ставлення населення до вакцинації – якщо у 2008 році позитивно її

оцінювали всього 28% батьків, то у 2018 році – втричі більше, а в 2019 році вже майже 90% батьків визнавали необхідність вакцинації власних дітей [334].

Впровадження схеми із залучення міжнародних організацій до закупівлі ліків було тимчасовим рішенням. Відповідно до Концепції реформування закупівель лікарських засобів і медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення [507], ці повноваження з 2020 року мали бути передані централізованій закупівельній організації. З цією метою наприкінці 2018 року було створене ДП «Медичні закупівлі». Неврегульованість значної частини правових і процедурних питань функціонування цієї структури, відсутність досвіду організації тендерних процедур та напрацьованого механізму закупівель, передчасне повне усунення міжнародних організацій від закупівель ліків за бюджетні кошти загрожувало поверненням корупційних схем у централізоване постачання медичних препаратів і негативними наслідками для забезпеченості життєво необхідними ліками окремих категорій громадян. Наприкінці 2019 року строки залучення міжнародних організацій до державних закупівель ліків пролонговано до 2022 року [473]. За цей термін ДП «Медичні закупівлі» має освоїти організацію незалежних тендерних процедур і вибудувати ефективний механізм закупівель.

Таким чином, медична реформа передбачає радикальні перетворення у галузі в напрямку підвищення ефективності її функціонування і забезпечення поліпшення якості медичної допомоги населенню. Серед найважливіших кроків реформи є впровадження гарантованого пакету медичної допомоги, посилення конкуренції між закладами і спеціалістами охорони здоров'я через введення механізму вільного вибору громадянами сімейного лікаря, педіатра; створення єдиної електронної системи охорони здоров'я, що зменшить документообіг в галузі та підвищить зручність відвідування лікаря; реалізація програми реімбурсації медикаментів із використанням електронного рецепту; передача державних закупівель медичних препаратів та вакцин до міжнародних організацій тощо. Ці новації в охороні здоров'я мають значну підтримку у суспільстві, що дає підстави сподіватись на підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів, які надходять на забезпечення цієї важливої складової соціальної функції держави [241].

Одним із тріоди найважливіших напрямів фінансування соціальної сфери, роль якого виявляється особливо показово, є культура та духовність. Багато науковців небезпідставно стверджують, що через недостатню увагу з боку держави до культурної сфери, відсутність заходів щодо формування цілісного культурного простору, ігнорування культурної експансії з боку сусідніх країн сепаратистські настрої набули таких масштабів, що в кінцевому рахунку вилились у військове протистояння і втрату нашою державою частини території. Як зазначають члени Американської асоціації українських студій, культура, освіта, мистецтво і наука є ключовими чинниками у глобальному визнанні суверенітету держави. Без власної культури та освіти країна перетворюється на територію, що сама запрошує колонізаторів, що обертається втратою людських життів [294]. Отже, проведення активної культурної політики, спрямованої на формування патріотичного, духовно багатого та інтелектуально освіченого суспільства слід визначати серед головних пріоритетів забезпечення національної безпеки.

Розвиток креативних індустрій, що походять з творчості індивіда, навичок і талантів, сучасна економічна наука розглядає як потенціал для формування добробуту суспільства, створення нових робочих місць через генерування й використання інтелектуальної власності [575]. Важлива роль культури у формуванні суспільного добробуту полягає також у тому, що вона є сферою зайнятості численних дрібних підприємців, самозайнятих осіб творчих професій, що сприяє зміцненню середнього класу і зниженню показників економічної нерівності. Активний розвиток культурних індустрій створює передумови для культурного туризму, що формує мультиплікаційний ефект для економічного поступу країни.

Необхідність використання різних форм бюджетної підтримки культури була ґрунтовно розкрита у праці В. Баумоля та В. Боуена «Виконавське мистецтво, економічна дилема: дослідження проблем, загальних для театру, опери, музики і танців» [695]. Особливості економіки культури є причиною того, що найчастіше доходи закладів та організацій культури не покривають усіх витрат на продукування відповідних культурних благ, а різниця може бути покрита за рахунок суспільних коштів чи приватних пожертв. Резонанс від розповсюдження ідей В. Баумоля став

поштовхом для введення у багатьох розвинутих країнах програм субсидування й фінансової підтримки галузі культури, зокрема творчих індустрій. Послідовники ідей В. Баумоля зазначали, що «хвороба витрат» характерна для усіх галузей соціальної сфери, в тому числі надання освітніх чи медичних послуг.

Незважаючи на розширення можливостей для отримання економічних вигод від реалізації культурного продукту, тотальна комерціалізація галузі культури неможлива. Особливістю державної політики у галузі культури є те, що вона має передбачати реалізацію двоєдиного завдання: з одного боку, галузь має продукувати затребуваний населенням культурний продукт, що безпосередньо позначається на економічній ефективності роботи закладів та організацій галузі; з іншого боку, держава має розглядати культурну політику як засіб пропагування ідей, цінностей, просування якісного культурного продукту заради підвищення культурного рівня населення. Орієнтація виключно на задоволення запитів населення неприйнятна, вона загрожує тотальною комерціалізацією, спрощенням культурного продукту, домінуванням масових видів культури, «відсуванням» від уваги суспільства зникаючих та орієнтованих на вузьку аудиторію видів мистецтва та, як наслідок, поступовою культурною деградацією суспільства.

Попри виняткове безпекове, економічне та виховне значення культури в сучасному суспільстві, в Україні вона впродовж трьох десятиліть належить до пріоритетів державної діяльності значною мірою декларативно. У вітчизняній практиці утвердилась традиція залишкового фінансування галузі культури, видатки на її потреби найперше підпадають під секвестрування при виникненні дефіциту бюджетних ресурсів. Підтвердженням реального ставлення до культури як до другорядної галузі економіки є також факт, що показники діяльності закладів та установ культури відображають на інтернет-платформі органу державної статистики з двохрічним запізненням, а неспроможність індивіда задовольнити власні культурні потреби у статистичних дослідженнях не розглядають як ознаку бідності при оцінюванні рівня життя та депривацій.

За фактичної відсутності інструментів непрямого сприяння галузі культури у формі податкових пільг та інших преференцій, основу фінансової підтримки

надання культурних послуг формує пряме бюджетне фінансування установ та закладів культури. Бюджетні кошти в Україні спрямовують на утримання закладів культурного обслуговування населення, до яких належать будинки і палаци культури, бібліотечні заклади, музеї та філармонії та ін. Сумарні обсяги видатків на духовний та фізичний розвиток з бюджетів усіх рівнів у 2019 році досягли 31,55 млрд грн, що втричі перевищує показники 2010 року (табл. Е.2 додатку Е). Однак розрахунок обсягу видатків, скоригованих на рівень інфляції, переконливо підтверджує стагнацію бюджетної підтримки культури (рис. 3.6).

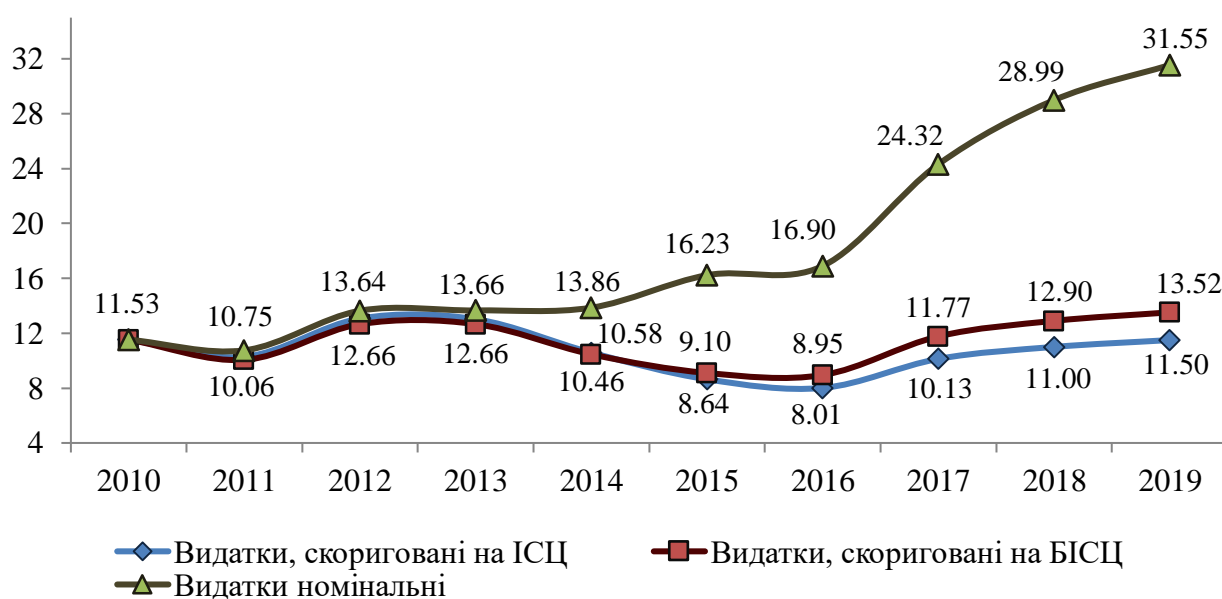

Рис. 3.6. Видатки зведеного бюджету України на духовний та фізичний розвиток номінальні та скориговані на ІСЦ та БІСЦ у 2010-2019 рр., млрд грн

Примітки: ІСЦ – індекс споживчих цін; БІСЦ – базовий індекс споживчих цін.

Джерело: розраховано автором за [17; 246; 259]

Ефективність бюджетного фінансування культури оцінюють крізь призму виробничих показників діяльності відповідних закладів, зокрема стан матеріально-технічної бази, чисельність персоналу та ін. Лише частина показників звітності галузі культури, які можна визначити як індикатори результативності відповідних видатків, відображають кількісні параметри надання відповідних послуг та рівень охоплення ними населення. Після різкого спаду в 2014 році, що має об'єктивне пояснення, у наступні роки спостерігається відновлення інтересу суспільства до

культурного продукту, який надають заклади галузі культури. Найвищі показники охоплення населення характерні для діяльності музейних закладів, що певною мірою зумовлене налагодженою співпрацею між регіональними і місцевими музеями та закладами середньої і вищої освіти. На школярів та студентів у різні роки припадало від 1/2 до 2/3 кількості відвідувачів музейних установ. Натомість, доводиться констатувати недостатню незатребуваність вітчизняним суспільством продукту театральних та концертних закладів, що підтверджують вкрай низькі показники відвідуваності за цими напрямками надання культурних послуг. За даними статистики, послугами мережі бібліотечних закладів за останні роки охоплена в середньому третина населення країни (табл. Е.3 додатку Е).

Оцінюючи динаміку результатів діяльності культури, на наш погляд, їх не можна визначити повною мірою об'єктивними. Підстави для таких висновків дає практика приписування показників, відсутність об'єктивних індикаторів оцінки результативності виконання бюджетних програм у галузі культури, достовірність яких можна було б підтвердити емпірично. Аналітичні дослідження ефективності видатків місцевих бюджетів на виконання бюджетних програм у галузі культури [7; 8] свідчать, що визначені у них показники результативності й ефективності нерідко мають формальний характер і можуть бути легко зманіпульовані, або ж взагалі не мають дієвих способів перевірки рівня виконання. Більш того, серед індикаторів виконання більшості бюджетних програм, в тому числі у галузі культури, відсутні показники, які б відображали задоволеність кількісно-якісними параметрами надання цих послуг їх безпосередніх споживачів. На думку О. Рожка, чітке відображення бюджетних асигнувань на виконання цільових бюджетних програм в об'єктивних та кількісно вимірюваних показниках результативності є умовою підвищення ефективності використання бюджетних коштів [540, с. 87].

Викликають сумніви щорічно фіксовані у звітності органів статистики показники діяльності бібліотек. Впродовж останніх років залишається незмінним показник кількості книговидач в середньому на 1-го читача, що малоімовірно. На противагу статистичним даним, які фіксують охоплення бібліотечними послугами 1/3 населення країни, соціологічні дослідження свідчать, що 60% дорослих

мешканців країни взагалі не виявляють інтересу до читання, а хоча б один раз на рік відвідують бібліотеку менше 23% українців [686]. У 2018 році лише 6,4% охоплених опитуванням українців прочитали більше 10 книг за рік, а більше 25 книг – 3,7% опитаних, що переконливо підтверджує нереальність показника офіційної статистики щодо середньої кількості книговидач на 1-го читача.

Фактично проваленою можна вважати іншу важливу місію бібліотек, а саме заохочення суспільства до читання. На теперішній час найбільш поширеними формами дозвілля громадяни відзначають перегляд телевізійних програм (58%), читання новин у ЗМІ та активність у соціальних мережах (31% і 30%, відповідно), тоді як читання книг – всього 21% опитаних. Популярне у радянські часи уявлення про найбільш читаючу націю у світі на теперішній час розвінчане, а вітчизняне суспільство поступово трансформується у низькоінтелектуальне, де превалує споживання продукції масової культури. За рівнем інтересу до читання Україна належить до аутсайдерів серед країн Європи, а найбільш читаючими у світі є мешканці розвинених країн (США, Великобританія) та держав, що прикладають зусиль для перетворення у лідерів глобального розвитку (Китай, Індія) [680].

Збереження бібліотеками застарілих підходів до роботи, відсутність ініціативи щодо популяризації читання як способу проведення дозвілля та інструменту для саморозвитку є причиною того, що понад 2/3 мешканців України, які не читають книг, не мають бажання цього робити або не вбачають потреби [669]. Завдяки цьому створене середовище для прискореної інтелектуальної та культурної деградації нашого суспільства, непоодинокі прояви чого можна спостерігати у різних сферах суспільного життя (руйнація пам'яток архітектури, падіння культури спілкування у соціальних мережах, зниження довіри до офіційної медицини на користь «народних» методів лікування та ін.).

Дисонанс між пропозицією культурних послуг та інтересами населення додатково підтверджують результати тематичних соціологічних досліджень. Результати опитування Інституту Гете в рамках проекту «Культурно-освітня академія» засвідчили, що лише п'ята частина мешканців міст задоволені рівнем культурного життя, а серед причин власної пасивності у культурному житті на

чільне місце респонденти поставили нестачу цікавих культурних подій (34%), вказавши серед них також брак коштів (28%) та часу (25%) [611]. Отже, поряд із матеріальними чинниками (відсутність фінансових можливостей та зайнятість, значною мірою обумовлена низькими життєвими стандартами), понад третина населення прямо вказує на прогалини у роботі закладів культури як причину незадоволення їх культурних потреб. За наявності у великих містах театральних та музично-мистецьких закладів, частина їх мешканців (14-17%) відзначили нестачу в культурному житті концертів, музичних фестивалів, театральних вистав. Такі показники на фоні низьких результатів відвідуваності закладів театального та філармонійного мистецтва додатково підтверджують недостатню відповідність пропонованого ними культурного продукту потребам споживачів.

На відміну від великих міст, де культурне життя певною мірою триває, у невеликих містах та сільських територіальних громадах в нових соціально-економічних реаліях воно практично зупинилось, звужившись до проведення одиничних культурно-мистецьких заходів. Будинки культури та клуби у сільській місцевості залишаються основними осередками культурного життя, нерідко вони являють собою єдине місце для дозвілля й творчого розвитку дітей та дорослих. Передача цих установ на фінансування з бюджетів територіальних громад не передбачала жодних механізмів державної підтримки їх функціонування. Громади не мають повноважень самостійно коригувати мережу будинків культури та клубів без погодження з Міністерством культури [21]. Значна частина клубних закладів перебуває у вкрай занедбаному стані, потребує капітального ремонту, оновлення обладнання, апаратури, що власними силами територіальні громади зробити не в змозі. Через низькі стандарти оплати праці та відсутність професійних перспектив клуби у сільських громадах переживають дефіцит кваліфікованих кадрів. Через нестачу фінансування для повноцінної роботи закладів культури, у багатьох територіальних громадах вони перетворились на симулякри, що формально існують, однак не провадять жодної діяльності. Реалією сьогодення для значної частини сільського населення є позбавлення доступу до будь-яких культурних послуг, не кажучи уже про їх якість та відповідність очікуванням.

Окрему проблему функціонування закладів культури в Україні, з точки зору реалізації принципів інклюзивного розвитку, складає непристосованість закладів культурної інфраструктури до потреб людей з інвалідністю, що містить фізичну й змістовну компоненту. Зазвичай під дотриманням вимог інклюзивності розуміють фізичну доступність культурних благ для відвідувачів з інвалідністю, тобто обладнаність приміщень закладів культури спеціальними зручностями, що створюють комфортне середовище перебування у закладі цієї категорії населення. Однак складність дотримання цього виміру інклюзивності в багатьох випадках пояснюється тим, що заклади культури розташовані у старих приміщеннях, що є додатковою перешкодою для їх реконструкції під потреби людей з інвалідністю. Іншим виміром інклюзивності, що на теперішній час залишається практично не реалізованим, є забезпечення змістовної доступності культурних благ, тобто адаптація форм їх подачі для потреб людей з інвалідністю. Приклади того, коли у музейних та інших закладах культури є можливості для повноцінного долучення до культурного продукту осіб з вадами зору, слуху (через тактильне сприйняття, тифлокоментування) мають поодинокий характер і зазвичай є результатом підтримки неурядових інституцій та благодійних фондів [72].

Усе це приводить до висновку про необхідність важливих змін у системі фінансування культури на загальнодержавному рівні: по-перше, необхідне суттєве збільшення обсягів видатків на культуру і мистецтво у державному та місцевих бюджетах; по-друге, так званий програмний принцип формування бюджетів потребує істотної адаптації до специфіки культурного сектора.

Окрім бюджетного фінансування та власних зароблених коштів, важливим джерелом фінансових ресурсів закладів, які надають культурні послуги є благодійні пожертви і спонсорські внески. Однак фінансова статистика діяльності різних типів культурно-мистецьких закладів та організацій в Україні показує, що: по-перше, обсяги офіційно заявлених благодійних пожертв є доволі незначними; по-друге, є підстава вважати, що культурні організації нерідко намагаються приховати реальні обсяги надходжень від спонсорства та благодійництва, тим більше, що часто вони мають місце не в грошовій формі, а у вигляді надання послуг чи інших благ.

Причиною приховування є недостатні податкові пільги для донорів та реципієнтів, а також недоліки законодавчого регулювання діяльності неприбуткових організацій.

Вирішення вищезазначених проблем вимагає проведення реформ у царині культури, спрямованих на впровадження ринкових інструментів у її діяльності, перехід від бюджетного забезпечення до бюджетного регулювання. Найважливіші зміни, яких потребує галузь культури в Україні, такі:

– впровадження концепції сучасного культурного менеджменту, що передбачає відмову від вузькоспеціалізованого профілю роботи місцевих закладів культури і перехід до їхньої поліфункціональності. Варто погодитись із фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, які вбачають перспективи закладів культури низового рівня у реалізації комунікаційних та просвітницьких завдань, наданні соціальних послуг. Це дасть можливість уникнути маргіналізації закладів культури, відійти від традиційного їх сприйняття як установ дозвілля та сприятиме їх становленню як інститутів гуманітарного розвитку громад [4];

– реальне впровадження програмного принципу формування бюджету галузі. Нині більшість бюджетних програм мають середньостроковий характер, однак з орієнтовними обсягами фінансування та «розмитими» цілями. Нерідко конкретні обсяги видатків виявляються заниженими порівняно з реальною потребою, а плани із залучення коштів з позабюджетних джерел – надмірно оптимістичними. Негативно позначаються на ефективності бюджетних програм у галузі культури відсутність розроблених єдиних правил формування і затвердження цільових програм, прогалини методики оцінювання результатів їхнього виконання;

– оптимізація мережі закладів культури як передумова для реформування механізму бюджетного фінансування галузі. Усі бюджетні заклади культури, на наш погляд, доцільно розмежувати на групи залежно від їхньої спроможності до самостійного функціонування в умовах ринку. Відтак, держава з'ясує питання, яка частина закладів у короткий термін може бути роздержавлена, яким закладам культури доцільно надати статусу неприбуткових організацій зі збереженням часткового бюджетного субсидування, а для яких закладів варто зберегти існуючу практику повного утримання за рахунок бюджетних коштів;

– вдосконалення законодавства, яке стримує надання закладами культури комерційних послуг, що знижує перспективи їх трансформації у самоокупні. До прикладу, на сьогодні музеї позбавлені можливості випускати та реалізовувати сувенірну продукцію, відкрити музейне кафе, де б відвідувачі могли поділитись враженнями (що є звичною практикою в багатьох країнах), змінювати графік роботи для залучення додаткових відвідувачів, організовувати платні програми для різних вікових категорій населення та інше. Поряд з цим, дотепер не сформоване правове поле меценатства, що дало б можливість залучити для потреб культури кошти соціально відповідального бізнесу та заможних людей [377];

– диверсифікація джерел та методів фінансування культурних заходів. В рамках диверсифікації доцільно забезпечити стимулювання та протекціонізм щодо вітчизняної культури, адже нині податкова система передбачає незначні преференції для бізнес-структур, які займаються благодійництвом у царині культурних послуг. Також варто звернути увагу на популяризацію стимулів нефінансового характеру щодо залучення бізнесу до фінансування культурних проєктів. Тут мається на увазі практиковане у розвинутих країнах закріплення за бізнес-структурами статусу головного мецената закладу культури з можливістю його використання для формування позитивного іміджу компанії. Поряд з цим, доцільно розглянути можливість впровадження методів спільного фінансування культурних проєктів на засадах державно-приватного партнерства. На наш погляд, використання такого механізму дасть можливість досягти концентрації бюджетних коштів у найбільш затребуваних сферах культурних індустрій.

3.3. Страхування як форма змішаного фінансування суспільного добробуту.

Страхування є однією із найскладніших економічних категорій, яку в економічній науці розглядають крізь призму діалектичного, інституційного, структурно-функціонального підходів до наукового пізнання; характеризують як

вид діяльності, галузь економіки, форму фінансового посередництва, інструмент економічної політики та з інших позицій. Поряд з цим, страхування належить до найбільш перспективних форм фінансового забезпечення суспільного добробуту, що з утвердженням концепції інклюзивного розвитку якнайповніше відповідає її ключовим принципам:

– реалізуючи принцип ефективності, страхування забезпечує дієвий захист матеріальних інтересів застрахованих, доступність життєво важливих послуг при реалізації соціальних ризиків, що супроводжуються втратою економічних благ чи здатності до їхнього надбання (доходу, майна, працездатності). Ефективність щодо соціального страхування означає його здатність забезпечити відповідність рівня життя населення, охопленого страхуванням, суспільно визнаним стандартам; рівень заміщення сплачених страхових внесків страховими виплатами. Таким чином, страхування забезпечує стабільність рівня добробуту як окремого індивіда, так і суспільства в умовах дії соціальних ризиків;

– принцип інноваційності реалізується через постійний розвиток страхових послуг у контексті більш повного урахування потреб споживачів при виробленні умов страхування, диверсифікації каналів розповсюдження страхових послуг та інших інноваціях, які покликані посилити інтерес населення до страхування;

– страхування реалізує принципи справедливості та включеності через залежність між рівнем страхового захисту й обсягами страхового внеску, а також мотивованість учасників страхових відносин до мінімізації ризику настання страхового випадку. Бажання забезпечити собі вищий рівень майбутніх соціальних виплат за рахунок збільшення сплачених страхових внесків мотивує людину до активної трудової діяльності, пошуку роботи з вищою оплатою праці, здобуття нових знань та навичок, турботи про власне здоров'я. Таким чином, страхування сприяє також інтелектуальному та культурному розвитку громадян.

На думку М. Небави, справедливість – це рівність у будь-чому, вона також може означати, що винагорода має відповідати здійсненому внеску чи заслугам, або й навіть розрахунок на очікування, які мають виправдовуватись [402]. Поділяючи наукову позицію М. Небави, можемо інтерпретувати її таким чином:

для осіб з ідентичними характеристиками участі у страхуванні (ставка та обсяг сплачених страхових внесків, період страхування тощо) рівень страхових виплат має бути рівнозначним; громадяни, які претендують на вищі розміри страхових виплат, мають на це підстави за більш вагомого страхового внеску (вищі ставка чи обсяг страхових внесків, більш тривалий термін сплати внесків). У соціальному страхуванні мінімальний рівень трансфертної виплати має відповідати мінімально прийнятним з точки зору суспільства параметрам, а виконання застрахованою особою критеріїв, що враховуються при розрахунку страхових виплат понад встановлені мінімальні вимоги має відповідно позначатися на їхньому розмірі.

Критерій справедливості у соціальному страхуванні можна використати і щодо процесу формування його фінансових ресурсів. На наш погляд, на відміну від оподаткування особистих доходів, застосування для розрахунку страхових платежів відмінних від базової ставок єдиного внеску виправдане тільки у тому випадку, якщо до таких застрахованих осіб буде застосований особливий порядок встановлення страхових виплат. Відповідним критерію справедливості має бути також розподіл фіскального навантаження зі сплати страхових внесків – воно має бути розподілене між роботодавцем і працюючим у певній пропорції, визначеній відповідно до вигоди, яку та чи інша сторона отримує від робочої сили в економічній діяльності. Очевидно, що у вітчизняній економіці, де аксіомою стала теза про недооціненість робочої сили, порівняно вище фіскальне навантаження має бути покладене саме на роботодавців. Однак повне перенесення обов'язку зі сплати страхових внесків на роботодавців неприйнятне, адже напряду суперечить критерію самостійної відповідальності індивіда за рівень свого добробуту.

Страхування як форма фінансового забезпечення суспільного добробуту реалізується через надання суб'єктами страхового ринку соціально-орієнтованих видів страхових послуг, а також через функціонування системи соціального страхування як складової системи соціального захисту населення. До соціально-орієнтованих страхових послуг, на наш погляд, належать такі, як страхування життя, довічної пенсії, безперервне страхування здоров'я, медичних витрат, особистого майна та відповідальності. Вони покликані забезпечити застрахованій

особі страховий захист матеріального добробуту від дії на нього різноманітних за характером та рівнем ризиків (ризик втрати доходів з наданням пенсійного віку, у зв'язку із захворюванням; ризик втрати особистого майна від настання передбачуваних обставин або внаслідок відповідальності застрахованої особи за заподіяну нею шкоду), також доступність послуг охорони здоров'я в період втрати працездатності та зниження особистих доходів. Окреме місце серед соціально-орієнтованих видів страхових послуг займає страхування екологічних ризиків, призначене забезпечити відшкодування збитків, заподіяних негативним впливом на довкілля. Цей вид страхових послуг спрямований на забезпечення сприятливого середовища життєдіяльності як важливого аспекту суспільного добробуту (рис. Ж.1 додатку Ж).

Соціальне страхування як один із аспектів прояву страхування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту, поєднує два базові принципи побудови цивілізованого суспільства: особисту відповідальність людини за рівень власного матеріального благополуччя, а також колективну взаємодопомогу членів суспільства при дії соціальних ризиків. Залучення до соціального страхування найширших верств населення, демократичність організації його функціонування, забезпечення прозорості грошових потоків та цільового використання коштів перетворюють його у могутній механізм консолідації суспільства [587, с. 30], узгодження інтересів усіх сторін соціального діалогу.

Оцінюючи показники надання соціально-орієнтованих різновидів страхових послуг з точки зору їх відповідності принципам інклюзивного розвитку, можемо констатувати наступне:

– з погляду інклюзивності (охоплення страховими послугами) страховий ринок демонструє суперечливі показники, оскільки кількість укладених страхових договорів характеризується значною диференціацією у розрізі років, що вказує на високий рівень залежності попиту на страхові послуги від ситуації в економіці, а також змін у законодавстві щодо обов'язковості страхування. Показники кількості укладених страхувальниками-фізичними особами договорів страхування у розрізі соціально-орієнтованих його видів свідчать про невисокий рівень поширення

страхових послуг у вітчизняному суспільстві (табл. Ж.2 додатку Ж). Показовою у цьому плані є динаміка охоплення населення страхуванням життя. Кількість угод страхування життя і чисельність охоплених ним фізичних осіб за останні роки не має чітко вираженої висхідної динаміки, а рівень охоплення страхуванням життя в Україні залишається низьким (рис. Ж.2 додатку Ж). Причини цього криються як в нестабільності економічної ситуації (високі інфляційні та девальваційні ризики), неплатоспроможності й низькому рівні довіри населення до страхових компаній, відсутності системи захисту прав споживачів страхових послуг, так і в низькому рівні розвитку культури споживання страхових послуг в Україні, відсутності цілеспрямованої політики популяризації страхового захисту в населення;

– з погляду дотримання принципів ефективності та справедливості практику надання страхових послуг для населення можна оцінити як суперечливу. З одного боку, з огляду на комерційні засади діяльності страхових компаній, у страхових послугах спостерігається чітке дотримання залежності між страховими виплатами і обсягом страхового внеску (принцип справедливості). Ефективність страхування у вигляді соціально орієнтованих страхових послуг можна оцінити через показник рівня заміщення страхових внесків страховими виплатами. Як свідчать дані табл. Ж.1 додатку Ж, рівень страхових виплат в Україні впродовж останніх років не має чітко вираженої траєкторії зростання та залишається достатньо низьким. Серед соціально-орієнтованих видів страхових послуг найвищий рівень страхових виплат наявний у недержавному обов'язковому і добровільному особистому страхуванні (близько 35-40%), натомість у страхуванні життя він за останні роки знизився до 12,6%. Низькі порівняно із зарубіжними країнами показники рівня страхових виплат частково пов'язані із особливостями структури вітчизняного страхового ринку, де страхування життя займає достатньо незначну частку. Оскільки у країнах ЄС страхування життя, яке передбачає обов'язковість страхових виплат, значно більш розвинуте, загальний рівень виплат за усіма видами страхування становить близько 70%. Але, як зазначають О. Пахненко, А. Семенов та М. Мілютіна, навіть по суто загальноризикових видах страхування в країнах ЄС рівень цього показника складає 64%, що вдвічі вище, ніж його значення в Україні [433, с. 613]. Через недостатню

платоспроможність та ліквідність страхових компаній, їх недоброчесне ставлення до споживачів страхових послуг, ефективність комерційного сегменту страхування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту можна охарактеризувати як достатньо низьку.

Найважливішим сегментом страхування як за обсягом фінансових ресурсів, так і за рівнем охоплення населення є соціальне страхування. У більшості країн воно відіграє винятково важливу роль у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту. Провідним джерелом доходів фондів соціального страхування в сучасний період є надходження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ), які доповнюють інші джерела доходів – трансферти з бюджетів різних рівнів, цільові збори, благодійні пожертви тощо. Після впровадження у 2011 році відповідно до норм Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [497], ставки ЄСВ були диференційовані для роботодавців в межах 36,76-49,7% від бази нарахування в залежності від класу професійного ризику виробництва. Додатково до цього була встановлена ставка ЄСВ у відсотках до розміру нарахованої заробітної плати працюючого на рівні 3,6% від суми.

Для стимулювання детінізації доходів населення з 2016 року базова ставка ЄСВ була знижена до 22%. Законодавством передбачене застосування пільгових і підвищених ставок ЄСВ: для суб'єктів господарювання, які працевлаштовують інвалідів, ставка єдиного внеску складає 8,41% бази нарахування для інвалідів. Для підприємств та організацій, заснованих товариствами осіб з інвалідністю, якщо на них кількість працевлаштованих осіб з інвалідністю складає більше половини працюючих, а їх фонд оплати праці – більше 25% загальних витрат на оплату праці, ставка ЄСВ визначена на рівні 5,5% бази нарахування, а для товариств УТОГ та УТОС – 5,3% бази нарахування [497]. Мобілізовані кошти в «ручному» режимі розподіляються між фондами соціального страхування, пропорції розподілу визначає Кабінет Міністрів України з урахуванням соціальних стандартів, фінансового становища фондів соціального страхування та інших чинників [176].

Варто зауважити, що диференціація ставок ЄСВ не пов'язана із реалізацією страхових принципів у функціонуванні соціального страхування. Знижені ставки ЄСВ введені в рамках заходів соціальної політики стосовно осіб з інвалідністю та не враховують відмінностей у рівні професійного ризику. Отож, можна говорити про несправедливий перерозподіл фіскального навантаження зі сплати внесків на загальнообов'язкове соціальне страхування від роботодавців, які здійснюють діяльність у галузях з високим рівнем ризику виробничої смертності і травматизму до роботодавців з «безпечних» у плані професійного ризику галузей економіки.

Специфічною нормою законодавства є обмеження бази нарахування єдиного соціального внеску, з 2018 року воно встановлене у 15-кратному розмірі мінімальної зарплати [490]. Оскільки держава також обмежує максимальну пенсію 10-кратним значенням прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, встановлення ліміту для бази нарахування виглядає цілком логічним. Разом з тим, в сучасний період політика пенсійного забезпечення часто визначається фінансовими можливостями державного бюджету. Зокрема, на 2017 рік максимальна пенсія була визначена на рівні 10,74 тис грн, або 8,6-кратному значенні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Причина такого «ручного» визначення максимальної величини пенсій полягала у відсутності фінансових ресурсів для її повноцінного виконання. Однак у 2018-2019 рр. розміри максимальної пенсійної виплати були чітко прив'язані до змін параметрів прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність.

Непродуманим з точки зору принципу справедливості є повне зміщення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків на користь роботодавців. Якщо для країн ЄС співвідношення внеску роботодавця до внеску найманого працівника по сплаті страхових внесків складає в середньому 2 : 1, то в Україні до внесення змін у фіскальне законодавство воно становило 91 : 9, а з 2016 року – 100 : 0 (табл. 3.13). Така пропорція розподілу фіскального навантаження алогічна. Згідно концепції «економічної людини» А. Сміта, будь-який індивід переслідує у діяльності насамперед власні інтереси, навіть тоді, коли нібито відстоює інтереси суспільства [762]. Факт сплати страхових внесків на рівень майбутнього добробуту

роботодавця не має жодного впливу, тому він не має особистої мотивації справно їх сплачувати. Високі показники навантаження на фонд оплати праці, навпаки, провокують бажання його приховувати для мінімізації платежів. Натомість, працівники більш зацікавлені у повній своєчасній сплаті страхових внесків, від цього залежать параметри їх майбутніх соціальних виплат. Тому на сьогодні існує необхідність істотного зміщення навантаження зі сплати внесків від роботодавця до працівника. Більш того, зважаючи на недостатній рівень податкової культури та суспільної свідомості, доцільно розглянути питання щодо повного передання відповідальності за сплату внесків до працюючих, адже особиста відповідальність за власний добробут після втрати працездатності – це найкращий мотив чесно сплачувати внески. Перерозподіл відповідальності зі сплати страхового внеску до працівника має супроводжуватись збільшенням зарплати, тобто вивільнені завдяки перерозподілу зобов'язань кошти роботодавці мають направляти на підвищення зарплати найманим працівникам. В іншому випадку матиме місце зменшення реальної зарплати й загальне падіння рівня життя.

Рішення про зниження ставки ЄСВ можна оцінити в цілому як раціональне, адже високий тариф страхових внесків характерний для країн, що розвиваються (Індія, Китай, Бразилія, Аргентина), країн з високою питомою вагою пенсіонерів у структурі населення (Італія, Іспанія), постсоціалістичних держав (Угорщина, Польща, Чехія). Натомість, більшість провідних за рівнем економічного розвитку держав (США, Канада, Австралія, Японія, Німеччина, скандинавські держави) утримують ставку внесків на пенсійне страхування (з урахуванням внесків до недержавних пенсійних фондів) на рівні, нижчому за вітчизняний навіть після його зниження (табл. Ж.3 додатку Ж).

Ефективність формування фінансових ресурсів соціального страхування з точки зору впливу на рівень суспільного добробуту – це здатність цієї системи забезпечити фінансування усіх необхідних потреб за рахунок власних ресурсів. Наведені у табл. Ж.4 додатку Ж показники свідчать, що до 2014 року була наявною стійка тенденція до збільшення власних фінансових ресурсів соціального страхування. У 2015-2016 рр. у зв'язку з негативним впливом макроекономічної

ситуації в країні та реформуванням системи соціального страхування її власні фінансові ресурси скорочувались – на 0,6% у 2015 році, на 29,2% у 2016 році. Внаслідок реалізації цих заходів відбулось суттєве зниження показника питомої ваги власних фінансових ресурсів соціального страхування у ВВП.

Внаслідок різкого зниження ставки єдиного соціального внеску, у 2016 році спостерігалось обвальне падіння рівня самозабезпечення системи соціального страхування власними фінансовими ресурсами. Він знизився до 49,05%, що є найнижчим значенням за останнє десятиліття. Однак у зв'язку із дворазовим підвищенням мінімальної зарплати та детінізацією економіки, наступні роки позначені поступовим відновленням рівня фінансової самостійності системи соціального страхування (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Фінансові ресурси, видатки та рівень самозабезпечення системи соціального страхування в Україні у 2016-2020 рр., у розрізі складових

Показники	2016	2017	2018	2019	2020
Система соціального страхування					
Власні фінансові ресурси	136,67	186,25	235,48	279,11	344,2
Сукупні видатки	278,64	319,24	391,54	472,75	498,35
Рівень самозабезпечення, %	49,05	58,34	60,14	59,04	69,07
Пенсійне страхування					
Власні фінансові ресурси	111,71	158,91	202,08	241,75	301,78 ¹
Видатки на пенсійне забезпечення та адміністрування (А), в тому числі:	253,45	291,47	358,6	435,94	448,36 ¹
за рахунок власних доходів (Б)	202,1	226,68	259,17	303,11	325,36 ¹
Рівень самозабезпечення (А), %	44,08	54,52	56,35	55,45	67,31
Рівень самозабезпечення (Б), %	55,27	70,10	77,97	79,76	92,75
Страхування на випадок безробіття					
Власні фінансові ресурси	8,73	10,34	12,85	14,72	13,70 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	8,30	9,19	10,72	13,54	20,79 ¹
Рівень самозабезпечення, %	105,18	112,51	119,87	108,71	65,90
Страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань					
Власні фінансові ресурси	16,23 ¹	17,00 ¹	20,55 ¹	22,64 ¹	28,72 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	16,89 ¹	18,58 ¹	22,22 ¹	23,27 ¹	29,20 ¹
Рівень самозабезпечення, %	96,09	91,50	92,48	97,29	98,36

Примітка: 1 – планові доходи

Джерело: розраховано автором за [245; 256; 257], а також звітною фондів соціального страхування, постановами КМУ про затвердження бюджету ФСС України

Незважаючи на зростання обсягу власних фінансових ресурсів, система соціального страхування загалом не спроможна самостійно покрити потребу в коштах на матеріальне забезпечення та соціальні послуги застрахованим при реалізації соціальних ризиків. Говорячи про причини цього, можна визначити їх суб'єктивний та об'єктивний характер. Однією з головних причин дефіциту ресурсів системи соціального страхування є значні масштаби тінізації вітчизняної економіки, що суттєво звужує базу нарахування страхових внесків. Рівень тіньової економіки коливається в межах 25-45% від розміру офіційного ВВП [192; 382; 536], в абсолютних цифрах тіньовий сектор складає від 790 до 850 млрд грн. Внаслідок цього, якщо б вплив інших чинників на динаміку надходжень ЄСВ виявився нейтральним, то втрати доходів системи соціального страхування можна оцінити на рівні 70-80 млрд грн. Їх мобілізація дала б змогу підвищити рівень фінансової самостійності системи соціального страхування до рівня понад 80-85% обсягу видаткових повноважень. З 28,5 млн осіб працездатного віку (15-64 роки) в офіційному секторі економіки зайнято 15,9 млн осіб [422], кількість застрахованих осіб становила у грудні 2019 року 13,2 млн осіб, або 83% від зайнятих [245].

Об'єктивним чинником, що зумовлює дефіцит власних ресурсів системи соціального страхування є складна демографічна ситуація в країні і посилення демографічного навантаження на працююче населення. У 2016 році відношення між чисельністю працюючих та пенсіонерів в Україні досягло критичного для фінансової спроможності пенсійної системи рівня, що складав дещо більше ніж 1:1,3 (рис. Ж.5 додатку Ж). Це давало підстави стверджувати, що пенсійна система перебуває на межі банкрутства. На пенсійні виплати держава у 2015 році направила більше 13% ВВП, а в 2016-2019 роках – майже 11%. Зниження цього значення головним чином пов'язане із припиненням виплати пенсій особам з тимчасово окупованих територій країни, у 2017-2019 рр. ефект дали активізація зайнятості, підвищення зарплат, заходи із виявлення неофіційних трудових відносин та виплати зарплат у «конвертах».

Оцінюючи тенденції використання коштів соціального страхування у світлі принципів інклюзивного розвитку, слід звернути увагу на рівень матеріального

забезпечення застрахованим. Рівень пенсійного забезпечення досить показово характеризує її ефективність на етапі використання коштів. Від результатів роботи Пенсійного фонду України залежить добробут більше 11,7 млн пенсіонерів, що складає майже 28% жителів країни. Видатки бюджету Пенсійного фонду України впродовж 2010-2013 рр. характеризувались сталим зростанням, однак у наступні роки чітко вираженої траєкторії їх зміни немає. У 2014 році у зв'язку з початком активних бойових дій на Сході України кількість пенсіонерів значно зменшилась, адже 2,3 млн осіб залишилось на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, значна частина пенсіонерів проживала на території окупованої АР Крим. Для упередження зловживань та припинення практики «пенсійного туризму» у 2016 році в Україні проведено верифікацію соціальних виплат, в тому числі пенсій, що призвело до скорочення видатків Пенсійного фонду. Наступні роки позначені проведенням політики підвищення пенсійних виплат, а також скасування обмежень на розміри виплат, внаслідок чого видатки Пенсійного фонду України у 2017 році зросли на 15,0%, у 2018 році – на 23,0%, у 2019 році – на 21,6%. Згідно бюджету Пенсійного фонду України на 2020 рік, передбачене мізерне зростання його видаткової частини на рівні 2,8% (табл. 3.13).

Не зважаючи на нарощування видатків Пенсійного фонду України впродовж останнього десятиліття в цілому в 1,3 рази, пенсійна система гарантує низькі стандарти матеріального забезпечення непрацездатних осіб. Середній розмір пенсійної виплати за період 2006-2019 рр. підвищився з 417,7 грн до 3064,0 грн. Мінімальна пенсійна виплата з початку 2019 року була визначена на рівні 1497,0 грн, що в 4,3 разу більше рівня 2006 року. Однак інтерпретуючи наукові погляди А. Сена, можна зауважити, що важливим є не стільки рівень доходу індивіда, а ті можливості, котрі він дає [758]. Високі показники зростання пенсій обумовлені дією інфляційного чинника і слабо кореспондують з динамікою розвитку економіки. Оцінювання динаміки пенсійних виплат дає підстави припустити про визначальний вплив політичного чинника на рівень пенсійних виплат, оскільки найвищі темпи їх зростання припали на періоди проведення виборчих кампаній чи

посилення політичної боротьби в Україні. Більшою мірою цей вплив відчувався у 2006-2013 рр., тоді як в останні роки така залежність значно послабилась.

Однак рівень реального зростання пенсій значно нижчий за їх номінальний приріст. За 2006-2019 рр. реальне зростання мінімальної пенсії спостерігалось лише у дев'яти часових проміжках. В цілому за наведений період реальний розмір мінімальної пенсії скоротився і в 2019 році становив всього 84,4% від рівня 2005 року. Подібна ситуація характерна і щодо середнього розміру пенсії, її реальний приріст за 2006-2019 рр. склав 76,9%. При цьому основна частина цього приросту припала на останні два роки періоду (табл. Ж.4 додатку Ж).

Задля оцінювання дієвості пенсійного страхування у питанні заміщення трудових доходів населення пенсійними виплатами розрахуємо відповідний коефіцієнт. Дані табл. 3.14 свідчать, що коефіцієнт її заміщення мінімальної пенсією має тенденцію до зниження. Коефіцієнт заміщення середньої заробітної плати середньою пенсією у 2006-2013 рр. не мав чітко вираженої траєкторії зміни, але з 2014 року спостерігається його зниження.

Таблиця 3.14

**Показник оплати праці, пенсійного забезпечення та
коефіцієнти заміщення в Україні у 2006-2019 рр.**

Період	Мінімальна пенсія, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Коефіцієнт заміщення	Середня пенсія, грн	Середня заробітна плата, грн	Коефіцієнт заміщення
2006	350,0	350,0	1,00	417,7	1041,0	0,40
2007	380,0	400,0	0,95	497,0	1351,0	0,37
2008	470,0	515,0	0,91	798,9	1806,0	0,44
2009	498,0	605,0	0,82	942,7	1906,0	0,49
2010	695,0	869,0	0,80	1039,6	2239,0	0,46
2011	750,0	941,0	0,80	1156,0	2633,0	0,44
2012	822,0	1073,0	0,77	1252,4	3026,0	0,41
2013	894,0	1147,0	0,78	1464,3	3265,0	0,45
2014	949,0	1218,0	0,78	1521,6	3480,0	0,44
2015	949,0	1218,0	0,78	1573,0	4195,0	0,37
2016	1074,0	1450,0	0,74	1690,3	5183,0	0,33
2017	1247,0	3200,0	0,39	1808,9	7104,0	0,25
2018	1373,0	3723,0	0,37	2556,7	8865,0	0,29
2019	1497,0	4173,0	0,36	3064,0	10497,0	0,29

Джерело: складено автором за [383; 564; 565].

Важливим індикатором ефективності пенсійного страхування у питанні забезпечення суспільного добробуту є відношення мінімального та середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму для відповідної категорії населення. Для виконання вимог Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [480], мінімальний розмір пенсії щорічно приводиться у відповідність до цього соціального стандарту. Практично незмінним у 2010-2017 рр. залишався також рівень співвідношення між середньою пенсією і прожитковим мінімумом для непрацездатних осіб. Лише в 2018-2019 рр. у зв’язку із швидким зростанням пенсійних виплат цей індикатор почав зростати (рис. 3.8). Разом з тим, реальний прожитковий мінімум є майже вдвічі вищим за офіційно визначений. Зокрема, на початок 2020 року він оцінювався на рівні 3,28 тис грн [266] при показнику в 1,64 тис грн, затвердженому у законодавстві. Можемо констатувати, що система пенсійного страхування не виконує свого ключового завдання – захисту людей похилого віку від бідності. Мінімальна пенсія залишається наполовину нижчою за реальний розмір прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, не досягає його також середній розмір пенсійної виплати.

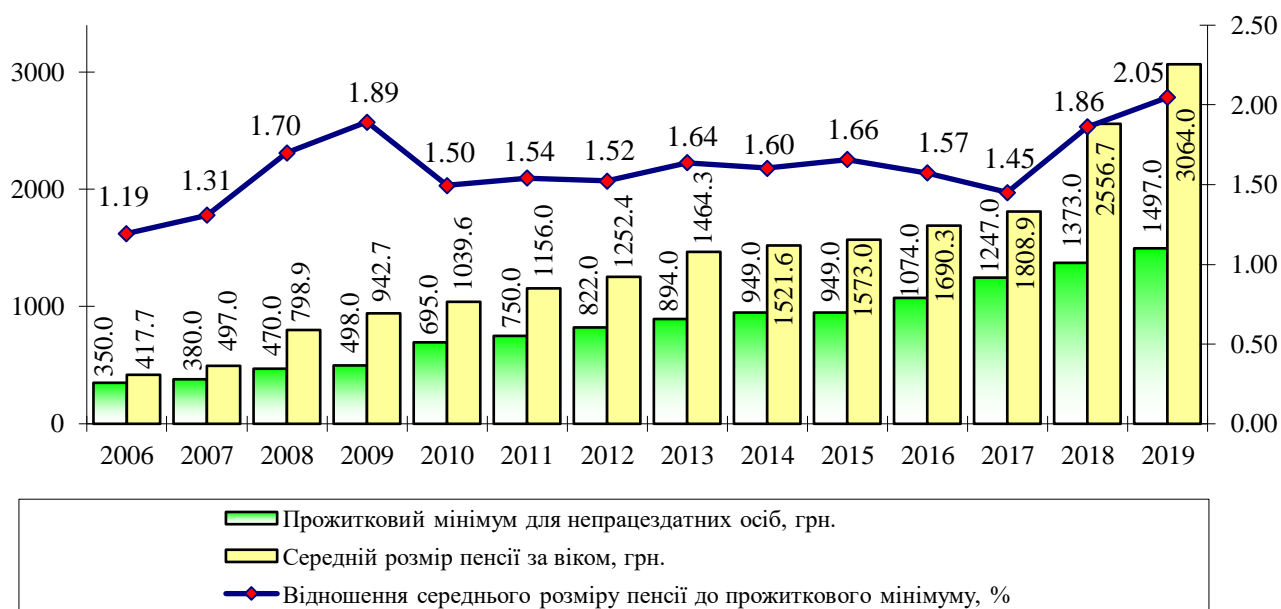

Рис. 3.8. Показники середньої пенсії, прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб та їх співвідношення в Україні у 2006-2019 рр.

Джерело: побудова автором за [517; 564]

Показник середнього розміру пенсії недостатньо об'єктивно характеризує рівень пенсійного забезпечення громадян, він не враховує параметрів їх розподілу у розрізі груп одержувачів. За даними Пенсійного фонду України, на початку 2020 року 80,0 тис осіб, або 0,7% пенсіонерів отримували пенсії у розмірі до 1,5 тис грн/місяць, або 91,6% від офіційного та близько 47% від рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних; основна маса пенсіонерів отримує пенсії в діапазоні від 1,5 до 3,0 тис грн/місяць, вище 3,0 тис грн/місяць пенсійні виплати призначені 30,3% пенсіонерів [245] (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Структура контингенту пенсіонерів за розмірами призначених пенсій в Україні у 2016-2020 рр. (станом на 1 січня)

Розмір пенсії, грн/місяць	2016		2017		2018		2019		2020	
	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%
до 1000 грн	531,8	4,3	–	–	–	–	–	–	–	–
до 1400 грн	10768,5	87,5	3751,5	31,4	894,2	7,6	83,5	0,7	–	–
1401-1500 грн			2410,0	20,2	1792,0	15,3	2097,6	18,3	80,0	0,7
1501-2000 грн			3243,6	27,1	3945,1	33,7	3788,1	33,0	3949,5	34,8
2001-3000 грн			1477,0	12,4	2630,8	22,5	2781,4	24,3	3872,8	34,2
3001-4000 грн	826,1	6,7	637,8	5,3	1162,6	9,9	1203,0	10,5	1407,3	12,4
4001-5000 грн			231,7	1,9	513,2	4,4	574,1	5,0	713,1	6,3
5001-10000 грн	186,0	1,5	185,6	1,6	655,0	5,6	802,9	7,0	1052,5	9,3
більше 10000 грн			19,1	0,2	118,4	1,0	139,7	1,2	259,5	2,3
ПМ _{оф} , грн	1074,0		1247,0		1373,0		1497,0		1638,0	
ПМ _{факт} , грн	2093,0		2318,0		2637,0		2910,0		3208,0	
Розрахункова питома вага пенсіонерів, пенсія яких нижча ПМ_{факт}, %										
	64,07		82,64		70,93		74,11		72,28	

Джерело: складено за [245]

Наведена Пенсійним фондом України шкала розподілу пенсійних виплат не дає можливості відразу оцінити питому вагу пенсіонерів, що отримують пенсійні виплати у розмірі нижче офіційного чи фактичного прожиткового мінімуму. Для вирішення цієї проблеми припустимо, що у розрізі окремих груп пенсіонерів розподіл пенсій за їх розміром абсолютного рівномірний. Простий розрахунок засвідчить, що пенсійні виплати, які не перевищують фактичного прожиткового мінімуму для цієї категорії громадян на початок 2020 року отримували майже 72,3% пенсіонерів. Отже, пенсійна система виявляє нездатність забезпечити гідний життєвий рівень пенсіонерам, більшість з яких практично «балансує» на межі між

бідністю і злиденністю. Розміри пенсій в Україні є одними з найнижчих серед країн сусідів та в разі поступаються рівню пенсійного забезпечення членів ЄС.

Питання підвищення пенсійного віку має різко негативне сприйняття у вітчизняному суспільстві [435] та є предметом численних політичних спекуляцій [376]. У багатьох європейських країнах підвищення пенсійного віку було одним з ключових елементів реформи пенсійної системи. Пенсійний вік для чоловіків у Чехії, Угорщині складає понад 62 роки; у Німеччині, Польщі, Великобританії, Франції – 65 років; у США, Ісландії – 66–67 років. Середній вік виходу жінок на пенсію у більшості країн ЄС та США встановлений на рівні від 62 до 66 років. У зарубіжній практиці поширене правило гендерного паритету цього параметру [756]. До 2030 р. у більшості країн ЄС заплановане підвищення пенсійного віку як для чоловіків, так і для жінок.

Підвищення пенсійного віку в розвинутих державах має логічне пояснення з огляду на зростання середньої тривалості життя. У Великобританії, Бельгії, Німеччині цей показник перевищує 80 років, у Франції та Італії – 82 роки, Японії – 83 роки [576]. В Україні низькі показники середньої тривалості життя громадян поряд із суспільним несхваленням є головними аргументами проти підвищення пенсійного віку. Однак твердження про те, що при передбаченому законодавством пенсійному віці для чоловіків у 60 років (для жінок 59,6 роки) та середній тривалості життя чоловіків в Україні на рівні 66,8 років (для жінок 76,7 роки) середньостатистичний чоловік проживе на пенсії менше 7 років, а жінка 17,7 років [602; 576], на наш погляд, є позбавленою економічного підґрунтя маніпуляцією з цифровими даними. Ці розрахунки не відображають реальної ситуації, яка б свідчила про тривалість життя людини після досягнення пенсійного віку, адже при цьому враховуються і дитяча смертність, і смертність людей середнього віку (особливо чоловіків віком від 20 до 35 років). Чоловіки в Україні після завершення трудової діяльності живуть в середньому впродовж 14,7 років, а жінки – 23,4 років, тобто до 78,4 року та 74,7 року, відповідно [359]. До 2011 року в Україні середній строк проживання на пенсії для жінок був одним із найвищих порівняно із іншими країнами Європи та США. Відтак поступове підвищення пенсійного віку для жінок

до 2021 року є цілком обґрунтованим, а ініціативи щодо його скасування [172; 173] є безпідставними та вкрай шкідливими.

Доречність підвищення пенсійного віку для жінок в Україні обумовлена ще й потребою нівелювати дискримінаційну дію норм пенсійного законодавства. На думку експертів ООН, встановлення різного пенсійного віку для чоловіків та жінок є ознакою гендерної дискримінації, коли рівень життя і професійна кар'єра залежать від працевлаштування й тривалості трудової активності. Будучи у віці 55–57 років продуктивним суб'єктом на ринку праці, жінки насамперед бувають відправлені на пенсію відразу ж після досягнення пенсійного віку. Позбавлені можливостей для подальшої трудової реалізації, такі жінки вимушені виходити на пенсію і закінчувати професійну кар'єру [93, с. 57]. Через менший страховий стаж жінки, зазвичай, отримують пенсії у розмірі, який в середньому складає 50–60% від пенсійних виплат для чоловіків. Отож, дискримінація у строках трудової активності на пряму впливає на матеріальний добробут жінок.

Соціальне страхування на випадок безробіття є незамінним у вирішенні проблеми матеріального забезпечення осіб, які втратили роботу та перебувають у її активному пошуку. За період 2010-2019 рр. кількість зареєстрованих безробітних поступально знижувалась і склала на кінець 2019 року 338,2 тис осіб. Однак цей показник не можна визначити як достатньо об'єктивне відображення фактичного рівня безробіття в країні, адже за даними Державної служби статистики, на кінець 2019 року чисельність фактично безробітних осіб у працездатному віці в Україні становила 1,49 млн осіб. Отож, завдяки, з одного боку, оперативній діяльності Державної служби зайнятості щодо пошуку підходящої роботи та, з іншого боку, дискримінаційним умовам для реєстрації особи як безробітної, відповідний статус, а отже право на різні форми державної підтримки мали менше чверті від загальної кількості осіб, що фактично не мали роботи (табл. 3.19).

Згідно даних Державної служби зайнятості, у 2018-2019 рр. послугами служби було охоплено понад 4,2 млн осіб, в тому числі понад 2,0 млн осіб, що мали статус безробітних. Примітно, що за 2019 рік були оперативно (до набуття статусу безробітного) працевлаштовані 0,83 млн осіб. Таке зменшення досягнуте

завдяки провадженню профілювання і кейс-менеджменту, що передбачають сегментацію безробітних на категорії залежно від ризику тривалості безробіття та вироблення індивідуальних цілей і заходів для пошуку роботи з урахуванням потреб кожного клієнта. У 2019 році профілювання пройшли майже 1,0 млн осіб. Завдяки цьому вдалось зменшити середню тривалість пошуку роботи безробітним, яка у 2019 році становила 111 днів.

Таблиця 3.19

**Кількість зареєстрованих безробітних та допомога по безробіттю
в Україні у 2010-2019 рр.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість безробітних осіб працездатного віку (за методологією МОП), тис осіб									
1712,5	1660,9	1589,2	1510,3	1847,1	1654,0	1677,5	1697,3	1577,6	1486,9
Кількість зареєстрованих безробітних у ДСЗУ (на кінець року), тис осіб									
544,9	482,8	506,8	487,7	512,2	490,8	390,8	354,4	341,7	338,2
Середній розмір допомоги по безробіттю (на кінець року), грн/місяць									
780	879	1028	1172	1232	1444	1997	2331	2876	н.д.
Відношення середнього розміру допомоги по безробіттю до мінімальної зарплати, %									
84,6	87,5	90,6	96,2	101,1	104,8	124,8	72,8	77,2	н.д.

Джерело: складено автором за [206, с. 189-205; 204, с. 176-197; 422]

У діяльності Державної служби зайнятості України акцент зроблений на кількісних показниках роботи – зростанні кількості безробітних, охоплених різними формами навчання та іншими послугами, кількість працевлаштованих безробітних та ін. Проблемними моментами діяльності Служби є низька якість пропонованих місць працевлаштування, збереження високого рівня бюрократії в роботі, нерідко формальне виконання функцій для отримання показників роботи. Чверть вакансій передбачають рівень заробітної плати в межах її мінімального стандарту, вакансій з високим рівнем оплати праці 3-4% [55]. У регіональному розрізі ці показники можуть ще більше відхилятися. Доволі часто пропонована зарплата є не конкурентоспроможною для відповідної професії порівняно із ринковою. Нерідко в статистику результативності роботи з працевлаштування зараховують також дані, коли безробітний самостійно знайшов місце роботи, що спотворює фактичні показники ефективності роботи Державної служби зайнятості.

Можемо констатувати, що для частини роботодавців співпраця з Державною службою зайнятості має характер обов'язку, а не потреби. Високим є інтерес роботодавців до пошуку працівників, згідних працювати на умовах неофіційної зайнятості, виплати зарплати в «конверті». Відсутність довіри між роботодавцями та Державною службою зайнятості, почасти формальність їх співпраці свідчить, що соціальне страхування на випадок безробіття недостатньо реалізує своє головне призначення – ефективний захист людини від безробіття.

Щодо захисту матеріальних інтересів безробітних, то можемо констатувати, що впродовж останніх років у цьому плані спостерігається суперечлива динаміка. Середній розмір допомоги по безробіттю за період 2010-2018 рр. підвищився з 0,78 тис грн до 2,88 тис грн, або в 3,7 рази. Внаслідок прискореного зростання виплат по безробіттю, у грудні 2016 року середній розмір цієї допомоги майже на чверть перевищував розмір мінімальної заробітної плати, що давало підґрунтя до заяв про те, що перебувати у статусі безробітного більш вигідно, ніж працювати. Після дворазового підвищення рівня мінімальної зарплати з початку 2017 року, відношення середньої виплати по безробіттю до неї зменшилось до 72,8%. Для активізації самостійного пошуку роботи безробітними і зниження мотивації до перебування на обліку в Державній службі зайнятості у 2015-2018 рр. розмір мінімальної виплати з безробіття було «заморожено» на рівні 0,54 тис грн, тільки у 2019 році він був підвищений до 0,61 тис грн, або близько третини від рівня офіційного прожиткового мінімуму для працездатних.

Не упускаючи важливості розглянутих проблем, все ж доводиться визнати, що найважливішим чинником, який зумовлює недостатню ефективність соціального страхування у підвищенні суспільного добробуту є хаотичний, безсистемний характер політики його реформування. Відсутність консенсусу з ключових аспектів проведення реформ не тільки між суспільством та органами влади, але й в середині механізму державного управління соціальним страхуванням посилює скептичне ставлення громадян не лише до можливих результатів реформ, але й до самого факту їхнього проведення.

3.4. Роль кредитування в контексті підвищення суспільного добробуту.

Кредитування є однією з дієвих форм фінансового забезпечення суспільного добробуту, що виявляє свою позитивну дію в багатьох аспектах. Перш за все, кредитування дає змогу розширити споживчі можливості населення, а отже сприяє більш повному задоволенню його потреб в економічних благах. Важливо те, що кредитування спроможне вирішити проблему часового лагу між періодом, у якому є потреба у споживанні товарів і послуг та проміжком, необхідним для акумуляції потрібних для їх придбання коштів. Завдяки кредитуванню громадяни мають змогу задовольняти свої додаткові потреби, а отже підвищувати рівень та якість життя в теперішній час, тоді як оплачувати новий рівень споживання в майбутньому. Кредитування також впливає на зміну структури споживчих витрат населення, оскільки завдяки позикам на підвищення енергоефективності та зменшення енерговитрат населення має змогу знизити частку витрат на комунальні послуги, збільшуючи таким чином можливість придбання інших благ. У кредитуванні як формі фінансового забезпечення закладений вагомий виховний потенціал, адже воно передбачає певний обсяг відповідальності позичальника, що мотивує його до ефективного використання отриманих коштів.

Кредитування є одним з важелів соціальної політики, що дає можливість впливати на рівень доступності важливих суспільних послуг, вирішувати соціальні проблеми. Завдяки розвитку кредитування житлової нерухомості держава може сприяти поліпшенню житлових умов проживання населення, створюючи таким чином умови для зміцнення інституту сім'ї, поліпшення демографічної ситуації. Кредитування освіти в сучасних умовах розглядають як один з дієвих інструментів забезпечення доступності освітніх послуг для широких верств населення при збереженні індивідуальної мотивації до якісного навчання. Кредитування малого бізнесу та мікrokредитування дає можливість вирішувати проблему безробіття і бідності, при цьому без використання механізму соціальних трансфертів, а за рахунок активізації економічної діяльності позичальників. У цьому ж ракурсі діє

кредитування соціальних підприємств, які декларують пріоритетом діяльності виділення частини прибутку на соціальні цілі, а також працевлаштування осіб з числа вразливих верств населення.

У бюджетній сфері кредитування має достатньо обмежене застосування і характеризується специфічними ознаками – пільговими умовами користування й низьким рівнем прибутковості. Зазвичай дія цільових програм кредитування за рахунок бюджетних коштів поширюється на специфічні суспільні верстви та передбачає застосування значно нижчих за ринкові процентних ставок, або й безкоштовний характер надання кредиту. У цьому випадку кредит набуває форми поворотної фінансової допомоги. Головне призначення такого кредитування – вирішити соціальні проблеми (забезпечити житлом громадян з невисоким рівнем доходів, розширити доступність освіти, знизити рівень безробіття тощо) (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Соціальні наслідки кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором самостійно

Однак за відсутності ефективної регуляторної політики з боку держави розвиток кредитування може негативно впливати на суспільний добробут, адже

зумовлене кредитуванням розширення сукупного споживчого попиту може спричинити прискорення споживчої інфляції, підвищення девальваційного ризику. З активізацією іпотечного кредитування пов'язують перспективи здорожчання житлової нерухомості, що може негативно позначитись на її доступності. Вагомі ризику також закладені у швидкому зростанні обсягів кредитування населення небанківськими фінансовими інститутами, такими як фінансові компанії, онлайн-сервіси, що пропонують ліберальні вимоги до платоспроможності позичальника та практично безвідсоткові кредити. Основним джерелом прибутку таких структур є штрафні санкції за порушення умов кредитування, з урахуванням яких вартість позик складає до 500-600% річних [379]. За даними Національного банку України, схильність до кредитування більш притаманна населенню з невисокими доходами [398]. Тому активне кредитування небанківськими фінансовими інститутами може спричинити збільшення кількості випадків потрапляння громадян у боргову кабалу, втрати особистого майна, житла, їх маргіналізації. Це свідчить про необхідність контролю за процесами кредитування населення з боку держави.

Формування термінології кредитування дотепер не завершене. Дискусійним є тлумачення понять «кредитування населення», «роздрібне кредитування», «споживче кредитування», має місце навіть синонімізація цих термінів [81, с. 13]. Якщо поняття роздрібного і споживчого кредитування співвідносяться між собою як загальне й часткове, то терміни «кредитування фізичних осіб» і «роздрібне кредитування» дотичні (рис. К.1 додатку К). Ознаками роздрібного кредитування є масовість продажу, стандартизація кредитного продукту, невеликі розміри кредиту і нечітке формулювання його мети. Основний контингент позичальників у ньому складають фізичні особи. До реципієнтів роздрібних кредитів також належать підприємці та підприємства малого бізнесу. Натомість, частина фізичних осіб (вір-позичальники) зацікавлена в отриманні індивідуалізованих кредитних послуг [659, с. 16-20]. Такі кредитні послуги не є масовими й стандартизованими, а тому не належать до роздрібного кредитування.

Також недоречно ототожнювати поняття «кредитування фізичних осіб» і «споживче кредитування», адже останнє є хоча й найбільш поширеним, але все ж

одним із різновидів кредитування населення. Головною ознакою у розмежуванні цих понять є мета залучення кредитних ресурсів. На думку Д. Куртвелієвої, різновидами кредитування фізичних осіб є іпотечне, транспортне (кредити на придбання транспорту) та власне споживче (кредит на купівлю товарів тривалого користування) [335]. І. Охрименко [427, с. 6] пропонує розділяти кредитування населення на споживче та інвестиційне, зараховуючи до останнього кредити на придбання нерухомості та задоволення інших інвестиційних потреб.

У більшості дефініцій споживчого кредитування акцентовано на цільовому призначенні залучення коштів. На думку С. Мочерного, споживчий кредит – це кредит на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг, який повертається у розстрочку [390]. І. Охрименко визначає призначенням споживчого кредиту споживчі потреби, які задовольняють кінцеве споживання й не пов'язані з підприємницькою діяльністю [427, с. 3]. Подібний підхід наводять Л. Алексеєнко та С. Гурняк [5, с. 8], С. Глущенко [95, с. 91] та інші вчені.

Цільове призначення інвестиційного кредиту полягає у фінансуванні господарської діяльності задля отримання доходу. Якщо головною причиною виникнення споживчого кредиту є невідповідність між рівнем доходів індивіда та його поточних споживчих потреб, то інвестиційний кредит пов'язаний з бажанням людини забезпечити фінансове підґрунтя для росту споживання в майбутньому. З точки зору забезпечення добробуту індивіда, споживчий кредит спрямований на підвищення рівня його життя в поточному періоді, тоді як інвестиційний кредит – на забезпечення добробуту в перспективі (рис. К.2 додатку К).

Розподіл кредитування фізичних осіб за цільовим призначенням залучених коштів є до певної міри умовним, оскільки не існує дієвих способів моніторингу мотивації, якою керуються фізичні особи, придбаваючи ті чи інші товари – для власного споживання чи з метою ведення підприємницької діяльності. Існує цілий ряд товарів, які можуть мати різну мету використання. Для прикладу, придбання нерухомості може бути обумовлене бажанням покупця поліпшити власні житлові умови (мотив особистого споживання), отримати дохід від здачі житла в найм (мотив інвестування) чи зберегти заощадження від знецінення (мотив безпеки).

Ідентично може бути витлумачене придбання індивідом транспортного засобу, швейного приладдя, будівельного інвентарю тощо, які можуть бути як засобами для задоволення споживчих потреб, так і предметами праці. Можемо стверджувати про існування змішаного виду кредитування фізичних осіб за ознакою цільового призначення залучених коштів.

Кредитування будівництва (купівлі) житла є одним з дієвих важелів впливу на суспільний добробут. Відсутність комфортних умов проживання та дієвих важелів їх забезпечення унеможливають нормальну життєдіяльність індивіда, стримують демографічну активність, загострюють соціальну напругу [281, с. 86]. Відтак кредитування житла виконує важливу соціальну роль, адже, на думку О. Євтуха, є фінансовим механізмом, який перерозподіляє житло в інтересах суспільства [213, с. 16]. Одним з базових принципів іпотечного кредитування О. Євтух визначає принцип соціальності, зміст якого полягає в тому, що таке кредитування має бути доступним для широкого контингенту населення, зокрема за рахунок застосування бюджетних інструментів державної підтримки [214, с. 34].

Розкриваючи зміст інвестиційного (виробничого) кредиту, більшість вчених зводять його цільове призначення до придбання певних товарів інвестиційного характеру. Але одним з поширених видів кредитування фізичних осіб у практиці розвинутих країн є кредитування освітніх послуг, яке поєднує ознаки споживчого та інвестиційного кредиту. Продуктивний характер кредитування освіти у тому, що вкладання коштів у приріст знань, навиків індивіда створює передумови для підвищення його добробуту.

Ознаки класифікації кредитування фізичних осіб у науковій літературі переважно пов'язані з особливостями технологій кредитування. Окремі вчені поряд з «традиційними» ознаками класифікації кредитів (термін кредитування, розміри та валюта кредиту, вид забезпечення, спосіб погашення тощо) пропонують виділяти також ознаки, які вказують на соціальні аспекти кредитування. На думку Н. Бабіної, важливою ознакою класифікації кредитів є тип позичальника. За цим критерієм в окрему групу вона виділяє кредити таким позичальникам, як молоді сім'ї, абітурієнти (студенти), працюючі пенсіонери. Ці кредити характеризуються

низькою прибутковістю, надаючи їх, банк реалізує соціальну функцію. До інших соціальних верств для поділу кредитів Н. Бабіна пропонує зараховувати: фізичних осіб-позичальників із позитивною кредитною історією; VIP-клієнтів; приватних підприємців; іноземців [15, с. 31]. Вважаємо доречним урахування соціального чинника при розмежуванні видів кредитування, але підхід до виокремлення типів позичальників вважаємо недосконалим. В основу такого поділу слід покласти принцип, чи є особливими (пільговими) умовами надання кредитів і який вплив таке кредитування має на суспільний добробут. Відповідно до такої позиції, за типом позичальника у кредитуванні доцільно виокремлювати такі види, як кредитування суб'єктів малого підприємництва, молоді, соціальних підприємств, мікропідприємців, фахівців соціальної сфери у сільській місцевості, внутрішньо переміщених осіб, кредитування вразливих верств населення та інших типів позичальників. Основне призначення кредитування таких позичальників полягає у вирішенні або знятті гостроти певної соціальної проблеми, що має позитивний вплив на рівень суспільного добробуту (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Соціоцентричні ознаки класифікації кредитування

Джерело: побудовано автором самостійно

Важливою ознакою класифікації кредитів, яка вказує на тісний зв'язок між кредитуванням та рівнем суспільного добробуту є критерій платності. За цією

ознакою кредити доцільно розмежовувати на комерційні, пільгові та умовно-безкоштовні. До числа комерційних доцільно зарахувати більшість споживчих кредитів, оскільки вони, як-правило, видаються за дуже високими ставками, що можуть перевищувати 100 і більше відсотків річних. Пільговими є кредити, відсоткова ставка за якими значно нижча від середньоринкової, що, зазвичай, є наслідком державного регулювання. До цієї групи належать позики, видані за державними програмами сприяння житловому будівництву [481; 482; 483; 544], програмами стимулювання розвитку малого підприємництва [492].

Основним проблемним моментом пільгового кредитування є те, що воно вимагає проходження складних бюрократичних процедур погодження позики в органах державної влади, що демотивує потенційних позичальників до їхнього залучення. Попри раціональну ідею щодо використання важелів державного регулювання з метою підвищення доступності кредитів для окремих суспільних верств, важливим її недоліком є збереження корупційного середовища, оскільки питання про державну підтримку вирішується у ручному режимі.

Провідну роль у кредитуванні домогосподарств традиційно відіграє банківський сектор. Однак як свідчать дані табл. К.1, К.2 додатку К, обсяги кредитування мають нестійку динаміку та суттєво кореспондують з економічною ситуацією в країні. В останні роки підґрунтям для відновлення позитивної динаміки кредитування населення стали відновлення економічного зростання, збільшення доходів населення, стабілізація ситуації в банківському секторі (рис. 3.11).

У розрізі видів кредитування за цільовим призначенням вищою волатильністю позначена динаміка кредитів на будівництво (купівлю) нерухомості. Причини цього криються у валютній структурі кредитів населенню: споживче кредитування здійснювалось, зазвичай, у національній валюті, тоді як іпотечне – переважно в іноземній (табл. К.3, К.4 додатку К). Девальвація національної валюти і перегляд банками умов кредитування нерухомості стали головними чинниками зростання заборгованості населення за позиками банків на придбання (будівництво) чи реконструкцію нерухомості у 2008-2009 рр. та в 2014 році. Останні роки позначені

подальшою тенденцією до посилення ролі національної валюти в кредитуванні населення. Питома вага гривні у споживчому кредитуванні населення у 2019 році перевищила 91%, тоді як частка кредитів в іноземних валютах знизилась до мінімуму. Хоча у кредитуванні нерухомості все ще превалує надання кредитів у доларах США, їх питома вага за останні роки знизилась до 62,9% у 2019 році. Натомість, кредити в гривні на теперішній час складають 1/3 сукупних обсягів кредитування нерухомості, що в 2-3 рази перевищує показники кінця 2000-х – початку 2010-х років.

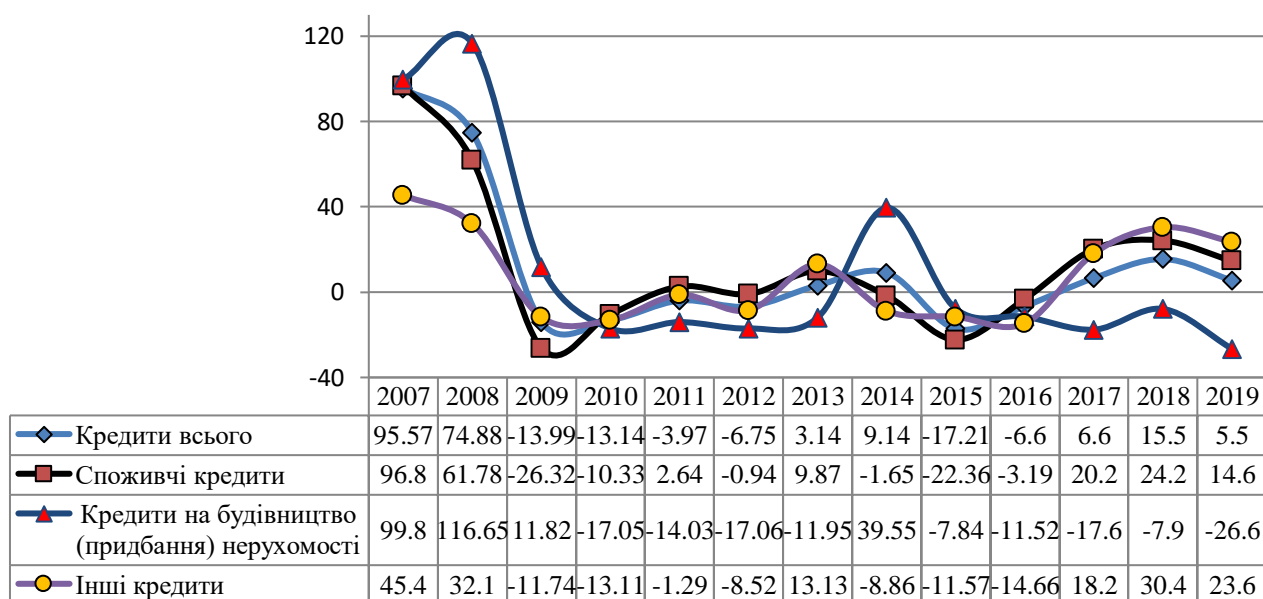

Рис. 3.11. Показники приросту залишків за непогашеними банківськими кредитами населенню в Україні у 2007-2019 рр., %

Джерело: побудовано автором за [324]

Поряд з нестабільністю курсу гривні, вплив на показники кредитування населення справляють також ставки за новими позиками. Втім, у 2014-2016 рр. визначальний вплив на низхідну динаміку обсягів надання нових позик населенню здійснювали не процентна ставка за ними, а дія інших економічних чинників. Відновлення кредитування спостерігалось у 2017-2019 рр., коли обсяги виданих нових кредитів населенню зросли вчетверо порівняно із 2016 роком. Примітно, що таке стрімке зростання відбулось на фоні поступово підвищення кредитних ставок, причому не залежно від терміну позики (табл. К.5, К.6 додатку К).

Негативним моментом вітчизняної практики кредитування населення є високий рівень регіональної концентрації. Дані табл. К.7 додатку К засвідчують, що впродовж останніх років близько половини обсягу залишків за виданими кредитами домогосподарствам були сконцентровані у трьох регіонах – м. Києві, Київській та Дніпропетровській областях, а більше 7/10 від сукупного обсягу – в 7-ми провідних регіонах України, які характеризуються високим рівнем ділової активності, вищим за середній рівнем доходів та споживання населення. Активне кредитування населення банківськими установами у цих регіонах додатково поглиблює рівень диференціації матеріального становища громадян у розрізі регіонів, що може стати підґрунтям для посилення міжрегіональної нетерпимості. Така ситуація є чинником, що сприяє відтоку населення та фінансових ресурсів до більш розвинутих регіонів країни, що значною мірою нівелює перспективи поліпшення соціально-економічної ситуації в депресивних областях.

Посилення економічної і суспільно-політичної нестабільності негативно позначилось також на показниках строкової структури кредитування, в складі якого посилилась поточна компонента. Такі тенденції більшою мірою притаманні споживчому кредитуванню, структура позик на будівництво нерухомості не зазнала суттєвих змін. Зокрема, частка споживчих кредитів терміном до 1 року підвищилась з 17-20% у 2006-2007 рр. до 46-51% у 2018-2019 рр., тоді як питома вага кредитів з терміном погашення більше 5 років зменшилась втричі. Натомість, у структурі позик на будівництво житла частка кредитів з терміном погашення більше 10 років у 2006-2019 рр. залишалась стабільною в межах 3/4 сукупного обсягу, зміни у структурі спостерігались у розрізі позик до 1 року (їхня частка повернулась до показників 2006-2007 рр.), коливання значень за позиками з іншими термінами погашення було мінімальним (табл. К.8, К.9 додатку К).

Вплив кредитування на рівень добробуту суспільства насамперед виявляється у зростанні сукупного споживання. Показники табл. 3.10 свідчать, що у 2006-2008 рр. кредити різного цільового призначення відігравали вагомий роль у збільшенні обсягів сукупного споживання в Україні. У період кредитного «буму» в Україні у 2006-2007 рр. на одну гривню споживчих витрат припадало 0,5-0,6 грн

нових кредитів населення. У 2016 році кожен відсоток приросту споживчих витрат населення супроводжувався приростом нових кредитів домогосподарств на 4,71%, у 2017 році – на 2,22%. У 2018 році ситуація розвивалась інерційно, обсяги нових кредитів становили майже чверть від сукупних обсягів споживання, однак кожна гривня приросту сукупних витрат супроводжувалась збільшенням обсягів залучення нових кредитів всього на 0,05 грн (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

**Показники кредитування депозитними корпораціями (банками)
домогосподарств в Україні у 2006-2018 рр., млрд грн**

Роки	Обсяги нових кредитів д/г	Витрати д/г на придбання товарів і послуг	Обсяги нових кредитів, у % до споживчих витрат д/г	Зміна обсягу нових кредитів на 1 грн приросту споживчих витрат д/г, грн	Зміна обсягу нових кредитів на 1% приросту витрат д/г, %
2006	91,16	385,68	23,6	0,63	4,71
2007	156,13	509,53	30,6	0,52	2,22
2008	165,37	695,62	23,8	0,05	0,16
2009	45,52	709,03	6,4	-8,94	-37,59
2010	57,80	838,21	6,9	0,10	1,48
2011	98,21	1030,64	9,5	0,21	3,05
2012	104,10	1194,79	8,7	0,04	0,38
2013	134,27	1304,03	10,3	0,28	3,17
2014	97,16	1316,76	7,4	-2,92	-28,31
2015	61,39	1568,17	3,9	-0,14	-1,93
2016	77,87	1840,26	4,2	0,06	1,55
2017	119,30	2359,99	5,1	0,08	1,88
2018	177,41	2884,97	6,1	0,11	2,19
2019	314,30	н.д.	–	–	–

Примітка: д/г – скорочено домогосподарство

Джерело: побудовано за [194; 519]

Економічна рецесія призвела до формування низхідного тренду в динаміці кредитування населення. На фоні галопуючої інфляції, падіння курсу гривні та кризи банківської системи обсяги видачі нових позик населенню зменшились в 2,2 рази. В середньому на 1% приросту витрат населення на придбання товарів і послуг у 2014 році спостерігалось скорочення обсягів кредитування на 28,3%. Однак зі стабілізацією економічної ситуації масштаби кредитування населення відновили зростання, а в 2019 рр. воно набуло характеру кредитного «буму».

Обсяги кредитування населення залежать від впливу цілого комплексу як економічних, так і неекономічних чинників. Оцінити залежність показників кредитування від дії цих чинників дає змогу застосування методів кореляційного і регресійного аналізу. У якості результуючого показника може виступати приріст залишків заборгованості за кредитами (як показник сальдо кредитування, тобто різниці між обсягами залучення та повернення позик). Кореляційний аналіз вказав на слабкість зв'язку між цим показником та індексами зростання фізичного обсягу ВВП і споживчих цін, обмінним курсом валюти; натомість, помітний зв'язок приросту залишків за кредитами домогосподарствам існує з показниками приросту ВВП, доходів та витрат населення, тісний обернений зв'язок з рівнем процентних витрат за новими кредитами населенню. Зарахуємо ці індикатори до факторних при моделюванні (табл. 3.22).

Таблиця 3.22

Результати кореляційного аналізу залишків заборгованості за кредитами населенню та динаміки окремих макроекономічних індикаторів за даними 2006-2018 рр.

Результуючий показник (Y)		Факторні індикатори ($x_1 \dots x_n$)			
Приріст залишків за кредитами, %		Приріст сукупних доходів населення, %	Приріст споживчих витрат населення, %	Приріст номінального ВВП, %	Процентна ставка за новими кредитами, %
2006	129,984	23,769	25,723	23,548	15,2
2007	95,574	32,036	32,112	32,935	15,6
2008	74,880	35,674	36,522	31,915	18,7
2009	-13,990	5,752	1,928	-4,418	22,3
2010	-13,144	23,135	18,219	18,325	25,2
2011	-3,971	15,036	22,957	20,399	26,5
2012	-6,754	15,087	15,927	8,147	27,4
2013	3,144	0,060	9,143	4,356	27,3
2014	9,141	3,978	0,976	4,220	26,8
2015	-17,210	16,828	19,093	25,309	28,1
2016	-6,599	15,763	17,351	19,955	30,6
2017	6,643	29,286	28,242	25,091	29,1
2018	15,455	22,497	22,245	19,328	30,4
Коефіцієнт кореляції		0,558003	0,584481	0,53051	-0,84734

Джерело: побудовано за [59; 194; 324]

За результатами аналізу чотирьохфакторна модель регресійного зв'язку між показником приросту заборгованості за виданими кредитами населенню і вибіркою макроекономічних індикаторів набуде такого вигляду:

$$Y = 166,2841 - 1,01503x_1 + 1,526545x_2 + 0,729513x_3 - 6,79298x_4$$

де: x_1 – приріст сукупних доходів домогосподарств, у % до попереднього року; x_2 – приріст споживчих витрат домогосподарств, у % до переднього року; x_3 – приріст номінального ВВП у % до попереднього року; x_4 – процентна ставка за новими банківськими кредитами домогосподарствам, %. $R^2 = 0,803523$ (результативний показник залежить від факторних на 80,35%). Коефіцієнт множинної кореляції $R_m = 0,8964$ свідчить про сильний (тісний) зв'язок між показниками. Перевірка істотності зв'язку за F-критерієм: $8,1793 > 4,103$ при $\alpha=0,05$ та числі ступенів вільності $k_1=2$, $k_2=10$. Отже, зв'язок між показниками, які включено у чотирьохфакторну регресійну модель, є істотним (невипадковим) (табл. К.10 додатку К).

Отже, найвищим потенціалом у питанні активізації кредитування населення володіє рівень процентних ставок за новими позиками – зниження показника на 1 в. п. дає приріст залишків за кредитами на 6,79%. Зростання доходів населення зменшує його інтерес до отримання кредитів, тоді як 1% приросту споживчого попиту та ВВП викликає зростання заборгованості за кредитами населенню на 1,53% і 0,73%, відповідно. Отже, перспективи активізації кредитування населення пов'язані з економічним зростанням і суттєвим здешевленням кредитних ресурсів.

Щодо інших депозитних корпорацій, зокрема кредитних спілок, ломбардів тощо, то їхня роль у формуванні суспільного добробуту залишається незначною. Кредитні спілки на сьогодні перебувають у кризі, тоді як ломбардна діяльність позначена швидким розвитком. У зв'язку із посиленням банківськими установами вимог до позичальників при наданні кредитів, частина потенційних реципієнтів позик переорієнтувалась на кредитування в інших фінансових установах (через нестачу чи наявність неформальних доходів, або ж небажання витратити час на взяття позики) (табл. 3.24).

Таблиця 3.24

Показники кредитування домогосподарств окремими видами небанківських фінансових установ в Україні у 2006-2019 рр., млрд грн

Період	Обсяги виданих кредитів	В тому числі:		Сукупні витрати населення на товари і послуги	Обсяги кредитів, у % до сукупних споживчих витрат населення
		Кредитні спілки	Ломбарди		
2006	4,16	2,60	1,56	385,68	1,1
2007	6,47	4,51	1,96	509,53	1,3
2008	7,70	5,57	2,13	695,62	1,1
2009	7,42	3,91	3,51	709,03	1,0
2010	8,85	3,35	5,50	838,21	1,1
2011	9,57	2,24	7,33	1030,64	0,9
2012	11,48	2,53	8,95	1194,79	1,0
2013	10,72	2,35	8,37	1304,03	0,8
2014	10,40	1,99	8,41	1316,76	0,8
2015	14,25	1,79	12,46	1568,17	0,9
2016	18,52	1,80	16,72	1840,26	1,0
2017	18,29	1,90	16,39	2359,99	0,8
2018	18,46	2,02	16,44	2884,97	0,6
2019	20,46	2,28	18,18	н.д.	–

Джерело: побудовано за [261; 262; 264]

Кредитування населення банками і небанківськими установами здебільшого спрямоване на розширення його можливостей щодо придбання споживчих товарів і послуг, а також збільшує фінансові можливості населення щодо купівлі житла. Однак роль кредитування як форми поворотного фінансування суспільних послуг практично не помітна. Серед усіх можливих напрямів кредитування суспільних послуг найбільшого розвитку отримало надання кредитів населенню на здобуття вищої освіти. У багатьох розвинутих державах кредитування є важливою формою фінансування здобуття вищої освіти, більш того, у Швеції, Великобританії, США його роль порівняно з іншими формами фінансування визначальна [159]. У зарубіжній практиці поширене надання освітніх кредитів поряд із грантами на здобуття освіти. Особливість останніх в тому, що вони надаються на безповоротній основі, а коло потенційних реципієнтів може бути обмежене (малозабезпечені, відмінники навчання, особи з обмеженими можливостями та ін.).

Порівняно із грантами, позитивною рисою освітніх кредитів є закладена у них мотиваційна компонента, що стимулює реципієнта до навчання. Одним з

недоліків діючої в Україні схеми розподілу бюджетного фінансування між вищими навчальними закладами «гроші ходять за студентом» є те, що вона не вирішує проблеми недостатньої мотивації студентів до навчання. В сучасних умовах стипендія не відіграє помітної ролі у стимулюванні студентів до навчання, а особи, які навчаються на контрактній основі взагалі не відчують ефекту від успіхів у вивченні дисциплін. Натомість, реципієнт освітнього кредиту має вищу мотивацію до якісного навчання, оскільки від цього залежить можливість його подальшого працевлаштування, а отже повернення кредиту. Кредитування вищої освіти більше відповідає принципам інклюзивного розвитку, оскільки воно передбачає розподіл відповідальності за ефективність використання наданого освітнього кредиту між його подавцем (державою) та реципієнтом.

На відміну від провідних зарубіжних країн, в Україні механізм пільгового кредитування здобуття освіти майже не працює. Якщо у Великобританії пільгові позики на оплату навчання отримують 92% здобувачів вищої освіти, Австралії – 88%, у США – 64%, то в Україні з 2011 року видача таких позик фактично припинена. На думку науковців, саме відсутність дієвих механізмів кредитування освіти є одним з чинників прискорення студентської еміграції з нашої країни (у 2017 році за кордоном навчалось 70 тис. українських студентів).

Норми щодо пільгового кредитування населення на здобуття професійної та вищої освіти наявні у законодавстві понад два десятиліття. У 2018 році внесено зміни до Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти [491], з урахуванням нових освітніх реалій та з метою розширення можливостей для надання відповідних кредитів. Незважаючи на сприятливі умови кредитування здобуття освіти, основною причиною його слабого поширення є непослідовність держави у реалізації відповідної цільової програми і незначний обсяг її фінансування. У 2014-2018 рр. видатки на надання освітніх кредитів у складі Державного бюджету України взагалі не передбачались (рис. 3.12), а після відновлення фінансування бюджетної програми фактичні видатки у 2019 році знову були значно нижчими за заплановані.

Стримує розвиток кредитування освіти недостатня правова урегульованість цієї практики. Хоча частину недоліків усунуто з прийняттям нової редакції Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної і вищої освіти, але невирішеними є питання неврегульованості стягнення боргу, санкцій за прострочення заборгованості та неповернення позики; дискусійною є норма щодо можливості списання заборгованості за кредитом у випадку, якщо реципієнт відпрацює за фахом не менше 5 років у сільській місцевості, що може спонукати позичальників до неправомірних дій з ухилення від сплати позики [683, с. 116]; перекладання на навчальні заклади обов'язків ведення претензійно-позовної роботи у разі не виконання реципієнтом кредиту умов угоди, ухилення від його повернення чи сплати відсотків завдає додаткового навантаження для юридичних підрозділів закладів освіти, що є додатковим чинником зниження мотивації до їх участі у реалізації відповідної бюджетної програми; відсутня об'єктивна методика розподілу бюджетного фінансування за програмою надання освітніх кредитів між закладами освіти; обмежені можливості стягнення плати за надання освітніх послуг при адмініструванні податку на доходи фізичних осіб.

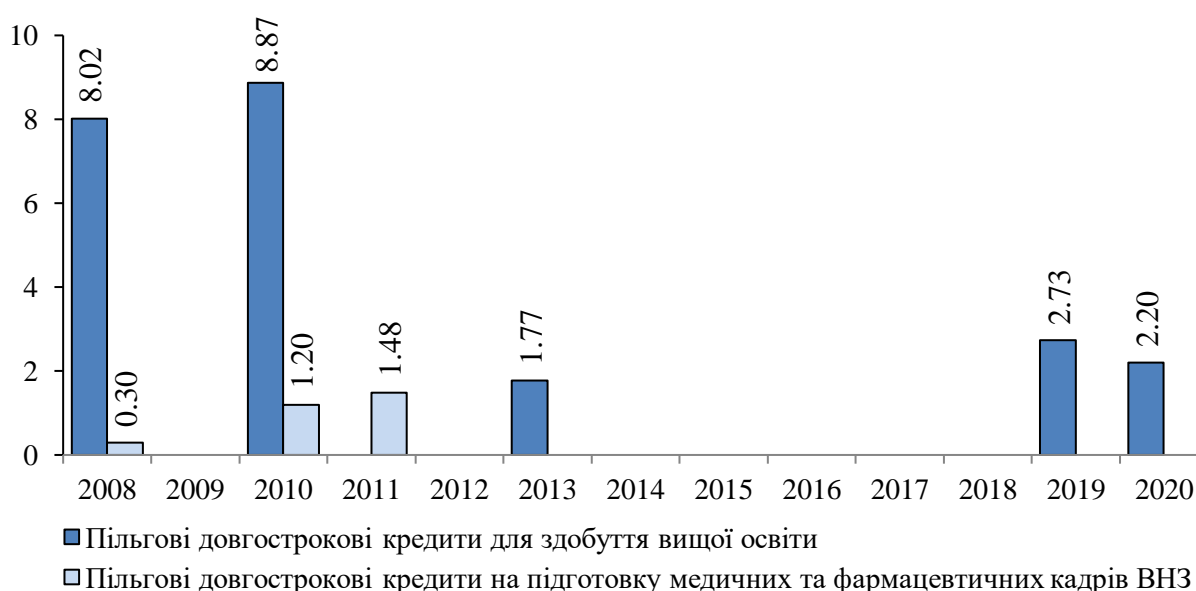

Рис. 3.12. Динаміка видатків Державного бюджету України на бюджетні програми пільгового кредитування здобуття професійної та вищої освіти у 2008-2020 рр., млн грн

Примітка: дані на 2020 р. – заплановані.

Джерело: побудовано автором за [246]

Перспективи активізації кредитування освіти за рахунок залучення до нього банків незначні. Через надміру «лояльні» умови кредитування (строк погашення у 15 років перевищує терміни, встановлені у країнах з розвинутою системою освітнього кредитування; наявність пільгового року після завершення навчання, під час якого позика не повертається; звільнення від сплати процентів та списання частини кредиту при народженні одної-трьох дітей) надання позик на здобуття освіти населення викликає слабкий інтерес у банківських установ. Дискусійною є норма щодо процентної ставки за освітніми позиками, яка визначена на рівні 3%. В більшості країн Європи низькі процентні ставки за освітніми позиками є наслідком низьких темпів інфляції та, відповідно, низьких процентних ставок за банківськими кредитами взагалі. З огляду на пільгову процентну ставку за освітніми позиками, такі кредити є завідомо збитковими для держави, що уподібнює кредитування освіти до її бюджетного фінансування [459, с. 46-47]. Послаблений інтерес суспільства до кредитування освіти пояснюється слабким зв'язком між здобутим фахом та перспективами працевлаштування.

Незважаючи на недоліки, кредитування освіти належить до перспективних методів фінансування фахової освіти, здатне вирішити проблему забезпечення її доступності для широких верств населення і підвищення ефективності діяльності навчальних закладів. Основними напрямками вдосконалення кредитування освіти, на наш погляд, мають стати: збільшення видатків на реалізацію програми і її стабільне фінансування; скорочення термінів погашення позик; встановлення обґрунтованих розмірів процентних ставок за позиками (зниження вартості таких ресурсів можна досягти за рахунок залучення коштів між донорських організацій, міжнародних фінансових інституцій та ін.); позбавлення процесу кредитування надмірного «соціального навантаження» у вигляді переліку пільг для отримання позик чи зменшення зобов'язань з їх повернення. Без таких змін кредитування освіти замість виконання основного призначення – надання фінансової підтримки для оплати навчання, перетворюється на одну з численних соціальних програм з невизначеною ефективністю.

Однак держава не повинна відмовлятися від прямої підтримки обдарованих студентів через систему грантів, розміри яких співмірні з обсягом плати за навчання. Їх розподіл між окремими навчальними закладами може здійснюватися відповідно до профілю закладу, його рейтингу серед інших ВНЗ, а надання грантів студентам має здійснюватися за оцінкою успіхів у навчанні та науковій діяльності.

Кредитування малого бізнесу є одним з дієвих способів вирішення проблеми безробіття, зниження бідності та становлення середнього класу. Стримує розвиток цього різновиду кредитування конфлікт інтересів кредитора і позичальника: з одного боку, більшість підприємців потребують додаткового фінансування саме у перший рік функціонування їхнього бізнесу; з іншого боку, зважаючи на доволі високий рівень ризику кредитування малого підприємництва банківські установи зацікавлені у наданні позик суб'єктам малого бізнесу, які уже функціонують певний час. Вирішити цю проблему дає можливість застосування інструментарію державної підтримки кредитування малого бізнесу (розробка схем гарантування кредитів, часткового погашення інтересу за кредитами тощо).

Оригінальним механізмом стимулювання соціальної активності бізнесу в Україні є пільгове кредитування соціальних підприємств, яке реалізує низка комерційних банків за Програмою соціального інвестування WNISEF. Відповідно до вимог Програми, право на отримання кредитів за зниженими фіксованими ставками проценту мають суб'єкти господарювання, які у статутних документах декларують соціальну (екологічну) мету діяльності, мають прописаний механізм розподілу прибутку, що передбачає спрямування певного відсотка на соціальні цілі. Перевага при відборі претендентів на отримання кредитування віддається проектам, які передбачають вагомий соціальний ефект від їхньої реалізації [653].

До умовно безкоштовних кредитів належать позики, які можуть видаватися фізичним особам, домогосподарствам та мікропідприємствам в рамках сучасних бізнес-моделей фінансування. На думку У. Штибель, одним з напрямів фінансової інклюзивності (поширення фінансових послуг на усі верстви населення, в тому числі бідних) є мікрокредитування, що передбачає надання невеликих за обсягом кредитів мікропідприємствам чи фізичним особам, рівень матеріального достатку

яких не дає їм змоги претендувати на банківські кредити через відсутність стійкої зайнятості чи ліквідної застави [675, с. 59]. Умовно безкоштовним таке кредитування слід вважати тому, що організації-партнери, які забезпечують його функціонування, беруть комісію за послуги. Механізми народного кредитування набули значного розвитку, світовими лідерами у цій сфері є системи Kiva [732], Zora [779], Babyloan [692] тощо. Зокрема, кредитами у системі Kiva скористались більше 1,6 млн осіб у 82 країнах, а рівень поворотності позик складає 97%.

Мікрокредитування слід розглядати як комплементарну до інвестиційного і споживчого кредитування форму фінансового забезпечення суспільного добробуту. Споживче кредитування сприяє вирівнюванню фінансових можливостей між заможним прошарком населення та громадянами з середніми доходами, однак воно не спроможне вирішити проблему низького рівня споживання найбідніших. Щоб отримати споживчий кредит, людина все ж повинна володіти певним рівнем доходів. Тому для осіб, які перебувають у скрутному матеріальному становищі та найбільше потребують збільшення споживання він недоступний через відмову банку. Мікрокредитування, у його первинному сенсі, здатне вирішити проблему.

В основу мікрокредитування як наряду фінансової інклюзії покладена ідея, що незаможні верстви населення володіють значним нереалізованим потенціалом у споживанні, виробництві, послугах чи інноваціях, а тому сприяючи їхньому залученню до активного економічного життя, допомагаючи вийти з так званої «пастки бідності», бізнес-структури стимулюють розширення ринків збуту, підвищення кваліфікації робочої сили, а також зміцнюють свою репутацію в суспільстві як соціально-відповідального суб'єкта господарювання.

Висновки до розділу 3

Результати дослідження практики фінансового забезпечення суспільного добробуту дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Самофінансування відіграє провідну роль у фінансовому забезпеченні матеріальної складової суспільного добробуту. Проведений аналіз засвідчив відірваність динаміки доходів населення від макроекономічних показників та вагомий вплив на неї неекономічних чинників. В Україні має місце надмірне знецінення вартості робочої сили, що віддзеркалює несправедливий перерозподіл фінансових ресурсів на користь держави та бізнесу. Параметри доходів населення у приватному секторі економіки формуються у середовищі, яке характеризується високими масштабами безробіття та рівня монополізації економіки, сильними патерналістськими настроями в суспільстві, слабким розвитком фінансового ринку, несприятливими умовами ведення бізнесу. Це зумовлює деформацію структури доходів населення з надмірним значенням соціальних трансфертів та заниженою часткою доходів від трудової діяльності, власності та підприємництва.

2. Роль фінансових ресурсів населення і приватного сектору економіки у фінансовому забезпеченні суспільних послуг диференціює у розрізі галузей. В освіті на надання послуг майже 9/10 фінансових ресурсів надходить з бюджетів усіх рівнів, внесок недержавного сектору економіки мінімальний. Натомість, при наданні послуг охорони здоров'я характерний паритет у формуванні фінансових ресурсів між державою та домогосподарствами. У сфері надання культурних благ питома вага самофінансування за рахунок власних коштів населення складає від 40 до 60% сукупних ресурсів, але роль приватного сегменту економіки у фінансуванні є найвищою серед усіх видів найважливіших суспільних послуг.

3. Бюджетне фінансування концентрується переважно на забезпеченні надання суспільних послуг. Фінансування освіти у контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку позначене низкою недоліків: нерівномірним доступом до освітніх послуг в територіальному розрізі, порушенням принципу включеності щодо учнів із закладів приватної освіти, відірваністю системи вищої освіти від потреб ринку праці. У бюджетному фінансуванні медицини відбувається перерозподіл видаткових повноважень з їх зміщенням на користь державного бюджету. Попри нестабільність фінансування охорони здоров'я, останні роки позначені трендом до поліпшення суспільного здоров'я. У фінансуванні культури

продовжує домінувати залишковий підхід. Оцінювання результатів діяльності культури у світлі принципів інклюзивного розвитку засвідчило нерівність доступу громадян до культурних благ у територіальному зрізі, низьку затребуваність продукту закладів культури, а також відсутність індикаторів, які б вказували на рівень задоволення послугами їх бенефіціарів.

4. Страхування є особливою формою фінансового забезпечення суспільного добробуту, що відповідає принципам інклюзивного розвитку та реалізується через соціально-орієнтовані види страхових послуг та соціальне страхування. Оцінка практики надання соціально-орієнтованих видів страхових послуг вказала на низький рівень охоплення ними населення, а також недостатню ефективність страхового захисту, що пояснюється слабкістю культури споживання страхових послуг, особливостями структури страхового ринку, нестабільністю фінансового стану страхових компаній. У соціальному страхуванні констатовано порушення принципів інклюзивного розвитку на етапі формування і використання ресурсів. Для України характерні несправедливий розподіл фіскального навантаження між роботодавцями з урахуванням ризику господарської діяльності, між роботодавцями і застрахованими працівниками. Зниження ставки страхових внесків призвело до збільшення дефіциту ресурсів системи соціального страхування. При використанні фінансових ресурсів соціального страхування спостерігаються високі показники нерівності у розмірах страхових виплат, обмеження контингенту одержувачів. У контексті підвищення фінансової спроможності соціального страхування обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку для жінок, що забезпечить дотримання принципу справедливості та усуватиме дискримінацію у розмірах соціальних виплат.

5. Кредитування має різноспрямований вплив на суспільний добробут, у зв'язку з чим виокремлено його позитивні й негативні соціальні наслідки. Узагальнення наукових поглядів на тлумачення понять термінологічного апарату кредитування дало змогу розмежувати кредитування фізичних осіб, роздрібне та споживче кредитування, виділити соціоцентричні види кредитування, які вказують на його зв'язок з суспільним добробутом. Доведено, що ключовими чинниками, які

негативно впливають на показники кредитування є нестабільність грошової одиниці, криза в банківській системі та високий ступінь недовіри населення до фінансового сектору. Для кредитування характерні високі показники регіональної концентрації, що є додатковим чинником поглиблення нерівності у споживанні. Доведено, що перспективи підвищення ролі кредитування у фінансуванні суспільного добробуту пов'язані із здешевленням кредитних ресурсів й активізацією економічного зростання. Визначені переваги інноваційних форм кредитування, зокрема мікрокредитування, кредитування освіти, кредитування соціальних підприємств, вказано на їх роль у підвищенні рівня добробуту суспільства.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [102; 103; 104; 107; 114; 116; 117; 118; 127; 128; 129; 130; 132; 133; 135; 141; 143; 145; 151; 613; 614].

Розділ 4

ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В УКРАЇНІ

4.1. Прямі податки в підсистемі фінансового регулювання суспільного добробуту

Фінансове регулювання суспільного добробуту в Україні передбачає застосування різного спектру фіскальних і монетарних інструментів впливу на фінансові відносини, пов'язані із формуванням доходів населення чи надання йому суспільних послуг. Однак в Україні компоненти фінансового регулювання отримують застосування головно для реалізації фінансової політики у сфері доходів населення, натомість при організації надання суспільних послуг чи в захисті довкілля превалюють компоненти фінансового забезпечення. Серед усього комплексу інструментів фінансового регулювання суспільного добробуту провідну роль відіграють інструменти оподаткування, зокрема податки на особисті доходи і прибуток. В Україні таким інструментом фінансового регулювання матеріального добробуту населення є податок на доходи фізичних осіб.

Вітчизняна модель оподаткування доходів населення перебуває у стані постійного реформування, що передбачає зміну ставок, бази оподаткування, критеріїв надання пільг тощо. Однак у науковому середовищі та суспільній думці побутує думка про несправедливий характер податку на доходи фізичних осіб, його низьку дієвість щодо зниження майнової нерівності населення та детінізації вітчизняної економіки. Широко критикованою є також практика застосування податкової соціальної пільги, військового збору тощо. Вирішення цих проблем не можливе шляхом безумовного копіювання зарубіжного досвіду, оскільки в умовах України такі підходи до податково-бюджетного регулювання не завжди ефективні. У вдосконаленні оподаткування особистих доходів населення також важливо утриматись від застосування методу спроб і помилок, що може мати шкідливі

наслідки для економіки країни та показників соціального розвитку. Прийняття управлінських рішень у цій сфері мають передувати ґрунтовні наукові розвідки та розрахунки, в тому числі моніторинг соціальної ефективності податку на особисті доходи з точки зору впливу на рівень добробуту населення та ступінь майнового розшарування.

Практика оподаткування доходів громадян в Україні пройшла тривалу історію перетворень, яка налічує періоди функціонування як прогресивної, так і пропорційної шкали ставок цього податку. У 2016 році помірно прогресивна шкала оподаткування доходів фізичних осіб була скасована й замінена на єдину ставку податку 18% [474]. Впровадження пропорційної моделі податку пояснювалось необхідністю встановити єдині правила для громадян і стимулювати інвестиційну активність заможних прошарків суспільства. Іншим мотивом новацій було очікування детінізації доходів населення, оскільки навіть за слабкої прогресії ставок і недостатнього розвитку податкової культури існує ймовірність збереження масового приховування доходів від оподаткування. Такі новації в оподаткуванні особистих доходів оцінювались як антисоціальні. Суттєвих зрушень у питанні детінізації доходів найбільш заможних громадян не відбулось, а надходження ПДФО після реформи скоротилися. Це дало підстави окремим науковцям стверджувати, що існуюча в Україні модель оподаткування особистих доходів зорієнтована на захист інтересів заможних верств населення і поглиблює рівень майнового розшарування у суспільстві [315, с. 91].

Послаблення соціальної функції оподаткування доходів є одним із основних дестабілізуючих факторів вітчизняної податкової системи. Проведені Л. Коцан розрахунки засвідчили, що підвищення ставки з 15% до 18% найбільший вплив мало на осіб із середнім рівнем доходів, а це більша частина населення України. Збільшився податковий тягар і на бідні верстви населення. Проте для громадян, які отримують значні доходи, у розмірі більшому, ніж 10 мінімальних заробітних плат, навпаки, – податковий тягар послабився [315, с. 90].

З точки зору справедливого розподілу податкового навантаження між верствами населення неоднозначно можна оцінити наявність в Україні знижених

ставок податку для пасивних (незароблених) доходів. Ставку ПДФО на рівні 9% застосовують до доходів у формі дивідендів по акціях, інвестиційних сертифікатах, корпоративних правах, нарахованих інститутами спільного інвестування і суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток; 5% – для доходів у вигляді дивідендів по акціях та корпоративних правах, нарахованих резидентами – платниками податку на прибуток підприємств. Знижені ставки податку для пасивних доходів можуть стимулювати населення до фінансового інвестування, адже якщо застосовувати до цих доходів базову ставку податку, це спонукатиме інвесторів приховувати доходи від оподаткування. Але в умовах слабого розвитку фінансового ринку ефективність цих новацій сумнівна. З іншого боку, введення зниженої ставки податку на інвестиційні доходи може бути продиктоване бажанням політичних еліт зменшити фіскальні зобов'язання перед бюджетом. В Україні спостерігається високий рівень монополізації капіталу, власники якого через неформальний вплив на громадську думку забезпечили пільгове оподаткування інвестиційних доходів. Знижені ставки оподаткування пасивних доходів є одним із відомих механізмів мінімізації податкових платежів.

Для підтвердження гіпотези про дискримінаційний характер податку для трудових доходів розрахуємо значення його ефективної ставки і порівняємо із базовою та пільговими ставками податку, які застосовують на теперішній час. Для розрахунку ефективної ставки податку візьмемо до уваги тільки доходи, які підпадають під оподаткування (доходи у формі заробітної плати, прибутку та змішаного доходу, а також від власності). Дані табл. 4.1 показують, що впродовж 2010-2018 рр. рівень податкового навантаження на доходи населення зріс майже в 1,4 рази з 7,53% до 10,49%. Через існування знижених ставок податку, пільг зі сплати, ефективна ставка ПДФО продовжує залишатись значно нижчою за базову.

Розрахуємо рівень навантаження на головну складову доходів населення, доходи у формі заробітної плати. З цією метою, для виокремлення із загальних обсягів надходжень ПДФО до зведеного бюджету України частини, яка визначає фіскальний результат від оподаткування заробітної плати звернемось до методики Державної служби статистики України при підготовці звітності про доходи і

витрати населення [375]. Розрахунок ефективної ставки ПДФО з доходів населення у формі оплати найманої праці (табл. 4.2) засвідчує, що рівень ефективної ставки податкового навантаження характеризується тенденцією до сталого підвищення, у 2017-2018 рр. перевищив 13%. Якщо порівняти рівень ефективної ставки ПДФО на доходи від найманої праці із рівнем ефективної ставки податку по усіх доходах, які підпадають під оподаткування, то можемо підтвердити дискримінаційний характер оподаткування трудових доходів. Рівень податкового тиску на трудові доходи у 1,5 рази вищий за ефективну ставку ПДФО, натомість пасивні доходи оподатковують за нижчими ставками.

Таблиця 4.1

**Розрахунок ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб
в Україні у 2010-2018 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сукупні доходи населення, в т.ч.:								
1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73
Доходи, які підпадають під оподаткування:								
677,46	797,36	915,08	962,35	954,44	1113,14	1351,99	1765,62	2192,60
<i>Заробітна плата</i>								
449,55	529,13	609,39	630,73	615,02	709,59	898,33	1209,10	1529,37
<i>Прибуток та змішаний дохід</i>								
160,03	200,23	224,92	243,67	254,31	323,51	378,21	477,85	572,07
<i>Доходи від власності</i>								
67,86	68,00	80,77	87,95	85,11	80,04	75,45	78,67	91,16
Надходження ПДФО (з урахуванням військового збору) до зведеного бюджету								
51,03	60,22	68,09	72,15	75,20	99,98	138,78	185,69	229,90
Базова ставка ПДФО, %								
15	15/17	15/17	15/17	15/17	15/20	18	18	18
Ставка ПДФО з урахуванням військового збору, %								
15	15/17	15/17	15/17	16,5/ 18,5	16,5/ 21,5	19,5	19,5	19,5
Ефективна ставка ПДФО, %								
7,53	7,55	7,44	7,50	7,88	8,98	10,26	10,52	10,49

Джерело: розраховано автором за [194; 246]

Отож, модель оподаткування особистих доходів в Україні розвивається у напрямку зниження ставок податку для пасивних доходів при стабільності ставок для активних доходів. ПДФО у частині ставок є фіскально спрямованим і не

виконує регулюючої функції. Відхід від прогресивної моделі оподаткування поглиблює диференціацію між доходами соціальних груп населення, збільшуючи нерівність.

Таблиця 4.2

**Розрахунок ефективної ставки податку на доходи фізичних осіб
з доходів від найманої праці в Україні у 2010-2018 рр., млрд грн.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг доходів населення у формі заробітної плати								
449,55	529,13	609,39	630,73	615,02	709,59	898,33	1209,10	1529,37
Обсяг сплаченого ПДФО із доходів у формі заробітної плати								
49,06	56,74	65,58	69,54	68,62	79,38	115,23	160,89	201,37
Ефективна ставка ПДФО, %								
10,91	10,72	10,76	11,03	11,16	11,19	12,83	13,31	13,17

Джерело: побудовано автором за [194; 246]

Значний регуляторний потенціал має податкова соціальна пільга. Практика використання цього інструменту в Україні викликає багато запитань. Право на отримання пільги мають громадяни, які отримують зарплату на рівні, що не перевищує 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму. Законодавство передбачає винятки для батьків, що утримують двох і більше дітей віком до 18 років, одиноких матерів та інших категорій громадян. Для них розмір доходу для визначення права на користування податковою пільгою встановлений у 1,0-2,0 розміри податкової соціальної пільги, помножені на кількість дітей-утриманців [451].

Концептуальною вадою практики застосування податкової соціальної пільги є те, що в кінцевому рахунку вона не забезпечує платнику після оподаткування суму доходу, який би не був нижчим за реальний розмір прожиткового мінімуму [634, с. 82]. На жаль, в Україні існує три версії прожиткового мінімуму: прожитковий мінімум, який затверджується разом з державним бюджетом; прожитковий мінімум, який не визнаний державним соціальним стандартом, але використовується органами статистики для спостереження за рівнем життя населення; прожитковий мінімум, який розрахований Федерацією профспілок України і є найбільш наближеним до реального розміру. Співвідношення між цими показниками таке:

станом на січень 2020 року фактичний розмір прожиткового мінімуму складав 3,92 тис грн на одну особу [630] і майже вдвічі перевищував показник, закріплений при затвердженні Державного бюджету України. З урахуванням податку на доходи фізичних осіб прожитковий мінімум для працездатних осіб на початку 2020 року мав би бути визначеним на рівні 4,86 тис грн на одну особу в місяць. Втім, на думку представників Федерації профспілок України, навіть цей показник є недостатньо реалістичним і заниженим порівняно з фактичним рівнем. За оцінками профспілок, фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб з урахуванням витрат на купівлю або оренду житла, медичне обслуговування, освіти та прогнозного індексу споживчих цін мав з початку 2020 року становити 5,64 тис грн, або на 3,54 тис грн більше офіційного показника [631]. Таким чином, офіційна величина прожиткового мінімуму, встановлена на початок 2020 року була занижена порівняно з фактичним розміром прожиткового мінімуму на одну особу на 53,2%, або в 2,1 рази (2,03 тис грн проти 4,34 тис грн), а для працездатних осіб – на 56,8%, або в 2,3 рази (2,1 тис грн проти 4,86 тис грн).

Іншим недоліком застосування податкової соціальної пільги є те, що через наявні загальні обмеження доходу під час її застосування (не більше 1,4-кратного розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи) вона не спроможна компенсувати різницю між офіційним розміром прожиткового мінімуму та його фактичним розміром. Отож, оподатковується дохід фактично менший за величину реального прожиткового мінімуму. Дохід платника навіть після застосування пільги виявляється нижчим за офіційно визначений розмір прожиткового мінімуму, що є алогічним по суті.

Для оцінювання впливу застосування податкової соціальної пільги на рівень добробуту населення проведемо відповідні розрахунки на умовному прикладі для двох домогосподарств (перше домогосподарство складається із двох дорослих та однієї дитини віком до 6 років, друге домогосподарство – двоє дорослих та двоє дітей віком до 6 років та 6-18 років), у яких дорослі члени отримують мінімальну заробітну плату (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Розрахунок ефекту від податкової соціальної пільги для доходів умовних домогосподарств в Україні у 2012-2020 рр.

2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Мінімальна заробітна плата, грн								
1073	1147	1218	1218	1450	3200	3723	4173	4723
Прожитковий мінімум для працездатної особи, грн								
1073	1147	1218	1218	1378	1600	1762	1921	2102
Прожитковий мінімум для дитини віком до 6 років, грн								
893	972	1032	1032	1167	1355	1492	1626	1779
Прожитковий мінімум для дитини віком 6-18 років, грн								
1112	1210	1286	1286	1455	1689	1860	2027	2218
Ставка ПДФО + військовий збір, %								
15	15	16,5	16,5	19,5	19,5	19,5	19,5	19,5
Варіант I (сім'я двоє дорослих, одна дитина до 6 років)								
Необхідний прожитковий мінімум на сім'ю, грн								
3039	3266	3468	3468	3923	4555	5016	5468	5983
Податкова соціальна пільга, грн								
536,5	573,5	609,0	609,0	689,0	–	–	–	–
Фактичний дохід (після сплати ПДФО), грн								
1904,58	2035,93	2134,55	2134,55	2468,86	5152	5994,03	6718,53	7604,03
Сума зменшення податкового зобов'язання (ПЗ), грн								
80,48	86,03	100,49	100,49	134,36	–	–	–	–
Співвідношення реальний дохід/необхідний мінімум, %								
62,7	62,3	61,5	61,5	62,9	113,1	119,5	122,9	127,1
Ефект від застосування ПСП (сума зменшення ПЗ/необхідний ПМ на сім'ю), %								
2,6	2,6	2,9	2,9	3,4	0	0	0	0
Варіант II (сім'я двоє дорослих, двоє дітей до 6 років та 6-18 років)								
Необхідний прожитковий мінімум на сім'ю, грн								
4151	4476	4754	4754	5378	6244	6876	7495	8201
Податкова соціальна пільга, грн								
2146	2294	2436	2436	2756	3200	3524	3842	4204
Фактичний дохід (після сплати ПДФО), грн								
1985,05	2121,95	2235,03	2235,03	2603,21	5464,00	6337,62	7093,13	8013,92
Сума зменшення податкового зобов'язання (ПЗ), грн								
160,95	172,05	200,97	200,97	268,71	312,00	343,59	374,60	409,89
Співвідношення реальний дохід/необхідний мінімум, %								
47,8	47,4	47,0	47,0	48,4	87,5	92,2	94,6	97,7
Ефект від застосування ПСП (сума зменшення ПЗ/необхідний ПМ на сім'ю), %								
3,9	3,8	4,2	4,2	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0

Джерело: розраховано автором за [383; 451; 517]

Розрахунки для умовної сім'ї із двох працюючих осіб (з мінімальною заробітною платою) та однієї дитини віком до 6 років засвідчив, що у 2012-2016 рр. ефект від застосування податкової соціальної пільги становив 2,6-3,4% від

необхідного доходу сім'ї, однак навіть після цього фактичний дохід сім'ї склав менше $2/3$ від необхідного мінімуму. З 2017 року, коли відкинута практика прив'язування рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, із застосуванням податкової соціальної пільги складається взагалі неоднозначна ситуація. Навіть після використання поправочного коефіцієнта в 1,4 величина доходу платника, який давав право на використання податкової соціальної пільги мала скласти 2,24 тис грн/місяць, тоді як мінімальна зарплата була визначена в обсязі 3,2 тис грн. З 2017 року більшість одержувачів податкової соціальної пільги втратили право на її призначення. Зокрема, втратила таке право і умовна сім'я з двох працюючих з мінімальною заробітною платою і неповнолітньою дитиною, оскільки їх сукупний сімейний дохід після сплати податків перевищив рівень, розрахований за офіційними показниками прожиткового мінімуму.

Для іншої умовної сім'ї із двох працюючих (на мінімальну зарплату) та двох неповнолітніх дітей різного віку право на податкову соціальну пільгу після різкого підвищення мінімальної зарплати збереглося. Навіть після застосування податкової соціальної пільги фактичний дохід сім'ї на початку 2020 року залишався нижчим, ніж необхідний мінімум.

Чинне законодавство про застосування податкової соціальної пільги містить також низку інших норм, які нівелюють її роль як інструмента регулювання:

- обмеження щодо застосування пільги для доходів, інших ніж зарплата. Податковою соціальною пільгою не можуть скористатися особи, які одночасно навчаються і працюють, займаються підприємництвом, здійснюють незалежну професійну діяльність. Такий підхід несправедливий, адже не враховується як загальний граничний дохід, розмір якого є підставою для застосування податкової соціальної пільги, так і залишковий чистий дохід у відповідного платника податку в контексті його співвідношення з реальним розміром прожиткового мінімуму, не кажучи вже про величину такого мінімуму на кожного члена сім'ї платника;
- неврахування сукупного доходу сім'ї, який може виявитися меншим за величину реального розміру прожиткового мінімуму, навіть за умови, якщо в такій

сім'ї є щонайменше дві працюючі особи, або ж платник податку отримує дохід більше як за одним місцем його нарахування (виплати) [634, с. 84].

Дискусійним є також розрахунок розміру податкової соціальної пільги для сім'ї з двома і більше дітьми. Чинне законодавство передбачає, що такий розмір визначається на основі прожиткового мінімуму для працездатної особи, тоді як щорічно розміри прожиткового мінімуму для різних соціально-демографічних груп диференційовані. За логікою, при розрахунку податкової соціальної пільги доцільно враховувати таку диференціацію показників прожиткового мінімуму.

Недоліки притаманні впровадженню пільгового оподаткування спадщини, для чого застосовують ставки 5% (для майна, яке успадковане особами, що не належать до першого чи другого кола спадкоємців; 0% – у випадку успадкування майна найближчими родичами). Процедура успадкування (дарування) майна часто використовується заможними громадянами для уникнення сплати податків. Відтак прихованим мотивом пільгового оподаткування спадщини, на наш погляд, є саме бажання найбагатшої частини суспільства вивести з-під оподаткування власне майно. В інших країнах при оподаткуванні спадщини застосовують стандартні або підвищені ставки податку на особисті доходи. У Великобританії діє єдина ставка податку на спадщину на рівні 40%, тоді як шкала прогресії податку на особисті доходи складає від 0 до 45%. У Франції при оподаткуванні спадку діє шкала ставок від 5% до 60% залежно від вартості успадкованого майна і рівня спорідненості спадкоємців [641, с. 138]. Отже, вітчизняну модель оподаткування спадщини можна визначити як одну із найбільш лояльних до заможних громадян.

Наслідком проведення неоднозначної політики оподаткування особистих доходів населення стала економічна нерівність, масштаби якої можна оцінити як загрозові для стабільності суспільства. При цьому, як зазначають А. Крисоватий та А. Луцик, за офіційними статистичними даними Україна є дуже рівноправною, оскільки показники майнового розшарування є одними із найнижчих серед європейських країн. Але життєві реалії і самопочуття населення не підтверджують цих оцінок. Відповідно до офіційних стандартів ООН, порогом бідності вважають рівень доходу нижче 1,25 дол США на день, або ж 37,5 дол на місяць [326, с. 12].

Станом на початок 2020 року прожитковий мінімум в Україні був визначений на рівні 2,1 тис грн, або 88,7 дол США за офіційним курсом НБУ. Це вище за поріг бідності згідно із стандартами ООН, але якщо вирахувати з цього показника приховані витрати на здобуття освіти, медичне обслуговування тощо, то стає зрозумілим, що більшість населення країни перебуває на межі бідності.

Викликають сумніви і показники майнового розшарування в Україні. За даними ООН, в нашій державі частка 10% найбагатших громадян у сукупних доходах становила 22,5%, а 10% найбідніших – 3,8%. Отже, рівень майнового розшарування доволі низький і становить всього близько 6 разів. Зауважимо, що навіть у Швеції, яка належить до переліку найбільш благополучних країн світу за рейтингом процвітання, рівень майнового розшарування складає 6,2, у Польщі чи Латвії він складає 10 разів. На думку окремих економістів, рівень майнового розшарування в Україні складає понад 40 разів і за цим показником наша країна належить до найбільш нерівноправних у Європі [573, с. 417].

Ефективність впливу оподаткування на рівень добробуту населення можна оцінити за показником чистої зарплати, яка залишається після сплати податків. В Україні наприкінці 2018 року рівень середньої зарплати після сплати податків становив 222 євро/міс. і був серед найнижчих з країн Європи (додаток Л). Іншим показником, який визначає вплив оподаткування на рівень доходів працюючого населення є співвідношення середньої заробітної плати до і після сплати податків. Для прикладу, в Україні при показнику середньої зарплати у січні 2020 року на рівні 10,73 тис грн фактично після сплати податку на доходи фізичних осіб і військового збору працівник отримав 8,64 тис грн, або 80,5% від нарахованого. Примітно, що такий показник був одним із найвищих серед країн Європи, що виступає додатковим аргументом на користь переконання про ліберальний характер вітчизняної моделі податку на особисті доходи громадян. У «старих» членах ЄС рівень оподаткування трудових доходів значно вищий. У Німеччині, Швеції, Бельгії податкові платежі із зарплати складають 1/3 її розміру [776].

Незважаючи на ліберальну модель оподаткування доходів фізичних осіб, через низький загальний рівень доходів податкові платежі ще більшою мірою

поглиблюють рівень бідності. Так, у січні 2020 року при офіційно визначеному розмірі мінімальної зарплати на рівні 4,72 тис грн, або 2,2-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, фактично «на руки» працівник отримував 3,80 тис грн, сума податку на доходи фізичних осіб і військового збору становила понад 0,9 тис грн. Таким чином, після сплати податків співвідношення між мінімальною зарплатою і прожитковим мінімумом знижувалось до 1,8 рази.

Одним з фіскальних інструментів регулювання суспільного добробуту є податок на майно, який в багатьох країнах об'єднує низку «дрібніших» податків. Ним обкладаються конкретні види рухомого і нерухомого майна. З точки зору регулювання добробуту податок на майно володіє безперечними перевагами:

– по-перше, забезпечення соціальної справедливості й перерозподілу багатства в суспільстві завдяки оподаткуванню майна заможних верств населення. На думку В. Андрущенка, перерозподіл доходів багатшої меншості за рахунок прогресивного оподаткування нерухомого майна є Парето-оптимальним [11, с. 56]. Однак П. Мешковські та Дж. Зодроу [738; 739] доводили деструктивний вплив податку на рівень суспільного добробуту. На думку вчених, наявність податкової конкуренції між територіями може призвести до відтоку капіталу з юрисдикцій з високим рівнем податку на майно до юрисдикцій, де податок нижчий. У територій з високим податковим тиском на майно відбуватиметься падіння рівня зайнятості і скорочення податкової бази. Такі висновки перебільшені, адже вони ігнорують вплив інших чинників, які можуть утримати капітал від відтоку в низькоподатковій юрисдикції. Для реальної мотивації відтоку капіталу диференціація ставок податку в розрізі регіонів має бути високою. Ефективності реалізації податком на майно цього завдання залежить від кількох умов: впровадження вартісного підходу при визначенні бази оподаткування; прогресії ставок податку; наявності пільг для окремих верств населення. Якщо ці умови не виконуються, перерозподільчий потенціал податку на майно виявляється лише частково;

– по-друге, залучення до оподаткування тіньових доходів, які були виведені з-під оподаткування завдяки схемам мінімізації зобов'язань з податку на особисті доходи. На відміну від грошових доходів, для яких існують широкі можливості

приховування чи виведення у низькоподатковій юрисдикції, нерухомість чи землю важко приховати або перемістити, складно перекласти фіскальний обов'язок зі сплати податку на іншого індивіда. Податок на нерухомість можна означити як сатисфакцію держави за уникнення від оподаткування особистих доходів;

– по-третє, оподаткування нерухомості стримує спекуляції на ринку житла та може бути чинником здешевшання житлової нерухомості. Вкладання коштів у нерухоме майно в Україні є одним з популярних способів інвестування власних активів. Тому в регіонах зі значною кількістю трудових мігрантів і високим економічним потенціалом спостерігається непропорційно високий попит на нерухомість, що не відповідає динаміці доходів основної частини населення та стимулює спекулятивне зростання цін на житло. Високий рівень податкового навантаження на нерухомість знижує інтерес до такого способу інвестування заощаджень. Це сприяло б загальному падінню цін на житло і підвищення його доступності для більшого числа громадян.

Соціальний ефект від функціонування податку на майно виявляється ще й у тому, що він виступає важливим джерелом доходів місцевих бюджетів, з яких фінансується переважна частина найважливіших суспільних благ для населення. Більш того, існування такого зв'язку «податки – блага» лягло в основу концепції вигоди майнового оподаткування. Її представники Б. Хемілтон [720] та У. Фішел [711; 712] розглядали податок на нерухоме майно як фінансовані з бюджету суспільні послуги щодо збереження відповідного майна і упередження втрати його вартості. Вартість нерухомості залежить від того, чи забезпечується владою охорона правопорядку на території розташування об'єкта нерухомості, чи належно функціонує енергетична, транспортна інфраструктура тощо. Однак соціальний ефект від податку на нерухомість слід розглядати більш широко. Хоча податок на нерухоме майно не має цільового призначення, кошти від його сплати йдуть на фінансування суспільних благ, які визначають рівень добробуту суспільства.

Ефективність у питанні регулювання рівня доходів населення і зменшення масштабів нерівності не є іманентною ознакою податку на майно, вона вимагає відповідних підходів до визначення об'єкта і бази оподаткування, встановлення

ставок податку. Вважаємо хибним визначати податок на майно апріорі як відповідний принципу соціальної справедливості, оскільки володіння землею чи нерухомістю свідчить про певний рівень доходів [436, с. 163]. Такий умовивід може бути достовірним для країн зі сталою ринковою економікою, однак стосовно країн з перехідною економікою він передчасний. В Україні частина населення країни отримала нерухомість у власність не за рахунок накопичення заощаджень чи підприємництва, а в рамках кампанії з приватизації житла чи проведення земельної реформи. Звичним для України є явище, коли власники нерухомості належать до вразливих верств населення. Тому наводити паралелі між власністю на майно та рівнем доходів в Україні не зовсім доречно.

Регуляторний потенціал податку на нерухомість реалізується через його елементи. Згідно Податкового кодексу, платниками податку виступають фізичні та юридичні особи, які є власниками об'єктів житлової і нежитлової нерухомості. В основу переліку об'єктів нерухомості, які не підлягають оподаткуванню покладено соціальний принцип. Не є об'єктами оподаткування податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки: об'єкти соціальної сфери, що утримуються за рахунок коштів бюджету; заклади дошкільної та середньої освіти, не залежно від форми власності; об'єкти, що належать дітям-сиротам, громадським об'єднанням осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, об'єкти нерухомості, що належать багатодітним або прийомним сім'ям тощо.

Натомість, в окресленні бази оподаткування застосовано універсальний підхід до встановлення неоподатковуваної частини нерухомості. Незалежно від категорії платника і його матеріального становища, база оподаткування об'єкта житлової нерухомості зменшується на: 60 м² для квартир, на 120 м² для будинків, на 180 м² для різних типів нерухомості. Якщо площа об'єкта нерухомості перевищує 5-кратну неоподатковувану площу або вона використовується для отримання доходу, пільги щодо бази оподаткування не застосовують.

Надання пільг з податку на нерухоме майно в цілому відповідає практиці інших країн, але використовуваний в Україні підхід до їх надання дискусійний. По-перше, універсальний принцип визначення неоподатковуваної площі не

відповідає принципу справедливості оподаткування, жодним чином не пов'язаний з матеріальним становищем платника. По-друге, норми про незастосування пільг для власників нерухомості, яка використовується для отримання доходу, хоча й обґрунтовані у теоретичному плані, у практичному використанні мають характер малоздійсненої декларації. Рівень тінізації операцій з оренди житла становить від 70 до 90% ринку [58; 419], тому розглядати ефективність виконання норми щодо незастосування пільги для власників житла, які здають його в оренду немає сенсу.

Певний регуляторний потенціал закладений в такому елементі податку на нерухомість, як його ставки. Відповідно до законодавства, повноваження щодо встановлення ставок податку закріплені за органами місцевого самоврядування, однак вони не можуть перевищувати 1,5% від розміру мінімальної заробітної плати за кожен м² бази оподаткування. Але можливості диференціації ставок податку на нерухомість використовують не для посилення його соціального характеру, а в рамках міжтериторіальної податкової конкуренції, досягнення економічних та політичних цілей. У багатьох територіальних громадах низькі ставки податку на нерухомість розглядають як спосіб отримання конкурентних переваг і підвищення інвестиційної привабливості. Як зазначають Ю. Раделицький, Р. Галамай, Н. Семанич, об'єднані територіальні громади зазвичай практикують встановлення ставок податку на нерухомість на нижчому за граничний рівні з огляду на побоювання суспільного осуду і зниження політичної підтримки; захист власних економічних інтересів [521, с. 70]. Проте, навіть гранично максимальна ставка податку, зважаючи на встановлені пільги для платників та підхід до визначення бази оподаткування, справляє помірний фіскальний вплив на доходи платників. Для цього податку характерна прямо пропорційна регресивність щодо обтяжливості для платника. Умовний приклад розрахунку податкового зобов'язання зі сплати податку на нерухоме майно для двох індивідів з 10-кратним розривом у доходах, у власності яких перебуває квартира площею 80 м² засвідчив, що податкове навантаження для заможних платників знижується пропорційно із зростанням їх доходів, що суперечить принципіві справедливості оподаткування (табл. 4.4).

Найбільш дискусійним елементом податку на нерухомість, який виявляє дискримінаційний характер податку стосовно незаможних громадян є підхід до визначення бази оподаткування, якою є площа об'єкта нерухомого майна. На думку А. Мельник, така практика створює неоднакові умови для власників нової нерухомості або такої, що має краще розташування, та власників нерухомого майна зі значним ступенем зносу чи менш вдалим розташуванням [370, с. 83]. Натомість, вартісний підхід до встановлення бази оподаткування, на думку А. Дулько, дасть можливість забезпечити фіскальну ефективність податку на нерухоме майно [201, с. 119-120]. В. Скоробагач вказує, що вартісний вимір майна при оподаткуванні є гарантією дотримання принципу соціальної справедливості та попереджує дії власників, спрямовані на зменшення суми платежів [577, с. 133].

Таблиця 4.4

Розрахунок податкового навантаження з податку на нерухоме майно для умовних платників з різним рівнем особистих доходів

Показники	Індивід А	Індивід Б	Індивід Б ²
Середній річний дохід, грн/рік ¹	56676	566760	566760
Ставка податку, %	1,5%	1,5%	1,5%
Загальна площа квартири/будинку, м ²	80	80	320
База оподаткування, м ²	20	20	200
Сума податку в розрахунку на 1 м ² , грн	70,845	70,845	70,845
Податкове зобов'язання, грн/рік	1416,90	1416,90	14169,00
Рівень податкового зобов'язання, у % до середнього річного доходу	2,5%	0,25%	2,5%

Примітки: 1 – показник, розрахований на підставі розміру мінімальної заробітної плати, визначеної станом на 01.01.2020 р.; 2 – у власності платника перебуває будинок відповідної площі.

Джерело: розраховано автором самостійно

На думку М. Гончаренко, перехід до вартісного виміру майна при його оподаткуванні потребує попередньої роботи щодо впорядкування інформаційної бази стосовно наявності та вартості об'єктів нерухомого майна і забезпечення її публічності [98]. Поділяючи цю позицію, А. Мазурова та В. Киричик зазначають, що визначення оціночної вартості об'єкта нерухомості є складним і витратним процесом, а тому розглядати його впровадження на даний час недоречно [352]. На думку Ю. Раделицького, Р. Галамай, Н. Семанич, перехід до вартості нерухомого

майна як бази оподаткування потребує відповідного інституційного середовища: наявності достатньої кількості кваліфікованих оцінювачів, правдивої інформації про об'єкти нерухомості, розвиненого ринку нерухомого майна [521, с. 71].

Компромiсним варіантом, що дасть можливість посилити справедливість оподаткування нерухомого майна є використання коригуючих коефіцієнтів при визначенні бази оподаткування. На думку Н. Бобох, до оподатковуваної площі нерухомості слід застосовувати коригувальні коефіцієнти, що враховуватимуть місце розташування об'єкта, а при наданні пільг використовувати поособовий підхід (неоподатковувана площа на кожного мешканця та додатково загальний норматив на сім'ю) [37, с. 61]. Хоча такий підхід враховує чинник розташування оподатковуваного об'єкта нерухомості, однак він упускає такі його ознаки, як вік будівлі й ступінь зносу, обладнаність зручностями, близькість до транспортних комунікацій, які багато в чому визначають ринкову вартість нерухомості. Відтак, необхідне розширення переліку коригувальних коефіцієнтів при збереженні кількісного підходу до встановлення бази оподаткування нерухомого майна [521, с. 71]. Але в стратегічному вимірі доцільно передбачити перехід до визначення бази оподаткування на основі вартості оподатковуваного об'єкта нерухомості, що дасть можливість забезпечити соціальну справедливість такого оподаткування.

Окремим недоліком, що знижує ефективність податку на нерухоме майно з погляду дотримання принципів включеності й соціальної справедливості, є прорахунки у реєстрації об'єктів оподаткування. База оподаткування податком на нерухоме майно визначається на підставі даних відповідного Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Дані цього Державного реєстру формуються на підставі документів на право власності. Але значна частина власників житлової нерухомості, особливо у сільській місцевості, не мають відповідних документів, а тому не підпадають під оподаткування [521, с. 71]. Тому, поряд із втратами доходів бюджетів громад, можна стверджувати про явище вибіркового оподаткування нерухомості, що суперечить принципу соціальної справедливості.

Суттєвим потенціалом у регулюванні суспільного добробуту, який поки не отримав належного використання володіє земельний податок як різновид податку

на майно. У зв'язку із відсутністю вільного ринку землі, а отже неможливістю офіційної її концентрації у володінні одного власника, земельний податок виконує переважно фіскальну функцію. З точки зору техніки оподаткування, земельний податок більше відповідає принципу соціальної справедливості, ніж податок на нерухоме майно, адже базою оподаткування виступає вартість земельної ділянки, визначена згідно нормативно-грошової оцінки. Слід зауважити, що впродовж тривалого часу процес проведення нормативно-грошової оцінки земель в Україні проходив повільно, характеризувався високим рівнем корупції та зловживань. Втім, у 2012-2013 рр. було завершено роботи з проведення первинної нормативної оцінки земель, яка має переглядатись не рідше, ніж раз на 5-7 років [500]. Однак на початок 2020 року із 29,7 тис населених пунктів України потребували оновлення нормативно-грошової оцінки 19,7 тис, або 2/3 [187].

Іншими елементами земельного податку, що практично нівелюють його регуляторний потенціал в Україні є ставки та перелік пільг. Від сплати земельного податку звільнені широкий перелік категорій населення: особи з інвалідністю I та II групи; особи, які виховують трьох і більше дітей до 18 років; пенсіонери за віком; ветерани війни; особи, які постраждали від Чорнобильської катастрофи. Зважаючи на категоріальний підхід до визначення пільговиків, для забезпечення справедливості оподаткування масштаб застосування пільги обмежується (до 2 га для введення особистого селянського господарства, 0,1-0,25 га для будівництва та обслуговування житлового будинку та ін.). Завдяки застосуванню цих норм контингент платників земельного податку різко звужується.

Право на встановлення ставок податку закріплене за органами місцевого самоврядування. При цьому Податковим кодексом визначені граничні розміри ставки земельного податку, які варіюють від 0,1% від нормативно-грошової оцінки для земель лісового фонду до 12% для земельних ділянок, які перебувають у постійному користуванні. Базова ставка податку для земель, щодо яких проведено нормативно-грошову оцінку визначена на рівні не більше 3% [451].

Зважаючи на невисокі ставки земельного податку, в сучасних умовах він відіграє незначну фіскальну роль як наповнювач бюджету. Земельний податок

також фіскально необтяжливий для фізичних осіб власників землі. Для прикладу, припустимо умовно, що власником земельної ділянки розміром 0,2 га у м. Києві (нормативно-грошова оцінка землі станом на 01.02.2020 р. складає 686,46 грн/м²) є особа з доходом на рівні мінімальної зарплати, визначеної на початок 2020 року. Також нехай для справляння земельного податку визначений граничний рівень ставки земельного податку 3%. Таким чином, сума земельного податку за кожен м² понад пільгову норму (0,1 га) становитиме 20,59 грн, загальний обсяг податкового зобов'язання зі сплати земельного податку становитиме 2059,38 грн/рік, або 171,62 грн/місяць. Це складає 3,6% від розміру мінімальної заробітної плати.

Для прикладу застосовані найбільш обтяжливі умови застосування податку (показник нормативно-грошової оцінки вартості землі у м. Києві є одним із найвищих в країні; гранично допустимий рівень ставки земельного податку 3%, а для більшості видів цільового призначення земель у м. Києві застосовується ставка земельного податку в 1% [477]). На практиці такий збіг найбільш обтяжливих умов сплати податку важко уявити, тому земельний податок для тієї обмеженої частини населення, яке підпадає під оподаткування, є фіскально невідчутним.

Окремий вплив на рівень доходів населення справляє регулювання ставки іншого різновиду плати за землю, а саме орендної плати. Відповідно до норм Типового договору оренди землі [494], мінімальний розмір орендної плати не може бути меншим за мінімальну суму платежу, встановленого законодавством з питань оренди землі. Згідно Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [479], розмір орендного платежу має становити не менше 3% від вартості земельної частки (паю). Через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення вартість паїв визначається на підставі нормативно-грошової оцінки, яка, за оцінками фахівців, значно відрізняється від реальної вартості землі. За даними центру VoxUkraine, найбільш недооціненими є сільськогосподарські землі у Львівській, Київській, Житомирській областях, тоді як у Донецькій та Луганській областях ринкова вартість сільськогосподарської землі нижча, ніж визначена за процедурою нормативно-грошової оцінки [290].

Наслідком невідповідності нормативно-грошової оцінки та ринкової ціни на землю є недоотримання доходів власниками землі. Для розрахунку втрат через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення припустимо, що за усіма угодами оренди встановлений мінімальний рівень орендної плати 3% від її вартості. Враховуючи різницю між нормативно-грошовою оцінкою та медіанною ринковою ціною на земельні частки (паї), недоотриманий дохід власників паїв складає від 2,6% у Харківській до 150,4% у Львівській області (додаток М).

Очевидно, що на практиці в значній частини орендарів ставки орендної плати за земельні частки вищі за гранично мінімальний рівень, що збільшує доходи власників. Однак зростання вартості оренди земель, що належать фізичним особам стримують організаційні проблеми, зокрема відсутність дієвих об'єднань власників землі, наявність локальних монополій орендарів та ін. Внаслідок цього, якщо на ринку оренди земель державної власності завдяки формуванню високо конкурентного середовища та прозорості процесів мають місце ознаки класичного «ринку продавця», то для земель приватної власності характерний «ринок покупця», наслідком чого є втрата доходів власників землі. Так, у 2017 році землі державної власності здавались в оренду в середньому в 2,13 рази дорожче, ніж землі, що перебувають у приватній власності, при цьому спостерігається тенденція до збільшення такого розриву [166]. Зважаючи на це, цілком виправданою є ініціатива щодо підвищення рівня орендної плати за користування земельними частками (паями) до 7% [515], що практично не матиме наслідків для оренди земель державної власності, однак дасть можливість захистити інтереси дрібних власників землі в умовах «ринку покупця».

4.2. Соціальні виміри оподаткування споживання

Вплив податків на споживання на суспільний добробут виявляється у багатьох аспектах. Найперше, виступаючи в останні роки найважливішим за своїм фіскальним значенням підрозділом доходів бюджетної системи, податки на

споживання формують фінансове підґрунтя для фінансування програм і заходів соціальної та гуманітарної політики, що визначають рівень суспільного добробуту. Однак масштаби вилучення фінансових ресурсів з економіки через податки на споживання обмежені необхідністю збереження в суб'єктів економіки мотивації до господарської діяльності. Тому більший інтерес мають можливості використання цього виду фіскальних інструментів для впливу на поведінку платників податків і посилення справедливого характеру оподаткування.

Універсальні акцизи в Україні представлені податком на додану вартість, який з часу свого введення у 1992 році зазнав значних змін. В перші роки після впровадження ставка податку неодноразово змінювалась, але після 1997 року стабілізувалась на рівні 20%. З прийняттям Податкового кодексу України з 2014 року було передбачено поступове зниження базової ставки податку до 17%, однак воно було відкладене на невизначений час. На думку багатьох вчених, зниження ставки податку на додану вартість виправдане з точки зору стимулювання сукупного попиту, що ефективно для забезпечення росту економіки. Однак для того, щоб така залежність реалізувала себе повною мірою, крім зниження ставки податку мають бути забезпечені сприятливі умови для ведення підприємницької діяльності, боротьба з корупцією та монополізмом на ринку. В іншому випадку, зниження ставок податків на споживання більшою мірою сприяє нарощуванню імпорту споживчих товарів, ніж їхнього виробництва. Негативними наслідками таких дій є поглиблення дефіциту зовнішньої торгівлі, що створює тиск на курс гривні та зумовлює її періодичну девальвацію.

З іншого боку, зниження ставки податку на додану вартість сучасних умовах не виправдане з погляду ефективної економічної конкуренції з країнами сусідами. Загальноєвропейською тенденцією останніх років є зниження фіскального тиску на корпоративні доходи з метою стимулювання притоку іноземних інвестицій. Такі реформи в останні роки проведені у низці країн, таких як Угорщина, Румунія, країни Балтії, США, Індія та інші. Для компенсації бюджетних втрат ці країни одночасно із зниженням ставок корпоративних податків підвищили рівень оподаткування споживання, в тому числі через підвищення базової ставки податку на додану

вартість. Відтак зниження рівня податкового навантаження на споживання та його компенсація за рахунок підвищення податків на доходи і майно може послабити конкурентоспроможність України та унеможливити реалізацію завдання щодо залучення значних інвестицій в економіку країни. Крім цього, маніпуляції з одним із найбільш важливих податків в складі податкової системи можуть викликати посилення недовіри з боку потенційних інвесторів, які більшою мірою орієнтуються на стабільність правил оподаткування.

В Україні податок на додану вартість є найважливішим у фіскальному плані елементом системи оподаткування, роль якого у наповненні державного бюджету важко переоцінити. Фіскальна першість податку на додану вартість в Україні має об'єктивне пояснення. Україна належить до числа держав з досить вузькою базою оподаткування прямими податками. За рівнем особистого багатства у рейтингу *The Global wealth report 2019* Україна перебувала на 123 місці у світі, практично замикаючи цей список [769]. В умовах недооціненості робочої сили, нерозвиненого фондового ринку та культури фінансового інвестування роль податків на доходи і майно об'єктивно нижча, ніж в розвинутих державах з ринковою економікою. Натомість, базою для оподаткування податком на додану вартість є усі товари та послуги, які обертаються на ринку, в тому числі першої необхідності. Відтак платниками цього податку виступають усі мешканці країни, навіть іноземці, які перебувають на території країни тимчасово.

Особливістю податку на додану вартість є загальний підхід до встановлення кола його платників – до нього належать практично усі суб'єкти господарювання, які здійснюють операції з купівлі-продажу благ, не залежно від виду діяльності. З метою стимулювання окремих видів господарської діяльності, в тому числі таких, що мають важливе соціальне значення, податкове законодавство може передбачати певні преференції щодо оподаткування доданої вартості, зокрема звільнення від сплати податку чи виключення з бази оподаткування. В Україні для стимулювання розвитку малого підприємництва податкове законодавство передбачає існування спрощеної системи оподаткування, яке не вимагає від її учасників обов'язкової реєстрації як платників податку на додану вартість. Підприємці з річним оборотом

до 5 млн грн (з 2020 р. – 7 млн грн, згідно закону про «податкову реформу» [475]) не належать до платників податку на додану вартість (за винятком добровільно зареєстрованих у частині III групи платників єдиного податку).

Встановлення преференцій з податку на додану вартість для платників – р суб'єктів малого підприємництва відповідає принципам концепції інклюзивного соціально-економічного розвитку. На малий бізнес припадає до 50% усіх зайнятих в економіці та 70-80% нових робочих місць [271], а тому стимулювання його розвитку, в тому числі за рахунок впровадження преференцій з податку на додану вартість має вагомое соціальне значення. Воно стимулює підвищення добробуту населення через розширення масштабів інклюзії людей до економічної діяльності, а не через механізм соціальних трансфертів. Розвиток малого підприємництва також сприяє становленню середнього класу, що знижує показники соціально-майнової диференціації суспільства.

Регулювання кола платників є одним з способів виявлення регуляторного потенціалу податку на додану вартість. Інші способи пов'язані із коригуванням ставок податку, а також об'єкта оподаткування (рис. 4.1).

Дієвим регуляторним інструментом у сфері оподаткування доданої вартості, який отримав значне поширення у країнах Європейського Союзу, є диференціація ставок податку. В основу розмежування економічних благ для застосування до них диференційованих ставок податку покладена важливість (пріоритет) цих благ для забезпечення життєдіяльності людини. Такий підхід дає можливість знизити негативний вплив податку на додану вартість для добробуту людини. Згідно цього підходу, найважливіші з погляду виживання людини економічні блага (продукти харчування, товари особистої гігієни, ліки та ін.) оподатковують за зниженою ставкою; іноді до цих товарів зараховують також найважливіші суспільні послуги колективного споживання. Основний масив товарів оподатковують за базовою (стандартною) ставкою податку для реалізації його фіскального призначення. Товари розкошів, які, на наш погляд, справляють мінімальний вплив на рівень суспільного добробуту, більш того, можуть навіть викликати його зниження (у контексті поглиблення диференціації життєвого рівня різних верств населення,

посилення майнової нерівності), за європейською практикою, підлягають оподаткуванню за підвищеними ставками податку на додану вартість [171, с. 213].

**Рис. 4.1. Соціальні детермінанти у складі елементів
податку на додану вартість**

Джерело: побудовано автором за [451]

Стандартна ставка ПДВ у ЄС варіює від 15% (найнижча дозволена ставка) у Люксембургу та Кіпрі до 25% у Швеції та Данії. У більшості країн поряд із пільговою ставкою податку для окремих видів товарів та послуг застосовують звільнення від оподаткування. Зокрема, у Великобританії ПДВ не обкладають продовольчі товари і транспортні послуги, знижені ставки податку на продовольчі

та інші товари діють у Німеччині – 7%, Італії – 4%, Іспанії – 10% і 4%, Греції – 13% та 6%, Франції – 2,1%, 5,5% та 10% [730]. У Польщі поряд із базовою ставкою податку на рівні 23% існує ставка 5% для операцій із виробництва соціально важливих продуктів харчування (хліб, м'ясо, молочна продукція, овочі, фрукти) і 8% – на послуги у постачанні води, фармацевтичної продукції, виробництво дитячих крісел для авто, будівництво соціального житла; поліграфічну продукцію; продаж квитків у театри, музеї та кінотеатри; проживання у готелях, виробництво одягу тощо. У Румунії базова ставка ПДВ складає 24%, однак діють знижені ставки податку на рівні 5 та 9% [730].

Таким чином, в основу використання пільгових ставок ПДВ покладена переважно соціальна мотивація – стимулювання суспільно важливих секторів економіки, вплив на поведінку населення для поліпшення показників здоров'я чи навколишнього середовища. Однак в останні роки зі зростанням підтримки ідей інклюзивного розвитку, що пропагує максимальне залучення усіх верств населення до економічної діяльності як шлях до вирішення проблем бідності, у податковій політиці більшого використання отримують неоліберальні підходи до регулювання економіки. Вони передбачають переорієнтацію податкового тиску з доходів на споживання. Впродовж останнього десятиліття у багатьох країнах ЄС ставки податків на особисті та корпоративні доходи були знижені, натомість для компенсації бюджетних втрат було переглянуто базові та знижені ставки податків на споживання. Так, в рамках податкових реформ у Німеччині ставка ПДВ була підвищена на 3% до рівня 19%. З 2010 року на виконання програми зменшення бюджетного дефіциту у Франції підвищено пільгову ставку ПДВ з 5,5% до 7% для усіх товарів, крім продуктів харчування. З 2008 року політика підвищення ставок податку на додану вартість набула у країнах ЄС повсюдного поширення і продовжувалась до 2018 року, коли низка рішень щодо підвищення ставок податку, зокрема в Італії, Японії, Хорватії, були відстрочені на більш пізній час.

Щодо пільгових ставок податку на додану вартість, то в багатьох країнах ЄС вони в останні роки також були переглянуті в бік підвищення. Зокрема, в Італії пільгова ставка ПДВ була підвищена з 10% до 11,5%, у Норвегії – з 10% до 12%, у

Нідерландах – з 6% до 9%. Альтернативою зниженню пільгової ставки податку є поширення її дії на додаткові види діяльності. У Латвії знижена ставка ПДВ (5% замість 21% базової) застосовується при оподаткуванні продажу овочів та фруктів; на Мальті – для послуг прокату велосипедів (7% замість базової 18%), в Угорщині – для доступу до Інтернету (5% замість 18%) [775].

На відміну від зарубіжної практики, в Україні знижена ставка податку на додану вартість має обмежене застосування і поширюється на операції з постачання лікарських засобів і медичних препаратів, окремі види послуг культури тощо. Однак більшого розвитку отримав інший підхід до реалізації регуляторного потенціалу податку, а саме через коригування об'єкта оподаткування. Відповідно до довідників податкових пільг [189] і податкового законодавства, податкові пільги розмежовують на такі, що зумовлюють втрати бюджету та інші пільги; визначення операцій, які не підлягають оподаткуванню, а також операцій, звільнених від оподаткування.

Із загального переліку операцій, які не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість чітко виражене соціальне спрямування мають операції з постачання послуг загальнообов'язкового державного соціального страхування, недержавного пенсійного забезпечення, в тому числі відкриття «пенсійних» рахунків у банках; надання платних послуг у позашкільних закладах освіти. Виведення з-під оподаткування цих операцій покликане стимулювати розвиток недержавного пенсійного забезпечення, підвищити доступність позашкільної освіти. У 2017-2018 рр. змін зазнали податкові норми щодо можливості безподаткового ввезення на митну територію України товарів з використанням міжнародних поштових відправлень, експрес-перевізників, у ручній поклажі та/або супроводжуваному багажі (при перетині кордону через пункти пропуску), які перетворились на схеми легальної контрабанди товарів без оподаткування.

Завищені дозволені обсяги безподаткового ввезення товарів та можливість багаторазового перетину кордону фізичною особою впродовж доби призвели до того, що такі схеми фактично легальної контрабанди використовували не тільки дрібні підприємці, але й великі компанії. Поряд із втратами доходів бюджету, які за різними оцінками, вимірювались від 20 до 25 млрд грн [341], вони спричиняли інші

негативні наслідки: по-перше, скорочення обсягів легального імпорту, який за рахунок цінового чинника не витримував конкуренції з «сірим» ввезенням товарів; по-друге, розширення присутності на вітчизняному ринку товарів, не підготовлених до продажу на ньому (без гарантій, інструкцій державною мовою, без сервісного обслуговування, сертифікації на безпечність та ін.). Використання «сірих» схем імпорту також мінімізує перспективи локалізації виробництва і залучення інвестицій, оскільки вироблені легально в Україні товари не можуть конкурувати з дешевими товарами «сірого» імпорту. Новації законодавства, які знизили вартість безподаткового ввезення товарів з використанням поштових операторів і при перетині митного кордону в пунктах пропуску дають підстави очікувати поступового зменшення масштабів нелегального імпорту споживчих товарів, що сприятиме збільшенню доходів бюджету, поліпшенню споживчих властивостей імпортованих товарів тощо. На думку противників новацій, ефект від посилення вимог до безподаткового ввезення товарів фізичними особами буде незначний, оскільки наявні схеми напівлегального імпорту будуть замінені іншими, а організація контролю за дотриманням нових правил потребуватиме додаткових адміністративних витрат [607]. Не варто також відкидати думку, що причиною вищої вартості імпортованих споживчих товарів в Україні порівняно з іншими країнами є монополізація економіки, високі корупційні витрати суб'єктів господарювання та надмірний податковий тиск. За цих обставин ліквідація схем напівлегального імпорту споживчих товарів може спричинити зростання цін на них, що стане додатковим чинником зниження їх доступності для населення.

Іншим способом регулювання об'єкта оподаткування податком на додану вартість є звільнення від обкладання окремих видів господарських операцій. Податкові пільги у формі звільнення (тимчасового чи на постійній основі) від сплати податку на додану вартість мають різні мотиви впровадження, однак частина з них покликана забезпечити доступність важливих для життєдіяльності та розвитку людини благ. Поряд з іншими, в Україні звільнені від оподаткування податком на додану вартість такі операції: з надання послуг соціальної сфери (освітніх, охорони здоров'я, послуг бібліотек), соціального забезпечення (реабілітаційні, геріатричні та

інші соціальні послуги), громадського транспорту, надання благодійної допомоги, будівництва доступного житла та житла, яке будується за державний кошт тощо. Хоча частину із цих пільг характеризують як такі, що ведуть до втрат бюджетних доходів, з цим можна погодитись частково. Зважаючи на те, що основну частину послуг соціальної сфери в Україні надають заклади державної та комунальної форми власності, їх оподаткування податком на додану вартість, з одного боку, призвело б до зростання доходів бюджету, але з іншого боку, потребувало б відповідного збільшення бюджетних видатків на їх надання.

Для оцінювання ефекту від застосування регуляторних інструментів при оподаткуванні доданої вартості проведемо розрахунок ефективності ставки податку, коефіцієнта продуктивності податку та обсягів відхилення фактичних надходжень від його сплати порівняно із потенційними. За оцінками Інституту соціально-економічної трансформації та Центру соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine, після змін в адмініструванні ПДВ (впровадження автоматичного реєстру податкових накладних з відшкодування податкового кредиту, скасування галузевих пільг та ін.) масштаби зловживань у цій сфері зменшились [248].

Як свідчать дані табл. 4.6, податкові новації щодо справляння податку на додану вартість спричинили підвищення його ефективної ставки з 13,4% у 2015 році до 15,0% у 2016 році та 15,4-15,8% в середньому за 2017-2018 рр. Таким чином, ефект від вирішення проблем у сфері справляння податку на додану вартість для бюджету склав понад 2,0% від бази оподаткування, або понад 48,6 млрд грн додатково станом на 2018 рік. Обсяги фінансових ресурсів, які мали б бути потенційно вилучені до бюджету, однак через застосування інструментів податкового регулювання та ухилення від сплати податку залишились в платників, у 2018 році склали орієнтовно 111,6 млрд грн. У 2019 році ефективна ставка податку знизилась до 12,82%, а грошовий ефект від регулювання – до понад 212,15 млрд грн.

На відміну від універсального акцизу, специфічні акцизи мають насамперед регуляторне призначення, фіскальний ефект від їхнього функціонування є більше наслідком регулювання, а не його первинним завданням. Регуляторний потенціал

специфічних акцизів реалізується через вплив на обсяги та структуру споживання окремих видів товарів та послуг, визначених як підакцизні.

Таблиця 4.6

Ефективна ставка ПДВ, коефіцієнт продуктивності та обсяги відхилення фактичних надходжень податку від потенційних в Україні у 2015-2019 рр.

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств, млрд грн	1331,53	1569,70	1977,64	2431,01	2954,22
Надходження податку на додану вартість до бюджету, млрд грн	178,45	235,50	313,98	374,51	378,69
Ефективна ставка ПДВ, %	13,40	15,00	15,88	15,41	12,82
Коефіцієнт продуктивності ПДВ, %	67,01	75,01	79,38	77,03	64,09
Відхилення фактичних надходжень податку на додану вартість порівняно із потенційними, млрд грн	87,88	78,49	81,48	111,58	212,15

Джерело: розраховано за [246; 288].

Питання визначення кола підакцизних товарів дискусійне. В теперішній час коло підакцизних товарів визначають відповідно до певних завдань, які поставлені перед податком:

– зниження зацікавленості підприємницьких структур до започаткування окремих видів господарської діяльності через обмеження рівня прибутковості, а також вилучення частини надмірних доходів від виробництва товарів з високим рівнем рентабельності (алкогольні напої, певні види сировини та ін.);

– обмеження попиту на товари, які є шкідливими для здоров'я людини, сприяють поширенню деструктивних соціальних явищ або мають негативні екологічні наслідки. Згідно цього критерію, до підакцизних товарів зараховують пальне та інші продукти нафтопереробки, які шкідливі для екології та є вагомими чинниками глобальної зміни клімату; тютюнові вироби та алкогольні напої, з вживанням яких пов'язують зростання захворюваності населення (захворювання, спричинені зловживанням алкоголем, хвороби органів дихання, та ін.), а також збільшення проявів девіантної поведінки й виникнення деструктивних соціальних явищ (алкоголізм, сімейне насильство, соціальне сирітство та ін.); транспортні засоби (забруднення довкілля);

– вилучення надмірних доходів заможних верств населення задля посилення соціальної справедливості оподаткування. Підвищене оподаткування товарів розкошів, попит на які малоеластичний за ціною, дозволяє вилучити до бюджету додаткові доходи, які можуть бути джерелом фінансування соціальних програм для незаможних. До предметів розкошів у світовій практиці належать транспортні засоби (в тому числі дорогі автомобілі, яхти, мотоцикли), вироби із золота, платини та інших дорогоцінних металів.

Як і визначення переліку оподатковуваних товарів, регулювання ставок акцизного податку зумовлене не тільки фіскальними, але й також соціальними цілями. Підвищуючи ставку податку на «соціально шкідливі» товари, держава стимулює зростання цін на них, а отже зниження сукупного попиту. Підвищення цін на алкогольні напої чи тютюнові вироби знижує їх доступність для населення й веде до обмеження кола потенційних споживачів.

Однак залежність між рівнем податкового навантаження на підакцизні товари і попитом на них не варто переоцінювати, адже необхідно враховувати інерційність попиту на ці товари. Саме по собі підвищення ставок акцизного податку на алкогольні напої та тютюнові вироби, а отже й зростання їхньої вартості, хоча й спричиняє скорочення обсягів реалізації цих підакцизних товарів, однак його рівень може бути значно нижчим, ніж підвищення цін. Як свідчать дані соціологічних опитувань, тільки п'ята частина курців готові припинити палити у випадку різкого підвищення цін на сигарети, ще 25,8% вказали, що палитимуть менше [464]. Таким чином, понад 1/2 курців визнали, що не готові покинути паління тютюну, навіть за умови його різкого здорожчання. Щодо алкогольних напоїв, то вплив підвищення акцизів на динаміку їх споживання є ще нижчим, оскільки необхідно враховувати такі чинники, як зростання масштабів споживання фальсифікату, розширення тіньового сегменту ринку алкогольних напоїв [123]. Ефективність рішень щодо підвищення ставок для зниження масштабів негативної дії соціально шкідливих підакцизних товарів значною мірою залежить від дієвості державного контролю за їхнім обігом, чи надійними є перешкоди для їхнього проникнення на ринок без оподаткування акцизом.

Продовження політики підвищення рівня акцизного навантаження на алкогольні напої та тютюн, в поєднанні із заходами нефіскального характеру дало можливість досягти зниження захворюваності та смертності від їхнього споживання. Ефективна ставка акцизного навантаження на алкогольні напої та тютюнові вироби у 2016 році досягла 49,16%, що на 3,45 в.п. більше, ніж у 2010 році (табл. 4.7). При цьому, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, рівень споживання алкоголю в Україні за 2010-2017 рр. знизився на третину – з 14,3 до 8,6 літри чистого спирту в розрахунку на одного мешканця віком понад 15 років [718]. Поширеність паління серед дорослих мешканців України за 2010-2017 рр. знизилась на 20%, серед підлітків – на 23% [464].

Таблиця 4.7

Динаміка ефективної ставки акцизного податку на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів в Україні у 2010-2019 рр.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Споживчі витрати домашніх господарств на придбання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, млрд грн									
45,88	59,31	75,09	78,62	87,92	95,47	117,22	147,35	180,24	210,71
Надходження акцизного податку з алкогольних напоїв та тютюнових виробів до бюджету, млрд грн									
20,97	23,63	25,87	26,87	27,77	39,30	57,63	59,64	63,75	64,78
Ефективний рівень акцизного податку на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, %									
45,71	39,84	34,45	34,18	31,59	41,16	49,16	40,48	35,37	30,74

Джерело: розраховано за [246; 288]

Зменшення показників споживання алкоголю супроводжувалось падінням захворюваності на спричинені ним хвороби. Кількість вперше виявлених випадків алкоголізму та алкогольних психозів до 2017 року зменшились порівняно з 2010 роком на понад 40%, кількість хворих, які перебувають на обліку – на третину, в розрахунку на 10 тис населення – на 18,7% (табл. Н.1 додатку Н).

Незважаючи на прогрес щодо зниження гостроти соціальних наслідків споживання підакцизних товарів, в тому числі завдяки політиці регулювання ставок акцизного податку на алкоголь і тютюн, Україна дотепер перебуває серед лідерів за захворюваністю і смертністю від їх вживання. За даними офіційної статистики,

безпосередньо від отруєння алкоголем у 2017-2019 рр. в Україні щорічно помирали 3,2-3,4 тис осіб [466] (з них близько 90% внаслідок випадкового отруєння, решту – через навмисні дії), однак прямі та непрямі наслідки його вживання, за оцінками Міністерства охорони здоров'я України, є причиною понад 40% смертей чоловіків та 22% жінок працездатного віку.

Смертність від захворювань, пов'язаних із вживанням алкоголю за 2010-2019 рр. демонструє певну низхідну динаміку: якщо в 2012-2013 рр. від найбільш поширених захворювань, які безпосередньо спричинені вживанням алкоголю померло 13,4-1,8 тис. осіб щорічно, то у 2015-2017 рр. показник зменшився до 9,1-9,3 тис осіб. Однак у 2018-2019 рр. негативна динаміка до зростання смертності від вживання алкоголю відновилась, що на наш погляд, безпосередньо пов'язане із зниженням рівня податкового навантаження на алкогольні напої (рис. 4.13).

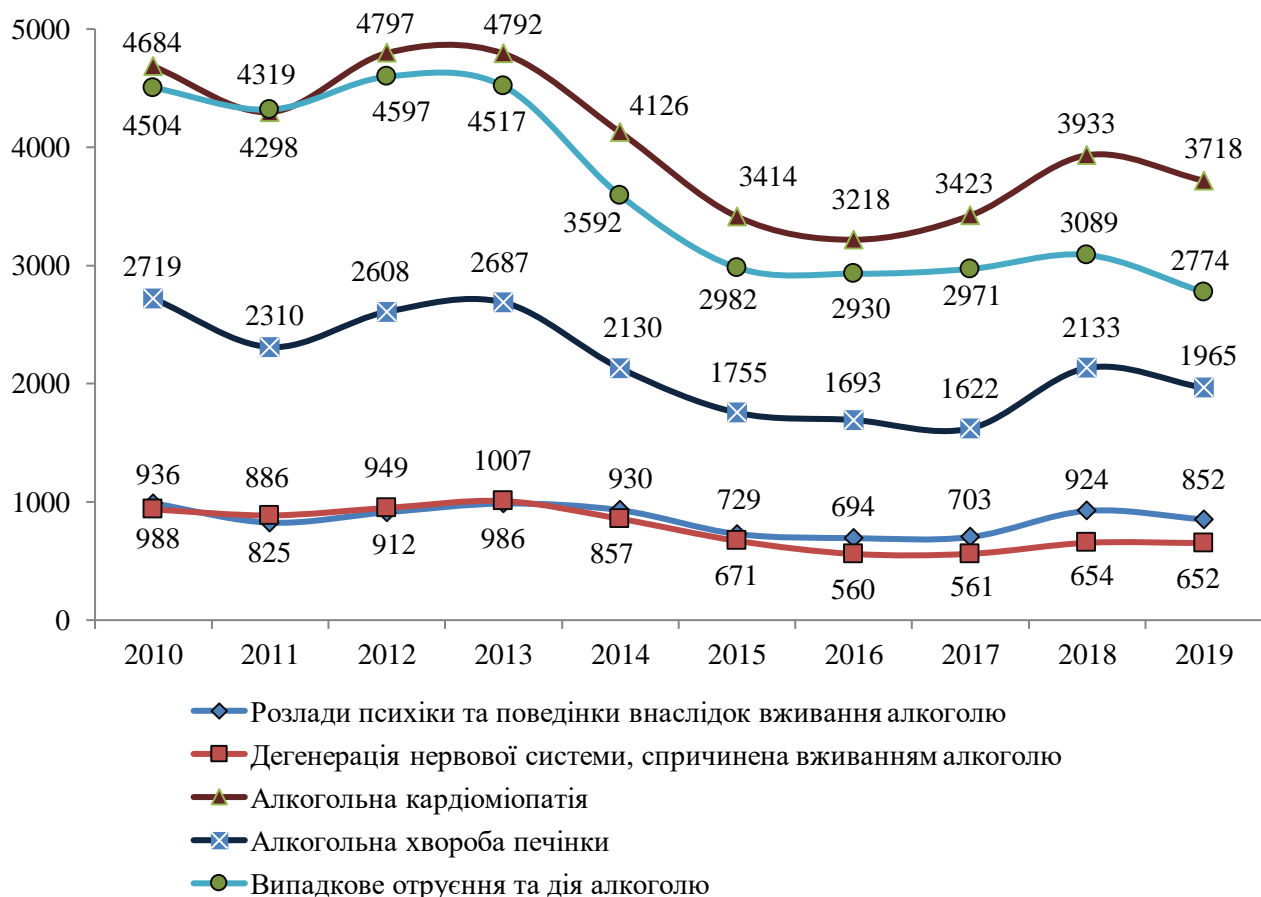

Рис. 4.13. Динаміка кількості померлих від захворювань, пов'язаних із вживанням алкоголю в Україні у 2010-2019 рр., осіб

Джерело: побудовано автором за [287]

Однак наведені на рис. 4.13 показники недостатньо об'єктивно оцінюють динаміку смертності від вживання алкоголю. Помітне зниження кількості померлих спостерігалось із 2014 року, що пов'язане насамперед із окупацією частини території України, адже у попередні роки частка Донецької та Луганської областей, АР Крим у загальній кількості померлих від алкоголю становила понад 1/5. Для нівелювання чинника зміни чисельності населення, розрахуємо рівень смертності від захворювань, пов'язаних із вживанням алкоголю в розрахунку на 100 тис осіб (табл. Н.2 додатку Н). Розрахунки засвідчують, що за 2010-2019 рр. найбільше знизилась смертність від випадкового отруєння та дії алкоголю, що на наш погляд, є наслідком ефективної боротьби з тіньовим кустарним виробництвом алкогольних напоїв та легалізацією ринку. Однак смертність від захворювань, спричинених надмірним вживанням алкогольних напоїв знизилась значно менше, а в 2018-2019 рр. навіть отримала тенденцію до зростання.

За даними масштабного міжнародного дослідження наслідків вживання алкоголю [715], у 2016 році за рівнем смертності від алкоголю Україна входить до десятки країн з найвищими показниками у світі. Зокрема, на 4-му місці за кількістю смертей, спричинених алкоголем серед жінок (25,4 тис осіб), на 6-му місці – серед чоловіків (53,4 тис осіб). Вчені Інституту медичних показників та оцінки здоров'я (США) К. Бієнгоф та Д. Оуен оцінили показники споживання алкоголю у гендерному розрізі [742]. Результати цього дослідження засвідчили, що у 2016 році Україна була лідером серед країн світу за рівнем споживання алкоголю жінками та на 5-му місці – чоловіками. На наш погляд, ці показники є підсумком недостатнього податкового навантаження на споживання алкоголю упродовж 2010-2015 рр., внаслідок чого ці товари ставали більш доступними для споживачів.

Можливо простежити залежність між рівнем смертності від захворювань, зумовлених вживанням алкоголем та динамікою ставок акцизного податку на алкогольні напої. Суттєве зниження рівня смертності від алкоголю спостерігалось у 2014-2016 рр., коли рівень навантаження з акцизного податку було підвищено: ставка податку на пиво зросла у 2,85 рази, натуральні вина з додаванням та без додавання спирту, ігристі вина – у 2,5 рази, етиловий спирт, міцні алкогольні напої

– в 1,9 рази. У 2017-2019 рр., коли ставки акцизного податку на спирт та алкогольні напої залишались незмінними (табл. 4.8), рівень смертності від хвороб, спричинених їхнім споживанням знову почав підвищуватись.

Розрахунок ефективного рівня акцизного навантаження на споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів засвідчив, що з 2017 року намітилась тенденція до його зниження, пов'язана із стримуванням росту ставок акцизного податку. Серед причин відмови від підвищення ставок акцизного податку на алкогольні напої визначають формування негативних тенденцій падіння обсягів виробництва та зростанням масштабів тіньового ринку. У 2016-2018 рр. обсяги легального виробництва і реалізації алкоголю зменшувались майже по усіх групах алкогольних напоїв. Водночас, значним зростанням позначений імпорт алкогольної продукції: за 2016-2018 рр. обсяги ввезення пива зросли в 2,1 рази, виноградних вин – в 1,5 рази, міцного алкоголю – в 1,6 рази [534].

Таблиця 4.8

**Динаміка ставок акцизного податку на етиловий спирт та окремі види
алкогольних напоїв в Україні у 2013-2020 рр.**

Одиниці виміру	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Пиво із солоду									
грн/1 л.	0,87	0,87	1,24	1,24	2,48	2,78	2,78	2,78	2,78
Вина виноградні натуральні									
грн/1 л.	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Вина натуральні з додаванням спирту та міцні									
грн/1 л.	2,51	2,86	3,58	3,58	7,16	8,02	8,02	11,65	11,65
Вина ігристі									
грн/1 л.	3,65	4,16	5,20	5,20	10,40	11,65	11,65	11,65	11,65
Вермути та інші вина виноградні натуральні (без додавання спирту)									
грн/1 л.	2,51	2,86	3,58	3,58	7,16	8,02	8,02	11,65	11,65
Інші зброджені напої та їх суміші, в т.ч. із безалкогольними напоями (з доданням спирту)									
грн/1 л.							8,02	8,02	
грн/1 л. 100% спирту	49,49	56,42	70,53	70,53	105,80	126,96	126,96	126,96	126,96
Спирт етиловий									
грн/1 л. 100% спирту	49,49	56,42	70,53	70,53	105,80	126,96	126,96	126,96	126,96
Тільки продукти з вмістом спирту етилового 8,5 об.% та більше									
грн/1 л. 100% спирту	–	–	70,53	70,53	141,06	169,27	169,27	169,27	169,27

Джерело: складено автором за [451]

Зниженням рівня сукупного податкового навантаження на алкогольні напої дає підстави говорити про підвищення їхньої доступності для населення, а отже створення умов для зростання обсягів споживання. Однак як свідчать дані фахівців алкогольного ринку, зростання номінальних доходів населення та підвищення ставок акцизного податку на алкогольну продукцію зумовлює зміну споживчих пріоритетів громадян, їх перехід до вживання продукції з меншим вмістом спирту та вищої якості. З цих же причин, на наш погляд, не варто очікувати зростання масштабів споживання контрабандних алкогольних напоїв, а також росту обсягів їх кустарного виробництва.

Розвиток оподаткування тютюнових виробів відбувається відповідно до вимог Угоди про асоціацію з ЄС щодо гармонізації використання специфічних акцизів. На теперішній час здійснюється послідовна імплементація взятих Україною зобов'язань щодо щорічного підвищення мінімального акцизного навантаження на тютюнові вироби до досягнення ним у 2025 році мінімального стандарту ЄС на рівні 90 євро на 1 тис шт. Підвищення загального рівня акцизного навантаження на тютюнові вироби має не тільки вагомий фіскальний ефект, але й помітні соціальні наслідки.

Дані рис. 4.14 засвідчують чітку обернену залежність між рівнем податкового навантаження на тютюнові вироби і показниками, що характеризують поширеність тютюнопаління в Україні. Загалом за період 2008-2019 рр. чисельність курців в Україні зменшилась майже вдвічі, а їхня питома вага у структурі населення – з 25,6% до 16,8%. При цьому головним чинником, який зумовив таку динаміку, експерти називають зниження цінової доступності тютюнових виробів. Результати розрахунку регресійної залежності між динамікою акцизного навантаження на сигарети і показниками тютюнопаління дають підстави зауважити, що підвищення на 1% суми акцизного податку на пачку сигарет спричиняє втричі сильніше зниження обсягу реалізації тютюнових виробів, кількість курців знижується на 0,21%, а їх питома вага у складі населення – на 0,39% (табл. 4.9).

Рис. 4.14. Динаміка середнього навантаження з акцизного податку на тютюнові вироби та показники поширення тютюнопаління в Україні у 2008-2019 рр.

Джерело: побудовано автором за [527; 554; 774, с. 41].

Таблиця 4.9

Розрахунок кореляційної та регресійної залежності між середнім навантаженням з акцизного податку на тютюнові вироби та показниками поширення тютюнопаління в Україні

Факторний індикатор, x_1	Результуючий індикатор, Y	Коефіцієнт кореляції	Модель регресійної залежності
Середня сума акцизного податку на пачку з 20 сигарет, грн	Обсяг реалізації сигарет, млрд шт.	-0,86831	$Y = 103,7003 - 3,2913x_1$ $R^2 = 0,75397$
	Кількість курців, млн осіб	-0,86509	$Y = 9,017037 - 0,21356x_1$ $R^2 = 0,74837$
	частка курців у віці від 12 років, % до всього населення	-0,8859	$Y = 23,45906 - 0,38948x_1$ $R^2 = 0,78482$

Джерело: розраховано автором за [233; 464].

Формально, отримані результати дають підстави стверджувати, що подальше підвищення рівня податкового навантаження на тютюнові вироби і надалі буде спричиняти зниження показників поширення тютюнопаління серед населення. Однак з рис. 4.14 можна помітити, що в останні роки при стрімкому підвищенні

акцизного навантаження темпи зменшення кількості курців та поширення паління впали. Тютюнові вироби характеризуються достатньо низькою еластичністю за ціною, а тому надмірне підвищення вартості, що не враховує динаміки купівельної спроможності населення, може не дати очікуваного ефекту зниження масштабів паління, але стимулюватиме стійких споживачів до переходу на продукцію нижчої якості. На думку Т. Кошук, Україна уже досягла ситуації, коли рівень податкового навантаження на тютюнові вироби з урахуванням рівня купівельної спроможності населення сягнув максимуму. Це підтверджує зростання питомої ваги нелегальної продукції на тютюновому ринку (контрабанди та контрафакту) за останні роки з менше 1% у 2016 році до близько 8,5% у 2019 році [526]. Іншими тенденціями, за оцінками Т. Кошук, є зростання реалізації нелегальних тютюнових виробів, зменшення обсягів виробництва тютюнових виробів, а також посилення тенденції до переходу споживачів на більш дешеві сигарети [317]. Результати соціологічних опитувань засвідчують зростання питомої ваги курців (з 10,4% до 14,1%), які готові перейти на дешевшу продукцію через підвищення цін. Водночас, відсоток курців, які готові були кинути палити при різкому підвищенні вартості тютюнових виробів знизилась з 25,2% до 21,0% [717, с. 66]. Отже, що ефект від підвищення вартості тютюнових виробів щодо звуження контингенту курців вичерпується, натомість наслідком подальшого підвищення акцизів може стати більш активний перехід сталих курців на дешевші та більш шкідливі для здоров'я сигарети.

Іншим наслідком форсованого підвищення акцизного навантаження на тютюнові вироби є поглиблення диспаритету цін на них порівняно із сусідніми країнами, що підвищує економічний інтерес до контрабанди тютюнових виробів. За даними аналітиків, при зниженні обсягів контрабанди сигарет з України до країн ЄС, швидко зростають масштаби нелегального ввезення тютюнових виробів в Україну, насамперед з Білорусі й Молдови (по 10% від обсягу нелегального ринку). Втім, понад 61% нелегального ринку складає продукція з не встановленим місцем походження, маркована стікерами For Duty Free Only та призначена для продажу в магазинах безмитної торгівлі [454]. Зменшення масштабів контрабанди потребує

координації політики у царині підвищення ставок акцизного податку з сусідніми країнами та посилення ефективності роботи з контрабандою.

Значення податків на споживання у регулюванні екологічної складової суспільного добробуту є незначним та більшою мірою концентрується у царині стимулювання енергоефективності та використання альтернативних видів енергії. Для стимулювання попиту на електромобілі (що сприяє поліпшенню екологічного стану середовища проживання населення) цей тип транспортних засобів звільнено від оподаткування податком на додану вартість, він оподатковується за нульовою ставкою мита. Також ряд фіскальних інструментів (звільнення від оподаткування, знижені ставки податків) покликані стимулювати використання альтернативних видів пального, зокрема біоетанолу та моторного пального з його додаванням. Натомість, види пального з низьким октановим числом, що характеризуються підвищеним рівнем шкідливих речовин, оподатковують за вищими ставками мита при їхньому переміщенні на митну територію України (рис. 4.15).

Рис. 4.15. Інструменти непрямого оподаткування для регулювання екологічної складової суспільного добробуту

Джерело: побудовано автором за [451; 498]

Застосування у фіскальному регулюванні екологічної складової суспільного добробуту інструментів оподаткування процесів споживання в поєднанні з іншими елементами фінансового механізму дає різнопланові результати. Завдяки пільговому оподаткуванню останні роки характеризуються зростанням масштабів реєстрації електромобілів: якщо у 2013 році в Україні було поставлено на облік всього 50 електромобілів, то у 2019 році – уже 7,7 тис од. У 2017 році кількість реєстрацій електромобілів зросла в порівнянні з попереднім роком в 1,9 рази, у 2018 році – в 1,7 рази, в 2019 році – в 1,4 рази [285].

Фіскальні стимули в поєднанні з підвищеним тарифом на електричну енергію, вироблену з нетрадиційних джерел, стали підґрунтям для швидкого розвитку сегменту альтернативної енергетики. У 2014 році загальні потужності об'єктів відновлювальної енергетики становили всього 0,97 ГВт, у 2017 році – уже 1,43 ГВт, у 2019 році – 4,7 ГВт, а за підсумками I кварталу 2020 року – майже 7,7 ГВт, що здатні забезпечити електроенергією понад 3,3 млн домогосподарств [265].

Однак ефективність інструментів фіскального регулювання споживання у питанні загального зменшення викидів забруднюючих речовин, зокрема викидів транспортними засобами в атмосферу діоксиду вуглецю, діоксиду сірки та інших сполук недостатня. Незважаючи на сприятливі умови для імпорту електромобілів, встановлення підвищених ставок акцизного податку на вживані транспортні засоби та з великим об'ємом двигуна, недостатні обмеження для ввезення в Україну старих автомобілів з низькими екологічними показниками та зростання загальної кількості транспорту в країні нівелюють позитивну дію фіскальних стимулів на динаміку викидів забруднюючих речовин у довкілля. На зміну поступовому зниженню обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у 2010-2015 рр. період 2016-2019 рр. позначений ростом обсягів викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами (додаток П).

Таким чином, політика у сфері непрямого оподаткування в теперішній час спрямована не тільки на забезпечення їхньої фіскальної ефективності, а також на реалізацію їх регуляторного потенціалу як інструментів регулювання суспільного

добробуту. Перспективи розвитку податків на споживання у контексті регулювання суспільного добробуту пов'язані з оптимізацією використання регуляторних норм задля виконання триєдиного завдання – забезпечення простоти адміністрування, стимулювання економічної активності, зростання суспільного добробуту.

4.3. Роль бюджетних трансфертів у фінансовому регулюванні суспільного добробуту

Поряд з фіскальними інструментами, які передбачають непрямий вплив на процеси формування й використання фінансових ресурсів для забезпечення суспільного добробуту через коригування параметрів системи оподаткування, дієвою складовою фінансового регулювання є бюджетні трансферти. Сучасна довідкова література тлумачить поняття «трансферт» неоднозначно. Словник української мови І. Білодіда визначає його з двох позицій: як переказ іноземної валюти або золота з однієї країни до іншої; передачу права володіння цінними паперами іншій особі [578, с. 233]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови В. Бусела трансферти розглядають як кошти, що передаються з державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій та в інших формах. Під трансфертними платежами це джерело визначає процес передачі податкових внесків пенсіонерам, безробітним та іншим незахищеним верствам населення [69, с. 1469]. Можемо констатувати абсолютну змістовну відірваність похідного поняття «трансфертний платіж» від базового терміну «трансферт». Також невиправдано вузьким є саме тлумачення терміну «трансферт», адже зводити його зміст виключно до міждержавного переказу валютних цінностей недоречно.

Якщо звернутись до наукових напрацювань з тематики функціонування трансфертів, то можна констатувати, що найбільшу увагу вчених привертають такі їх різновиди, як міжбюджетні та соціальні трансферти. Зважаючи на те, що перший термін вказує на сферу функціонування трансфертів, а другий – на їхнє суспільне

призначення, для формування чіткої теоретичної моделі бюджетних трансфертів і розкриття їхньої ролі у забезпеченні суспільного добробуту, доцільно перш за все впорядкувати відповідний понятійний апарат.

У вітчизняній науковій літературі наявний спектр підходів до тлумачення сутності міжбюджетних трансфертів. На думку В. Кравченка, вони є інструментом організації міжбюджетних відносин, проведення державної регіональної політики; інструментами міжбюджетних відносин виступають дотації, субсидії та субвенції, які регулюють доходи місцевих бюджетів [319, с. 260]. В. Письменний визначає міжбюджетні трансферти як бюджетні кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого для недопущення виникнення або уникнення постфактум горизонтальних і вертикальних дисбалансів – невідповідності між обсягами бюджетних коштів того чи іншого рівня влади та повноваженнями, які на нього покладені в процесі розподілу компетенцій та відповідальності [444, с. 26].

Т. Боднарук розглядає міжбюджетні трансферти з двох сторін: по-перше, як систему фінансових відносин між державним та місцевими бюджетами, між місцевими бюджетами і суб'єктами господарювання та домогосподарствами з приводу планування, формування, розподілу і використання певних бюджетних ресурсів та контролю за їх використанням; по-друге, як організаційно-правову форму мобілізації частини фінансових ресурсів одних рівнів у розпорядження бюджетів інших рівнів як за допомогою податкового розщеплення, так і прямого надання коштів [39, с. 147]. Вважаємо недоречним зараховувати до міжбюджетних трансфертів, тобто таких, що існують виключно між бюджетами, відносини між бюджетом і суб'єктами господарювання та домогосподарствами. Але Т. Боднарук вказала на інший різновид бюджетних трансфертів, а саме зовнішні бюджетні трансферти, які є матеріальним вираженням відносин між бюджетом і фізичними та юридичними особами щодо виділення з бюджету коштів на певні цілі.

Таким чином, за організаційною ознакою бюджетні трансферти доцільно розмежовувати на внутрішні (або внутрісистемні, оскільки функціонують в межах бюджетної системи) трансферти, які визначають як міжбюджетні, та зовнішні

бюджетні трансферти, які є матеріальним вираженням взаємодії між бюджетом та суб'єктами економіки (в тому числі з суб'єктами сектору загального державного управління) поза межами бюджетної системи.

В основу розмежування бюджетних трансфертів має бути покладений функціональний підхід, тобто спрямованість на реалізацію заходів у конкретній сфері життєдіяльності суспільства. У складі зовнішніх бюджетних трансфертів доцільно виділяти економічні, соціальні, екологічні, безпекові та інші трансферти, у залежності від того, на які цілі спрямовуються кошти. Однак щодо внутрішніх трансфертів такий підхід можна застосувати лише частково, оскільки частина із них не має цільового призначення (дотації) та покликана збалансувати видатки й доходи місцевих бюджетів. Натомість, у цільових міжбюджетних трансфертах (вертикальних і горизонтальних) можна прослідкувати їхнє призначення, тому виокремлення серед субвенцій соціальних, економічних, екологічних та інших не викликає складнощів.

Фактично соціальні трансферти можна виокремити у складі як внутрішніх (міжбюджетних), так і зовнішніх бюджетних трансфертів. Такий підхід дещо суперечить ustalеним у вітчизняній науці поглядам на тлумачення соціальних трансфертів, адже традиційно під ними прийнято розуміти передачу населенню державними та некомерційними установами і організаціями ресурсів у грошовій та не грошовій формі переважно на безоплатній основі.

На думку О. Комарової, соціальні трансферти є інструментом державного забезпечення, надаються населенню в натуральному та грошовому вигляді, на безготівковій основі та як пільги або послуги соціально-побутового характеру. Призначення соціальних трансфертів О. Комарова визначає у захисті всіх верств населення при настанні певних обставин, обмеженні соціального розшарування населення за рівнем доходів [303, с. 75]. М. Шаварина характеризує соціальні трансферти як передачу державою певним верствам населення податкових та неподаткових надходжень з державного та місцевих бюджетів у формі видатків та кредитів для підтримки платоспроможності громадян за несприятливої економічної ситуації [671, с. 144]. Отже, частина науковців пов'язує функціонування соціальних

трансфертів виключно із бюджетом, що не виправдано звужує їх суть та сферу застосування. В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки винятково важливу роль відіграють соціальні трансферти, фінансовані не за рахунок бюджету, а коштів системи соціального страхування. Все більшого значення набувають соціальні трансферти, здійснювані в рамках програм КСВ бізнес-структур.

Частина науковців при визначенні соціальних трансфертів наголошують на їх суспільному призначенні чи формі надання. Л. Гордієнко визначає соціальні трансферти інструментом перерозподілу доходів в суспільстві, який зменшує диференціацію доходів населення і соціальну нерівність [101, с. 38]. Фахівці Національного інституту стратегічних досліджень розглядають їх як систему грошових та натуральних виплат населенню, не пов'язаних з його участю у господарській діяльності в даний час або в минулому [589]. Французьке національне бюро статистики у глосарії термінів визначає соціальні трансферти (або соціальні виплати) як натуральні та грошові трансферти особам або сім'ям для полегшення фінансового тягаря захисту від ризиків [763]. Дж. Рук, Н. Фріленд, С. Девере визначають їх як безвідплатну соціальну допомогу, яку надають державні та громадські структури тим, хто живе в бідності або ризикує потрапити у стан бідності (соціальні пенсії, допомоги на дітей, по інвалідності та ін.) [704].

Отже, іманентною ознакою соціальних трансфертів є те, що їх реципієнтом є населення, як окремі індивіди, так і домогосподарства. У цьому контексті частину міжбюджетних трансфертів, які надходять з державного до місцевих бюджетів на соціальні цілі, а саме освітню та медичну субвенції, недоречно розглядати як соціальні трансферти. По-перше, вони спрямовуються не на соціальні виплати, а по-друге, бенефіціарами таких трансфертів є не фізичні особи, а бюджетні установи, що продукують суспільні послуги. Ці трансферти є складовою ланцюга фінансування суспільних послуг, надання яких гарантоване для усіх громадян незалежно від місця проживання. Фактично, вони є інструментом для просторового перерозподілу бюджетного фінансування суспільних послуг.

Натомість, субвенції на соціальний захист населення, зокрема на надання пільг і житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг,

виплату різних видів соціальної допомоги (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, особам з інвалідністю, на дітей сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування та ін.), які надходять до місцевих бюджетів, трансформуються в подальшому у соціальні трансферти. Регуляторний ефект від їх існування полягає у тому, що вони є кінцевою ланкою механізму перерозподілу доходів між різними суспільними верствами задля утримання показників майнового розшарування суспільства в безпечних межах.

Обсяги соціальних трансфертів характеризуються поступальним щорічним зростанням. В абсолютному вимірі обсяг соціальних допомог та інших соціальних трансфертів населенню України зріс з 423,7 млрд грн у 2010 році до 1056,1 млрд грн у 2018 році. Найбільшу частку у соціальних трансфертах займають соціальні допомоги, до яких належать виплати домогосподарствам на забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (хвороба, безробіття, вихід на пенсію, отримання освіти, сімейні обставини тощо). Вони збільшились з 237,2 млрд грн у 2010 році до 465,8 млрд грн у 2018 році, або майже вдвічі. Динаміка обсягів соціальної допомоги була нестабільною, у 2014 та 2016 роках спостерігалось зменшення цих виплат населенню на 11,8 млрд грн та 4,8 млрд грн, відповідно. Причин такої динаміки соціальних виплат було кілька: по-перше, відмова від підвищення соціальних стандартів у 2014 році у зв'язку із заходами з відвернення фінансової катастрофи; по-друге, відміна окремих видів соціальної допомоги, зокрема допомоги по догляду за дитиною до 3-х років; по-третє, верифікація соціальних виплат; по-четверте, несприятливі демографічні тенденції, скорочення кількості одержувачів пенсій та падіння народжуваності (табл. 4.9).

Швидким нарощуванням обсягів характеризуються соціальні трансферти у натуральній формі. До таких трансфертів належать не тільки такі види соціальної допомоги, як житлові субсидії на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, соціальні пільги у натуральній формі, але й обсяги послуг, наданих безкоштовно або за пільговими цінами бюджетними установами. Швидке нарощування обсягів трансфертів у натуральній формі насамперед пов'язане із збільшенням видатків бюджету на надання житлових субсидій.

Таблиця 4.9

**Соціальні трансферти у складі доходів населення України
у 2010-2018 рр., млрд грн.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, в т.ч.:</i>								
423,74	469,39	542,78	586,38	562,33	658,89	699,34	886,46	1056,13
<i>Соціальні допомоги</i>								
237,21	263,63	301,62	323,12	311,36	342,56	337,77	391,78	465,78
<i>Інші одержані поточні трансферти</i>								
34,40	40,98	48,33	58,42	55,08	79,68	91,01	112,34	144,17
<i>Соціальні трансферти у натуральній формі</i>								
152,13	164,78	192,83	204,84	195,88	236,65	270,56	382,35	446,19
Доходи населення всього								
1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73
<i>Питома вага соціальних трансфертів у доходах населення, %</i>								
38,5	37,1	37,2	37,9	37,1	37,2	34,1	33,4	32,5

Джерело: складено за [194]

Приділимо більш ґрунтовну увагу бюджетним соціальним трансфертам. З погляду методології статистики, вони відображені у розділах видатків бюджету на соціальний захист населення, освіту, охорону здоров'я, культурний розвиток. Проте, до фінансового регулювання суспільного добробуту належить не увесь спектр бюджетних соціальних трансфертів. За нашою науковою позицією, характерною ознакою регуляторних фінансових інструментів є мотиваційна компонента, яка не притаманна для інструментів фінансового забезпечення. Соціальні трансферти у натуральній формі, що втілюються у безкоштовних суспільних послугах закладів соціальної сфери, виражають факт виконання державою взятих зобов'язань із забезпечення певного гарантованого рівня їхнього (послуг) надання. Споживання цих суспільних послуг не вимагає від одержувача ніяких дій, не стимулює його до перерозподілу особистих ресурсів на користь певного напряму діяльності, не передбачає співфінансування.

Натомість, соціальні трансферти за рахунок бюджетних коштів, такі як соціальні допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям та інші, житлові субсидії, соціальні пільги тощо є елементами фінансового регулювання доходів населення та їхнього приведення до офіційно визначених стандартів. Більшість із соціальних виплат передбачають певну співучасть одержувача у матеріальному

забезпеченні власного добробуту чи є винагородою за певні дії. Корируючи порядок та умови надання соціальних виплат, рівень соціальних стандартів, які враховуються при їхньому нарахуванні, держава впливає на параметри матеріальної забезпеченості різних суспільних верств, особливо малозабезпечених осіб, може регулювати показники майнового розшарування та рівень бідності.

Найбільшу частку у соціальних бюджетних трансфертах складають видатки на виплату пенсій та різних видів соціальної допомоги, однак їхня питома вага упродовж періоду дослідження характеризувалась поступовим зниженням. Причин такої зміни структури бюджетних соціальних трансфертів декілька:

- по-перше, стримування росту видатків бюджету, зокрема соціального призначення в період складної економічної та політичної ситуації в країні, що напряду вплинуло на показники фінансування поточних соціальних трансфертів;

- по-друге, зменшення контингенту реципієнтів соціальних виплат у зв'язку із окупацією частини території країни, зокрема регіонів з більш несприятливими демографічними тенденціями;

- по-третє, зміна складу соціальних допомог (скасування допомоги по догляду за дитиною до 3-х років, введення соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб та ін.), а також верифікація соціальних виплат;

- по-четверте, житлово-комунальна реформа, що передбачала приведення вартості житлово-комунальних послуг до ринкових цін та розширення доступу до програми житлових субсидій (табл. 4.10).

Більш інформативним буде аналіз динаміки видатків зведеного бюджету на соціальний захист у розрізі напрямів діяльності, що дасть змогу виокремити із загального обсягу ті видатки, які мають регуляторний характер. Впродовж періоду дослідження 60% видатків бюджетів на соціальний захист надходило на потреби соціального захисту пенсіонерів (табл. Р.1 додатку Р).

Значним регуляторним потенціалом володіють такі різновиди бюджетних соціальних трансфертів, як соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми, окремим категоріям громадян, бюджетні трансферти в рамках соціального захисту молоді. Видатки бюджетів на їхнє надання характеризуються нестійким

зростанням. У 2010-2013 рр. чітко проглядалась висхідна траєкторія зростання цих видатків, у наступні роки можна відзначити стагнацію бюджетних трансфертів на соціальний захист сімей, дітей та молоді. Основні причини, які лежать в основі такої тенденції – погіршення демографічної ситуації в країні, поєднане із фіксацією розмірів виплат, покликаних стимулювати народжуваність. В умовах ускладнення суспільно-політичної та безпекової ситуації в країні, економічної невизначеності спостерігається різке скорочення рівня народжуваності [465]. Вплив на погіршення показників природного руху населення справляє проведена у 2015 році уніфікація розмірів одноразової соціальної допомоги при народженні дитини та скасування її прив'язки до прожиткового мінімуму. Галопуюча інфляція 2015-2017 рр. знизила справедливу вартість одноразової допомоги, що пояснює втрату нею мотиваційної функції.

Таблиця 4.10

**Соціальні трансферти населенню за рахунок бюджетних коштів
в Україні у 2010-2019 рр., млрд грн.**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Соціальні трансферти (згідно економічної класифікації) всього, з них:									
100,51	100,80	119,51	139,7	133,89	170,66	253,75	243,51	302,24	314,09
Поточні трансферти, в т.ч.:									
100,16	100,58	118,96	139,52	133,83	170,41	253,08	243,16	300,74	312,34
<i>Виплата пенсій та допомоги</i>									
66,63	60,72	66,95	85,01	77,54	96,17	144,08	115,07	151,29	182,93
<i>Стипендії</i>									
1,30	1,34	1,38	1,38	1,23	1,30	1,26	4,54	5,24	5,27
<i>Інші грошові виплати населенню</i>									
32,23	38,52	50,63	53,12	55,06	72,94	107,75	123,55	144,21	135,16
Капітальні трансферти									
0,35	0,22	0,55	0,18	0,06	0,25	0,67	0,35	1,50	1,75

Джерело: складено за [246]

Водночас, майже не переглядались розміри низки соціальних виплат, зокрема рівень забезпечення прожиткового мінімуму (так званий гарантований мінімум), покладений в основу розрахунку розмірів соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. В умовах зростання номінальних доходів населення контингент реципієнтів за багатьма видами соціальних виплат скоротився, що й спричинило негативну

динаміку видатків місцевих бюджетів на їх надання. У 2019 році, у зв'язку із переглядом низки соціальних виплат, впровадженням нової форми допомоги – так званих «бєбі-бокєв» (набору необхідних товарів для малюка) позитивна динаміка видатків на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді відновилає.

Реформа тарифів на житлово-комунальні послуги довела дієвість житлових субсидій у регулюванні суспільного добробуту. Їх роль зросла з приведенням ціни енергоресурсів та комунальних послуг до справедливої ринкової вартості. Бюджетні трансферти на надання пільг і житлових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла відображені за двома бюджетними програмами, які передбачають надання житлових субсидій та пільг на оплату житлово-комунальних послуг, субсидій та пільг на придбання твердого та рідкого пичного побутового палива, а також з 2014 року – за бюджетною програмою надання адресної грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам для відшкодування витрат на проживання, в тому числі оплату житлово-комунальних послуг. Обсяг бюджетних трансфертів населенню на оплату житлово-комунальних послуг і утримання житла досяг максимуму в 2017-2018 рр., але із зміною підходів до їх надання, заходами з детінізації доходів населення контингент реципієнтів житлових субсидій почав поступово зменшуватись (табл. 4.11).

В основі швидкого нарощування видатків бюджету на програми житлових субсидій лежать об'єктивні та суб'єктивні причини. Значне підвищення тарифів на природний газ, електроенергію, комунальні послуги позначилось на кількості одержувачів субсидій (у 2016-2017 рр. – 40% домогосподарств країни). Впродовж 2014-2016 рр. тарифи на основні комунальні блага значно зросли, за цей період вартість електроенергії підвищилась сумарно в 2,97 рази, природного газу – у 8,62 рази, холодного водопостачання – в 2,57 рази, водовідведення – в 2,66 рази, гарячого водопостачання та опалення – в 4,93 рази. У 2017-2018 рр. зростання тарифів значно сповільнилось, однак вартість водопостачання та водовідведення за цей період зросла в 1,4 рази, природного газу – на чверть, електроенергії – в 1,3 рази (табл. Р.2 додатку Р).

Таблиця 4.11

Видатки бюджетів на надання соціальних трансфертів населенню на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла в Україні у 2010-2019 рр.,

млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Субвенція місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла									
5,13	6,07	6,72	6,05	6,17	17,99	44,12	69,74	69,98	44,83
Субвенція місцевим бюджетам на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу									
0,50	0,56	0,74	0,73	0,71	1,12	2,28	2,63	2,69	1,82
Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг									
–	–	–	–	0,00	3,32	3,16	2,80	2,92	2,99
Разом на програми соціальних трансфертів населенню на користування пільгами та утримання житла									
7,06	8,38	9,38	8,61	8,65	24,17	49,56	75,17	75,59	49,64
Питома вага витрат на утримання житла та комунальні послуги, % до сукупних витрат домогосподарств									
9,2	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2	14,7
Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання пільг з послуг зв'язку та інших передбачених законодавством пільг									
1,43	1,75	1,92	1,83	1,77	1,74	0,00	0,00	0,00	0,00

Джерело: складено автором за [246; 599]

Здорожчання енергоресурсів та комунальних послуг призвело до значного підвищення їх частки у структурі витрат населення, що у випадку ігнорування, мало б негативний вплив на рівень добробуту населення. Однак завдяки програмі житлових субсидій вдалось згладити негативні наслідки відмови від перехресного субсидування населення. Питома вага витрат на оплату комунальних послуг та енергоресурсів у складі сукупних витрат домогосподарств зросла всього на 2,3 в п., з 9,4% у 2014 році до 11,7% у 2015 році. Причиною відносної стабільності цього показника стало збільшення кількості домогосподарств, охоплених програмою житлових субсидій [210]. Через зміну підходів до призначення житлових субсидій, у 2017-2018 рр. спостерігалось підвищення частки витрат на оплату комунальних послуг та енергоресурсів до 16-17%, в подальшому цей показник почав знижуватись (до 15,0% у 2018 році, 12,7% у II кварталі 2019 року [73]). Незважаючи на швидкі темпи зростання номінальних доходів населення у 2017-2019 рр., важливість

проблеми зростання тарифів на житлово-комунальні послуги у першій половині 2019 року відзначали 52-53% мешканців країни [625; 628].

Оцінимо зв'язок між динамікою рівня енергетичної бідності та кількісно-вартісними показниками надання житлових субсидій та обтяжливості оплати витрат на житлово-комунальні послуги для домогосподарств за допомогою методів кореляційного та регресійного аналізу. Результуючим показником оберемо питому вагу домогосподарств, які за результатами самооцінювання заявили про нестачу коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі (спрощено останній показник можна визначити як рівень енергетичної бідності [210]). У якості факторних показників застосуємо рівень витрат на оплату комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств, % (Q_{HE}), кількість домогосподарств, одержувачів житлових субсидій, тис од. (N_{SR}), загальну суму нарахованих субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива, млн грн (S_S), сукупні видатки бюджету на надання пільг та житлових субсидій, млрд грн (BE_S). Результати кореляційного аналізу підтверджують наявність тісного зв'язку між масивами показників (табл. 4.12), що дає підстави провести регресійне моделювання.

За результатами аналізу чотирифакторна модель регресійного зв'язку між рівнем енергетичної бідності та вибіркою індикаторів кількісно-вартісних параметрів надання житлових субсидій та обтяжливості витрат на оплату житлово-комунальних послуг й утримання житла для населення набуде вигляду:

$$Y = -14,6678 + 2,778711x_1 + 0,000168x_2 + 0,00185x_3 - 0,26827x_4, \quad (4.1)$$

де: Y – рівень енергетичної бідності (частка домогосподарств, які за підсумками самооцінювання заявили про нестачу коштів для своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі); x_1 – частка витрат на оплату комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств; x_2 – кількість домогосподарств, яким призначено житлову субсидію у відповідному році; x_3 – загальна сума призначених житлових субсидій; x_4 – сукупні видатки бюджету на

надання пілґ та житлових субсидій. $R^2 = 0,930934$ (результативний показник залежить від факторних на 93,09%). Коефіцієнт множинної кореляції $R_m = 0,964849$ свідчить про тісний зв'язок між показниками. Перевірка істотності зв'язку за F-критерієм: $6,739411 > 4,103$ при $\alpha=0,05$ та числі ступенів вільності $k_1=2$, $k_2=10$. Отже, зв'язок між показниками, які включено у чотирифакторну регресійну модель, є істотним (невипадковим).

Таблиця 4.12

Кореляційний аналіз залежності рівня енергетичної бідності та кількісно-вартісних індикаторів надання житлових субсидій та обтяжливості оплати витрат на житлово-комунальні послуги для населення України у 2007-2019 рр.

Результуючий показник (Y)		Факторні індикатори ($x_1 \dots x_n$)			
Рівень енергетичної бідності I_{EP} , %		Q_{HE} , %	N_{SR} , тис од.	S_s , млн грн	BE_s , млрд грн
2007	15,8	10,9	2577,0	407,55	4,55
2009	13,4	9,4	1505,3	232,6	4,83
2011	11,8	9,6	2312,7	481,5	6,63
2013	8,4	9,5	2016,5	487,1	6,78
2015	19,6	11,7	6010,3	3208,2	19,11
2017	26,5	17,0	9621,0	5997,8	72,37
2019	20,5	14,8	5927,1	3480,7	46,65
Коефіцієнт кореляції		0,927879	0,936936	0,925549	0,880085

Джерело: розраховано автором за [246; 599]

Показники регресійної моделі вказують на наявність оберненого зв'язку між динамікою видатків бюджету на надання пілґ та житлових субсидій та індексом енергетичної бідності, прямого зв'язку останнього з рівнем витрат населення на оплату житлово-комунальних послуг та утримання житла в структурі сукупних витрат домогосподарств. Збільшення видатків бюджету на надання пілґ і житлових субсидій на 1% зменшує рівень енергетичної бідності (незможності оплатити комунальні послуги та утримання житла) на 0,268%. Поряд з цим, кожен відсоток підвищення частки витрат на оплату житлово-комунальних послуг в структурі сукупних витрат домогосподарств супроводжується підвищенням рівня енергетичної бідності на 2,779%. Інші обрані чинники, не зважаючи на наявність

тісного кореляційного зв'язку, справляють не надто відчутний вплив на динаміку індикатора енергетичної бідності.

Ознакою виконання програми житлових субсидій в Україні в останні роки є надмірно широкий контингент охоплення. Вагома частина одержувачів насправді не потребували допомоги, але користувались нею. За підсумками проведеної у 2016 році верифікації соціальних виплат, Міністерство фінансів України дало понад 12,9 млн рекомендацій щодо перевірки обґрунтованості їх призначення, в тому числі 6,2 млн рекомендацій з перевірки соціальних пільг, 3,9 млн – житлових субсидій, 2,8 млн – інших видів соціальної допомоги. Було також передбачено перевірити обґрунтованість призначення соціальних виплат, а також уніфікувати інформацію з різних реєстрів та баз даних, вказавши тим самим на зловживання [562].

Втрата частини інформаційної бази про реципієнтів соціальних виплат на окупованих територіях призвела до ускладнення контролю за обґрунтованістю їх призначення. Непоодинокими стали випадки отримання соціальних виплат за втраченими документами, звичним явищем став так званий пенсійний туризм «переселенцями», які продовжують проживати на окупованих територіях. Питання доцільності впровадження дієвого механізму верифікації соціальних виплат набуло додаткової аргументації. Для посилення адресності надання соціальної допомоги у 2019 році ухвалено Закон України «Про верифікацію та моніторинг державних виплат» [468]. Ним передбачене створення інформаційно-аналітичної платформи, що дасть змогу порівнювати параметри інформації, отриманої від суб'єктів її надання, за кожним реципієнтом соціальної виплати, з подальшим визначенням відповідності цієї інформації вимогам, які впливають на набуття права і розміри соціальних виплат. Інформатизація процедур перевірки обґрунтованості набуття права на соціальні виплати дає ефект у контексті посилення адресності соціальної підтримки та «відсіювання» неправомірних виплат. Відповідні електронні бази даних про реципієнтів соціальних виплат функціонують у Грузії, Австралії, Греції, Індії [562].

Іншим чинником безпрецедентного рівня охоплення населення програмою житлових субсидій були ліберальні умови їхнього призначення, що мало зменшити

суспільний спротив через різке підвищення комунальних тарифів, але створило сприятливі умови для маніпуляцій з інформацією про реальний рівень добробуту реципієнта. Дискусійним моментом порядку призначення житлових субсидій було також встановлення соціальних нормативів споживання та граничного рівня обов'язкового платежу домогосподарства на оплату послуг. Як зазначає М. Кузьмин, ліберальні умови давали змогу більшості населення сплачувати за комунальні послуги в опалювальний сезон від 9% до 16% свого доходу, а для найбідніших домогосподарств цей показник становив менше 7%. В перерахунку на річні показники обов'язкові платежі за комунальні послуги становили 5-8% для більшості домогосподарств і тільки 2% для найбідніших [329].

За оцінками вчених, рівень обов'язкового платежу домогосподарства за використані комунальні послуги занадто низький та не відповідає міжнародній практиці. На думку С. Фенкгаузера та С. Тепіч, граничний рівень витрат сім'ї на оплату комунальних послуг має становити 25% від сукупного доходу, тільки при його перевищенні державі доцільно задіювати механізми фінансової підтримки цих домогосподарств [709]. До подібних висновків доходять А. Морін Аллен та інші вчені, які вказують, що у країнах з перехідною економікою учасниками програм субсидування мали право стати сім'ї, якщо їхні витрати на комунальні послуги вищі за 25% [689]. Отже, встановлена в Україні гранична межа витрат на комунальні послуги, яка дає право на участь у програмі житлових субсидій надто занижена, що сприяє більшому охопленню населення соціальною підтримкою.

До того ж, слід враховувати високий рівень тінізації трудових відносин в Україні, а отже й неофіційного фонду оплати праці, що ускладнює формування об'єктивної картини про потребу домогосподарств у фінансовій підтримці з боку держави. Рівень тінізації фонду оплати праці, за окремими оцінками, досягає 50% від сукупного обсягу [617, с. 35]. За розрахунками Ю. Харазішвілі, тіньова частина зарплати в Україні у 2017 році становила 8,54 тис грн [657, с. 114], що в 1,2 рази більше офіційно задекларованого рівня оплати праці у цьому році. Проведене О. Пищуліною та Т. Юрочко дослідження проблем інституційного середовища неформальних відносин засвідчило, що оцінки рівня неформальної зайнятості

коливаються в діапазоні від 6% до 40%, тіньового сегменту економіки, за даними державних органів влади, – від 16-19% до 42-47%, а згідно розрахунків зарубіжних вчених – понад 50% від офіційного обсягу ВВП [446, с. 71-110]. П'ята частина суб'єктів господарювання практикує приховування реального фонду оплати праці та виплату зарплат у «конвертах» [71]. Парадоксально, однак така практика заходить підтримку в суспільстві, адже майже 60% найманих працівників згодні на умови праці, що передбачають офіційне працевлаштування та виплату частини заробленого у «конверті» [446, с. 178].

Такий «консенсус» суспільства і бізнесу щодо прийнятності застосування схем приховування реальних доходів став причиною того, що навіть із зростанням доходів населення кількість реципієнтів житлових субсидій не зменшувалась. Це стало причиною введення більш жорстких умов набуття права на їх призначення. Такі новації, як зменшення соціальних нормативів споживання комунальних благ, скасування норми про врахування місця реєстрації членів домогосподарства, обмеження за ознаками перевищення площі житла та вартості матеріальних придбань значно звузили контингент учасників програми житлових субсидій та стали причиною зменшення видатків бюджету на їх надання.

Обґрунтовані з точки зору посилення справедливості соціального захисту населення, новації порядку надання житлових субсидій не вирішували проблеми відсутності мотивації до економного споживання ресурсів. Однак відповідальне споживання природних ресурсів, в тому числі комунальних благ в сучасних умовах має не лише раціональний економічний сенс, але й відповідає принципам сталого інклюзивного розвитку. Способом вирішення цієї проблеми у практиці зарубіжних держав є перехід до надання соціальної підтримки у грошовій формі з можливістю вільного розпорядження зекономленою частиною допомоги. Монетизація житлових субсидій вирішує кілька завдань: посилює власну відповідальність реципієнта за оплату спожитих житлово-комунальних благ, що повною мірою відповідає принципам інклюзії; мотивує одержувачів допомоги контролювати споживання задля отримання економії; звужує можливості для необґрунтованого завищення обсягів споживання комунальних благ компаніями з постачання. Однак варто

погодитись із аргументом А. Левицького щодо відсутності у програми житлових субсидій мотивації до зменшення споживання ресурсів, її суто реабілітаційний характер [338]. Встановлення обмежень «винагороди» за ощадливе споживання енергоресурсів мінімізувало зацікавленість населення у зменшенні споживання природного газу чи електроенергії, що було одним із завдань «тарифної» реформи.

Поряд із зростанням бюджетних видатків на програму житлових субсидій, дисонують незначні масштаби бюджетного стимулювання енергоефективності. Проте, інвестиції в енергоефективність у житлово-комунальному господарстві й приватному секторі сприяють вирішенню відразу кількох завдань економічного, соціального та безпекового характеру: по-перше, зниження витрат населення на оплату житлово-комунальних послуг; по-друге, зменшення фінансування програм фінансової підтримки населення, яке перебуває у стані енергетичної бідності; по-третє, мінімізація масштабів перехресного субсидування; по-четверте, зниження залежності держави від імпорту енергоносіїв, що важливо для національної безпеки; по-п'яте, зниження навантаження на довкілля.

Незважаючи на переваги бюджетного стимулювання енергоефективності, фінансування відповідних цільових програм впродовж 2010-2019 рр. відбувалось непослідовно. У 2018 році вперше було виділено кошти на діяльність Державного фонду енергоефективності [511], на який покладені повноваження впроваджувати інструменти стимулювання і фінансової підтримки заходів з підвищення енергоефективності будівель і енергозбереження, зокрема у житловому секторі. У 2019 році фінансування цієї структури було зменшено (рис. 4.2), а на 2020 рік у зв'язку із фінансовою кризою практично мінімізоване.

Бюджетні трансферти, пов'язані із реалізацією житлових інтересів населення, не обмежені житловими субсидіями. Важливе соціальне та економічне значення мають також бюджетні інструменти, які призначені для стимулювання житлового будівництва. Незадовільні житлові умови, відсутність окремого житла є одними із актуальних проблем, які спричиняють погіршенням демографічної динаміки та зниження рівня народжуваності. Значна частина молоді в Україні зараховує житлове питання до найбільш важливих проблем власної життєдіяльності [432].

Рис. 4.2. Видатки Державного бюджету України на бюджетні програми енергоефективності у 2010-2019 рр., млн грн

Джерело: складено за [246]

Вирішити питання забезпечення молоді житлом покликані відповідні цільові програми, які передбачають залучення ресурсів з бюджетів різного рівня та інших джерел. Бюджетне стимулювання житлового будівництва започатковане у 1998 році із Програмою надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Проміжні результати її виконання за 1998-2002 рр. виявились незадовільними. За перші п'ять років існування Програми з бюджетів усіх рівнів було виділено лише 225,3 млн грн, що дало змогу надати кредити 3,97 тис молодим сім'ям і профінансувати зведення 268,72 тис м² житла [177; 243]. У 2002-2012 рр. результати виконання Державної програми забезпечення молоді житлом також не відповідали запланованим. Всього у 2002-2012 рр. з бюджетів усіх рівнів на пільгове молодіжне кредитування було заплановано спрямувати 2,46 млрд грн коштів, в тому числі з державного бюджету – 1,4 млрд грн, з місцевих бюджетів – 1,06 млрд грн. Фактичні обсяги фінансування склали з державного бюджету 0,73 млрд грн, або 52,5% від запланованого, з місцевих бюджетів – 0,35 млрд грн, або 33,2% запланованого (табл. Р.2 додатку Р). Це дало можливість надати кредит 7,7

тис молодим сім'ям, або 40% від консервативного прогнозу і проінвестувати звершення будівництва 692 будинків загальною площею 2,7 млн м² [243].

Слабкі результати Програм забезпечення молоді житлом пояснюються також обмеженістю інструментів бюджетної підтримки будівництва житла, використанням витратних схем кредитування зведення чи купівлі житла за бюджетні кошти. Вирішити проблему мала Програма часткової компенсації відсоткової ставки кредитів, наданих молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Однак непослідовність виконання державою зобов'язань перед учасниками програми, зміна умов надання кредитів призвели до втрати довіри до неї та скорочення кількості учасників [178].

З 2013 року розпочато виконання чергової Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2017 роки [482], завдання якої передбачали забезпечення житлом понад 16,7 тис сімей та побудову понад 1,0 млн м² житла. На реалізацію Програми було передбачено залучити з різних джерел понад 5,4 млрд грн, з них близько 3,3 млрд грн мали становити кошти державного бюджету, 1,6 млрд грн – місцевих бюджетів, а також 0,5 млрд грн – інші кошти (табл. 4.13). На відміну від попередніх цільових програм, які передбачали залучення значних обсягів коштів із зовнішніх джерел, у новій Програмі основу фінансування мали становити бюджетні видатки. Виконання нової Державної програми забезпечення молоді житлом було також провальним. Уже в перший рік її виконання при запланованих обсягах видатків на рівні 0,53 млрд грн фактично з державного бюджету було виділено всього 70,6 млн грн; з місцевих бюджетів при плані видатків на рівні 0,3 млрд грн фактично на Програму було виділено 35,6 млн грн [243].

Таблиця 4.13

**Показники фінансування Державної програми
забезпечення молоді житлом на 2013-2017 рр., млрд грн.**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Видатки з Державного бюджету України	0,59	0,62	0,65	0,69	0,72
Видатки з місцевих бюджетів	0,30	0,31	0,33	0,34	0,36
Видатки за рахунок ресурсів з інших джерел	0,10	0,10	0,11	0,11	0,12
Всього фінансування	0,99	1,03	1,09	1,14	1,20

Джерело: складено автором за [482].

У наступні роки ситуація із виконанням за планових обсягів фінансування Програми була подібною – за 2015-2017 рр. обсяги недофінансування Програми склали 1,56 млрд грн, або 2/3 від сукупних прогнозованих показників. У 2019 році видатки державного бюджету на бюджетні програми забезпечення молоді житлом були найнижчими за останні роки – 0,10 млрд грн (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

**Видатки Державного бюджету України на реалізацію програм сприяння
забезпечення молоді житлом у 2015-2019 рр., млн грн**

Показники	2015	2016	2017	2018	2019
Фінансова підтримка Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву	6,84	6,85	6,85	6,85	6,85
Збільшення статутного капіталу ДСУ «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» з подальшим використанням цих коштів на забезпечення молоді житлом	33,67	24,00	34,31	30,00	29,00
Часткова компенсація відсоткової ставки кредитів комерційних банків молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво та придбання житла	59,82	53,38	41,54	33,04	25,12
Здешевлення вартості іпотечних кредитів для забезпечення доступним житлом	78,82	68,78	59,86	51,09	42,47
Разом видатків на забезпечення молоді житлом	179,15	153,01	142,56	120,98	103,44

Джерело: побудовано за [244]

У 2016 році Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву було укладено всього 254 угоди пільгового кредитування молоді, у 2017 році – 319 угод, у 2018 році – 299 угод. З місцевих бюджетів на програми пільгового кредитування та фінансової підтримки будівництва житла у 2016 році було виділено всього 118,6 млн грн, у 2017 році – 171,6 млн грн, у 2018 році – 240,9 млн грн [244].

Отож, за роки діяльності Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву забезпечив житлом всього 38,7 тис сімей при тому, що на початок його роботи у 1998 році на квартирному обліку перебували понад 2,0 млн сімей. Загальний обсяг житла, збудованого за підтримки Фонду на кінець 2018 року склав 1,03 млн м², що становить лише 0,1% від загального обсягу житлового фонду

України. Таким чином, цільові бюджетні програми фінансової підтримки житлового будівництва для молоді практично не впливають на рівень задоволення відповідних потреб молоді, а їх ефективність у питанні вирішення цієї проблеми мінімальна.

Поряд із пенсіями, до соціальних трансфертів як правило зараховують також різні види соціальної допомоги малозабезпеченим, сім'ям з дітьми, призначені частково компенсувати втрату доходу особи внаслідок настання певних обставин (як правило, негативних) та наблизити його рівень (доходу реципієнта) до певного офіційно визначеного стандарту. Таким стандартом має виступати прожитковий мінімум, але в Україні призначення багатьох видів соціальної допомоги передбачає використання гарантованого мінімуму. Таким чином, значна частина соціальних виплат не виконують свого головного призначення – захисту від бідності.

Обсяги фінансування різних видів соціальної допомоги сім'ям, на дітей та по догляду на особами з інвалідністю характеризуються стійким зростанням. Для забезпечення надання цих різновидів соціальних трансфертів з державного до місцевих бюджетів надходить два види субвенцій. Сукупно на надання цих двох груп соціальних трансфертів у 2019 році було виділено майже 55,8 млрд грн, що в 2,4 рази більше показників 2010 року (рис. С.1 додатку С).

Однак така динаміка фінансування соціальних трансфертів відображає тільки номінальне зростання видатків, що не враховує знецінення реальної вартості цих виплат від інфляції. Якщо перерахувати видатки бюджету на надання усіх видів соціальної допомоги в 2019 році на масштаб споживчих цін з 2010 року [259], можна констатувати не зростання, а зменшення їхніх реальних обсягів. В цінах 2010 року обсяг субвенції на виплату допомог на дітей, малозабезпеченим сім'ям, соціальних пенсій тощо у 2019 році склав 22,36 млрд грн, або 89,5% від рівня 2010 року; субвенції на виплату допомог на дітей сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування – 0,32 млрд грн, тобто при номінальному зростанні в 3,7 рази реальне зростання в цінах 2010 року складає всього 35,3%.

Оцінювати ефективність соціальних трансфертів з точки зору їх впливу на суспільний добробут складно. Невиправдано очікувати, що просте нарощування бюджетних видатків на програми надання соціальних трансфертів спричинить

відповідні зміни в індикаторах, які вимірюють рівень соціального неблагополуччя (бідності, майнової нерівності) і мінімізує такі деструктивні соціальні явища, як бездоглядність дітей, соціальне сирітство, дискримінаційне ставлення суспільства до осіб з інвалідністю та ін. Вирішити ці проблеми разово, за рахунок нарощування обсягів бюджетного фінансування неможливо, оскільки вони формуються під впливом багатьох чинників зовнішнього середовища, для них характерне явище часового лагу, який проходить між періодом вжиття регуляторних заходів та зміною результативного індикатора.

Оцінювання розподілу обсягів соціальних трансфертів у розрізі 10%-вих децильних груп домогосподарств (до першої та десятої децильних груп належать, відповідно, по 10% найменш і найбільш заможних домогосподарств за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів) відповідно до кривої Лоренца свідчить, що основні види соціальних трансфертів зменшують нерівність розподілу загальних доходів домогосподарств. Найбільший ефект для вирівнювання загальних доходів справляють допомога малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей та пільги й субсидії у готівковій формі. Близькі до графіку рівномірного розподілу криві розподілу обсягів пільг та субсидій у безготівковій формі, а також доходів у формі пенсій (рис. 4.3, рис. 4.4, табл. С.2 додатку С).

Оцінюючи зміну кривих розподілу окремих видів соціальних трансфертів, можна помітити суперечливі тенденції. Для кривої розподілу обсягів соціальних допомог на дітей характерне незначне коливання, вона передбачає помірковане зміщення обсягів трансфертів на користь груп із низькими та середніми доходами. Однак щодо трансфертів на надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям у 2018 році відбулось зміщення кривої на користь децильних груп із доходами вище середнього, а щодо першої децильної групи домогосподарств ця соціальна виплата взагалі поглиблювала нерівність. Це пояснюється існуванням у порядку призначення цих виплат вимог щодо певного рівня самозабезпечення доходу заявника, а також інших обмежень. Крім цього, недоліки порядку призначення допомоги малозабезпеченим сім'ям спричиняють наявність алогічного явища, коли

певні обсяги соціальної виплати припадають на децильні групи з правої частини шкали градації, тобто на реципієнтів з середніми та вище середнього доходами.

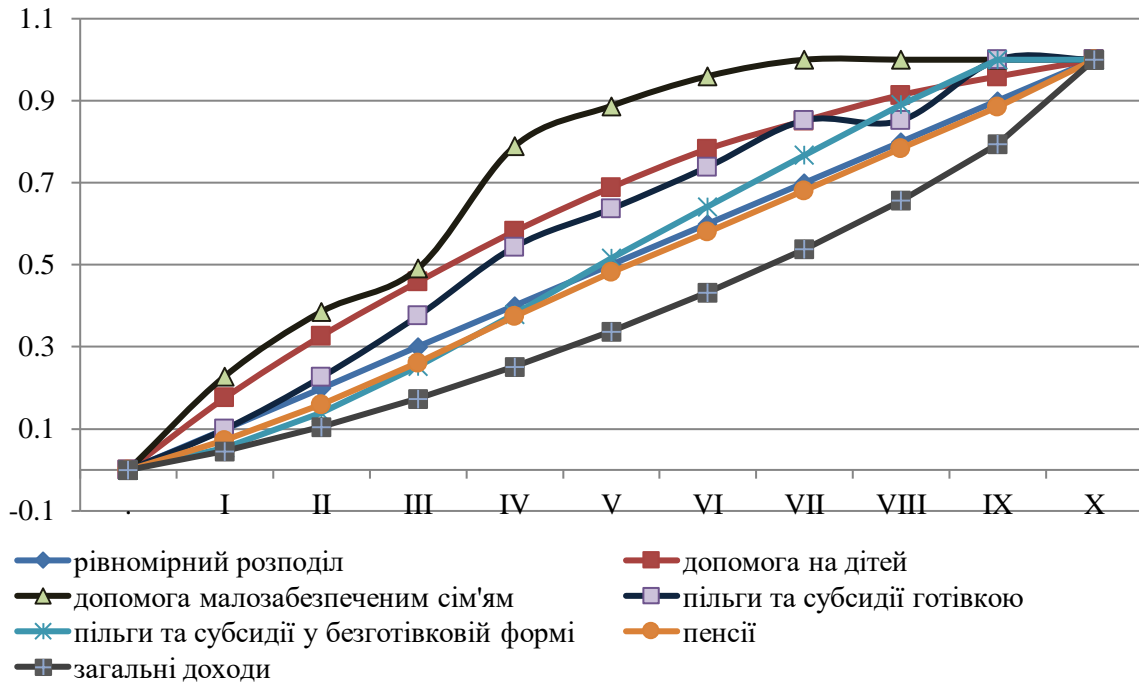

Рис. 4.3. Крива Лоренца для соціальних трансфертів та загальних доходів домогосподарств за децильними (10%-ми) групами в Україні у 2017 році

Джерело: побудовано автором за [194; 74, с. 233]

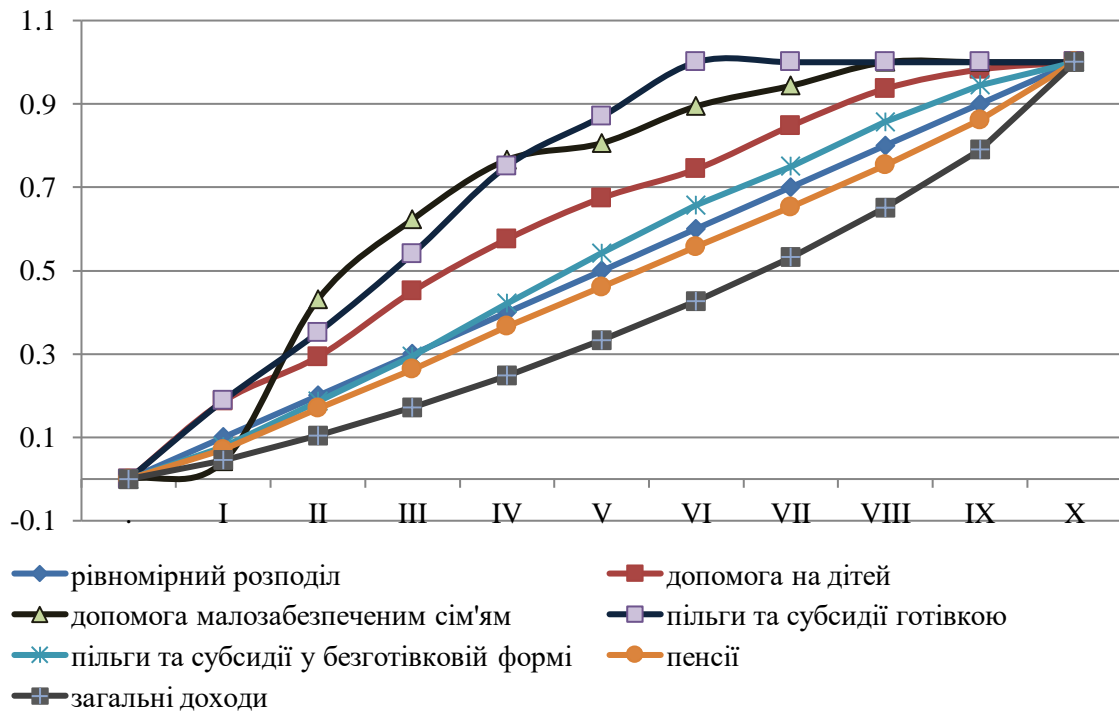

Рис. 4.4. Крива Лоренца для соціальних трансфертів та загальних доходів домогосподарств за децильними (10%-ми) групами в Україні у 2018 році

Джерело: побудовано автором за [75; 194]

Монетизація житлових субсидій та перехід до їхнього надання у готівковій формі супроводжувались суттєвим зміщенням кривої Лоренца для цього виду соціальних трансфертів на користь домогосподарств з числа низько- та середньо- дохідних децильних груп. На відміну від 2017 року, у 2018 році сукупний обсяг наданих населенню пільг і житлових субсидій у готівковій формі був розподілений між домогосподарствами з першої до сьомої децильних груп, тоді як у 2017 році 1/9 цього обсягу надходила до домогосподарств з високими і найвищими доходами (восьма – десята децильні групи).

Однак дані про рівномірність розподілу обсягів соціальних трансфертів у розрізі децильних груп домогосподарств не дають відповіді на питання про їхню індивідуальну ефективність, що виявляється у збільшенні доходів реципієнтів та розширенні їх можливостей для задоволення особистих потреб. Через відсутність дієвих механізмів їх адресування, контингент одержувачів різних форм соціальної підтримки в Україні надто широкий та не відповідає можливостям бюджетної системи. За цих обставин органи влади змушені обмежувати розміри соціальних виплат. Відтак, розміри соціальних виплат вимушено залишаються низькими і не створюють відчутного впливу на доходи населення [282, с. 220]. Ці міркування підтверджує моніторинг надання окремих видів соціальних виплат та їх порівняння з офіційно визначним рівнем прожиткового мінімуму, а саме:

– цільову грошову допомогу непрацездатним громадянам з мінімальними доходами в Україні на початок 2019 року отримували 341,0 тис осіб, середній розмір виплати – 44,2 грн/місяць, або 2,4% від прожиткового мінімуму; орієнтовні видатки на надання 180,8 млн грн на рік;

– державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та особам з інвалідністю отримували 129,5 тис осіб, середній розмір виплати – 1511,2 грн/місяць, або 81,6% від прожиткового мінімуму; загальні видатки на надання – 2348,3 млн грн на рік;

– державну соціальну допомогу на догляд отримували 0,58 тис осіб, середній розмір виплати – 325,5 грн/місяць, або 17,5% прожиткового мінімуму; загальні видатки на надання – 2,3 млн грн на рік.

– щомісячну допомогу при народженні дитини у 2018 році отримували 356,9 тис осіб, середній розмір виплати – 945,2 грн/місяць, або 58,1% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– щомісячну допомогу при усиновленні дитини отримували 1,2 тис осіб, середній розмір виплати – 865,2 грн/місяць, або 53,2% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей [588, с. 89-101].

Внаслідок превалювання категоріального підходу до надання соціальних трансфертів, обмеження розмірів соціальних виплат відповідно до показника «гарантованого» прожиткового мінімуму їх ефективність у контексті впливу на суспільний добробут недостатня. Ефективне функціонування програм соціальної допомоги та нарощування видатків на їх надання мало б відповідно позначатись на показниках доступності товарів та послуг для населення, зниження індикаторів депривацій. Однак показники табл. 4.15 свідчать, що результати самооцінювання домогосподарствами рівня депривації важливих благ не мають однозначного вектору до покращення та більшою мірою залежать від загальної економічної ситуації в країні. Зокрема, за швидкого нарощування видатків бюджету на надання соціальних трансфертів на дітей, малозабезпеченим сім'ям та іншим категоріям громадян, рівень бідності за ознакою депривацій у 2009-2011 рр. залишався практично незмінним і тільки у 2013 році було відзначено його суттєве зменшення. Попри консервацію обсягів фінансування соціальних трансфертів у 2013-2015 рр., рівень бідності за цей період зріс на 8,4 в. п., а для домогосподарств з дітьми – на 9,2 в. п. Збільшення видатків бюджету на надання соціальних трансфертів у 2017-2018 рр. дало ефект для зниження рівня бідності за ознакою депривацій тільки у 2019 році.

Система соціальних трансфертів не виконує свого головного призначення – зниження гостроти соціальних проблем, захисту від бідності, приведення рівня життя вразливих верств населення до рівня визнаних стандартів. За оцінками

фахівців, майнова нерівність в Україні винятково висока і попри дані офіційної статистики, розрив у доходах між найбагатшими та найбіднішими верствами населення сягає десятків разів. Від 60% до 84,5% [380] громадян визнають себе бідними. Необґрунтованість розмірів соціальних виплат унеможливорює вирішення інших соціальних проблем, таких як сирітство. Слабка підтримка з боку держави усиновлення дітей в умовах складної економічної ситуації в країні спричинили за останні роки стійке зниження кількості випадків усиновлення. Так, якщо у 2000 році було усиновлено 7,69 тис дітей, то в 2017 році – 2,76 тис дітей [588, с. 119].

Таблиця 4.15

**Окремі показники самооцінювання населенням поширеності депривацій
(позбавлень) у домогосподарствах України у 2007-2019 рр., %**

Показники		2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019
Рівень бідності за ознаками депривації	усі ДГ	29,0	25,4	25,5	22,4	30,8	32,6	27,6
	ДГ з дітьми	29,1	25,6	25,5	21,6	30,8	30,1	22,8
Поширення окремих ознак бідності (недостатньо коштів, щоб...)								
не відмовляти собі в найнеобхідніших продуктах харчування	усі ДГ	8,8	11,0	8,5	4,9	11,3	10,4	6,8
	ДГ з дітьми	7,7	10,4	7,3	4,1	10,9	7,7	4,2
оновлювати за потребою обсяг та взуття для дорослих раз на 5 років	усі ДГ	15,9	21,0	18,4	18,0	30,4	27,5	24,9
	ДГ з дітьми	14,7	21,5	18,8	17,8	30,1	23,6	18,9
придбати за потребою новий одяг для дітей	усі ДГ	8,0	8,3	6,7	6,6	10,1	8,7	6,4
	ДГ з дітьми	17,7	19,1	18,0	17,6	26,6	22,7	17,0

Примітка: ДГ – домогосподарства.

Джерело: складено автором за [551]

Отже, бюджетні соціальні трансферти є дієвим інструментом фінансового регулювання суспільного добробуту. Хоча їх основний регуляторний потенціал полягає у залученні до алгоритму перерозподілу доходів на користь незаможних верств населення, вони також дієві у контексті вирішення житлової проблеми та ін. Але, реалізація цього потенціалу потребує проведення відповідальної політики їх застосування, що відповідає принципам інклюзивного розвитку та справедливості соціального захисту, не підриває мотивації до продуктивної праці та особистої відповідальності людини за рівень власного добробуту.

Висновки до розділу 4

Результати дослідження практики фінансового регулювання суспільного добробуту дають підстави сформулювати наступні висновки:

1. Зважаючи на превалювання інструментарію фінансового забезпечення при наданні суспільних послуг, фінансове регулювання отримує застосування переважно у сфері забезпечення матеріальної складової добробуту. Проведений аналіз переконливо засвідчив, що в сучасних умовах спостерігається послаблення соціальної функції оподаткування доходів, його трансформації спрямовані на захист інтересів заможних верств суспільства і дискримінаційні щодо платників з низькими доходами. В світлі положень концепції інклюзивного розвитку не відповідає критерію справедливості занижене оподаткування пасивних доходів та доходів від спадщини та майна, порівняно вище податкове навантаження на доходи від трудової зайнятості. Пропорційний підхід до оподаткування доходів та майна сприяє поглибленню майнової нерівності в Україні. Також обґрунтовано, що обмеження до застосування соціальної пільги зумовлюють її неефективність у питанні забезпечення доходу на рівні вище реального прожиткового мінімуму.

2. Обґрунтовано, що вітчизняна модель оподаткування майна не відповідає критеріям інклюзивного розвитку та невідчутна у питанні зниження нерівності. Виокремлено потенційні переваги податку на майно як інструмента регулювання суспільного добробуту: забезпечення соціальної справедливості та перерозподілу багатства, залучення до оподаткування тіньових доходів, стримування спекуляцій на ринку житла та підвищення доступності житлової нерухомості. Дослідження засвідчило, що оподаткування майна порушує принципи інклюзивного розвитку при встановленні бази оподаткування, ставок оподаткування та щодо ефективності у зниженні майнової нерівності. Проведені розрахунки вказали, що податку на нерухомість притаманні регресивність і дискримінаційний характер до платників з низькими доходами, а недоліки обліку бази оподаткування нівелюють дотримання принципу включеності (інклюзивності) оподаткування. Збереження кількісного

підходу до встановлення бази оподаткування податком на майно також спричиняє втрату доходів власників землі, що негативно впливає на суспільний добробут.

3. Застосування преференцій при оподаткуванні доданої вартості має соціальну мотивацію. Обґрунтовано, що відповідно до принципів інклюзивного розвитку виправданим є встановлення преференцій з податку на додану вартість для суб'єктів малого підприємництва, а також використання знижених ставок податку для окремих видів діяльності чи товарних груп. Розрахунок ефективної ставки податку засвідчив, що при зменшенні масштабів зловживань відхилення фактичних надходжень від потенційних при оподаткуванні доданої вартості пояснюється спрямованим застосуванням інструментів податкового регулювання, в тому числі з соціальних мотивів.

4. Потенціал акцизного податку як регулятора суспільного добробуту виявляється у реалізації ним низки завдань: зниження інтересу до започаткування окремих видів діяльності; обмеження попиту на товари, що негативно впливають на здоров'я людини, сприяють поширенню деструктивних соціальних явищ, мають негативні екологічні наслідки; вилучення доходів заможних прошарків населення в рамках суспільного запиту на соціальну справедливість. Виявлено, що акцизний податок виявляє високу ефективність у питанні зниження обсягів споживання шкідливих для здоров'я товарів, однак через проведення політики стриманого підвищення акцизних ставок ефективна ставка податку знижується.

5. Узагальнення наукових поглядів дало підстави запропонувати власний підхід до тлумачення бюджетних трансфертів і розмежувати їх за організаційною та функціональною ознаками. Обґрунтовано, що у складі бюджетних трансфертів (зовнішніх та внутрішніх) доцільно виокремлювати соціальні трансферти, які можуть виступати елементами як фінансового регулювання, так і фінансового забезпечення суспільного добробуту. Іманентною ознакою соціальних трансфертів фінансового регулювання є те, що їхніми реципієнтами є безпосередньо населення (домогосподарства та окремі індивіди).

6. Бюджетні соціальні трансферти забезпечують третину сукупних доходів населення, їх структура змінюється у бік посилення ролі трансфертів у натуральній

формі. Це пов'язане із зростанням ролі програми житлових субсидій. Результати кореляційного аналізу та регресійного моделювання засвідчили тісний зв'язок між рівнем обтяжливості витрат на оплату житлово-комунальних послуг і показником енергетичної бідності, позитивний вплив на рівень енергетичної бідності населення видатків бюджету на програму житлових субсидій. Однак проблемними моментами програми житлових субсидій залишаються недостатній рівень адресності соціальної підтримки через ліберальні умови їх призначення, збереження можливостей для приховування доходів. Порядок призначення житлових субсидій також недостатньо мотивує реципієнтів до економного споживання субсидованих комунальних благ та енергоресурсів.

7. Оцінювання програм бюджетних соціальних трансфертів засвідчило їх недостатню ефективність. Причиною низької ефективності програм стимулювання будівництва житла є непослідовна позиція держави щодо їхнього фінансування. Розрахунки кривої Лоренца для соціальних трансфертів засвідчили, що найвищою ефективністю характеризуються соціальні виплати малозабезпеченим сім'ям, допомога на дітей та субсидії у готівковій формі. Однак внаслідок помилки включення та прогалін у порядку призначення відбувається зміщення кривої Лоренца щодо соціальних виплат малозабезпеченим сім'ям на користь децильних груп з доходами вище середнього, натомість монетизація субсидій зміщувала криву на користь низько доходних децильних груп. Консервація незначних розмірів низки соціальних виплат є причиною того, що результати самооцінки населення ефективності соціальних трансфертів вказують на відсутність поступу у питанні зниження масштабів депривацій та підвищення добробуту.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [102; 105; 106; 120; 124; 126; 141; 147; 148; 149; 150; 170; 283; 615].

Розділ 5

ДОМІНАНТИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Підходи до оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з використанням економіко-математичне моделювання

Питання ефективності управління процесами формування і використання фінансових ресурсів є ключовими та покладені в основу значної частини наукових досліджень, котрі ставлять за основну мету вироблення пріоритетів та рецептів вдосконалення інструментарію впливу фінансів на суспільний розвиток. Головна мета розробки методики оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту полягає у створенні передумов для своєчасного відстеження деструктивних змін у показниках суспільного добробуту та виробленні рекомендацій щодо застосування фінансового інструментарію для їх виправлення.

Ефективність є одним із найскладніших наукових понять, питання її сутності та підходів до оцінювання не перестають бути об'єктом дискусій у науковому середовищі. У загальному, під ефективністю розуміють отримання максимального ефекту від вжитих заходів чи проведених операцій. У господарській діяльності ефективність об'єктивно характеризують показники чистого прибутку, рівня рентабельності, чистого грошового потоку. Однак методичні підходи до оцінювання ефективності, які прийнятні для застосування на рівні суб'єкта господарювання, нерідко дуже складно, а то й неможливо застосувати для оцінювання ефективності управління на макроекономічному рівні, в публічному секторі економіки. Діяльність держави, пов'язана із виконанням властивих їй функцій, не передбачає отримання вигоди у формі прибутку, вона спрямована на досягнення принципово іншого,

нематеріального ефекту у вигляді поліпшення якості надання публічних послуг, підвищення рівня життя населення тощо. Це вимагає кардинально відмінного підходу до тлумачення ефективності та вироблення індикаторів її оцінювання.

В англійській мові для позначення поняття ефективності використовують два терміни «effectiveness» та «efficiency», ідентичні при перекладі на українську мову, але які мають принципову відмінність за змістом та характеризують два ключових підходи до тлумачення ефективності. Поняття «effectiveness» вказує на ступінь досягнення поставленої мети без огляду на витрати, тобто наскільки явище/система реалізує те призначення, для чого вона була створена. Натомість, «efficiency» – це поняття, яке характеризує шлях до мети, тобто наскільки раціональним варіант, обраний для досягнення необхідного завдання. Таким чином, «efficiency» поглиблює розуміння ефективності, адже характеризує, наскільки явище/ система реалізує своє призначення при мінімізації витрат ресурсів/енергії [690].

Зміст поняття «effectiveness» можливо більш точно передати не терміном «ефективність», а скоріше «результативність», оскільки він вказує на здатність явища/системи досягати цілі, яка характеризує його функціональне призначення. На відміну від результату, ефект не завжди пов'язаний із певною діяльністю, його не завжди можливо об'єктивно оцінити чи від слідкувати після закінчення дій. Як зазначають окремі науковці, у випадку із ефективністю використання коштів бюджету застосовувати традиційні показники дієвості управлінських рішень за схемою «витрати – випуск», «витрати – результат» взагалі недоречно [351, с. 155]. У цьому плані більш прийнятним є порівняння отриманих результатів зі здійсненими витратами за формулою:

$$\text{Ефективність} = \frac{\text{результати}}{\text{витрати}} \quad (5.1)$$

Ще більш проблематичним є застосування такого підходу для оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, оскільки параметри результуючих показників можуть вимірюватись не тільки вартісними показниками (для прикладу, середня тривалість життя, рівень захворюваності населення, ступінь поляризації доходів та ін.), а тому безпосереднє співставлення їх з витратами може виглядати безглуздо. Крім цього, наявність

прямої залежності між результуючими індикаторами та, для прикладу, обсягом видатків бюджету може бути сумнівною, адже показники суспільного добробуту формуються під впливом цілого комплексу чинників, кожен із яких тією чи іншою мірою визначає їх значення.

Питання вибору напряму (об'єкта) аналізу при оцінюванні впливу фінансового механізму на таке багатокомпонентне явище як суспільний добробут складне. Зважаючи на складну архітектуру фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, який є системною сукупністю кількох підсистем, що також сформовані із цілого спектру відмінних за характером фінансових методів, форм, важелів та інструментів, визначити об'єктом аналізу фінансовий механізм в цілому проблематично. Об'єктом аналізу може виступати ефект від застосування певного компонента фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у розрізі принципів інклюзивного розвитку, що отримує параметричне вираження у вигляді певного індикатора суспільного добробуту.

Концептуальні ідеї щодо вибору критеріїв та індикаторів аналізу суспільного добробуту зустрічаються ще у працях представників класичної економічної теорії (А. Сміт, Й. фон Юсті), які ототожнювали його з багатством. Засновники теорії суспільного добробуту (В. Парето, А. Пігу) не виробили узгодженої позиції щодо принципів та методології його вимірювання. В. Парето заперечував можливість оцінки добробуту населення за допомогою цифрових показників, вважаючи, що його сприйняття є індивідуальним для кожної особи [35, с. 540]. А. Пігу вказував на можливість порівняння добробуту окремих індивідуумів і визначення на цій основі рівня економічного добробуту за допомогою показника подушного ВВП [441, с. 327]. Однак використання ВВП як показника добробуту було піддано критиці через ігнорування ступеня нерівності у доходах населення, зміни якості товарів, впливу тіньової економіки, інших чинників. Таким чином, ВВП визначали показником, що вимірює економічну потугу держави, а не рівень добробуту.

Очевидні недоліки використання ВВП для оцінювання добробуту дали поштовх до наукових пошуків інших показників, що дали б можливість більш об'єктивно відобразити рівень суспільного добробуту. У наступні десятиліття були

розроблені показники чистого економічного добробуту MEW (Measure of Economic Welfare) та стійкого економічного добробуту SMEW (Sustainable Measure of Economic Welfare) В. Нордгауза, Дж. Тобіна та П. Семюельсона [561], чистого національного прибутку NNW (Net National Welfare) М. Шиохари [759] та інші. Незважаючи на відмінності у їх розрахунку, спільним для цих підходів було збереження вартісного принципу вимірювання добробуту. Показник чистого економічного добробуту являє собою ВВП, скоригований на три показники експансивного характеру, що збільшують базу розрахунку (монетизовані обсяги поза ринкової діяльності, продукovanі у тіншовій сфері блага, грошове вираження збільшення вільного часу і відпочинку) та три показники рестриктивного типу (монетизовані обсяги негативних наслідків погіршення екології, продукovanі тіншовою сферою антиблага, негативні наслідки монополізації та урбанізації) [724, с. 69]. У розвиток цього підходу Х. Золотас запропонував індекс економічних аспектів добробуту, в основу якого було покладено рахунки національного доходу та показник особистого споживання, з урахуванням екологічних чинників та використання природних ресурсів. Вчений віднімав від підсумкового показника добробуту споживчі витрати населення на товари тривалого користування, вартість реклами, використаних природних ресурсів, втрати суспільства від забруднення довкілля, приватні витрати на охорону здоров'я та здобуття освіти. Натомість, збільшували показник добробуту, за розрахунками Х. Золотаса, обсяги приватного споживання публічних послуг, домашніх послуг, корисний ефект від використання товарів тривалого користування, вартість вільного часу та ін. [707].

У 1989 році Г. Дейлі та Дж. Б. Кобб запропонували показник ISEW, або індекс сталого розвитку суспільства. Цей індекс передбачав комплекс поправок до обсягу ВВП, які враховували вплив соціальних та екологічних чинників, а також використання природних ресурсів. ISEW серед іншого передбачав змінну, що відповідає за розподіл доходів у суспільстві, натомість не враховував вартість вільного часу і відпочинку, які на думку вчених, було важко виміряти об'єктивно [724, с. 72-73]. Застосування такого підходу до розрахунку суспільного добробуту у США засвідчило, що максимуму він досяг у 1970-х рр., після чого нарощування

економічного потенціалу країни забезпечували за рахунок посилення руйнівного впливу на довкілля та поглиблення показників соціальної нерівності.

Продовженням ISEW став розрахунок індикатора справжнього прогресу GNI, який передбачає урахування 26 показників за ключовими напрямками сталого розвитку: економічною складовою (обсяги особистого споживання, вартість домашньої праці, суспільних послуг та ін.), соціальною (розрахункова вартість втрат від злочинності, безробіття, зменшення вільного часу та ін.), екологічною (втрати від забруднення довкілля, від дорожньо-транспортних пригод, виснаження не відтворювальних ресурсів, руйнування озонового шару та ін.) [724, с. 73-74].

Більшість економістів пострадянського простору теж поділяють вартісний підхід до оцінювання суспільного добробуту, формулюючи власні варіанти набору показників для його розрахунку. В. Бочкарьова [41], Н. Римащевська [396] зараховують до ключових індикаторів суспільного добробуту показники зайнятості, рівень доходів та нерівність їхнього розподілу між окремими групами населення, структуру споживання, показники здоров'я і освіти. Т. Гакаленко зазначає, що основними чинниками суспільного добробуту є темпи економічного зростання та нерівність у розподілі благ, а ключовими аспектами його визначення – рівень доходів та можливості його підвищення, а також наявність власності, використання якої може давати прибуток [86, с. 27]. Вона пропонує для вимірювання добробуту застосовувати систему показників, які характеризують умови життєдіяльності населення: рівень купівельної спроможності населення, міру забезпеченості товарами тривалого користування, ступінь нерівності розподілу доходів населення, рівень бідності, наявність пропозиції якісних суспільних та ринкових благ [635, с. 7].

В. Палехова доповнює методику оцінки суспільного добробуту індексом купівельної спроможності. На її думку, якщо середньостатистичний індивід спроможний придбати менше одного набору прожиткового мінімуму – це вказує на стан зuboжіння країни; якщо ж доходи дають можливість купити більше 4-х наборів прожиткового мінімуму, то у державі має місце високий рівень добробуту [429, с. 19]. Натомість О. Машкова стверджує, що через багатоплановість поняття

«добробут населення» він не може бути оцінений не тільки одним, але навіть групою показників. На її думку, із зростанням інтенсивності науково-технічного прогресу виявляється все більше аспектів соціального життя людей, які стають об'єктом державного регулювання і розширюють межі поняття «добробут» [368, с. 111]. Зважаючи на це, більшість економістів скептично оцінюють можливість розробки інтегрального показника суспільного добробуту.

Наведені індекси, попри збереження вартісного підходу, об'єднує спільна ознака – вони базуються на переконанні, що вимірювати суспільний добробут лише показником ВВП недоречно. Ця ідея отримала продовження в ініціативі «beyond GDP» (більше, ніж ВВП), що передбачає урахування широкого діапазону чинників, що в сукупності визначають параметри суспільного добробуту. Згідно з ініціативою «beyond GDP» суспільний добробут нерозривно пов'язаний із забезпеченням екологічного благополуччя, суспільної стабільності та прогресу. Організаційне оформлення ініціативи «beyond GDP» було започатковане у 2007 році спільною однойменною конференцією за участі Єврокомісії, Європейського парламенту, Римського клубу, ОЕСР та Всесвітнього фонду дикої природи WWF, де було підтримано перспективу розробки об'єктивних показників вимірювання суспільного добробуту, що враховували б нові виклики XXI ст., такі як бідність, виснаження ресурсів, зміни клімату, здоров'я та якість життя людини. У 2009 році Європейською комісією було розроблено Дорожню карту «GDP and beyond: Measuring progress in a changing world» (ВВП і більше: вимірювання прогресу в мінливому світі), де було передбачено ключові дії, спрямовані на стимулювання показників прогресу у відповідності з ідеями ініціативи «beyond GDP» [697]. У 2012 році на конференції ООН зі стійкого розвитку «Rio+20» було ухвалено резолюцію Генеральної асамблеї ООН «Майбутнє, якого ми бажаємо», де було визначено цілі сталого розвитку та зафіксовано прихильність до забезпечення побудови економічного, соціально та екологічно стійкого майбутнього планети і цього та майбутніх поколінь [767].

Утвердження ініціативи «beyond GDP» стимулювало розробку багатьох показників, які комплексно характеризують усі аспекти суспільного добробуту.

Відповідно до звіту Комісії з питань вимірювання результатів економічної діяльності та економічного прогресу при його розрахунку передбачено аналіз дотримання матеріальних життєво-необхідних стандартів (дохід, споживання), показників освіти, охорони здоров'я, рівня задоволення особистих інтересів та захисту основних прав, рівня безпеки та ін. [765]. Серед найвідоміших індексів, що покликані виміряти суспільний добробут, можна виокремити Індекс щастя (The Happy Planet Index, HPI), який складається з таких основних компонентів: середньої очікуваної тривалості життя при народженні, рівня задоволення життям та системи показників екологічного чинника (ВВП на душу населення, викиди CO₂ на одну особу, щільність населення, структура економіки та ін.) [688]; Індекс людського розвитку (The Human Development Index), який враховує очікувану при народженні тривалість життя у роках, середню тривалість навчання у роках, очікувану тривалість навчання у роках, валовий національний дохід (ВНД) на душу населення [726]; Індекс процвітання The Prosperity Index інституту Legatum, що враховує 8 індикаторів, зокрема персональні свободи, соціальний капітал, безпеку та захист, освіту, здоров'я, довкілля та ін. [771]. До 2019 року, коли було змінено методіку його розрахунку, соціальні індикатори займали вагоме місце при розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), зокрема індикатори тривалості життя та поширення окремих захворювань, якості початкової освіти, якості викладання математики та управління школами, охоплення населення різними ступенями освіти та ін. [768]. Однак запропонований Світовим економічним форумом у м. Давос Індекс інклюзивного розвитку (The Inclusive Development Index), на наш погляд, надто вузько характеризує суспільний прогрес та недосконалий для оцінювання рівня суспільного добробуту. Він передбачає розрахунок 11 індикаторів, об'єднаних у три виміри економічного прогресу: економічне зростання та розвиток, інклюзія, солідарність поколінь [770].

Враховуючи проблемні моменти застосування представлених методик аналізу ефективності, а також недосконалість індикаторів суспільного добробуту з точки зору вибіркового урахування ними принципів інклюзивного розвитку, доречним є

розроблення окремого методологічного підходу до аналізу ефективності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, в основу якого має бути покладений трьохетапний алгоритм:

– перший етап передбачає вибір результуючого об'єкта аналізу, який характеризує динаміку суспільного добробуту. Незважаючи на неоднорідність підходів до формулювання переліку індикаторів, що характеризують суспільний добробут, спільним для них є визнання того, що рівень суспільного добробуту не може визначатись виключно єдиним вартісним показником на кшталт ВВП, навіть з урахуванням певного числа корекцій. Пропонована методика передбачає формування масиву проміжних показників суспільного добробуту з подальшим розрахунком інтегрального індикатора (на підставі нормалізованої сукупності найбільш значущих проміжних показників). Відбір цих показників має передбачати їх оцінку щодо відповідності принципам інклюзивного розвитку, забезпечувати відображення усіх напрямів забезпечення суспільного добробуту (додаток Т);

– другий етап передбачає вибір найбільш значущих показників, що характеризують параметри застосування компонент фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту. Зважаючи на негомогенність показників, реалізація другого етапу має передбачати їх попередню нормалізацію для подальшого моделювання;

– третій етап алгоритму передбачає застосування інструментарію економіко-математичного моделювання для встановлення залежності між інтегральним індикатором суспільного добробуту та нормалізованими вибірками індикаторів, що характеризують параметри застосування компонент фінансового забезпечення та фінансового регулювання як ключових складових функціональної підсистеми фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

На наше переконання, формування масиву індикаторів для аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту має здійснюватись з максимально можливим урахуванням принципів інклюзивного розвитку. Зокрема, урахування принципу справедливості має передбачати відбір таких індикаторів, які визначають рівномірність розподілу в

суспільстві ресурсів, доходів, споживання, доступність суспільних послуг, можливостей участі у прийнятті рішень. Принцип залученості має передбачати пошук індикаторів, які характеризують охоплення населення економічними благами, суспільними послугами, чи забезпечено рівний доступ до них усіх суспільних груп (з урахуванням гендерної, інклюзивної ознаки). Індикаторами ефективності відповідно до цього критерію можуть бути ступінь охоплення цільової аудиторії, на яку розрахована дія компоненту фінансового механізму, динаміка реципієнтів, величина «помилки включення» та ін. Принцип ефективності передбачає врахування у методиці індикаторів, які характеризують мінімально прийнятні показники матеріальної забезпеченості, результати надання суспільних послуг, ефективність охорони довкілля тощо.

Пропонований методичний підхід дає можливість залучити до оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту різні за характером та одиницями виміру показники. Для забезпечення об'єктивності результатів оцінювання вони мають відповідати певним вимогам:

- релевантності, тобто відібрані для процесу оцінювання показники мають вказувати на не випадковий зв'язок між застосуванням інструментарію фінансового механізму і рівнем суспільного добробуту, забезпечувати комплексне оцінювання ефективності;

- повноти, тобто обрані для оцінювання індикатори мають забезпечувати охоплення усіх аспектів досліджуваного ракурсу впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту. Дотримання цього принципу вимагає значного розширення інформаційно-статистичної бази відстеження тенденцій забезпечення суспільного добробуту у розрізі окремих його напрямів;

- диверсифікації оцінювання, що передбачає обґрунтоване поєднання кількісних та якісних індикаторів, розширення застосування гендерно-чутливих та інклюзивно-чутливих індикаторів оцінювання;

- об'єктивності, за яким процес оцінювання має передбачати неупереджене відображення результатів впливу фінансового механізму на суспільний добробут;

– порівняності, що передбачає можливість співставлення індикаторів різних років для вияву тенденцій їх зміни, формування висновків про довгостроковий характер впливу фінансового інструментарію на суспільний добробут;

– економічності, що передбачає використання для оцінювання індикаторів, які максимально базуються на існуючих механізмах акумулювання інформації та не будуть надміру вартісними.

Реалізуючи перший етап пропонованого алгоритму, сформуємо вибірку найбільш значущих факторних показників, які характеризують суспільний добробут у розрізі його ключових напрямів, а також змоделюємо інтегральний індикатор оцінювання суспільного добробуту для його подальшого задіяння у моделюванні ефективності функціонування фінансового механізму. Таким чином, для моделювання динаміки факторних показників оцінки суспільного добробуту застосуємо моделювання на основі інтервального підходу. Його особливість в тому, що методи побудови моделей оперують інтервалами значень. Інтервальний підхід до моделювання актуальний у випадку, коли невідомі статистичні характеристики даних, але відома величина похибки, наприклад, у відсотках. Крім того, методи в межах інтервального підходу не вимагають великих статистичних вибірок та уможливають побудову адекватних моделей із заданою точністю. З метою забезпечення компактності викладення матеріалу та концентрування уваги на найбільш значних аспектах дослідження, методику моделювання факторних показників та інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту наведено у додатку У.

Другий етап розробленого алгоритму оцінювання передбачає формування масиву показників, які характеризують параметри застосування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Відштовхуючись від висвітленої у попередніх розділах роботи авторської позиції щодо тлумачення складу та головних аспектів вияву дії підсистем фінансового забезпечення та фінансового регулювання, також враховуючи можливість акумуляції відповідних статистичних даних за вибраний часовий проміжок, масив показників було визначено у комбінації, відображеній на рис. 5.1.

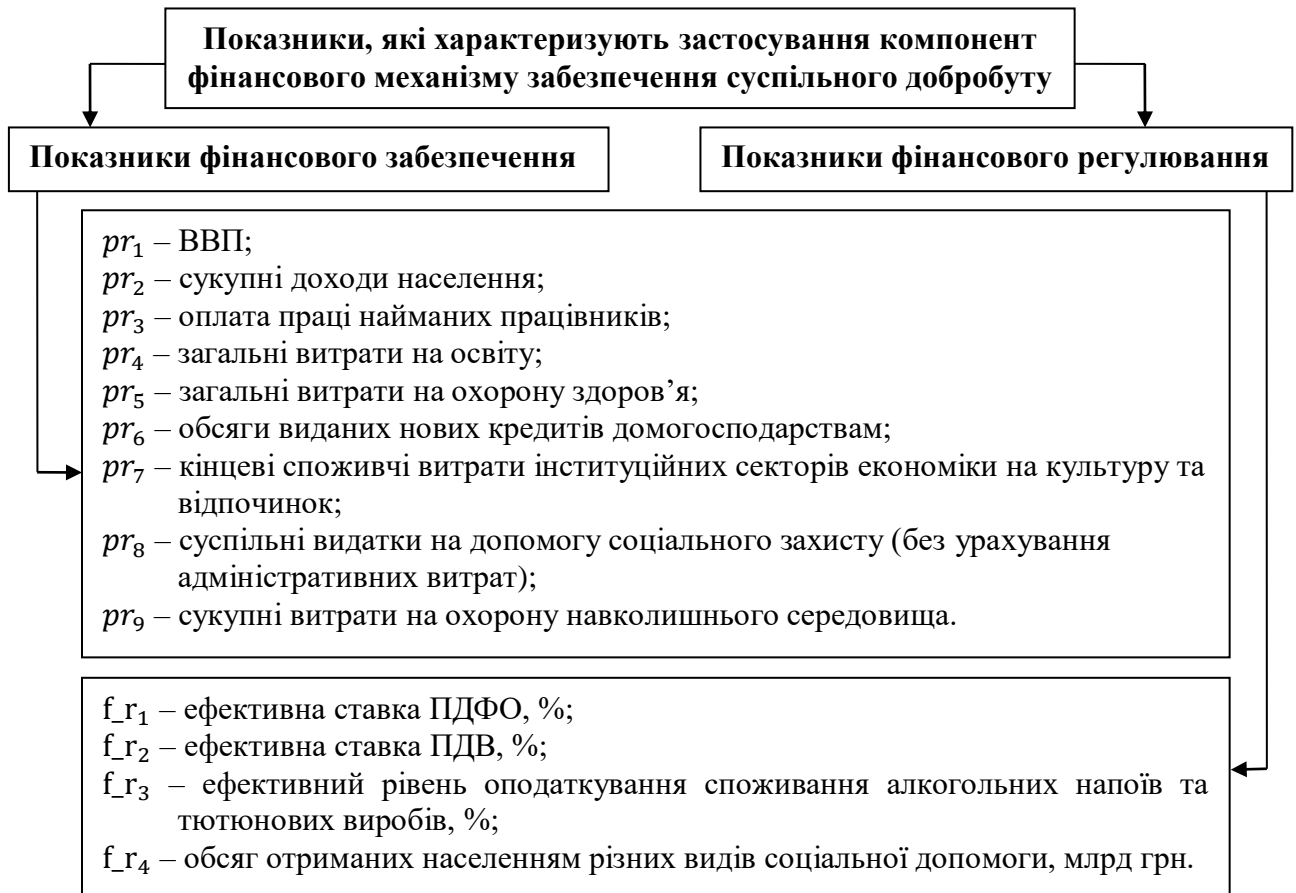

Рис. 5.1. Показники параметрів застосування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, відібрані для моделювання

Джерело: складено автором самостійно

Сформований масив даних об'єднує негомогенні показники, а тому для використання при моделюванні вони потребують попередньої нормалізації. У табл. 5.1 наведені нормовані значення показників, які відображають застосування компонент підсистеми фінансового забезпечення суспільного добробуту та будуть використані для побудови моделей динаміки рівня суспільного добробуту на основі впливу чинників фінансового забезпечення.

Для побудови інтервальної моделі динаміки інтегрального індикатора суспільного добробуту (табл. У.4 додатку У) на основі оптимізованого простору факторних ознак використаємо статистичні дані за 2008-2018 рр. За випадкову похибку, на основі якої отримуються інтервальні значення, приймемо величину $\delta = 7\%$, яка відповідає похибці втрати інформативності даних. Так одержимо інтервальне представлення вихідних даних для моделювання (табл. 5.2).

Таблиця 5.1

**Нормалізовані показники застосування компонент підсистеми фінансового
забезпечення суспільного добробуту**

Рік	n	Факторні показники фінансового забезпечення суспільного добробуту								
		pr_1	pr_2	pr_3	pr_4	pr_5	pr_6	pr_7	pr_{98}	pr_9
2008	0	0,017	0,000	0,019	0,000	0,000	0,909	0,024	0,000	0,047
2009	1	0,000	0,058	0,000	0,049	0,040	0,000	0,000	0,063	0,000
2010	2	0,066	0,106	0,065	0,144	0,104	0,093	0,063	0,166	0,088
2011	3	0,154	0,175	0,156	0,189	0,156	0,399	0,126	0,235	0,318
2012	4	0,196	0,255	0,249	0,284	0,219	0,444	0,196	0,326	0,405
2013	5	0,220	0,293	0,274	0,317	0,252	0,673	0,245	0,351	0,399
2014	6	0,245	0,279	0,278	0,273	0,261	0,392	0,302	0,331	0,465
2015	7	0,398	0,385	0,320	0,395	0,440	0,120	0,357	0,466	0,580
2016	8	0,549	0,502	0,414	0,485	0,566	0,245	0,479	0,527	0,918
2017	9	0,779	0,752	0,705	0,784	0,768	0,559	0,731	0,746	0,876
2018	10	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Джерело: розроблено автором самостійно

Таблиця 5.2

**Інтервальне представлення інтегрального індексу оцінки суспільного
добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак**

Рік	n	Інтервальні межі значень індексу суспільного добробуту		
		SP_{0n}^{norm}	SP_n^-	SP_n^+
2008	0	0,000	0,000	0,000
2009	1	0,264	0,246	0,283
2010	2	0,397	0,369	0,425
2011	3	0,576	0,535	0,616
2012	4	0,652	0,606	0,697
2013	5	0,710	0,661	0,760
2014	6	0,866	0,805	0,927
2015	7	0,952	0,885	1,018
2016	8	0,986	0,917	1,055
2017	9	1,000	0,930	1,070
2018	10	0,850	0,790	0,909

Джерело: розроблено автором самостійно

Запишемо інтервальну модель динаміки у вигляді лінійних дискретних різницевих рівнянь:

$$SP_{n+1} = a \cdot SP_n + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{n+1,i}, \quad n = 0, \dots, 10, \quad (5.2)$$

де SP_{n+1} – значення інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту в $(n + 1)$ -му ряді динаміки,

SP_n – значення інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту в n -му ряді динаміки,

$pr_{n+1,i}$ – значення факторних показників фінансового забезпечення суспільного добробуту $(n + 1)$ -му ряді динаміки,

a, b_1, \dots, b_9 – коефіцієнти моделі.

Для побудови моделі на основі інтервальних даних запишемо систему інтервальних лінійних рівнянь:

$$\begin{cases} [SP_1] = a \cdot SP_0 + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{1,i}, \\ \vdots \\ [SP_{j+1}] = a \cdot SP_j + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{j+1,i}, \\ \vdots \\ [SP_{11}] = a \cdot SP_{10} + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{11,i}. \end{cases} \quad (5.3)$$

Перепишемо систему рівнянь для розв'язку на основі двосторонньої оптимізації із застосуванням методів лінійного програмування, за таких умов:

$$\begin{cases} SP_1^- \leq a \cdot SP_0 + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{1,i} \leq SP_1^+, \\ \vdots \\ SP_{j+1}^- \leq a \cdot SP_j + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{j+1,i} \leq SP_{j+1}^+, \\ \vdots \\ SP_{11}^- \leq a \cdot SP_{10} + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{11,i} \leq SP_{11}^+. \end{cases} \quad (5.4)$$

де $SP_j^- = SP_j - \partial$, $SP_j^+ = SP_j + \partial$, $j = 0, \dots, n$ – нижня та верхня межа інтервалу допустимих значень показника суспільного добробуту із врахуванням величини похибки інформативності.

На основі даних табл. 5.1, 5.2 та системи рівнянь (5.4) отримуємо модель динаміки інтегрального індексу оцінки суспільного добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак такого вигляду:

$$P_{n+1} = 0,993 \cdot SP_n + 5,357 \cdot pr_1 + 10,95 \cdot pr_2 - 6,166 \cdot pr_3 - 3,315 \cdot pr_4 - 11,835 \cdot pr_5 - 0,449 \cdot pr_6 + 1,513 \cdot pr_7 + 4,197 \cdot pr_8 - 0,446 \cdot pr_9. \quad (5.5)$$

На рис. У.2 додатку У наведено компараторний аналіз динаміки інтегрального індексу оцінки суспільного добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак на основі прогнозу моделі (5.5) та статистичних даних. Модель є адекватною, відносна похибка моделювання не перевищує заданий вихідний інтервал з $\hat{\delta} = 7\%$. Відповідно, отримана модель адекватно відображає залежність динаміки суспільного добробуту від зміни факторних показників, які відображають застосування компонент підсистеми фінансового забезпечення суспільного добробуту. Результати моделювання засвідчують, що найбільший потенціал підвищення інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту закладений у забезпеченні зростання ВВП, сукупних доходів населення, витрат на соціальний захист населення, тоді як через проблеми ефективності використання коштів нарощування загальних витрат на надання суспільних послуг не має належного впливу на підвищення суспільного добробуту.

Подібну послідовність дій покладемо в основу моделювання динаміки рівня суспільного добробуту на основі впливу чинників фінансового регулювання. У табл. 5.3 відобразимо нормовані значення факторних показників фінансового регулювання суспільного добробуту, які будуть задіяні для побудови інтервальних моделей динаміки інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту.

В якості результуючого показника застосуємо запропонований інтегральний індикатор оцінки суспільного добробуту (табл. У.4 додатку У), змодельований на основі оптимізованого факторного простору за період з 2008 по 2018 роки. Отже, запишемо інтервальну модель динаміки у вигляді лінійних дискретних різницевих рівнянь:

$$SP_{n+1} = a \cdot SP_n + b_1 \cdot f_{-r_{n+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{n+1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{n+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{n+1,4}}, \quad (5.6)$$

$$n = 0, \dots, 10$$

де SP_{n+1} – значення інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту в $(n + 1)$ -му ряді динаміки,

SP_n – значення інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту в n -му ряді динаміки,

$f_{-r_{n+1,i}}, i=1, \dots, 4$ – значення факторних показників фінансового регулювання суспільного добробуту ($n+1$)-му ряді динаміки,

a, b_1, \dots, b_4 – коефіцієнти моделі.

Таблиця 5.3

Нормалізовані показники застосування компонент підсистеми фінансового регулювання суспільного добробуту

Рік	n	Факторні показники фінансового регулювання суспільного добробуту			
		f_{-r_1}	f_{-r_2}	f_{-r_3}	f_{-r_4}
2008	0	0,419	0,991	0,000	0,000
2009	1	0,312	0,828	0,587	0,083
2010	2	0,029	0,591	0,845	0,199
2011	3	0,036	0,906	0,581	0,291
2012	4	0,000	0,837	0,339	0,425
2013	5	0,019	0,000	0,327	0,500
2014	6	0,143	0,554	0,211	0,459
2015	7	0,500	0,682	0,641	0,568
2016	8	0,916	0,887	1,000	0,551
2017	9	1,000	1,000	0,610	0,741
2018	10	0,990	0,940	0,381	1,000

Джерело: розроблено автором самостійно

Для побудови моделі на основі інтервальних даних запишемо систему інтервальних лінійних рівнянь:

$$\begin{cases} [SP_1] = a \cdot SP_0 + b_1 \cdot f_{-r_{1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{1,4}} \\ \vdots \\ [SP_{j+1}] = a \cdot SP_j + b_1 \cdot f_{-r_{j+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{j+1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{j+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{j+1,4}}, \\ \vdots \\ [SP_{11}] = a \cdot SP_{10} + b_1 \cdot f_{-r_{11,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{11,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{11,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{11,4}}. \end{cases} \quad (5.7)$$

Система рівнянь (5.7) для розв'язку на основі двосторонньої оптимізації буде мати вигляд:

$$\begin{cases} SP_1^- \leq a \cdot SP_0 + b_1 \cdot f_{-r_{1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{1,4}} \leq SP_1^+, \\ \vdots \\ SP_{j+1}^- \leq a \cdot SP_j + b_1 \cdot f_{-r_{j+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{j+1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{j+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{j+1,4}} \leq SP_{j+1}^+, \\ \vdots \\ SP_{11}^- \leq a \cdot SP_{10} + b_1 \cdot f_{-r_{11,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{11,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{11,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{11,4}} \leq SP_{11}^+. \end{cases} \quad (5.8)$$

де $SP_j^- = SP_j - \partial$, $SP_j^+ = SP_j + \partial$, $j = 1, \dots, n$ – нижня та верхня межа інтервалу допустимих значень інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту із врахуванням величини похибки інформативності.

Побудована на основі даних табл. 5.2, 5.3 та системи рівнянь (5.8) модель динаміки інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак має такий вигляд:

$$SP_{n+1} = 0,65 \cdot SP_n - 0,223 \cdot f_{-r_1} + 0,15 \cdot f_{-r_2} + 0,106 \cdot f_{-r_3} + 0,387 \cdot f_{-r_4}. \quad (5.9)$$

На рис. У.4 додатку У наведено графіки динаміки інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак, прогнозу моделі (5.9) та статистичних даних. Модель є адекватною, відповідно, об'єктивно відображає залежність динаміки суспільного добробуту від факторних показників, які характеризують застосування компонент підсистеми фінансового регулювання суспільного добробуту. Параметри моделі свідчать, що позитивний вплив на інтегральний індикатор оцінки суспільного добробуту справляє збільшення ефективної ставки оподаткування особистих доходів, а також зростання витрат на надання населенню різних видів соціальної допомоги.

Для підтвердження адекватності використовуваної методики моделювання ефективності впливу підсистем фінансового механізму на рівень суспільного добробуту, застосуємо його для іншого результуючого показника, в якості якого використаємо один із міжнародних індексів суспільного добробуту, а саме Human Development Index (HDI) – індекс людського розвитку. Спочатку побудуємо інтервальну модель динаміки HDI залежно від визначених факторних показників підсистеми фінансового забезпечення суспільного добробуту. Для побудови також використаємо статистичні дані за 2008-2018 рр., які приведемо до інтервального вигляду. Визначимо максимальну похибку у 5%, яка відображає похибку методу обчислення індексу та обробки статистичних даних (табл. 5.4).

Загальний вигляд інтервальної моделі динаміки на основі лінійних дискретних різницевих рівнянь:

$$HDI_{n+1} = a \cdot HDI_n + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{n+1,i}, \quad n = 0, \dots, 10 \quad (5.10)$$

де HDI_{n+1} – значення HDI в $(n + 1)$ -му ряді динаміки,
 HDI_n – значення HDI в n -му ряді динаміки,
 $pr_{n+1,i}$ – значення факторних показників фінансового забезпечення $(n + 1)$ -му ряді динаміки,
 a, b_1, \dots, b_9 – коефіцієнти моделі.

Таблиця 5.4

**Інтервальне представлення значень Human Development Index (HDI) –
індексу людського розвитку**

Рік	n	Інтервальні межі значень індексу людського розвитку			
		HDI_n	$\delta(HDI_n)$	HDI_n^-	HDI_n^+
2008	0	0,733	0,037	0,696	0,770
2009	1	0,727	0,036	0,691	0,763
2010	2	0,732	0,037	0,695	0,769
2011	3	0,737	0,037	0,700	0,774
2012	4	0,742	0,037	0,705	0,779
2013	5	0,744	0,037	0,707	0,781
2014	6	0,747	0,037	0,710	0,784
2015	7	0,742	0,037	0,705	0,779
2016	8	0,746	0,037	0,709	0,783
2017	9	0,747	0,037	0,710	0,784
2018	10	0,750	0,038	0,713	0,788

Джерело: розроблено автором самостійно

Для побудови моделі на основі інтервальних даних табл. 5.1, 5.4 запишемо систему інтервальних лінійних рівнянь:

$$\begin{cases} [HDI_1] = a \cdot HDI_0 + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{1,i}, \\ \vdots \\ [HDI_{j+1}] = a \cdot HDI_j + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{j+1,i}, \\ \vdots \\ [HDI_{11}] = a \cdot HDI_{10} + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{11,i}. \end{cases} \quad (5.11)$$

Запишемо систему рівнянь (5.11) за таких умов:

$$\begin{cases} HDI_1^- \leq a \cdot HDI_0 + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{1,i} \leq HDI_1^+, \\ \vdots \\ HDI_{j+1}^- \leq a \cdot HDI_j + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{j+1,i} \leq HDI_{j+1}^+, \\ \vdots \\ HDI_{11}^- \leq a \cdot HDI_{10} + \sum_{i=1}^9 b_i \cdot pr_{11,i} \leq HDI_{11}^+. \end{cases} \quad (5.12)$$

де $HDI_j^- = HDI_j - \partial$, $HDI_j^+ = HDI_j + \partial$, $j = 0, \dots, n$ – нижня та верхня межа інтервалу допустимих значень HDI із врахуванням величини похибки методу та обробки статистичних даних.

Базуючись на даних табл. 5.1, 5.4 та системи рівнянь (5.12), модель динаміки HDI має такий вигляд:

$$HDI_{n+1} = 1,04 \cdot HDI_n - 0,347 \cdot pr_1 - 0,475 \cdot pr_2 + 0,838 \cdot pr_3 + 0,386 \cdot pr_4 + 1,218 \cdot pr_5 + 0,05 \cdot pr_6 - 1,162 \cdot pr_7 - 0,61 \cdot pr_8 + 0,048 \cdot pr_9. \quad (5.13)$$

На рис. У.3 додатку У наведено компараторний аналіз динаміки HDI на основі прогнозу моделі та статистичних даних. Результати моделювання засвідчують, що одержана інтервальна динамічна модель залежності HDI від факторних показників застосування складових підсистеми фінансового забезпечення суспільного добробуту є недостатньо об'єктивним аналітичним інструментом для обґрунтування прийняття управлінських рішень. За цими даними, забезпечення приросту індексу HDI потребує збільшення суспільних витрат на продукування суспільних послуг (зміна видатків на освіту на 1 в.п. забезпечує приріст HDI на 0,386 в.п.; приріст видатків на охорону здоров'я на 1 в.п. підвищує HDI на 1,218 в.п.), охорону навколишнього середовища (приріст сукупного фінансування природоохоронних заходів на 1 в.п. забезпечує підвищення HDI на 0,048 в.п.). Однак як свідчить компараторний аналіз, у часовому проміжку 2014-2018 рр. спостерігається значне відхилення змодельованих та фактичних значень HDI. Таку ситуацію ми схильні пояснювати особливостями методики розрахунку HDI. На наш погляд, недостатньо об'єктивним є оцінювання рівня людського розвитку за кількістю років навчання, адже такий показник не відображає якісних результатів освіти. Також вважаємо недостатнім застосування виключно показника очікуваної тривалості життя при розрахунку HDI, що не враховує диференціацію доступу різних суспільних груп до послуг охорони здоров'я, результати самооцінювання населенням самопочуття та здоров'я. Обмеженістю характеризується й методика розрахунку індексу доходу в методиці обчислення HDI, яка упускає такі характеристики суспільного добробуту, як диференціацію населення за рівнем доходів, доступу до життєво важливих благ, рівень бідності тощо. Внаслідок цього, методика розрахунку HDI більшою мірою

прийнятна для здійснення міжнародних порівнянь людського розвитку, однак вона, на наш погляд, недостатньо об'єктивна для оцінювання ефективності впливу фінансового механізму на рівень суспільного добробуту.

За пропонуваним зразком побудуємо інтервальну модель залежності динаміки HDI від факторних показників застосування компонент підсистеми фінансового регулювання суспільного добробуту. Загальний вигляд інтервальної моделі на основі лінійних дискретних різницевих рівнянь матиме вигляд:

$$\begin{aligned} HDI_{n+1} &= a \cdot HDI_n + b_1 \cdot f_{-r_{n+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{n+1,2}} + \\ &+ b_3 \cdot f_{-r_{n+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{n+1,4}}, \end{aligned} \quad (5.14)$$

$$n = 0, \dots, 10$$

де HDI_{n+1} – значення HDI в $(n+1)$ -му ряді динаміки,

HDI_n – значення HDI в n -му ряді динаміки,

$a_{-r_{n+1,i}}$ – значення факторних показників фінансового регулювання $(n+1)$ -му ряді динаміки,

a, b_1, \dots, b_4 – коефіцієнти моделі.

Для побудови моделі на основі інтервальних даних табл. 5.3, 5.4 запишемо систему інтервальних лінійних рівнянь:

$$\begin{cases} [HDI_1] = a \cdot HDI_0 + b_1 \cdot f_{-r_{1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{1,4}} \\ \vdots \\ [HDI_{j+1}] = a \cdot HDI_j + b_1 \cdot f_{-r_{j+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{j+1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{j+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{j+1,4}}, \\ \vdots \\ [HDI_{11}] = a \cdot HDI_{10} + b_1 \cdot f_{-r_{11,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{11,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{11,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{11,4}}. \end{cases} \quad (5.15)$$

Система рівнянь (5.15) за умов двосторонньої оптимізації:

$$\begin{cases} HDI_1^- \leq a \cdot HDI_0 + b_1 \cdot f_{-r_{1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{1,4}} \leq HDI_1^+, \\ \vdots \\ HDI_{j+1}^- \leq a \cdot HDI_j + b_1 \cdot f_{-r_{j+1,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{j+1,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{j+1,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{j+1,4}} \leq HDI_{j+1}^+, \\ \vdots \\ HDI_{11}^- \leq a \cdot HDI_{10} + b_1 \cdot f_{-r_{11,1}} + b_2 \cdot f_{-r_{11,2}} + b_3 \cdot f_{-r_{11,3}} + b_4 \cdot f_{-r_{11,4}} \leq HDI_{11}^+, \end{cases}$$

де $HDI_j^- = HDI_j - \partial$, $HDI_j^+ = HDI_j + \partial$, $j = 0, \dots, n$ – нижня та верхня межа інтервалу допустимих значень HDI із врахуванням величини похибки методу та обробки статистичних даних.

Модель динаміки HDI на основі факторів фінансового регулювання має такий вигляд:

$$HDI_{n+1} = 0,983 \cdot HDI_n - 0,015 \cdot f_{-r_1} + 0,005 \cdot f_{-r_2} + 0,011 \cdot f_{-r_3} + 0,021 \cdot f_{-r_4} \quad (5.16)$$

На рис. У.5 додатку У наведено компараторний аналіз динаміки HDI на основі прогнозу моделі (5.16), яка враховує вплив підсистеми фінансового регулювання суспільного добробуту, та статистичних даних. Інтерпретуючи дані моделі можемо констатувати, що найбільш вагомий вплив на індикатор HDI мають зростання витрат на надання різних видів соціальних трансферів (приріст фінансування на 1 в.п. забезпечує підвищення HDI на 0,021 в.п.); зниження рівня ефективної ставки ПДФО (зменшення ставки на 1 в.п. забезпечує приріст HDI на 0,015 в.п.). Натомість, найменшу дію, за результатами моделювання, виявляє зміна ефективного рівня оподаткування споживання. Підвищення ефективного рівня ПДВ на 1 в.п. забезпечує позитивну зміну HDI всього на 0,005 в.п.

Одержані інтервальні динамічні моделі залежності індикаторів суспільного добробуту (авторського інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту, розробленого з урахуванням напрямів та принципів інклюзивного розвитку, а також універсального міжнародного індикатора суспільного добробуту – індексу людського розвитку) від показників, які характеризують застосування компонент фінансового механізму дають можливість підвищити обґрунтованість вироблення пріоритетів реформування фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту.

Побудовані динамічні лінійні інтервальні моделі дають змогу описати стан суспільного добробуту в довільний момент часу на основі різницевого операторів, які враховують попередній стан та фактори впливу на поточний момент. Лінійний характер моделей надає перевагу з точки зору обчислювальної складності побудови та використання моделей, водночас уможливорює адекватне відтворення властивостей реальних процесів впливу факторів на стан суспільного добробуту, який виражений через використані у моделюванні інтегральні індикатори.

На наш погляд, перевагою пропонованого методичного підходу є те, що він створює передумови для подальшого вдосконалення вибірки індикаторів, що усебічно оцінюють ефективність функціонування фінансового механізму з точки зору забезпечення суспільного добробуту в контексті урахування принципів інклюзивного розвитку. Це знижує ризик вибірковості індикаторів та підвищує об'єктивність оцінювання. Однак проблемним моментом підходу є вузькість інформаційної бази для визначення найбільш прийнятних індикаторів оцінювання. Наприклад, однією з проблем оцінки результатів виконання Стратегії подолання бідності є обмеженість інформаційно-статистичної бази для вивчення ситуації щодо соціального відчуження [242]. Між тим, ці показники є важливими з точки зору оцінювання такого аспекту суспільного добробуту, як забезпечення прав, свобод і можливостей. Крім того, формування відповідної інформаційної бази є умовою для реалізації соціальної політики у країнах ЄС. Обмеженістю характеризується інформаційна база щодо забезпечення екологічної складової суспільного добробуту, тобто середовища життєдіяльності людини. Практично «випали» з процесу статистичного спостереження індикатори, які характеризують параметри надання послуг культури, рівня доступності й задоволеності ними споживачів. На жаль, багато з цих показників не відстежуються офіційною статистикою взагалі або відстежуються нетривалий період, що ускладнює завдання об'єктивного оцінювання ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту.

5.2. Вектори трансформації фінансового забезпечення суспільного добробуту

Ефективність фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту залежить від багатьох чинників, не тільки зовнішнього характеру, але й внутрішнього походження. Найбільш прогресивні та інноваційні інструменти регулювання фінансових відносин можуть не дати очікуваного ефекту, а то й

принести шкоду при непередуманому застосуванні. Важливим моментом успіху є комплексність та стратегічна виваженість застосування елементів фінансового механізму, бо впровадження змін різноспрямованої дії може звести нанівець корисний задум управління. Завдяки цьому можливо не тільки забезпечити оптимізацію розподілу фінансових ресурсів, які надходять на потреби суспільного добробуту в галузевому, просторовому вимірі, між напрямками розвитку, що сприяє більш повному задоволенню інтересів і потреб населення, але також досягти обмеження впливу політичної кон'юнктури на формування пріоритетів фінансової політики, в тому числі щодо вдосконалення елементів фінансового механізму.

Стратегічне планування в Україні, в тому числі щодо розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, містить багато проблемних моментів: відсутність ґрунтовного макроекономічного планування і прогнозування, превалювання поточних завдань над довгостроковими; нерозробленість стратегії розвитку країни, внаслідок чого реформування фінансового механізму не має стратегічної визначеності, спрямоване на вирішення поточних викликів і досягнення тактичних цілей. Основний документ, що відображає стратегічні пріоритети розвитку України – Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» завершує термін дії [505], проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року відкликано [506]. Затверджені у 2019 році Цілі сталого розвитку України до 2030 року [512] є надто декларативними, щоб розглядати їх як документ стратегічного розвитку недоречно.

Недостатній розвиток стратегічного планування ускладнює імплементацію стратегічного підходу при виробленні пріоритетів розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, однак важливо забезпечити їх зв'язок зі стратегічними векторами розвитку України. Стратегічні цілі, визначені у Стратегії сталого розвитку України, галузевих і регіональних стратегіях, цільових стратегіях на кшталт Стратегії подолання бідності мають стати базисом для розробки пріоритетів розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. Виробляючи такі пріоритети у розрізі складових суспільного добробуту, важливо забезпечити їх узгодження з принципами інклюзивного розвитку (рис. Ф.1 додатку Ф).

Концентруючи увагу на пріоритетах реформування підсистеми фінансового забезпечення суспільного добробуту, найперше торкнемось сфери матеріального добробуту. Найважливішою формою його фінансового забезпечення в Україні є самофінансування за рахунок доходів населення від зайнятості. У ринковій економіці основний внесок у формування доходів населення здійснює трудова зайнятість громадян у недержавному секторі економіки, а тому можливості держави впливати на рівень цих доходів обмежені та недоречні з погляду ефективного використання державних коштів. Держава може збільшувати обсяги сукупного фонду оплати праці за рахунок підвищення рівня заробітних плат у державному секторі, однак такі можливості обмежуються дефіцитом ресурсів бюджетної системи та необхідністю збереження співвідношення між оплатою праці в бюджетній сфері та ринковому сегменті економіки. Спроможність держави впливати на тенденції у формуванні трудових доходів населення зміщується у площину регулювання соціальних стандартів, а також застосування фіскальних інструментів для стимулювання бізнесу до підвищення рівня оплати праці.

Вихідним завданням підвищення ролі самофінансування у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту має стати приведення до об'єктивних розмірів прожиткового мінімуму. Орієнтиром для цього необхідно визначити визнані на міжнародному рівні рекомендації щодо оптимальної структури витрат при розрахунку прожиткового мінімуму: витрати на продукти харчування повинні складати не більше 30% сукупних витрат домогосподарства, витрати на послуги – 20-30%, на непродовольчі товари – 40-50% від підсумку.

Оскільки основний вклад у формування доходів домогосподарств в Україні здійснює трудова зайнятість, то важливим напрямом заходів у соціальній політиці має бути реформування оплати праці. В Україні впродовж років зберігаються такі негативні явища, як надмірні масштаби міжгалузевого та міжтериторіального розриву у розмірах зарплати. В Україні спостерігається штучне заниження вартості робочої сили, внаслідок чого заробітна плата нині втратила відтворювальну та стимулюючу функції, а її роль у доходах населення не виправдано мала. Наявність роботи на сьогодні не гарантує захисту від бідності. Непоодинокими є випадки,

коли люди відмовляються від роботи, бо це може призвести до втрати права на отримання соціальних виплат у відносно більшому розмірі. Низькі стандарти оплати праці спричинили появу нової, раніше непритаманної для України проблеми відтоку робочої сили за кордон. Встановленню заниженого рівня мінімальної зарплати сприяє також монополізація вітчизняної економіки, внаслідок чого основна частина доданої вартості зосереджується у власників виробничих фондів, а не в найманих працівників. Відсутність реальної конкуренції, безробіття, слабкість профспілок зумовлюють збереження ситуації, коли зарплата не виконує своїх функцій, а бідність працюючого населення сприймається як звичне явище.

Вирішення вищеназваних проблем, на наш погляд, криється у проведенні глибокої реформи оплати праці, яка має перш за все передбачати відновлення її відтворювальної функції. Розміри мінімальної зарплати, яка характеризує вартість некваліфікованої праці, є мінімальним стандартом доходу працюючого населення, мають бути приведені до об'єктивних параметрів. Першочерговим кроком у питанні реформування оплати праці в Україні після об'єктивізації прожиткового мінімуму має стати приведення у відповідність до нього мінімального розміру заробітної плати. На наше переконання, це засвідчить реальну гарантію з боку держави для кожного працюючого жителя країни щодо отримання доходу, який достатній для задоволення найважливіших матеріальних та духовно-культурних потреб людини на об'єктивно належному рівні. Також необхідно повернутися до ідеї про індикативну мінімальну зарплату (диференціацію мінімального розміру оплати праці залежно від галузі економіки, посади працюючого та ін.), що дасть змогу вивести з тіні значний обсяг фонду оплати праці.

З поліпшенням економічної ситуації в країні реформування оплати праці має продовжитись. На наше переконання, мінімальний розмір заробітної плати не може прирівнюватись до прожиткового мінімуму, адже вона є джерелом ресурсів для задоволення потреб не лише працюючої особи, але й членів її сім'ї (неповнолітніх дітей та інших утриманців). Об'єктивною потребою є урахування при встановленні розміру мінімальної зарплати значення коефіцієнта демографічного навантаження (кількості дітей в розрахунку на одне домашнє господарство). Тільки виходячи з

такого принципу, мінімальна заробітна плата має становити щонайменше 1,5-2 розміри фактичного прожиткового мінімуму. На аргументи, що це призведе до порушення справедливості (адже фінансові можливості бездітних громадян будуть вищими, ніж тих, хто має дітей), можемо зауважити, що цю проблему можна вирішити за допомогою інших фіскальних інструментів у вигляді підвищеного розміру ставки податку на доходи однаків та бездітних громадян тощо. На наш погляд, це дасть додатковий ефект, стимулюючи збільшення народжуваності та допомагаючи вирішити проблему сирітства.

У країнах ЄС при встановленні мінімальної зарплати орієнтуються на рівень і динаміку середньої зарплати (індекс Кейтса) – чим вище відношення мінімальної заробітної плати до середнього її розміру, тим сильніше вона впливає на розподіл доходів працюючих. Проте це можливо тільки за умови, коли розмір мінімальної заробітної плати становить 60–70% середньої зарплати і складає 2,0–2,5 рівні прожиткового мінімуму [409, с. 179].

Важливим моментом вдосконалення фінансового забезпечення суспільного добробуту є трансформація його інструментарію для дієвого реагування на нові виклики глобального розвитку, такі як кліматичні зміни, збільшення нерівності, посилення нестабільності зростання та ін. Через багаторічне панування культури споживання, хижацьке ставлення до використання природних ресурсів, в останні роки виняткової гостроти набувають проблеми неконтрольованої зміни клімату, що супроводжуються формуванням нових викликів суспільному добробуту. Збільшення випадків екстремальних змін погодних умов, навіть в регіонах, які до цього відзначались стійкістю кліматичної ситуації, катастрофічні масштаби забруднення довкілля та винищення природних ресурсів, постійне розширення ареалу господарської діяльності людини ведуть до почастишання надзвичайних ситуацій, що супроводжуються раптовим різким погіршенням рівня життя великої кількості людей. Катастрофічні посухи та повені, урагани, землетруси, аварії техногенного характеру, періодичні глобальні епідемії завдають величезних збитків господарському комплексу країни та добробуту людей, а також мають подвійний рецесивний вплив на державні фінанси – з одного боку, падіння

державних доходів від звуження масштабів економічної діяльності, з іншого боку, зростання потреби на реалізацію заходів з протидії та локалізації наслідків формажорних чинників. Резервні фонди у складі централізованих фондів фінансових ресурсів неспроможні повною мірою забезпечити потребу у фінансових ресурсах на ліквідацію цих негативних екстерналій, що ставить питання про пошук нових стабілізаційних інструментів для вирішення цих проблем.

Перше десятиліття ХХІ ст. позначене швидким зростанням ролі суверенних фондів добробуту як особливого типу організації колективного інвестування. На теперішній час у світі нараховується кілька десятків суверенних фондів добробуту, які оперують активами у понад 8 трлн дол США. У світовій практиці розрізняють кілька різновидів суверенних фондів добробуту залежно від мети їх створення та джерел формування ресурсів. Згідно із методологією МВФ, суверенні фонди добробуту поділяють на такі п'ять видів: стабілізаційні (основна мета – захист бюджету від коливань цін на ринку сировинних товарів); ощадні фонди майбутніх поколінь (конвертація не відновлювальних сировинних активів у диверсифіковані активи, а також пом'якшення наслідків «голландської хвороби»), корпорації з інвестування резервів (для інвестування накопичених золотовалютних резервів), фонди розвитку (фінансування проектів соціально-економічного розвитку), резервні пенсійні фонди (покриття витрат на пенсійні зобов'язання в умовах тенденції до посилення демографічного навантаження) [673].

В процесі функціонування суверенних фондів добробуту погляди на мотиви їх створення та напрями використання активів поступово еволюціонували. Якщо початково заснування цих специфічних фінансових інститутів пов'язували суто з дією економічних чинників (необхідність забезпечення стабільності бюджету, зв'язування надлишкової ліквідності тощо), то на теперішній час ці фонди все частіше розглядають як джерело вирішення соціальних та екологічних проблем, інвестування людського капіталу. Хоча основним завданням суверенних фондів добробуту продовжує залишатись забезпечення довгострокової макроекономічної стабілізації економіки та накопичення активів для майбутніх поколінь, сьогодні фонди здійснюють інвестиції на принципах соціальної відповідальності та етики у

реалізацію соціальних, екологічних проєктів, проєктів в різних сферах економіки, які потребують підтримки у кризових та надзвичайних ситуаціях [32]. Прикладами соціально орієнтованих суверенних фондів на даний час є Цільовий фонд якості освіти Луїзіани (сприяння розвитку університетської науки і підтримка науковців) [735], Постійний шкільний фонд Техасу [772] та інші.

Незважаючи на те, що створення суверенних фондів добробуту передусім є прерогативою багатих на енергоресурси та економічно потужних держав, ці інститути функціонують також в багатьох азійських та африканських країнах, що розвиваються. В Україні ідеї щодо створення суверенного фонду добробуту не отримували продовження далі, ніж на рівні планів. У 2008 році з метою протидії наслідкам економічної кризи було створено Стабілізаційний фонд України як державний антикризовий інструмент пом'якшення впливу макроекономічних ризиків на економічні процеси. Джерелами наповнення фонду були визначені надпланові надходження від приватизації та кошти від розміщення державних цінних паперів. Як зазначає О. Підгурська, хоча ресурси Стабілізаційного фонду було передбачено спрямовувати на кредитування реального сектору економіки, підтримку стабільності банківської системи та іпотечне кредитування населення, фактичні напрями використання коштів розпорозувались між значною кількістю бюджетних програм, почасти далеких від заявлених пріоритетів [447, с. 111]. З 2010 року наповнення Стабілізаційного фонду України було припинене і на сьогодні він не функціонує. Наприкінці 2019 року Міністерством економічного розвитку та торгівлі України було анонсовано створення Фонду національного добробуту за рахунок концентрації корпоративних прав держави та державних підприємств, але ця ініціатива не була реалізована [57].

У 2020 році з початком епідемії COVID-19 в Україні було створено Фонд боротьби з коронавірусом обсягом 64,7 млрд грн, джерелами наповнення якого стали кошти від перерозподілу видатків Державного бюджету України, гранти від міжнародних донорів та кредити міжнародних фінансових організацій [386], а також додатково Фонд з ліквідації наслідків COVID-19 при Офісі Президента України обсягом 0,37 млрд грн за рахунок внесків найбільших підприємців країни.

Кошти фондів були призначені для закупівлі товарів та послуг для протидії епідемії, доплат медичним працівникам, залученим у заходах з протидії COVID-19 та ін. Отже, утворені фонди практично не мають жодних спільних ознак із суверенними фондами добробуту, а термін їх функціонування обмежений. Глибокі негативні наслідки епідемії, що супроводжується зупинкою окремих галузей економіки, локдауном та погіршенням добробуту вагомої частини населення за умов жорстких карантинних заходів переконливо свідчать про необхідність створення в Україні аналогу суверенного фонду добробуту, ресурси якого стали б фінансовим підґрунтям для протидії новітнім загрозам такого типу, як епідемія коронавірусу без катастрофічних наслідків для системи державних фінансів та суспільного добробуту.

Щодо питання організаційного оформлення суверенного фонду добробуту в Україні, то у світовій практиці застосовують кілька моделей управління цими фінансовими інститутами, в тому числі із залученням недержавних структур. В окремих країнах (Норвегія, Казахстан, Канада) суверенні фонди добробуту перебувають у власності Міністерства фінансів, а управління активами здійснює центральний банк або уповноважений підрозділ Міністерства фінансів. Однак у багатьох країнах організаційна модель управління активами суверенних фондів добробуту передбачає залучення спеціалізованих структур або менеджерів з управління активами (Кувейт, ОАЕ) або й передачу активів фондів в управління приватним корпораціям (США). В організаційно-правовому статусі суверенні фонди добробуту можуть мати юридичну ідентичність, функціонуючи відповідно до усталених норм законодавства (в Азербайджані, Південній Кореї, Катарі та ін.), створюватись на підставі спільних норм корпоративного законодавства у вигляді компаній державної власності (у КНР, Сингапурі), або ж функціонувати у формі пулу активів, що перебувають у власності держави без створення юридичної особи (у Норвегії) [272, с. 83-84].

На наш погляд, у питанні організаційного статусу Національного фонду добробуту необхідно обрати варіант його створення як незалежного фінансового інституту з правом юридичної особи, який підзвітний Кабінету Міністрів України.

Незалежність Фонду знизить ризик використання його активів як джерела покриття дефіциту бюджету для фінансування поточних цілей фінансової політики. З метою створення передумов для ефективного управління активами Фонду доцільно передбачити залучення до управління його активами відповідних спеціалізованих структур, обраних на конкурентних умовах за визначеною процедурою. Повноваження з оперативного контролю за управлінням активами Фонду доцільно покласти на Правління, а стратегічного – закріпити за Кабінетом Міністрів України.

У світовій практиці суверенні фонди добробуту реалізують цілий спектр функцій, спрямованих на стабілізацію державних фінансів в умовах мінливості цін на ринках сировинних ресурсів, «зв'язування» надлишкової ліквідності та стримування ревальваційних тенденцій від профіциту валютних надходжень, стимулювання національної економіки. В Україні функціональні повноваження пропонуваного Національного фонду добробуту визначатимуться специфікою економічного розвитку (відсутність вагомих покладів енергетичних ресурсів, дефіцит валютних резервів та ін.), а також рівнем актуальності завдань, для яких формуються такі інститути фінансової системи у зарубіжній практиці. На наш погляд, відповідно до пропонуваної концепції, призначення Національного фонду добробуту полягатиме у реалізації наступних функцій:

- стабілізаційно-безпекової, що отримує вираження у кількох аспектах: по-перше, створення фінансового резерву для уникнення надмірного дефіциту бюджету та вимушеного секвестру його видатків в умовах дії непередбачених обставин; по-друге, реалізація програм фінансової допомоги населенню, а також програм стимулювання економіки в кризові періоди, зумовлені дією новітніх загроз економічного та соціального розвитку;

- перерозподільчої, оскільки суверенний фонд добробуту є механізмом перерозподілу фінансових ресурсів у часі, дає можливість конвертувати вартість не відновлювальних природних ресурсів у диверсифіковані активи та розподілити вигоду від їхнього використання між поколіннями;

- інвестиційної, оскільки в періоди низького рівня ризиків глобального розвитку та загроз стабільності економічної ситуації накопичені у Національному

фонді добробуту фінансові ресурси можуть виступати джерелом інвестування національної економіки, а також формування портфелю інвестиційних активів для нарощування їх вартості. Зважаючи на специфіку потенційних джерел наповнення цього Фонду, в управлінні його активами, на наш погляд, слід дотримуватись помірно консервативної стратегії, що визначає пріоритетом збереження коштів. Стратегія передбачає вкладання накопичених фінансових резервів у валютні цінності, державні цінні папери, акції провідних публічних компаній, тобто активи із зниженим рівнем ризику.

При визначенні дохідної бази формування Фонду необхідно дотримуватись принципу незворотності зміни величини національного багатства від включення його в господарський обіг. На наш погляд, формування фінансових ресурсів цього Фонду мають забезпечувати такі джерела, як:

– надходження природної ренти – доходу від використання природно-ресурсного потенціалу країни. За Конституцією України, власником природних ресурсів країни є народ, який на цій підставі має право привласнювати природну ренту. Між тим, згідно оцінок експертів, 4/5 грошових потоків від використання природно-ресурсного потенціалу України через неефективну фіскальну політику не контролювані державою та не надходять до бюджету. Ці доходи перебувають під контролем експортно-орієнтованих бізнес-угруповань та обслуговують їхні інтереси [297, с. 76]. За розрахунками Р. Тимошенка, І. Бистрякова, Д. Клинового, П. Рогова, обсяг природної ренти від участі в економічній діяльності, яку можна вилучити на суспільні потреби, становить не менше 4% від її вартості, що у валютному еквіваленті орієнтовно складає близько 5 млрд дол щорічно [608, с. 24]. Отже, потенційно за рахунок природної ренти можна мобілізувати близько 140-150 млрд грн, що в 2,0-2,5 рази перевищує обсяг фактичних надходжень рентних платежів до бюджетів усіх рівнів. Крім цього, розкриті у ЗМІ оцінки Мінприроди свідчать, що перспективна загальна вартість корисних копалин у надрах України складає від 7,5 до 11,5 трлн дол [56], що за умови проведення продуманої фіскальної політики може стати вагомим фінансовим ресурсом для формування Національного фонду добробуту України на тривалу перспективу;

– кошти від приватизації майна держави та відчуження корпоративних прав держави. Незважаючи на кілька хвиль приватизації, найбільші компанії України поки залишаються у державній власності, а питання про їх роздержавлення постає в останні роки все сильніше. У зв'язку з цим, вважаємо необґрунтованою практику спрямування коштів від приватизації на покриття дефіциту державного бюджету, оскільки це порушує принцип відповідального ставлення до майбутніх поколінь;

– надходження від продажу землі загальнодержавної власності. За оцінками експертів, держава володіє в Україні понад 10,4 млн га землі [234], в тому числі значною частиною земель сільськогосподарського призначення. Відкриття ринку землі актуалізує питання цільового спрямування коштів від продажу земель державної власності. Відповідно до запропонованого принципу незворотності зміни національного багатства, на наш погляд, не варто передбачати у джерелах доходів Фонду орендної плати за землю загальнодержавної власності;

– інвестиційний дохід від вкладання активів Фонду;

– надходження міжнародної технічної допомоги та інші джерела (рис. 5.2).

Зважаючи на існування в Україні широкого переліку фіскальних платежів за використання природних ресурсів (рентна плата за користування надрами, за спеціальне використання води, лісових ресурсів, видобування корисних копалин, транспортування нафти і нафтопродуктів, аміаку та ін.), наша пропозиція може виглядати дещо голослівною, адже призведе до відповідного зменшення доходів державного та місцевих бюджетів. Однак власником невідтворюваних природних корисних копалин, які оподатковують рентною платою є народ України, не тільки поточне, але й прийдешні покоління. Видобуток такого типу копалин веде до невідворотного зменшення їх запасів. Зважаючи на це, зарахування надходжень від оподаткування видобутку цих копалин до загального фонду бюджету, на наш погляд, з погляду справедливого ставлення до майбутніх поколінь, неприйнятне [51]. Ми погоджуємось з Л. Козарезенко, що для уникнення негативного впливу на бюджетні доходи, до Національного фонду добробуту на теперішній час доцільно спрямовувати тільки частину рентних платежів від перевиконання плану доходів. Однак в перспективі доцільно розглянути питання про встановлення порядку

розщеплення надходжень від рентної плати з фіксацією частки, що надходитиме до доходів Національного фонду добробуту [297, с. 79].

Рис. 5.2. Концепція формування Національного фонду добробуту України

Джерело: складено автором самостійно

Щодо напрямів використання коштів Національного фонду добробуту, вони мають, окрім стабілізації системи державних фінансів, забезпечення накопичень для майбутніх поколінь, передбачати також фінансування заходів, пов'язаних із дією крупних чинників непереборної сили, на кшталт епідемії COVID-19, аварій та

стихійних лих техногенного чи природного походження, що в короткий строк вимагають від усіх суб'єктів економіки мобілізації значних фінансових ресурсів та мають катастрофічний вплив на рівень добробуту значної частини населення. В умовах фактичної «зупинки» економіки в період введення карантинних обмежень, уряди зарубіжних країн впровадили потужні програми фінансової підтримки економіки, що дало змогу простимулювати економічну активність та уникнути масових банкрутств. В Україні через обмеженість фінансових ресурсів заходи фінансової підтримки економіки в умовах кризи та карантинних обмежень мали вкрай обмежений характер. Тому одним із потенційних напрямів для спрямування коштів Національного фонду добробуту має стати реалізація програм підтримки економіки в кризових умовах.

Також у цьому ракурсі доцільно передбачити серед можливих напрямів використання коштів Фонду реалізацію програми безумовного базового доходу для населення в період дії форс-мажору. Концепція безумовного базового доходу на теперішній час перебуває на вістрі наукових дискусій. Узагальнення розрізнених наукових теорій безумовного базового доходу, проведене О. Длугопольським і Т. Длугопольською, дало вченим підстави стверджувати про відсутність передумов для його введення в Україні, що пояснюється недостатнім рівнем економічного розвитку країни та інституційною слабкістю держави. Ймовірними наслідками впровадження безумовного базового доходу, на думку вчених, може стати зростання масштабів безробіття, попиту на алкоголь і тютюн, втрата мотивації до продуктивної праці [185, с. 42]. Проведені у кількох країнах Європи експерименти засвідчили досить спірні результати впровадження безумовного базового доходу, який не стимулював реципієнтів до пошуку роботи чи започаткування бізнесу, але викликав невдоволення з боку платників податків, що звинувачували уряд у потуранні дармоїдству та утриманству [156; 424].

Зважаючи на недостатні економічні можливості, слабкість інституційного розвитку, менталітет населення, введення в Україні безумовного базового доходу на постійній основі поки не можливе. Однак в умовах жорсткого карантину для протидії поширенню COVID-19 та локауту значна частина населення України

фактично опинилась без засобів для існування, при цьому вплинути на ситуацію відомими до цього способами було не можливо. Варіантом вирішення проблеми могла б стати реалізація програми безумовного доходу за рахунок ресурсів Національного фонду добробуту тривалістю на період дії форс-мажору. В основу розміру тимчасового безумовного базового доходу, на наш погляд, доцільно покласти показник фізіологічного мінімуму, тобто мінімального набору товарів, необхідного людині для фізіологічного виживання. Це упередить прояви утриманства, адже виплачуваний трансферт буде недостатнім, щоб реципієнт відмовився від пошуку роботи чи іншого джерела доходу.

Функціонування Національного фонду добробуту має підпорядковуватись певним принципам. Окрім загальних принципів ефективного управління, до яких належать незалежність (Фонд не підпорядковується будь-якому органу державної влади, але підзвітний Кабінету Міністрів України), транспарентність, підзвітність, ефективність, диверсифікація активів та управління ризиками, ми пропонуємо виокремлювати специфічні принципи функціонування Фонду, а саме:

– економічного нейтралітету – кошти Фонду не можуть бути використані для фінансових спекуляцій для дестабілізації фінансового ринку, його окремих сегментів;

– політичної нейтральності – активи Фонду не можуть бути використані для досягнення політичних цілей, фінансування соціальних заходів (окрім програми тимчасового безумовного базового доходу), створення загроз національній безпеці України чи інших держав.

Необхідність виокремлення цих принципів продиктована міжнародною практикою функціонування суверенних фондів суспільного добробуту країн з авторитарними політичними режимами, де ресурси цих фондів використовують для досягнення геополітичних цілей, посилення політичного та економічного впливу в регіональному та глобальному контексті.

Проведений у роботі аналіз практики фінансового забезпечення суспільних послуг переконливо вказав на наявність у цій сфері комплексу важливих проблем, які мають стосунок до планування видатків на їх надання, так і до самого процесу

продукування. В Україні галузі соціальної сфери традиційно зараховують до числа тих, які апріорі працюють на некомерційних засадах, тому безальтернативним джерелом їхнього фінансування мають бути ресурси бюджетів. Незважаючи на те, що у розвинутих країнах з ринковою економікою потужним джерелом коштів для потреб соціальної сфери є власні ресурси населення, через низький рівень доходів громадян в Україні повна комерціалізація суспільних послуг наразі не можлива, адже може спровокувати суспільні протести. Однак впровадження інноваційних підходів до розподілу й використання коштів, продумане поєднання елементів ринкових відносин із бюджетним фінансуванням здатне суттєво підвищити якість суспільних послуг, які отримують громадяни країни та забезпечити їх доступність для кожного.

Звісно, найважливішою причиною низької ефективності надання суспільних послуг в Україні є нестача фінансування. Незважаючи на щорічне зростання обсягу видатків бюджетів на функціонування галузі охорони здоров'я, цих коштів поки не достатньо для належного надання медичних послуг населенню. Хоча рівень суспільних витрат на охорону здоров'я в Україні порівняний із показниками інших держав, в абсолютному вимірі в розрахунку на одного мешканця вони залишаються у кілька разів меншими, ніж в провідних державах світу. Кошти медичної субвенції практично в повному обсязі йдуть на оплату праці та сплату єдиного соціального внеску, на місцеві органи влади перекладені обов'язки щодо оплати комунальних послуг та енергоносіїв, фінансування розвитку медичних закладів. Внаслідок цього видатки на розвиток та оновлення обладнання медичних закладів мають разовий характер. У сфері охорони здоров'я практично повністю на пацієнтів перекладені витрати з придбання ліків, медичних процедур, оплати медичних обстежень та операційних втручань, харчування та ін. Подібні тенденції характерні і для інших галузей соціальної сфери. Тому вирішення проблеми низького рівня надання суспільних послуг в Україні найперше має передбачати нарощування фінансових ресурсів, які надходять на потреби соціальної сфери.

Однак вітчизняний досвід показує, що зростання обсягу фінансових ресурсів, які надходять на надання суспільних послуг з різних джерел жодним чином не

позначається на кількісно-якісних показниках їх споживання. На наше переконання, механічний приріст фінансування соціальної сфери з різних джерел аж ніяк не вирішить проблеми низької ефективності використання цих коштів. Збереження недієвих методів фінансування, відсутність громадського контролю за витрачанням бюджетних коштів, слабкий зв'язок між динамікою фінансування і результатами роботи закладів належать до головних проблемних моментів організації надання суспільних послуг в Україні. Отож, напрямом вдосконалення вітчизняної практики фінансування суспільних послуг має стати впровадження інноваційних підходів до їхнього фінансування. До їх числа в наукових джерелах зараховують:

– перехід від фінансування установ до фінансування послуг. В Україні суспільні послуги надаються на засадах повного домінування державних закладів соціальної сфери. Натомість, у західних країнах одним з дієвих методів підвищення ефективності надання суспільних послуг є впровадження методу їхнього непрямого фінансування за принципом «гроші ходять за споживачем». Цей підхід передбачає «закріплення» за споживачем права отримати встановлену послугу на визначену суму (для прикладу, вартість медичної послуги та ін.), тобто певного обсягу бюджетного фінансування. Конкуруючи за споживача, заклади соціальної сфери одночасно конкурують за отримання бюджетного фінансування. При цьому більший обсяг коштів з бюджету отримуватиме той заклад, який зумів привернути більшу кількість реципієнтів послуг. Такий підхід впроваджений на першому рівні медичного обслуговування, а також частково у системі вищої освіти. Натомість, стосовно інших сфер надання суспільних послуг превалює пряме покриття витрат закладів, позбавлене зв'язку із результатами їх роботи.

Вагомий вплив на показники функціонування галузей соціальної сфери справляє демографічна ситуація в країні. Внаслідок зниження народжуваності й чисельності дітей з року в рік збільшується кількість малокомплектних шкіл, має місце погіршення виробничих показників у галузях охорони здоров'я, культури. Нерідко скорочення чисельності населення супроводжується розширенням мережі бюджетних закладів, внаслідок чого їх подушні параметри значно перевищують стандарти інших країн [66, с. 90-91]. Тому актуальним питанням вдосконалення

організації надання суспільних послуг, а отже, підвищення ефективності їхнього фінансування є продумана оптимізація мережі закладів соціальної сфери, яка має передбачати досягнення двоєдиного завдання: з одного боку, економії коштів бюджету; з іншого боку, підвищення якості суспільних послуг. При проведенні такої оптимізації мережі необхідно упередити зниження доступності суспільних послуг для окремих громадян через проблеми транспортного сполучення чи інші.

Вирішення проблеми транспортного сполучення є однією із головних умов ефективності реформ у галузі освіти, адже оптимізація мережі освітніх закладів без забезпечення їхньої фізичної доступності для учнів неприпустима. В освіті оптимізація навчальних закладів відбувається постійно та передбачає поряд із закриттям малокомплектних класів та шкіл, також і створення нових або ж відновлення роботи зачинених навчальних закладів (у разі потреби), особливо дошкільного і позашкільного навчання. Такі процеси, на наш погляд, можна оцінювати позитивно, оскільки якість освіти у малокомплектних школах досить низька, тоді як бюджетні витрати у розрахунку на одного учня на порядок перевищують показники великих шкіл. Зазвичай, такі школи не забезпечені належним чином матеріальною базою для організації навчання, через відсутність фахівця відповідного профілю вчителі викладають декілька предметів одночасно, що не дає підстав сподіватися на високу якість освітніх послуг. Закриття закладів з низькою наповнюваністю з організацією підвезення учнів до інших навчальних закладів обґрунтоване як з економічного погляду, так і з погляду забезпечення якості освіти. Переведення учнів до навчальних закладів, належно забезпечених матеріальною базою для організації начального процесу створить умови для більш якісного навчання та здобуття знань учнями з малокомплектних шкіл.

Важливим моментом непрямого методу фінансування суспільних послуг є зняття обмеження на коло їхніх постачальників за рахунок допуску до цього недержавних інституцій. Впровадження цього методу засвідчує реальний перехід від фінансування закладів до безпосереднього фінансування послуг, є потужним мотиватором до підвищення їхньої якості, адже встановлює пряму залежність між обсягом послуг отриманим фінансуванням. Згідно медичної реформи непрямий

підхід до фінансування медичних послуг введений у первинній ланці медичного обслуговування. Однак інші напрями медицини, а також інші галузі соціальної сфери такі новації не торкнулись. Реципієнти суспільних послуг, які отримують їх у недержавних закладах фактично стикаються із дискримінацією своїх прав з боку держави, яка змушує звертатися за необхідними послугами виключно до державних закладів соціальної сфери. У зарубіжній практиці надання суспільних послуг недержавними закладами і, відповідно, отримання ними бюджетного фінансування, є звичним явищем;

– створення правових та економічних умов для розвитку ринку соціальних послуг, поширення практики соціального замовлення і соціального інвестування. Логічним продовженням непрямого підходу до фінансування суспільних послуг є впровадження соціального замовлення. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» [501] соціальне замовлення являє собою засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для задоволення потреб у соціальних послугах. Реалізуючи на практиці норми закону, органи влади можуть виступати замовниками суспільних послуг для споживачів та відбирати їх постачальників на умовах конкурсу. Обсяг бюджетного фінансування в рамках соціального замовлення може розподілятися між цільовими соціальними програмами чи проектами, які передбачають чітке визначення результатів їхнього виконання. Отож, органи влади за незмінного обсягу фінансування можуть застосовувати елемент ринкової конкуренції при розподілі бюджетних коштів на соціальні послуги, що стимулюватиме підвищення їхніх якісних параметрів. Однак вагомим ризиком такого механізму є корупційна складова, адже відбір постачальників може відбуватись не прозоро. Використання системи ProZorro в теперішньому її вигляді з цією метою неможливе, адже при виборі постачальників суспільних послуг не можна обмежуватись виключно їхньою ціною. Вироблення відкритого алгоритму визначення переможців у конкурсі постачальників суспільних послуг (через розробку відповідних сервісів у системі ProZorro) дасть змогу звести корупційний ризик до мінімуму;

– посилення соціального партнерства, запровадження механізмів державно-приватної співпраці. У західній інтерпретації соціальне партнерство полягає у налагодженні тісного співробітництва між органами влади, бізнесом та громадським сектором заради вирішення соціальних проблем і забезпечення стійкого розвитку. Одним із елементів такої співпраці може стати координація між зацікавленими сторонами щодо визначення контингенту та цільової аудиторії соціальних заходів. Серед вагомих перешкод активізації благодійної діяльності в Україні визначають бюрократичні перепони з боку органів влади. Не отримуючи підтримки з боку влади, благодійні організації та фонди самостійно вирішують питання щодо визначення напрямів реалізації соціальних ініціатив і контингенту реципієнтів. Це суттєво знижує рівень ефективності реалізованих заходів, оскільки приватні фонди не володіють повною інформацією про осіб, які потребують допомоги.

Поряд з відсутністю сприяння з боку влади, благодійна діяльність стикається в Україні з іншими проблемами: проблемне законодавство, брак у країні стандартів для здійснення добродійної діяльності, брак економічних стимулів для заохочення благодійників, обмежені матеріальні ресурси для підтримки повсякденної діяльності організацій, низький рівень інформованості громадськості про суть благодійництва, низький рівень довіри громадськості, відсутність кваліфікованих співробітників у благодійних організаціях, складна процедура реєстрації організацій [467, с. 727];

Доцільним є застосування аутсорсингових технологій у сфері корпоративної соціальної відповідальності, що передбачає співпрацю громадських організацій як професійних аутсорсерів та бізнесу як замовника послуг з пошуку об'єктів соціальних ініціатив; моніторингу використання наданих коштів і звітності. Вибір громадських організацій як аутсорсерів зумовлений більшою довірою бізнесу до них і порівняно значною обізнаністю з проблемами у соціальній сфері. Зусилля держави в організаційній площині мають спрямовуватися на підтримку (у тому числі й бюджетну) цих громадських утворень, що є альтернативою неефективному використанню державних коштів [273, с. 191].

Серед дієвих способів збільшення обсягів фінансування закладів соціальної сфери можна визначити детінізацію неформальних платежів населення за послуги у

сфері охорони здоров'я, а також врегулювання питань залучення до формування фінансових ресурсів соціальної сфери представників приватного бізнесу. Для прикладу, звичним явищем є тотальне поширення неформальних платежів (так званих добровільних пожертв) при отриманні медичних послуг. Формалізація так званої «віддяки» лікареві, трансформація її у медичну франшизу (обов'язкову плату за кожен факт звернення за медичною допомогою) дасть змогу суттєво збільшити обсяги фінансування медичних закладів, а також виведе з тіньового обігу значні кошти. Такий крок був передбачений медичною реформою, яка розпочалась в Україні з початку 2018 року. Однак в процесі узгодження її норм положення про співоплату медичних послуг були вилучені.

Тіньові платежі отримали широке розповсюдження не тільки в охороні здоров'я, благодійні пожертви батьків у дошкільних закладах і школах стали звичним явищем. Однак вони практично оминають офіційну звітність, а напрями використання цих коштів фактично безконтрольні. Відображення у фінансових документах навчальних закладів усього обсягу коштів, які вони отримують від громадян, з одного боку, дозволило б виявити реальний стан справ із потребою у фінансових ресурсах і фінансуваням галузі освіти, а з іншого, – сприяло б впровадженню дієвих заходів щодо заохочення приватних інвестицій в освіту, щоб покривати частину витрат населення. Це може здійснюватися за рахунок: передачі в управління приватним консультативним фірмам, компаніям державних навчальних закладів, залучення приватного сектору як учасника освітнього процесу; створення територіальних програм спільного фінансування освіти державою, громадським сектором, місцевими органами; створення правових гарантій для освітніх закладів недержавної форми власності, які надають освітні послуги належної якості [18, с. 87].

Важливою умовою дієвості запровадження інноваційних технологій у процес фінансового забезпечення суспільних послуг є посилення відкритості управління фінансовими ресурсами, які надходять на забезпечення суспільного добробуту на усіх його етапах, від планування до контролю. У сфері публічних фінансів законодавчо закріплений принцип прозорості діяльності органів влади, що

передбачає інформування населення про усі управлінські рішення, в тому числі зі сфери фінансової політики із застосуванням складових фінансового механізму. Але управління суспільними фінансами у контексті реалізації принципу прозорості характеризується значними недоліками, що особливо виявляються у бюджетному процесі: неналежний рівень доступу громадськості до інформації про проект бюджету, зобов'язання і власність органів місцевого самоврядування; інформація про хід виконання видатків бюджету в частині видатків недостатньо деталізована та часто незрозуміла для людини без спеціальної освіти; формальне ставлення до оприлюднення звітності про виконання бюджетів та ін. [77].

Створення всеохоплюючої системи прозорості публічного управління, в тому числі щодо прийняття рішень зі сфери фінансового забезпечення суспільного добробуту передусім потребує вирішення питання належного відображення цього пріоритетного завдання у правовому полі. Закон України «Про доступ до публічної інформації» дає громадянам право звертатись до органів влади за публічними даними, але норма щодо імперативності оприлюднення інформації про усі аспекти діяльності органів влади не прописана. Як зазначає А. Труфен, принцип прозорості не передбачений у законах, якими регламентують діяльність органів місцевої влади і місцевого самоврядування. У них передбачений принцип гласності – термін, який не має аналогів у зарубіжній термінології та означає обмежену відкритість, доступність тільки частини інформації на розсуд влади [620]. Більш того, навіть законодавчо визначений принцип прозорості, на наш погляд, недостатній для налагодження комунікації між владою та громадськістю. Нерідко органи влади оприлюднюють інформацію про прийняті управлінські рішення, що стосуються фінансового забезпечення та регулювання різних аспектів суспільного добробуту у формі, яка незрозуміла для переважної частини населення і потребує детального аналізу. Таким чином, формально не порушуючи принцип відкритості, влада обмежує громадськість у доступі до публічних даних.

Принцип прозорості має бути трансформований у транспарентність, тобто повноцінне інформування громадськості про всі аспекти планування і виконання бюджету у зрозумілій, доступній для широких верств формі, без використання

спеціальної термінології. За кордоном така практика отримала своє відображення у поширенні бюджетної інформації у форматі «бюджету для громадян». В Україні складання бюджету для громадян, хоча передбачене Методичними рекомендаціями щодо участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні [485], однак має рекомендаційний характер. Визначена цими рекомендаціями структура бюджету для громадян має достатньо невизначений характер і не є обов'язковою, що формує умови для маніпулятивного подання інформації та ігнорування інтересів окремих суспільних груп. Крім цього, хоча складання бюджету для громадян практикують все більше територіальних громад, така практика не набула масового характеру, а на рівні державного бюджету відсутня. На наш погляд, у зв'язку із завершенням реформи децентралізації складання бюджету для громадян, а також структура інформаційного наповнення цього документу з урахуванням інтересів усіх суспільних прошарків мають бути визначені як обов'язкові для виконання. Натомість, рекомендаційний характер можуть мати тільки форми представлення бюджету для громадян.

Важливим кроком інтеграції принципів справедливості та включеності у практику бюджетного фінансування суспільного добробуту є прийняття Закону України «Про відкритість використання публічних коштів» [469], нормами якого визначені умови і порядок забезпечення доступу громадськості до інформації про використання бюджетних коштів, що має оприлюднюватись у відкритих ресурсах. Доступ до таких ресурсів має бути вільним та безоплатним.

Реалізація принципу включеності має передбачати не тільки інформування населення про всі аспекти формування і використання бюджетних ресурсів, але й безпосередню участь громадськості у виробленні пріоритетів управління ними на усіх стадіях бюджетного процесу, від прийняття рішень з коригування параметрів застосування інструментів фінансового забезпечення до контролю за її виконанням. Особливо ефективним цей процес може стати на рівні територіальних громад, де виразно виявляється зв'язок між процедурами вироблення пріоритетів бюджетної політики та повнотою реалізації потреб та інтересів населення, що безпосередньо визначає параметри суспільного добробуту. При цьому слід чітко розділяти суть

концепції залучення та участі населення в управлінні бюджетними ресурсами. На відміну від домінуючої на теперішній час в управлінні суспільними ресурсами концепції залучення, що передбачає можливість долучення громадян до ініціатив влади, концепція участі визначає протилежний підхід, коли ініціатива надходить переважно від громадян. Таким чином, впровадження концепції участі є виявом більш глибокої інтеграції принципу включеності різних верств суспільства в управління бюджетними ресурсами, що створює передумови більш ефективного урахування інтересів населення при їх формуванні та використанні, а отже й для підвищення його добробуту.

Участь населення в управлінні бюджетними ресурсами може передбачати різні форми взаємодії: громадські слухання; створення спільної робочої групи чи дорадчого комітету з вироблення пріоритетів бюджетної політики на наступний бюджетний період; опитування громадської думки; відкрите засідання бюджетної комісії місцевої ради та ін. Ці способи залучення громадськості до вироблення пріоритетів управління ресурсами бюджету можна застосувати на різних етапах бюджетного процесу: при складанні проекту бюджету, його виконанні, внесенні змін. Інноваційними інструментами участі громадськості у виробленні пріоритетів витрачання бюджетних коштів є технології громадського бюджету чи конкурсу громадських проектів, які передбачають розподіл бюджетного фінансування на конкретні проекти відповідно до рівня їхньої підтримки громадою за результатами прямого голосування, або ж інших форм співучасті. При цьому доволі обмежена на теперішній час практика розробки бюджету участі вказала на існування недоліків у процедурі відбору проектів. Згідно існуючих правил, перевагу отримують проекти, ініціатори яких мають неформальний контроль над голосами виборців, застосовують технологію для мобілізації голосів (мешканці окремого житлового кварталу, великого населеного пункту громади, навчальні заклади тощо), що дискримінує проекти, які ініційовані представниками вузьких соціальних груп, мешканцями невеликих за чисельністю населення населених пунктів. Крім цього, відсутність при проведенні процедури відбору проектів вимог щодо співучасті

ініціаторів у його реалізації нерідко спричиняє до відбору проектів, які мають сумнівну суспільну користь, що нівелює саму ідею бюджету участі.

Вирішити ці проблеми може впровадження технології конкурсу громадських проектів або внесення додаткових норм у положення про бюджет участі, що будуть передбачати додаткові форми співучасті ініціаторів проекту в його реалізації (для прикладу, співфінансування у певній пропорції від бюджету проекту), а також встановлюватимуть обмеження для уникнення концентрації обраних до реалізації проектів в одному населеному пункті громади чи житловому масиві міста. Таким чином, пропоновані новації дадуть змогу більш глибоко інтегрувати принципи інклюзивного розвитку в інноваційні форми управління бюджетними ресурсами.

Поряд із забезпеченням транспарентності публічного управління, розробки механізмів участі громадськості у виробленні пріоритетів фінансової політики та контролі за їх реалізацією, окрему увагу необхідно приділити питанню створення важелів стимулювання ефективності роботи структур, які забезпечують надання суспільних послуг за рахунок бюджетних коштів. Для вирішення цього завдання доцільно запозичити широко використовувану у приватному секторі економіки систему ключових показників ефективності роботи бюджетних закладів (так звані – KPI (Key Performance Indicators)). Ця система оцінювання ефективності роботи передбачає визначення показників у трьох аспектах: організаційні метрики (organizational metrics) – такі, як задоволеність клієнтів; фінансові показники (financial metrics), як обсяг доходів від надання послуг, рентабельність діяльності; процесні метрики (process metrics), – продуктивності, якості, тривалості обслуговування. Найбільш прийнятним є застосування системи KPI у діяльності закладів культури, оскільки для них можливе застосування індикаторів усіх трьох видів. Такий підхід дасть можливість комплексно характеризувати ефективність діяльності відповідних закладів соціальної сфери, адже визначатиме рівень задоволеності споживачів продуктом (послугами), а також фінансові та процесні параметри їх надання (рівень затребуваності благ (послуг)).

Одним із виявів інклюзивного підходу забезпечення суспільного розвитку є посилена увага до гарантування рівності прав і можливостей усіх членів

суспільства не залежно від їх гендерної належності. Інструментом забезпечення цього завдання є гендерно-орієнтоване бюджетування, що полягає у застосуванні в бюджетній політиці та бюджетному процесі комплексного гендерного підходу. Формування структури видатків бюджету з урахуванням елементів гендерно-орієнтованого підходу дає змогу провадити повноцінну бюджетну реформу, змінити пріоритети бюджетного фінансування, а саме фінансувати надання якісних послуг замість утримання бюджетних установ, підвищити ефективність використання бюджетних коштів завдяки врахуванню потреб чоловіків та жінок, осіб вікових категорій та соціальних груп [165].

Незважаючи на переваги, гендерно-орієнтоване бюджетування в Україні не перейшло на стадію його системної інтеграції у процеси планування і виконання бюджетних показників. Одним із проблемних моментів його впровадження є відсутність у бюджетних програмах гендерно-чутливих показників ефективності, що не дає можливості повноцінно контролювати дотримання інтересів різних суспільних верств населення при використанні бюджетних ресурсів. Більш того, в сучасних умовах визріває необхідність трансформації гендерно-орієнтованого бюджетування в інклюзивно-орієнтоване, що передбачатиме урахування інтересів усіх суспільних верств при плануванні та виконанні бюджетних програм. З огляду на це, поряд із гендерно-чутливими індикаторами, показники результативності виконання бюджетних програм мають бути також доповнені показниками, що оцінюють вплив їх виконання на ступінь інклюзивної нерівності, забезпечення доступності бюджетних послуг для бенефіціарів різних суспільних груп.

Впровадження інклюзивно-орієнтованого бюджетування вимагає певних передумов: підтримки органами місцевого самоврядування спеціальної політики інклюзивної рівності, розуміння інструментів її реалізації; наявності інклюзивно-дезагрегованої статистики (статистики у розрізі чоловіків та жінок, сільського та міського населення, осіб з інвалідністю та повносправних осіб), яка дає змогу краще оцінити проблеми та розробити рекомендації для виправлення інклюзивної асиметрії та дисбалансу; інформаційної та просвітницької роботи щодо змісту та переваг інклюзивно-орієнтованого підходів до бюджетування; наявності реальних

інструментів залучення представників різних суспільних верств до процесів бюджетування [92, с. 14-15].

В умовах дефіциту бюджетних ресурсів набуває актуальності питання ширшого залучення фінансових ресурсів приватного сектору до фінансового забезпечення суспільного добробуту. Перспективною у цьому плані є популяризація імпаکت-інвестицій, що є особливим різновидом соціального інвестування. Зазвичай під соціальним інвестуванням розуміють такі форми вкладання коштів, які передбачають отримання соціального ефекту, однак апріорі неприбуткові з економічного погляду. Натомість, особливістю імпакт-інвестицій є те, що вони передбачають досягнення двоєдиної мети – отримання як соціального та/або екологічного ефекту, так і забезпечення прибутковості інвестування [777]. Такий підхід до інвестування суперечить усталеним поглядам, що соціальні чи екологічні проблеми можуть вирішуватись тільки за рахунок ресурсів держави або благодійних коштів, а ринкові інвестиції спрямовані на отримання позитивного фінансового результату [610, с. 515-516]. Імпакт-інвестування поєднує у собі відразу кілька форм фінансового забезпечення – партнерське фінансування, фінансування за програмами корпоративної соціальної відповідальності, а також внутрішнє фінансування за рахунок власних коштів населення.

Прибутковість є однією із характеристик імпакт-інвестицій, але вона може значно варіюватись. Для багатьох проектів імпакт-інвестування рентабельність є нижчою за середньоринкову, що обумовлюється такими можливими причинами: по-перше, специфікою цінової політики, що передбачає встановлення пільгових цін на продукovanі товари/послуги для певних категорій споживачів; по-друге, обмеженням рівня прибутковості виробництва для забезпечення доступності товарів/послуг для широкого кола споживачів; по-третє, відрахуванням частини прибутку на соціальні/екологічні заходи. Втім, прибутковість імпакт-інвестицій може навіть перевищувати середньоринкові показники, однак в її основі має лежати тісний зв'язок між рентабельністю та величиною соціального/екологічного ефекту (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Характерні особливості імпакт-інвестування

Джерело: складено автором за [777]

Особливістю імпакт-інвестування є також транспарентність результатів діяльності. Вона передбачає періодичний моніторинг та широке оприлюднення інформації про соціальну/екологічну ефективність реалізації інвестиційних проектів, відкритість і підзвітність використання коштів в рамках інвестування. Особливою ознакою імпакт-інвестування є можливість співучасті у реалізації проектів широкого кола інвесторів. Такий підхід до акумуляції інвестиційних ресурсів має подвійний позитивний ефект: з одного боку, сприяє підвищенню громадянської свідомості населення, яке інвестує власні кошти у соціально чи екологічно важливі проекти; з іншого боку, завдяки прибутковості проекту економічні вигоди отримує значна кількість бенефіціарів, що підвищує рівень їх доходів. Наприклад, на кінець 2019 року інвесторами найбільш успішного проекту імпакт-інвестування в Україні «Промприлад. Реновація» були 17 донорів та організацій, а також 149 приватних інвесторів [300, с. 34].

Навідміну від розвинутих країн, в Україні імпакт-інвестування практично не розвинуте, представлене розрізненими платформами (Impact Hub Odesa, Open Data Incubator, Urban Space 500 та ін.) та одиничними прикладами інвестицій. Серед чинників, що стримують розвиток імпакт-інвестування в Україні можна визначити нерозвиненість каналів просування інвестиційних проектів та способів

вкладання коштів. У зарубіжній практиці для вкладання коштів у проекти імпаکت-інвестування використовують кілька каналів: пряме інвестування через купівлю цінних паперів компаній із соціальним впливом; через соціальні та етичні банки (депозитні корпорації, що підтримують екологічні та соціальні підприємства); спеціалізовані фонди соціального інвестування; краудфандингові платформи та соціальні біржі. Зважаючи на нерозвиненість інфраструктури фінансового ринку, відсутність координації між операторами імпаکت-інвестицій, а також підтримки з боку держави імпаکت-інвестування в Україні розвивається хаотично, не маючи вагомого впливу як інструмент фінансового забезпечення суспільного добробуту.

Як інноваційний спосіб залучення бізнесу до реалізації соціально важливих завдань, воно не передбачає впровадження фіскальних стимулів. Однак участь держави у сприянні розвитку імпакт-інвестування може зосереджуватись в організаційній площині та передбачати створення асоціації операторів імпакт-інвестицій, вироблення методики оцінювання інвестиційних проектів та умов і правил звітування про результати їх реалізації. Функції координатора діяльності операторів імпакт-інвестицій в Україні можуть бути покладені на створений у 2000 році Український фонд соціальних інвестицій, функціональні повноваження якого на даний час достатньо обмежені. Незважаючи на те, що метою заснування цієї структури визначено надання підтримки найменш соціально незахищеним верствам населення, створення робочих місць шляхом сприяння розвитку бізнесу, підтримка ініціатив територіальних громад та громадських організацій, на даний час його діяльність практично обмежена фінансуванням неприбуткових проектів розвитку соціальної інфраструктури [426]. На базі Українського фонду соціальних інвестицій також доцільно організувати загальнонаціональну платформу імпакт-інвестицій, що здійснюватиме відбір, оцінювання інвестиційних проектів, а також забезпечуватиме їхню промоційну підтримку. Розширення повноважень УФСІ має супроводжуватись відповідним правовим забезпеченням, для чого необхідно внести зміни до Постанови КМУ «Про утворення Українського фонду соціальних інвестицій» [510], а також Регламенту (посібника його діяльності) [529] (рис. 5.4).

Рис. 5.4. Законодавчо визначені та пропонувані напрями діяльності Українського фонду соціальних інвестицій

Джерело: розроблено автором самостійно

Враховуючи досвід оцінювання та реалізації інвестиційних проектів з соціальним контекстом, діяльність Українського фонду соціальних інвестицій може також сприяти розвитку такого перспективного інструменту фінансового забезпечення суспільного добробуту як мікрокредитування. У світовій практиці мікрокредитування розглядають як дієву альтернативу бюджетним трансфертам для фінансової підтримки малозабезпечених, що створює умови для подолання бідності на довгостроковій основі. В Україні під мікрокредитуванням розуміють радикально відмінну форму кредитування, ознаки якої – агресивна промоція, споживчий характер кредитів, винятково високий рівень вартості та ліберальність умов надання позик [196]. За 2019 рік мікрофінансовими компаніями на онлайн-операторами було надано позик на суму близько 70 млрд грн [666]. Швидкі темпи зростання обсягів мікрокредитування у його вітчизняному варіанті, які сприяють

потраплянню значної частини позичальників у боргову кабалу, загрожують негативними наслідками для рівня добробуту населення.

У західній практиці під мікрокредитуванням розуміють надання невеликих за обсягом позик для реалізації інвестиційних мікропроектів, бізнес-ініціатив, започаткування власного бізнесу. Цільовою аудиторією мікрокредитування є представники найменш захищених верств населення – одержувачі соціальних виплат із малозабезпеченості, які позбавлені доступу до кредитних ресурсів банківського сектору через відсутність позитивної кредитної історії, застави та фактичну неплатоспроможність. Організаційну підтримку мікрокредитуванню надають спеціалізовані краудфандингові онлайн-платформи, які передбачають надання послуг попереднього оцінювання та відбору інвестиційних проектів, консультування подавців щодо вдосконалення інвестиційних пропозицій, а також власне організацію кредитування. Для мобілізації коштів на фінансування цих проектів використовують схему «спільнокошту», що надає можливість долучення до фінансування проекту широкого кола інвесторів. Краудфандингова схема фінансування інвестиційних проектів може передбачати виділення коштів на поворотній (умовно-безкоштовне кредитування) та безповоротній основі (гранти).

В Україні мікрокредитування у його зарубіжній інтерпретації практично не розвинуте, воно представлене діяльністю онлайн-платформи «Спільнокошт», яка орієнтиром визначає фінансування соціальних та культурних неприбуткових проектів. Однак результати діяльності цієї структури незначні, що пояснюється двома причинами: по-перше, встановленням часових обмежень на акумуляцію коштів на фінансування проекту; по-друге, якщо обсяг мобілізованих коштів не достатній для реалізації проекту, їх повертають інвесторам, а проект відхиляють. Тому до стадії кінцевої реалізації доходить тільки незначна частина проектів.

На наш погляд, задля активізації мікрокредитування як інструменту для протидії бідності та сприяння підприємництву функції загальнонаціональної онлайн-платформи для кредитування та пільгового фінансування інвестиційних проектів можуть бути закріплені за Українським фондом соціальних інвестицій. Окрім донорських коштів за схемою спільнокошту, джерелами фінансування

інвестиційних проектів можуть бути кошти, залучені в рамках соціального партнерства з крупними суб'єктами господарювання, що реалізують програми КСВ, а також трансферти з державного та місцевих бюджетів. Для прикладу, на виплату соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям, сім'ям з дітьми та інших соціальних виплат з державного бюджету було передбачено спрямувати у 2020 році більше 62,5 млрд грн проти 55,0 млрд грн у 2019 році [679]. Відмова від фінансування соціальних виплат апріорі неможлива. Але надання бюджетної підтримки програмі фінансування і пільгового кредитування підприємницьких ініціатив малозабезпечених дасть можливість вирішувати проблему бідності не у річному вимірі, а на довготривалій основі. Позитивними наслідками розвитку мікрокредитування малозабезпечених та інших вразливих верств суспільства, окрім зниження бідності, є активізація механізмів самозабезпечення населенням власного добробуту, зростання чисельності середнього класу, збільшення доходів бюджетів різного рівня. Особливою перевагою є те, що такі новації не потребуватимуть зростання організаційно-адміністративних витрат Українського фонду соціальних інвестицій, оскільки джерелом їх покриття, за виробленою у зарубіжній практиці схемою, будуть комісійні внески від проектів, що отримали фінансування, а також кошти донорів та міжнародної технічної допомоги.

Серед важливих напрямів розвитку фінансового забезпечення суспільного добробуту є підвищення ефективності соціального страхування, що насамперед має передбачати реформування пенсійного страхування. У зв'язку із погіршенням демографічної ситуації в країні, високими показниками неформальної зайнятості та наростанням міграційного відтоку трудових ресурсів солідарна модель системи пенсійного страхування виявляється неспроможною забезпечити гідний рівень пенсійних виплат та потребує постійних трансфертів з державного бюджету. Тому одним із актуальних завдань пенсійної реформи на теперішній час є введення індивідуально-накопичувальної схеми формування ресурсів пенсійного системи. Впровадження схеми дає змогу нівелювати негативний вплив на пенсійну систему демографічних процесів.

Змоделюємо ефективність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування на умовному прикладі. Методологічну основу цих розрахунків складе методика визначення майбутньої вартості анuitету, широко використовується у фінансовому менеджменті. Вихідними умовами моделювання стануть припущення, що: застрахована особа має мінімальний страховий стаж, визначений законодавством (n); тривалість життя після виходу на пенсію складає 15 років; ставка страхового внеску (P) та його частка, яка надходить на пенсійне страхування визначені на рівні 2020 року; накопичені кошти інвестуються, ставка інвестиційного доходу (r) визначена у 4-х варіантах у діапазоні від 0% до 10%. Моделювання також передбачає розрахунок коефіцієнта заміщення за умови зміни окремих факторних показників (збільшення страхового стажу до 35 років, зниження ставки ЄСВ до 18%). З урахуванням цих умов коефіцієнт нарощування базової суми страхового внеску складатиме:

$$FV_{RS} = P \times \frac{(1+r)^n - 1}{r} \quad (5.17)$$

Проведені у табл. 5.5 розрахунки свідчать, що за умови наявності в особи мінімального страхового стажу та низьких показників інвестиційного доходу рівень майбутньої пенсії буде доволі низьким і складатиме близько 20-25% від рівня зарплати. Але збільшення страхового стажу навіть за низьких показників інвестиційного доходу забезпечує накопичення фінансового ресурсу, який дає змогу досягти значення коефіцієнта заміщення на рівні європейських стандартів. Ймовірно зниження ставки ЄСВ для стимулювання підприємницької діяльності може негативно відбитись на значенні коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, однак рівень такого впливу помірний. Загальний висновок за результатами моделювання полягає у тому, що введення індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування дає можливість забезпечити суттєво вищі показники пенсійного забезпечення при наявності в застрахованої особи значного страхового стажу навіть за умови низьких значень інвестиційного доходу.

Таблиця 5.5

**Моделювання коефіцієнта заміщення заробітної плати пенсією при
впровадженні в Україні індивідуально-накопичувальної схеми
пенсійного страхування**

Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, вихідні дані				
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	15	15	15	15
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	15,000	19,157	22,657	34,950
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,185	0,236	0,279	0,430
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, страховий стаж збільшений до 35 років				
Рівень страхового внеску (P), %	22	22	22	22
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	18,446	18,446	18,446	18,446
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,430	0,766	1,116	3,666
Розрахунок коефіцієнта заміщення зарплати пенсією, ставка ЄСВ знижена до 18%				
Рівень страхового внеску (P), %	18	18	18	18
Частка страхового внеску, яка надходить на пенсійне страхування, %	15,092	15,092	15,092	15,092
Страховий стаж (n), років	35	35	35	35
Інвестиційний дохід (r), %	$r \rightarrow 0$	$r=3$	$r=5$	$r=10$
Коефіцієнт нарощення страхових внесків	35,000	62,276	94,836	298,127
Тривалість життя після виходу на пенсію, років	15	15	15	15
Коефіцієнт заміщення заробітної плати пенсією	0,352	0,627	0,954	3,000

Джерело: розроблено автором самостійно

Однак ефективність впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування не є імперативною, вона залежить від наявності важливих економічних та суспільно-політичних передумов, зокрема:

– забезпечення політичної стабільності та політичної волі реалізувати задум впровадження індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування у повному обсязі, уникнення половинчастих рішень;

– досягнення довгострокової макроекономічної стабільності та стійкого економічного зростання, що є необхідною умовою стабільності накопичувальної моделі пенсійного страхування. Зважаючи на те, що за останні п'ятнадцять років вітчизняна економіка пережила три глибокі економічні кризи, період високої інфляції та багаторазове знецінення національної грошової одиниці, нестабільність фінансового сектору, впровадження накопичувальної підсистеми доволі ризикове. Особливо руйнівний вплив на ефективність накопичувальної схеми пенсійного страхування справляють високі темпи інфляції, що ведуть до знецінення реальної вартості пенсійних активів та вимагають пошуку таких напрямів їх інвестування, що забезпечать як покриття інфляційних витрат, так і приріст реальної вартості. Для прикладу, в умовах середньорічної інфляції на рівні 6-7% та при необхідному рівні доходності пенсійних активів 3%, номінальна ставка прибутковості інвестування пенсійних активів за формулою І. Фішера має становити не менше 9,00-10,21% із її відповідним збільшенням за умови прискорення інфляції;

– розвитку фінансового ринку та ефективного його регулювання. Важливою умовою ефективності функціонування накопичувального страхування є наявність об'єктів для довгострокового інвестування пенсійних активів. Фінансовий ринок в Україні впродовж десятиліть перебуває на початковому етапі свого розвитку, характеризується незначними обсягами операцій і достатньо вузькою пропозицією інвестиційних продуктів. Його основу складають боргові цінні папери держави та регіонів, спектр корпоративних пайових та боргових цінних паперів обмежений. Боргові цінні папери органів влади характеризуються низькою дохідністю. Чинне законодавство передбачає можливість інвестування пенсійних активів у цінні папери іноземних емітентів, однак орієнтація виключно на цей напрям вкладення пенсійних активів не дасть можливості реалізувати стимулюючого потенціалу накопичувального пенсійного страхування як важливого джерела інвестування національної економіки;

– підвищення довіри громадськості до фінансового сектору та фінансових інструментів накопичувального пенсійного страхування. Зважаючи на перманентні кризи фінансового сектору, що супроводжуються втратою населенням частини

заощаджень, відновлення довіри суспільства до інструментів довгострокового інвестування коштів є складним завданням. Сприяти цьому можуть проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії для населення з донесення переваг накопичувальної схеми пенсійного страхування, а також ефективне регулювання фінансових ринків з метою належного захисту прав застрахованих осіб, збереження пенсійних активів від фінансових ризиків. Також, зважаючи на низький рівень фінансової грамотності населення, важливо забезпечити організаційну простоту переходу до індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування, що передбачатиме обмежений вибір варіантів пенсійних програм.

Отже, індивідуально-накопичувальна схема пенсійного страхування є дієвою альтернативою солідарній системі, що витрачає свою життєздатність в умовах погіршення демографічної ситуації в Україні. Однак ефективність функціонування цієї схеми потребує ґрунтовної попередньої роботи щодо розвитку організаційних, економічних та суспільно-політичних передумов її впровадження.

5.3. Орієнтири модернізації фінансового регулювання суспільного добробуту

В світлі концепції інклюзивного розвитку удосконалення інструментарію фінансового регулювання суспільного добробуту має враховувати його ключові принципи: справедливості (справедливого розподілу податкового навантаження), включеності (забезпечення загальності оподаткування, мінімізація практики уникнення та ухилення від сплати податків), ефективності (коригування елементів фіскальних інструментів має справляти позитивний вплив на рівень добробуту), інноваційності (запровадження інноваційних підходів та технік оподаткування для зручності платників).

Серед податків, практично позбавлених в Україні регуляторної компоненти є податок на додану вартість. Виступаючи найважливішим бюджетоформуєчим фіскальним інструментом, він забезпечує вагому частину фінансового ресурсу, який

держава спрямовує на задоволення суспільних потреб. Отож, зростання надходжень від оподаткування доданої вартості є одним із напрямів зміцнення фінансової бази для підвищення суспільного добробуту через зростання обсягу бюджетного фінансування його складових.

Впродовж останніх років законодавство з питань справляння податку на додану вартість зазнало значних змін, які дали можливість вирішити найбільш проблемні моменти цього напрямку оподаткування. Якщо раніше цей податок називали найбільш кримінальним серед усіх складових системи оподаткування, то зі скасуванням більшості галузевих пільг з податку, впровадженням автоматичного відшкодування податкового кредиту та інших новацій масштаби зловживань значно зменшились. Тому в сучасних умовах проблеми у справлянні податку на додану вартість стосуються другорядних схем ухилення чи уникнення його сплати, тоді як резерви нарощування надходжень, перш за все, пов'язані із забезпеченням росту вітчизняної економіки.

Серед дискусійних моментів вітчизняної практики оподаткування доданої вартості на теперішній час є доцільність застосування пільг зі сплати податку. З одного боку, вони можуть бути продиктованими ініціативою щодо посилення соціального характеру оподаткування, але з іншого боку, спотворюють принцип включеності (інклюзивності) оподаткування, ставлячи певну категорію платників у більш вигідне становище. Втім, зважаючи на поширену вітчизняну практику превалювання інтересів фінансово-промислових груп над інтересами суспільства, нерідко прийняття новацій щодо пільг може бути зумовлене інтересом щодо перерозподілу фінансових ресурсів від дрібних виробників на користь великого капіталу.

Одним із векторів вдосконалення практики оподаткування доданої вартості має стати впровадження сучасних технологій для спрощення адміністрування податку, що матиме комплексний ефект (транспарентність процесу оподаткування, забезпечення рівних умов для платників, справедливість). Як свідчить зарубіжний досвід, такі новації покращують умови ведення бізнесу та сприяють залученню інвестицій. Автоматизація та максимальне спрощення процедур стають світовими

трендами в оподаткуванні. Завдяки скасуванню податку на додану вартість на капітальні інвестиції та, відповідно, зменшенню витрат часу на його відшкодування, Туреччина у 2020 році в глобальному рейтингу легкості сплати податків піднялась з 80 на 20 позицію. У Казахстані та Великобританії апробують застосування блокчейн-технологій для адміністрування податку на додану вартість. Водночас, у В'єтнамі та Бразилії уже досягли рекордного скорочення часу на облік податку на додану вартість завдяки оптимізації роботи наявних ІТ-систем.

Натомість Україна перебуває на початковій стадії діджиталізації роботи податкової служби. В середньому вітчизняні платники податків витрачають 328 годин на рік для обліку податкових платежів, що вдвічі перевищує показники розвинених країн. За витратами часу на виконання зобов'язань з податку на додану вартість Україна в рейтингах посідає 176 місце зі 190 можливих. Відтак основним завданням податкових новацій у царині справляння податку на додану вартість та інших податкових платежів має стати скорочення витрат часу на їх облік та сплату. У цьому контексті необхідно приділити увагу впровадженню сучасних технологій в процедури нарахування і сплати податків, зокрема поширення електронного документообігу, спрощення форм податкової звітності, автоматизації попереднього заповнення декларацій, звітування за операціями в режимі реального часу [304].

У контексті дотримання принципів інклюзивного розвитку та уникнення розмивання фінансової бази для забезпечення суспільного добробуту потребує вирішення проблема широкого використання схем ухилення від оподаткування доданої вартості, найбільш поширеними з яких є податкові скрутки, податкові ями (фіктивне підприємництво) та незаконне відшкодування податкового кредиту. В Україні проблема використання податкових ям та скруток постає найбільш гостро, не зважаючи на введення системи електронного адміністрування податку на додану вартість (СЕА ПДВ) та механізму блокування податкових накладних (СМКОР) [569, с. 11; 200].

Одним із актуальних питань вдосконалення податку на додану вартість у контексті посилення його впливу як регулятора суспільного добробуту є введення пільгової ставки, яке в теперішній час стосується ліків, медичних препаратів, а

також окремих видів культурних благ. На думку частини науковців, з точки зору інвестиційної привабливості України, базова ставка податку є надто високою, а тому її зниження економічно доцільне, оскільки спричинить розширення податкової бази, приведе структуру податків у відповідність із можливостями споживачів [276]. Пільгові ставки податку на товари першої необхідності знижують його регресивність, адже універсальна ставка не враховує відмінностей у спроможності платників сплачувати податок. Як наслідок, заможні громадяни недоплачують, тоді як населення з низькими доходами відчуває відносно вищий рівень податкового навантаження.

Коригування ставок податку на додану вартість в Україні, розширення сфери застосування пільгової ставки податку дискусійне. На думку багатьох вчених, впровадження зниженої ставки податку є неприйнятним, адже сильно ускладнить і без того непросту систему нарахування і сплати податків. На думку С. Гринкевича, диференційовані ставки податку складно застосувати в Україні через кризу товарного виробництва, високий рівень тінізації економіки, недоліки фінансово-бюджетних розрахунків між учасниками податкового процесу [158, с. 182].

На наш погляд, диференціація ставок податку на додану вартість потрібна з точки зору використання його регуляторного потенціалу, а також з огляду на поширення такої практики у більшості країн ЄС. На сьогодні відсутність пільгової ставки податку називають серед головних причин високого рівня цін в Україні, які в сегменті продуктів харчування перевищують рівень країн Європи. Таким чином, поширення пільгової ставки податку на додану вартість на окремі групи товарів першої необхідності сприятиме підвищенню рівня добробуту найменш захищених категорій громадян. Проблеми впровадження зниженої ставки податку можуть бути вирішені шляхом ґрунтовного правового регламентування її використання. Більш того, прецеденти застосування зниженої ставки податку на додану вартість в Україні вже є, тому розширення масштабів її застосування не вимагає значних законодавчих новацій.

У питанні вироблення підходу до диференціації ставок податку на додану вартість, на наш погляд, доцільно орієнтуватись на практику країн ЄС, де ставки

податку розмежовують за трьома основними товарними групами: мінімальні – на життєво важливі товари першої необхідності, стандартні – на основну масу товарів, максимальні – на товари розкошів. Щодо безпосередньо ставок податку, то вони можуть бути запропоновані у такому варіанті: базова ставка залишена на рівні 20% (що відповідає середньому рівню країн ЄС, враховуючи тенденцію до посилення податкового навантаження на споживання); ставка 7% – для продуктів харчування, ліків та медичних препаратів, дитячого взуття та одягу, інших товарів першої необхідності; 0% – для товарів, які експортуються. Крім цього, можливим є варіант впровадження підвищеної ставки податку на рівні 25-30% для товарів розкошів, але доцільність цього кроку потребує додаткових досліджень.

Розрахуємо ефект від диференціації ставок податку на додану вартість на прикладі зміни структури сукупних грошових витрат домогосподарств у розрізі децильних груп за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів. Для розрахунку візьмемо відповідні дані Державної служби статистики України за 2019 рік. Як свідчать показники табл. Ф.1 додатку Ф, зниження ставки податку на додану вартість на продукти харчування та безалкогольні напої до 7% дасть економію грошових сукупних витрат в розрахунку за місяць від 254,05 грн для домогосподарств першої децильної групи до 571,88 грн – для домогосподарств десятої децильної групи. У відносному вимірі зниження цих витрат складе від 5,7% для домогосподарств першої групи до 3,63% для домогосподарств десятої децильної групи. Водночас підвищення ставки податку на додану вартість на послуги ресторанів та готелів до 25% призведе до збільшення витрат домогосподарств, відповідно, на 2,55 грн для першої групи, на 30,86 грн – для десятої групи. У відносному вимірі збільшення витрат для децильних груп з високими доходами буде утричі вищим, ніж для груп з низькими доходами. Сукупний позитивний ефект від зміни ставок податку на додану вартість на продукти харчування та товарів (послуг) розкошів варіює від 251,49 грн до 541,03 грн, відповідно, для домогосподарств першої та десятої децильних груп. При загальній диференціації сукупних грошових доходів у розрізі децильних груп у 2019 році на рівні 3,53 рази, грошовий ефект від зміни ставок податку на додану вартість варіює всього в 2,15 рази. Отже,

диференціація ставок податку в розрізі товарних груп матиме позитивний вплив на вирівнювання купівельної спроможності домогосподарств різних децильних груп, сприятиме покращенню структури сукупних грошових витрат населення з низьким рівнем доходів (табл. Ф.1 додатку Ф).

Подібні до запропонованих для податку на додану вартість підходи до визначення векторів розвитку доцільно задіяти і при вдосконаленні оподаткування підакцизних товарів. Політика вдосконалення оподаткування підакцизних товарів має бути сконцентрована на питаннях встановлення економічно обґрунтованих рівня та ставок податку, що відповідають європейській практиці й дають змогу повноцінно реалізувати регуляторну функцію податку як інструмента обмеження споживання окремих видів товарів. Зважаючи на те, що по основних підакцизних товарах ставки податку в Україні нижчі за європейські, це створює передумови для підвищеного попиту, що згубно позначається на рівні «колективного» здоров'я.

Однією з умов ефективності таких новацій є забезпечення належного контролю за виробництвом та обігом підакцизних товарів, таких як алкогольні напої, тютюнові вироби. В сучасних умовах питома вага тіньового сегменту ринку алкоголю в Україні оцінюється на рівні до половини сукупних продажів, а тому в зменшенні його масштабів закладений значний резерв не тільки наповнення державного бюджету, але й зниження кількості отруєнь, зумовлених вживанням алкогольних напоїв. У сфері виробництва алкоголю в Україні зберігаються способи уникнення від оподаткування з використанням різних схем: «псевдоекпорту» підакцизних товарів, декларування товарів на фіктивні фірми, заниження митної вартості імпортованих товарів, переміщення товарів за фіктивними документами, використання не облікованого етилового спирту при виробництві горілкової продукції та ін. Повною мірою не вирішило проблеми неконтрольованого обігу етилового спирту створення акцизних складів. Сфера застосування цих складів в Україні звужена до місць виробництва і зберігання етилового спирту, горілки і лікєро-горілочаних виробів. Їхня форма за своєю суттю не відповідає нормам, які діють в країнах ЄС, де акцизні склади є платниками податків. Вирішити цю проблему покликане впровадження електронної системи адміністрування обсягу

етилового спирту акцизними складами з використанням спеціальних пристроїв – витратомірів на кожному місці отримання і відпуску спирту.

Пріоритетним напрямом вдосконалення оподаткування підакцизних товарів є впровадження у цій сфері новацій відповідно до європейських тенденцій оподаткування процесів споживання. Важливою проблемою є зростання попиту на замітники тютюнових виробів, засоби нагрівання тютюну та електронні сигарети. Кількість споживачів альтернативних систем постачання тютюну за останні роки в Україні швидко зростає і в 2018 році, за оцінками, перевищила 100 тис осіб [454]. Поширеність електронних сигарет та засобів нагрівання тютюну серед молоді пояснюється відсутністю регуляції відповідного ринку та ціною доступністю цієї альтернативи сигаретам. Медичні дослідження все більш переконливо доводять, що рівень шкідливості електронних сигарет та засобів нагрівання тютюну не менший, ніж традиційних тютюнових виробів. Тому з початку 2021 року нікотинові рідини та рідини для електронних сигарет внесені до переліку товарів, що підлягають оподаткуванню акцизним податком. Такий крок має значною мірою нівелювати чинник цінової доступності цих товарів. Іншим заходом має стати заборона реалізації альтернативних систем постачання тютюну та електронних сигарет для неповнолітніх осіб.

Відкритим залишається також питання рівня податкового навантаження на електронні сигарети та системи нагрівання тютюну. На думку значної частини науковців, зважаючи на те, що ці продукти вважаються менш шкідливими для здоров'я людини, ніж традиційні сигарети, рівень акцизного податку для них має бути нижчим. Це матиме певний фіскальний ефект (розміри якого поки оцінити не можливо через відсутність повних даних про обсяги ринку цих товарів), а також стимулюватиме курців до переходу на більш безпечні форми паління [317]. Однак на теперішній час переконливих наукових досліджень, що підтверджують меншу шкідливість електронних сигарет і систем нагрівання тютюну, ніж звичайних тютюнових виробів немає. Більш того, все більше науковців приходять до висновків про додаткові ризики від вживання електронних сигарет, зокрема зростання ризику хвороб серця, органів дихання (рак легень, розвиток хронічного обструктивного

захворювання легень, запальні процеси та ін.), зниження імунітету, розвиток алергії тощо [96]. Окремі дослідження, які доводять нижчу шкідливість електронних сигарет, були проведені за підтримки виробників сигарет, тютюнових компаній або ж залежними організаціями, а показники шкоди у них свідомо занижувались [721; 757]. Зважаючи на нетривалий період відповідних досліджень, невідомими є також довгострокові наслідки вживання цих продуктів.

На наш погляд, ще одним вкрай деструктивним наслідком популяризації електронних сигарет та систем нагрівання тютюну є їхній психологічний вплив на курців. Ці товари позиціонують як продукт для тих, хто хоче кинути палити. Але, на думку медиків, неодноразові спроби кинути палити є більш корисними, ніж перехід на менш шкідливі засоби для паління. Більш того, частина курців, які мали намір кинути палити, можуть відмовитись від такого задуму, перейшовши на електронні сигарети. Таким чином, поширення цих продуктів та їхнє занижене оподаткування можна позиціонувати як контрдіяльність у напрямку зниження поширеності паління. Зважаючи на ці аргументи, при оподаткуванні електронних сигарет та систем нагрівання тютюну, на наш погляд, необхідно відштовхуватись від принципу презумпції вини. Тобто, поки відсутні переконливі докази низької шкідливості цих продуктів для здоров'я людини, вони мають оподатковуватись за ставками, не нижчими за ті, які застосовують для традиційних виробів з тютюну.

Окрему увагу у царині вдосконалення політики акцизного оподаткування необхідно приділити посиленню податкового навантаження на шкідливі для здоров'я людини продукти харчування, зокрема сухі закуски, безалкогольні напої, в тому числі енергетики, пальмову олію. На перший погляд, зарахування цих товарів до підакцизних нелогічне. Однак як свідчить медична практика, в Україні та багатьох інших державах загострилася проблема ожиріння населення, поширення діабету та інших захворювань, спричинених веденням нездорового способу життя і шкідливим харчуванням. За оцінками медиків, понад 40% усіх смертей від серцево-судинних хвороб спричинені неправильним харчуванням та надмірним вживанням цукровмісних продуктів. Значною мірою, це наслідок популярності в суспільстві їжі типу фаст-фуд. Для обмеження рівня споживання цукровмісних безалкогольних

напоїв у низці країн на них введено відповідний акцизний податок, зокрема у Мексиці, Угорщині, Великобританії, ПАР, Ірландії, Латвії та інших країнах [746]. Залежність ставки акцизного податку від вмісту цукру в безалкогольному напої у Великобританії мотивувала частину виробників перейти до виробництва напоїв з використанням менш шкідливих складників, а також знижувати вміст цукру в напоях. Отож, впровадження специфічного акцизу мало додатковий ефект – вплив на виробників продукції та їх мотивація до виробництва більш корисних продуктів.

Однак з огляду на структуру споживчих витрат, у складі яких безалкогольні напої складають всього 5,6%, в Україні впровадження акцизного податку лише на цукровмісні напої може виявитись недостатньо ефективним як з фіскального боку, так і з погляду зменшення обсягів споживання. Більшість населення країни споживає цукор у звичайному вигляді або у складі кондитерських виробів. Впровадження акцизу на цукровмісні напої може дати негативний ефект, адже поряд із падінням виробництва стимулюватиме використання виробниками дешевих шкідливих для здоров'я замінників цукру. Зменшення попиту на цукровмісні напої також може спричинити збільшення обсягів продажу продуктів субститутів, вироблених із застосуванням цукру. Виходом із ситуації може стати запровадження акцизного податку на цукор, приклади чого є у світовій практиці оподаткування. Перевага оподаткування цукру у тому, що: по-перше, нівелюється проблема вибіркості оподаткування цукровмісних продуктів, при цьому збільшення вмісту цукру буде автоматично здорожувати товар, а отже обмежувати попит на нього; по-друге, оскільки сума акцизного податку буде врахована у вартості цукру, це дасть змогу уникнути надмірного ускладнення адміністрування податку.

Однак у випадку із цукровмісними безалкогольними напоями впровадження акцизного податку на цукор може виявитись недостатньо дієвим для зниження обсягів споживання, оскільки несуттєво збільшуватиме вартість цих продуктів. У цьому випадку доцільно використати досвід інших країн щодо введення окремого податку на безалкогольні напої із встановленням таких ставок, що забезпечують зростання вартості товару до 10%. В Україні ставка податку на пропонувану групу підакцизних товарів може бути визначена на рівні 3-5 грн/літр напою залежно від

вмісту цукру (до 8 г/літр, понад 8 г/літр). За досвідом зарубіжних країн, це дасть можливість знизити попит на безалкогольні цукровмісні напої від 10 до 20%.

Іншим напрямом розширення бази оподаткування акцизним податком, на наш погляд, має стати впровадження податку на безалкогольні енергетичні напої, що справляють негативний вплив на здоров'я людини (значний вміст таурину та кофеїну може негативно впливати на роботу мозку). При встановленні ставок акцизного податку на безалкогольні енергетичні напої необхідно враховувати реалії оподаткування товарів субститутів, зокрема енергетичних напоїв із вмістом спириту. На наш погляд, задля уникнення ефекту перетікання попиту на користь спиртовмісних енергетичних напоїв, ставка акцизного податку на безалкогольні та алкогольні енергетики має бути уніфікована (станом на початок 2020 року – 8,2 грн/літр напою). Це дасть можливість знизити попит на енергетичні напої та матиме позитивний вплив на здоров'я населення.

Окрім посилення рівня акцизного навантаження на продукти харчування, шкідливість яких медично доведена, ці товарні групи мають бути виведені з-під дії пропонованих знижених ставок податку на додану вартість. В іншому випадку, введення акцизного податку не матиме ефекту. За умови зниження податкового навантаження на інші види напоїв (соки без додавання цукру, мінеральні води) за рахунок диференціації ставок податку на додану вартість буде створено дієвий механізм впливу на структуру споживчих витрат населення, що дасть можливість стимулювати попит на більш здорові для людини напої.

Поряд з вдосконаленням фіскальних інструментів регулювання споживання, вагомий потенціал у контексті посилення впливу на формування суспільного добробуту має трансформація інструментів прямого оподаткування. Зважаючи на те, що ПДФО є не тільки дієвим інструментом вирівнювання доходів населення, він також важливий з точки зору формування фінансових ресурсів, які надходять на надання важливих суспільних послуг, що визначають параметри суспільного добробуту. За аналогією з підходом до вдосконалення інших фіскальних платежів, при виробленні пріоритетів трансформації оподаткування особистих доходів слід орієнтуватись на дотримання принципів концепції інклюзивного розвитку, а саме

загальності (інклюзивності) оподаткування, справедливого розподілу податкового навантаження та ефективності у контексті підвищення добробуту. У рамках їхньої реалізації можна виокремити кілька напрямів активності: по-перше, виведення бази оподаткування з тіньового обороту (реалізація інклюзивності оподаткування), зростання масштабів зайнятості та підвищення рівня оплати праці у всіх галузях економіки, що можуть бути реалізовані на рівні центральних органів влади та на рівні місцевого самоврядування; по-друге, вдосконалення елементів податку, таких як ставки чи база оподаткування, що є прерогативою уряду та парламенту (справедливість та ефективність оподаткування).

Для протидії нелегальній зайнятості без оформлення трудових відносин з кінця 2018 року в Україні суттєво підвищено штрафні санкції за такі порушення та розширено повноваження Державної служби зайнятості з контролю за ними. Відповідно до норм Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06.12.2016 р. № 1774-VIII [472], поряд з працівниками служби зайнятості, на рівні територіальних громад виявлення фактів незадекларованої зайнятості чи виплати офіційної заробітної плати не в повному обсязі мають право здійснювати спеціально уповноважені особи – інспектори з праці. Незважаючи на доволі широкий спектр можливостей, якими наділений інспектор з праці для здійснення контролюючих заходів з виявлення фактів приховування фонду оплати праці, не оформлення трудових відносин, у багатьох територіальних громадах ця штатна одиниця у структурі апарату відсутня. Це веде не тільки до втрати значних обсягів бюджетних надходжень, але й консервує ситуацію несправедливого підходу до оподаткування доходів, коли вагома частина платників виведена з-під оподаткування і не бере участі у формуванні фінансової бази для фінансування суспільно важливих послуг. Причини цієї ситуації полягають у конфліктному характері роботи інспектора з праці, який вступає у протидію з інтересами підприємців та самозайнятих осіб. Внаслідок цього, у професійній роботі інспектора з праці можуть траплятися факти залякування, погроз, фізичного насильства, спроб підкупу та ін. Тому у багатьох громадах відсутність посади інспектора з праці має

об'єктивний характер через неможливість підшукати на цю вакансію особи, яка погодиться виконувати обов'язки інспектора з праці.

Важливим аспектом вдосконалення справляння ПДФО у контексті посилення його регуляторного характеру є внесення змін до його елементів, таких як ставки, база оподаткування чи пільги зі сплати. Зокрема, значні дискусії викликає питання повернення до прогресії ставок ПДФО. П. Бечко, Л. Барабаш, Н. Бондаренко, С. Власюк вважають єдину ставку податку такою, що не забезпечує диференціацію споживання, а її розмір – економічно необґрунтованим і дестимулюючим для платників. Натомість, прогресія ставок в оподаткуванні доходів населення робить можливим втілення соціальної програми уряду, перерозподіл благ у суспільстві [31, с. 457]. На думку А. Крисоватого і Г. Василевської, прогресивна шкала оподаткування доходів населення має вагому перевагу через її соціальний та економічний ефект, які полягають, відповідно, у зниженні розміру податку для малозабезпечених осіб та збільшенні доходів бюджету [325, с. 171]. На думку В. Тропіної, відмова від прогресивної шкали ставок ПДФО призвела до «втрати найефективнішого інструменту державної політики регулювання доходів населення» [618]. За словами А. Верзун і В. Ковалів, прогресивна шкала ставок податку є вимогою часу, але вона не має повністю ліквідувати стимули до примноження капіталу платника [70, с. 174].

Здавалося б, доречність повернення до прогресії ставок ПДФО не викликає сумнівів. Але на думку Л. Задорожньої, прогресія ставок може мотивувати платника до пошуку більш сприятливої юрисдикції для ведення діяльності [228, с. 95]. Прогресивна шкала ставок ПДФО виступає як антистимул до праці, новацій, ризику, що втілюється у вищих доходах платника [358, с. 652].

Впровадження прогресивної шкали ПДФО неоднозначне також з погляду психологічного сприйняття платниками. Прийнято вважати, що така новація буде позитивно сприйнята вітчизняним суспільством, яке підтримує ідеї соціальної справедливості. На думку С. Рингена, застосування пропорційного підходу до оподаткування особистих доходів демотивує середній клас належно платити податок, якщо багаті не сплачують за вищими ставками [533]. Однак Л. Задорожня

застерігає від накладання такого висновку на вітчизняні реалії. Хоча більшість представників вітчизняного суспільства поділяють ідею про доцільність прогресії в оподаткуванні особистих доходів, свідомо зараховують себе до числа найбільш бідної верстви, тобто тієї частини населення, до якої буде застосована найменша ставка податку. Натомість, застосування до них високої ставки ПДФО люди сприймають вкрай негативно [228, с. 95].

На нашу думку, використання прогресивного підходу в оподаткуванні особистих доходів без дієвої боротьби із заниженням фонду оплати праці та використанням нелегальних трудових відносин не матиме належного ефекту, але може викликати додаткове зростання масштабів ухилення від сплати ПДФО. На думку фахівців, масове поширення такого явища, як оплата праці в «конверті» призведе до того, що підвищені ставки податку будуть сплачувати тільки у державному секторі та працівники бюджетних установ. Натомість, бізнес зможе уникнути підвищеного податкового навантаження.

Військовий збір, який задумувався як цільовий платіж для формування фінансового ресурсу на оновлення матеріальної бази Збройних Сил України та фінансування військових дій, зараз перетворився на ще один звичайний податок на доходи фізичних осіб. Тому раціональним кроком було б об'єднання його з ПДФО чи скасування. Натомість, для посилення соціального характеру оподаткування особистих доходів населення варто було б розглянути можливість впровадження пільгових ставок податку або податкових знижок для громадян, які мають троє і більше дітей. Водночас для бездітних платників та однаків ставка ПДФО могла б бути підвищеною. Така диференціація ставок податку на доходи фізичних осіб може стати додатковим інструментом стимулювання народжуваності в Україні, на рівні із виплатами при народженні дитини.

Процес вдосконалення справляння ПДФО не можна розглядати тільки як внутрішню справу, особливо в період активної глобалізації світогосподарських зв'язків. Застосування пропорційного підходу (єдиної ставки) до оподаткування доходів населення в Україні також важливе з точки зору конкурентоспроможності держави. На сьогодні єдину ставку податку впроваджено у Литві, Румунії, Білорусі,

з 2008 року – в Болгарії, у 2014-2015 рр. вона була впроваджена у Латвії та Естонії [766]. Примітно, що на відміну від країн Західної Європи, у державах сусідах України ставка прибуткового податку помітно нижча за вітчизняну і складає від 10% у Болгарії до 16% у Румунії. Таким чином, повернення до прогресивної шкали ПДФО може викликати погіршення позиції України порівняно з сусідніми країнами за критеріями сприятливості ведення бізнесу та рівня податкового тиску.

Зважаючи на наведені аргументи, повернення до прогресивної шкали ставок ПДФО на теперішній час вважаємо передчасним. Як варіант, можливе введення прогресивної шкали з використанням 2-3 ставок і слабкою прогресією, що може мінімізувати мотивацію платників до використання схем ухилення від сплати податку. З точки зору забезпечення соціальної справедливості оподаткування, вважаємо неприйнятним застосування зниженої ставки податку для пасивних доходів. Якщо взяти за критерій оцінювання зусилля, які має прикласти платник для отримання доходу, то пасивні доходи можна визначити як привласнений результат діяльності сторонніх осіб. Для його одержання власник прикладає значно менші зусилля, ніж працівник, який отримав зарплату. З цієї точки зору, а також з огляду на зарубіжний досвід, більш справедливим було б оподатковувати пасивні доходи за ставками дещо вищими за базову ставку податку, яка складає 18%.

Радикальної трансформації потребує також практика справляння податку на майно, в першу чергу нерухомість. Проведений аналіз переконливо засвідчив, що цей фіскальний інструмент практично не реалізує свого потенціалу як регулятор майнової нерівності, більш того, він є регресивним щодо платників з низькими доходами. Вирішити проблему несправедливості в оподаткуванні нерухомості мало б впровадження неоподаткованої площі. Звісно, ефект від такої норми частково є, але необґрунтованість діючої моделі розрахунку податку на нерухоме майно очевидна. Більш того, в багатьох територіальних громадах органи місцевого самоврядування приймають рішення щодо збільшення неоподаткованої площі понад визначені у законодавстві рекомендовані норми. Намагаючись зберегти підтримку з боку населення громади, депутатських корпус місцевих рад такими рішеннями позбавляє місцевий бюджет значного обсягу власних доходів, а також

нівелює вплив цього податку на показники майнової нерівності. Тільки перехід до вартісного принципу визначення об'єкта оподаткування податком на нерухоме майно може не лише відновити справедливість у цій сфері, але й дати додаткові надходження до місцевого бюджету. Вартісний підхід до встановлення об'єкта оподаткування (особливо щодо комерційної нерухомості) матиме також інший ефект – він стимулюватиме неефективні компанії позбуватись зайвого майна, яке не використовується у господарській діяльності.

Щодо встановлення об'єктивної вартості нерухомості для її обкладання податком, то для цього можна застосувати поділ всього нерухомого майна на оціночні категорії залежно від місця розташування об'єкта, регіону, різновиду населеного пункту. Для цього мають бути встановлені граничні (мінімальні) показники вартості нерухомого майна, а ставки податку визначені у процентах до його вартості. За рахунок визначення індикативних цін можна зменшити масштаби можливих зловживань через маніпуляції з оцінюванням об'єктів нерухомості. Така методика складніша за чинну, однак у випадку її застосування справедливість оподаткування нерухомості значно підвищиться.

Поряд з вдосконаленням фіскальних інструментів регулювання суспільного добробуту, актуальною проблемою залишається низька дієвість системи соціальних бюджетних трансфертів, які не вирішують питання високого рівня бідності та зниження майнової нерівності. Першим кроком до розв'язання цієї проблеми має стати приведення соціальних стандартів у відповідність до об'єктивних розмірів. В сучасних умовах навіть визначений за необ'єктивною методикою прожитковий мінімум має обмежене застосування при призначенні соціальних виплат. Всупереч законодавству, розрахунок розмірів соціальних допомог і компенсацій здійснюється з використанням «рівня забезпечення прожиткового мінімуму» (гарантованого мінімуму), параметри якого диференційовані у розрізі основних вікових груп населення та є значно нижчими за офіційно визначений показник прожиткового мінімуму. Таким чином, можемо констатувати проведення політики соціального популізму, коли замість реального вирішення соціально-економічних проблем уряд намагається поширити дію соціального забезпечення на якомога ширше коло

населення при збереженні незначного розміру самих виплат. Відтак збільшення обсягів коштів, які щорічно направляються з бюджетів та фондів соціального страхування на матеріальне забезпечення працездатних та інших вразливих верств населення, практично не позначається на зниженні показників бідності в Україні, які не лише не зменшуються впродовж останніх років, але й навіть мають тенденцію до зростання. Така політика приховування соціальних проблем може у майбутньому призвести до зниження рівня соціальної безпеки, поглибити соціальні проблеми у суспільстві.

Реальним варіантом вирішення проблеми низької ефективності соціальних трансфертів в Україні є різке звуження кола потенційних реципієнтів соціальних виплат за одночасного підвищення середнього розміру допомоги. На наш погляд, практика використання гарантованого мінімуму при призначенні соціальних виплат має бути припинена, адже його застосування дискусійне з правової точки зору і нівелює роль прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту. Стримати зростання витрат на надання соціальної допомоги після відмови від гарантованого мінімуму можливо через обмеження соціальних зобов'язань держави шляхом відходу від категоріального принципу надання пільг та соціальних виплат, а також посилення адресності соціальної підтримки за рахунок впровадження дієвих механізмів перевірки права на її отримання. Проведена у 2016 року Міністерством фінансів верифікація (перевірка) соціальних виплат з метою виявлення осіб, які користуються допомогою з боку держави без належної потреби практично не дала результатів. Це відбулось тому, що більшість реципієнтів соціальної підтримки з боку держави отримують її необґрунтовано, але без порушення закону, керуючись суперечностями порядку призначення та встановлених обмежень.

Вирішити проблему неконтрольованого зростання видатків бюджету на надання соціальних виплат і допомоги може повноцінний перехід до адресного підходу при їх призначенні. Першим кроком у цьому плані має стати формування Єдиного реєстру осіб, які отримують соціальну допомогу (пільг, виплат, послуг), а також посилення відповідальності одержувачів соціальних виплат за подання завідомо неправдивої інформації, яка суттєво вплинула на можливість призначення

або розмір допомоги. Виявлення таких фактів має спричиняти не лише припинення виплати нарахованої допомоги і повернення виплачених сум, але й накладання штрафних санкцій за завдання збитків державі та заборону звертатися за будь-якими формами підтримки до органів соціального захисту впродовж кількох років.

Також потребує удосконалення процедура виявлення реальної нужденності претендентів на соціальну допомогу. За оцінками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, 18% сукупного доходу домогосподарств не враховується за діючих правил визначення доходу для призначення соціальної допомоги. Це обумовлено як проблемами методичного характеру (складність оцінки доходу від землі, сільськогосподарської діяльності), так і поширенням «тіньової» зайнятості серед населення, приховуванням додаткових доходів від оренди майна, дрібної підприємницької діяльності. Отож, мають бути розроблені й застосовані вдосконалені методи оцінювання доходу, у тому числі з використанням непрямих підходів до оцінки за витратами, проведення обстежень умов життя та перевірок реального стану нужденності потенційних реципієнтів соціальної допомоги, розширення повноважень і ролі соціального інспектора [356, с. 54]. Однак перспективи впровадження методу перевірки нужденності за витратами пов'язані із повним переходом до безготівкової форми розрахунків, що потребує розширення сфери застосування реєстраторів розрахункових операцій на операції з реалізації товарів та послуг в усіх закладах роздрібної торгівлі та на ринках.

Перевагою адресної форми соціальної підтримки є те, що за обмеженості бюджетних ресурсів вона забезпечує ефективне надання допомоги нужденним, сприяє обмеженню соціального утримання шляхом запровадження соціальних контрактів і програм самозабезпечення. Впорядкування системи соціальних виплат створить можливості для збільшення величини допомоги на конкретну особу.

Найважливішим аспектом використання адресного підходу при визначенні права заявника на соціальну допомогу є вибір методу оцінки рівня нужденності потенційного реципієнта. У зарубіжній практиці з цією метою застосовують цілий ряд методів: пряме оцінювання; індикативне таргетування (за належністю до певної соціальної групи, географічним або іншим принципом); бальний метод;

самотаргетування; експертне оцінювання громадськістю; залучення до суспільних робіт [571, с. 4-6]. В Україні при призначенні соціальних виплат використовують методи прямого оцінювання нужденності та індикативного таргетування за ознакою належності до певної соціальної групи (інваліди, одинокі матері, сироти та ін.), тоді як інші практично не представлені.

Негативним моментом застосування методу прямого оцінювання рівня нужденності є те, що він вимагає значних адміністративних витрат. Як наслідок, використання цього методу при адресуванні соціальних виплат виправдовує себе тільки у тому випадку, якщо йдеться про виплати у значному розмірі, які суттєво впливають на рівень добробуту заявника. В Україні такі виплати мають дуже обмежене застосування (допомога сім'ям загиблих під час Революції Гідності, загиблим військовим у зоні АТО та ін.), натомість більшість соціальних виплат розраховані на занижених соціальних стандартах і мають не великий розмір. Внаслідок цього, впровадження методу прямого оцінювання потребує більш детальних досліджень, адже економічний ефект від цього може бути знівельований значним зростанням витрат на адміністрування.

Натомість, індикативне таргетування (категоріальний метод) позбавлене недоліків, які притаманні прямому оцінюванню доходів. Право на соціальну допомогу за цим методом надається особам, які належать до певної категорії населення. Для визначення рівня нужденності використовують індикатори, які тісно корелюють з рівнем бідності. Його головні переваги полягають у низьких адміністративних витратах, а основною вадою є високий рівень нецільових витрат [282, с. 217]. В Україні значна частина соціальних виплат призначалися за категоріальним принципом, однак в сучасних умовах ця практика виявилася неадекватною економічним реаліям і веде до поглиблення дефіциту бюджету через нездатність держави забезпечити соціальні виплати на декларованому рівні.

Найбільш прийнятним за таких обставин було б впровадження в Україні комбінованого методу адресування соціальних виплат, який поєднує пряму оцінку рівня нужденності та індикативне таргетування. Разом з тим, пряма перевірка доходів має лише дорадчий характер, адже її результати не мають безпосередніх

наслідків, а застосовуються для формування переліку заявників, які потребують додаткового обстеження соціальними інспекторами. Реципієнти соціальної допомоги, відібрані до цього списку, підпадають під пряму перевірку достовірності й повноти даних про доходи і майновий стан, а також обстеження матеріально-побутових умов проживання для підтвердження права на отримання допомоги. Таким чином, хоча наведений порядок адресування соціальної допомоги дає змогу підвищити рівень цільового використання коштів (допомога надається лише тим, хто її дійсно потребує), його впровадження призведе до різкого збільшення витрат на адміністрування, що, значною мірою, знівелює отриманий корисний ефект.

Частину фінансових ресурсів, яку держава спрямовує на фінансування суспільного добробуту складають видатки на надання соціальних пільг, однак їхня ефективність доволі низька. Всупереч засадам соціальної справедливості, вагома частина соціальних компенсацій на сьогодні попадає до не до бідних громадян, а до осіб з середніми й високими доходами. Правом на пільги володіють близько 18 млн. осіб, або 40% населення країни, а орієнтовний обсяг коштів, необхідних для їхнього повного фінансування на декларованому рівні мав би становити, за різними оцінками, від 500 млрд грн до 1 трлн грн у рік, що в рази перевищує обсяги ресурсів бюджету, які держава спроможна виділити на ці потреби. Значною проблемою є помилка включення, яка за окремими видами соціальних виплат та пільг сягає до половини загальної кількості реципієнтів. Внаслідок цього соціальні пільги втрачають своє основне призначення, яке полягає у досягненні соціальної справедливості.

Отже, реформування системи соціальних пільг слід розглядати як один з головних пріоритетів економічної політики, направлений на підвищення дієвості соціального захисту населення. Реформування має передбачати реалізацію заходів щодо вдосконалення порядку їхнього надання та ведення обліку споживання, підвищення адресності, поступову монетизацію та ін. Можна виокремити такі основні аспекти реформи:

– вироблення дієвих механізмів для об'єктивного встановлення контингенту реципієнтів соціальних пільг. За оцінками науковців, значні масштаби зловживань

із соціальними виплатами та пільгами в Україні зумовлені тим, що на теперішній час відсутні об'єктивні дані щодо чисельності населення у розрізі соціальних та демографічних груп. Перепис населення в Україні не проводився з 2001 року, а масштаби зовнішньої міграції (з 2014 року – також внутрішньої) безпрецедентні.

Необхідно зауважити, що з 2015 року в законодавство було введено норму щодо урахування сукупного рівня доходів заявника при визначенні права на отримання соціальної пільги. Така норма була поширена на більшість соціальних пільг, які призначаються в Україні за категоріальною ознакою і дала можливість значно обмежити фактичну чисельність їх реципієнтів. У 2018 році через рішення Конституційного Суду України, для окремих категорій громадян, зокрема осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, дію цієї норми було скасовано. Однак через широкі можливості для приховування доходів населення, значні масштаби нелегальної зайнятості та зовнішньої трудової міграції, проблема помилки включення та відсутності об'єктивних даних про кількість осіб, які мають право на отримання соціальних пільг, залишається невирішеною. У цьому контексті важливими заходами у реформуванні системи соціальних пільг мають стати проведення перепису населення, ґрунтовний аудит системи соціальних виплат та пільг, а також створення раніше згадуваного Єдиного реєстру осіб, які отримують соціальну допомогу (пільги, соціальні послуги);

– повна відмова від надання пільг за категоріальною ознакою, заміна їх адекватними компенсаторами. Слід визнати, що рівень економічного розвитку держави та фінансові можливості бюджету недостатні для повного виконання усіх передбачених законодавством зобов'язань щодо надання соціальних пільг за категоріальною ознакою. Відмова від категоріального підходу у наданні пільг має передбачати одночасне підвищення розмірів виплат із соціального забезпечення, призначених за адресним принципом. Економічні та суспільно-політичні наслідки такого кроку залежать від того, чи буде зростання грошових доходів для користувача пільг адекватним втраченим вигодам від їхнього споживання.

На наш погляд, відмова від категоріального підходу у наданні соціальних пільг має також вагомі переваги морально-етичного характеру, що реалізує відразу

два принципи інклюзивного розвитку – залученості та справедливості. В сучасних умовах значна частина осіб, які мають право на користування пільгами за категоріальним (статусним) принципом, не мають доступу до них з різних причин (фізична недоступність, відсутність необхідних служб). Таким чином, надання пільг у натуральній формі ставить громадян у нерівноправне становище – одні можуть користуватись субсидованим благом понад норму, тоді як для інших воно взагалі недоступне. Очевидно, що відновленню справедливості у цьому питанні сприятиме реалізація третього аспекту реформи соціальних пільг, а саме їхня монетизація;

– поступовий перехід до грошової форми надання соціальної підтримки, заміна соціальних пільг адресною допомогою, що матиме позитивні наслідки ментального та економічного плану. По перше, отримуючи допомогу в грошовій формі та оплачуючи вартість субсидованого блага, реципієнти допомоги не почуватимуть себе громадянами «другого» сорту, як при споживанні натуральних допомог. По-друге, оскільки розрахунок суми допомоги здійснюється відповідно до норм споживання, населення зацікавлене в ощадному використанні субсидованих благ, адже це дає змогу зекономити кошти для задоволення інших потреб. Економічний ефект від монетизації пільг полягає також в зниженні масштабів зловживань при відшкодуванні з бюджетів вартості пільг, наданих у натуральній формі. Зміна схеми соціальної підтримки шляхом введення грошових виплат замість пільг дасть змогу досягти економії бюджетних видатків за окремими їх видами в обсязі 1/2–2/3 наявних обсягів. Отож, перехід до адресної грошової соціальної допомоги взамін пільг в сучасних умовах виступає одним із найдієвіших важелів підвищення ефективності використання коштів на соціальний захист населення.

Висновки до розділу 5

Підсумки дослідження домінант розвитку фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дають підстави зробити такі висновки:

1. Узагальнення методичних підходів до оцінювання суспільного добробуту, а також наукових поглядів на тлумачення сутності й методів оцінки ефективності дало можливість розробити власну методику аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що враховує авторську позицію щодо тлумачення суспільного добробуту, а також принципи інклюзивного розвитку. Трьохетапний алгоритм аналізу передбачає попередній розрахунок інтегрального індикатора оцінювання суспільного добробуту, формування масиву найбільш значущих показників, що визначають параметри застосування підсистем фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, а також застосування методу інтервального моделювання для встановлення залежності між цими масивами даних. Результати моделювання засвідчили, що перспективи підвищення суспільного добробуту пов'язані із збільшенням валового внутрішнього продукту та сукупних доходів населення, витрат на його соціальний захист, а також посиленням соціального характеру прямого та непрямого оподаткування.

2. Перспективні напрями трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту мають визначатись з дотриманням умов комплексності та стратегічного підходу при застосуванні його елементів. Перспективи підвищення ролі самофінансування у забезпеченні матеріальної складової суспільного добробуту пов'язані з об'єктивізацією розмірів соціальних стандартів і реформою оплати праці. У контексті підвищення ролі недержавного сектору економіки у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту обґрунтовано перспективи розвитку імпаکت-інвестування і мікрокредитування як інноваційних інструментів зовнішнього фінансування суспільного добробуту, вказано на переваги залучення до цього процесу Українського фонду соціальних інвестицій.

3. У контексті реагування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту на новітні виклики глобального розвитку запропоновано концепцію заснування Національного фонду добробуту України, визначено організаційні та фінансові засади його функціонування. Наведено аргументи щодо доцільності закріплення за Фондом повноважень виконання тимчасової програми безумовного

базового доходу, що матиме позитивний вплив на суспільний добробут в умовах дії новітніх загроз суспільному розвитку.

4. Перспективи підвищення ефективності надання суспільних послуг пов'язані із нарощуванням обсягів фінансування та впровадженням нових підходів до їх використання. Комплексна інноватизація моделі фінансування суспільних послуг має передбачати повний перехід до непрямого фінансування послуг для усіх видів суспільних благ, зняття обмежень на участь суб'єктів недержавного сектору у їх постачанні; створення правових та економічних умов для розвитку ринку соціальних послуг, поширення соціального замовлення, механізмів державно-приватного партнерства. В організаційному контексті вдосконалення фінансового забезпечення суспільного добробуту має передбачати посилення транспарентності управління, запровадження дієвих інструментів участі громадськості у формуванні пріоритетів його розвитку, імперативність соціологічних, гендерно-чутливих, інклюзивних індикаторів в оцінюванні ефективності його функціонування.

5. Пріоритети удосконалення інструментарію оподаткування споживання в світлі принципів інклюзивного розвитку мають передбачати його загальність, справедливість та ефективність. Доведено, що оподаткування доданої вартості недостатньо реалізує регуляторний потенціал, а ініціативи щодо введення преференційних елементів поглиблюють нерівність. У контексті забезпечення справедливості оподаткування споживання обґрунтовано доцільність переходу до диференціації ставок податку на додану вартість відповідно до європейської практики, що матиме позитивний вплив на показники структури споживчих витрат населення. Доведено, що політика підвищення податкового навантаження на підакцизні товари має враховувати зобов'язання держави в межах міжнародних угод, але проводитись узгоджено з країнами сусідами і з урахуванням динаміки купівельної спроможності населення. З позиції посилення регуляторного впливу акцизного податку аргументовано доцільність розширення кола підакцизних товарів за рахунок внесення до нього низки продуктів харчування, що мають негативну дію на здоров'я людини.

6. У контексті відповідності принципам інклюзивного розвитку вектори вдосконалення прямого оподаткування мають передбачати посилення загальності оподаткування, справедливого розподілу податкового навантаження, ефективності у контексті підвищення добробуту. Для забезпечення загальності оподаткування визначено заходи з протидії тіньовій зайнятості та виплаті зарплат у конвертах на рівні територіальних громад. Обґрунтовано, що зважаючи на європейські тенденції у сфері оподаткуванні доходів, посилення податкової конкуренції, а також відсутність необхідних економічних передумов перехід до прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб недоцільний. Перспективним є запровадження та поступовий розвиток непрямих методів оцінювання відповідності доходів та витрат громадян після проведення податкової амністії їхніх доходів, капіталів та майна шляхом разового всезагального декларування, так званої «нульової декларації». Радикального реформування потребує практика оподаткування нерухомості, що має передбачати перехід до вартісного підходу визначення бази оподаткування. Перспективним є впровадження за зразком інших держав поділу нерухомості на оціночні категорії залежно від низки критеріїв, що дасть можливість упередити зловживання у царині визначення вартості об'єкта оподаткування.

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [105; 106; 108; 109; 110; 111; 115; 121; 122; 138; 141; 146].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження розроблені нові підходи до вирішення проблеми формування та функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту в контексті реалізації положень концепції інклюзивного розвитку. Це дало змогу сформулювати низку концептуально-теоретичних, методологічних, науково-практичних висновків, спрямованих на досягнення мети наукового дослідження:

1. Суспільний добробут є одним із багатоаспектних наукових понять, що є результатом імплементації міждисциплінарного підходу до наукового пізнання. Обґрунтування міждисциплінарного характеру поняття суспільного добробуту дало змогу сформулювати соціологічний підхід до його тлумачення як соціально-економічного поняття, продукту існування соціальних відносин в економічному середовищі, в основу яких покладені цінності добробуту та моральні цінності, а також співпраця та суперництво як основні типи соціальної взаємодії. Розвинуто термінологічний апарат суспільного добробуту у контексті уточнення дефініцій індивідуального та колективного добробуту. Розмежовано наукові підходи до застосування фінансового механізму для забезпечення суспільного добробуту відповідно до прийняття редистрибуції. Ідентифіковано чинники суспільного розвитку, які обумовлюють необхідність трансформації фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту: прискорення розвитку технологій, інтелектуалізація та креативізація праці, метрополізація, поглиблення майнової нерівності, посилення міграційних процесів.

2. У дисертації сформовано власне бачення фінансового механізму суспільного добробуту, сутність якого розкривається через такі ознаки, як об'єкт, структура, характер зв'язку між елементами, суспільне призначення. Запропоновано розглядати фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з погляду системи як єдність функціональної і організаційної підсистем, вказано на їхній зв'язок з ключовими напрямками і рівнями забезпечення суспільного добробуту. Обґрунтовано доцільність виокремлення у складі фінансових важелів стимулів та

антистимулів, уточнено перелік принципів фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту у частині їхнього доповнення принципами інноваційності, мотивації, залученості й прозорості.

3. Узагальнення ключових аспектів тлумачення фінансового забезпечення дало можливість запропонувати власне бачення цього поняття за сутністю і з позицій системного підходу. Обґрунтовано концептуальну модель фінансового забезпечення суспільного добробуту, яка об'єднує джерела, методи внутрішнього, зовнішнього і змішаного фінансування та відповідні їм форми й інструменти, а також напрями фінансування суспільного добробуту, до яких зараховані матеріальний добробут, соціальний розвиток, середовище життєдіяльності.

4. Виокремлення ключових підходів до розуміння фінансового регулювання та застосування системного підходу дало змогу комплексно охарактеризувати фінансове регулювання суспільного добробуту за сутністю, матеріальним виявом, часовою ознакою, формами та напрямками регулювання. Розмежовано інструменти фінансового забезпечення і фінансового регулювання й доведено, що іманентною ознакою останніх є обов'язковість мотиваційної компоненти. Ідентифікація інструментарію фінансового регулювання дала змогу виробити концептуальну модель фінансового регулювання суспільного добробуту у розрізі напрямів його забезпечення.

5. Застосування базових гносеологічних принципів, плюралістичного підходу до структуризації методології пізнання дозволили виробити власний методологічний підхід до пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, що базується на використанні діалектичного методу, системного, інституційного та інформаційного підходів з дотриманням принципів детермінізму, ізоморфізму, розвитку і загального зв'язку, методів теоретичного й емпіричного пізнання. Завдяки цьому розкрито фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: з позиції системи – як цілісної складноорганізованої системи відокремлених компонент, які об'єднані ієрархічно-функціональними зв'язками; з інституційного погляду – як комплексу формальних і неформальних норм і правил для впливу на фінансові відносини, пов'язані із формуванням та

використанням фінансових ресурсів на забезпечення суспільного добробуту; відповідно до інформаційного підходу – як системи засобів для управління фінансовими комунікаціями, що є інформаційним відображенням руху грошових потоків при забезпеченні суспільного добробуту у складному інформаційному середовищі.

6. Застосування діалектичного методу пізнання для розкриття фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту дало можливість вирішити проблему амбівалентності результатів теоретичного та емпіричного пізнання фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. На підставі нового осмислення базових законів діалектики, що усуває їхню амбівалентність, розглянуто фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту за сутністю, як явище, за формою та змістом, а також виокремлено його функції. Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з позицій інституційного підходу дало змогу окреслити базові інститути, через які він реалізує своє суспільне призначення, а також вказати на інституційні «пастки», що знижують ефективність їхнього функціонування. Застосування інформаційного підходу дало змогу визначити дефініцію фінансових комунікацій як потоків інформації, інформаційного відображення грошових потоків, які супроводжують формування і використання фінансових ресурсів при забезпеченні суспільного добробуту, а також систематизувати їх на вхідні й вихідні. Обґрунтовано ключові ознаки фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з точки зору інформаційного підходу до пізнання, а також залежність його ефективності від деформацій інформаційного середовища.

7. Дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту як відкритої системи, що трансформується під впливом зовнішніх чинників, дало змогу сформулювати поняття зовнішнього середовища функціонування цього механізму і визначити його будову. Зовнішнє середовище фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту визначено як сукупність об'єднаних у політичну, економічну, соціальну та екологічну складові інститутів та породжених їхнім функціонуванням чинників, що здійснюють вплив на розвиток цього

механізму. Виокремлено ознаки зовнішнього середовища фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, до яких зараховано складність і багаторівневість, формально-неформальний характер, взаємозалежність та взаємодію інститутів і породжених ними чинників, а також динамічність.

8. Аналіз реалій самофінансування суспільного добробуту засвідчив, що внесок власних ресурсів населення у формування його матеріального добробуту занижений через дію економічних та неекономічних чинників, зокрема нестійкість економічного розвитку, несприятливі умови підприємницької діяльності. Внаслідок цього спостерігається консервація показників реального приросту доходів населення, знецінення вартості робочої сили, що віддзеркалює несправедливий перерозподіл фінансових ресурсів на користь держави і бізнесу. Обґрунтовано, що параметри доходів населення у недержавному секторі економіки формуються в економічному середовищі, яке позначене низкою негативних ознак, що зумовлює деформацію структури доходів населення та зниження у них питомої ваги доходів від економічної активності на користь соціальних трансфертів. Виокремлено причини, які стримують розвиток малого підприємництва як форми самофінансування населенням матеріального добробуту, ідентифіковано формальні та неформальні бар'єри, що стримують становлення в Україні суспільної групи громадян-власників.

9. Аналіз бюджетного фінансування суспільних послуг виявив його ключові проблеми у контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку: нерівномірний доступ до послуг в територіальному розрізі, порушення принципу залученості щодо бенефіціарів послуг приватних та суспільних закладів соціальної сфери. Оцінювання ефективності бюджетного фінансування суспільних послуг засвідчило, що вона не має вираженої позитивної динаміки. Результати аналізу засвідчили помітний зв'язок між рівнем освіти та економічною активністю, однак вказали на відірваність системи вищої освіти від потреб ринку праці. Виявлено, що попри нестабільність фінансування охорони здоров'я, останні роки позначені трендом до поліпшення суспільного здоров'я, зокрема збільшення тривалості життя та інших індикаторів, що характеризують ефективність охорони здоров'я. Доведено, що

ефективність надання суспільних послуг значною мірою залежить від підходів та інструментарію щодо цільового використання фінансових ресурсів, виділених на їхнє надання. Обґрунтовано необхідність використання при оцінюванні ефективності бюджетного фінансування суспільних послуг гендерно-чутливих, інклюзивних індикаторів, а також показників, що вимірюють самооцінку бенефіціарами кількісно-якісних параметрів надання відповідних послуг.

10. Визначено, що страхування як форма фінансового забезпечення суспільного добробуту реалізується через соціально-орієнтовані види страхових послуг та соціальне страхування. Виявлено, що для соціально-орієнтованих страхових послуг характерні низькі показники охоплення населення та недостатня ефективність страхового захисту. У соціальному страхуванні спостерігається порушення принципів інклюзивного розвитку при формуванні й використанні фінансових ресурсів. Доведено, що повне заміщення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків до роботодавця суперечить світовій практиці, порушує принципи справедливості й залученості, а зниження ставки страхових внесків призвело до поглиблення дефіциту ресурсів системи соціального страхування, її нездатності реалізувати своє функціональне призначення. Розрахунок показників ефективності пенсійного забезпечення підтвердив, що пенсійна система не виконує завдання забезпечення гідного рівня життя непрацездатних осіб. У контексті підвищення фінансової спроможності соціального страхування обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку для жінок, що забезпечить усунення дискримінації у розмірах соціальних виплат.

11. Узагальнення наукових підходів до тлумачення сутності кредитування та його ролі у забезпеченні суспільного добробуту дало змогу впорядкувати термінологічний апарат у частині розмежування ключових понять, виокремити соціоорієнтовані види кредитування, окреслити перспективи розвитку інноваційних інструментів кредитування населення, які довели свою ефективність щодо вирішення соціальних проблем та підвищення рівня добробуту суспільства відповідно до положень концепції інклюзивного розвитку. Доведено, що негативний вплив на показники кредитування справляють такі чинники, як

нестабільність грошової одиниці, криза банківської системи і недовіра населення до фінансового сектору. Виявлено, що для кредитування населення характерний значний рівень регіональної концентрації, що слугує додатковим чинником поглиблення нерівності у споживанні. Кореляційно-регресійний аналіз вказав, що перспективи розвитку кредитування населення пов'язані із забезпеченням економічного зростання та зниженням процентних ставок за кредитами.

12. Обґрунтовано, що в сучасних умовах спостерігається послаблення соціальної функції оподаткування доходів, його трансформації спрямовані на захист інтересів заможних верств суспільства і дискримінаційні щодо платників з низькими доходами. В контексті інклюзивного соціально-економічного розвитку держави не відповідає критерію справедливості занижене оподаткування пасивних доходів населення та доходів від спадщини і майна, пропорційний підхід до їхнього оподаткування, порівняно вище податкове навантаження на доходи від трудової зайнятості, що сприяє поглибленню майнової нерівності. Проведені розрахунки вказали, що податку на нерухомість притаманні регресивність та дискримінаційний характер щодо платників з низькими доходами, а недоліки обліку бази оподаткування нівелюють дотримання принципу інклюзивності оподаткування.

13. Дослідження соціальних аспектів оподаткування споживання довело, що з позиції дотримання принципів інклюзивного розвитку та позитивного впливу на суспільний добробут виправданим є встановлення преференцій з податку на додану вартість для суб'єктів малого підприємництва, використання знижених ставок податку для окремих товарних груп. Встановлено, що акцизний податок демонструє високу ефективність щодо зменшення обсягів споживання шкідливих для здоров'я товарів, однак у зв'язку із проведенням політики стриманого підвищення акцизних ставок ефективна ставка податку знижується.

14. У дисертації запропоновано авторський підхід до тлумачення бюджетних трансфертів і розмежовано їх за організаційною та функціональною ознаками. Кореляційний аналіз та регресійне моделювання засвідчили тісний зв'язок між рівнем обтяжливості витрат на оплату житлово-комунальних послуг і показником

енергетичної бідності, позитивний вплив на рівень енергетичної бідності населення видатків бюджету на програму житлових субсидій. Оцінювання програм бюджетних соціальних трансфертів засвідчило їхню недостатню ефективність та збереження високого рівня депривацій, що пояснюється непослідовністю державної політики у цій сфері, необ'єктивністю соціальних стандартів, помилками включення та прогалинами у порядку призначення соціальних виплат.

15. Узагальнення наукових поглядів на тлумачення ефективності, а також методичних підходів до оцінювання суспільного добробуту дало змогу запропонувати методику аналізу ефективності функціонування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, базовану на застосуванні методу інтервального моделювання для встановлення залежності між масивами даних, що визначають рівень суспільного добробуту та параметри застосування підсистем фінансового механізму. В рамках цієї методики запропоновано використання інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту, порядок розрахунку якого розроблений з урахуванням дотримання принципів інклюзивного розвитку та авторського підходу до тлумачення суспільного добробуту. Проведене моделювання довело, що перспективи підвищення суспільного добробуту пов'язані із забезпеченням зростання ВВП та доходів населення, трансформацією підходів до фінансування суспільних послуг, а також посиленням соціального характеру прямого та непрямого оподаткування.

16. Перспективи підвищення ролі самофінансування у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту пов'язані із приведенням до об'єктивних розмірів соціальних стандартів та реформою оплати праці відповідно до визнаної міжнародної практики. Вироблено алгоритм об'єктивізації параметрів соціальних стандартів. У контексті розширення участі недержавного сектору у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту окреслені перспективи розвитку в Україні імпакт-інвестування та мікрокредитування із залученням до цього процесу Українського фонду соціальних інвестицій. Розроблено концептуальні засади заснування Національного фонду добробуту України як інституту протидії новітнім загрозам глобального розвитку й закріплення за ним повноважень з

реалізації програми тимчасового безумовного базового доходу. Моделювання варіантів введення індивідуально-накопичувальної схеми пенсійного страхування довело, що найбільший вплив на його ефективність має індикатор страхового стажу, навіть за умови низьких значень інвестиційного доходу. Однак перспективи впровадження цієї схеми пов'язані із створенням відповідних суспільно-політичних, економічних та організаційних передумов.

17. Обґрунтовано доцільність переходу до диференціації ставок податку на додану вартість, що посилить соціальний характер оподаткування. Вказано на необхідність розширення переліку підакцизних товарів за рахунок внесення до нього низки продуктів харчування, що мають негативну дію на здоров'я людини. Наведено аргументи щодо недоцільності переходу до прогресії ставок податку на доходи фізичних осіб, однак обґрунтовано доречність зрівняння податкового навантаження на активні та пасивні доходи населення. Доведено, що практика оподаткування нерухомості потребує радикального реформування, що має передбачати перехід до вартісного підходу визначення бази оподаткування. Оцінювання варіантів реформування соціальних пільг довело необхідність реалізації алгоритму поступового переходу від пільг до адресної грошової підтримки, що матиме позитивні наслідки економічного та морально-етичного характеру.

Основні результати дослідження використовуються в діяльності Міністерства фінансів України, Управління економічного розвитку та фінансів Міністерства культури та інформаційної політики України, Департаменту фінансового забезпечення Міністерства соціальної політики України, Територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській та Тернопільській областях, Департаменту фінансів Тернопільської ОДА, Департаменту соціального захисту населення Волинської ОДА, Івано-Франківського регіонального відділення Асоціації міст України, Виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради, а також у навчальному процесі Західноукраїнського національного університету (додаток Ш).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абучакра Р., Хури М. Эффективное правительство для нового века. Реформирование государственного управления в современном мире. М.: Олимп-Бизнес, 2017. 257 с. URL: http://optimacenter.org/userfiles/Эффективное_управление.pdf
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності; пер. з англ. О. Дем'янчука. К.: Наш формат, 2016. 440 с.
3. Акимова Т. А. Теория организации: уч. пос. для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 367 с.
4. Актуальні питання реформування управління сферою культури у сучасних умовах. Аналітична записка. Веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 13 квітня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/aktualni-pitannya-reformuvannya-upravlinnya-sferoyu-kulturi-u>
5. Алексеєнко Л. М., Гурняк С. В. Споживче кредитування в Україні: тенденції та перспективи розвитку. *Наука й економіка*. 2011. № 2(22). С. 7-10.
6. Аляб'єва С. С., Коваль К. О., Мензул О. М. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: проблеми та державний інструментарій їх вирішення. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 1. С. 128-134.
7. Аналітична записка за результатами публічного звітування головних розпорядників коштів обласного бюджету Тернопільської області за підсумками 2016 року / Малиняк Б. та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 32 с.
8. Аналітична записка про ефективність використання коштів обласного бюджету Тернопільської області на підтримку і розвиток театрального та філармонійного мистецтва / Малиняк Б. та ін. Тернопіль: ZAZA-print, 2017. 57 с.

9. Андрощук О. Є. Фінансова комунікація акціонерних товариств: теорія і практика. *Наукові праці КНТУ. Серія: Економічні науки*. 2009. Вип. 15. С. 251-257.
10. Андрусенко Г. О., Мостовий Г. І. Державне регулювання макроекономічними процесами: Опорний конспект лекцій. Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2003. 168 с.
11. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). Монографія. Львів: Каменяр, 2000. 305 с.
12. Арапетян А., Архипчук О. Чисті прибутки соціального підприємництва. *Практика управління*. 2008. № 7. URL: http://svb.ua/sites/default/files/Social_enterprises.pdf
13. Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки. *Фінанси України*. 2005. № 5. С. 54–59.
14. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М. Политиздат, 1980. 368 с.
15. Бабина Н. В. К вопросу о классификации потребительских кредитов. *Сервис в России и за рубежом*. 2009. № 1. С. 25–36.
16. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: навч. посіб.; за заг. ред. В. Д. Базилевича. К.: Атіка, 2004. 368 с.
17. Базовий індекс споживчих цін. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ct/bisc/bisc_u/arh_bisc_u.htm
18. Бак Н. Фінансування дошкільної освіти в Україні: проблеми та напрямки їх подолання. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 2. С. 81-87.
19. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? М.: Финансы и статистика, 1994. 384 с.
20. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента: учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 1998. 477 с.

21. Баласанян В. Культура і реформа децентралізації: що робити з клубними установами? Ліга.Блоги. 2019. 5 грудня. URL: <https://blog.liga.net/user/vbalasanian/article/35236>
22. Баранник Л. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія та реальність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 16. С. 249-255. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7037/1/36.pdf>
23. Балацкий Е. М. Институциональные и технологические ловушки: калейдоскоп идей. Капитал страны. 2012. 4 марта. URL: https://kapital-rus.ru/articles/article/institucionalnye_i_tehnologicheskie_lovushki_kalejdoskop_idej/
24. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: монографія. Одеса: вид-во «ВМВ», 2009. 380 с.
25. Барковська О. Я., Рогуля О. Ю., Лебединець В. О., Огарь С. В. Теоретико-методичні підходи до впровадження системи моніторингу працевлаштування фахівців фармації. *Управління, економіка та забезпечення якості в фармації*. 2019. № 2 (58). С. 6-15.
26. Бахтеева Т. Противопоставляют государственную медицину частной бессмысленно и некоректно. URL: <http://debaty.tochka.net/225-tatyana-bakhteeva-protivopostavlyat-gosudarstvennuyu-i-chastnuyu-meditsinu-bessmyslenno-i-nekorrektno/?lang=ru>
27. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. СПб., 1876. 576 с.
28. Бергсон А. Творческая эволюция. М.: Канон-пресс, 1998. 384 с.
29. Бернар И., Колли Ж. К. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология: В 2-х т. Т. II: Пер. с фр. М.: Международные отношения, 1994.
30. Берталанфи К. Л. Фон. Общая теория систем – критический обзор. Исследования по общей теории систем: Сб. пер.; Общ. ред. и вст. ст. В. Садовського и Э. Юдина; пер. с англ. Н. Юлиной. М.: Прогресс, 1969. С. 23-82. URL: http://grachev62.narod.ru/bertalanffy/bertalanffy_1.html

31. Бечко П., Барабаш Л., Бондаренко Н., Власюк С. Напрями посилення соціальної спрямованості оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 3. С. 452-461.
32. Бистряков І., Клиновий Д. Суверенні фонди як інструмент стабілізації економіки в надзвичайних ситуаціях. Веб-сайт Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». URL: <http://www.ecos.kiev.ua/news/view/902>
33. Бланк И. А. Финансовый менеджмент: учебный курс. изд. 2-е, перераб. и доп. К.: Эльга, Ника-центр, 2006. 653 с.
34. Блауберг И. В., Садовский В. Н., Юдин Б. Г. Философский принцип системности и системный подход. *Вопросы философии*. 1978. № 8. С. 39-52.
35. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М.: Дело, 1994. 720 с.
36. Блейхер В. М., Крук И. В. Толковый словарь психиатрических терминов: в 2 т. Ростов н/Д.: Феникс, 1996. Т. 1. 480 с.
37. Бобох Н. Формування в Україні механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2013. № 5. С. 55-63
38. Богатир Н. Соціальне підприємництво як неоціненна необхідність для України. Vox Ukraine: аналітична платформа. 2016. 15 лютого URL: <https://voxukraine.org/2016/02/15/sotsialne-pidpryemnytstvo-yak-neotsinenna-neobhidnist-dlya-ukrainy-ua/>
39. Боднарук Т. Ефективність трансфертної політики в системі міжбюджетних відносин. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 5 (83). С. 146-153.
40. Борщенко Т. І. Генеза теорії суспільного добробуту. *Інтелект XXI*. 2016. № 5. С. 46-50.
41. Бочкарева В. К. Интегральный показатель качества жизни. Народонаселение. 2001. № 3. С. 63–67.
42. Бречко О. В. Фінансовий механізм державного регулювання економіки регіону (на прикладі Тернопільської області): дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03

- / Київський національний економічний ун-т. К., 2004. 254 с.
43. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Віче*. 2008. № 10. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/960/>
 44. Булетова Н. Е. Оценка устойчивости региональной экономики в системе стратегического управления развитием территории: дисс. ... д-р экон. наук: 08.00.05; Волгоградский институт управления. Волгоград, 2018. 433 с.
 45. Буник В. Поняття політичної системи суспільства: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2010. Вип. 15. С. 7-10.
 46. Бурденюк Т., Свірський В. Теоретичні засади фінансового механізму. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 201-205.
 47. Бурдьє П. Социология политики. Пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.
 48. Бурдьє П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3. № 5. С. 60-74.
 49. Бутинець Т. Теорія і методологія господарського контролю: інституційний підхід. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2009. Вип. 49. Ч. 3. URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/viewFile/91047/87664.pdf>
 50. Бхаттачарджи А., Ситник Н. І. Методологія і організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках. Навчальний посібник. 2016. 159 с.
 51. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/find?text=%F0%E5%ED%F2%ED%E0>
 52. Бюджетний менеджмент: підручник / В. М. Федосов та ін.; за заг. ред. В. М. Федосова. К.: КНЕУ, 2004. 864 с.
 53. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчёт согласия. Границы свободы / *Нобелевские лауреаты по экономике*. Т. 1 / Фонд экономической инициативы; Гл. ред. кол.: Нуреев Р. М. и др. М.: Таурус

- Альфа, 1997. 560 с. URL: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/143.pdf>
54. В Совете НБУ считают, что в Украине монополизирована почти половина рынков. UAprom.info. 2017. 14 ноября. URL: <http://uaprom.info/news/161561-sovete-nbu-schitayut-ukraine-monopolizirovana-pochti-polovina-rynkov.html>
 55. В Україні багато вакансій із зарплатою понад 15 тисяч – Розенко. Главком. 2018. 21 березня. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/v-ukrajini-bagato-vakansiy-iz-zarplatoyu-ponad-15-tisyach-rozenko--482989.html>
 56. В Україні зосереджені запаси корисних копалин на 11 трильйонів доларів, - Мінприроди. URL: https://censor.net/ua/news/431541/v_ukrayini_zoseredjeni_zapasy_korysnyh_kopalyn_na_11_trylyioniv_dolariv_minpryrody
 57. В Україні планують створити Фонд національного добробуту. URL: <https://zpfakty.net.ua/society/v-ukraini-planuyut-stvoriti-fond-nacionalnogo-dobrobutu>
 58. В Україні хочуть легалізувати ринок оренди житла. Економічна правда. 2019. 2 серпня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/08/2/650247/>
 59. Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах). Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 60. Валовий внутрішній продукт за категоріями доходу. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 61. Васечко Л. Співвідношення понять «фінансовий механізм», «механізм фінансування», «фінансове забезпечення» та «фінансове регулювання». *Вісник Львівського університету. Серія «Економіка»*. 2009. Вип. 41. С. 103–107.
 62. Василенко Л. І., Василенко А. В. Фінанси: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2003. 199 с.
 63. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС, 2000. 416 с.
 64. Василик О. Д. Теорія фінансів: підручник. 4-те вид., доп. К.: НІОС, 2003. 411 с.
 65. Василик О., Павлюк К. Бюджетна система: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 544 с.

66. Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти в Україні: вибрані питання: Звіт № 42450_UA Управління з питань подолання бідності та економічного менеджменту Світового банку. П. Сааведра та ін.; за ред. П. Сааведра. К.: ДП «Видавничий дім “Козаки”», 2008. 168 с.
67. Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. / сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл П. П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
68. Веблен Т. Теория праздного класса; пер. с англ. вступ. Статьи С. Сорокиной; общ. ред. В. Мотылева. М.: Прогресс, 1984. 368 с.
69. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
70. Верзун А., Ковалів В. Необхідність впровадження прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК*. 2013. № 20(1). С. 173-178
71. Винокуров Я. Майже половина компаній в Україні працювала у «тіні» минулого року – опитування бізнесу. *Hromadske*. 2019. 11 жовтня. URL: <https://hromadske.ua/posts/majzhe-polovina-kompanij-v-ukrayini-pracyuvala-u-tini-minulogo-roku-opituvannya-biznesu>
72. Виртосу І. Доступ до культури: найцікавіші музеї, адаптовані для незрячих дітей. Веб-сайт проекту «Нова Українська школа». 2019. 10 жовтня. URL: <https://nus.org.ua/articles/dostup-do-kultury-najtsikavishi-muzeyi-adaptovani-dlya-nezryachyh-ditej/>
73. Витрати і ресурси домогосподарств України за II квартал 2019 року (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/gdvdg/Arh_vrduB_u.htm
74. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2018. 380 с.

75. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2018 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. Ч. 1. К., 2019. 379 с.
76. Вища освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 298 с.
77. Відкритість та прозорість суспільних фінансів в Україні: Спроба оцінки та рекомендації / Акімова І. та ін.; за ред. І. Акімової. Київ: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2003. 141 с.
78. Відповіді на поширені питання про міжнародні закупівлі. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 24 травня. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/vidpovidi-na-poshireni-pitannja-pro-mizhnarodni-zakupivli>
79. Внукова Н., Кузьминчук Н. Соціальне страхування: кредитно-модульний курс. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 412 с.
80. Возняк Г. В. Видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я: оцінка ефективності. *Фінанси України*. 2014. № 4. С. 94-107.
81. Волков А. О потребительском кредитовании. *Банковское дело*. 2013. №12. С. 13–14.
82. Волкова О. И. Экономика предприятия: учебник / О. И. Волкова и др. М.: Инфра-М, 2001. 520 с.
83. Воробйов Ю. М., Воробйова О. І., Блажкевич О. Г. Фінансова безпека будівельних підприємств: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 180 с.
84. Воробйов Ю. М., Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 232 с.
85. Воронкова О. М. Інституціональні пастки ефективного розвитку податкового менеджменту в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2757>

86. Гакаленко Т. М. Трансформаційні процеси як фактор низького рівня добробуту населення України. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2005. Т. 44. С. 26–31.
87. Галата Я. Приватизаційне кидало. *Політика і культура*. 2002. № 11. С. 27.
88. Галушка З. І. Розвиток теорії добробуту: суперечності чи неможливість прийняття ефективних рішень? *Економічна теорія*. 2008. № 1. С. 22-29.
89. Гальчинський А. Власність, яка вона є чи зможемо подолати глибоку реформованість? *Дзеркало тижня*. Україна. 2000. 29 вересня. URL: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/vlasnist,_yaka_vona_e_chi_zmozhemo_podolati_gliboku_deformovanist.html
90. Гегель Г.-В. Ф. Сочинения: в 14 т. М.: Государственное издательство политической литературы, 1929. Т. 1. 473 с.
91. Гелетуха Г. Унікальний податок на «зелені» котельні. *Економічна правда*. 2019. 7 червня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/06/7/648539/>
92. Гендерно-орієнтоване бюджетування в Україні: теорія і практика: Метод. посіб. К.: ФОП Клименко, 2016. 92 с.
93. Герасименко Г. Гендерні невідповідності пенсійної системи в Україні: проблеми та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. №2. С. 55–63.
94. Глущенко О. В. Формування фінансової архітектоніки забезпечення національного добробуту: дис.. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 466 с.
95. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти: навч. посіб.; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. 158 с.
96. Головні факти про електронні сигарети та їх вплив на здоров'я. Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/golovni-fakti-pro-elektronni-sigareti-ta-ih-vliv-na-zdorovja->

97. Голубєва О. Схаменулися! У розпал пандемії влада вирішила відроджувати СЕС. 112.Ua. 2020. 15 березня. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/skhamenulysia-u-rozpal-pandemii-vlada-vyrishyla-vidrodzhuvaty-ses-529160.html>
98. Гончаренко М. Розвиток механізму оподаткування нерухомого майна, відмінного від земельної ділянки. *Державне будівництво*. 2018. № 1. URL: http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/2/2_3.pdf
99. Гончарова С., Семенченко А. Інструментарій державного регулювання доходів найманих працівників. URL: [http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій\(3\).pdf](http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11797/1/Тези%202015%20Інструментарій(3).pdf)
100. Горбунов О. В. Бюджетний менеджмент в системі державного регулювання економіки. Дис. ... канд. екон. наук спец.: 08.00.03; Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький, 2018. 272 с.
101. Гордієнко Л. Роль соціальних трансфертів у формуванні доходів населення. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 36. Ч. II. Т. 1. С. 38-42.
102. Горин В. П. Бюджетне забезпечення житлових потреб громадян як передумова підвищення якості життя населення. *Фінансові важелі подолання бідності в Україні: монографія / О. П. Кириленко та ін.; за ред. О. П. Кириленко*. Тернопіль: ТНЕУ, Економічна думка, 2010. С. 227-238.
103. Горин В. П. Бюджетне стимулювання кіноіндустрії в Україні: необхідність, реалії та перспективи. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 26 листопада 2015 р.)*. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 65-69.
104. Горин В. П. Бюджетне фінансування освіти у світлі критеріїв соціальної безпеки. *Фінансова система України. Збірник наукових праць*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Випуск 15. С. 248-255.
105. Горин В. П. Вдосконалення оподаткування особистих доходів в контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку. *Регулювання, значення та*

- ефективність міжнародного економічного співробітництва: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (ГО «Київський економічний науковий центр», м. Київ, 13 червня 2020 р.). Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 56-60.*
106. Горин В. П. Вдосконалення прямого оподаткування в контексті інклюзивного розвитку. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 98-101.*
107. Горин В. П. Вектори удосконалення фінансової політики у галузі культури. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: Збірник тез доповідей Першої Інтернет-конференції професорсько-викладацького складу кафедри фінансів (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 16-19.*
108. Горин В. П. Гендерне бюджетування як інструмент інклюзивного розвитку. *Четверті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць / за редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 27 листопада 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 13-17.*
109. Горин В. П. Дискусійні питання сутності та критеріїв оцінювання ефективності бюджетного менеджменту на рівні територіальних громад. *Управління фінансами територіальних громад: теорія і практика. Монографія / О. П. Кириленко та ін.; за заг. ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2019. С. 100-111.*
110. Горин В. П. Дискусійні питання сутності та критеріїв оцінювання ефективності бюджетного менеджменту. *Економіка та держава. 2020. № 5. С. 155-160.*
111. Горин В. П. До питання про посилення соціального характеру оподаткування підакцизних товарів. *Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених (АЦ*

- «Нова економіка», м. Київ, 27 червня 2020 р.). Київ: АЦ «Нова економіка», 2020. С. 83-86.
112. Горин В. П. До питання про сутність і таксономію публічних послуг. *Інноваційна економіка*. 2012. № 2. С. 72-77.
113. Горин В. П. До питання про сутність та необхідність розробки соціального бюджету. *Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи*: збірник матеріалів доповідей Науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Форос, 22 жовтня 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2012. С. 214-218.
114. Горин В. П. Домінанти формування трудових доходів населення в умовах перехідної економіки України. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму*: збірник науково-методичних праць (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.). Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 68-70.
115. Горин В. П. Методичні підходи до фінансової оцінки суспільного добробуту. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2011 р.). Тернопіль: Вектор, 2011. С. 15-19.
116. Горин В. П. Проблема регулювання пенсійного віку в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків*: збірник тез доповідей Другої Всеукраїнської Інтернет-конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 18-22.
117. Горин В. П. Проблеми впровадження в Україні інноваційних методів фінансування вищої освіти. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. Випуск 12/1. С. 16-19.

118. Горин В. П. Проблеми ефективності бюджетного стимулювання житлового будівництва. *Сталий розвиток економіки*. 2015. Випуск 2. С. 26-34.
119. Горин В. П. Проблеми організації діяльності фондів соціального страхування в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповіді Третьої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.)*. Тернопіль: Вектор, 2017. С. 40-43.
120. Горин В. П. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість. *Галицький економічний вісник*. 2013. Випуск 2. С. 118-126.
121. Горин В. П. Проблеми побудови системи показників результативності бюджетних програм. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози: Збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль – Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 р.)*. Тернопіль – Вишнівець: ТНЕУ, 2015. С. 173–176.
122. Горин В. П. Проблеми реформування системи соціальних пільг в Україні. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2012 р.)* Тернопіль: Вектор, 2012. Ч. 1. С. 15-19.
123. Горин В. П. Проблеми сучасного акцизного оподаткування: фіскальні та соціальні наслідки. *Наука молода*. 2004. Вип. 2. С. 133–136.
124. Горин В. П. Проблеми фінансового регулювання доходів населення в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні: збірник наукових праць Львівського національного університету ім. І. Франка*, 2018. Випуск 40. Ч. 1. С. 99-108.
125. Горин В. П. Резерви збільшення доходів бюджетів територіальних громад в умовах реформи децентралізації. *Бізнес-навігатор*. 2018. Випуск 6 (49). С. 168-172.

126. Горин В. П. Розвиток оподаткування споживання у світлі критеріїв інклюзивного розвитку. *Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Східноукраїнський інститут економіки та управління, м. Запоріжжя, 27 червня 2020 р.)*. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2020. С. 11-14.
127. Горин В. П. Роль бюджету держави в умовах перехідної економіки України. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5. С. 259-265.
128. Горин В. П. Роль інститутів фінансового ринку у формуванні суспільного добробуту. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 3. С. 140-148.
129. Горин В. П. Роль кредитування домогосподарств у підвищенні суспільного добробуту в Україні. *Наука й економіка*. 2017. Випуск 1 (45). С. 7-15.
130. Горин В. П. Роль пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту. *Сталий розвиток економіки*. 2017. Випуск 1 (34). С. 158-167.
131. Горин В. П. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення соціальних проблем. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.)*. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. С. 25-30.
132. Горин В. П. Соціальне страхування як форма фінансування суспільного добробуту: теоретичні засади та проблеми організації. *Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Випуск 5(58). С. 172-175.
133. Горин В. П. Суспільно-політичні детермінанти бюджетної політики у сфері видатків. *Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпропетровськ, 2-3 жовтня 2012 р.)*. Дніпропетровськ: Герда, 2012. С. 201-205.
134. Горин В. П. Тенденції та проблеми забезпечення державних соціальних гарантій у сфері доходів населення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ: матеріали Загальноуніверситетської наукової конференції професорсько-викладацького*

- складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2013 р.). Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2013. С. 19-23.
135. Горин В. П. Тенденції формування та проблеми диверсифікації фінансових ресурсів галузі освіти. *Wissenschaft und Bildung: organisatorische und wirtschaftliche Gesichtspunkte: Tarif Monographie*. Verlag SWG imex GmbH Nürnberg, Deutschland, 2015. P. 5-15.
136. Горин В. П. Теоретичні засади кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2017. Випуск 1 (50). С. 152-165.
137. Горин В. П. Теоретичні засади фінансового регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні: збірник наукових праць ЛНУ імені І. Франка*. 2017. Випуск 37. Ч. 1. С. 105-115.
138. Горин В. П. Транспарентність бюджетного процесу як вияв реалізації принципу інклюзивності управління публічними фінансами. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспективи розвитку: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», м. Одеса, 13 червня 2020 р.)*. Одеса: ЦЕДР, 2020. С. 68-71.
139. Горин В. П. Фінансове регулювання соціальної безпеки. *Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: колективна монографія у 2 т*. Дніпропетровськ: «ФОП Дробязко С. І.», 2014. Т. 2. С. 307-317.
140. Горин В. П. Фінансове стимулювання аграрного сектору як чинник підвищення суспільного добробуту. *Прикладна економіка – від теорії до практики: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 50-річчю ТНЕУ (ТНЕУ, м. Тернопіль, 20 жовтня 2016 р.)*. Тернопіль: Вектор, 2016. С. 90-92.
141. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2020. 516 с.

142. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту в світлі інституційного підходу до наукового пізнання. *Агросвіт*. 2020. № 10. С. 57-64.
143. Горин В. П. Фінансові аспекти реформування охорони здоров'я у зарубіжних державах: висновки для України. *Світ фінансів*. 2014. Випуск 1. С. 168-179.
144. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки. *Фінансова система України*. Збірник наукових праць. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Випуск 23. С. 216-221.
145. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів соціального страхування в контексті критеріїв сталого розвитку. *Формування фінансового механізму сталого розвитку України*: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 200-209.
146. Горин В. П., Булавинець В. М. Перспективи заснування суверенного фонду добробуту в Україні у контексті реагування на новітні виклики суспільному добробуту. *Економічний дискурс*. 2020. № 2. С. 109-116.
147. Горин В. П., Булавинець В. М. Плата за землю як інструмент фіскального регулювання суспільного добробуту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С.46-52.
148. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2018. Випуск 32. С. 158-163.
149. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 5/1. С. 11-17.
150. Горин В. П., Марціясь Б. І. Особливості функціонування соціальної податкової пільги в Україні. *Наукові дослідження: закономірності та парадокси*: збірник матеріалів міждисциплінарної науково-практичної конференції / укладач

- Л. І. Юдіна (Портал «Футуролог», м. Київ, 18 травня 2018 р.). Київ: Юдіна Л. І., 2018. С. 75-77.
151. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Випуск 24. Ч. 2. С. 58-63.
152. Государственные финансы: учебное пособие для студентов экон. вузов и фак. / В. М. Федосов и др.; под ред. В. М. Федосова. К.: Лыбидь, 1991. 276 с.
153. Грановська Л. М. Інституціональне забезпечення раціонального природокористування в аграрному секторі економіки півдня України. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 2. С. 12-20.
154. Гречко А. Роль інституційного середовища у розвитку національної економіки. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва*. 2013. Вип. 11. С. 27-33.
155. Гривківська О. В. Теоретичні підходи до визначення фінансового забезпечення діяльності підприємств. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 2. С. 12–15.
156. Григоренко Ю. Базовий дохід: Що це таке і чи можна його впровадити в Україні. URL: <https://ua.112.ua/statji/bazovy-dokhid-shcho-tse-take-i-chy-mozhna-ioho-vprovadyty-v-ukraini-488004.html>
157. Гринберг Р. С., Рубинштейн А. Я. Индивидуум&Государство: экономическая дилемма. М.: Весь Мир, 2013. 480 с.
158. Гринкевич С., Севастьянова Г., Голубка М. Податок на додану вартість у контексті непрямого оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 178-186.
159. Грищенко А. І. Освітнє кредитування: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 3. С. 38-42.
160. Грیشнова О., Думанська В. Екологічний фактор соціальної відповідальності. *Економіка и управление*. 2011. № 3. С. 32-41.
161. Грошові перекази в Україну з-за кордону з 2008 по 2019 рр. (млн дол США). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/>

162. Гуржий Т. Динаміка джерел і структури фінансових ресурсів домогосподарств. *Інтелект XXI*. 2018. № 4. С. 58-63.
163. Гурик М., Шумка М. Трансформація специфічних ознак патерналізму в умовах децентралізації в Україні. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 26-32.
164. Гуцан Т. Аналіз матеріальної складової рівня життя населення та особливості її регулювання в національній економіці. *Бізнес-Інформ*. 2013. №7. С. 192-196.
165. Даудова Г. В., Тукешева Т. Д. Упровадження гендерно-орієнтованого бюджетування в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2(57). URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-2/doc/2/04.pdf>
166. Де найвища орендна плата за паї. URL: <https://agroreview.com/news/de-najvyshcha-orendna-plata-za-pai?page=21>
167. Делія О. В. Складники політичного середовища державної політики в структурі зовнішнього середовища. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2018. № 1 (61). С. 68-72.
168. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: моногр. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2008. 496 с.
169. Дем'янишин В. Г., Горин В. П. Діалектичний підхід до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. *Інноваційна економіка*. 2020. № 2-3. С.147-155.
170. Дем'янишин В. Г., Горин В. П. Податок на майно як інструмент фінансового регулювання суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2020. Вип. 3. С. 40-50.
171. Демчишак Н. Б. Податкова політика в Україні: фіскальний та регулювальний аспекти впливу непрямого оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.3. С. 209-215.
172. Депутати планують зменшити вік виходу на пенсію URL: <http://soc-in.com/component/content/article/4-news/3124-deputatiplanuyut-zmenshiti-vik-vihodu-na-pensiyu.html>.
173. Депутати пропонують знизити пенсійний вік для жінок до 55 років. Інтернет-газета «Ukr.media». 12.03.2014 URL: <https://ukr.media/ukrain/217701/>.

174. Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі / За ред. Ю. Немеца, Г. Райта. К.: Основи, 1998. 542 с.
175. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 р. № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2017-%D0%BF>
176. Деякі питання соціального захисту застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 145 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/145-2017-п>
177. Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats.php>
178. Динаміка розвитку часткової компенсації кредитів комерційних банків. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/stats2.php>
179. Дідик Л. М. Фінансовий механізм управління діяльністю сучасного підприємства. *Економічний вісник НГУ*. 2011. № 2. С. 92-100.
180. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / за ред. М. Кузнєцової; відп. за вип. О. Колпакова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 362 с.
181. Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва. Статистичний збірник / за ред. М. Кузнєцової; відп. за вип. О. Колпакова. К.: Державна служба статистики України, 2016. 485 с.
182. Длугопольський О. Перспективи застосування зарубіжних моделей фіскального федералізму в умовах трансформаційної економіки України. *Журнал європейської економіки*. 2007. Т. 6 (№ 2). С. 198-232.
183. Длугопольський О. В. Економіка добробуту та критерії її оцінки: політекономічний підхід. *Наука й економіка*. 2007. Вип. 3 (7). С. 5-20.
184. Длугопольський О. В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій: теоретичні та прикладні аспекти. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 2. С. 113-122.
185. Длугопольський О., Длугопольська Т. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від

- теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2 (30). С. 32-46.
186. Довбенко М. Видатний дослідник економічної нерівності. *Економічна теорія*. 2016. № 2. С. 100-105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2016_2_9
187. Довідник показників нормативної грошової оцінки земель населених пунктів станом на 01.01.2020. Офіційний веб-сайт Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-zemel-naselenykh-punktiv-stanom-na-01-10-2019/>
188. Довідник показників нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні станом на 01.01.2020. Офіційний веб-портал Держгеокадастру. URL: <https://land.gov.ua/info/dovidnyk-pokaznykiv-normatyvnoi-hroshovoi-otsinky-silskohospodarskykh-uhid-v-ukraini-stanom-na-01-01-2019/>
189. Довідники податкових пільг №99/1 та №99/2, станом на 01.07.2020 р. *Дебет-Кредит*. URL: https://services.dtki.ua/catalogues/other_dov/21
190. Дорошенко Г. Екологічно відповідальне підприємництво в Україні: правові аспекти. *Юридична газетаOnline*. 2017. № 23 (573). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/ekologichno-vidpovidalne-pidpriemnictvo-v-ukrayini-pravovi-aspekti.html>
191. Дослідження практик КСВ. Центр «Розвиток КСВ». URL: <https://csr-ukraine.org/research/>
192. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП – або 846 млрд гривень – перебуває в тіні. Веб-сайт Національного банку України 2020. 17 лютого. URL: <https://bank.gov.ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuvaye-v-tini>
193. Доступні кредити 5-7-9%: Державна програма. URL: <https://5-7-9.gov.ua/#prog>
194. Доходи та витрати населення. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
195. Дребот О., Гадзало А. Інституціональне забезпечення природокористування: проблеми термінології. *Економіка України*. 2018. № 5 (678). С. 73-84.

196. Дрібні хижаки: що чекає на сектор мікрокредитування в Україні. URL: <https://mind.ua/publications/20185861-dribni-hizhaki-shcho-chekae-na-sektor-mikrokredituvannya-v-ukrayini>
197. Дрозд Н. Фонди суверенного добробуту як особливі міжнародні інвестори в умовах глобального фінансового спаду. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 144. С. 7-10.
198. Дубина М. В. Теоретична основа інституціоналізму як наукового напрямку економічної науки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 27. Ч. 1. С. 8-11.
199. Дубинецька П. П. Податкове регулювання в системі управління національним господарством: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2015. 254 с.
200. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення від оподаткування в Україні: нові виклики. К.: Інститут соціально-економічної трансформації Центр соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine, 2019. 52 с. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uploads/assets/files/2019/Pdf/Analiz-shem-2019-FINAL.pdf>
201. Дулько А. М. Становлення і розвиток оподаткування нерухомого майна в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Університет ДФС України. Ірпінь, 2017. 207 с.
202. Дутчак А. В. Соціально-економічний механізм функціонування ринкового розподілу доходів: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2015. 250 с.
203. Економічна активність населення України 2011: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2012. 203 с.
204. Економічна активність населення України 2013. Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2014. 197 с.

205. Економічна активність населення України 2014: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2015. 207 с.
206. Економічна активність населення України 2018. Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 205 с.
207. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т 1. / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Академія, 2000. 864 с.
208. Економічна статистика / Навколишнє природне середовище. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
209. Економічна статистика / Національні рахунки. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
210. Енергетична бідність в Україні. Огляд чинників та інструментів державної політики. Аналітична записка. Проект «Energy poverty – Guidance for State Policy and Public Discourse on Energy Poverty in the time of Reform». К.: АЦ DiXi Group; World Experience for Georgia, 2019. 20 с. URL: http://dixigroup.org/storage/files/2019-02-07/energy_poverty_web.pdf
211. Етимологічно-семантичний словник української мови / за ред. Ю. Мулика – Луцика. У 4-х т. Т. 2. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1982. 401 с.
212. Європейський тиждень імунізації. КЗОЗ «Харківський міський центр здоров'я». 2019. 16 квітня. Веб-сайт КНП «Міська поліклініка № 20 Харківської міської ради». URL: <http://20pol.city.kharkov.ua/європейський-тиждень-імунізації/>
213. Євтух О. Іпотечний механізм інвестування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2001. 259 с.
214. Євтух О. Т. Іпотека: житлове кредитування. Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2000. 180 с.
215. Євтушевська О. В. Особливості сприйняття добробуту у секулярному суспільстві. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4046>
216. Ємельянова Л. Складові інституційних реформ у контексті формування акціонерного капіталу в країнах із перехідною економікою. *Науковий вісник*

- Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6. Ч. 1. С. 120-125.*
217. Єпіфанова І., Маковецька О. Основні аспекти розвитку малого бізнесу в Україні. *Труди Одеського політехнічного університета. 2009. Вип. 1 (31). С. 211-215.*
218. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. К.: НІСД, 2009. 336 с.
219. Жукевич С. Теоретичні підходи до розуміння середовища як об'єкту стратегічного аналізу. *Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль. 2002. Вип. 7. С. 277-285. URL: [http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/Теор.основи аналіз п-ства.PDF](http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/Теор.основи%20анал%20п-ства.PDF)*
220. Жуков С., Дюгованець О., Балко О. Мале підприємництво в Україні: роль, стан і перспективи розвитку в період соціально-економічних потрясінь. *Вісник економічної науки. 2019. № 1. С. 40-43.*
221. Забедюк М. Теоретичні засади фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Економічний форум. 2016. № 3. С. 195-200.*
222. Заблоцький М. Борги Ощадбанку СРСР: не з тої кишені. Економічна правда. 2013. 1 листопада. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/11/1/401277/>
223. Загальна декларація прав людини Організації об'єднаних націй №995-015 від 10.12.1948р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk
224. Загальні дані щодо охоплення щепленнями по Україні. Веб-сайт Центру громадського здоров'я МОЗ України. URL: <https://www.phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya/okhoplennya-sheplennyami>
225. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади освіти в Україні. Статистичний збірник / відп. за вип. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 134 с.
226. Загородній А. Г., Вознюк Г. А. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.

227. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. Львів: Центр Європи, 1997. 471 с.
228. Задорожня Л. А. Регулятивна ефективність персонального прибуткового податку: приклад України. Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08; Університет ДФС України. Ірпінь, 2017.
229. Заклади дошкільної освіти у 1990-2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
230. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2014 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2015. 94 с.
231. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2016 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2017. 89 с.
232. Заклади культури, мистецтва, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний бюлетень / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 95 с.
233. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 109 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/06/zb_zoz_17.pdf
234. Зануда А. Земля України: скільки її, кому належить і хто на ній працює. BBC.News. 2019. 11 листопада. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50223336>
235. Зарецька Л. М., Кулініч О. А. Роль освіти в економічному розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 197-207
236. Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
237. Звернення до Прем'єр-міністра України та Верховної Ради України щодо необхідності відновлення компенсації заощаджень вкладникам: затвержене

- рішенням Львівської обласної ради від 7.03.2017 р. № 387 URL: [http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/\\$FILE/387.doc](http://gw1.oblrada.lviv.ua/rada/rishennialor.nsf/52889c345440ab40c2257b55007e8f51/3f8581fadf6804f8c22580e3004befec/$FILE/387.doc)
238. Звіт Антимонопольного комітету України за 2018 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2019 р. № 2-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>
239. Звіт Антимонопольного комітету України за 2019 рік: Затверджений розпорядженням АМК України від 12.03.2020 р. № 1-рп. URL: <https://data.gov.ua/dataset/9a5e535b-3cf1-4d38-8c01-dab68de767ed>
240. Звіт НСЗУ про виконання договорів про медичне обслуговування населення та договорів про реімбурсацію за програмою медичних гарантій за 3 квартал 2019 року. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/3-qrt-2019-report-nszu.pdf>
241. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми «Надання первинної медичної допомоги населенню» на 2018 рік. URL: <https://nszu.gov.ua/storage/files/zvit-pro-vikon-pasporta-2308020-za-novoyu-formoyu-18-01-2019.pdf>
242. Звіт про результати аналізу виконання заходів з реалізації Стратегії подолання бідності: затверджений рішенням Рахункової палати України від 11.09.2018 р. № 23-3 / відп. В. І. Невідомий. К.: Рахункова палата України, 2018. 94 с. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/23-3_2018/Zvit_23-3_2018.pdf
243. Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2005-2013 рр. URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/pro-fond/zvit-pro-robotu.html>
244. Звіти про результати роботи Державної спеціалізованої фінансової установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2016-2018 роки. URL: <https://www.molod-kredit.gov.ua/pro-fond/zvitnist>
245. Звіти про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. URL:

<https://www.pfu.gov.ua/byudzhet/zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny/>

246. Звітність про виконання Державного та місцевих бюджетів України. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
247. Зеленський А. В. Фінансове регулювання аграрного сектору економіки України: дис. канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана. К., 2016. 224 с.
248. Зінченко А. Лайки та дизлайки податкової реформи. Бізнес. 2019. 30 вересня. URL: <https://business.ua/economy/6615-lajki-ta-dizlajki-podatkovoji-reformi>
249. Зінченко О. Українці. Найнещасливіша нація чотирьох континентів. Історична правда. 2019. 22 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/08/22/156102/>
250. Зятковський І. В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 215 с.
251. Измалков С., Сотен К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов. *Вопросы экономики*. 2008. № 1. С. 4-26.
252. Иншаков О. В. Экономические институты и институции: к вопросу о типологии и классификации. *СоцИз*. 2003. № 9. С. 42-51. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/178/727/1217/004.INSNAKOV.pdf>
253. Исследования по общей теории систем: Сборник переводов / Под ред. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. М.: Прогресс, 1969. 520 с.
254. Іваницький О., Косенко В. Господарський механізм у системі державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 119-126. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2008-2/doc/2/03.pdf>
255. Івашко О. А. Фінансовий механізм реалізації спеціальних режимів інвестиційної діяльності в Україні: моногр. Луцьк: Волин. мистецька агенція «Терен», 2011. 220 с.

256. Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2019. 26 с.
257. Іващенко А. Аналіз діяльності Фонду соціального страхування на випадок безробіття / за заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2018. 20 с.
258. Індекс інфляції в Україні у 2010-2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/>
259. Індеси споживчих цін на товари та послуги у 1992-2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
260. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. ред. М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190301.pdf>
261. Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-kredytnykh-ustanov-Ukrainy.html>
262. Інформація про стан і розвиток ломбардів України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-lombardiv-Ukrainy.html>
263. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>
264. Інформація про стан і розвиток фінансових компаній та лізингодавців. Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia->

pro-stan-i-rozvytok-finansovykh-kompanii-lizynhodavtsiv-ta-lombardiv-Ukrainy.html

265. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 01.04.2020). Офіційний веб-сайт Державного агентства енергоефективності та енергозбереження України. URL: https://saee.gov.ua/sites/default/files/1_kv_2020_VDE.pdf
266. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за січень 2020 року. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18287.html>
267. Іншаков О., Фролов Д. Інституція – ключ до розуміння економічних інститутів. *Економічна теорія*. 2011. № 1. С. 52-62.
268. Історія економічних вчень: підручник / за ред. В. М. Тарасевича, Ю. Є. Петруні. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 352 с.
269. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методологія наукових досліджень: Навч. посіб. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
270. Каленюк І. С. Напрями трансформації механізмів фінансування освіти в сучасному світі. *Демографія та соціальна економіка*. 2017. № 1 (29). С. 24-36.
271. Капітан В. Розвиток малого бізнесу в контексті вирішення проблеми зайнятості в Україні. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2017. № 1 (10). URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/viewFile/1086/1208>
272. Карапетян О., Василевський Р. До питання організаційного забезпечення формування суверенних фондів добробуту. *Економічна безпека: детермінанти та механізми забезпечення та стратегічні пріоритети зміцнення фінансово-економічної безпеки держави: зб. тез доп. наук.-практ. конф., 5-6 квітня 2019 р. Тернопіль, 2019. С. 83-86.*
273. Карлін М. І. Звонар В. П. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті перспектив соціальної політики. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 184-193.

274. Кармазіна М., Шурбована О. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*. 2016. № 4. С. 10-19.
275. Карпишин Н. І. Сутність, джерела та форми фінансового забезпечення охорони здоров'я. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 2 (11). С. 63-72.
276. Карпінський Б. А., Залуцька Н. С. Вплив системи адміністрування податку на додану вартість на регіональний розвиток. *Науковий вісник НЛТУ*. 2007. Вип. 17.3. С. 321-327.
277. Катан Л., Добровольська О. Фінансово-кредитне державне регулювання АПК в структурі функцій фінансового механізму. Взаємодія банків та інших фінансових установ з підприємствами: теорія, методика і практична реальність: монографія / за заг. ред. Л. Катан та Н. Демчук. Дніпро: Пороги, 2018. С. 269-282.
278. Керимов Д. А. Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права: 4-е изд. М.: Изд-во СГУ, 2008. 521 с.
279. Київ, Харків і Львів потрапили у рейтинг найбрудніших міст світу. Новини Полтавщини. 2018. 19 листопада. URL: <https://np.pl.ua/2018/11/kyiv-kharkiv-i-lviv-potrapyly-u-reyтынh-naybrudnishykh-mist-svitu/>
280. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія і вітчизняна практика): Навч. посіб. Тернопіль: Астон, 2002. 212 с.
281. Киричук Ю. Показник доступності житла як основний критерій ефективності державної житлової політики. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 86-93.
282. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку. Монографія; вст. слово С. І. Юрія. К.: Знання, 2010. 431 с.
283. Кізіма Т. О., Горин В. П., Видатки бюджету на надання житлових субсидій та їх вплив на суспільний добробут. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2 (63). С. 96-106.
284. Кількість вакансій за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики

- України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/pppg_u2019.html
285. Кількість електромобілів в Україні за 2019 рік зросла майже на 40% – інфографіка. URL: <https://autogeek.com.ua/kilkist-elektromobiliv-v-ukrayini-za-2019-rik-zrosla-majzhe-na-40-infografika/>
286. Кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2019 році (за даними державної служби зайнятості). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/rp/sz_br/sz_br_u/kzbrpg_u2019.html
287. Кількість померлих за статтю, віковими групами та причинами смерті по регіонах. Банк даних Державної служби статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/varval.asp?ma=000_0308&path=../Database/Population/03/02/&lang=1
288. Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за цілями у 2015-2019 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
289. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. К.: ЦУЛ, 2002. 495 с.
290. Клименюк О. Скільки дійсно коштує земля під мораторієм в Україні? Аналіз 5620 оголошень про продаж паїв на OLX. VoxUkraine. 2019. 3 липня. URL: <https://voxukraine.org/uk/skilki-dijsno-koshtuye-zemlya-pid-moratoriyem-v-ukrayini-analiz-5620-ogoloshen-pro-prodazh-payiv-na-olx/>
291. Кнейслер О. В. Новітня парадигма формування ринку перестраховування України. Дис. ... д-р екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний ун-т. Тернопіль, 2013. 486 с.
292. Ковалев В. В. Финансовый анализ. М.: Финансы и статистика, 2000. 336 с.
293. Ковалюк О. М. Фінансовий механізм організацій економіки України (проблеми теорії і практики): монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2002. 396 с.

294. Ковач О. Скорочення фінансування культури та освіти впливає на здатність України захистити себе (західна преса). Радіо Свобода. 2020. 20 квітня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-zakhidoji-presy/30565434.html>
295. Когород І. В. Роль малого бізнесу в структурних трансформаціях регіональних господарських систем: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / Чернігівський національний технічний університет. Чернігів, 2016. 227 с.
296. Козак Ю. Г. Критика маржиналистских трактовок социализма. Одесса: Вища школа. Главное изд-во, 1988. 176 с.
297. Козарезенко Л. Використання суверенних фондів накопичення в підвищенні рівня розвитку людського потенціалу. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25 (II). С. 69-80.
298. Козій І. С. Місце і значення фінансового забезпечення в структурі фінансового механізму. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.9. С. 223–229.
299. Козловський В. О., Дончак Л. Г. Внутрішній економічний механізм виробничих підприємств. Монографія. Тернопіль: Крок, 2013. 203 с.
300. Кокоть В. Залучення приватного сектору до розвитку громад. Програма ООН із відновлення та розбудови миру (UN RPP). Краматорськ, 2019. 48 с.
301. Коломієць В. М. Інституціональна система розвитку людського капіталу національної економіки: Дис. ... д-р екон. наук: 08.00.03 / Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. Дніпро, 2019. 491 с.
302. Команда Міністерства цифрової трансформації презентувала проекти з цифрової освіти та розвитку малого та середнього бізнесу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/komanda-ministerstva-cifrovoyi-transformaciyi-prezentovala-proyekti-z-cifrovoyi-osviti-ta-rozvitku-malogo-ta-serednogo-biznesu>
303. Комарова О. Функціональне призначення соціальних трансфертів в умовах трансформації суспільства. *Український соціум*. 2008. № 3. С. 75–82

304. Коментар експертів PwC в Україні щодо результатів спільного зі Світовим банком проекту Paying Taxes. URL: <https://www.pwc.com/ua/uk/press-room/2019/paying-taxes-2020.html>
305. Кондратенко М. Розподіл податкового навантаження на фізичних осіб в Україні та напрями його оптимізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3 (153). С. 414-422.
306. Конспект лекцій з дисципліни «Методологія наукових досліджень» для студентів спеціальності 8.03050801 «Фінанси і кредит», 8.1810012 «Управління інноваційною діяльністю» укл.: Каламбет С. В. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2015. 91 с.
307. Конституційний суд заборонив обмежувати пенсії суддям сумою в 10740 грн. Інтернет-видання «ZN,UA». 2016. 10 червня. URL: http://dt.ua/POLITICS/konstituciyniy-sud-zaboroniv-obmezhuвати-pensiyi-suddyam-sumoyu-v-10740-grn-210862_.html
308. Конституційний суд скасував обмеження максимальної пенсії військових. Інтернет-видання «ZN,UA». 2016. 23 грудня. URL: http://dt.ua/UKRAINE/konstituciyniy-sud-skasuvav-obmezhennya-maksimalnoyi-pensiyi-viyskovih-228329_.html
309. Корнейчук Б. В. Информационная экономика. Учебное пособие. СПб.: Питер, 2006. 400 с.
310. Корнієнко Н. Стратегічне та середньострокове планування видатків як інструменти підвищення ефективності використання бюджетних коштів. *Наукові праці НДФІ*. 2012. Вип. 2 (59). С. 54-62.
311. Король С. Інституційний підхід до соціальної відповідальності бізнесу. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 3. С. 42-55.
312. Костирко Л. А., Чернодубова Е. В. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств: монографія. 2 вид., перероб. та доп. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 178 с.
313. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

314. Котова І. М., Павлова Т. В. Інклюзивний розвиток національної економіки: глобальні тенденції. *Економіко-правові аспекти господарювання: сучасний стан, ефективність та перспективи*: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 4-5 жовтня 2018 р. Одеса: «Принт бистро», 2018. С. 59-64.
315. Коцан Л. Соціально-регулююча роль оподаткування доходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 88-91.
316. Коцюрубенко Г. М. Фінансові ресурси домогосподарств України: формування, розподіл та використання. автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ОНЕУ. Одеса, 2014. 22 с.
317. Кошук Т. Нові акцизи – старі проблеми. Уніан. 2020. 29 квітня. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/tetyana-koshchuk-novi-akcizi-stari-problemi-novini-ukrajina-10976993.html>
318. Коюда В. О., Лепейко Т. І., Заславська К. А. Фінанси: конспект лекцій [для студентів спеціальності 7.050201 денної форми навчання]. Харків: Вид. ХНЕУ, 2004. 276 с.
319. Кравченко В. І. Місцеві фінанси України. К.: Т-во «Знання»: КОО, 1999. 487 с.
320. Кравченко Л. А. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. К., 2002. 18 с.
321. Кравчук Н. Я., Горин В. П., Ясеновська Т. Б. Фінанси: Навчально-методичний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 432 с.
322. Крамар О. Український дирижизм. Тиждень.Уа. 2019. 20 лютого. URL: <https://tyzhden.ua/Economics/226618>
323. Кредити у розрізі регіонів. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
324. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного

- банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
325. Крисоватий А. І., Василевська Г. В. Новітня парадигма преференційного оподаткування: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2013. 260 с.
326. Крисоватий А., Луцик А. Податкові аспекти соціального добробуту в Україні. *Світ фінансів*. 2016. Вип. 2 (47). С. 7-17.
327. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів: Вид-чий центр Львівського ун-ту ім. Івана Франка, 2001. 608 с.
328. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.
329. Кузьмин М. 9 фактів про систему субсидій в Україні і «справжню» ціну газу для населення. *VoxUkraine*. 2016. 7 червня. URL: <https://voxukraine.org/uk/9-factiv-pro-sytemu-subsidiy/>
330. Куликов Г. Т. Шляхи регулювання оплати праці в Україні. *Праця і зарплата*. 2008. № 29 (6 серпня). С. 4-6.
331. Кулицький С. Теоретико-методичні аспекти соціально-комунікативного дослідження трансформаційної економіки на базі ресурсів наукової бібліотеки. *Наукові праці НБУ ім. В. І. Вернадського: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 48. С. 183–192. URL: http://194.44.29.148/index.php?option=com_content&view=article&id=3462:teoretiko-metodichni-aspekti-sotsialno-komunikativnogo-doslidzhennya-transformatsijnoji-ekonomiki-na-bazi-resursiv-naukovoji-biblioteki&catid=81&Itemid=415
332. Кулицький С. Фінансові комунікації як соціально-інноваційний інструмент європейської економічної інтеграції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. 2012. Вип. 109. Ч. I. С. 292-293.
333. Кульман А. Экономические механизмы: Пер с фр. Е. П. Островской; общ. ред Н. И. Хрусталёвой. М.: Прогресс, 1993.

334. Куришко Д. Вакцинація: чому українці бояться щеплень? BBC news Україна. 2019. 6 травня. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635>
335. Куртвелієва Д. Сучасний стан кредитування фізичних осіб в Україні та шляхи його вдосконалення. *Ефективна економіка*. 2010. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=237>
336. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія та практика: Навч. посіб. 4-те вид., стер. К.: Знання, 2004. 215 с.
337. Левандівський О. Т. Фінансова політика держави у природокористуванні. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. 2010. Вип. 7 (25). Ч. 5. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2010_7_5/2.pdf
338. Левицький А. Субсидії: за чи проти. Економічна правда. 2016. 2 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/03/2/583784/>
339. Лексис В. Кредит и банки; пер. с нем. М.: Перспектива, 1994. 120 с.
340. Лібанова Е., Палій О. Ринок праці та соціальний захист. Навч. посібник із соціальної політики. К.: Основи, 2004. 491 с.
341. Ліквідувати схеми нелегального імпорту може тільки повний облік всього товарообороту в Україні – експерти. URL: <https://eba.com.ua/likviduvaty-shemy-nelegalnogo-importu-mozhe-tilky-povnyj-oblik-vsogo-tovarooborotu-v-ukrayini-eksperty/>
342. Лобко О. Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 3. С. 195-198.
343. Лободіна З. М. Бюджетний механізм: концептуальні засади та перспективи модернізації: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 411 с.
344. Лободіна З. М. Бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави. дис. ... д-р екон. наук.: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018. 565 с.
345. Лободіна З. М. Діалектичний та інституціональний підходи до дослідження бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. *European journal of economics and management*. 2018. Vol. 4. Issue 5. P. 5-11.

346. Лозинська Т. До проблеми вживання термінів «інститут» і «інституція» в контексті інституціонального аналізу. *Бізнес-інформ*. 2014. № 7. С. 8-13.
347. Лондар С. Л., Тимошенко О. В. Фінанси: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2009. 384 с.
348. Лутковська С. М. Інституціональні підходи до модернізації системи екологічної безпеки в умовах забезпечення сталого розвитку. *Бізнес інформ*. 2020. № 5. С. 281-288.
349. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір (колективна монографія) Е. М. Лібанова та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. 383 с.
350. Львовчкін С. В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: монографія. К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. 431 с.
351. Мазур И., Шапиро В., Ольдерогге Н. Эффективный менеджмент. М.: Высшая школа, 2003. 555 с.
352. Мазурова А., Киричик В. Введення податку на нерухомість в Україні: проблеми і перспективи. *Наука и образование: матер. науч. конф. Секция: Экономика*. Praha: Publishing house Education and Science s.r.o., 2013. URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/3_123771.doc.htm
353. Майбурд Е. От пророков до профессоров: Погружение в мир экономических идей. Выпуск II. Ганновер: Семь искусств, 2017. 594 с.
354. Майже половина безробітних мають вищу освіту - Держслужба зайнятості. УНІАН. 2018. 31 липня. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/10207938-mayzhe-polovina-bezrobitnih-mayut-vishchu-osvitu-derzhsluzhba-zaunyatosti.html>
355. Майструк С. Чому українська освіта не готує до потреб сучасного ринку праці. Тиждень.UA. 2016. 6 вересня. <https://tyzhden.ua/Economics/173301>
356. Макарова О. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методики розробки та оцінки: Моногр. К.: Ліра-К, 2004. 328 с.
357. Макарова О. Програми соціальної підтримки: оцінка результатів та шляхи удосконалення. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 1(19). С. 47-56.

358. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика; пер. з англ. Львів: Просвіта, 1997. Ч. 1: Макроекономіка, 1997. 671 с.
359. МакТаггарт Г. Підвищення пенсійного віку: за і проти. *Суспільство і соціальна політика*. 2010. №4. С. 34–35.
360. Малий і середній бізнес в Україні забезпечує майже 80% робочих місць – Мінекономрозвитку. URL: <https://www.unian.ua/business/1728091-maliy-i-seredniy-biznes-v-ukrajini-zabezpechue-mayje-80-robochih-mists-minekonomrozvitku.html>
361. Малиняк Б., Горин В., Письменний В. #Аналізуємобюджет: доступно про головне: посіб.; за ред. Б. Малиняка. Тернопіль: Zazaprint, 2017. 78 с.
362. Маршалл А. Принципы экономической науки. В 3-х томах. М.: Прогресс, 1993. 594 с. URL: <http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf>
363. Масгрейв Р. А., Масгрейв П. Б. Государственные финансы: теория и практика / Пер. с англ. М.: Бизнес Атлас, 2009. 716 с.
364. Маслик Р. Напрями модернізації системи фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Modern Economics*. 2017. № 4. С. 93-99.
365. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы: Пер. с англ. Г. Балл (общ. ред.). М.: Смысл, 1999. 425 с. URL: <http://psyberia.ru/book/maslow01.pdf>
366. Мацієвич Т. Теоретичні засади фінансового механізму та його роль у забезпеченні екологічної політики. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 1. С. 128-139.
367. Мацьків В. Теоретичні основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2012. Вип. 8(1) URL: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2012-1/Мацьків.pdf>
368. Машкова О. Суспільно-географічний аналіз наукових підходів дослідження категорії «якість життя». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського*. 2008. Вип. 1. С. 108-114.
369. Медичні кадри в Україні у 1990-2017 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

370. Мельник А. М. Проблеми оподаткування нерухомого майна в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 19. С. 82–86.
371. Мельник А. Ф., Васіна А. Ю., Желюк Т. Л., Попович Т. М. Національна економіка: навч. посіб.; за ред. А. Ф. Мельник. К.: Знання, 2011. 463 с.
372. Мельник Л., Осацька Ю. Господарський механізм у системі ринкової економіки. *Економіка та держава*. 2012. № 6. С. 19-21.
373. Мельниченко О. А. Генеза поглядів науковців на роль держави в підвищенні рівня добробуту населення. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2. С. 14–21.
374. Метленко О., Шульга О. Концептуалізація поняття «фінансовий механізм». *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 10. С. 171-179.
375. Методичні вказівки щодо розрахунку доходів та витрат населення України, затверджені наказом Держкомстату від 07.03.2002 р. № 113 із змінами, затвердженими наказом Держкомстату від 01.03.2006 р. № 62. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
376. Микосянчик О. На пенсію – у 68 років. Від і до. 2013. 1 червня URL: http://vidido.ua/index.php/pogliad/article/na_pensiju_-_u_68_rokiv/.
377. Мимка Д. Ходіть в музеї – там не страшно. Як музеям стати дружніми до дітей. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/hodit_v_muzei__tam_ne_strashno_lvivski_kulturni_diy_achky_vydaly_knyzhku_dlya_batkiv_aby_ti_hodyly_z_ditmy_v_muzei_95998.html
378. Мискін Ю. Діалектика фіскальної соціології: від амбівалентності до синергетики. *Облік і фінанси*. 2018. № 2(80). С. 89-95.
379. Михайлов Т. Обережно, миттєвий кредит онлайн! Економічна правда. 2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/14/650549/>
380. Міжнародні співставлення та позиціонування України за показниками бідності. [Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір]: Матер. круглого столу «Реалії та перспективи подолання бідності в Україні»; Відп. ред. Л. Афанасьєва, М. Пересунько, В. Приходько, К. Філоненко. К.: ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.

381. Мінекономіки проти невідшкодування ПДВ при експорті зернових та технічних культур. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства. 2019. 18 жовтня. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1300a863-eb3d-4ccb-9851-fa13e906b436&title=MinekonomikiProtiNevidshkoduvanniaPdvPriEksportiZernovikhTaTekhnichnikhKultur>
382. Мінекономрозвитку: тіньова економіка рекордно скоротилася до 35% ВВП. Уніан. 2017. 20 січня. URL: <https://economics.unian.ua/finance/1734546-minekonomrozvitku-tinova-ekonomika-rekordno-skorotilasya-do-35-vvp.html>
383. Мінімальна заробітна плата в Україні у 2000-2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
384. Міщук О. В. Фінансове забезпечення економічного зростання: теоретичний аспект. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2011. № 2. С. 9-12.
385. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій: Моногр. / за ред. О.П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 376 с.
386. Мокан В. 10 «квітневих тез» про Фонд для боротьби із коронавірусом. LB.ua. 2020. 6 квітня. URL: https://ukr.lb.ua/blog/vasyl_mokan/454619_10_kvitnevih_tez_pro_fond.html
387. Москаль О. І. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового виробництва регіону (на матеріалах Чернівецької області): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Ін-т аграр. економіки УААН. К., 2001. 16 с.
388. Мочерний С. В. Економічна теорія. К.: ВЦ Академія 1999. 656 с.
389. Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т.2; за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ, 2006. 568 с.
390. Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України. Львів: Тріада плюс, 2004. 304 с.

391. Мунтян В. Теоретичні підходи до визначення поняття «фінансове забезпечення молодіжної політики». *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 572-576.
392. Муратов А. С., Поварич И. П. Синергизм и эмерджентность: генезис их гармонизации в экономике и управлении. *Вестник КемГУ*. 2012. № 1 (49). С. 271-275.
393. Мюрдаль Г. *Мировая экономика: Проблемы и перспективы* / Пер. с англ. А. В. Еврейскова, О. Г. Клесмет; ред. Ю. Я. Ольсевич. М.: Изд-во иностр. лит., 1958. 555 с.
394. На час карантину мінімальна допомога по безробіттю – 1000 гривень. Веб-сайт Державної служби зайнятості. 2020. 21 квітня. URL: <https://www.dcz.gov.ua/novyna/na-chas-karantynu-minimalna-dopomoga-po-bezrobittyu-1000-gryven>
395. Названы пять самых монополизированных отраслей промышленности Украины. *Металургпром*. 2019. 8 ноября. URL: <https://metallurgprom.org/news/ukraine/1781-nazvany-pjat-samyh-monopolizirovannyh-otraslej-promyshlennosti-ukrainy.html>
396. *Народное благосостояние: Тенденции и перспективы* / Отв. ред. Н. М. Римашевская, Л. А. Оников. М.: Наука, 1992. 255 с.
397. Населення (1990-2019). Демографічна та соціальна статистика / Населення та міграція. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
398. Національний банк України. Звіт про фінансову стабільність. Червень 2019 року. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-R1.pdf?v=4
399. Національні рахунки освіти України у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 105 с.
400. Національні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2016 році. Статистичний збірник / відп. за вип. О. О. Кармазіна. К.: Державна служба статистики України, 2018. 172 с.

401. Національні рахунки України за 2018 рік: Статистичний збірник / за ред. І. М. Нікітіної. К.: Державна служба статистики України, 2020. 248 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/02/zb_nru2018.pdf
402. Небава М. І. Досягнення соціальної справедливості як принципова основа ефективності соціальної політики. *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ*, м. Вінниця, 23-24 березня 2016 р. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-fm/all-fm-2016/paper/download/72/225>
403. Нескородєва І. І., Коцегуб Ю. О. Дослідження сутності економічної категорії «фінансова діяльність підприємства». *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 41. С. 200-204
404. Нечипоренко С. В. Особливості соціального середовища в контексті людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 126-137.
405. Николаева Е., Азарова Т. Конкуренция как экономическое отношение и как институт: методологический аспект. *Теоретическая экономика*. 2017. № 6. С. 38-49.
406. Новакова О. В., Пашина Н. П. Аналіз державної політики: навчальний посібник. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. 216 с.
407. Нетяжук М. В. Економічні механізми в ринкових умовах. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2004. № 3. С. 18–22
408. Новый тлумачний словник української мови / Упор. В. Яременко, О. Сліпушко. У 4-х т. Т.1. К.: Аконіт, 1999. 910 с.
409. Новосільська Т. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 3(50). Ч. 2. С. 175-181.
410. Номінальний ВВП України у 2002-2019 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
411. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА», 1997. 180 с.

412. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 198 с.
413. Оболенський О. Ю. Інститути економічної системи суспільства як об'єкти публічного управління. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 8. С. 24-41.
414. Обсяги реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
415. Олійник Д. С. Фінансове забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01. К., 2003. 17 с.
416. Онуфрик М. Соціальна політика в Україні впродовж 25 років: стан, виклики і перспективи. *Агора*. 2017. Вип. 17. С. 41-48.
417. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
418. Оподаткування пенсій. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. 2018. 4 червня. URL: <https://www.pfu.gov.ua/3046-opodatkuvannya-pensij-3/>
419. Оренда житла. Чому за послугою краще звернутися до ріелтора. Новое время. 2018. 25 вересня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/orenda-zhitla-chomu-zaposlujaju-krashche-zvernutisja-do-rieltora-2496374.html>
420. Освіта в Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. К.: Державна наукова установа «Інститут освітньої аналітики», 2018. 210 с.
421. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / А. Є. Конверський та ін.; за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
422. Основні показники ринку праці (річні дані). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm
423. Основні показники ринку праці у 2010-2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

424. Остеркамп Р. Базовий дохід для всіх: чи може утопія стати реальністю. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/04/5/7063984/>
425. Осьмірко І. В. Система фінансового забезпечення інноваційного розвитку: поняття, структура та принципи функціонування. *Бізнес Інформ*. 2012. № 7. С. 47–49.
426. Офіційний веб-сайт Українського фонду соціальних інвестицій. URL: <https://usif.ua/about>
427. Охрименко І. Б. Споживчий кредит в Україні: реалії та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». К., 2015. 20 с.
428. Павлюк К., Шапоренко О. Підвищення ефективності видатків державного бюджету в умовах реформ. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 4 (77). С. 15-33.
429. Палехова В. А. Макроекономіка: Навч. посібник. 2-ге вид., доп. та перероб. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. 304 с.
430. Парето В. Трансформація демократії. М.: Территория будущего, 2011. 207 с. URL: <https://ru.b-ok2.org/book/2979712/e52dfb>
431. Парето В. Учебник политической экономии, 1906. 25 ключевых книг по экономике / А. Бейтон, А. Казорла, К. Долло и др. Челябинск: Урал ЛТД, 1999. 560 с.
432. Пархоменко-Багрянний С. Молодь є – житла нема.... Українська правда. 2010. 23 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/23/5238439/>
433. Пахненко О. М., Семенов А. Ю., Мілютіна М. О. Страховий ринок України та країн ЄС: порівняльний аналіз. *Економіка і суспільство*. 2017. № 12. С. 612-617.
434. Пеліванова Н. І. Розвиток благодійності в Україні: Аналітична записка. К.: НІСД, 2019. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rozvitok-blagodiynosti-v-ukraini>
435. Пенсійна реформа в Україні: дослідження суспільної думки 2010: аналітична доповідь. Київ: FINREP USAID, 2010. 24 с. URL: http://www.pension.kiev.ua/files/pension_survey_22jul2010_ua.pdf.

436. Петленко Ю. В. Місцеві фінанси: опорний конспект лекцій. К.: Кондор, 2004. 282 с.
437. Петрович Й., Бондаренко Ю., Просович О. Інституційне середовище як важлива передумова розвитку рекреаційно-туристичної сфери. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми економіки та управління.* 2019. Вип. 3. С. 3-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2019_3_3
438. Петровська І. О., Клиновий Д. В. Фінанси (з елементами статистики фінансів): навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2002. 300 с.
439. Петроє О. Інституціональний підхід як методологічна основа дослідження та аналізу соціальних систем у державному управлінні. *Збірник наукових праць НАДУ при Президентіві України.* 2012. Вип. 2. С. 208-220.
440. Петроє О., Васільєв В. Міжнародна трудова міграція: аналіз ситуації та наслідків для України. *Вісник НАДУ.* 2015. № 4. С. 93-100.
441. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т.: Т.1 / Пер. с англ. М.: Прогресс, 1985. 512с.
442. Пилип'юк Я. В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку економіки: дис.. канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. 263 с.
443. Писк моди: КСВ в Україні набирає обертів. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/pisk-mody-kso-v-ukraine-nabiraet-oboroty-1343574.html>
444. Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій. *Економіка та держава.* 2017. № 6. С. 24-30.
445. Пищуліна О. М. Роль соціальних трансфертів у реалізації перерозподільчої політики держави. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика.* 2012. № 1(3). С. 19–28.
446. Пищуліна О., Юрочко Т. Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки. Аналітична доповідь. К.: Центр Разумкова; В-во «Заповіт», 2019. 220 с.

447. Підгурська О. Функціонування і розвиток стабілізаційного фонду України в умовах економічної нестабільності. *Банківська справа*. 2016. Вип. 2 (118). С. 110-114.
448. Підстав очікувати суттєвого підвищення рівня бідності у 2020 році немає. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18675.html>
449. Пільгові пенсії та пенсії за вислугу років: нові вимоги до стажу та віку виходу на пенсію. Все про бухгалтерський облік. 2015. 2 квітня URL: <http://www.vobu.com.ua/ukr/analytics/view/11>.
450. Погріщук Г. Б. Фінансове забезпечення охорони навколишнього природного середовища: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2005. 20 с.
451. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
452. Пожуєв В. І. Осмислення місця і ролі інформації у сучасному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 42. С. 4-13.
453. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
454. Покатис В. Итоги года: украинцы переходят на дешевые сигареты. URL: <https://delo.ua/business/itogi-goda-rynka-sigaret-prodazhi-padajut-a-kont-349582/>
455. Поліщук М. Вибираємо життя або алкоголь?! Українська правда. 2012. 24 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2012/01/24/6901919/>
456. Полохало В. Режим, який склався, є найбільшим ворогом середнього класу. Svoboda.Fm. 2007. 25 липня. URL: <http://www.newv.v.net/politics/ukraine/187164.html?language=ru>
457. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. *Экономика и математические методы*. 1999. Т. 35. Вып. 2. С. 3-20. URL: http://members.tripod.com/VM_Polterovich/ep99001.pdf

458. Полтерович В. М. Институциональные ловушки: есть ли выход? *Общественные науки и современность*. 2004. № 3. С. 5-16. URL: http://mathecon.cemi.rssi.ru/vm_polterovich/files/Trapout_Rus.pdf
459. Полторац А., Паламарчук В., Манукян Т. Розвиток механізму кредитування для здобуття вищої освіти як напрям зміцнення рівня фінансової безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 23. С. 44-49.
460. Поляков И. В. Экономическое поведение человека. Саратов: Приволжское кн. изд., 1999. 247 с.
461. Попівняк О., Ковенська О. Фінансове регулювання розвитку територіальних утворень: методи та інструменти. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2018. Т. 28. № 9. С. 81-85.
462. Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам мікропідприємництва та малого підприємництва: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. URL: <https://5-7-9.gov.ua/umovu.pdf>
463. Потапов І. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів. Теоретичні та прикладні питання державотворення: / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. Вип. 8. С. 430-447. URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/E-8.pdf>
464. Поширеність куріння в Україні зменшилась на 20%. Веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2018. 15 листопада. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/poshirenist-kurinnja-v-ukraini-zmenshilas-na-20>
465. Природний рух населення в Україні. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
466. Причини смерті в Україні, 2018: Спільний проект Державної служби статистики України та Українського центру суспільних даних. URL: <https://socialdata.org.ua/death/>
467. Пріхно І. Новітні підходи до фінансування соціальної сфери. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 725-730.

468. Про верифікацію та моніторинг державних виплат: Закон України від 03.12.2019 р. № 324-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324-20>
- 469.** Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. № 183-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19>
470. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення своєчасного доступу пацієнтів до необхідних лікарських засобів та медичних виробів шляхом здійснення державних закупівель із залученням спеціалізованих організацій, які здійснюють закупівлі: Закон України від 19.03.2015 р. № 269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-19/ed20150319>
471. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 р. № 2148-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-19>
472. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 06.12.2016 р. № 1774-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19>
473. Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення публічних закупівель: Закон України від 19.09.2019 р. № 114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-20/find?text=2022>
474. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році: Закон України від 24.12.2015 р. № 909-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/909-19> (дата звернення: 31.10.2018)
475. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Проект Закону України від 30.08.2019 р. № 1210. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66520
476. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо звільнення від оподаткування пенсій: Закон України від 02.06.2016 р. № 1411-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1411-19>

477. Про внесення змін до рішення Київської міської ради від 23 червня 2011 року № 242/5629 «Про встановлення місцевих податків і зборів у м. Києві»: Рішення Київської міської ради від 18.10.2018 р. № 1910/5974. URL: <http://officevp.sfs.gov.ua/rishennya-mistsevih-rad-/inshe/358707.html>
478. Про державну підтримку кінематографії в Україні: Закон України від 23.03.2017 р. № 1977-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1977-19>
479. Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян-власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 02.02.2002 р. № 92/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>
480. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page3>
481. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки: Постанова КМУ від 29.07.2002 р. № 1089 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1089-2002-п>
482. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2013-2017 роки: Постанова КМУ від 24.10.2012 р. № 967 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/967-2012-п>
483. Про затвердження Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки: Постанова КМУ від 11.11.2009 р. №1249 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1249-2009-п>
484. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>
485. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні: Наказ Міністерства фінансів України від 03.03.2020 р. № 94. URL: https://mof.gov.ua/uk/decrees_2020-412
486. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і

- торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>
487. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 28.02.2013 р. № 336/22868. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
488. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Розпорядження КМУ від 24.05.2017 р. № 415-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2017-%D1%80>
489. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова КМУ від 16.06.2003 р. № 916. URL:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-%D0%BF>
490. Про затвердження Порядку нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2011 р. № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2011-%D0%BF>
491. Про затвердження Порядку пільгового кредитування для здобуття професійно-технічної та вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2018-%D0%BF#Text=>
492. Про затвердження Програми підвищення конкурентоспроможності Львівської області на 2016-2020 роки: рішення Львівської обласної ради від 26.04.2016 р. №163 URL:
http://www.loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Programa%20pidvYschennya%20konkurentospromozhnosti%20L_vivs_koi%20oblasti.pdf
493. Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 675 URL:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-2014-п>

494. Про затвердження Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF>
495. Про затвердження формули розподілу обсягу медичної субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам: постанова кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. № 618. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/618-2015-%D0%BF#paran9#n9>
496. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>
497. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>
498. Про Митний тариф: Закон України від 04.06.2020 р. № 674-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-20#Text>
499. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>
500. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>
501. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>
502. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. року № 996-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-15>
503. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>
504. Про Стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>
505. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

506. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: Проект Закону України від 07.02.2019 р. № 2679-III. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508
507. Про схвалення Концепції реформування закупівель лікарських засобів та медичних виробів, допоміжних засобів, інших товарів медичного призначення: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 582-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/582-2017-%D1%80>
508. Про схвалення Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 р. № 161-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248898080>
509. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки: Розпорядження КМУ від 8.02.2017 р. № 142-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80>
510. Про утворення Українського фонду соціальних інвестицій: Постанова КМУ від 28.04.2000 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2000-%D0%BF#Text>
511. Про Фонд енергоефективності: Закон України від 08.06.2017 р. № 2095-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2095-19>
512. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>
513. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1. С. 187–197.
514. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» від 12.07.2016 р. № 4946 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59641
515. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо додаткових заходів з підвищення соціального захисту власників земельних ділянок, земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення) від

- 11.07.2019 р. № 10445. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66203
516. Проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та Національний план дій до 2020 року по впровадженню Стратегії / Руденко Л. Г. та ін. К.: Програма розвитку ООН в Україні; Глобальний екологічний фонд, 2017. 112 с. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf
517. Прожитковий мінімум в Україні у 2000-2020 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>
518. Прохорова О. В. Факторы роста общественного благосостояния. *Вопросы экономики и управления*. 2016. № 5.1 (7.1). С. 133-136. URL: <https://moluch.ru/th/5/archive/44/1587/> (дата звернення: 19.03.2020).
519. Процентні ставки за кредитами та депозитами. Цінні папери резидентів. Індекс ПФТС. Грошово-кредитна статистика. Офіційний веб-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>
520. Путятинская Ю. В. Принципы и подходы к совершенствованию финансового механизма регулирования воспроизводства в лесопользовании (на материалах Республики Башкортостан). *Науковедение*. 2015. Т. 7. № 5. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/28EVN515.pdf>
521. Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Симанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. *Економіка та держава*. 2019. № 1. С. 68-72.
522. Радіонов Ю. Актуальні проблеми розвитку міжбюджетних відносин. *Економіка України*. 2011. № 5. С. 54–58.
523. Радіонов Ю. Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 24-30.
524. Радчук О. У пастці економічної безвиході: нові ризики трудової міграції для України. *Слово і діло*. 2016. 15 червня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2016/06/>

- 15/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/u-pastczy-ekonomichnoyi-bezvyhodni-novi-ryzyky-trudovoyi-mihracziyi-dlya-ukrayiny
525. Райзберг Б., Лозовский Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. М.: Инфра-М, 1996. 496 с.
526. Рассеять дым: как устроен украинский рынок сигарет. URL: https://project.liga.net/projects/cigarette_market1/
527. Реалізація сигарет у 2019 році зменшилась на 20% – Податкова. Економічна правда. 2020. 11 лютого. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/11/656925/>
528. Рева А. Тіньова економіка та зарплати в конвертах породжують бідність і позбавляють українців права на соціальний захист. Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 2018. 18 квітня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/andrij-reva-tinova-ekonomika-ta-zarplati-v-konvertah-porodzhuyut-bidnist-i-pozbavlyayut-ukrayinciv-prava-na-socialnij-zahist>
529. Регламент (посібник) діяльності Українського фонду соціальних інвестицій. Офіційний веб-сайт Українського фонду соціальних інвестицій. URL: <https://usif.ua/images/pdf/Reglament20200324.pdf>
530. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
531. Рибаківа Т. Теоретичне дослідження поняття «фінансове регулювання». *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 34/1. С. 292-300.
532. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. М.: Эксмо, 2007. 664 с.
533. Ринген С. Распределительная теория экономической демократии. *Логос*. 2004. № 2. URL: <http://magazines.russ.ru/logos/2004/2/ri9.html>.
534. Ринок алкогольної продукції. Рейтинг: бізнес в офіційних цифрах. 2019. 19 червня. URL: <https://rating.zone/rynok-alkoholnoi-produktsii/>

535. Рівень бідності в Україні знизився — Світовий банк. ZN,UA. 2019. 19 листопада. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/riven-bidnosti-v-ukrayini-znizivsya-svitoviy-bank-330232_.html
536. Рівень тіньової економіки України у 2015 році знизився до 40% ВВП URL: http://dt.ua/ECONOMICS/riven-tinovoyi-ekonomiki-ukrayini-u-2015-roci-znizivsya-do-40-vvp-212784_.html
537. Різке підвищення акцизу на тютюнові вироби: скільки коштуватимуть цигарки з наступного року. Під прицілом. 2019. 10 вересня. URL: <https://p-p.com.ua/news/rizke-pidvyshchennya-aktsyzu-na-tyutyunovi-vyroby-skilky-koshtuvatymut-tsygarky-z-nastupnogo-roku/>
538. Рікер П. Право і справедливість. Пер. з фр. О. Сирцова, В. Каденко. К.: Дух і літера, 2002. 216 с.
539. Річний звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік: затверджений Розпорядженням АМК України від 14.03.2017 р. № 2-рп URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&schema=main>
540. Рожко О. Бюджетні інвестиції та ефективність бюджетних програм. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 4. С. 80-88.
541. Рожко О. Д. Циклічність як ознака розвитку сучасних державних фінансів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 32-36.
542. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / О. П. Кириленко та ін.; за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.
543. Розвиток КСВ в Україні: 2010-2018 / уклад.: А. Зінченко, М. Саприкіна. К.: Вид-во «Юстон», 2017. 52 с. URL: http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2018/10/CSR_2017_research-1.pdf
544. Розпочато пільгове кредитування учасників АТО на придбання житла URL: <http://www.molod-kredit.gov.ua/news/npart/rozpochato-pilgove-kredituvannya-uchasnikiv-ato-na-pridbannya-jitla.html>
545. Романенко О. Фінанси: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

546. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. К.: Центр навчальної літератури, 2009. 312 с.
547. Рубановський К., Ходько Н., Балдич Н., Чорній Л. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015-2016 роки; за ред. Л. Чорнія. К.: Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. 20 с.
548. Садовский В. Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. М.: Наука, 1974. 279 с.
549. Садовяк М. Аналіз факторів ринку оренди житлової нерухомості в Україні. *Збірник наукових праць ЧДГУ*. 2019. Вип. 52. С. 21-29.
550. Салми Дж. Сценарии устойчивого финансирования высшего образования. *Вестник международных организаций*. 2010. № 1 (27). С. 79-95.
551. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за даними вибірових опитувань домогосподарств) у 2007-2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
552. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів за 2017 рік (за даними вибірового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
553. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибірового опитування домогосподарств у січні 2019 року): Статистичний збірник; відп. ред. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 78 с.
554. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги. Статистичні збірники за 2008-2019 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publdomogosp_u.htm
555. Самуэльсон П. А., Нордхаус В. Д. Экономика / Пер. с англ. М.: «Издательство БИНОМ», 1997. 800 с.

556. Сателітні рахунки освіти в Україні у 2017-2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
557. Сателітні рахунки охорони здоров'я в Україні у 2017-2018 рр. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
558. Саух П. Ю. Філософія: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
559. Севрюков Д. Соціальна функція держави. *Публічне право*. 2013. № 1 (9). С. 296-301.
560. Семикіна М. В. Продуктивність праці: методологія вимірювання, передумови зростання. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17 URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/70.pdf
561. Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. Макроекономіка; пер. з англ. С. Панчишин. К.: Основи, 1995. 544 с.
562. Серебрянський Д. Не годувати шахраїв. Чому необхідна верифікація соцвиплат. *VoxUkraine*. 2019. 15 березня. URL: <https://voxukraine.org/uk/connector/ne-goduvati-shahrayiv-chomu-neobhidna-verifikatsiya-sotsviplat/>
563. Середній розмір земельної частки (паю) в розрізі регіонів. Дебет-Кредит: український фінансово-бухгалтерський портал. URL: <https://docs.dtkk.ua/download/pdf/1221.616.1>
564. Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (за даними Пенсійного фонду України). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
565. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
566. Серйозні штрафи та контроль за забрудненням: у Раді ініціюють новий закон про державний екологічний нагляд. URL: <https://rubryka.com/2020/02/07/u-radi-initsiyuyut-zakon-pro-derzhavnyj-ekologichnyj-naglyad/>

567. Серпенінова Ю., Бурденко І., Дмитрієв Є., Ребрик Ю. Фінансовий механізм управління ліквідністю банку: монографія; за заг. ред. Ю. Серпенінової. Суми: Університетська книга, 2011. 136 с.
568. Сибірянська Ю., Пірникоза П. Фіскальні та соціальні ефекти реформування податку на доходи фізичних осіб в Україні. За заг. ред. В. Мазярчука. Київ: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. 31 с.
569. Сибірянська Ю., Паскалова А. Тренди в динаміці податку на додану вартість у 2011-2016 роках. За заг. ред. В. Мазярчука. К.: Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України, 2017. 27 с.
570. Сисмонди Ж. Новые начала политической экономии, или О богатстве и его отношении к народонаселению; пер. с франц. М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1936. Т. 1 386 с.; Т. 2 342 с.
571. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з'ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури. К.: CASE-Україна: ЦСЕД, 2011. 46 с.
572. Сірий Є. Становлення малого підприємництва в аспектах показників державно-інституціональних чинників та суб'єктивно-ціннісних наслідків: вітчизняний досвід. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 21-33.
573. Сірко А. В. Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2014. 416 с.
574. Скасовано підвищення пенсійного віку для ряду працівників. Ліга.Закон. 2020. 27 січня. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/192652_skasovano-pdvishchennya-pensynogo-vku-dlya-ryadu-pratsvnikv
575. Скиба М. Креативна економіка в Європі: 5 кроків для злету. Веб-сайт Програми ЄС-Східного партнерства «Культура і креативність». URL: <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/creative-economy-steps-to-rise>

576. Скільки живуть пенсіонери в різних країнах (ІНФОГРАФІКА) URL: http://espreso.tv/article/2014/12/17/skilky_rokiv_zhyvut_pensionery_v_riznykh_krajinakh.
577. Скоробагач В. І. Правове регулювання місцевих податків та зборів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 207 с.
578. Словник української мови / гол. ред. кол. І. К. Білодід. Т. 10: Т – Ф. за ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. К.: Наукова думка, 1979. 657 с.
579. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 1 / ред. тому Г. Горещький, А. Бурячок, Г. Гнатюк, Н. Швидка. К.: Наукова думка, 1973. 827 с.
580. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 3 / ред. тому Г. Гнатюк, Т. Черноризька. К.: Наукова думка, 1972. 741 с.
581. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 4 / ред. А. Бурячок, П. Доценко. К.: Наукова думка, 1973. 839 с.
582. Словник української мови в 11 томах. Т. 5. / голова ред. кол. І. К. Білодід. К.: Наукова думка, 1974. 839 с.
583. Словник української мови. В 11-х т. / І. К. Білодід та ін.; Т. 9 / ред. тому І. Назарова, О. Петровська, Л. Скрипник, Л. Юрчук. К.: Наукова думка, 1973. 917 с.
584. Смирнов Э. А. Теория организации: уч. пос. М.: ИНФРА-М, 2003. 248 с.
585. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов; пер. с англ. В. С. Афанасьева. М.: Эксмо, 2007. 960 с.
586. Соскін О. І. Народний капіталізм: економічна модель для України: монографія. К.: Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с. URL: http://soskin.info/userfiles/file/2017/082017/0308/chapter3_O_Soskin_monograph.pdf
587. Соціальне страхування: підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с.
588. Соціальний захист населення України: Статистичний збірник / відп. за вип. І. В. Сенік. К.: Державна служба статистики України, 2019. 124 с.

589. Соціальні трансферти як чинники вирівнювання добробуту населення України: Аналітична записка. Офіційний веб-сайт Національного інституту стратегічних досліджень. 2017. 24 грудня. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/socialni-transferti-yak-chinniki-virivnyuvannya-dobrobutu>
590. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / відп. за вип. І. І. Осипова. К.: Державна служба статистики України, 2019. 88 с.
591. Соціально-економічне становище домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvvg_rik/dop_sesd_2006/arh_sesd.htm
592. Соціологія: підручник / М. П. Требін та ін.; за ред. М. П. Требіна. Х.: Право, 2010. 224 с.
593. Соціологія: Підручник / Н. П. Осипова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. К.: Юрінком Інтер, 2003. 336 с.
594. Стандарти надання, рефінансування та обслуговування іпотечних житлових кредитів: Рішення Наглядової ради Державної іпотечної установи від 11.09.2008 р. № 31 URL: <http://ipoteka.gov.ua/sites/default/files/standarts020212.pdf>
595. Статистика зарплат. Веб-сайт рекрутингової системи Work.Ua. URL: <https://www.work.ua/stat/> (дата звернення до ресурсу 25.04.2020 р.)
596. Степаненко А. Екологічна модернізація економіки в дискурсі четвертої промислової революції. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2018. № 1-2. С. 15-19.
597. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора. Пер. з англ. А. Олійник та Р. Скільський. К.: Основи, 1998. 854 с.

598. Стрижак О. Теоретичні основи дослідження інституціонального середовища людського розвитку. *Вісник КрНУ імені М. Остроградського*. 2016. № 4 (99). С. 115-123.
599. Структура сукупних витрат домогосподарств. Офіційний веб-портал Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
600. Сусак В. І. Патерналістські установки і практики громадян України в умовах посткомуністичних трансформацій: дис. ... канд. соціолог. наук: 22.00.03. К., 2009. 365 с.
601. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис слів і словосполучень / укл.: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.
602. Таблиці народжуваності, смертності та середньої очікуваної тривалості життя за 2018 рік. Статистичний збірник / відп. за вип. М. Б. Тімоніна. К.: Державна служба статистики України, 2019. 66 с.
603. Таблиця «витрати-випуск». Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
604. Теория систем и системный анализ в управлении организациями: Справочник: учебное пособие / Под ред. В. Н. Волковой, А. А. Емельянова. М.: Финансы и статистика, 2006. 848 с.
605. Теорія фінансів: підручник / П. І. Юхименко та ін.; за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
606. Терехух А. А. Господарські рішення на машинобудівних підприємствах: прийняття, оцінювання та моделювання: монографія. Львів: Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, 2010. 244 с.
607. Тимоць І. «Дірки» в бюджеті «лататимуть» «човники» і покупці онлайн-магазинів. PolUkr. URL: <http://www.polukr.net/uk/blog/2017/12/dirki-v-byudzheti-latatimut-chovniki-pokupci-onlajn-magaziniv/>
608. Тимошенко Р., Бистряков І., Клиновий Д., Рогов П. Стратегічний механізм сталого фінансування потреб національної економіки, безпеки та оборони України. *Наука і оборона*. 2017. № 2. С. 17-26.

609. Тимощук Л. Штрафи «за сміття»: в очікуванні суттєвих змін. До чого варто готуватися українцям? К.: МБО «Екологія – Право – Людина»; ГО «Екологічні ініціативи», 2019. 5 с. URL: <http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/SHtrafy-za-smitty.pdf>
610. Тищенко В. В. Впровадження імпакт-інвестування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 513-520.
611. Тільки 21% українців задоволений рівнем культури у своїх містах, - опитування. LB.Ua. 2015. 16 грудня. URL: https://ukr.lb.ua/culture/2015/12/16/323670_tilki_21_ukraintsiv_zadovoleniy.html
612. Ткач К. Теоретичні аспекти міжбюджетних трансфертів як інструменту конвергенції економічного та соціального розвитку. *Світ фінансів*. 2014. № 4. С. 97-102.
613. Толуб'як В. С., Горин В. П. Закордонні орієнтири реформування вітчизняної пенсійної системи. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Випуск 18. Ч. 2. С. 165-170.
614. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 10. С. 765-771.
615. Толуб'як В. С., Горин В. П. Податкове регулювання процесів споживання в контексті впливу на суспільний добробут. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування* 2020. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/28.pdf.
616. ТОП-200 шкіл України за результатами ЗНО 2019 року. URL: <https://osvita.ua/school/rating/65353/>
617. Торжевський М. Детінізація зайнятості населення в Україні: дис.. ... канд. екон. наук: 08.00.07 / Інститут підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. К.: ІПК ДСЗ України, 2017. 218 с.
618. Тропіна В. Б. Податок із доходів фізичних осіб : новий закон – нові питання. *Фінанси України*. 2004. № 4. С. 63–68.

619. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства. К.: НДФІ, 2008. 368 с.
620. Труфен А. О. Відкритість і прозорість місцевих бюджетів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 170-174.
621. Туган-Барановский М. И. Основы политической экономии. СПб.: Типография АО «Слово», 1909. 771 с.
622. Тулай О. І. Методологічні аспекти дослідження державних фінансів. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 158-165.
623. У 2016 році надходження від ЄСВ зменшилися на 29% / Інтернет-портал «Еспресо.ТВ» URL: http://espresso.tv/news/2017/01/04/u_2016_roci_nadkhodzhennya_vid_ysv_zmenshylsya_na_29
624. У Раді підготували законопроект про повернення експортного ПДВ для виробників сої та ріпаку. *AgroPolit.com*. 219. 12 листопада. URL: <https://agropolit.com/news/14149-u-radi-pidgotuvali-zakonoproekt-pro-povernennya-eksportnogo-pdv-dlya-virobnikiv-soyi-ta-ripaku>
625. Україна напередодні президентських виборів 2019 – лютий. Веб-сайт Центру соціальних та маркетингових досліджень «Социс». URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-02/>
626. Україна не відстає: названо країни з найбільшим рівнем смертності від алкоголю. Веб-сайт Телеканалу 24. 2018. 30 серпня. URL: https://24tv.ua/health/ukrayina_ne_vidstaye_nazvano_krayini_z_naubilshim_rivnem_smertnosti_vid_alkogolyu_n1023459
627. Український кінематограф сьогодні: є підстави для оптимізму. Delo.Ua. 2019. 13 січня. URL: <https://delo.ua/lifestyle/ukrajinskij-kinematograf-sogodni-pidstavidlja-349156/>
628. Українців найбільше турбують війна на Донбасі та маленькі зарплати – опитування. Інформаційне агентство «Уніан». 2019. 3 січня. URL:

- <https://www.unian.ua/society/10398159-ukrajinciv-naybilshe-turbuyut-viyna-na-donbasi-ta-malenki-zarplati-opituvannya.html>
629. Усенко М. Про борги Ощадбанку СРСР. Інтернет-газета «Звягель». 2008. 2 лютого. URL: http://www.zvyagel.com.ua/2008_02/02_actual.shtml
630. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015-2020 роках. Офіційний веб-сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/12286.html>
631. Федерація профспілки наполягає на встановленні з 1 січня 2020 року мінізарплати 7276 грн. Дебет-Кредит. 2019. 18 жовтня. URL: <https://news.dtki.ua/labor/other/58378>
632. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку. Навчальний посібник. Львів: Видавництво ЛКА, 2011. 226 с. URL: <https://kerivnyk.info/sociologia-rynku9>
633. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. Монографія / за наук. ред. В. Федосова. К.: КНЕУ, 2002. 387 с.
634. Федосова В. Податкова соціальна пільга в системі податкових преференцій під час оподаткування доходів фізичних осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 2(27). С. 81-84.
635. Фертікова Т. М. Добробут як фактор економічного зростання в національній економіці / Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / МДГУ ім. Петра Могили. Миколаїв, 2008. 20 с.
636. Филюк Г. М. Високий рівень монополізації української економіки – бар'єр на шляху підвищення рівня її конкурентоспроможності. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 102-109 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2015_10_19
637. Финансовые и денежно-кредитные методы регулирования экономики. Теория и практика / под. ред. М. А. Абрамовой, Л. И. Гончаренко, Е. В. Маркиной. М.: Издательство Юрайт, 2014. 551 с.

638. Финансы / В. М. Родионова и др.; под ред. В. М. Родионовой. М.: Финансы и статистика, 1993. 432 с.
639. Финансы. Денежное обращение. Кредит: учебник / Под ред. Л. А. Дробозиной. М.: ЮНИТИ, 1999. 479 с.
640. Финансы: учебник / А. Г. Грязнова и др.; под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Финансы и статистика, 2012. 496 с.
641. Финансы: Учебник для вузов / ред. Л. А. Дробозина. М.: ЮНИТИ, 2001. 527 с.
642. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. кол. В. І. Шинкарук; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. К.: Абрис, 2002. 751 с.
643. Фінанси (теоретичні основи): підручник / М. В. Грідчина та ін.; під кер. і за наук. ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. К.: МАУП, 2002. 187 с.
644. Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку: монографія / І. Я. Чугунов та ін.; за ред. І. Я. Чугунова. Київ: ДННУ АФУ, 2009. 848 с.
645. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібн. / В. І. Оспіщев та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2008. 567 с.
646. Фінанси: навч. посіб. / О. П. Близнюк та ін.; за ред. В. І. Оспіщева. К.: Знання, 2006. 415 с.
647. Фінанси: навч. посіб. / Ю. І. Ляшенко та ін.; за заг. ред. Ю. І. Ляшенка. Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. 368 с.
648. Фінанси: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
649. Фінанси: підручник / С. І. Юрій та ін.; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид, перероб. і доповн. К.: Знання, 2012. 687 с.
650. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / М. І. Диба та ін.; за ред. д.е.н., проф. М. І. Диби, к.е.н., доц. О. М. Юркевич. К.: КНЕУ, 2013. 425 с.
651. Фінансовий менеджмент: підручник / ред. А. М. Поддєрьогін. К.: КНЕУ, 2005. 535 с.

652. Фінансово-економічний механізм ефективного функціонування аграрних підприємств України. Монографія / За ред. д.е.н., проф. Л. Худолій. К.: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 266 с.
653. Фінансування соціальних підприємств. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/instrumenty/finansuvannia-sotsialnykh-pidpriemstv/158-pilhovi-kredyty-dlia-sotsialnykh-pidpriemstv-vid-wnisef>
654. Фридман М., Фридман Р. Свобода выбирать: Наша позиция / Пер. с англ. М.: Новое издательство, 2007. 356 с.
655. Фроленко О. М. Бізнес-середовище підприємства: методичні підходи до його стратегічного аналізу. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 9 (136). С. 145-150.
656. Фролов С., Чоботар О. Сутність фінансового забезпечення та його місце у зовнішньоекономічній діяльності підприємств. *Економіка та держава*. 2014. № 9. С. 6-9.
657. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації: монографія; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 304 с.
658. Харламов П. Удар по кишені: яку податкову реформу запланувала влада. *Mind*. 2019. 25 жовтня. URL: <https://mind.ua/publications/20203688-udar-po-kisheni-yaku-podatkovu-reformu-zaplanuvala-vlada>
659. Харченко А. М. Механізм роздрібного банківського кредитування: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Чернігівський нац. технол. ун-т. Чернігів, 2015. 247 с.
660. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. Москва: Дело, 2003. 464 с.
661. Холод Н. Фінансові інструменти державного регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2009. Вип. 19. С. 483-488.

662. Холод Н. М. Державне регулювання доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2000. 20 с.
663. Це тупік!: у Тернополі підприємці вже не можуть знайти робітників на зарплату у 4 тис грн. Інформаційне агентство «News24». 2017. 23 січня. URL: <https://news24.if.ua/2017/01/23/ce-tupik-u-ternopoli-pidpriyemci-vzhe-ne-mozhut-znajti-robitnikiv-na-zarplatu-u-4-tis-grn/>
664. Частная медицина в Украине: здоровье от 1 тыс грн в сутки URL: <http://finance.tochka.net/12323-chastnaya-meditsina-v-ukraine-zdorove-ot-1-tys-grn-v-sutki/>
665. Чебышев П. Л. Полное собрание сочинений П. Л. Чебышева: в 5 томах; АН СССР. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1944–1951. Т. 5. Прочие сочинения. Биографические материалы, 1951. 474 с.
666. Чи зупинять зміни законодавства розвиток мікрокредитування в Україні? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2871688-ci-zupinat-zmini-zakonodavstva-rozvitok-mikrokredituvanna-v-ukraini.html>
667. Чиркова М. Б., Иевлева А. А. Розничные кредитные продукты коммерческих банков: сущность, виды и критерии классификации. *Вестник Российского государственного торгово-экономического университета*. 2010. № 1 (39). С. 121–128.
668. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2020 року та середня чисельність у 2019 році. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
669. Читання в Україні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/>
670. Чорноротов О. Характеристика ринку приватної медицини України. Агентство «Кредит-Рейтинг» URL: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/12899/>

671. Шаварина М. Вдосконалення соціальних трансфертів та посилення їх впливу на доходи домогосподарств. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики*: збірник наук. праць. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 144-147.
672. Шишков С. Є. Олігархізм як чинник інституційних деформацій фондового ринку в Україні. *Український соціум*. 2019. № 2 (69). С. 84-96.
673. Шмарловская Г., Петрушкевич Е. Международные инвестиции суверенных фондов национального благосостояния. *Банкаўскі веснік*. 2010. № 25. С. 35-41.
674. Шморгай М., Кривень Н. Сучасні тенденції розвитку банківського мікрокредитування малого бізнесу в Україні. *Економіка розвитку*. 2011. №2. С. 26-29.
675. Штибель У. І. Формування соціально-орієнтованої банківської системи в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 261 с.
676. Штрафи за забруднення природи планують суттєво збільшити. URL: <https://news.dtki.ua/law/liability/51209>
677. Шулюк Б. С. Принципи формування та функціонування фінансового механізму державно-приватного партнерства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2019. № 14 (42). С. 119–123.
678. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательскойприбыли, капитала, процента и циклаконъюнктуры). М.: Мысль, 1982. 455 с.
679. Щодо здійснення видатків на соціальні виплати. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/news/shchodo-zdijsnennya-vidatkiv-na-socialni-viplati>
680. Эксперты назвали самые читающие и самые мало читающие нации. *Naked Science*. 2015. 19 мая. URL: <https://naked-science.ru/article/media/eksperty-nazvali-samye-chitayu>

681. Эрхард Л. Благосостояние для всех. М.: Начало Пресс, 1991. 261 с. URL: http://www.vixri.com/d/Erhard%20Ljudvig%20_Blagosostojanie%20dlja%20vsex..pdf
682. Як Мінрегіон планує боротися з тіньовою орендою житла? Дебет-Кредит. 2019. 17 серпня. URL: <https://news.dtkr.ua/society/politics/57061>
683. Якубовський Р. В. Кредитування освіти: правові засади та проблеми вдосконалення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 114-117.
684. Янін О. Е. Финансы, денежное обращение и кредит: учеб. 3-е изд. стер. М.: Издат. Центр «Академия», 2006. 192 с.
685. Яценко А. Україна — failed state чи надійний партнер. URL: <https://rdo.in.ua/article/ukrayina-failed-state-chy-nadiynnyu-partner>
686. 60% українців за останній рік не відвідали жодної бібліотеки чи книгарні. Ukrainian Reading and Publishing Data 2018. URL: <http://data.chytomo.com/chytannya-v-ukrayini/>
687. A Handbook of Cultural Economics, Second Edition. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/elgeebook/13789.htm>
688. Abdallah S., Thompson S., Michaelson J., Marcs N., Steuer N. The Happy Planet Index 2.0. NEF. 2009. Jun. URL: <http://www.happyplanetindex.org/>.
689. Addressing Affordability of Utility Services in Urban Housing: Energy Efficiency Solutions. Regional Synthesis Paper. / A. Morin Allen at al. Washington: Alliance to Save Energy; Municipal Network for Energy Efficiency, 2007. P. 40.
690. Adizes I. On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions. URL: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html
691. Average Salary in European Union 2018. Reinis Fischer. 2018. 15 March. URL: <https://www.reinischfischer.com/average-salary-european-union-2018>
692. Babyloan: 1-er site européen de microcrédit solidaire URL: <http://www.babyloan.org/fr/>

693. Barcena-Martin E., Carmen Blanco-Arana M., Perez-Moreno S. Social Transfers and Child Poverty in European Countries: Pro-poor Targeting or Pro-child Targeting? *Journal of Social Policy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. No 47 (4). P. 739–758.
694. Barrientos A., Scott J. Social transfers and growth: a review. Global Development Institute Working Paper Series 5208, GDI, The University of Manchester. Chronic Poverty Research Centre 2008. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/127453/WP112_Barrientos-Scott.pdf
695. Baumol W. J., Bowen W. G. Performing Arts, The Economic Dilemma: a study of problems common to theater, opera, music, and dance. Cambridge, Mass.: M.I.T. Press, 1966
696. Becker G. S. Human capital: theoretical and empirical analysis, with special reference to education. Ch. University of Chicago Press, 1993. 64 p.
697. Beyond GDP. Measuring progress, true wealth, and well-being. URL: https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/background_en.html
698. Bradbury B., Jäntti M., Lindahl L. Labour income, social transfers and child poverty, LIS Working Paper Series, No. 707, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg, 2017. 35 p.
699. Clark J. Economic Institutions and Human Welfare. N.Y.: Knopi, 1957. 285 p.
700. Commons J. R. Institutional Economics. *American economic review*. 1931. Vol. 21. P. 648-657.
701. Corruption Perceptions Index (CPI) 2019. transparency.org. URL: <https://www.transparency.org/cpi2019>
702. Cost of Living in Ukraine. URL: https://www.numbeo.com/cost-of-living/country_result.jsp?country=Ukraine&displayCurrency=UAH
703. Denison E. F. The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us, Supplementary Paper No 13. New York, Committee for Economic Development, 1962. 297 p. P. 53–67
704. Devereux S. et al. What are social transfers? Regional Hunger and Vulnerability Programme. URL:

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:ajnyiuDZcw0J:https://europa.eu/capacity4dev/file/12912/download%3Ftoken%3DMcPvGtEc+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=firefox-b-ab>

705. Di Maggio P., Powell W. The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality. *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48. No. 2. P. 147-160. URL: <https://www.uio.no/studier/emner/matnat/ifi/INF9200/v10/readings/papers/DeMaggio.pdf>
706. Do doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. Washington: International Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/688761571934946384/pdf/Doing-Business-2020-Comparing-Business-Regulation-in-190-Economies.pdf>
707. Economic Growth and Declining Social Welfare. By Xenophon Zolotas. New York: New York University Press, 1981
708. Expenditure on education as % of GDP or public expenditure. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_figdp&lang=en
709. Fankhauser S., Tepic S. Can poor consumers pay for energy and water? An affordability analysis for transition countries. European Bank for Reconstruction and Development, 2005. Working paper No. 92. 31 p.
710. File:Total general government expenditure on education, 2018, % of GDP.png. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Total_general_government_expenditure_on_education,_2018,_%25_of_GDP.png
711. Fischel W. A. Municipal Corporations, Homeowners, and the Benefit View of the Property Tax. Dartmouth College. Working Paper 00-03, 2000, 62 p.
712. Fischel W. A. Zoning and Land Use Regulation. Encyclopedia of Law and Economics / Ed. By Boudewijn Bouckaert Gerrit De Geest. Edward Elgar and the University of Ghent, 1998. P. 403–442
713. Fox L. Safety nets in transition economies: a primer. Social Protection Discussion Paper, №3060, World bank, Washington, DC, 2003.

714. Fragile state Rating 2019. URL: <https://fundforpeace.org/2019/04/10/fragile-states-index-2019/>
715. GBD 2016 Alcohol Collaborators. Alcohol use and burden for 195 countries and territories, 1990-2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *Lancet* (London, England). 2018 Sep;392(10152):1015-1035. URL: [https://www.thelancet.com/article/S0140-6736\(18\)31310-2/fulltext](https://www.thelancet.com/article/S0140-6736(18)31310-2/fulltext)
716. General government. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/general-government/indicator-group/english_cc9669ed-en
717. Global adult tobacco survey. Report Ukraine 2017. Kyiv, 2017. 240 p.
718. Global status report on alcohol and health 2018. Geneva: World Health Organization; 2018. 472 p. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1>
719. Gupta J., Pouw N. R. M., Ros-Tonen M. A. F. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. Vol. 27. No. 4. P. 541–559.
720. Hamilton B. W. Zoning and Property Taxation in a System of Local Governments. *Urban Studies*. 1975. № 12. P. 205–211.
721. Heated tobacco product claims by tobacco industry scrutinized by UCSF researchers. URL: https://www.eurekalert.org/pub_releases/2018-10/uoc--htp102218.php
722. Heilbrun J. Ch. 11. Baumol's cost disease. *A Handbook of Cultural Economics, Second Edition*. 2nd edition. R. Towse (Ed.), Bournemouth University and CREATE Fellow in Cultural Economics, University of Glasgow, UK, 2013. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18507446.pdf>
723. Henry G. Progress and Poverty, centenary edn. 1979. New York: Robert Schalkenbach Foundation, 2006. 344 p. URL: http://www.henrygeorge.org/pdfs/PandP_Drake.pdf
724. Hoffren J. Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy. The Case of Finland. Academic Dissertation. Tampere, 2001. 199 p.

725. Horyn V., Moroz V. Social aspects of mortgage lending. *Modern tendencies of fiscal policy in European economic space: collective monograph* / A. Krysovaty et al.; edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovaty. Ternopil: TNEU, 2017. P. 94-100.
726. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/en/2019-report>
727. Incidence of tuberculosis (per 100,000 people). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.TBS.INCD?view=map&year=2018>
728. Index of Economic Freedom 2020. Country Ranking. URL: <https://www.heritage.org/index/ranking>
729. Infant mortality rate (deaths/per 1,000 live births). World Health Organization Site. URL: [https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-\(per-1000-live-births\)](https://www.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent/indicator-explorer-new/mca/infant-mortality-rate-(per-1000-live-births))
730. International VAT and GST rates for 2019. URL: <https://www.avalara.com/vatlive/en/vat-rates/international-vat-and-gst-rates.html>
731. Jebb A. T., Tay L., Diener E., Oishi Sh. Happiness, income satiation and turning points around the world. *Nature Human Behaviour*. 2018. V. 2, P. 33–38. URL: <https://www.nature.com/articles/s41562-017-0277-0>
732. Kiva international nonprofit URL: <https://www.kiva.org/>
733. Kontinen K. Institutional isomorphism and small non-governmental organizations in Tanzania. *Critical Management Studies Conference*, 31 May 2005. Institute of Development Studies. University of Helsinki. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.459.9828&rep=rep1&type=pdf>
734. Life expectancy at birth, total (years) – Ukraine. The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN?view=map&year=2018>
735. Louisiana Education Quality Trust Fund (LEQTF) Report, 2019. URL: https://d304f3ae-0382-4da9-9c19-eae51ef96fa3.filesusr.com/ugd/bdd5b1_28dff3e86eae4e91991b6ef5f1780ed4.pdf

736. Mabe Alan R. *Anarchy? State and utopia*. By R. Nozick. New York: Basic Books, Inc. 1974. Book reviews. *Florida State University Law Review*. 2014. Vol. 3. URL: <https://ir.law.fsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1799&context=lr>
737. Maternal mortality ratio (modeled estimate, per 100,000 live births). The World Bank Group Site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT?view=map>
738. Mieszkowski P. M. The Incidence of the Local Property Tax: a Re-evaluation. National bureau of economic research. *National Tax Journal*. 1985. Vol. 38. № 4. P. 489-496.
739. Mieszkowski P. M., Zodrow G. R. New View of the Property Tax: a Reformulation. *Regional Science and Urban Economics*. 1986. Vol. 16. P. 309–327
740. Morin Allen A. et al. Addressing Affordability of Utility Services in Urban Housing: Energy Efficiency Solutions. Regional Synthesis Paper. Washington: Alliance to Save Energy; Municipal Network for Energy Efficiency, 2007. 110 p.
741. Moshinsky B. The 25 countries with the highest tax rates. URL: <http://uk.businessinsider.com/wef-countries-with-the-highest-tax-rates-2016-9/#t-22-mexico-517--government-corruption-and-bureaucracy-are-the-main-hurdles-to-doing-business-in-mexico-despite-the-high-tax-rates-according-to-the-wef-3>
742. New scientific study: no safe level of alcohol. URL: <http://www.healthdata.org/news-release/new-scientific-study-no-safe-level-alcohol>
743. Nordin P. Coercive Isomorphism and the Coordination of Collective Bargaining. *Industrial Relations in Europe: Conference 2007*. Center of Industrial Relations & Negotiations [CIRN]. Athens. 26-28 July 2007. P. 1–17.
744. Notten G., Guio A. C. The impact of social transfers on income poverty and material deprivation, ImPRovE Working Paper N°16/17. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy – University of Antwerp, 2016. 35 p.
745. Nussbaum M. *Frontiers of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. 512 p.

746. OECD Tax Policy Reforms 2018: Tax Cut Trend Continues as Countries Aim to Boost Investment. URL: <http://www.austaxpolicy.com/news/oecd-tax-policy-reforms-2018-tax-cut-trend-continues-countries-aim-boost-investment/>
747. Paying Taxes 2020. PWS Global. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>
748. Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – China, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-China.pdf>
749. Pensions at a Glance 2019. Country Profiles – India, OECD Publishing, Paris. URL: <https://www.oecd.org/els/public-pensions/PAG2019-country-profile-India.pdf>
750. Pensions at a Glance 2019: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2019_b6d3dcfc-en
751. Pigou A. C. The Economics of Welfare. 4-th ed. London: Macmillan and Co., 1932. 551 p. URL: http://files.libertyfund.org/files/1410/Pigou_0316.pdf
752. Public expenditure on education by education level and programme orientation – as % of GDP. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=educ_uoe_fine06&lang=en
753. Public expenditure on health by country income groups, 1995 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-expenditure-on-healthcare-by-country-income-groups>
754. Public health expenditure (% GDP), 1880 to 2014. Our World in Data. Global Change Data Lab; The University of Oxford. URL: <https://ourworldindata.org/grapher/public-health-expenditure-share-gdp-owid?country=AUS+JPN+USA+SWE+ESP+DEU+BEL+FRA+GBR+UKR+ROU+POL+ITA+LTU+CZE+HUN+DNK>
755. Rauniyar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Manila: Asian Development Bank, 2010. 48 p.

756. Retirement Ages in Member States. The Finnish Centre for Pensions URL: http://www.etk.fi/fi/service/retirement_ages/1601/retirement_ages.
757. Scientists describe problems in Philip Morris e-cigarette experiments. URL: <https://www.reuters.com/investigates/special-report/tobacco-iqos-science/>
758. Sen A. Development as freedom. Oxford: Oxford University Press, 2001
759. Shinohara M. et al. Measuring Net National Welfare of Japan. Tokyo, Economic Council of Japan, 1972
760. Sidelnykova L. P. Institutional imbalances of the fiscal policy of Ukraine. Analysen und Ansichtenzur Wirtschaftsentwicklungin der Ukraine. *Eine Sicht ukrainischer Forscherzu Theorie und Praxis*. Berlin, 2013. P. 43-52
761. Sloan H., Zurcher A. Dictionary of Economics. N.Y.: Barnes and Noble, 1970. 520 p.
762. Smith A. The Theory of Moral Sentiment. (Ed. K. Haakonssen). Cambridge: University Press, 2002
763. Social benefits (or social transfers). The National Institute of Statistics and Economic Studies collects, analyses and disseminates information on the French economy and society. URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1562>
764. Steuer N., Marcs N. Local Wellbeing: Can we Measure it? Nef. September 2008. URL: <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2013/02/Local-Wellbeing-Can-we-Measure-it-September-2008.pdf>
765. Stiglitz J. E., Sen A., Fitoussi J.-P. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. CMEPSP. 2009. September. URL: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
766. Tax Rates Online/ URL: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/services/tax/tax-tools-and-resources/taxrates-online.html>.
767. The future we want. The outcome document of the Rio+20 conference. United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD). URL: <https://www.preventionweb.net/publications/view/24577>
768. The Global Competitiveness Report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2018>

769. The Global wealth report 2019. URL: <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html>
770. The Inclusive Development Index 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-inclusive-development-index-2018>
771. The Legatum Prosperity Index. Legatum Institute. URL: <https://www.prosperity.com/>
772. The Texas Permanent School Fund. URL: <https://tea.texas.gov/finance-and-grants/texas-permanent-school-fund>
773. The Welfare State and Redistribution. Gosta Esping-Andersen and John Myles. URL: https://www.researchgate.net/profile/Gosta_Esping-Andersen/publication/255583959_The_Welfare_State_and_Redistribution/links/0a85e53760297d82c4000000.pdf?origin=publication_detail
774. Tobacco Tax Reform. At the crossroads of health and development. A Multisectoral Perspective. Technical Report / Marquez P. V. & Moreno-Dodson B. (Eds.). World Bank Group, 2017. 229 p.
775. VAT, GST and sales tax trends in 2018. URL: <https://www.ey.com/gl/en/services/tax/vat--gst-and-other-sales-taxes/ey-indirect-tax-developments-in-2018#accordion-2>
776. Wages and Taxes for the Average Joe in the EU 27 2017. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Main_Page (дата звернення: 31.10.2018)
777. What You Need to Know about Impact Investing. Global Impact Investing Network. URL: <https://thegiin.org/impact-investing/need-to-know/>
778. Yunus M., Weber K. Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism. New York: Public Affairs, 2007. 261 с.
779. Zopa loans URL: <https://www.zopa.com/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Наукові дефініції поняття «фінансовий механізм»

Автори, джерело	Дефініція «фінансового механізму»	Складові елементи
М. Артус [13, с. 57]	система доцільно спрямованих заходів впливу на процес відтворення у формі методів, інструментів і важелів у межах нормативно-правового забезпечення з метою соціально-економічного розвитку суспільства – це цілісність, властивості якої виявляються лише за спільної взаємодії її елементів.	перший рівень – фінансові методи; другий рівень – фінансові інструменти; третій рівень – фінансові важелі
І. Балабанов [20, с. 50]	система дії фінансових важелів, що виражається в організації, плануванні і стимулюванні використання фінансових ресурсів	фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення
В. Базилевич, Л. Баластрик [16]	сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави в процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних державних структур, господарських суб'єктів та населення	економіко-організаційні та правові форми і методи управління
І. Бланк [33, с. 20]	сукупність основних елементів впливу на процес розробки і реалізації управлінських рішень в галузі фінансової діяльності	система регулювання фінансової діяльності, система зовнішньої підтримки фінансової діяльності, система фінансових важелів, методів та інструментів
О. Близнюк, Л. Лачкова, В. Оспіщев [645, с. 98; 646, с. 56]	сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	фінансові методи і форми організації фінансових відносин, інструменти і важелі впливу
Т. Бурденюк, В. Свірський [46, с. 203]	цілісна сукупність методів, форм, інструментів та важелів впливу на процеси формування, розподілу та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення сталих темпів економічного зростання.	методи, форми, інструменти та важелі впливу
Л. Васечко [61, с. 103-107]	системна сукупність фінансових регуляторів та інструментів розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів для матеріального забезпечення населення та соціально-економічного розвитку суспільства	фінансові регулятори та інструменти
Л. Василенко, А. Василенко [62, с. 182]	сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин	фінансові методи і форми організації
О. Волкова [82, с. 114]	система фінансових важелів впливу на організацію, планування і	фінансові важелі впливу

	стимулювання використання фінансових ресурсів	
О. Василик [64, с. 104]	сукупність форм і методів створення й використання фінансових ресурсів з метою забезпечення різних державних структур, господарських суб'єктів і населення	фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти й резерви, стимули й санкції, а також система управління фінансами
Л. Дробозіна [639, с. 90]	система встановлених державою форм, видів і методів організації фінансових відносин	форми, види і методи організації
Економічний енциклопедичний словник за ред. С. Мочерного [389, с. 508]	комплекс форм, засобів, та інструментів регулювання економічного способу виробництва, зокрема використання фінансових ресурсів і грошових коштів для забезпечення найважливіших соціально-економічних потреб окремих громадян, трудових колективів й усього суспільства	форми, засоби, та інструменти регулювання
Сучасний економічний словник [525, с. 369]	сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів і відносин	фінансові стимули, важелі, інструменти, форми і способи регулювання
О. Кириленко [280, с. 41]	сукупність конкретних форм та методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів	фінансові методи, фінансові важелі, стимули, санкції, нормативно-правове забезпечення
Г. Кірейцев [289, с. 19]	сукупність методів реалізації економічних інтересів шляхом фінансового впливу на соціально-економічний розвиток підприємства	фінансове забезпечення, фінансове регулювання та система фінансових індикаторів і фінансових інструментів, які дають змогу оцінити цей вплив
О. Ковалюк [293, с. 22]	система визначених фінансовою політикою фінансових методів і фінансових важелів та інструментів, які використовують у своїй діяльності держава та підприємства за їхнього відповідного правового, нормативного та інформаційного забезпечення	фінансові методи, фінансові важелі та інструменти
В. Ковальов [292, с. 50]	система організації, планування та використання фінансових ресурсів	фінансові інструменти, фінансові прийоми та методи, а також кадрове, правове, нормативне, інформаційне, технічне, програмне забезпечення
В. Коюда, Т. Лепейко, К. Заславська [318, с. 37]	сукупність форм, способів організації фінансових ресурсів, фінансових відносин, що застосовуються з метою створення умов, сприятливих для економічного розвитку	форми, способи організації фінансових ресурсів, фінансових відносин
О. Левандівський [337]	сукупність методичних, організаційних, нормативних і правових форм, методів, інструментів, важелів та положень, на основі яких розробляють заходи, що за умови відповідного нормативно-	методичні, організаційні, нормативні та правові форми, методи, інструменти, важелі та положення

	правового та інформаційного забезпечення визначають функціонування фінансово-економічних відносин у державі, практичне застосування яких спрямоване для досягнення визначених цілей та завдань, у процесі формування, розподілу й використання цільових централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів	
Ю. Ляшенко [647, с. 35]	сукупність форм і методів створення і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення	форми і методи створення і використання фінансових ресурсів
В. Опарін [417, с. 55]	сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	фінансові методи і форми, інструменти та важелі
Л. Осіпчук [643]	сукупність видів, форм і методів організації фінансових відносин	види, форми та методи організації
О. Романенко [546, с. 42]	сукупність форм, методів і важелів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	форми, методи і важелі фінансового впливу
В. Федосов [152, с. 68]	сукупність економіко-організаційних і правових форм та методів управління фінансовою діяльністю держави, які функціонують в процесі формування, розподілу і використання цільових централізованих і децентралізованих фондів грошових ресурсів з метою задоволення потреб суспільства	економіко-організаційні і правові форми та методи управління
А. Загородній, Г. Вознюк [226, с. 515]	сукупність форм і методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення	форми і методи створення та використання фондів фінансових ресурсів
Л. Худолій [652]	система принципів, важелів, методів, інструментів впливу, які застосовуються як всередині підприємства, так і з боку держави, для впливу на розвиток суб'єктів економічних відносин (підприємств, галузей, економіки країни), за допомогою яких здійснюється формування і перерозподіл фінансових ресурсів для досягнення цими суб'єктами поточних завдань і кінцевої мети обраної політики	принципи, важелі, методи, інструменти впливу
С. Юрій, В. Федосов [648, с. 85]	у широкому розумінні – комплекс фінансових методів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. у вузькому розумінні – сукупність конкретних фінансових методів та важелів впливу на формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення функціонування й розвитку державних структур, суб'єктів господарювання і населення	фінансові методи, фінансові важелі, фінансові інструменти, нормативно-правове, інформаційне та організаційне забезпечення

Продовження додатку А

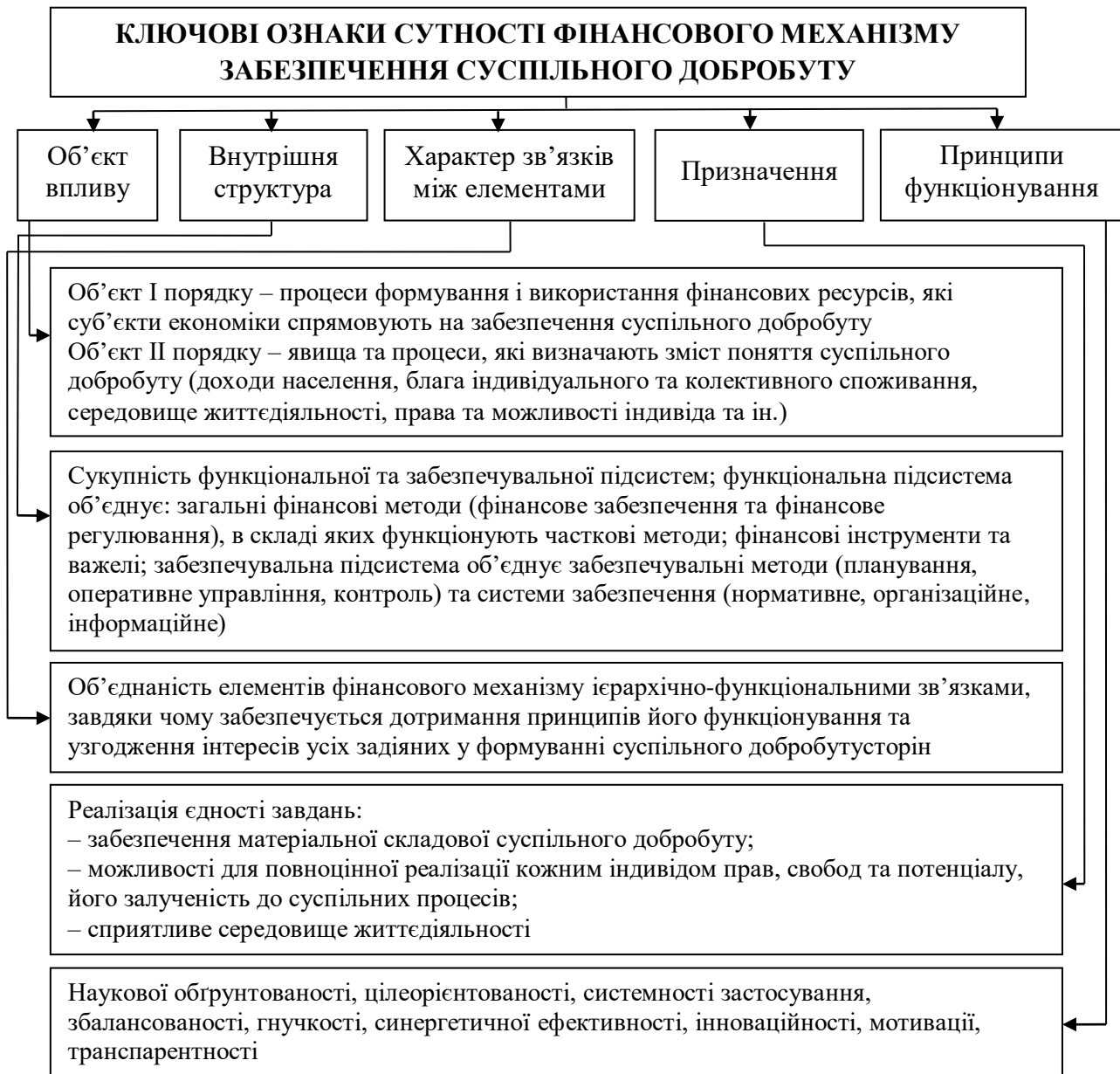

Рис. А.1. Ключові ознаки сутності фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: побудовано автором самостійно

Продовження додатку А
Таблиця А.2

Наукові дефініції поняття «фінансове забезпечення»

Автор	Дефініція поняття «фінансове забезпечення»
Я. Буздуган [43]	метод фінансового механізму, із допомогою якого формують та використовують фонди грошових коштів і який характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти суспільних правовідносин
О. Василик [63, с. 102-103]	функція фінансового механізму, яка здійснюється шляхом використання методів бюджетного фінансування, самофінансування, кредитування тощо; визначена законодавством сукупність заходів, спрямованих на створення фінансової бази для досягнення певних цілей
О. Гривківська [155, с. 14]	ефективне формування та найраціональніше використання фінансових ресурсів, що є неможливим без оптимального поєднання складових фінансового забезпечення, а саме самофінансування, кредитування та цільового фінансування
М. Диба, О. Юркевич, Т. Майорова та ін. [650, с. 85]	сукупність фінансових ресурсів (кількісний підхід) здатність, можливість створювати умови для формування та використання фінансових ресурсів (якісний підхід)
М. Забедюк [221, с. 198]	сукупність фінансових відносин у процесі залучення необхідного розміру фінансових ресурсів та їх ефективного використання
А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смовженко [227]	забезпечення фінансовими ресурсами економіки держави, соціальних потреб і програм, виробництва продукції, науково-технічних досліджень, будівництва і переобладнання підприємств, а також утримання бюджетних організацій тощо
І. Зятковський [250, с. 44]	система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства, котре здійснюється в трьох формах: самофінансування, кредитування, бюджетні асигнування
Г. Кірейцев [289, с. 19]	виділення певної суми фінансових ресурсів на вирішення окремих завдань фінансової політики господарюючого суб'єкта, реалізується через такі форми: самофінансування, акціонерний капітал, кредитування, безповоротне фінансування
І. Козій [298, с. 228]	формування та використання фінансових ресурсів підприємств за допомогою оптимізації співвідношення всіх його форм, що дає змогу створити такі обсяги фінансових ресурсів господарської діяльності, від яких підприємство мало б змогу функціонувати не тільки беззбитково, а й підвищувати ефективність діяльності та зміцнювати економіку країни загалом
О. Міщук [384, с. 9]	комплекс заходів із забезпечення економічного зростання фінансових ресурсів через методи та форми, способи фінансування
О. Москаль [387, с. 6]	сукупність економічних відносин, що виникають із приводу пошуку, залучення й ефективного використання фінансових ресурсів та організаційно-управлінських принципів, методів і форм їх впливу на

	соціально-економічну діяльність територіальних одиниць та господарських суб'єктів
В. Мунтян [391, с. 574]	система фінансових відносин, які включають форми, методи, інструменти їх реалізації та виникають із приводу пошуку, залучення й розподілу фінансових ресурсів для створення належних умов для ефективного функціонування та соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання, територій, держави та суспільства у цілому
Д. Олійник [415, с. 5]	організація через визначення обсягу фінансових ресурсів, науково обґрунтованого їх прогнозування, створення фінансових резервів і нормативно-правового забезпечення
В. Опарін [417, с. 56] В. Оспіщев, О. Близнюк, Л. Лачкова [646, с. 59]	метод фінансового впливу фінансового механізму на соціально-економічний розвиток; підсистема фінансового механізму, що реалізується на основі відповідної системи фінансування, яке може здійснюватись через самофінансування, кредитування та зовнішнє фінансування
В. Оспіщев [645, с. 14]	покриття потреб фінансового відтворювального процесу за рахунок власних або залучених коштів
І. Осьмірко [425, с. 48]	сукупність економічних відносин, що виникають із приводу пошуку, залучення і ефективного використання фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм впливу цих ресурсів на інноваційний розвиток національної економіки
І. Петровська, Д. Клиновий [438, с. 23]	метод фінансового впливу на розвиток економіки у межах фінансового механізму
Я. Пилип'юк [442, с. 50]	процес покриття виробничих, інноваційних та інших витрат суб'єктів економіки за рахунок централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів
Г. Погріщук [450, с. 5]	при визначенні фінансового забезпечення доцільно врахувати такі складові як: мета, завдання, функції, методи, джерела, обсяги фінансових ресурсів, а також діяльність як держави, так і суб'єктів господарювання, що пов'язана з мобілізацією і використанням цих ресурсів ...
В. Родіонова [638, с. 35]	покриття витрат за рахунок фінансових ресурсів, що акумулюються суб'єктами господарювання і державою. Формами фінансового забезпечення є самофінансування, кредитування й державне фінансування, а інструменти механізму фінансового забезпечення – склад і структура його джерел
О. Романенко [545, с. 18]	покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою
В. Федосов, С. Юрій [605, с. 94]	формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання з виділенням п'яти основних елементів фінансового забезпечення суб'єктів господарювання: самофінансування; кредитування; бюджетне фінансування; оренда; інвестування
В. Федосов [52, с. 49]	система джерел і форм фінансування розвитку економічної і соціальної сфер
С. Фролов, О. Чоботар [656, с. 8]	система фінансових відносин, які здійснюються за допомогою залучення та використання фінансових ресурсів

Продовження додатку А

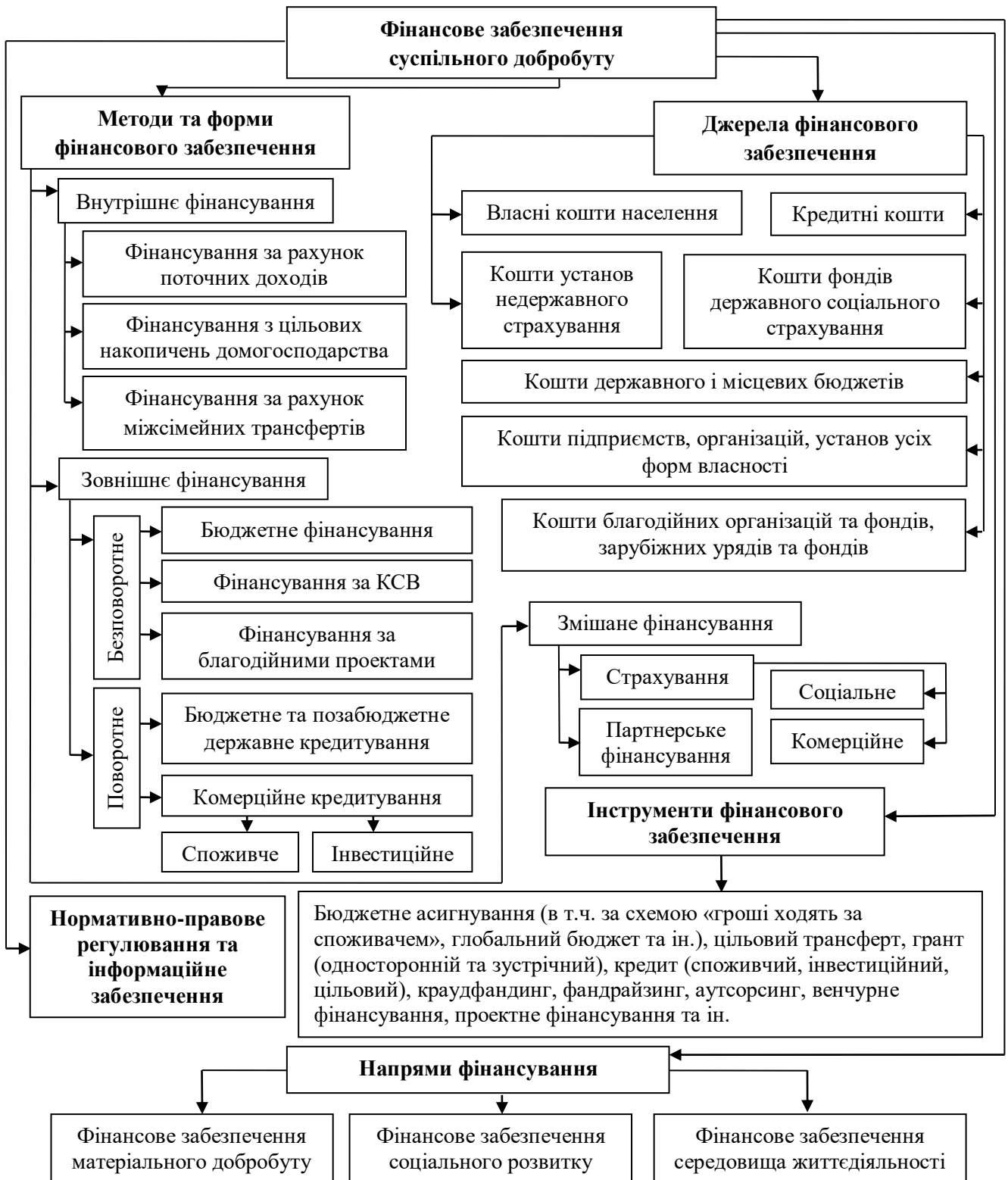

Рис. А.2. Концептуальна модель фінансового забезпечення суспільного добробуту.

Джерело: складено автором самостійно

Продовження додатку А

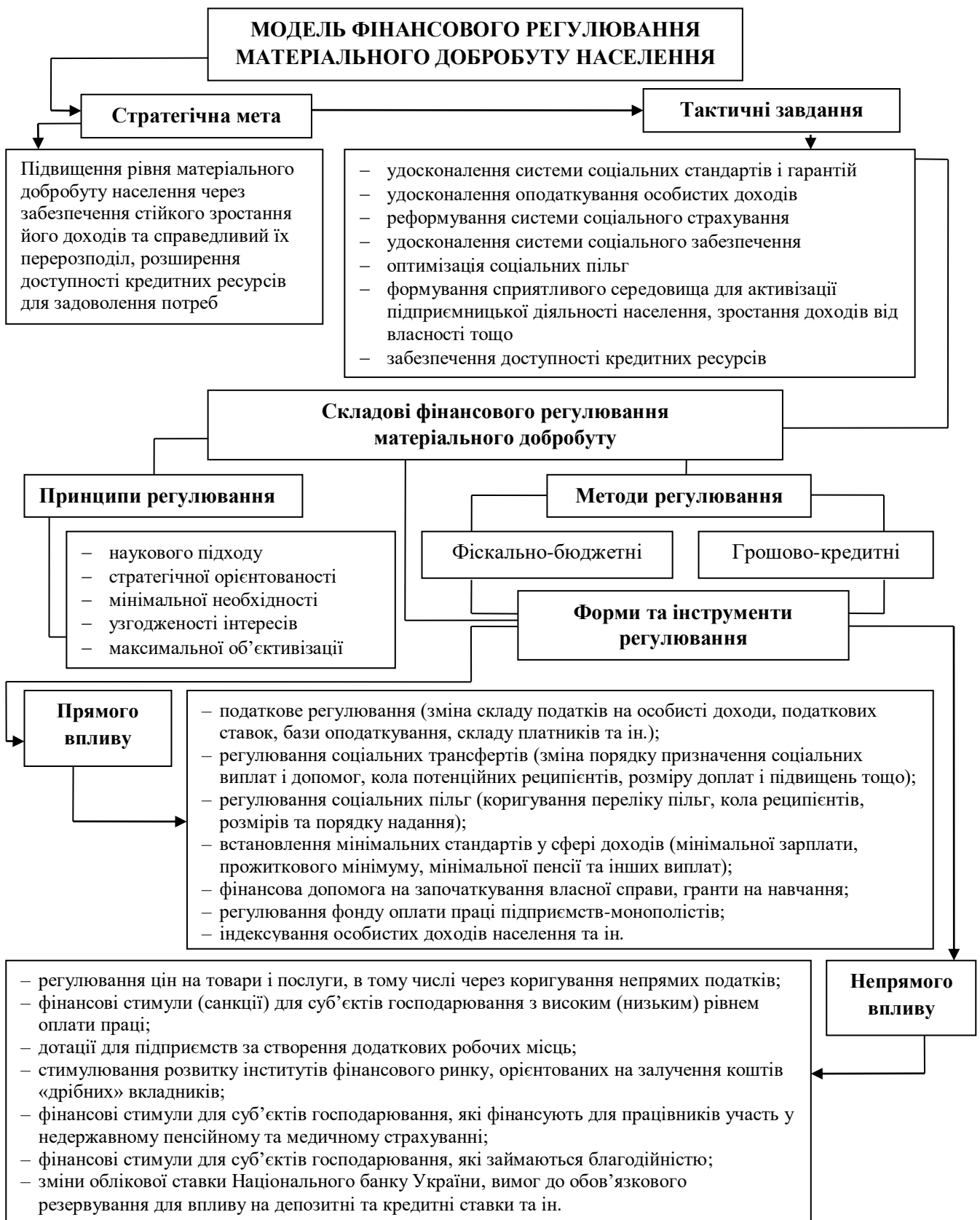

Рис. А.3. Концептуальна модель фінансового регулювання матеріального добробуту.

Джерело: складено автором самостійно

Продовження додатку А

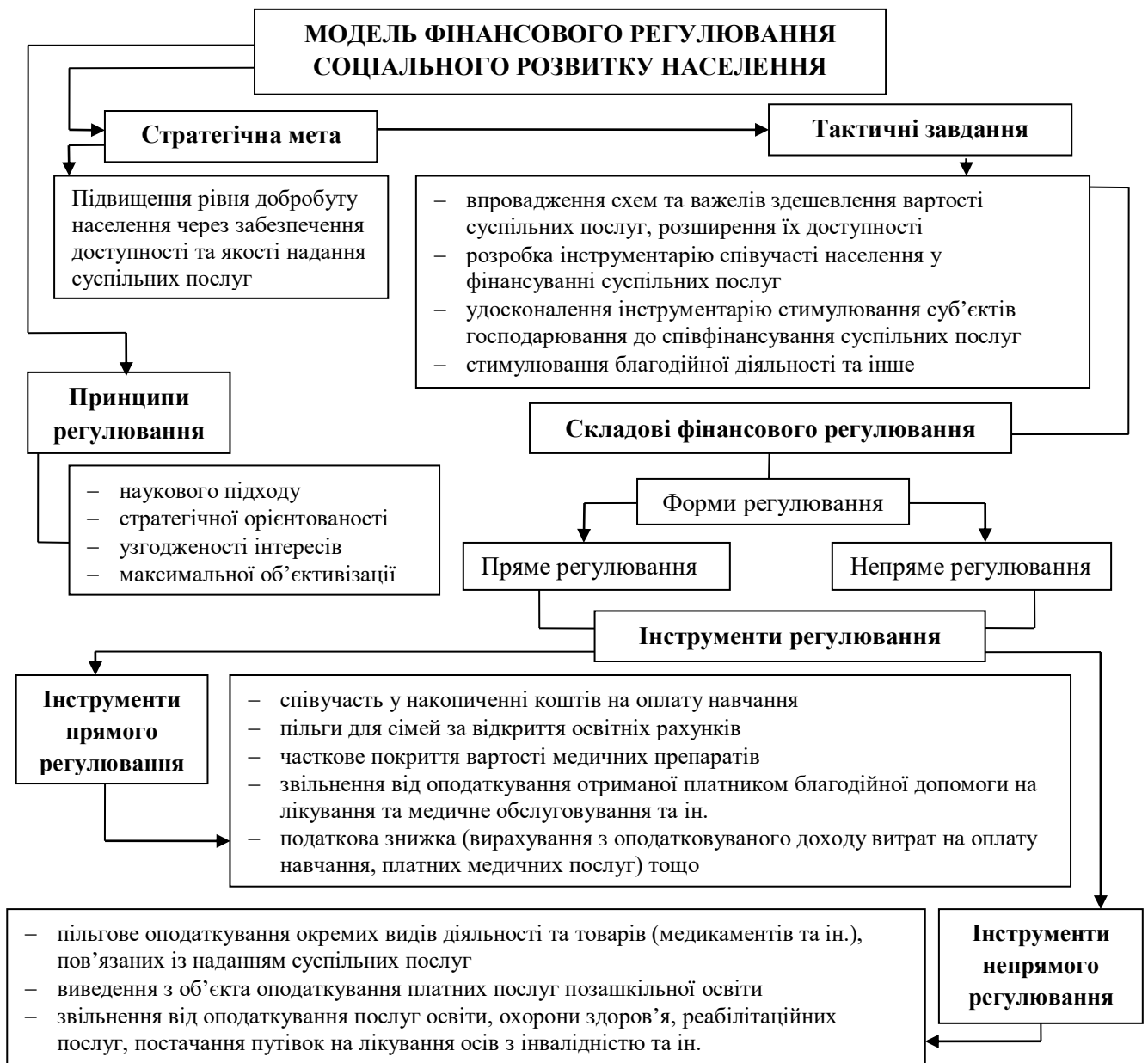

Рис. А.4. Концептуальна модель фінансового регулювання соціального розвитку населення

Джерело: побудова автором самостійно

Продовження додатку А

**Рис. А.5. Концептуальна модель фінансового регулювання
середовища життєдіяльності населення**

Джерело: розроблено автором самостійно

Продовження додатку А

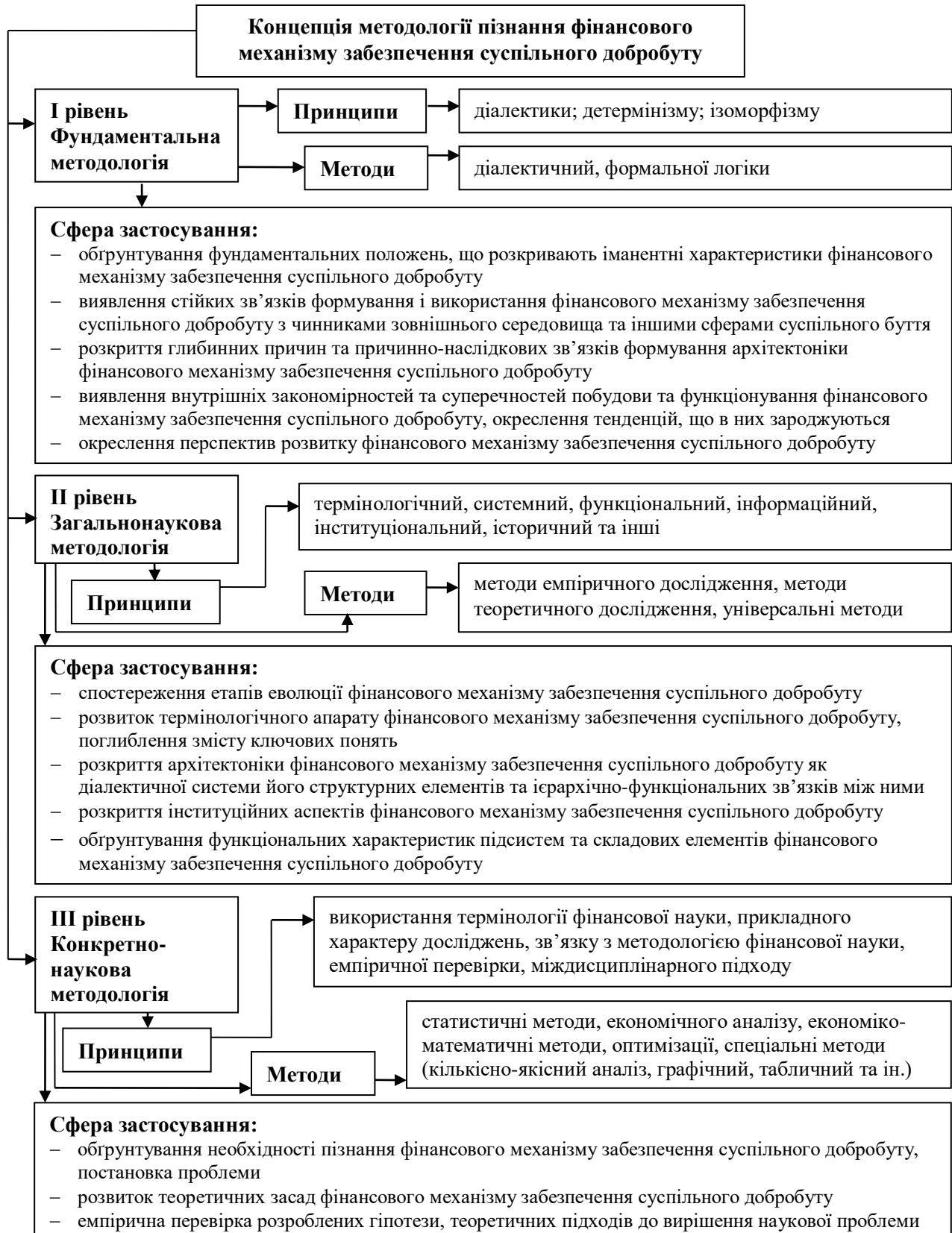

Рис. А.6. Концепція методології дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту (за ієрархічним підходом)

Джерело: побудовано автором за [421, с. 23-35; 236, с. 71-85].

Додаток Б

Таблиця Б.1

Показники зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати в Україні у 2001-2010 рр.

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП, млрд грн									
211,18	234,14	277,36	357,54	457,33	565,02	751,11	990,82	947,04	1120,59
Валовий випуск, млрд грн									
460,52	504,01	603,70	809,99	995,63	1182,18	1565,06	2072,17	1955,69	2388,29
Чисельність зайнятого населення (віком 15-70 років), тис осіб									
19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4	20904,7	20972,3	20191,5	20266,0
Продуктивність праці (за ВВП), тис грн									
10,57	11,65	13,76	17,62	22,11	27,26	35,93	47,24	46,90	55,29
Продуктивність праці (за валовим випуском), тис грн									
23,06	25,09	29,94	39,91	48,14	57,03	74,87	98,81	96,86	117,85
Середньомісячна заробітна плата, грн									
311,0	376,0	462,0	590,0	806,0	1041,0	1351,0	1806,0	1906,0	2239,0
Темп зростання продуктивності праці (за ВВП), %									
121,1	110,2	118,0	128,1	125,5	123,2	131,8	131,5	99,3	117,9
Темп зростання продуктивності праці (за валовим випуском), %									
124,4	108,8	119,4	133,3	120,6	118,4	131,3	132,0	98,0	121,7
Темп зростання заробітної плати, %									
135,2	120,9	122,9	127,7	136,6	129,2	129,8	133,7	105,5	117,5

Джерело: складено автором за [59; 60; 397; 422; 565; 603]

Продовження додатку Б
Таблиця Б.2

Показники зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати в Україні у 2011-2019 рр.

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП, млрд грн								
1349,18	1459,10	1522,66	1586,92	1988,54	2383,18	2983,88	3560,60	3974,56
Валовий випуск, млрд грн								
2895,28	3150,65	3189,56	3354,03	4189,24	5058,29	6255,40	7493,47	н.д.
Чисельність зайнятого населення (віком 15-70 років), тис осіб								
20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	16360,9	16578,3
Продуктивність праці (за ВВП), тис грн								
66,38	71,68	74,63	87,80	120,93	146,41	184,69	217,63	239,74
Продуктивність праці (за валовим випуском), тис грн								
142,45	154,79	156,32	185,58	254,77	310,77	387,18	458,01	–
Середньомісячна заробітна плата, грн								
2633,0	3026,0	3265,0	3480,0	4195,0	5183,0	7104,0	8865,0	10497,0
Темп зростання продуктивності праці (за ВВП), %								
120,1	108,0	104,1	117,7	137,7	121,1	126,1	117,8	110,2
Темп зростання продуктивності праці (за валовим випуском), %								
120,9	108,7	101,0	118,7	137,3	122,0	124,6	118,3	–
Темп зростання заробітної плати, %								
117,6	114,9	107,9	106,6	120,5	123,6	137,1	124,8	118,4

Джерело: складено автором за [59; 60; 397; 422; 565; 603]

Продовження додатку Б

Таблиця Б.3

Окремі показники розвитку малого бізнесу в Україні у 2010-2018 рр.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої продукції:								
– малими підприємствами								
568,27	607,78	672,65	670,26	705,00	937,11	1177,39	1482,00	1766,15
– суб'єктами малого підприємництва (фізичними особами-підприємцями)								
210,93	199,99	243,63	263,46	276,30	381,86	474,60	585,80	730,80
Питома вага малих підприємств та суб'єктів малого підприємництва в сукупних обсягах реалізації продукції, %								
21,7	19,2	20,5	21,5	22,0	23,7	24,6	24,9	25,1
Чисельність зайнятих на малих підприємствах та в суб'єктів малого підприємництва (фізичних осіб-підприємців), млн осіб								
4,96	4,44	4,29	4,29	4,12	3,84	3,87	3,96	4,17
Питома вага зайнятих на малих підприємствах та в суб'єктів малого підприємництва, у % до загальної чисельності зайнятих в економіці								
46,0	43,7	43,0	44,1	46,8	46,9	47,7	48,6	48,9

Джерело: складено автором за [180; 181; 414; 453].

Продовження додатку Б

Таблиця Б.4

Динаміка валового обсягу наданих послуг (валовий випуск) у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку в Україні у 2010-2018 рр. (у розрізі інституційних секторів економіки, млрд грн)

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Валовий обсяг наданих послуг (валовий випуск), всього								
в тому числі:								
9,91	12,34	17,32	19,57	19,14	20,43	23,16	28,26	34,04
сектор домогосподарств								
0,46	0,71	1,03	1,32	1,49	1,96	2,77	3,86	5,33
сектор нефінансових корпорацій								
2,97	4,70	7,90	9,76	9,58	8,78	8,74	7,40	8,76
сектор загального державного управління								
6,14	6,57	8,19	8,21	7,94	9,55	11,37	16,69	19,58
сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства								
0,34	0,36	0,20	0,28	0,13	0,14	0,28	0,31	0,37

Джерело: складено за [209; 401]

Таблиця Б.5

Кінцеві споживчі витрати на культуру та відпочинок в Україні у 2010-2019 рр., у розрізі інституційних секторів економіки, млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього кінцевих витрат на культуру та відпочинок, в тому числі:									
35,35	40,72	46,74	50,93	55,74	60,48	70,88	92,43	115,42	133,15
Витрати домогосподарств									
28,63	33,72	39,25	42,99	48,19	51,44	60,46	76,11	96,00	111,08
Витрати сектору загального державного управління									
6,38	6,64	7,29	7,66	7,42	8,90	10,14	16,01	19,05	21,69
Витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства									
0,34	0,36	0,20	0,28	0,13	0,14	0,28	0,31	0,37	0,38

Джерело: складено за [209; 401]

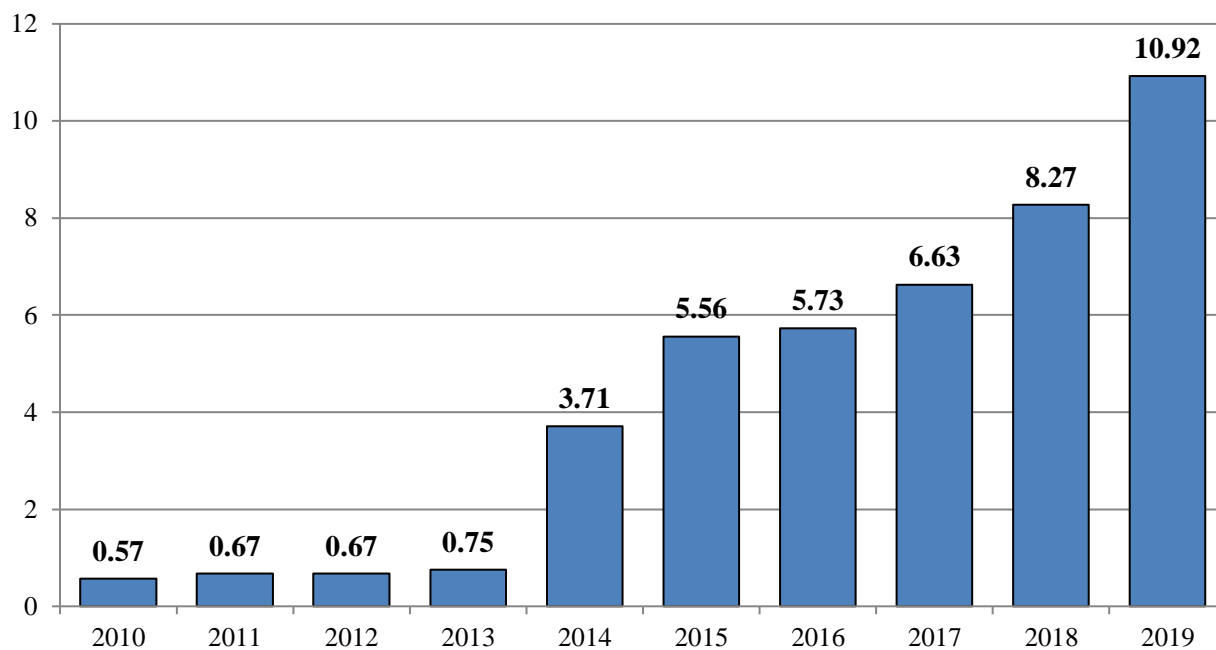
Продовження додатку Б

Рис. Б.1. Кінцеві споживчі витрати на соціальний захист населення сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства в Україні у 2010-2019 рр., млрд грн

Джерело: побудовано за [209; 401]

Додаток В

Таблиця В.1

**Видатки Зведеного бюджету України на освіту
(за окремими напрямками) у 2010-2019 рр., млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на освіту, в тому числі:									
79,79	86,25	101,56	105,54	100,11	114,19	129,44	177,76	210,03	238,76
Дошкільна освіта									
10,24	11,83	14,63	15,66	15,19	18,14	20,12	28,21	31,79	36,04
Загальна середня освіта									
32,82	35,23	42,46	44,23	42,42	49,67	56,53	84,35	101,69	115,28
Професійно-технічна освіта									
5,11	5,31	6,03	6,36	5,89	6,17	6,18	8,28	10,00	10,82
Вища освіта									
25,00	26,62	29,34	30,00	28,34	30,98	35,23	38,68	44,24	51,36
Позашкільна освіта									
3,30	3,64	4,49	4,71	4,37	4,78	5,41	7,81	9,27	10,46
Інші напрями освіти									
3,32	3,62	4,61	4,58	3,90	4,45	5,97	10,43	13,04	14,80
Видатки зведеного бюджету на освіту, у % до ВВП									
7,37	6,55	7,21	7,25	6,39	5,77	5,43	5,96	5,90	6,01
Видатки на освіту, у % до сукупних видатків зведеного бюджету									
21,12	20,69	20,62	20,86	19,14	16,80	15,49	16,82	16,80	17,40

Джерело: складено за [246; 410]

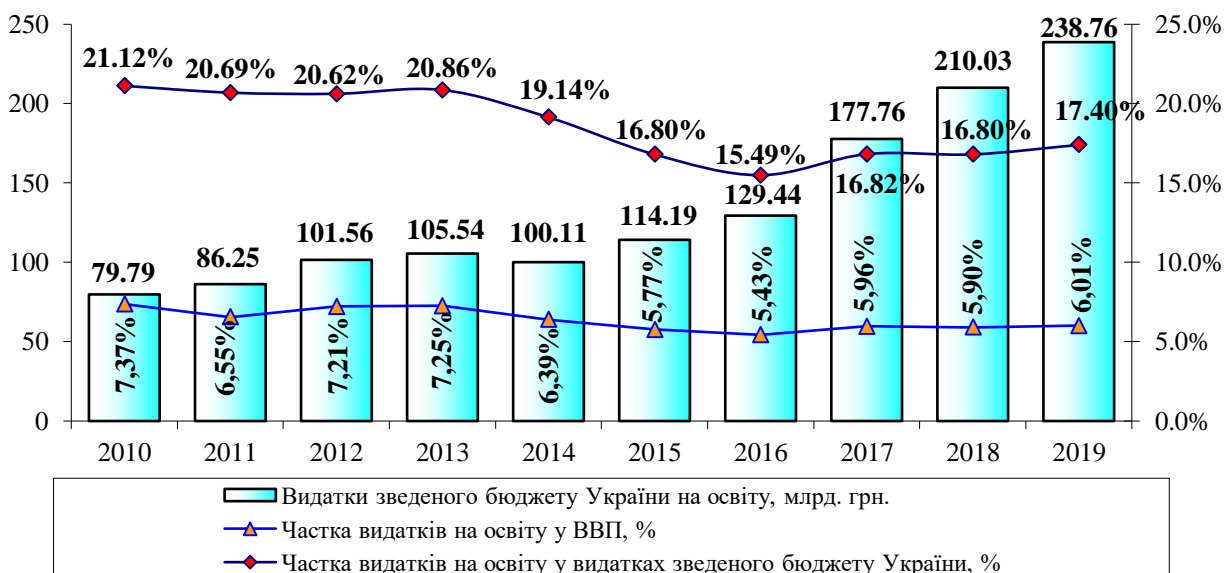

Рис. В.1. Обсяги та питома вага видатків на освіту у зведеному бюджеті та ВВП в Україні у 2010-2019 рр.

Джерело: складено за [246; 410]

Продовження додатку В

Таблиця В.2

**Видатки розширеного уряду на освіту в окремих країнах Європи
у 2010-2018 рр., у % до ВВП**

Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2018
Бельгія	6,58	6,55	6,43	6,56	6,49	6,43	6,41	6,2
Болгарія	4,10	3,82	3,68	4,06	4,22	3,93	3,86	3,5
Чехія	4,25	4,51	4,33	3,95	3,84	3,79	3,56	4,6
Данія	8,81	8,75	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	6,4
Німеччина	5,08	4,98	4,64	4,61	4,57	4,52	4,45	4,2
Естонія	5,66	5,16	4,70	4,85	н.д.	н.д.	н.д.	6,2
Іспанія	4,98	4,82	4,34	4,18	4,15	4,16	4,08	4,0
Франція	5,86	5,68	5,46	5,51	5,52	5,47	5,43	5,1
Італія	4,50	4,29	4,08	4,16	4,08	4,10	3,83	4,0
Литва	5,36	5,17	4,83	н.д.	4,37	4,12	3,88	4,6
Угорщина	4,90	4,71	4,07	3,98	н.д.	4,26	4,46	5,1
Австрія	5,91	5,80	5,62	5,49	5,40	5,43	5,40	4,8
Польща	5,17	4,94	4,91	4,94	4,91	4,81	4,64	5,0
Румунія	3,53	3,07	2,64	2,67	2,75	2,72	2,58	3,2
Швеція	6,98	6,82	7,38	7,17	7,14	7,05	7,13	6,9
Великобританія	6,15	5,98	н.д.	5,89	5,85	5,68	5,40	4,8
Ісландія	7,60	7,36	7,24	6,84	6,98	6,84	6,51	7,3

Примітки: поняття розширеного уряду (General government) об'єднує центральні, регіональні та локальні органи влади, а також підконтрольні їм фонди соціального захисту [716]

Джерело: складено за [708; 710; 752]

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Показники неактивності, зайнятості та безробіття в Україні
у 2010-2018 рр., у розрізі рівня освіти населення**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень економічної неактивності, %:									
всього, в т.ч.:	36,3	35,7	35,4	35,0	37,6	37,6	37,8	38,0	37,4
повна вища	20,9	21,3	21,3	21,6	21,8	22,1	23,1	23,6	22,5
базова та неповна вища	45,7	-	48,9	51,0	47,7	41,6	45,5	47,0	42,0
професійно технічна	-	-	-	-	29,3	29,3	29,6	30,7	30,7
повна загальна середня	38,2	37,4	37,0	36,8	52,5	52,8	52,8	52,6	52,0
базова загальна середня	60,7	61,8	65,0	65,6	78,8	79,4	80,1	79,7	80,4
Рівень зайнятості населення віком від 15 до 64 років, %:									
всього, в т.ч.:	61,4	61,9	62,3	62,8	59,6	60,2	60,1	60,3	61,6
повна вища	76,3	75,9	75,7	75,9	74,9	75,0	74,3	74,2	75,4
базова вища	47,6	41,3	45,4	44,2	44,1	49,7	46,4	46,3	50,0
неповна вища	69,6	68,8	68,8	68,8	65,5	66,4	66,4	66,0	68,0
професійно технічна	-	-	-	-	65,9	66,6	66,6	65,9	67,2
повна загальна середня	58,5	59,5	59,9	60,5	45,5	46,0	45,6	46,5	47,5
базова загальна середня	38,4	37,5	34,4	33,8	19,6	19,4	19,4	19,4	18,4
Рівень безробіття населення віком від 15 до 64 років, %:									
всього, в т.ч.:	8,4	8,0	7,8	7,4	9,4	9,2	9,5	9,6	8,9
повна вища	7,0	6,7	7,3	6,7	7,8	7,9	8,0	7,9	7,9
базова вища	14,0	20,2	12,6	11,1	16,2	15,6	15,3	13,7	15,1
неповна вища	7,6	7,2	6,6	7,2	8,2	8,6	8,1	9,1	7,1
професійно технічна	-	-	-	-	10,5	10,5	10,7	11,2	9,9
повна загальна середня	9,4	8,9	8,6	7,8	10,5	9,7	11,1	10,3	10,2
базова загальна середня	9,1	7,6	6,9	7,5	14,6	13,1	8,6	12,0	13,9
Кількість зареєстрованих безробітних осіб, тис осіб, в т.ч.:									
повна вища	92,9	95,8	101,3	102,5	124,3	117,0	93,4	86,0	88,8
базова та неповна вища	111,0	103,5	103,3	97,9	103,8	99,1	74,1	67,4	61,6
професійно технічна	183,1	167,2	172,1	170,9	181,2	174,0	143,0	131,3	125,9
повна загальна середня	115,5	96,6	89,6	79,2	83,0	80,6	64,4	55,4	52,3
базова загальна середня	21,0	19,1	19,8	17,9	19,0	19,0	15,0	13,6	12,5

Джерело: складено автором за [203; 204; 205; 206]

Продовження додатку Д

Таблиця Д.2

**Динаміка кількості зареєстрованих безробітних та вакансій за даними
Державної служби зайнятості в Україні у 2013-2019 рр.**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість зареєстрованих безробітних, тис осіб, в т.ч.:							
державні службовці, менеджери	49,7	58,9	67,1	64,5	50,3	47,7	42,1
професіонали	41,1	48,6	43,0	33,2	29,5	29,8	26,0
фахівці	44,6	50,6	49,3	36,6	32,4	32,2	29,3
технічні службовці	25,6	29,2	30,2	20,4	18,9	19,4	16,0
працівники торгівлі та послуг	67,6	73,9	73,8	54,9	52,5	49,5	40,6
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	22,2	24,4	24,3	21,7	20,3	19,2	9,3
кваліфіковані робітники з інструментом	55,1	58,9	48,9	35,9	31,5	29,4	22,2
робітники з обслуговування, експлуатацію та контролю за роботою устаткування	92,5	94,3	82,4	70,4	67,4	66,1	47,7
найпростіші професії	70,6	73,4	71,8	53,2	51,6	48,4	35,0
Кількість вакансій, тис осіб, в т.ч.:							
державні службовці, менеджери	3,8	2,7	1,9	2,7	3,2	3,4	4,9
професіонали	7,2	5,2	3,8	4,7	5,8	6,2	10,5
фахівці	4,8	4,0	2,8	3,9	4,9	6,2	9,6
технічні службовці	1,3	1,4	1,2	1,6	2,2	2,2	3,6
працівники торгівлі та послуг	5,4	5,0	4,2	4,8	6,6	8,8	13,4
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства	0,4	0,4	0,3	0,4	0,5	0,6	1,4
кваліфіковані робітники з інструментом	8,3	6,4	5,2	7,9	11,8	13,8	23,0
робітники з обслуговування, експлуатацію та контролю за роботою устаткування	5,5	5,2	3,8	5,8	8,9	9,8	20,9
найпростіші професії	5,8	5,0	2,7	4,2	6,5	7,4	13,6

Джерело: складено автором за [204; 205; 206; 284; 286]

Продовження додатку Д
Таблиця Д.3

Показники статистики вакансій та заробітних плат
рекрутингового інтернет-сайту Work.Ua у квітні 2020 р.

Сфери діяльності	Кількість вакансій, од.	Кількість резюме, од.	Навантаження на 1 вакансію, од.	Зарплата за вакансіями, грн	Зарплата за резюме, грн	Коефіцієнт відношення зарплати вакансії/резюме
ІТ, комп'ютери, Інтернет	2992	145331	49	14294	13739	0,96
Адміністрація, керівництво середньої ланки	2857	373358	131	15335	17500	1,14
Будівництво, архітектура	1820	154785	85	13951	17031	1,22
Бухгалтерія, аудит	2075	201721	97	11381	13160	1,16
Готельно-ресторанний бізнес	778	197012	253	10992	13808	1,26
Дизайн, творчість	661	84652	128	13587	13895	1,02
ЗМІ, видавництво, поліграфія	582	133924	230	11438	11889	1,04
Краса, фітнес, спорт	315	71284	226	13652	12265	0,90
Культура, музика, шоу-бізнес	172	60594	352	13434	13360	0,99
Логістика, склад, ЗЕД	2370	194281	82	11246	13556	1,21
Маркетинг, реклама, PR	1670	132577	79	12120	13095	1,08
Медицина, фармацевтика	1296	106437	82	11760	12416	1,06
Нерухомість	142	7586	53	19126	19830	1,04
Освіта, наука	724	155519	215	11994	12411	1,03
Охорона, безпека	645	68515	106	9398	13649	1,45
Продаж, закупівлі	5000	315890	63	14255	16368	1,15
Робочі спеціальності, виробництво	4409	265287	60	12586	15003	1,19
Роздрібна торгівля	2115	315315	149	9423	10429	1,11
Секретаріат, діловодство, АГВ	1589	349250	220	10930	11385	1,04
Сільське господарство, агробізнес	561	22028	39	14064	15519	1,10
Страховання	64	4522	71	12429	15979	1,29
Сфера обслуговування	1995	307790	154	10345	12926	1,25
Телекомунікації та зв'язок	1407	85085	60	11555	13312	1,15
Топ-менеджмент, керівництво вищої ланки	482	65950	137	19339	23445	1,21
Транспорт, авто бізнес	2022	216730	107	15526	14817	0,95
Управління персоналом, HR	437	59803	137	13799	14379	1,04
Фінанси, банки	1564	136488	87	10222	13664	1,34
Юриспруденція	313	68975	220	13672	15760	1,15
Інші сфери діяльності	0	25986			10304	

Примітка: кольором виділені 10 найбільших значень показників по кожній колонці
Джерело: побудовано за [595]

Додаток Е

Таблиця Е.1

**Видатки Зведеного бюджету України на охорону здоров'я
у 2010-2019 рр., у розрізі напрямів, млрд грн**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на охорону здоров'я, в тому числі:									
44,77	48,96	58,45	61,57	57,15	71,00	75,50	102,39	115,85	128,38
Поліклініки та амбулаторії, швидка та невідкладна допомога									
6,27	6,88	9,84	12,72	12,31	14,22	16,41	22,78	22,48	15,91
Лікарні та санаторно-курортні заклади, в т.ч.:									
32,10	34,90	39,82	40,25	36,86	46,01	46,41	62,54	68,28	72,22
<i>Лікарні загального профілю та спеціалізовані, пологові будинки</i>									
30,58	33,34	38,17	38,49	35,82	44,87	45,11	41,42	44,15	46,23
Санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи і заклади									
2,07	2,05	1,94	1,11	1,05	1,14	1,20	1,47	1,65	1,88
Інші видатки на охорону здоров'я									
4,33	5,13	6,85	7,49	6,93	9,63	11,48	15,60	23,44	38,37
Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, у % до ВВП									
4,14	3,76	4,14	4,23	3,60	3,59	2,83	3,43	3,26	3,23
Видатки на охорону здоров'я, у % до сукупних видатків зведеного бюджету									
11,85	11,75	11,87	12,17	10,92	10,44	9,03	9,69	9,27	9,35

Джерело: складено за [246; 410]

Продовження додатку Е

Рис. Е.1. Обсяги та питома вага видатків на охорону здоров'я у зведеному бюджеті та ВВП в Україні у 2010-2019 рр.

Джерело: складено за [246; 410]

Продовження додатку Е

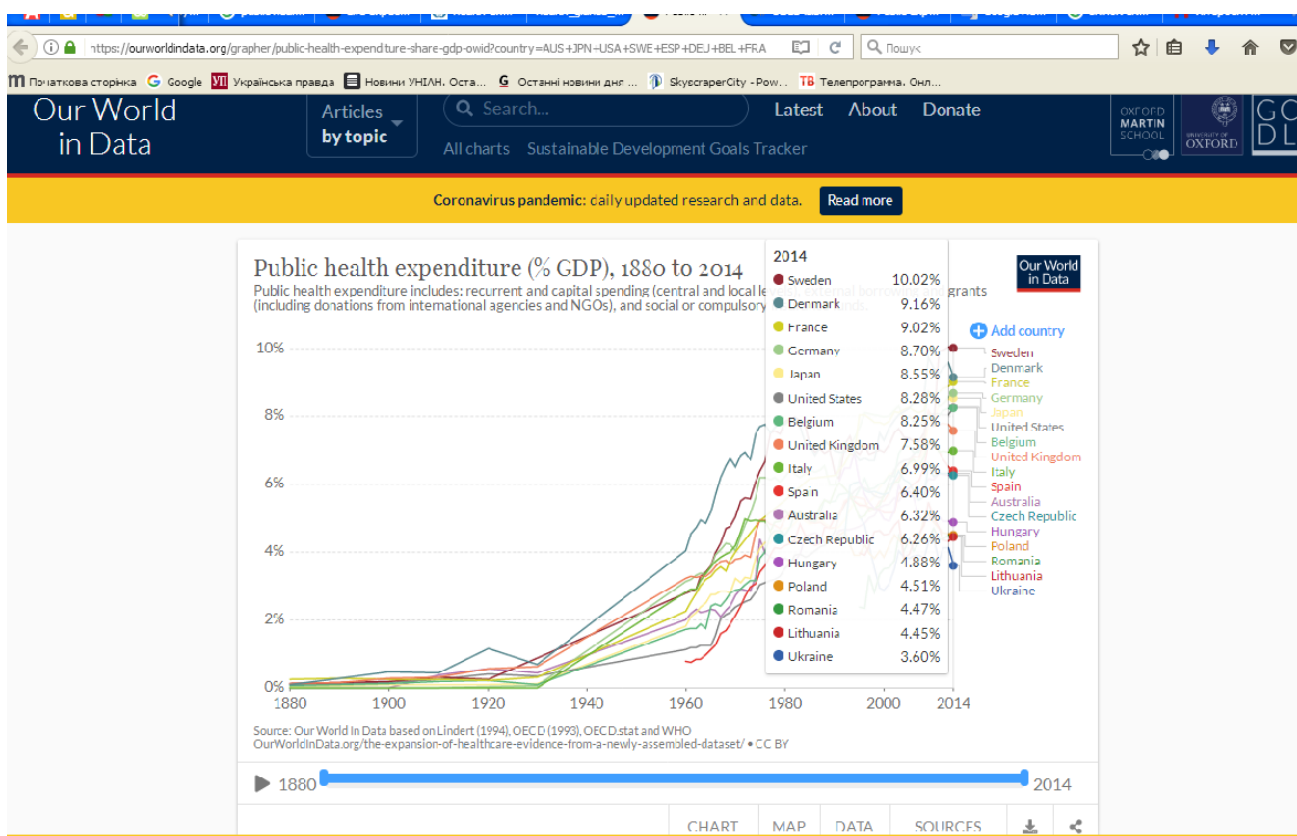

Рис. Е.2. Суспільні видатки на охорону здоров'я в Україні та окремих країнах світу у 2014 році, у % до ВВП

Джерело: побудовано за [754]

Продовження додатку Е

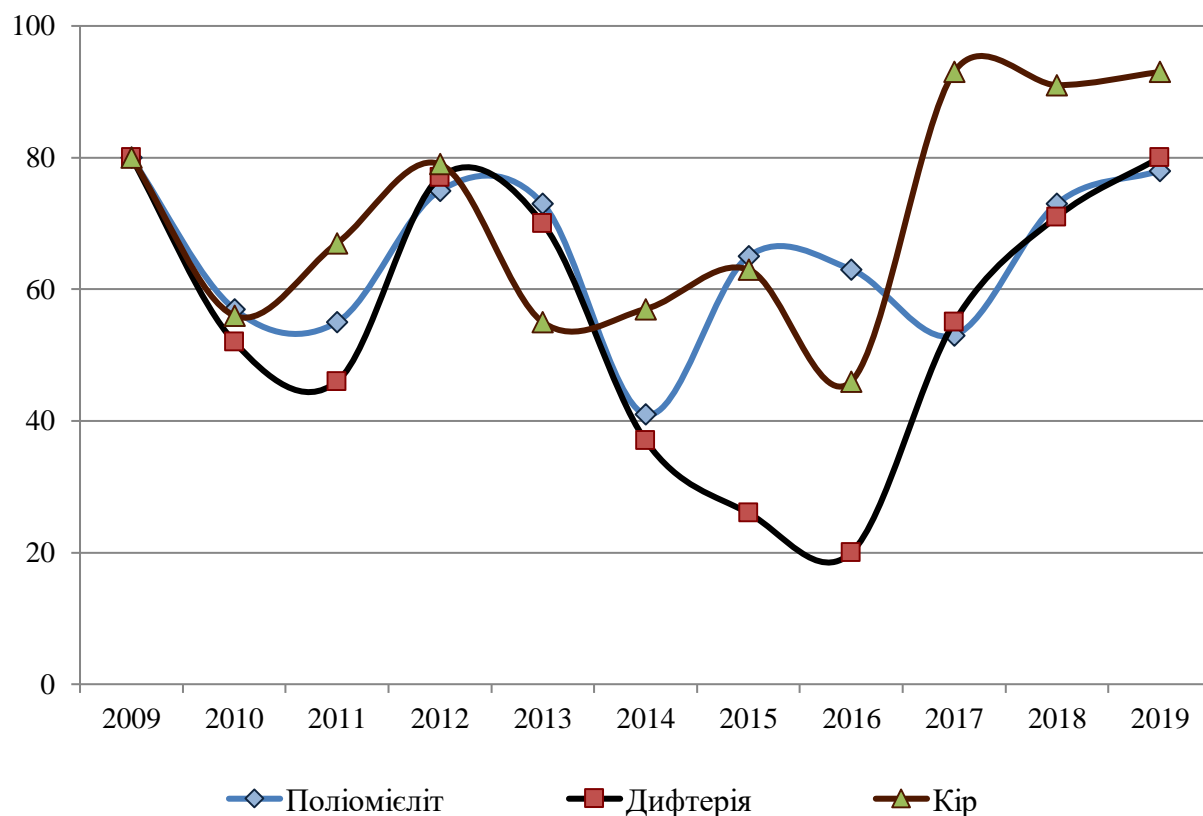

Рис. Е.3. Рівень вакцинації населення від поліомієліту, дифтерії, кору в Україні у 2009-2019 рр., % дітей до 1 року.

Джерело: побудовано за [224; 334]

Продовження додатку Е

Таблиця Е.2

Видатки зведеного бюджету України на культуру, мистецтво та засоби масової інформації у 2010-2017 рр., млрд грн

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на культуру і мистецтво									
6,05	6,62	8,02	8,44	8,48	8,69	10,55	15,43	17,98	19,64
в т.ч. кінематографія									
0,05	0,13	0,17	0,16	0,05	0,15	0,28	0,53	1,08	0,58
Видатки на культуру і мистецтво, у % до ВВП									
0,56	0,50	0,57	0,58	0,54	0,44	0,44	0,52	0,51	0,49
Засоби масової інформації, в т.ч.									
1,15	1,08	1,60	1,25	1,02	1,35	1,76	1,83	2,02	2,07
Фінансова підтримка Національної суспільної телерадіокомпанії України (до 2017 року «Виробництво та трансляція телерадіопрограм для державних потреб»)									
0,61	0,58	0,87	0,92	0,72	0,87	0,82	1,09	0,78	1,03

Джерело: побудовано автором за [246]

Таблиця Е.3

Показники діяльності закладів культури в Україні у 2010-2017 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Відвідуваність населенням закладів культури, % до всього населення								
музеї	41	42	44	43	33	35	37	39
театри	14	15	15	15	13	13	14	15
концерти	9	9	10	9	6	6	6	7
Відвідуваність населенням закладів культури, млн осіб								
музеї	18,0	18,1	18,9	18,7	14,2	15,1	15,8	16,4
театри	6,0	6,2	6,3	6,4	5,4	5,6	5,8	6,2
концерти	3,7	3,7	4,2	4,1	2,4	2,5	2,6	2,8
бібліотеки	15,75	15,28	14,93	14,77	12,49	13,02	12,66	12,37
кількість книговидач на 1 читача, од/рік	23	23	23	23	23	23	23	23

Джерело: складено за [230; 231; 232]

Додаток Ж

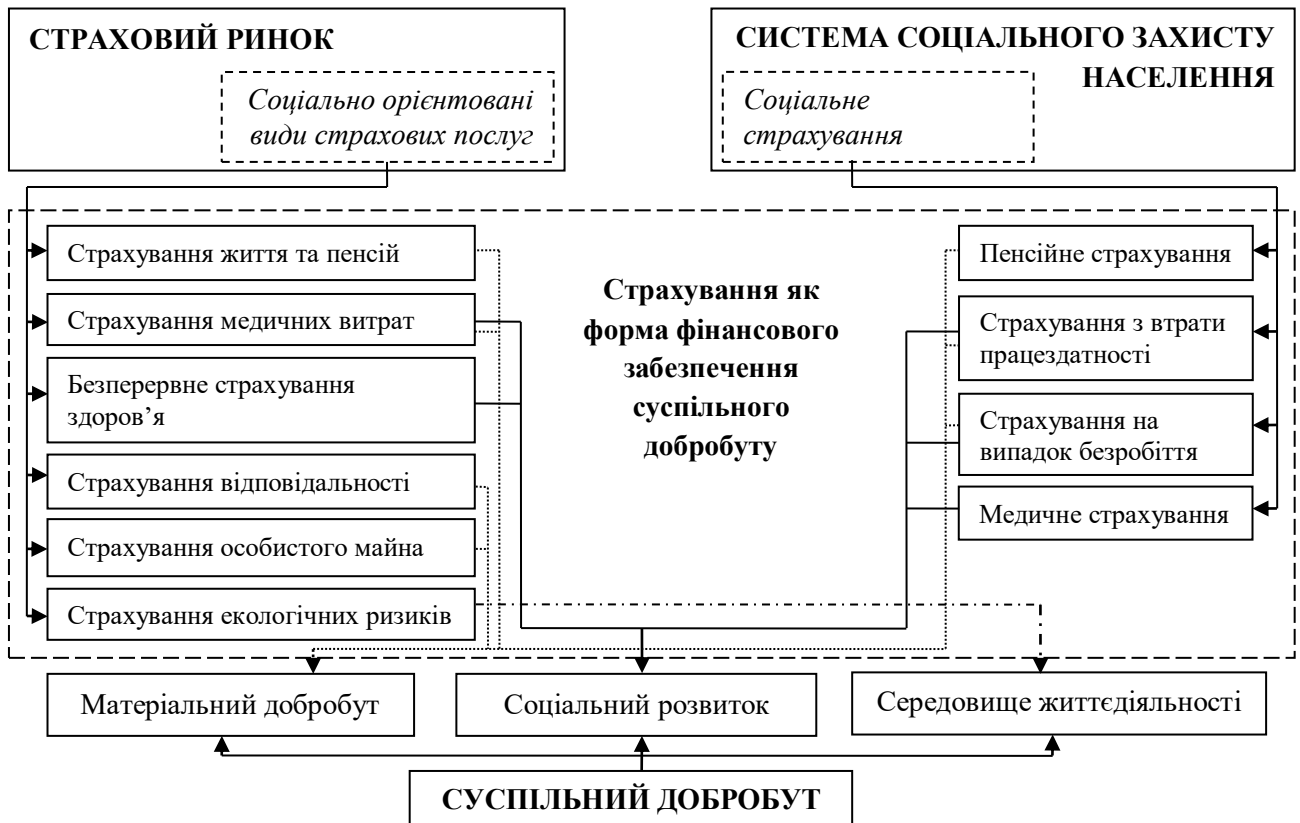

Рис. Ж.1. Страхування як форма фінансового забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором самостійно

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.1

**Динаміка окремих показників діяльності страхового ринку України
у 2013-2019 рр., млрд грн**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Валові премії, в т.ч.:	28,66	26,77	29,74	35,17	43,43	49,37	53,00
– зі страхування життя	2,48	2,16	2,19	2,76	2,91	3,91	4,62
– добровільне особисте страхування	3,63	3,23	3,22	4,21	5,49	7,08	8,91
– добровільне майнове страхування	16,96	15,96	17,11	20,22	25,50	27,69	28,47
– добровільне страхування відповідальності	1,93	1,58	2,29	2,34	3,25	3,12	2,79
– недержавне обов'язкове страхування	3,66	3,84	4,92	5,64	6,28	7,57	8,20
Валові виплати, в т.ч.:	4,65	5,07	8,10	8,84	10,54	12,86	14,34
– зі страхування життя	0,15	0,24	0,49	0,42	0,56	0,70	0,58
– добровільне особисте страхування	1,25	1,36	1,49	1,72	2,12	2,63	3,22
– добровільне майнове страхування	2,06	2,21	4,19	4,73	5,38	6,71	7,00
– добровільне страхування відповідальності	0,04	0,06	0,05	0,09	0,09	0,08	0,03
– недержавне обов'язкове страхування	1,15	1,21	1,38	1,88	2,38	2,74	3,20
Рівень страхових виплат (%), в т.ч.:	16,2	18,9	27,2	25,1	24,3	26,0	27,1
– зі страхування життя	6,0	11,1	22,4	15,2	19,2	17,9	12,6
– добровільне особисте страхування	34,4	42,1	46,3	40,9	38,6	37,1	36,1
– добровільне майнове страхування	12,1	13,8	24,5	23,4	21,1	24,2	24,6
– добровільне страхування відповідальності	2,1	3,8	2,2	3,8	2,8	2,6	1,1
– недержавне обов'язкове страхування	31,4	31,5	28,0	33,3	37,9	36,2	39,0

Джерело: складено за [263]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.2

Динаміка кількості договорів страхування, укладених страховальниками-фізичними особами в Україні у 2013-2019 рр.

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість укладених договорів страхування з фізичними особами, млн од:							
страхування від нещасних випадків на транспорті	84,36	91,33	7,06	93,77	99,52	115,68	114,37
страхування від нещасних випадків	31,15	10,01	16,42	15,44	33,03	37,44	33,87
страхування здоров'я	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	5,44	5,34	5,13
страхування медичних витрат	20,40	2,09	н.д.	н.д.	3,33	4,08	6,09
страхування майна	6,42	3,23	30,91	3,17	2,79	2,54	2,82
страхування від вогневих ризиків	н.д.	н.д.	30,31	2,17	1,86	1,99	1,39
страхування життя	0,36	0,48	1,09	0,85	0,42	0,87	1,04
Валові страхові премії, отримані від страховальників-фізичних осіб, млрд грн							
	10,27	10,24	19,50	13,22	15,56	18,43	21,63

Джерело: складено за [263]

Рис. Ж.2. Динаміка кількості осіб, охоплених страхуванням життя в Україні у 2013-2019 рр.

Джерело: складено за [263]

Продовження додатку Ж

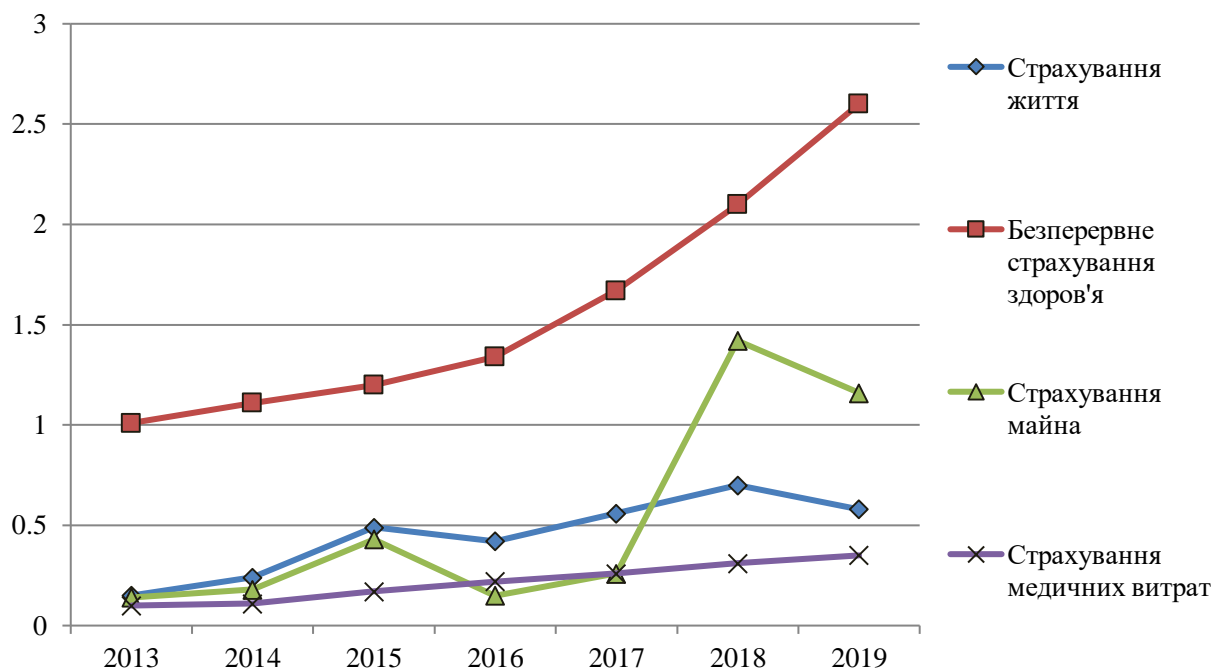

Рис. Ж.3. Динаміка валових страхових виплат за окремими видами страхування в Україні у 2013-2019 рр., млрд грн

Джерело: складено за [263]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.3

**Тарифи внесків на пенсійне страхування
в деяких країнах світу у 2018 році**

Тариф внесків вище ЄСВ				Тариф внесків вище ЄСВ			
Країна	Тарифи внесків, %			Країна	Тарифи внесків, %		
	Праців- ник	Робото- давець	Всього		Праців- ник	Робото- давець	Всього
Італія	9,19	23,81	33,0	Швеція	7,0	14,7	21,7
Іспанія ²	4,7	23,6	28,3	Норвегія	7,6	12,5	20,1
Чехія	6,5	21,5	28,0	Туреччина	9,0	11,0	20,0
Бельгія	7,5	8,9	16,4	Німеччина	9,3	9,3	18,6
Китай	8,0	20,0	28,0	Японія	9,15	9,15	18,3
Польща	11,3	16,3	27,5	Словаччина	4,0	14,0	18,0
Франція	11,2	16,3	27,5	США	6,2	6,2	12,4
Угорщина	10,0	15,5	25,5	Данія ¹	4,0	8,0	12,0
Індія	12,0	12,0	24,0	Канада	4,95	4,95	9,9
Австрія	10,3	12,6	22,8	Австралія ¹	0,0	9,5	9,5
Португалія	7,2	15,5	22,7	Південна Корея	4,5	4,5	9,0
Україна	0,0	22,0	22,0	Мексика ¹	1,1	5,2	6,3

Примітки: 1 – внески здійснюють тільки до недержавної пенсійної системи; 2 – дані за 2016 рік

Джерело: побудовано за [748; 749; 750]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.4

Фінансові ресурси, видатки та рівень самозабезпечення системи соціального страхування в Україні у 2010-2015 рр., у розрізі складових

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Система соціального страхування						
Власні фінансові ресурси	138,07	160,31	183,43	193,94	194,09	193,01
Сукупні видатки	210,57	231,11	257,92	279,85	267,83	288,44
Рівень самозабезпечення, %	65,57	69,37	71,12	69,30	72,47	66,92
Пенсійне страхування						
Власні фінансові ресурси	119,34	139,06	157,98	166,86	165,92	169,87
Видатки на пенсійне забезпечення та адміністрування (А), в тому числі:	191,47	210,71	233,70	250,35	243,48	265,67
за рахунок власних доходів (Б)	154,75	163,80	191,43	199,43	192,37	210,77
Рівень самозабезпечення (А), %	62,33	66,00	67,60	66,65	68,15	63,94
Рівень самозабезпечення (Б), %	77,12	84,90	82,53	83,67	86,25	80,59
Страхування на випадок безробіття						
Власні фінансові ресурси	7,12	7,98	8,93 ¹	9,81 ¹	10,81	8,21
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	6,86	8,20	9,21	10,31	6,88	7,84
Рівень самозабезпечення, %	103,79	97,32	96,96	95,24	157,12	104,72
Страхування з тимчасової втрати працездатності та від нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань						
Страхування з тимчасової втрати працездатності						
Власні фінансові ресурси	7,48	7,84	10,33	10,63	10,78	8,08 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	8,19	7,56	9,28	11,58	10,18	6,93
Рівень самозабезпечення, %	91,33	103,70	111,31	91,80	105,89	116,59
Страхування від нещасних випадків на виробництві						
Власні фінансові ресурси	4,13	5,43	6,19	6,64 ¹	6,58 ¹	6,85 ¹
Видатки на адміністрування, матеріальне забезпечення та послуги	4,05	4,64	5,73	7,62	7,29	8,00
Рівень самозабезпечення, %	101,98	117,03	108,03	87,15	90,26	85,63

Примітка: 1 – планові доходи

Джерело: розраховано автором за [245; 256; 257], а також звітністю фондів соціального страхування, постановами КМУ про затвердження бюджету ФСС України

Продовження додатку Ж

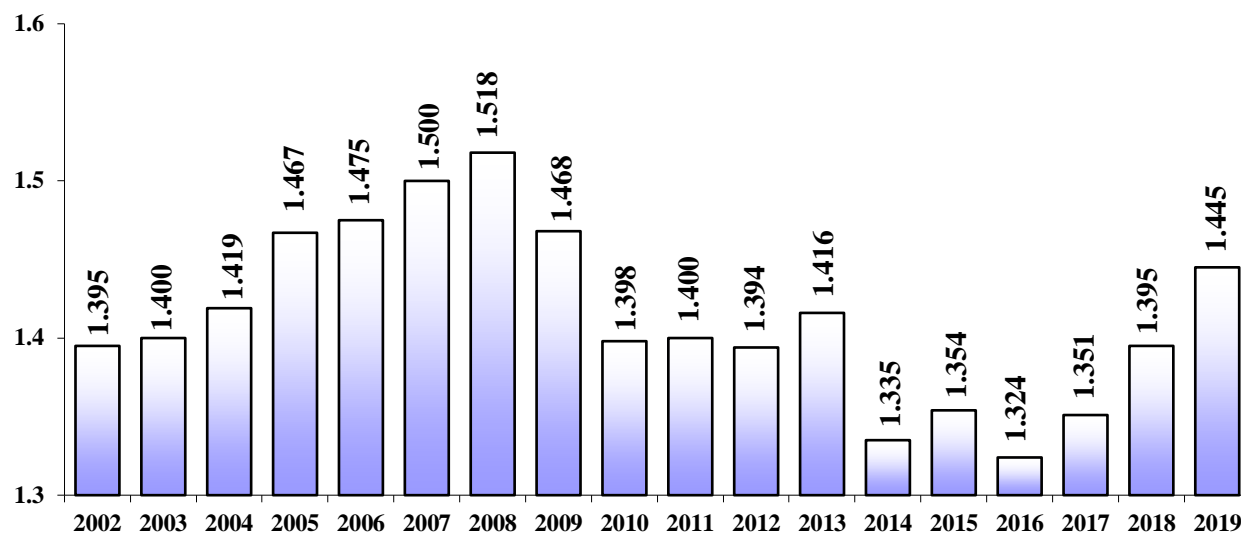

Рис. Ж.4. Співвідношення зайнятого населення до кількості пенсіонерів в Україні у 2002-2019 рр.

Джерело: складено автором за [423; 588]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.5

Мінімальний та середній розмір пенсії в Україні у 2006-2019 рр.

Період	Мінімальний розмір пенсії		Середній розмір пенсії		Темп зростання споживчих цін, %	Темп зростання реального розміру пенсії, %	
	грн	у % до поперед. року	грн	у % до поперед. року		Мінім.	Серед.
2006	350,0	105,4	417,7	129,0	111,6	94,4	115,6
2007	380,0	108,6	497,0	119,0	116,6	93,1	102,1
2008	470,0	123,7	798,9	160,7	122,3	101,1	131,4
2009	498,0	106,0	942,7	118,0	112,3	94,4	105,1
2010	695,0	139,6	1039,6	110,3	109,1	128,0	101,1
2011	750,0	107,9	1156,0	111,2	104,6	103,2	106,3
2012	822,0	109,6	1252,4	108,3	99,8	109,8	108,5
2013	894,0	108,8	1464,3	116,9	100,5	108,3	116,3
2014	949,0	106,2	1521,6	103,9	124,9	85,0	83,2
2015	949,0	100,0	1573,0	103,4	143,3	69,8	72,2
2016	1074,0	113,2	1690,3	107,5	112,4	100,7	95,6
2017	1247,0	116,1	1808,9	107,0	113,7	102,1	94,1
2018	1373,0	110,1	2556,7	141,3	109,8	100,3	128,7
2019	1497,0	109,0	3064,0	119,8	104,1	104,7	115,1

Джерело: складено автором за [259; 564]

Додаток К

Рис. К.1. Взаємозв'язок понять роздрібно, споживчого кредитування та кредитування фізичних осіб

Джерело: побудовано автором самостійно

Рис. К.2. Зв'язок між кредитуванням фізичних осіб та рівнем суспільного добробуту

Джерело: побудовано автором самостійно

Продовження додатку К

Таблиця К.1

Показники кредитування домогосподарств України депозитними корпораціями (банки) у 2006-2019 рр., (залишок на кінець року)

Період	Обсяг виданих кредитів, млрд грн	в тому числі:							
		Споживчі кредити				На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити	
		Всього		в тому числі на купівлю транспорту					
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	82,01	58,45	71,3	–	–	20,41	24,9	3,15	3,8
2007	160,39	115,03	71,7	–	–	40,78	25,4	4,58	2,9
2008	280,49	186,09	66,3	–	–	88,35	31,5	6,05	2,2
2009	241,25	137,11	56,8	33,70	14,0	98,79	40,9	5,34	2,2
2010	209,54	122,94	58,7	25,09	12,0	81,95	39,1	4,64	2,2
2011	201,22	126,19	62,7	19,51	9,7	70,45	35,0	4,58	2,3
2012	187,63	125,01	66,6	18,76	10,0	58,43	31,1	4,19	2,2
2013	193,53	137,35	71,0	15,16	7,8	51,45	26,6	4,74	2,4
2014	211,22	135,09	64,0	14,88	7,0	71,80	34,0	4,32	2,0
2015	174,87	104,88	60,0	9,74	5,6	66,17	37,8	3,82	2,2
2016	163,33	101,53	62,2	10,22	6,3	58,55	35,8	3,26	2,0
2017	174,18	122,07	70,1	н.д.	–	48,27	27,7	3,85	2,2
2018	201,10	151,63	75,4	н.д.	–	44,46	22,1	5,02	2,5
2019	212,52	173,70	81,7	н.д.	–	32,61	15,3	6,20	2,9

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.2

Сальдо обсягів кредитування домогосподарств України депозитними корпораціями у 2006-2019 рр., станом на кінець року

Період	Видані кредити всього		в тому числі:					
			Споживчі кредити		На придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити	
	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року	млрд грн	% до попер. року
2006	46,35	130,0	н.д.	–	н.д.	–	н.д.	–
2007	78,38	95,6	56,58	96,8	20,37	99,8	1,43	45,4
2008	120,1	74,9	71,06	61,8	47,57	116,7	1,47	32,1
2009	-39,24	-14,0	-48,98	-26,3	10,44	11,8	-0,71	-11,7
2010	-31,71	-13,1	-14,17	-10,3	-16,84	-17,0	-0,70	-13,1
2011	-8,32	-4,0	3,25	2,6	-11,5	-14,0	-0,06	-1,3
2012	-13,59	-6,8	-1,18	-0,9	-12,02	-17,1	-0,39	-8,5
2013	5,90	3,1	12,34	9,9	-6,98	-11,9	0,55	13,1
2014	17,69	9,1	-2,26	-1,6	20,35	39,6	-0,42	-8,9
2015	-36,35	-17,2	-30,21	-22,4	-5,63	-7,8	-0,50	-11,6
2016	-11,54	-6,6	-3,35	-3,2	-7,62	-11,5	-0,56	-14,7
2017	10,85	6,6	20,54	20,2	-10,28	-17,6	0,59	18,2
2018	26,92	15,5	29,56	24,2	-3,81	-7,9	1,17	30,4
2019	11,00	5,5	22,08	14,6	-11,85	-26,6	1,18	23,6

Джерело: розраховано автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.3

**Залишки за споживчими кредитами депозитних корпорацій
домогосподарствам України у 2006-2019 рр., у розрізі валюти надання**

Період	Обсяг наданих кредитів, всього	В тому числі:							
		Гривня		Долар США		Євро		Інші валюти	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	58,45	26,09	44,6	30,45	52,1	1,28	2,2	0,64	1,1
2007	115,03	49,08	42,7	62,36	54,2	2,13	1,9	1,46	1,3
2008	186,09	66,69	35,8	113,77	61,1	3,71	2,0	1,92	1,0
2009	137,11	52,19	38,1	80,91	59,0	2,55	1,9	1,47	1,1
2010	122,94	52,48	42,7	67,03	54,5	1,87	1,5	1,56	1,3
2011	126,19	71,09	56,3	52,60	41,7	1,57	1,2	0,92	0,7
2012	125,01	85,38	68,3	37,75	30,2	1,18	0,9	0,69	0,6
2013	137,35	108,22	78,8	27,66	20,1	0,94	0,7	0,53	0,4
2014	135,09	95,76	70,9	37,36	27,7	1,17	0,9	0,81	0,6
2015	104,88	66,66	63,6	36,27	34,6	1,14	1,1	0,81	0,8
2016	101,53	64,86	63,9	34,90	34,4	1,03	1,0	0,73	0,7
2017	122,07	93,44	76,5	26,97	22,1	0,90	0,7	0,77	0,6
2018	151,63	125,41	82,7	24,80	16,4	0,77	0,5	0,64	0,4
2019	173,70	158,34	91,2	14,42	8,3	0,50	0,3	0,44	0,3

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.4

Залишки за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості у 2006-2019 рр., у розрізі валюти надання

Період	Обсяг споживчих кредитів всього	В тому числі:							
		Гривня		Долар США		Євро		Інші валюти	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	20,41	2,42	11,9	17,11	83,8	0,46	2,3	0,43	2,1
2007	40,78	6,08	14,9	32,75	80,3	0,69	1,7	1,25	3,1
2008	88,35	8,84	10,0	76,03	86,1	1,30	1,5	2,17	2,5
2009	98,79	11,63	11,8	83,09	84,1	1,55	1,6	2,53	2,6
2010	81,95	9,84	12,0	69,05	84,3	1,09	1,3	1,97	2,4
2011	70,45	12,50	17,7	55,69	79,0	0,88	1,2	1,37	1,9
2012	58,43	14,24	24,4	42,32	72,4	0,78	1,3	1,09	1,9
2013	51,45	13,69	26,6	36,04	70,0	0,74	1,4	0,98	1,9
2014	71,80	11,31	15,8	57,87	80,6	1,10	1,5	1,52	2,1
2015	66,17	11,00	16,6	52,20	78,9	0,92	1,4	2,05	3,1
2016	58,55	9,72	16,6	46,52	79,5	0,81	1,4	1,51	2,6
2017	48,27	9,63	20,0	36,42	75,5	0,97	2,0	1,25	2,6
2018	44,46	10,10	22,7	32,37	72,8	0,88	2,0	1,12	2,5
2019	32,61	10,66	32,7	20,51	62,9	0,65	2,0	0,80	2,5

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.5

**Обсяги виданих нових кредитів депозитними корпораціями
домогосподарствам України та процентні ставки за ними у 2006-2019 рр.**

Період	Обсяг виданих кредитів, всього		в тому числі:					
			Овердрафт та строкові до 1 року		Від 1 до 5 років		Більше 5 років	
	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка	млрд грн	%-на ставка
2006	91,16	15,2	27,54	16,8	63,62	14,5	–	–
2007	156,13	15,6	39,90	17,9	116,22	14,8	–	–
2008	165,37	18,7	52,22	23,7	39,80	20,1	73,35	14,5
2009	45,52	22,3	29,03	23,6	10,23	21,8	6,26	17,4
2010	57,80	25,2	42,38	26,7	10,20	23,5	5,22	16,0
2011	98,21	26,5	65,14	28,4	23,56	25,5	9,51	16,3
2012	104,10	27,4	61,25	27,8	32,89	29,3	9,97	18,4
2013	134,27	27,3	77,97	27,2	49,28	28,5	7,03	20,7
2014	97,16	26,8	59,30	27,2	33,33	26,8	4,53	20,5
2015	61,39	28,1	28,38	30,3	24,91	30,5	8,09	13,1
2016	77,87	30,6	38,36	31,4	34,68	31,7	4,83	16,4
2017	119,30	29,1	60,60	29,4	53,27	29,5	5,43	21,6
2018	177,41	30,4	93,18	28,6	77,64	33,5	6,59	19,8
2019	314,30	32,0	220,08	32,5	86,36	31,9	7,86	19,7

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.6

**Процентні ставки за новими кредитами депозитних корпорацій
домогосподарствам України у 2006-2019 рр., %**

Період	Споживчі				Іпотечні на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості			
	Середньо-зважена	Гривня	Долар США	Євро	Середньо-зважена	Гривня	Долар США	Євро
2006	15,8	19,2	13,0	12,2	12,4	16,1	12,1	11,3
2007	16,3	19,6	13,5	12,8	13,0	15,5	12,7	11,5
2008	19,8	23,4	15,0	14,7	14,0	16,8	13,5	13,0
2009	22,4	24,0	16,3	18,1	17,6	20,6	13,3	12,4
2010	26,5	27,4	13,5	19,0	15,2	19,3	11,9	13,2
2011	28,1	28,8	13,2	14,7	14,9	16,4	9,3	12,4
2012	28,7	29,0	12,6	11,0	15,9	17,1	11,1	11,0
2013	28,5	28,5	12,7	19,5	17,6	18,5	13,0	12,7
2014	27,8	27,8	19,2	25,1	15,9	16,9	8,5	11,8
2015	29,7	29,8	18,0	32,6	11,7	11,8	9,3	12,6
2016	31,6	31,6	26,3	40,0	12,1	12,4	7,3	9,7
2017	30,0	30,0	40,0	41,2	17,3	17,4	9,0	2,9
2018	31,3	31,3	15,8	32,0	17,1	17,5	9,3	5,0
2019	32,6	32,6	36,6	41,0	17,0	17,4	7,9	3,3

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.7

Показники кредитування населення України депозитними корпораціями (банками) у регіональному зрізі у 2012-2019 рр.

Регіони		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Всього	млрд грн	187,63	193,53	211,22	174,87	163,33	174,18	201,1	212,52
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Київ та Київська	млрд грн	72,20	82,53	88,27	64,87	58,78	55,30	70,71	89,28
	%	38,5	42,6	41,8	37,1	36,0	31,7	35,2	42,0
Дніпро-петровська	млрд грн	14,61	14,76	17,96	15,32	16,18	19,18	21,22	21,28
	%	7,8	7,6	8,5	8,8	9,9	11,0	10,6	10,0
Одеська	млрд грн	14,12	12,96	18,42	17,85	16,24	13,43	13,40	9,32
	%	7,5	6,7	8,7	10,2	9,9	7,7	6,7	4,4
Харківська	млрд грн	9,92	9,01	10,51	10,13	9,73	10,30	11,44	10,93
	%	5,3	4,7	5,0	5,8	6,0	5,9	5,7	5,1
Донецька	млрд грн	13,50	13,96	13,72	9,37	7,82	10,71	11,22	8,90
	%	7,2	7,2	6,5	5,4	4,8	6,1	5,6	4,2
Львівська	млрд грн	7,15	6,61	6,90	7,08	6,75	7,73	8,92	10,04
	%	3,8	3,4	3,3	4,0	4,1	4,4	4,4	4,7
Інші області	млрд грн	56,13	53,70	55,44	50,25	47,83	57,53	64,19	62,77
	%	29,9	27,7	26,2	28,7	29,3	33,0	31,9	29,5

Джерело: складено автором за [323].

Таблиця К.8

Залишки за споживчими кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України у 2006-2019 рр., у розрізі термінів надання

Період	Обсяг наданих кредитів, всього	В тому числі:					
		До 1 року		Від 1 до 5 років		Більше 5 років	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	58,45	11,44	19,6	47,01	80,4	–	
2007	115,03	19,07	16,6	44,01	38,3	51,95	45,2
2008	186,09	25,13	13,5	61,88	33,3	99,08	53,2
2009	137,11	19,22	14,0	40,58	29,6	77,31	56,4
2010	122,94	23,14	18,8	32,30	26,3	67,51	54,9
2011	126,19	32,32	25,6	37,34	29,6	56,53	44,8
2012	125,01	35,87	28,7	41,68	33,3	47,46	38,0
2013	137,35	50,87	37,0	47,56	34,6	38,92	28,3
2014	135,09	51,77	38,3	40,93	30,3	42,40	31,4
2015	104,88	33,29	31,7	29,54	28,2	42,05	40,1
2016	101,53	34,26	33,7	27,85	27,4	39,42	38,8
2017	122,07	42,61	34,9	45,23	37,1	34,23	28,0
2018	151,63	69,73	46,0	49,17	32,4	32,72	21,6
2019	173,70	89,16	51,3	59,85	34,5	24,69	14,2

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

Таблиця К.9

Залишки за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості у 2006-2019 рр., у розрізі термінів надання

Період	Обсяг виданих кредитів всього	В тому числі:							
		До 1 року		Від 1 до 5 років		Від 5 до 10 років		Більше 10 років	
		млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
2006	20,41	0,31	1,5	20,10	98,5	–	–	–	–
2007	40,78	0,48	1,2	3,83	9,4	7,87	19,3	28,60	70,1
2008	88,35	1,38	1,6	5,31	6,0	15,24	17,2	66,42	75,2
2009	98,79	2,53	2,6	7,43	7,5	19,21	19,4	69,62	70,5
2010	81,95	2,29	2,8	4,20	5,1	14,96	18,3	60,51	73,8
2011	70,45	2,39	3,4	3,64	5,2	13,02	18,5	51,40	73,0
2012	58,43	1,55	2,7	3,78	6,5	9,31	15,9	43,79	74,9
2013	51,45	2,26	4,4	3,45	6,7	6,90	13,4	38,84	75,5
2014	71,80	3,78	5,3	3,24	4,5	7,62	10,6	57,17	79,6
2015	66,17	6,31	9,5	3,31	5,0	7,71	11,7	48,85	73,8
2016	58,55	3,58	6,1	2,50	4,3	7,55	12,9	44,92	76,7
2017	48,27	1,25	2,6	1,89	3,9	8,68	18,0	36,44	75,5
2018	44,46	1,11	2,5	1,8	4,0	8,76	19,7	32,79	73,8
2019	32,61	0,62	1,9	1,66	5,1	6,67	20,5	23,66	72,6

Джерело: складено автором за [324; 519]

Продовження додатку К

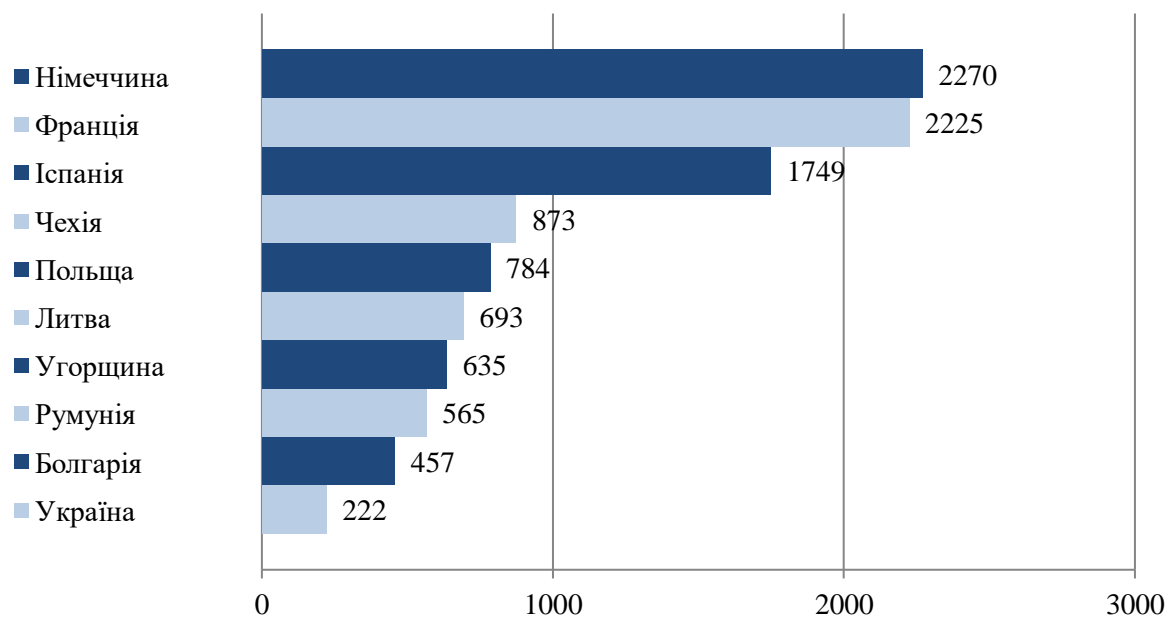
Таблиця К.10

Результати моделювання регресійного зв'язку між показником залишків заборгованості за кредитами депозитних корпорацій домогосподарствам України та вибіркою макроекономічних індикаторів за даними 2006-2018 рр.

ВЫВОД ИТОГОВ								
<i>Регрессионная статистика</i>								
Множественный R	0,896394494							
R-квадрат	0,803523089							
Нормированный R-квадрат	0,705284633							
Стандартная ошибка	25,77181461							
Наблюдения	13							
Дисперсионный анализ								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимость F</i>			
Регрессия	4	21730,35509	5432,588773	8,179313128	0,006279863			
Остаток	8	5313,491426	664,1864283					
Итого	12	27043,84652						
	<i>Коэффициенты</i>	<i>Стандартная ошибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значение</i>	<i>Нижние 95%</i>	<i>Верхние 95%</i>	<i>Нижние 95,0%</i>	<i>Верхние 95,0%</i>
Y-пересечение	166,2840612	48,05238509	3,460474664	0,008561809	55,47506253	277,0930598	55,47506253	277,0930598
Переменная X 1	-1,015033677	1,904074278	-0,533085126	0,608460877	-5,405836831	3,375769477	-5,405836831	3,375769477
Переменная X 2	1,526544777	2,509442037	0,608320397	0,559845615	-4,260238933	7,313328487	-4,260238933	7,313328487
Переменная X 3	0,729513449	1,876647338	0,388732307	0,707615621	-3,598043068	5,057069966	-3,598043068	5,057069966
Переменная X 4	-6,792979214	1,573124491	-4,318144718	0,002552449	-10,42061079	-3,16534763	-10,42061079	-3,165347635

Джерело: розроблено автором самостійно

Додаток Л

Показники середньої заробітної плати після сплати податків в Україні та країнах Європи наприкінці 2018 року, євро/місяць.

Джерело: побудовано за [691]

Додаток М

Розрахунок втрат доходів власників земельних часток (паїв) через відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні у розрізі регіонів

Області	Нормативно-грошова оцінка, грн/га	Медіанна ціна продажу за 2017-2019 рр., грн/га	Середній розмір паю, га	Середній дохід за НГО, грн	Середній дохід за медіанною ціною, грн	Недоотриманий дохід, грн	
						грн	%
АР Крим	26005,00	н.д.	5,1	3978,77	–	–	–
Вінницька	27184,00	51377,00	2,5	2038,80	3853,28	1814,48	89,0
Волинська	21806,00	39408,00	2,5	1635,45	2955,60	1320,15	80,7
Дніпропетровська	30251,00	32413,00	5,7	5172,92	5542,62	369,70	7,1
Донецька	31111,00	22539,00	6,1	5693,31	4124,64	-1568,68	-27,6
Житомирська	21411,00	41444,00	3,6	2312,39	4475,95	2163,56	93,6
Закарпатська	27268,00	н.д.	1,4	1145,26	–	–	–
Запорізька	24984,00	27992,00	7,2	5396,54	6046,27	649,73	12,0
Івано-Франківська	26087,00	н.д.	1,1	860,87	–	–	–
Київська	26531,00	52261,00	3,2	2546,98	5017,06	2470,08	97,0
Кіровоградська	31888,00	41863,00	5,7	5452,85	7158,57	1705,73	31,3
Луганська область	27125,00	26079,00	8,8	7161,00	6884,86	-276,14	-3,9
Львівська	21492,00	53824,00	1,9	1225,04	3067,97	1842,92	150,4
Миколаївська	27038,00	35683,00	6,9	5596,87	7386,38	1789,52	32,0
Одеська	31017,00	36071,00	4,7	4373,40	5086,01	712,61	16,3
Полтавська	30390,00	49710,00	4,1	3737,97	6114,33	2376,36	63,6
Рівненська	21938,00	38951,00	2,7	1776,98	3155,03	1378,05	77,6
Сумська	26793,00	36680,00	4,0	3215,16	4401,60	1186,44	36,9
Тернопільська	29035,00	50070,00	2,1	1829,21	3154,41	1325,21	72,4
Харківська	32237,00	33077,00	6,6	6382,93	6549,25	166,32	2,6
Херсонська	24450,00	28142,00	6,8	4987,80	5740,97	753,17	15,1
Хмельницька	30477,00	45622,00	2,6	2377,21	3558,52	1181,31	49,7
Черкаська	33646,00	50236,00	2,7	2725,33	4069,12	1343,79	49,3
Чернівецька	33264,00	47938,00	1,4	1397,09	2013,40	616,31	44,1
Чернігівська	24065,00	26126,00	4,1	2960,00	3213,50	253,50	8,6

Джерело: розраховано автором на основі [188; 290; 563]

Додаток Н

Таблиця Н.1

**Динаміка захворюваності на алкоголізм та алкогольні психози
в Україні у 2009-2017 рр.**

2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість вперше виявлених хворих на алкоголізм та алкогольні психози, тис осіб								
48,33	42,70	40,71	39,45	37,78	30,92	28,90	29,40	28,30
на 100 тис осіб								
105,4	93,5	89,4	86,9	83,4	72,2	67,8	69,1	66,9
Всього перебувають на обліку, тис осіб								
618,84	607,5	597,79	584,96	573,82	484,12	475,7	470,2	463,9
на 10 тис осіб								
135,1	133,2	131,5	128,9	126,8	113,2	111,7	110,9	109,9

Джерело: побудовано за [233]

Таблиця Н.2

**Динаміка рівня смертності від захворювань, спричинених вживанням
алкоголю в Україні у 2010-2019 рр., осіб на 100 тис населення**

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю									
2,15	1,81	2,00	2,17	2,16	1,70	1,63	1,65	2,19	2,03
Дегенерація нервової системи, спричинена вживанням алкоголю									
2,04	1,94	2,08	2,21	1,99	1,57	1,31	1,32	1,55	1,55
Алкогольна кардіоміопатія									
10,21	9,40	10,52	10,53	9,60	7,97	7,54	8,06	9,30	8,85
Алкогольна хвороба печінки									
5,93	5,05	5,72	5,91	4,95	4,10	3,97	3,82	5,05	4,68
Випадкове отруєння та дія алкоголю									
9,82	9,45	10,08	9,93	8,35	6,96	6,87	6,99	7,31	6,60

Джерело: розраховано автором за [287]

Додаток П
Динаміка викидів забруднюючих речовин та діоксиду вуглецю
в атмосферне повітря в Україні у 2009-2019 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Викиди діоксиду вуглецю, млн тонн	185,2	198,2	236,0	232,0	230,7	194,7	162,0	173,9	148,2	н.д.	н.д.
стаціонарними джерелами	152,8	165,0	202,2	198,2	197,6	166,9	138,9	150,6	124,2	126,4	121,3
пересувними джерелами	32,4	33,2	33,8	33,8	33,1	27,8	23,1	23,3	24,0	н.д.	н.д.
Викиди забруднюючих речовин, тис тонн, в т.ч.:	6442,9	6678,0	6877,3	6821,1	6719,8	5346,2	4521,3	4686,6	4230,6	4121,2	4119,0
стаціонарними джерелами	3928,1	4131,6	4374,6	4335,3	4295,1	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9	2508,3	2459,5
пересувними джерелами	2514,8	2546,4	2502,7	2485,8	2424,7	1996,2	1663,9	1608,5	1645,7	1612,9	1659,5
викиди діоксиду сірки, тис тонн	1262,7	1235,2	1363,4	1430,3	1413,3	1160,6	854,0	1094,0	744,4	716,7	694,6
стаціонарними джерелами	1235,2	1206,3	1333,1	1399,2	1381,8	1133,3	830,3	1076,4	726,2	698,1	676,0
пересувними джерелами	27,5	28,9	30,3	31,1	31,5	27,3	23,7	17,6	18,2	18,6	18,7
викиди оксидів азоту, тис тонн	562,1	603,7	663,0	634,6	633,4	541,4	453,0	404,5	384,3	385,7	377,2
стаціонарними джерелами	279,2	310,5	333,0	332,5	333,3	288,1	233,8	240,2	215,5	215,3	205,1
пересувними джерелами	282,9	293,2	300,0	302,1	300,1	253,3	219,2	164,3	168,8	170,4	172,1
викиди оксиду вуглецю, тис тонн	2787,5	2951,9	2908,2	2830,5	2782,1	2283,4	1971,9	2029,9	1986,9	1974,9	2021,1
стаціонарними джерелами	915,5	1063,8	1066,1	1004,6	1007,2	828,4	764,1	802,8	728,4	744,3	748,4
пересувними джерелами	1872,0	1888,1	1842,1	1825,9	1774,9	1455,0	1207,8	1227,1	1258,5	1230,6	1272,7

Джерело: побудовано автором за [208]

Додаток Р

Таблиця Р.1

Видатки Зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2010-2019 рр., у розрізі напрямів, млрд грн.

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, в т.ч.:									
104,53	105,43	125,31	145,06	138,00	176,34	258,33	285,76	309,36	321,79
<i>Соціальний захист на випадок непрацездатності</i>									
4,40	5,17	6,60	7,68	7,96	8,70	10,31	12,83	16,11	18,71
<i>Соціальний захист пенсіонерів, в т.ч.:</i>									
67,16	61,65	68,28	87,26	79,81	99,59	147,61	140,23	157,94	191,23
<i>покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України для виплати пенсій</i>									
26,60	17,76	15,32	21,76	14,68	31,80	81,30	68,67	50,65	60,27
<i>Соціальний захист ветеранів війни та праці</i>									
4,51	4,67	5,27	4,89	4,69	5,37	6,98	6,79	10,23	9,88
<i>Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді</i>									
20,49	24,86	29,88	35,71	36,40	36,48	40,71	44,12	41,88	44,09
<i>Допомога у вирішенні житлового питання</i>									
2,17	2,78	3,60	2,68	2,60	15,52	41,63	68,73	69,23	41,89
<i>Видатки на соціальний захист інших категорій населення та інші видатки</i>									
5,80	6,30	11,68	6,84	6,54	10,68	11,09	13,06	13,97	15,99

Джерело: складено за [245; 246]

Продовження додатку Р

Таблиця Р.2

Індекси споживчих цін на комунальні послуги в Україні у 2010-2019 рр., %

2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Електроенергія									
100,0	122,9	100,0	100,0	111,3	166,9	160,0	128,1	100,0	100,0
Природний газ									
150,1	100,0	100,0	100,0	162,8	373,0	142,0	101,2	122,9	71,3
Водопостачання									
106,4	112,9	106,5	100,2	147,4	123,0	142,1	120,2	119,9	112,7
Водовідведення									
107,1	112,1	106,1	100,2	169,5	122,5	128,3	115,1	121,2	112,2
Гаряче водопостачання, опалення									
106,2	115,1	99,5	99,8	146,9	178,4	188,0	103,5	105,2	114,4

Джерело: складено автором за [259]

Таблиця Р.2

Показники бюджетного фінансування Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки, млн грн

Роки	Фінансування з державного бюджету			Фінансування з місцевих бюджетів			Фінансування з бюджетів усіх рівнів		
	план	факт	% викон.	план	факт	% викон.	план	факт	% викон.
2002	77,0	48,3	62,7	20,0	8,8	44,0	97,0	57,1	58,9
2003	100,0	69,4	69,4	40,0	17,7	44,3	140,0	87,1	62,2
2004	180,0	122,7	68,2	100,0	19,7	19,7	280,0	142,4	50,9
2005	220,0	110,5	50,2	180,0	20,8	11,6	400,0	131,3	32,8
2006	200,0	91,0	45,5	180,0	34,3	19,1	380,0	125,3	33,0
2007	180,0	94,3	52,4	160,0	51,5	32,2	340,0	145,8	42,9
2008	160,0	76,8	48,0	140,0	56,5	40,4	300,0	133,3	44,4
2009	140,0	0,0	0,0	120,0	34,2	28,5	260,0	34,2	13,2
2010	100,0	36,1	36,1	80,0	31,1	38,9	180,0	67,2	37,3
2011	20,0	60,0	300,0	20,0	40,3	201,5	40,0	100,3	250,8
2012	20,0	24,9	124,5	20,0	37,7	188,5	40,0	62,6	156,5
Всього	1397,0	734,0	52,5	1060,0	352,6	33,3	2457,0	1086,6	44,2

Джерело: складено автором за [243; 481].

Додаток С

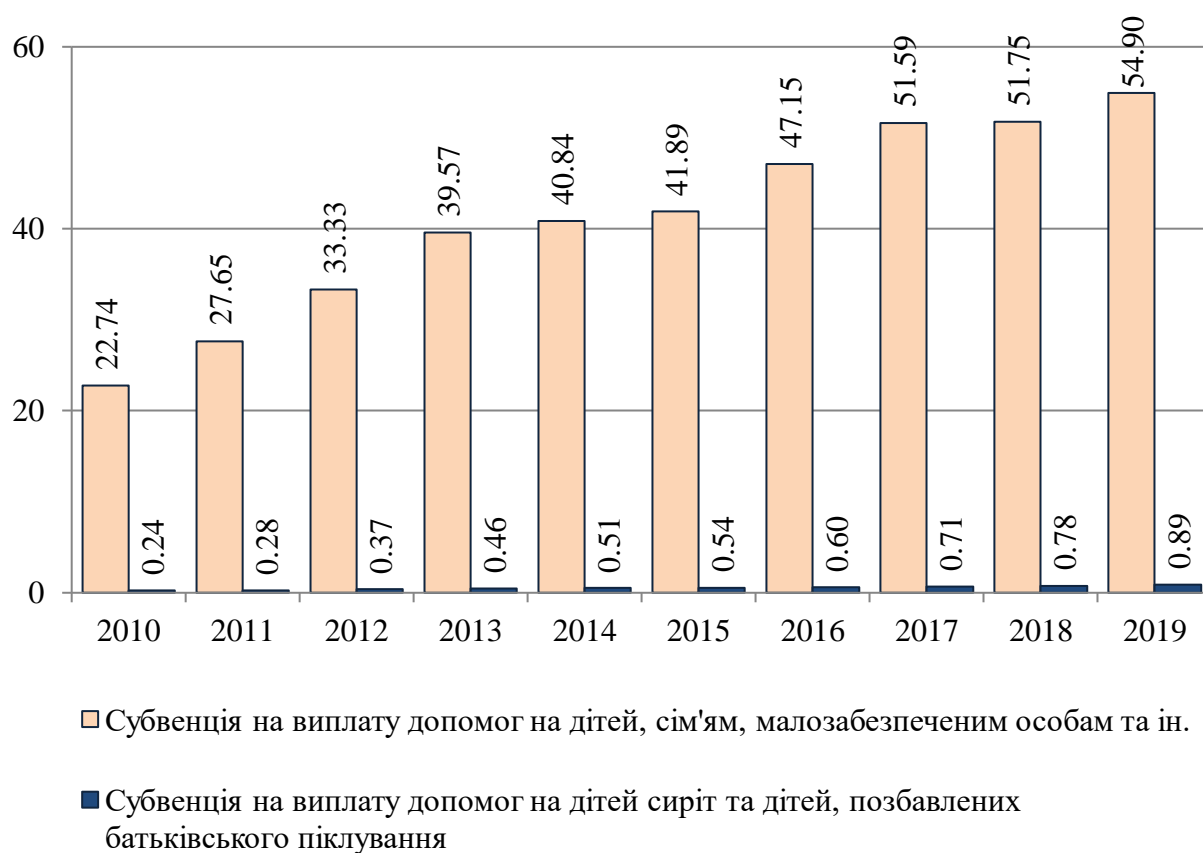

Рис. С.1. Видатки Державного бюджету України на надання різних видів соціальної допомоги у 2010-2019 рр., млрд грн

Джерело: складено за [246]

Продовження додатку С

Таблиця С.2

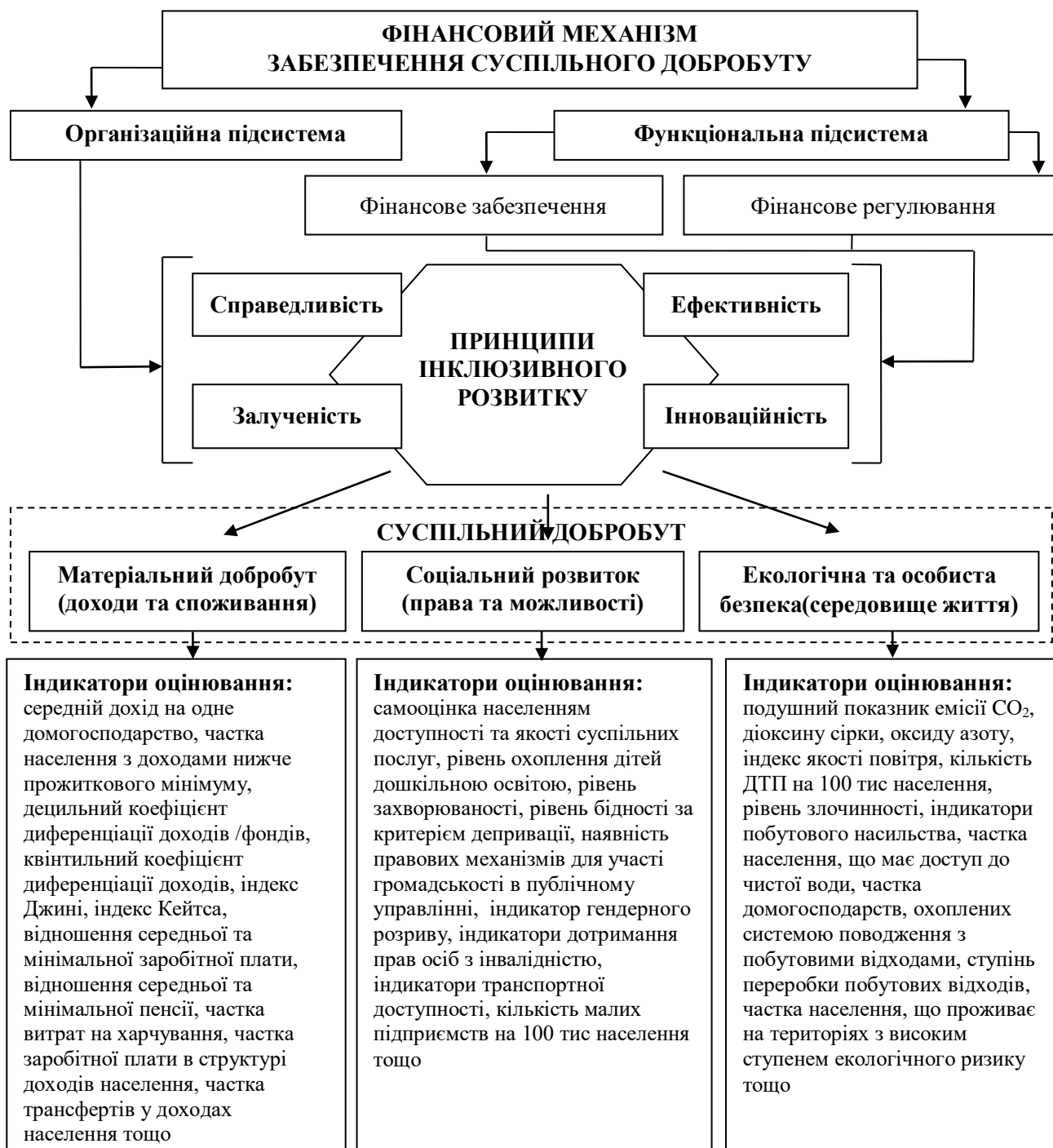
Розподіл загальних доходів та доходів від окремих видів соціальних трансфертів за 10%-ми децильними групами домогосподарств України у 2017-2018 рр.

10%-ні децильні групи	Загальні доходи	Допомоги на дітей	Допомога малозабезпеченим сім'ям	Пільги та субсидії готівкою	Пільги та субсидії у безготівковій формі	Пенсії
2017						
I	4,6	17,59	22,88	9,95	5,44	7,25
II	5,9	15,11	15,74	12,71	8,50	8,71
III	6,9	13,18	10,55	14,91	11,31	10,17
IV	7,8	12,31	29,78	16,84	12,77	11,30
V	8,6	10,70	9,81	9,24	13,61	10,77
VI	9,5	9,36	7,25	10,24	12,56	9,84
VII	10,5	6,89	4,00	11,31	12,61	10,06
VIII	11,9	6,26	0,00	0,00	12,31	10,35
IX	13,7	4,51	0,00	14,80	10,89	10,06
X	20,6	4,09	0,00	0,00	0,00	11,49
Разом	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2018						
I	4,5	18,62	4,25	18,80	7,70	7,00
II	5,9	10,70	38,83	16,37	10,93	9,96
III	6,8	15,71	19,20	18,88	10,85	9,33
IV	7,6	12,51	14,28	21,06	12,66	10,28
V	8,5	9,86	4,02	11,85	12,03	9,45
VI	9,4	6,97	8,84	13,04	11,50	9,69
VII	10,5	10,36	4,93	0,00	9,32	9,54
VIII	11,9	8,93	5,66	0,00	10,70	10,05
IX	13,9	4,61	0,00	0,00	8,80	10,87
X	21,0	1,75	0,00	0,00	5,51	13,83
Разом	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Джерело: розраховано автором за [74; 75; 194]

Додаток Т

Методичний підхід до відбору індикаторів ефективності функціонування компонент фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту з урахуванням принципів інклюзивного розвитку

Джерело: розроблено автором самостійно

Додаток У

Таблиця У.1

Показники суспільного добробуту в Україні за 2008-2018 рр., відібрані для моделювання

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму	7,1	5,8	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4	1,3
Коефіцієнт Джинні за рівнем загальних доходів	0,259	0,257	0,253	0,243	0,233	0,237	0,226	0,227	0,220	0,232	0,238
Децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	3,7	3,4	3,3	2,7	2,8	2,7	2,6	2,7	2,5	2,6	2,9
Співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	5,4	5,3	5,2	4,9	4,6	4,6	4,4	4,5	4,2	4,5	4,7
Частка витрат на харчування в структурі сукупних витрат, %	48,9	50,0	51,6	51,3	50,1	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7
Частка витрат на житлово-комунальні послуги, %	9,1	9,4	9,2	9,6	9,9	9,5	9,4	11,7	16,0	17,0	15,2
Відносний рівень бідності (за результатами самооцінки населення)	56,9	58,7	60,2	62,4	68,0	67,6	70,7	72,3	74,0	70,7	71,8
Рівень бідності за ознаками депривації (більше 4 позбавлень)	–	25,4	–	25,5	–	22,4	–	30,8	–	32,6	–
Відношення мінімальної заробітної плати до фактичного розміру прожиткового мінімуму, коеф.	0,69	0,70	0,87	0,82	0,91	0,94	0,85	0,52	0,54	1,05	1,10
Відношення мінімальної пенсії до фактичного розміру прожиткового мінімуму, коеф.	0,85	0,77	0,93	0,87	0,94	0,97	0,88	0,51	0,48	0,50	0,50

Продовження додатку У

Продовження таблиці У.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Рівень депривації (відсутності доступу) професійної освіти (4,3% у 2007 р.)	–	6,4	–	5,2	–	6,2	–	7,6	–	6,7	–
Рівень зайнятості, %	59,3	57,7	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1	57,1
Рівень безробіття населення віком 15-70 років, %	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8
Рівень охоплення дітей дошкільною освітою, %	54	53	53	55	57	61	55	55	57	59	61
Тривалість життя при народженні, років	68,25	69,19	70,27	70,81	70,94	71,16	71,19	71,19	71,48	71,78	71,58
Рівень дитячої смертності, од./1 тис народжених	11,09	10,60	10,08	9,59	9,13	8,74	8,41	8,14	7,90	7,68	7,48
Рівень материнської смертності, вип./1 тис народжених	11,1	10,6	10,1	9,6	9,1	8,7	8,4	8,1	7,9	7,7	7,7
Самооцінка населенням стану здоров'я (добрий або задовільний стан)	88,9	89,6	90,1	90,1	90,6	90,5	90,3	90,3	89,6	90,0	90,0
Частка домогосподарств, які не змоги отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя	13,7	20,5	14,9	22,6	16,7	23,0	20,6	29,3	23,1	29,7	21,0
Утворення відходів на одну особу, кг	6015	5350	9285	9794	9886	9851	8251	7288	6934	8616	8335

Продовження додатку У
Таблиця У.2

**Показники фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту
в Україні у 2008-2018 рр., відібрані із застосуванням розробленого методичного підходу**

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ВВП	990,82	947,04	1120,59	1349,18	1459,10	1522,66	1586,92	1988,54	2383,18	2983,88	3560,60
Сукупні доходи населення	845,64	984,29	1101,18	1266,75	1457,86	1548,73	1516,77	1772,02	2051,33	2652,08	3248,73
Оплата праці найманих працівників	470,46	451,34	518,18	610,62	705,84	730,65	734,94	777,65	873,83	1170,75	1472,32
Загальні витрати на освіту, % до ВВП	7,42	8,48	8,13	7,23	7,62	7,62	6,90	6,39	5,87	6,13	6,01
Загальні витрати на охорону здоров'я до ВВП, %	6,65	7,82	7,56	7,09	7,47	7,60	7,42	7,81	7,62	7,50	7,65
Обсяги виданих нових кредитів домогосподарствам, млрд грн	165,37	45,52	57,80	98,21	104,1	134,27	97,16	61,39	77,87	119,30	177,41
Кінцеві споживчі витрати інституційних секторів економіки на культуру та відпочинок, млрд грн	31,98	29,96	35,35	40,72	46,74	50,93	55,74	60,48	70,88	92,43	115,42
Суспільні видатки на допомогу соціального захисту (без адміністративних витрат), млн грн	209063,11	235289,39	277596,13	306155,27	343893,23	354337,67	346144,53	401862,41	427012,74	517552,82	622705,00
Сукупні витрати на охорону навколишнього середовища	12176,0	11073,5	13128,1	18490,4	20514,0	20377,9	21925,6	24591,1	32488,7	31492,0	34392,3
Ефективна ставка ПДФО, %	8,73	8,40	7,53	7,55	7,44	7,50	7,88	8,98	10,26	10,52	10,49
Ефективна ставка ПДВ, %	15,81	14,54	12,69	15,15	14,61	8,08	12,40	13,40	15,00	15,88	15,41
Ефективний рівень оподаткування споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, %	26,89	39,96	45,71	39,84	34,45	34,18	31,59	41,16	49,16	40,48	35,37
Обсяг отриманих населенням різних видів соціальної допомоги, млрд грн	180,46	204,10	237,21	263,63	301,62	323,12	311,36	342,56	337,77	391,78	465,78

Продовження додатку У

Методика розрахунку інтегрального індикатора суспільного добробуту

Методика передбачає застосування інтервального підходу для моделювання динаміки факторних показників оцінки суспільного добробуту та розрахунку на їх основі інтегрального індексу суспільного добробуту.

Інтервальне представлення значень факторних показників оцінки суспільного добробуту запишемо у такому вигляді:

$$[Index_i] = ([Index_i^-; Index_i^+]), i = 1, \dots, N, \quad (1)$$

де

$$Index_i^- = Index_i - \partial,$$

$$Index_i^+ = Index_i + \partial,$$

∂ – обмежена похибка, яка отримується при визначенні показника та обробці статистичних даних, N – кількість рядів динаміки в статистичних даних або у вигляді функціонального коридору оцінок:

$$[\widehat{Index}()] = [\widehat{Index}^- (); \widehat{Index}^+ ()]. \quad (2)$$

Для побудови інтервальних моделей динаміки факторних показників оцінки суспільного добробуту використовують лінійні дискретні різницеві рівняння у такому вигляді:

$$[Index_{n+1}] = a \cdot [Index_n] + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{in+1}, \quad (3)$$

або лінійні відносно параметрів дискретні різницеві рівняння, які містять нелінійну складову у такому вигляді:

$$[Index_{n+1}] = a \cdot [Index_n] + \sum_{i=1}^k b_i \cdot f(\vec{U}_{n+1}), \quad (4)$$

де n – часова дискрета, $n=0, \dots, N-1$, N – кількість рядів динаміки;

$[Index_{n+1}]$ – значення факторного показника оцінки суспільного добробуту в $(n+1)$ -й дискреті часу;

$[Index_n]$ – значення факторного показника оцінки суспільного добробуту в n -й дискретний момент часу;

$\vec{U}_n = (U_{1,n}, \dots, U_{k,n})^T$ – вектор факторів впливу (регуляторів) на суспільний добробут в n -й дискретний момент часу $i=1, \dots, k$, де k – кількість факторів, що враховуються;

$f(\vec{U}_{n+1}) = U_i^k \cdot U_j^m, i=1, \dots, n, j=1, \dots, n, i \neq j, k, m=0, \dots, D$ – поліноміальна функція заданого степеня D ;

$a, b_i, i=1, \dots, k$ – коефіцієнти моделі.

Для оцінювання на основі методів аналізу інтервальних даних коефіцієнтів моделі (3) побудуємо систему рівнянь такого вигляду:

$$\begin{cases} [Index_1] = a \cdot Index_0 + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{i1}, \\ \vdots \\ [Index_{j+1}] = a \cdot Index_j + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{ij+1}, \\ \vdots \\ [Index_{n+1}] = a \cdot Index_n + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{in+1}. \end{cases} \quad (5)$$

Для спрощення обчислювальної складності пошуку коефіцієнтів замість інтервалу $[Index_n]$ використовуємо точкове значення, що відповідає його центру. Методи на основі інтервальних обчислень, як правило, базуються на двосторонній оптимізації, тому систему (5) записуємо у такому вигляді:

$$\begin{cases} Index_1^- \leq a \cdot Index_0 + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{i1} \leq Index_1^+, \\ \vdots \\ Index_{j+1}^- \leq a \cdot Index_j + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{ij+1} \leq Index_{j+1}^+, \\ \vdots \\ Index_{n+1}^- \leq a \cdot Index_n + \sum_{i=1}^k b_i \cdot U_{in+1} \leq Index_{n+1}^+. \end{cases} \quad (6)$$

На основі оцінок отримуємо інтервальні прогнози коридори досліджуваних факторних показників у такому вигляді:

$$[\widehat{Index}_{n+1}] = \widehat{a} \cdot [\widehat{Index}_n] + \widehat{b} \cdot U_{n+1}, \quad (7)$$

де $[\widehat{Index}_{n+1}], [\widehat{Index}_n]$ – інтервальні значення прогнозу факторних показників оцінки суспільного добробуту;

\widehat{a}, \widehat{b} – оцінки коефіцієнтів моделі та факторів впливу (регуляторів) на суспільний добробут.

Для моделювання необхідно сформулювати вибірку факторних показників для оцінювання суспільного добробуту. Відповідно до запропонованої методики, вибір таких показників має передбачати застосування двох критеріїв – відповідність принципам інклюзивного розвитку і виділеним згідно з концепцією інклюзивного розвитку напрямкам забезпечення суспільного добробуту (матеріальний добробуту, соціальний розвиток, середовище життєдіяльності). Для уникнення надмірної громіздкості розрахунків, серед масиву можливих показників вибрані найбільш значущі, які усебічно характеризують рівень суспільного добробуту (табл. У.3).

Найбільш значущі факторні показники оцінки суспільного добробуту (за авторським підходом)

Напрями забезпечення суспільного добробуту	Найбільш значущі факторні показники
Матеріальний добробут	p_1^m – частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; p_2^m – коефіцієнт Джинні за рівнем загальних доходів; p_3^m – децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів; p_4^m – співвідношення загальних доходів найбільш та найменш забезпечених 10% населення (децильний коефіцієнт фондів); p_5^m – частка витрат на харчування в структурі сукупних витрат, % p_6^m – частка витрат на житлово-комунальні послуги, %; p_7^m – відносний рівень бідності (за результатами самооцінки населення); p_8^m – рівень бідності за ознаками депривації (більше 4 позбавлень); p_9^m – відношення мінімальної заробітної плати до фактичного розміру прожиткового мінімуму; p_{10}^m – відношення мінімальної пенсії до фактичного розміру прожиткового мінімуму
Соціальний розвиток	p_{11}^s – рівень депривації (відсутності доступу) професійної освіти; p_{12}^s – рівень зайнятості, %; p_{13}^s – рівень безробіття населення віком 15-70 років, %; p_{14}^s – рівень охоплення дітей дошкільною освітою, %; p_{15}^s – тривалість життя при народженні, років; p_{16}^s – рівень дитячої смертності, вип./1 тис народжених; p_{17}^s – рівень материнської смертності, вип./1 тис народжених; p_{18}^s – самооцінка населенням стану здоров'я (добрий або задовільний стан); p_{19}^s – частка домогосподарств, які не змогли отримати медичну допомогу, придбати ліки та медичне приладдя
Середовище життє-діяльності	p_{20}^e – утворення відходів на одну особу, кг

Джерело: розроблено автором самостійно

Серед зазначених показників є деякі показники, наприклад, рівень бідності за ознаками депривації та рівень депривації до професійної освіти, для яких статистична вибірка проводиться раз на два роки. Для відновлення повноцінної вибірки за 2008-2018 рр. застосуємо метод інтерполяції точкових даних. Зокрема, інтерполяційну формулу Ньютона для інтерполювання вперед, яка в загальному випадку має такий вигляд:

$$\begin{aligned}
 P_n(x) = & a_0 + a_1 \cdot (x - x_0) + a_2 \cdot (x - x_0)(x - x_1) + \\
 & + a_3 \cdot (x - x_0)(x - x_1)(x - x_2) + \dots \\
 & + a_n \cdot (x - x_0)(x - x_1) \dots (x - x_{n-1}).
 \end{aligned}
 \tag{8}$$

В табл. У.4 наведено результати інтерполювання значень показників на основі статистичних даних та формули Ньютона (8).

**Інтерполювання значень факторних показників
оцінки суспільного добробуту**

Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Рівень бідності за ознаками депривації (більше 4 позбавлень)												
x	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$f(x)$		25,4		25,5		22,4		30,8		32,6		27,6
$P_n(x)$	22,6		28,1		22,7		26,7		32,9		30,3	
Рівень депривації (відсутності доступу) професійної освіти												
x	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
$f(x)$		6,4		5,2		6,2		7,6		6,7		4,5
$P_n(x)$	6,1		5,4		5,5		7,1		7,5		5,6	

Джерело: розроблено автором самостійно

Наведені показники формують багатовимірний факторний простір оцінювання суспільного добробуту. Моделювання динаміки вказаних показників добробуту є трудомісткою задачею і не відображатиме загальну картину оцінки та прогнозу залежності суспільного добробуту населення від параметрів фінансового забезпечення та фінансового регулювання. Тому прийнято рішення використати один з методів аналізу багатовимірних даних, зокрема метод головних компонент.

Даний метод широко застосовується для зменшення розмірності даних на основі виділення незалежних компонент, який формується початковими факторними ознаками, враховуючі мультиколінеарність даних ознак. Метод головних компонент уможливорює усунення мультиколінеарності, отримавши заміну початкових факторних ознак невеликою кількістю незалежних компонент. Так звані головні компоненти описують («пояснюють») загальний факторний простір із достовірністю, яка визначається на основі кумулятивної дисперсії та забезпечують максимальну інформативність.

Матриця P містить нормовані значення факторних ознак, які формують факторний простір оцінки суспільного добробуту населення:

$$P = (p_{i,j}^k), i = 1, \dots, N, j = 1, \dots, 20, k = \{m, s, e\},$$

$$P = \begin{pmatrix} 0,75 & 1,00 & 1,00 & 1,00 & 0,22 & 0,00 & 0,00 & 0,02 & 0,29 & 0,76 & 0,38 & 0,76 & 0,00 & 0,13 & 0,00 & 1,00 & 1,00 & 0,00 & 0,00 & 0,15 \\ 0,58 & 0,95 & 0,75 & 0,92 & 0,43 & 0,04 & 0,11 & 0,29 & 0,31 & 0,59 & 0,50 & 0,38 & 0,77 & 0,00 & 0,27 & 0,86 & 0,85 & 0,41 & 0,43 & 0,00 \\ 0,95 & 0,85 & 0,67 & 0,83 & 0,72 & 0,01 & 0,19 & 0,54 & 0,60 & 0,92 & 0,08 & 0,57 & 0,55 & 0,00 & 0,57 & 0,72 & 0,71 & 0,71 & 0,08 & 0,87 \\ 0,84 & 0,59 & 0,17 & 0,58 & 0,67 & 0,06 & 0,32 & 0,30 & 0,52 & 0,80 & 0,00 & 0,74 & 0,48 & 0,25 & 0,73 & 0,58 & 0,56 & 0,71 & 0,56 & 0,98 \\ 1,00 & 0,33 & 0,25 & 0,33 & 0,44 & 0,10 & 0,65 & 0,03 & 0,67 & 0,94 & 0,13 & 0,86 & 0,35 & 0,50 & 0,76 & 0,46 & 0,41 & 1,00 & 0,19 & 1,00 \\ 1,00 & 0,33 & 0,25 & 0,33 & 0,44 & 0,10 & 0,65 & 0,03 & 0,67 & 0,94 & 0,13 & 0,86 & 0,35 & 0,50 & 0,76 & 0,46 & 0,41 & 1,00 & 0,19 & 1,00 \\ 0,91 & 0,44 & 0,17 & 0,33 & 0,44 & 0,05 & 0,63 & 0,00 & 0,72 & 1,00 & 0,42 & 1,00 & 0,26 & 1,00 & 0,82 & 0,35 & 0,29 & 0,94 & 0,58 & 0,99 \\ 0,95 & 0,15 & 0,08 & 0,17 & 0,78 & 0,04 & 0,81 & 0,41 & 0,57 & 0,82 & 0,79 & 0,12 & 0,94 & 0,25 & 0,83 & 0,26 & 0,21 & 0,82 & 0,43 & 0,64 \\ 0,66 & 0,18 & 0,17 & 0,25 & 1,00 & 0,33 & 0,90 & 0,80 & 0,00 & 0,06 & 1,00 & 0,14 & 0,87 & 0,25 & 0,83 & 0,18 & 0,12 & 0,82 & 0,98 & 0,43 \\ 0,32 & 0,00 & 0,00 & 0,00 & 0,39 & 0,87 & 1,00 & 1,00 & 0,03 & 0,00 & 0,96 & 0,05 & 0,94 & 0,50 & 0,92 & 0,12 & 0,06 & 0,41 & 0,59 & 0,35 \\ 0,14 & 0,31 & 0,08 & 0,25 & 0,04 & 1,00 & 0,81 & 0,97 & 0,91 & 0,04 & 0,63 & 0,00 & 1,00 & 0,75 & 1,00 & 0,06 & 0,00 & 0,65 & 1,00 & 0,72 \\ 0,00 & 0,46 & 0,33 & 0,42 & 0,00 & 0,77 & 0,87 & 0,75 & 1,00 & 0,04 & 0,17 & 0,24 & 0,77 & 1,00 & 0,94 & 0,00 & 0,00 & 0,65 & 0,46 & 0,66 \end{pmatrix}$$

Для обчислення характеризуючих власних значень та векторів для головних компонент застосовано Gretl-2020b – програму для регресійного і економетричного аналізу даних, а також для обробки часових рядів. В табл. У.5

наведено власні значення для компонент, та їх інформативність у вигляді відсотків дисперсії, яку вони «пояснюють».

Відбір кількості головних компонент здійснюється за правилом Кайзера, згідно якого відбираються головні компоненти, власні значення яких більші за їх середнє значення. Також застосуємо графічний метод – правило кам'янистого насипу (рис. У.1).

Таблиця У.5

Характеристики головних компонент факторного простору

Компонента	Власне значення	Відсоток загальної дисперсії	Кумулятивний відсоток загальної дисперсії
K_1	10.6338	0.5317	0.5317
K_2	4.1233	0.2062	0.7379
K_3	2.8650	0.1433	0.8811
K_4	0.9755	0.0488	0.9299
K_5	0.5014	0.0251	0.9550
K_6	0.4093	0.0205	0.9754
K_7	0.2290	0.0115	0.9869
K_8	0.1304	0.0065	0.9934
K_9	0.0731	0.0037	0.9970
K_{10}	0.0591	0.0030	1.0000
K_{11}	0.0000	0.0000	1.0000
...
K_{20}	0.0000	0.0000	1.0000

Джерело: розроблено автором самостійно

Найбільший злам демонструє четверта компонента, відповідно будемо враховувати чотири компоненти, які забезпечують кумулятивну дисперсію факторного простору у 93%, що є високим показником інформативності.

Запишемо математичну модель, що зв'яже факторний простір суспільного добробуту і головні компоненти. В матричному вигляді дана модель має вигляд:

$$F = P \cdot A', \quad (9)$$

де F – матриця значень головних компонент,

P – матриця нормованих значень ознак факторного простору,

A' – транспонована матриця факторних навантажень, яка визначається на основі власних векторів кореляційної матриці факторного простору.

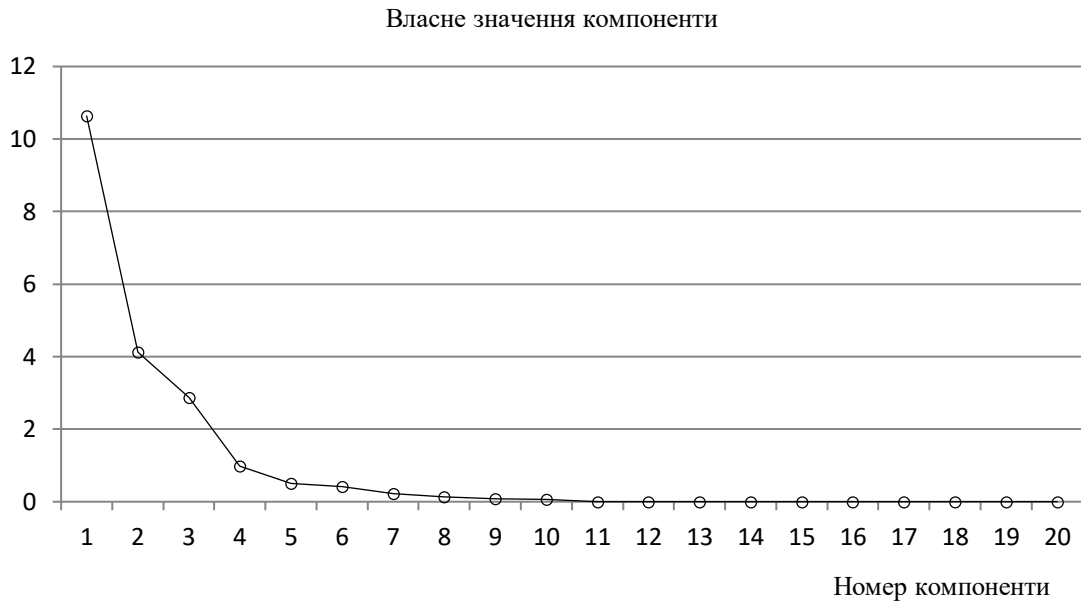

Рис. У.1. Відбір кількості головних компонент методом кам'янистого насипу
Джерело: розроблено автором самостійно

Згідно розрахунків для відібраних компонентів матриця A' містить такі значення:

$$A' = \begin{pmatrix} -0,187 & -0,26 & -0,338 & 0,04 \\ -0,268 & 0,111 & 0,183 & -0,225 \\ -0,258 & 0,202 & 0,129 & -0,06 \\ -0,272 & 0,133 & 0,132 & -0,242 \\ -0,034 & -0,103 & -0,542 & -0,221 \\ 0,251 & 0,162 & 0,241 & 0,019 \\ 0,291 & -0,079 & -0,057 & 0,174 \\ 0,241 & 0,222 & 0,005 & -0,32 \\ 0,035 & -0,254 & 0,429 & -0,308 \\ -0,229 & -0,29 & -0,093 & 0,007 \\ 0,169 & 0,228 & -0,314 & 0,322 \\ -0,219 & -0,284 & 0,078 & 0,283 \\ 0,238 & 0,158 & -0,122 & -0,429 \\ 0,18 & -0,194 & 0,339 & 0,35 \\ 0,274 & -0,206 & 0,007 & -0,129 \\ -0,298 & 0,083 & -0,053 & -0,03 \\ -0,299 & 0,089 & -0,029 & -0,046 \\ 0,115 & -0,402 & -0,138 & -0,23 \\ 0,239 & 0,042 & -0,088 & -0,048 \\ 0,049 & -0,452 & 0,076 & -0,208 \end{pmatrix}$$

Відповідно, матриця значень головних компонент згідно формули (1) буде мати такий вигляд:

$$F = \begin{pmatrix} -1,775 & -0,111 & 0,038 & -0,363 \\ -0,942 & 0,067 & -0,339 & -0,993 \\ -0,934 & -1,018 & -0,334 & -1,394 \\ -0,406 & -1,359 & -0,325 & -1,029 \\ -0,251 & -1,830 & -0,208 & -0,596 \\ -0,022 & -1,930 & -0,081 & -0,281 \\ 0,559 & -1,106 & -0,933 & -0,866 \\ 1,084 & -0,399 & -1,151 & -0,765 \\ 1,546 & -0,065 & -0,473 & -0,437 \\ 1,627 & -0,477 & 0,437 & -1,012 \\ 1,146 & -0,703 & 0,886 & -0,897 \end{pmatrix}.$$

Оптимізований факторний простір необхідно звести до векторного представлення, відповідно оптимізований інтегральний індикатор суспільного добробуту на основі розглянутих факторних ознак обчислимо за формулою:

$$SP_j = \sum_{i=1}^n w_i \cdot f_{j,i} + \varepsilon, j = 1, \dots, N \quad (10)$$

де, w_i – ваговий коефіцієнт i -ї компоненти,

$$\vec{w} = (0,532; 0,206; 0,143; 0,049);$$

$f_{j,i}$ – елементи матриці F ;

N – розмірність статистичних даних;

n – кількість головних компонент;

ε – похибка інформативності, $\varepsilon = 7\%$.

Таблиця У.4

Інтегральний індикатор оцінки суспільного добробуту на основі оптимізованого простору факторних ознак

Рік	j	SP_j	SP_j^{norm}
2008	1	-0,898	0,00
2009	2	-0,407	0,26
2010	3	-0,160	0,40
2011	4	0,172	0,58
2012	5	0,313	0,65
2013	6	0,422	0,71
2014	7	0,712	0,87
2015	8	0,871	0,95
2016	9	0,935	0,99
2017	10	0,961	1,00
2018	11	0,681	0,85

Джерело: розроблено автором самостійно

Одержаний показник (табл. У.4) використаємо як результуючу ознаку для моделювання динаміки залежності рівня суспільного добробуту від параметрів компонент фінансового механізму, а саме підсистем фінансового забезпечення та фінансового регулювання. Для забезпечення об'єктивності моделювання, крім розрахованого інтегрального індикатора суспільного добробуту, використаємо у розрахунках також Human Development Index (HDI) – індекс людського розвитку, що є одним із найважливіших на теперішній час міжнародних індексів для оцінки рівня суспільного добробуту.

Продовження додатку У

**Інтегральний індикатор оцінки суспільного добробуту,
розроблений на основі оптимізованого факторного простору**

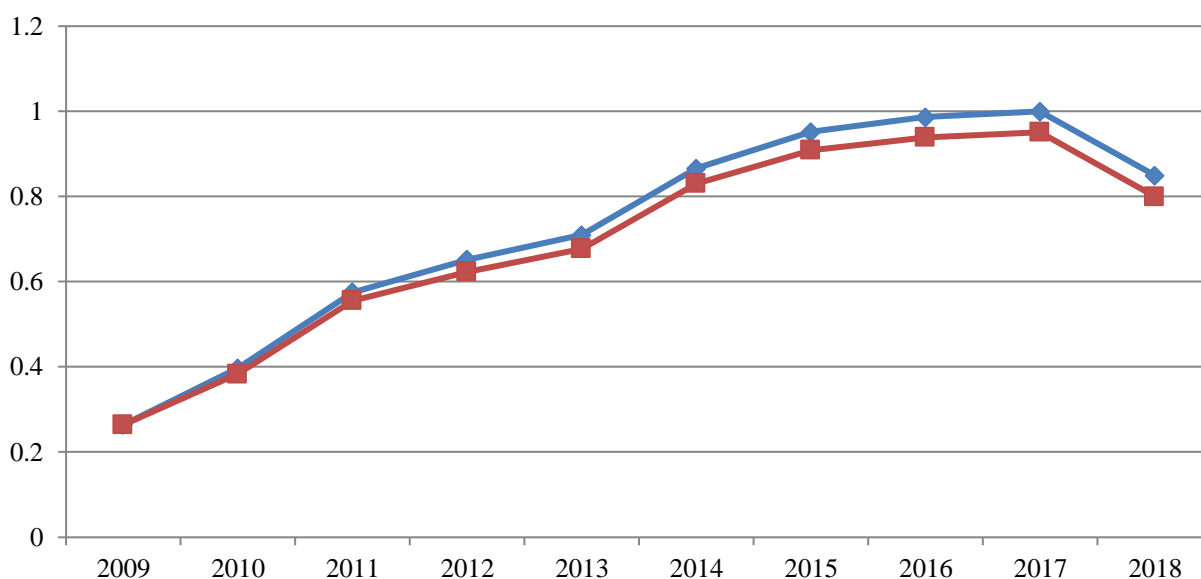

Рис. У.2. Компаративний аналіз динаміки інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту на основі прогнозу моделі його зв'язку із показниками фінансового забезпечення та на основі статистичних даних

Джерело: розроблено автором самостійно

Human Development Index (HDI)

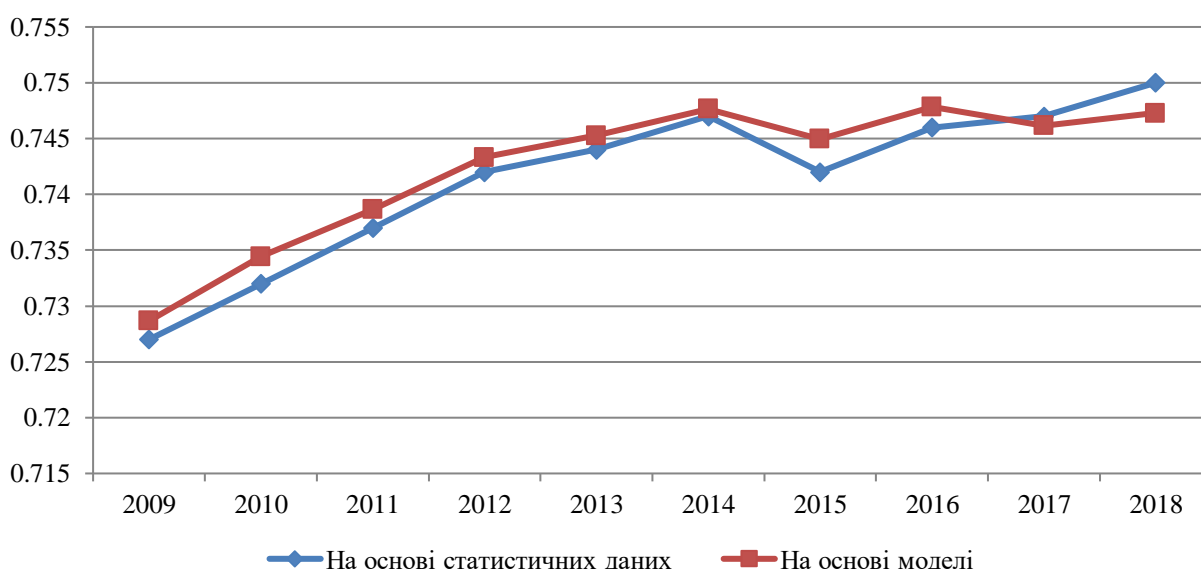

Рис. У.3. Компаративний аналіз динаміки індексу людського розвитку на основі прогнозу моделі його зв'язку із показниками фінансового забезпечення та на основі статистичних даних

Джерело: розроблено автором самостійно

Продовження додатку У

**Інтегральний індикатор оцінки суспільного добробуту,
розроблений на основі оптимізованого факторного простору**

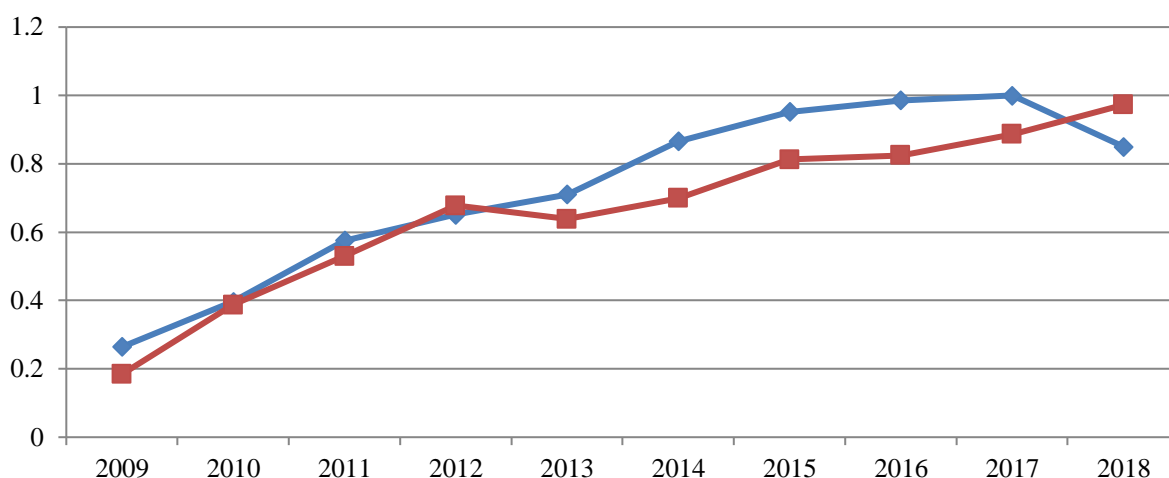

Рис. У.4. Компаративний аналіз динаміки інтегрального індикатора оцінки суспільного добробуту на основі прогнозу моделі його зв'язку із показниками фінансового регулювання та на основі статистичних даних

Джерело: розроблено автором самостійно

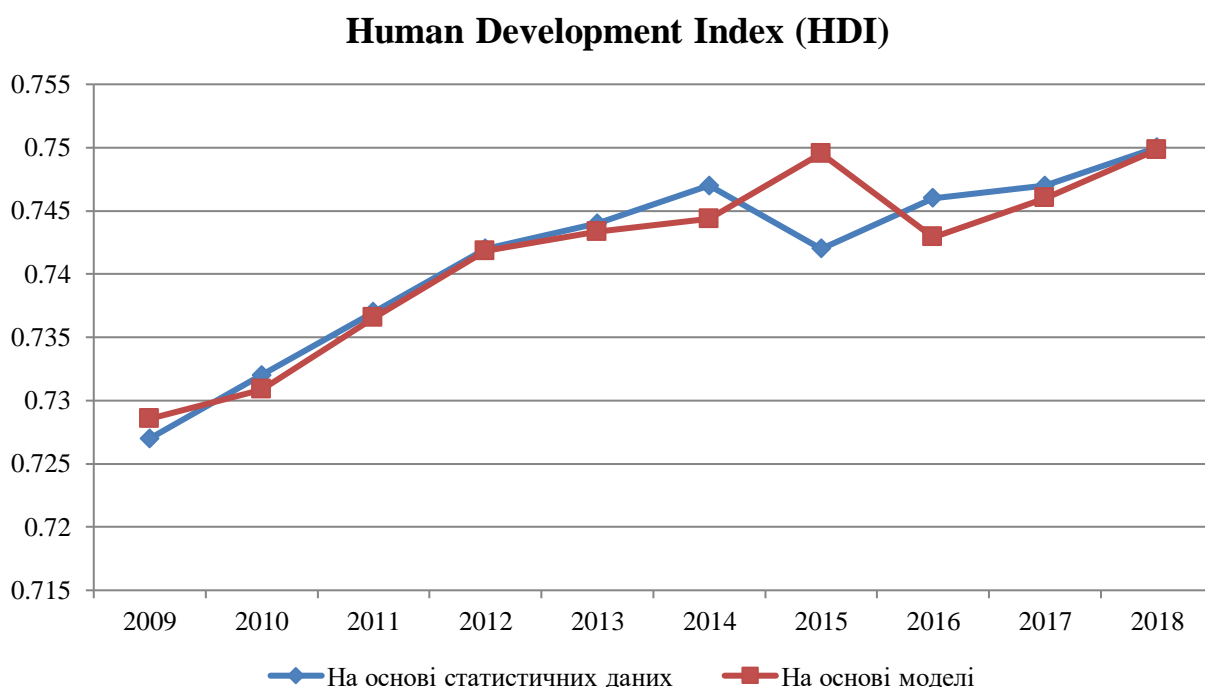

Рис. У.5. Компаративний аналіз динаміки індексу людського розвитку на основі прогнозу моделі його зв'язку із показниками фінансового регулювання та на основі статистичних даних

Джерело: розроблено автором самостійно

Додаток Ф

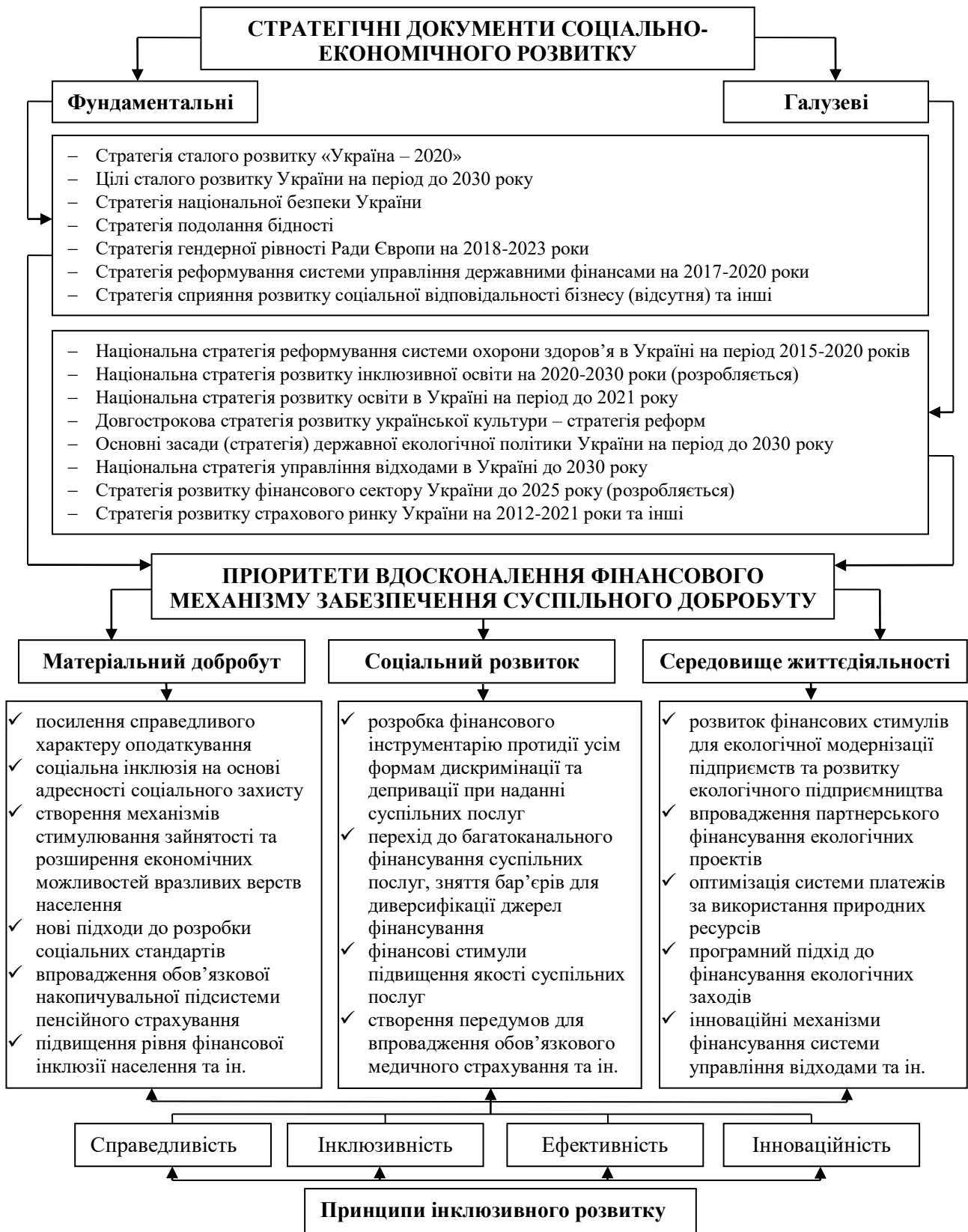

Рис. Ф.1. Стратегічно-орієнтований підхід до вироблення пріоритетів вдосконалення фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту

Джерело: розроблено автором самостійно

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.1

Розрахунок впливу впровадження диференціації ставок ПДВ на структуру сукупних грошових витрат домогосподарств в Україні

Показники	Децильні (10%-ми) групи за рівнем середньодушових еквівалентних грошових доходів у місяць										Відхилення десята/перша група, разів	
	перша	друга	третья	четверта	п'ята	шоста	сьома	восьма	дев'ята	десята		
Сукупні грошові витрати, в середньому грн/місяць на домогосподарство	4456,28	5403,67	6430,85	7542,75	8187,92	8512,11	9825,82	10778,8	12143,91	15734,36	3,53	
Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої (ставка ПДВ 20%)	грн	2345,04	2812,66	3191,26	3602,28	3796,73	3838,46	4275,05	4481,65	4707,74	5278,93	2,25
	% до сукупних грошових витрат	52,6	52	49,8	47,7	46,2	45,1	43,5	41,6	38,8	33,6	0,64
Витрати на ресторани та готелі (ставка ПДВ 20%)	грн	61,26	66,7	89,88	132,01	185,35	229,27	274,83	368,83	374,61	740,56	12,09
	% до сукупних грошових витрат	1,4	1,2	1,4	1,8	2,3	2,7	2,8	3,4	3,1	4,7	3,36
Витрати на продукти харчування та безалкогольні напої (ставка ПДВ 7%), грн	2090,99	2507,96	2845,54	3212,03	3385,42	3422,63	3811,92	3996,14	4197,74	4707,05	2,25	
Економія витрат на харчування	грн	254,05	304,70	345,72	390,25	411,31	415,83	463,13	485,51	510,01	571,88	2,25
	% до витрат на харчування	5,70	5,64	5,38	5,17	5,02	4,89	4,71	4,50	4,20	3,63	0,64
Витрати на ресторани та готелі (ставка ПДВ 25%), грн	63,81	69,48	93,63	137,51	193,07	238,82	286,28	384,20	390,22	771,42	12,09	
Додаткові витрати на ресторани та готелі	грн	2,55	2,78	3,75	5,50	7,72	9,55	11,45	15,37	15,61	30,86	12,09
	% до витрат на ресторани і готелі	0,06	0,05	0,06	0,07	0,09	0,11	0,12	0,14	0,13	0,20	3,42
Сукупний ефект від зміни ставок ПДВ на продукти харчування, послуги ресторанів та готелів	грн	251,49	301,93	341,97	384,75	403,59	406,28	451,68	470,14	494,40	541,03	2,15
	% до сукупних грошових витрат	0,06	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04	0,04	0,03	

Джерело: розроблено автором самостійно

Додаток X

Список публікацій здобувача

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

50. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонування. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2020. 516 с. (30,00 д.а.)

51. Горин В. П. Бюджетне фінансування освіти у світлі критеріїв соціальної безпеки. *Фінансова система України: зб. наук. праць*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 15. С. 248-255 (0,47 д.а.).

52. Горин В. П. Роль бюджету держави в умовах перехідної економіки України. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 5. С. 259-265 (0,64 д.а.).

53. Горин В. П. Роль інститутів фінансового ринку у формуванні суспільного добробуту. *Галицький економічний вісник*. 2011. № 3. С. 140-148 (0,69 д.а.).

54. Горин В. П. До питання про сутність і таксономію публічних послуг. *Інноваційна економіка*. 2012. № 2. С. 72-77 (0,60 д.а.).

55. Горин В. П. Проблеми підвищення фіскальної ефективності податку на додану вартість. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2 (41). С. 118-126.

56. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів охорони здоров'я в контексті виконання критеріїв економічної безпеки. *Наукові записки: зб. наук. праць*. Серія: Економіка. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 23. С. 216-221 (0,60 д.а.).

57. Горин В. П. Фінансові аспекти реформування охорони здоров'я у зарубіжних державах: висновки для України. *Світ фінансів*. 2014. Вип. 1. С. 195-204 (0,80 д.а.).

58. Горин В. П. Проблеми ефективності бюджетного стимулювання житлового будівництва. *Сталий розвиток економіки*. 2015. Вип. 2. С. 26-34 (0,81 д.а.).

59. Горин В. П. Проблеми впровадження в Україні інноваційних методів фінансування вищої освіти. *Економіка. Фінанси. Право*. 2016. Вип. 12/1. С. 16-19 (0,51 д.а.).

60. Толуб'як В. С., Горин В. П. Закордонні орієнтири реформування вітчизняної пенсійної системи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2016. Вип. 18. Ч. 2. С. 165-170 (особистий внесок автора: проаналізовано особливості реформування пенсійних систем окремих зарубіжних країн, обґрунтовано доцільність підвищення пенсійного віку для жінок в Україні) (0,41 д.а.)

61. Толуб'як В. С., Горин В. П. Зарубіжний досвід пенсійних реформ: уроки та висновки для України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 765-771 (особистий внесок автора: визначено основні риси пенсійних систем зарубіжних країн та мотиви проведення пенсійних реформ) (0,36 д.а.).

62. Горин В. П. Роль кредитування домогосподарств у підвищенні суспільного добробуту в Україні. *Наука й економіка*. 2017. Вип. 1 (45). С. 7-15 (0,67 д.а.).

63. Горин В. П. Роль пенсійного страхування у забезпеченні суспільного добробуту. *Сталий розвиток економіки*. 2017. Вип. 1 (34). С. 158-167 (1,02 д.а.).

64. Горин В. П. Соціальне страхування як форма фінансування суспільного добробуту: теоретичні засади та проблеми організації. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2017. Т. 22. Вип. 5(58). С. 172-175 (0,54 д.а.).

65. Горин В. П. Теоретичні засади кредитування як форми фінансового забезпечення суспільного добробуту. *Світ фінансів*. 2017. Вип. 1 (50). С. 152-165 (1,13 д.а.).

66. Горин В. П. Теоретичні засади фінансового регулювання доходів населення. *Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2017. Вип. 37. Ч. 1. С. 105-115 (1,10 д.а.).

67. Горин В. П. Формування фінансових ресурсів соціального страхування в контексті критеріїв сталого розвитку. *Формування фінансового механізму сталого*

розвитку України: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко та д-ра екон. наук, доц. О. І. Тулай. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 200-209 (0,63 д.а.).

68. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 58-63 (особистий внесок автора: проаналізовано вплив економічної динаміки, продуктивності праці та рівня безробіття на доходи населення) (0,39 д.а.).*

69. Горин В. П. Проблеми фінансового регулювання доходів населення в Україні. *Формування ринкової економіки в Україні: зб. наук. праць Львівського національного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. 40. Ч. 1. С. 99-108 (0,95 д.а.).*

70. Горин В. П. Резерви збільшення доходів бюджетів територіальних громад в умовах реформи децентралізації. *Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 6 (49). С. 168-172 (0,67 д.а.).*

71. Горин В. П., Булавинець В. М. Практика та проблеми ефективності податкового регулювання доходів населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 32. С. 158-163 (особистий внесок автора: проаналізовано недоліки застосування податкової соціальної пільги при оподаткуванні доходів населення) (0,4 д.а.).*

72. Горин В. П. Дискусійні питання сутності та критеріїв оцінювання ефективності бюджетного менеджменту. *Економіка та держава. 2020. № 5. С. 155-160 (0,91 д.а.).*

73. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту в світлі інституційного підходу до наукового пізнання. *Агросвіт. 2020. № 10. С. 57-64 (0,83 д.а.).*

74. Горин В. П., Булавинець В. М. Перспективи заснування суверенного фонду добробуту в Україні у контексті реагування на новітні виклики суспільному добробуту. *Економічний дискурс. 2020. № 2. С. 109-116 (особистий внесок автора: розроблено концептуальну модель заснування Національного фонду добробуту України) (0,5 д.а.).*

75. Горин В. П., Булавинець В. М. Плата за землю як інструмент фіскального регулювання суспільного добробуту. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Економіка і управління. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 46-52 (особистий внесок автора: обґрунтовано негативний вплив недоліків справляння податку на майно на рівень доходів населення в Україні) (0,6 д.а.).

76. Горин В. П., Булавинець В. М. Теоретичні засади бюджетних трансфертів як інструмента фінансового регулювання суспільного добробуту. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 5/1. С. 11-17 (особистий внесок автора: визначено особливості соціальних бюджетних трансфертів як інструменту регулювання суспільного добробуту) (0,6 д.а.).

77. Дем'янишин В. Г., Горин В. П. Діалектичний підхід до дослідження фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту. *Інноваційна економіка*. 2020. № 2-3. С.147-155 (особистий внесок автора: обґрунтовано фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту з використанням базових законів та категорій діалектики) (0,8 д.а.).

78. Кізима Т. О., Горин В. П., Видатки бюджету на надання житлових субсидій та їх вплив на суспільний добробут. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 2 (63). С. 96-106 (особистий внесок автора: досліджено залежність рівня енергетичної бідності в Україні від показників надання житлових субсидій, обґрунтовано переваги монетизації соціальних трансфертів) (0,7 д.а.).

79. Толуб'як В. С., Горин В. П. Податкове регулювання процесів споживання в контексті впливу на суспільний добробут. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2020. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2020_1/28.pdf (особистий внесок автора: проаналізовано вплив податку на додану вартість на суспільний добробут) (0,6 д.а.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

80. Горин В. П. Методичні підходи до фінансової оцінки суспільного добробуту. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах*

проведення системних реформ: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2011 р.). Тернопіль: Вектор, 2011. С. 15-19 (0,21 д.а.).

81. Горин В. П. До питання про сутність та необхідність розробки соціального бюджету. *Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи*: збірник матеріалів доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Форос, 22 жовтня 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2012. С. 214-218 (0,20 д.а.).

82. Горин В. П. Проблеми реформування системи соціальних пілґ в Україні. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2012 р.). Тернопіль: Вектор, 2012. Ч. 1. С. 15-19 (0,18 д.а.).

83. Горин В. П. Суспільно-політичні детермінанти бюджетної політики у сфері видатків. *Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Дніпропетровськ, 2-3 жовтня 2012 р.). Дніпропетровськ: Герда, 2012. С. 201-205 (0,25 д.а.).

84. Горин В. П. Тенденції та проблеми забезпечення державних соціальних гарантій у сфері доходів населення. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ*: матеріали Загальноуніверситетської наукової конференції професорсько-викладацького складу (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2013 р.). Тернопіль: Видавничий центр «Вектор», 2013. С. 19-23 (0,26 д.а.).

85. Горин В. П. Бюджетне стимулювання кіноіндустрії в Україні: необхідність, реалії та перспективи. *Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія*: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко (ТНЕУ, м. Тернопіль, 26 листопада 2015 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 65-69 (0,20 д.а.).

86. Горин В. П. Вектори удосконалення фінансової політики у галузі культури. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та*

домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповідей Першої Інтернет-конференції професорсько-викладацького складу кафедри фінансів (ТНЕУ, м. Тернопіль, 14 квітня 2015 р.). Тернопіль: Вектор, 2015. С. 16-19 (0,18 д.а.).

87. Горин В. П. Проблеми побудови системи показників результативності бюджетних програм. *Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози: збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль – Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 р.). Тернопіль – Вишнівець: ТНЕУ, 2015. С. 173–176 (0,21 д.а.).*

88. Горин В. П. Проблема регулювання пенсійного віку в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповідей Другої Всеукраїнської Інтернет-конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 11 квітня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 18-22 (0,26 д.а.).*

89. Горин В. П. Фінансове стимулювання аграрного сектору як чинник підвищення суспільного добробуту. *Прикладна економіка – від теорії до практики: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 50-річчю ТНЕУ (ТНЕУ, м. Тернопіль, 20 жовтня 2016 р.). Тернопіль: Вектор, 2016. С. 90-92 (0,30 д.а.).*

90. Горин В. П. Домінанти формування трудових доходів населення в умовах перехідної економіки України. *Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: збірник науково-методичних праць (Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський, 24–25 квітня 2017 р.). Вип. 2. Кам'янець-Подільський: «Аксиома», 2017. С. 68-70 (0,16 д.а.).*

91. Горин В. П. Проблеми організації діяльності фондів соціального страхування в Україні. *Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків: збірник тез доповідей Третьої Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 квітня 2017 р.). Тернопіль: Вектор, 2017. С. 40-43 (0,19 д.а.).*

92. Горин В. П. Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення соціальних проблем. *Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія: збірник наукових праць / За редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 28 листопада 2017 р.). Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. С. 25-30 (0,25 д.а.).

93. Горин В. П. Гендерне бюджетування як інструмент інклюзивного розвитку. *Четверті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія: збірник наукових праць / за редакцією д.е.н., проф. О. П. Кириленко* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 27 листопада 2018 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 13-17 (0,25 д.а.).

94. Горин В. П. Вдосконалення прямого оподаткування в контексті інклюзивного розвитку. *Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (ТНЕУ, м. Тернопіль, 10 вересня 2019 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2019. С. 98-101 (0,23 д.а.).

95. Горин В. П. Вдосконалення оподаткування особистих доходів в контексті реалізації принципів інклюзивного розвитку. *Регулювання, значення та ефективність міжнародного економічного співробітництва: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (ГО «Київський економічний науковий центр», м. Київ, 13 червня 2020 р.). Київ: ГО «Київський економічний науковий центр», 2020. С. 56-60 (0,24 д.а.).

96. Горин В. П. До питання про посилення соціального характеру оподаткування підакцизних товарів. *Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності: збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених* (АЦ «Нова економіка», м. Київ, 27 червня 2020 р.). Київ: АЦ «Нова економіка», 2020. С. 83-86 (0,2 д.а.).

97. Горин В. П. Розвиток оподаткування споживання у світлі критеріїв інклюзивного розвитку. *Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції*

(Східноукраїнський інститут економіки та управління, м. Запоріжжя, 27 червня 2020 р.). Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2020. С. 11-14 (0,24 д.а.).

98. Горин В. П. Транспарентність бюджетного процесу як вияв реалізації принципу інклюзивності управління публічними фінансами. *Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспективи розвитку*: збірник тез наукових робіт учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції (ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», м. Одеса, 13 червня 2020 р.). Одеса: ЦЕДР, 2020. С. 68-71 (0,21 д.а.).

Додаток Ц
Апробація результатів дисертації

Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи		Місце проведення	Дата проведення (із зазначенням числа, місяця та року)	Форма участі
1	2	3	4	5
1	Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ	м. Тернопіль	14 квітня 2011 р.	очна
2	Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи	м. Форос	22 жовтня 2012 р.	заочна
3	Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ	м. Тернопіль	11 квітня 2012 р.	очна
4	Актуальні проблеми економіки і управління в сучасних соціально-економічних умовах	м. Дніпропетровськ	2-3 жовтня 2012 р.	заочна
5	Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ	м. Тернопіль	10 квітня 2013 р.	очна
6	Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія	м. Тернопіль	26 листопада 2015 р.	очна
7	Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків	м. Тернопіль	14 квітня 2015 р.	заочна
8	Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози	м. Тернопіль – Вишнівець	20–21 жовтня 2015 р.	заочна
9	Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків	м. Тернопіль	11 квітня 2016 р.	заочна
10	Прикладна економіка – від теорії до практики	м. Тернопіль	20 жовтня 2016 р.	очна
11	Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму	м. Кам'янець-Подільський	24–25 квітня 2017 р.	заочна
12	Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків	м. Тернопіль	10 квітня 2017 р.	заочна

Продовження додатку Ц

1	2	3	4	5
13	Треті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С.І. Юрія	м. Тернопіль	28 листопада 2017 р.	очна
14	Четверті Всеукраїнські наукові читання пам'яті С. І. Юрія	м. Тернопіль	27 листопада 2018 р.	очна
15	Сучасні детермінанти фіскальної політики: локальний та міжнародний вимір	м. Тернопіль	10 вересня 2019 р.	очна
16	Регулювання, значення та ефективність міжнародного економічного співробітництва	м. Київ	13 червня 2020 р.	заочна
17	Забезпечення економічної безпеки за умов фінансової нестабільності	м. Київ	27 червня 2020 р.	заочна
18	Економічні та соціальні інновації як фактор розвитку економіки	м. Запоріжжя	27 червня 2020 р.	заочна
19	Менеджмент, маркетинг, підприємництво: проблеми та перспективи розвитку	м. Одеса	13 червня 2020 р.	заочна

Додаток Ш

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
(Мінфін)

вул. М. Грушевського 12/2 м. Київ 01008 тел. (044) 206-59-47, факс - 425-90-26
e-mail: infomf@minfin.gov.ua, код ЄДРПОУ 00013480

від 04.06.2020 р. № 07030-10-5/658/1 від _____ 20__ р.
Спеціалізований вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного економічного університету

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему: «Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»**

Характерною ознакою сучасного етапу державотворення є недостатня ефективність функціонування фінансового механізму у контексті забезпечення суспільного добробуту, що негативно впливає на стандарти життя населення, ускладнює усунення або мінімізацію негативних соціальних явищ. У зв'язку із цим, зростає затребуваність пошуку нових підходів і методів до застосування інструментарію фінансів для вирішення суспільно важливих проблем та підвищення на цій основі рівня суспільного добробуту.

Результати дослідження к.е.н., доцента, докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Горина В. П. на тему: «Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту» розглянуті фахівцями Міністерства фінансів України та отримали позитивну оцінку. У діяльності структурних підрозділів Міністерства використані рекомендації щодо вдосконалення методики оцінювання результативності виконання бюджетних програм, розробки системи заходів щодо створення передумов запровадження накопичувальної підсистеми розвитку недержавного пенсійного страхування.

Використання науково-практичних результатів дослідження сприятиме підвищенню ефективності функціонування фінансового механізму в контексті його впливу на рівень суспільного добробуту в Україні.

Довідка видана для представлення у Спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Заступник Міністра

Роман ЄРМОЛИЧЕВ

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(МКІП)**

вул. Івана Франка, 19, м. Київ, 01030, тел./факс: (044) 235-32-57, тел. (044) 235-23-78
E-mail: info@mkip.gov.ua, web-site: <http://mkip.gov.ua/> код згідно з ЄДРПОУ 43220275

від _____ 20__ р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

**Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету**

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»**

Фахівцями Управління економічного розвитку та фінансів Міністерства культури та інформаційної політики України були розглянуті результати наукового дослідження к.е.н., доцента, докторанта кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету Горина Володимира Петровича на тему: «Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту», підготовленого для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит.

Окремі пропозиції Горина Володимира Петровича отримали позитивну оцінку та впроваджені в практичну діяльність Управління економічного розвитку та фінансів Міністерства культури та інформаційної політики України. Зокрема, розроблені в дисертації рекомендації щодо вдосконалення методики оцінювання результатів виконання бюджетних програм у галузі культури, підходів до оптимізації мережі закладів культури з урахуванням критерію їх фінансової самостійності, розширення можливостей закладів культури щодо формування власних доходів та залучення додаткового фінансування отримали втілення при виробленні напрямів вдосконалення фінансової політики у галузі культури в Україні.

UB Міністерство культури, молоді та спорту України
6916/20 від 01.05.2020

арк.1

13.05.20

Продовження додатку Ш

2

Використання науково-практичних результатів дослідження сприятиме підвищенню ефективності бюджетного фінансування закладів культури, зміцненню їх фінансового становища та матиме позитивний вплив на розвиток культури в Україні.

Довідка видана для представлення у Спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Державний секретар

А.БІДЕНКО

**МІНІСТЕРСТВО
СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
(Мінсоцполітики)**

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел.: (044) 289-86-22; 289-70-60, факс: 289-00-98 E-mail: info@mlsp.gov.ua,
Код ЄДРПОУ 37567866, рахунок UA388201720343180001000078737 в ДКСУ м. Києва, МФО 820172

На № 22.06.2020 від № 8944/02-20/57

Спеціалізованій вченій раді
Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

**про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича на тему:
«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»**

Невід'ємною ознакою сучасної держави є проведення активної соціальної політики, спрямованої на вирішення соціальних проблем і забезпечення гідного рівня добробуту для кожного громадянина країни. Актуальність проведення ефективної соціальної політики особливої гостроти набуває у транзитивних суспільствах, у яких відбувається кардинальне реформування різних сфер економіки і суспільного життя. За цих обставин не втрачають актуальності питання вдосконалення фінансового інструментарію регулювання соціально-економічного розвитку та пошук дієвих підходів до вирішення соціальних проблем.

Окремі представлені у дисертаційній роботі висновки та рекомендації, зокрема щодо створення умов для впровадження накопичувальної складової пенсійного страхування, вдосконалення пропорцій розподілу навантаження зі сплати єдиного соціального внеску, вдосконалення порядку надання житлових субсидій мають практичний інтерес та використані при формуванні пріоритетів вдосконалення соціальної політики. Пропозиції щодо вдосконалення методики оцінювання результатів виконання бюджетних програм у соціальній сфері та оцінювання ефективності фінансування соціальних трансфертів отримали своє втілення у діяльності Департаменту фінансового забезпечення Міністерства соціальної політики України.

МІНСОЦПОЛІТИКИ
8944/02-20/57 від 22.06.2020

Продовження додатку Ш

2

Використання науково-практичних результатів дослідження сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на реалізацію заходів соціальної політики, матиме позитивний вплив на рівень добробуту суспільства.

Заступник Міністра**Б. Лебедєв**

Продовження додатку Ш

УКРАЇНА
РАХУНКОВА ПАЛАТА

Територіальне управління Рахункової палати по Львівській,
Волинській та Тернопільській областях (у м. Львів)

79068, Україна, м. Львів, вул. Лінкольна, 2 Тел. (032) 293-30-31 Факс 293-30-34

E-mail: RP_TU_LV@rp.gov.ua, rp@rp.gov.ua

№ 22 - 18/239

20.05.2020р.

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»

У дисертаційному дослідженні к.е.н., доц., докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Горина Володимира Петровича розкрито науково-теоретичні та методологічні засади фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, на підставі аналізу виявлено основні проблеми фінансового забезпечення та фінансового регулювання суспільного добробуту, окреслено стратегічні вектори їхнього вдосконалення. Висновки і пропозиції автора мають теоретичне обґрунтування і прикладне значення. Окремі результати дисертаційного дослідження, зокрема щодо вдосконалення підходів до оцінювання ефективності фінансування соціальної сфери, аналізу результативності виконання бюджетних програм, використані у практичній діяльності Територіального управління Рахункової палати по Львівській, Волинській та Тернопільській областях (у м. Львів). Практичний інтерес мають пропозиції автора щодо впровадження громадського контролю у закладах освіти, посилення участі громадськості в виробленні пріоритетів фінансової політики, що матиме позитивний вплив на рівень суспільного добробуту.

Начальник територіального управління
Рахункової палати по Львівській, Волинській
та Тернопільській областях,
доктор економічних наук, доцент,
заслужений економіст України

В.Ф. Піхоцький

Продовження додатку Ш

ВОЛИНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
 майдан Київський, 9, м. Луцьк, 43027, тел. (0332) 778 127, факс (0332) 243 447, e-mail: post@dlsp.voladm.gov.ua,
 код ЄДРПОУ 03192135

09.04.2020 № 8512/01-25/8-20

на №

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
 Тернопільського національного
 економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
 докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
 Тернопільського національного економічного університету
 Горина Володимира Петровича
 на тему:
 «Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»

Трансформаційні процеси у вітчизняній економіці супроводжуються генерацією нових викликів національній безпеці, загостренням існуючих і виникненням нових соціальних проблем. В умовах посилення нестабільності економічної ситуації актуальним завданням є пошук нових підходів та методів вирішення соціальних проблем, вдосконалення фінансового інструментарію регулювання соціально-економічного розвитку.

Окремі розроблені у роботі висновки та рекомендації, зокрема щодо вдосконалення методики оцінки результатів виконання бюджетних програм соціального спрямування в частині об'єктивізації та диверсифікації індикаторів, залучення громадськості до вироблення пріоритетів соціальної політики, впровадження системи ключових показників ефективності у діяльності закладів соціальної сфери отримали використання у практичній діяльності Департаменту соціального захисту населення Волинської ОДА.

Використання науково-практичних результатів дослідження сприятиме підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на реалізацію заходів соціальної політики, матиме позитивний вплив на рівень добробуту суспільства.

Довідка видана для представлення у Спеціалізовану вчену раду Д 58.082.01 Тернопільського національного економічного університету.

Т.в.о. директора

778 206

Людмила СІРБІНЕНКО

Продовження додатку Ш

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ

вул. М. Грушевського, 8, м. Тернопіль, 46021, тел.: (0352) 52-10-83, факс 23-51-90
E-mail: gfu_ter@tr.ukrtel.net Код ЄДРПОУ 02316032

21.10.2020 № 4.2-33/1346

на № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»

Видана Горину Володимирі Петровичу, к.е.н., доценту, докторанту кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету про те, що результати його науково-дослідної роботи, отриманої при написанні дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук використовуються у діяльності департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації.

Зокрема, заслуговують на увагу пропозиції щодо:

– вдосконалення положень щодо використання технології громадського бюджету та впровадження конкурсу громадських проектів як форми участі громадськості в управлінні бюджетними ресурсами;

– доцільності вдосконалення методики оцінювання результативності виконання бюджетних програм в частині використання гендерно-чутливих, інклюзивних показників результативності, показників, які визначають рівень задоволеності послугами споживачів;

– розширення практики соціального партнерства між органами влади та суб'єктами господарювання в частині посилення координації між ними щодо визначення пріоритетних напрямів та обсягів фінансування соціальних заходів, які реалізують суб'єкти господарювання приватного сектору в рамках програм корпоративної соціальної відповідальності.

Запропоновані рекомендації дадуть можливість підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів на забезпечення суспільного добробуту, сприятимуть залученню до цього коштів недержавного сектору економіки.

Директор департаменту фінансів
Тернопільської обласної державної адміністрації

С. І. Скибилик

АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Івано-Франківське регіональне відділення

вул. Незалежності, 25, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська обл., 76010
Тел./факс (342) 337 154
E-mail: ifc@asou.gov.ua

26.06.2020 р. № 92/2020

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про виводження результатів наукового дослідження

докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія

Тернопільського національного економічного університету

Горина Володимира Петровича

на тему:

«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»

В умовах децентралізації та посилення ролі місцевого самоврядування важливим є забезпечення ефективного управління фінансовими ресурсами усіх суб'єктів економіки, що є передумовою стійкого розвитку територіальних громад та підвищення добробуту суспільства. За результатами дисертаційного дослідження к.е.н., доц., докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ТНЕУ Горина В. П., яке спрямоване вирішити актуальне завдання вдосконалення теорії і практики застосування фінансового механізму забезпечення суспільного добробуту, було отримано ряд висновків та пропозицій, що мають практичний інтерес. Зокрема, у діяльності Івано-Франківського регіонального відділення Асоціації міст України використані пропозиції автора щодо вдосконалення бюджетного планування на рівні територіальних громад, підходів до оцінки ефективності використання бюджетних коштів на надання суспільних послуг, розширення участі громадськості в управлінні фінансовими ресурсами територіальних громад.

З повагою
Виконавчий директор

Ю. Д. Стефанчук

Продовження додатку Ш

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

майдан Відродження, 1, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., Україна, 32302.
Тел. (03849) 5-16-50, факс 5-06-00. Код ЄДРПОУ 04060542
<http://kam-pod.gov.ua> E-mail: vikonkom@kam-pod.gov.ua

20.07.2017 № 1/02-18-2466/1 На № _____ від _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.01
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження
докторанта кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:

«Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту»

Важливою умовою успішності реформи децентралізації є підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами територіальних громад. Це дасть можливість забезпечити їх усебічний економічний та суспільний розвиток, сприяти підвищенню добробуту населення. Проведене к.е.н., доц., докторантом кафедри фінансів ім. С. І. Юрія ТНЕУ Гориним В. П. дисертаційне дослідження дало змогу отримати ряд висновків та рекомендацій, які мають практичний інтерес та спрямовані на вдосконалення застосування фінансового механізму для підвищення рівня добробуту населення. У діяльності Кам'янець-Подільської міської ради використані пропозиції автора щодо вдосконалення бюджетного планування на рівні громади, оцінювання ефективності використання бюджетних коштів на надання суспільних послуг, розширення участі громадськості в управлінні фінансовими ресурсами територіальної громади.

Міський голова

Сімашкевич М.С.

Продовження додатку Ш

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

Затверджено
Перший проректор

Погоджено

Проректор з наукової роботи

З.-М. В. Задорожний

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Горина Володимира Петровича**

Основні положення та результати дисертаційної роботи кандидата економічних наук, доцента, докторанта кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету Горина Володимира Петровича на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит на тему «Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту» впроваджені у навчальний процес Тернопільського національного економічного університету за такими напрямками:

1 При підготовці навчально-методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Фінанси», «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Управління фінансовими ресурсами територіальних громад», «Фандрайзинг у публічному секторі».

2. При підготовці підручників та навчальних посібників:

– Бюджетна система: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 624 с. (гриф МОНМС України (лист № 1/11-6797 від 09.04.2013 р.));

– Соціальне страхування: підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2016. 516 с. (гриф «Рекомендовано Вченою радою ТНЕУ» (протокол № 5 від 23.03.2016 р.));

– Управління державними доходами і видатками: навчальний посібник / за ред. Б. С. Малиняка. Тернопіль: Астон, 2015. 154 с. (гриф «Рекомендовано Вченою радою ТНЕУ» (протокол № 6 від 17.12.2014 р.));

– Фінанси у схемах і таблицях: навчальний посібник для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / В. М. Булавинець, В. П. Горин, І. П. Сидор; за ред. В. П. Горина. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2017. 182 с. (гриф «Рекомендовано Вченою радою ТНЕУ» (протокол № 12 від 27.06.2017 р.)).

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у наукових статтях, апробовані на наукових конференціях та використані при написанні монографій.

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Тернопільського національного економічного університету

Завідувач
кафедри фінансів ім. С. І. Юрія

№ 126-287/097 від 17.08.2020

О. П. Кириленко